

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ

*Кафедра регіонального управління,
місцевого самоврядування та управління містом*

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Київ
2014

УДК 353:332.1](075.8)

P43

*Схвалено Вченою радою Національної академії
державного управління при Президентіві України
(протокол № 213 від 26 червня 2014 р.)*

Автори-упорядники :

*М. К. Орлатий, С. А. Романюк, І. О. Дегтярєва, І. Ф. Гнибіденко, Я. Ф. Жовнірчик,
Т. В. Іванова, Н. П. Кризина, А. І. Семенченко, В. П. Удовиченко, С. І. Чернов,
Ю. М. Андрійчук, В. М. Вакулєнко, Н. В. Васильєва, В. Ю. Глеба, Ю. А. Глущенко,
Н. М. Гринчук, В. Б. Гройсман, І. М. Демчак, Ю. Ф. Дехтяренко, О. М. Коваль,
Н. О. Мельник, В. А. Нєгода, І. А. Рубан, О. А. Собченко, Н. А. Сич, Т. М. Чєніга,
О. М. Долінченко.*

Рецензенти :

В. В. Мамонова, доктор наук з державного управління, професор, Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України;

О. І. Павлов, доктор економічних наук, професор, Одеська національна академія харчових технологій;

В. В. Тертичка, доктор наук з державного управління, професор, Національна академія державного управління при Президентіві України.

Ресурсний потенціал регіону : навч. посіб. / авт.-упоряд. :
P43 М. К. Орлатий, С. А. Романюк, І. О. Дегтярєва та ін. ; за заг. ред.
М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2014. – 724 с.

ISBN 978-966-619-352-3.

Розглянуто теоретичні аспекти формування ресурсного потенціалу регіону, проаналізовано загальні тенденції розвитку природного, поселєньського, трудового, економічного, соціально-інфраструктурного, інформаційного потенціалу, використання майнових та фінансових ресурсів регіону. Обґрунтовано розробку та впровадження генеральних і детальних планів забудови населених пунктів. Наведено зарубіжний досвід формування ресурсного потенціалу територій.

Розраховано на студентів, аспірантів і викладачів ВНЗ, фахівців органів державного управління та органів місцевого самоврядування, усіх тих, хто цікавиться сучасними проблемами управління розвитком ресурсного потенціалу регіону.

УДК 353:332.1](075.8)

ISBN 978-966-619-352-3

© Національна академія
державного управління
при Президентіві України, 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	5
ТЕМА 1. Теоретичні та методологічні основи формування ресурсного потенціалу регіону	9
Питання для самоконтролю	37
Орієнтовний список магістерських робіт	38
Список використаних джерел	38
ТЕМА 2. Економічний потенціал регіону	43
Питання для самоконтролю	82
Орієнтовний список магістерських робіт	83
Список використаних джерел	83
ТЕМА 3. Природний потенціал регіону	89
Питання для самоконтролю	129
Орієнтовний список магістерських робіт	130
Список використаних джерел	131
ТЕМА 4. Потенціал поселенської мережі регіону	135
Питання для самоконтролю	168
Орієнтовний список магістерських робіт	169
Список використаних джерел	170
ТЕМА 5. Трудовий потенціал регіону	175
Питання для самоконтролю	211
Орієнтовний список магістерських робіт	212
Список використаних джерел	213
ТЕМА 6. Соціально-інфраструктурний потенціал регіону	217
Питання для самоконтролю	276
Орієнтовний список магістерських робіт	277
Список використаних джерел	278
ТЕМА 7. Інформаційний потенціал регіону	283
Питання для самоконтролю	335
Орієнтовний список магістерських робіт	336
Список використаних джерел	336

ТЕМА 8. Майнові ресурси територіальних громад регіону	345
Питання для самоконтролю	387
Орієнтовний список магістерських робіт	388
Список використаних джерел	389
ТЕМА 9. Фінансовий потенціал регіону	395
Питання для самоконтролю	430
Орієнтовний список магістерських робіт	431
Список використаних джерел	431
ТЕМА 10. Зарубіжний досвід формування ресурсного потенціалу регіону	437
Питання для самоконтролю	493
Орієнтовний список магістерських робіт	494
Список використаних джерел	495
ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ	503
СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ	511
ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТА (СЛУХАЧА)	517
ІНДИВІДУАЛЬНО-КОНСУЛЬТАТИВНА РОБОТА	518
СТАТИСТИКО-АНАЛІТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ ЩОДО ФОРМУВАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	519
СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ	679

ВСТУП

Процвітання кожної держави та її регіонів безпосередньо залежить від способів мобілізації ресурсного потенціалу. Приклади таких держав, як Швейцарія, Японія, Тайвань, Південна Корея, Сінгапур, Гонконг та інших свідчать про те, що навіть із дефіцитом природних ресурсів можна досягти суттєвих економічних та соціальних результатів завдяки ефективному використанню існуючого трудового й адміністративного потенціалу.

Парадокс розвитку сучасної України полягає в тому, що, маючи багаті природні та людські ресурси, вона ще не досягла такого ступеня розвитку, який би забезпечив високі стандарти якості життя і достатні умови для національної безпеки. Ефективним базовим підходом до розв'язання цих суперечностей, а також поліпшення використання ресурсів держави та загалом її потенціалу є розвиток територіального управління, що пов'язано з реальним зміцненням місцевого самоврядування та підвищенням результативності регіональної політики. Одночасно нові державно-управлінські реформи в сучасній Україні мають спрямовуватися на ефективне використання ресурсного потенціалу всіх її територій.

Європейський досвід переконливо свідчить, що ефективна територіальна організація влади може будуватися лише на основі специфічної форми публічної влади територіальних громад, у рамках якої забезпечується реалізація їх права здійснювати управління в межах відповідних територіальних одиниць, самостійно вирішувати питання місцевого значення. Однак ключовою проблемою тут є належне ресурсне забезпечення відповідних рішень, адже будь-яка територіальна громада має враховувати ресурсні можливості – як власні, так і регіону та суспільства в цілому.

Ресурсний потенціал регіону характеризується наявними ресурсами і складається з таких основних видів потенціалів, як економічний, поселенський, природний, трудовий, соціальний, інформаційний, фінансовий та ін. Загальне поліпшення реалізації потенціалу регіону може відбутися навіть у разі більш ефективного використання будь-яких із наявних ресурсів, однак цього не може статися без якісного поліпшення управління на всіх рівнях – держави, регіону, області, району, міста, селища, села, і головне – підприємства, яке безпосередньо забезпечує додану вартість для регіону.

У свою чергу, ефективне функціонування суб'єктів господарювання потребує створення сприятливого регуляторного середовища та підтримки у використанні можливостей для розвитку, у тому числі ресурсних. Формування ефективних механізмів вирішення цих завдань неможливе без всебічного, системного дослідження такої категорії, як ресурсний потенціал регіону, її складових та відповідного вітчизняного й зарубіжного управлінського досвіду.

Трансформація економічних реформ в Україні сприятиме комплексному використанню ресурсного потенціалу регіону, який є одним із головних важелів зміцнення позитивних тенденцій у соціально-економічному розвитку

держави, а також пріоритетним завданням державної регіональної політики. Здійснення соціально-економічних перетворень в Україні значною мірою залежить від використання ресурсного потенціалу регіону, адже гармонійність і збалансованість розвитку його складових є найважливішою передумовою розвитку країни та суспільства.

Ефективне функціонування ринкової економіки в регіонах вимагає вирішення складних завдань, серед яких – максимально повне використання потенційних можливостей, формування здатності швидко адаптуватися до змінної ситуації на ринку.

Діяльність територіальних громад значною мірою визначається тим, наскільки результативно вони використовують ресурси, які є в їх розпорядженні та складають їх ресурсний потенціал. Ресурсний потенціал являє собою джерело і засіб їх відтворення, а також відіграє ключову роль у визначенні функцій, спрямованості та динаміки їх розвитку регіону. Його можна оцінити шляхом комплексного аналізу сукупності ресурсів – внутрішніх складових потенціалу.

Створення умов для динамічного збалансованого розвитку регіону, усунення основних диспропорцій сприятиме максимальному наближенню послуг до населення, підвищенню спроможності територіальних громад та їх представницьких органів до вирішення місцевих питань власними силами.

Отже, актуальність дисципліни “Ресурсний потенціал регіону”, яка викладається в Національній академії державного управління при Президентові України для слухачів спеціальності “Регіональне управління” та матеріали якої представлені у цьому навчальному посібнику, зумовлена проблемами практичного забезпечення узгодженого впливу органів публічної влади на ресурсний потенціал регіонів. Безперечно, підвищення ефективності і водночас економне використання наявних ресурсів, збереження при цьому довкілля в належному стані для наступних поколінь потребує надійної теоретичної та методологічної бази.

Вивченням проблем ресурсного потенціалу займалися такі вчені, як: Г.Атаманчук, В.Бабаєв, Н.Багров, Т.Безверхнюк, П.Беленький, С.Біла, В.Боров, З.Варналій, В.Воротін, О.Грیشнова, М.Долішній, І.Дробот, Л.Жаліло, Л.Зайцева, С.Злупко, В.Куйбіда, Е.Лібанова, В.Мамонова, Ю.Маршавін, О.Павлов, І.Розпутенко, В.Руденко, В.Тертичка, С.Тумакова, М.Чумаченко, О.Шаблій, В.Шевчук та ін. Зауважимо, що це не повний перелік учених, які досліджували теоретичні основи формування ресурсного потенціалу регіону.

Метою навчальної дисципліни модуля “Ресурсний потенціал регіону” є формування у студентів (слухачів) сучасних теоретичних і практичних знань, умінь і навичок з питань управління процесами реалізації ресурсного потенціалу регіону.

Завданнями навчальної дисципліни “Ресурсний потенціал регіону” є:

– надати студентам (слухачам) теоретичні знання щодо структури ресурсного потенціалу регіонів, правових та організаційних аспектів його реалізації;

– сформувати навички практичного застосування сучасних методів управління ресурсним потенціалом регіону, формування регіональної та місцевої політики в цій сфері;

– ознайомити із зарубіжним досвідом щодо розвитку ресурсного потенціалу територій;

– навчити розробляти із застосуванням системного аналізу пропозиції щодо встановлення стратегічних цілей і тактичних завдань ефективного використання ресурсного потенціалу регіону;

– сформувати вміння визначати ефективність діючих форм і методів управління ресурсним потенціалом регіону з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду його реалізації.

Об’єкт вивчення – ресурсний потенціал регіону та його складові.

Предмет дисципліни – теоретичні, методологічні та організаційні засади формування й розвитку ресурсного потенціалу регіону.

Дисципліна “Ресурсний потенціал регіону” інтегрує знання різних освітніх та наукових галузей, зокрема: державного управління, економічних, юридичних, соціологічних, географічних та ін.

Після вивчення дисципліни “Ресурсний потенціал регіону” студент (слухач) повинен:

знати:

– складові ресурсного потенціалу регіону, сучасні підходи до його використання;

– понятійно-категорійний апарат з питань управління ресурсним потенціалом регіону;

– функції, завдання та цілі органів публічної влади щодо реалізації ресурсного потенціалу регіону;

– принципи системного підходу до визначення стратегії розвитку ресурсного потенціалу регіону;

– методи аналізу стану ресурсного потенціалу регіону для прийняття відповідних управлінських рішень;

уміти:

– оцінювати фактори, що впливають на ресурсний потенціал регіону;

– визначати оптимальні моделі управління ресурсним потенціалом регіону;

– застосовувати сучасні методи управління ресурсним потенціалом регіону;

– розробляти пропозиції щодо використання як ресурсного потенціалу регіону в цілому, так і його окремих складових на основі проведення системного аналізу;

– обґрунтовувати ефективність діючих форм і методів управління ресурсним потенціалом регіону;

володіти:

– навичками планування, розробки заходів з організації та контролю виконання завдань щодо реалізації ресурсного потенціалу регіону для досягнення цілей його розвитку;

– навичками визначення стратегічних цілей розвитку регіону з урахуванням його ресурсного потенціалу, а також поточних завдань щодо їх досягнення.

У навчальному посібнику розглядаються десять тем. У першій темі висвітлено теоретичні основи розвитку ресурсного потенціалу регіону; у другій проаналізовано економічний потенціал регіону; у третій – природний потенціал регіону; у четвертій основна увага приділяється потенціалу поселенської мережі; п’ята тема присвячена вивченню трудового потенціалу регіону; шоста – соціально-інфраструктурного потенціалу регіону; у сьомій наведено дані щодо інформаційних ресурсів регіону; у восьмій і дев’ятій темах розглянуто майнові ресурси територіальних громад та фінансовий потенціал регіону; у десятій – зарубіжний досвід формування ресурсного потенціалу територій.

Основне завдання навчального посібника – надати широку науково-методичну та практичну допомогу викладачам, студентам, аспірантам, керівникам, працівникам і депутатам органів місцевого самоврядування, науковцям, усім тим, хто цікавиться проблемами розвитком ресурсного потенціалу регіону.

У підготовці навчального посібника “Ресурсний потенціал регіону” взяли участь: І.Ф.Гнибіденко (теми 5, 10); І.О.Дегтярьова (вступ, теми 2, 10); Я.Ф.Жовнірчик (теми 1, 4); Т.В.Іванова (тема 3); Н.П.Кризина (теми 3, 10); М.К.Орлатий (вступ, теми 1–6); С.А.Романюк (теми 1, 2); А.І.Семенченко (теми 7, 10); В.П.Удовиченко (тема 6); С.І.Чернов (тема 1); Ю.М. Андрійчук (тема 6); В.М.Вакуленко (тема 9); Н.В.Васильєва (теми 9, 10); В.Ю.Глеба (теми 4, 10); В.Б.Гройсман (тема 1); Ю.А.Глущенко (тема 10); Н.М.Гринчук (тема 9); І.М.Демчак (тема 6); Ю.Ф.Дехтяренко (тема 3); О.М.Коваль (тема 5); Н.О.Мельник (тема 2); В.А.Негода (тема 2); І.А.Рубан (тема 7); О.А.Собченко (тема 2); Н.А.Сич (тема 8); Т.М.Чепіга (тема 8); О.М.Долінченко (теми 5, 10).

Авторський колектив навчального посібника “Ресурсний потенціал регіону” висловлює щирі вдячність рецензентам: доктору наук з державного управління, професору В.В.Мамоновій; доктору економічних наук, професору О.І.Павлову; доктору наук з державного управління, професору В.В.Тертичці за участь в обговоренні рукопису, а також за консультації, поради, цінні зауваження та побажання, які були враховані та значно покращили виклад навчального матеріалу.

ТЕМА 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ*

- *Визначення категорії “регіон”*
- *Види класифікації ресурсів*
- *Визначення базових понять ресурсного потенціалу*
- *Складові ресурсного потенціалу регіону*

На території сучасної України існують різні за розміром та територіальним рівнем державні утворення, які формують систему адміністративно-територіального устрою країни.

В основу організації адміністративно-територіального устрою, як вважає М.Дністрянський, необхідно покласти такі суспільно-географічні критерії, які мають функціональне значення для всієї системи територіального управління: кількість ієрархічних ступенів адміністративно-територіальної системи повинна в загальних рисах співвідноситись із розмірами території держави, чисельністю та розміщенням її населення; доцільно, щоб розміри адміністративних одиниць одного рівня не відрізнялися великою контрастністю, щоб кожна адміністративна одиниця була цілісною, комунікаційно зв'язаною, із вдалим розташуванням адміністративного центру, який до того ж повинен мати необхідний людський та інфраструктурний потенціал. Адміністративні одиниці середнього і вищого рівня теж мали б володіти достатнім природоресурсним потенціалом та економічною базою.

Територіальний устрій держави визначається Конституцією України (розд. IX). Відповідно до ст. 132 Основного Закону територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних та культурних традицій.

У сучасних дискусіях з приводу визначення поняття “регіон” переважає комплексний, поліаспектний погляд. Воно використовується в різних науках для виокремлення територіальних частин держави за певною ознакою. Тому

*У написанні цього підрозділу посібника використовувались матеріали В.С.Куйбіди.

визначення згаданого поняття значною мірою залежить від підходу дослідника та цілей, яких він прагне досягти.

Згідно з північноамериканською традицією “регіон” трактується як група штатів чи держав, тоді як у європейському розумінні регіон є невиразною специфічною просторово обмеженою одиницею: це земля (Land), провінція (province), басейн (basin) тощо. У межах навчального посібника “регіон” розглядається в європейському тлумаченні як територіальна спільнота усередині держави, як категорія її внутрішнього поділу та територія реалізації регіональної політики. У такому розумінні цей термін уперше вжито для позначення внутрішнього поділу Римської імперії. Він став основою неоаристотелівської середньовічної концепції поділу повноважень між імперією та локальним полісом.

У XVIII–XIX ст. регіон уособлює адміністративний поділ держави для військових потреб, удосконалення системи збирання податків та освіти. У XX ст. “регіон” як категорія внутрішнього поділу держави в різних країнах світу тлумачиться неоднаково. За британською традицією регіони уособлюють чотири адміністративно-політичні частини, які відповідають різним націям: Англію, Уельс, Північну Ірландію і Шотландію. У Нідерландах термін “регіон” уживався в 1970-х рр. у проектах створення нового адміністративного рівня і означав проміжний рівень між комуною і провінцією.

Проте найбільш відомим є трактування регіону як частини держави, яка має владні структури субнаціонального рівня.

Радянська наука поняття “регіон” традиційно пов’язувала з природно-економічним комплексом і централізованою системою державного планування й управління. У науковій літературі 1980-х рр. багато авторів, визначаючи “регіон”, особливу увагу приділяли територіальному аспекту, розуміючи регіон як територіально-просторову одиницю. Інші зосереджували увагу на управлінському аспекті, інтерпретуючи регіон, з одного боку, як систему управління, з другого – як структурний підрозділ, що виконує певні функції. Окремі дослідники фокусують увагу на соціальному аспекті, розглядаючи феномен регіону як соціально-територіальну спільноту, що характеризується локалізацією єдиних суспільних відносин, соціальною спільністю людей.

Отже, здебільшого регіон розуміють як частину території країни, яка характеризується комплексом властивих їй природно-географічних, економічних та інших ознак. Регіон може збігатися з межами адміністративно-територіальної одиниці або об’єднувати території кількох таких одиниць.

Проте категорія “регіон” не завжди означає адміністративно-територіальну одиницю держави. В економічній літературі “регіон” характеризують

як цілісно-адміністративну територію країни, для якої є характерними особливі виробничі, соціальні, культурні, етнічні та інші відмінності, що створює передумови для її розвитку за єдиною регіональною стратегією, яка органічно вписується в загальнонаціональну стратегію економічного розвитку та зростання.

Географічне визначення цього терміна вказує на регіон як частину території, де існує певна система зв'язку між суб'єктами господарювання; "регіон" виступає як підсистема всього соціально-економічного комплексу країни) або як складний господарський комплекс із відповідною структурою та зв'язками. Оскільки категорії "регіон" притаманна властивість системи, тому найчастіше регіон розглядається як економіко-соціальна або адміністративно-господарська система.

У контексті зростаючого інтересу до мультидисциплінарних підходів поняття "регіон" постійно модифікується шляхом синтезу економічних, географічних, політичних та соціологічних поглядів. Ряд учених вважає, що в умовах глобалізації традиційні погляди на регіон як на простір, що має певні економічні, політичні, соціальні, управлінські межі, мають бути модифіковані, оскільки вони стають більш розмитими, відносними у просторі; більш складними виявляються взаємовідносини між наднаціональним, національним, регіональним та місцевим рівнями простору. Регіон втрачає сенс у більш поліцентричній та мультишкалярній системах влади і регулювання.

Статус і органи регіону як колективного актора не є притаманними йому і наперед визначеними для нього в будь-якому географічному контексті. В низці досліджень, зокрема К.Моргана, відмічається суттєва зміна класичного, з точки зору держави, поняття "регіон" у контексті формування такого просторового феномену, як "сіті-регіон".

Трактування поняття "регіон" – довготривала, постійно повторювана і фундаментальна проблема в зарубіжній регіоналістиці. Визначення і концептуалізація регіону пов'язані з еволюціонуючими поглядами щодо його сутності, природи як простору та співвідношення його з економікою, суспільством, політикою, культурою. Тому дискусії лише підкреслюють розбіжності між структуралізмом та функціоналізмом з їх інтерпретацією регіону як продукту більш широких змін, і волюнтаризмом.

Останнім часом активізація обговорення поняття "регіон" викликана пошуком відповіді на питання про те, є він об'єктом або суб'єктом регіональної політики чи ні. Традиційно конструкція регіону як об'єкта державної політики будувалася на двох процесах. Перший – це встановлення регіональних меж – метафоричних ліній, що визначали територію регіону і відокремлювали його від іншого. Другий – визначення переліку статистичних індикаторів, які дають змогу ідентифікувати соціально-економічне становище регіону, визна-

чити та оцінити центральним органам влади проблематику його розвитку і прийняти відповідні рішення на основі власних повноважень.

Процеси регіоналізації, які відбулися в капіталістичному світі в останні десятиліття, характеризувалися передачею частини повноважень держави на регіональний рівень, зростанням децентралізації, що мало свої як позитивні, так і негативні економічні ефекти. Децентралізація, зокрема, породжує несприятливі ефекти у вигляді неефективних інституційних кордонів, додаткових регуляторних механізмів, що можуть стримувати регіональний розвиток. За цих обставин надзвичайно важливим є визначення рівня суб'єктності регіональної влади, межі її відповідальності за розвиток регіону, а також взаємоузгодження державних та регіональних інтересів. Тому міжвладні відносини уявляються суттєвими для визначення поняття “регіон”, його інтересів і розвитку.

Різні підходи використовуються також і в тлумаченні регіону в українській науковій літературі, а також російськими вченими. Одне з найбільш узагальнених визначень поняття “регіон” надав О. Гранберг у книзі “Основы региональной экономики”: це визначена територія, що відрізняється від інших територій низкою ознак і має деяку цілісність, взаємопов'язаність елементів, які її складають. Дещо раніше російські вчені Ю. Гладкий та А. Чистобаєв детально проаналізували поняття “регіон” та споріднені з ним визначення територіальних прив'язок, надали структурну його характеристику, здійснили термінування соціально-економічних регіонів. Ними наведені критерії, які беруться за основу під час визначення класифікації регіонів: рівень економічного розвитку, темпи економічного розвитку, тип територіальної структури господарства, коефіцієнт щільності населення, темпи приросту населення, характер та коефіцієнт виробничої спеціалізації.

Для різних цілей дослідження науковці намагаються конкретизувати поняття “регіон”, зокрема асоціюючи його з адміністративно-територіальними одиницями, що перебувають на рівнях, нижче від державного. У зв'язку з цим слід зазначити, що складність визначення поняття “регіон” пов'язано з тим, що в економічній науці і в регіоналістиці зокрема регіон розглядається або як економічний простір з фізико-метричними характеристиками, що мають економічний вимір (транспортні затрати, економія масштабу, економія агломерації, розмір локального ринку тощо), або як абстрактний простір (географічна точка) з вектором економічних показників – валовий регіональний продукт, регіональні зайнятість та безробіття, доходи населення, динаміка зростання або занепаду та ін. Крім того, аналізуючи, зокрема, процеси територіального розвитку всередині країни, деякі дослідники взагалі ототожнюють поняття “місце”, “регіон”, “поселення”, “місто”. Такий підхід частково має право на існування. Регіональні межі економічного простору визначаються лише межами впливу ринкових чинників. У контексті ж розгляду державного впливу на розвиток регіон (поселення, місто) розглядається як адміністративно-територіальна одиниця, що має адміністративно визначені межі та відповідну територіальну владу.

Класичним з цієї точки зору є визначення регіону, наведене у Декларації Асамблеї європейських регіонів: “Регіон – це територіальне утворення, встановлене, згідно із законодавством, на рівні, який є безпосередньо нижчим після державного, і наділене правом політичного самоврядування. Регіон визнаватиметься національною конституцією або законодавством, яке гарантує його автономію, самобутність, владні повноваження та організаційну структуру”. У такому тлумаченні регіону, на наш погляд, домінує політичний аспект. У зв’язку з цим слід відзначити, що поняття “регіон”, як правило, розглядається виходячи із поставленої мети дослідження.

У словнику-довіднику “Регіональна економіка” поняття “регіон” трактується доволі широко і неоднозначно, як “територія, яка відрізняється від інших територій за рядом ознак і характеризується певною цілісністю та взаємопов’язаністю її складових елементів і є ключовим поняттям у регіоналістиці, регіонології, регіональній економіці, регіональній науці, регіонознавстві. Регіони виділяються з території відповідно до певних цілей та завдань, найголовнішим з яких є управління розвитком регіону, і можуть бути будь-якого розміру – від міста (або навіть внутрішньоміського району всередині великого міста) до величезних регіонів всередині континенту. Для визначення територіального обсягу регіону можуть застосовуватися терміни: локальне регіональне утворення, мікрорегіон, мезорегіон, макрорегіон, мегарегіон, метарегіон ... Безвідносно до цілі територіального управління регіон може означати частину країни, що історично склалася і характеризується специфічними природно-кліматичними умовами та відносно стійкими економічними та соціально-демографічними особливостями, певною спрямованістю розвитку продуктивних сил”.

Доречним видається погляд Н. Мікули, яка відмічає, що в різних науках і сферах практичної діяльності використовуються свої принципи виокремлення регіонів. Поділ території на регіони проводиться відповідно до поставлених завдань і завжди є цільовим або проблемно-орієнтованим.

В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень “Реформування державного управління регіональним розвитком: стан, проблеми, перспективи” регіон як наукова категорія регіоналістики розглядається як визначена територія, обмежена просторово-часовими межами існування. Термін “регіон”, як зазначається в доповіді, не має однозначного наукового та законодавчого визначення. Найбільш поширеним є розуміння регіону як “відносно неоднорідної території, що разом з тим синергічно поєднує набір інших однорідних характеристик політичного, економічного, соціологічного, екологічного, географічного, мовного та ін. ландшафту. В українській регіоналістиці “регіон” переважно ототожнюється з областю. “Регіон” (на локальному рівні регіонального розвитку – тобто в межах країни) традиційно розглядають як територіально-економічну одиницю; територіально-адміністративну одиницю; громаду (що поєднує всіх мешканців на певній території). Регіони як категорія державного

управління – визначені законодавством територіальні утворення із системою органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь).

Для цілей планування та регіонального розвитку можуть визначатись макрорегіони у складі кількох регіонів чи їх частин, які характеризуються специфічністю, цілісністю та спільністю розвитку і визначені законодавством для досягнення особливих цілей розвитку території. Під час дослідження економічних та соціальних процесів, що відбуваються на обмежених адміністративно територіях, науковці, використовуючи економічні моделі регіональної економіки, нерідко оперують економічними категоріями, пристосовуючи їх до вимог управлінської науки. Це завжди потрібно мати на увазі у процесі формування державної політики регіонального розвитку, адже адміністративні бар'єри в середині країни, які є наслідком існування адміністративних меж між відповідними територіальними одиницями (областями, районами, містами, селами), нерідко породжують протиріччя, що негативно впливають на розвиток як регіонів, так і країни в цілому. Разом з тим об'єктом регіональної політики нерідко є територія, яка не збігається з межами адміністративно-територіальних одиниць.

На нашу думку, під регіоном розуміється частина території країни, яка має певну економічну, соціальну, інфраструктурну та організаційно-управлінську різномірну цілісність. Таке тлумачення регіону ідентифікує його на субрегіональному рівні, тобто як внутрішній регіон. У цьому випадку регіоноутворюючими факторами виступають:

- територіальна єдність;*
- можливість поділу на мікрорегіони – одиниці меншого таксономічного рангу (райони), а також можливість бути складовою регіону вищого рангу в рамках країни (макрорегіону);*
- спільна фізична (транспортна, комунікативна, комунальна) та соціальна інфраструктура;*
- демографічна єдність;*
- наявність відносно стійких економічних зв'язків;*
- відносна однорідність культури, цінностей та традицій;*
- цілісність організаційно-управлінських структур.*

Таке визначення категорії “регіон” дає можливість розглядати регіон не тільки в межах його адміністративних одиниць, а також враховувати різномірні функціональні його зв'язки.

Офіційне визначення поняття “регіон” з'явилося у Законі України “Про стимулювання розвитку регіонів”: регіон – територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя.

Конституція України 1996 р., подаючи поняття та засади територіального устрою України, ввела в конституційно-правовий понятійний апарат термін “регіон” (ст. 132). Проте на законодавчому рівні так і не було визначено його правовий зміст, що призводило на практиці до різних тлумачень цього терміна. Така неузгодженість була зумовлена тим, що на той час поняття “регіон” уже широко використовувалося економістами, соціологами, географами, політологами та представниками інших галузевих наук.

Саме поняття “регіон” пройшло кілька фаз розвитку і широко використовується фахівцями та науковцями. Зокрема, з 1826 р. вживається поняття “регіон географічний”; із 1954 р. – “регіон економічний”; із 1964 р. – “регіон соціальний”; із 1976 р. – “регіон культурологічний”.

Існуючий адміністративно-територіальний поділ України (області, Автономна Республіка Крим) характеризує господарсько-економічні і певною мірою державно-історичні фактори, але не враховує природно-географічних та мовно-етнічних чинників. На наш погляд, багатьма українськими економістами, географами, соціологами, статистиками у різні часи робилися відповідні узагальнення, аналітичні оцінки адміністративно-територіального устрою України (Л.Артюх, К.Воблій, В.Горленко, С.Злупко, В.Малес, В.Наулко, С.Рудницький, В.Швець, О.Шаблій та ін.).

Серед територіального поділу України заслуговує на увагу така класифікація соборної України, яку пропонує С.Рудницький, – це: Галичина, Буковина, Волинь, Донська Україна, Закарпаття, Бессарабія, Слобідська Україна, Кавказька і Каспійська Україна, Катеринославщина, Київщина, Підляшшя, Полісся, Поділля, Чернігівщина, Полтавщина, Таврія, Харківщина, Херсонщина, Холмщина.

У радянські часи районування України мало такий вигляд: Степ, Лісостеп і Полісся. Більшість учених (О.Шаблій, М.Гонак, Б.Заставицький та ін.) виділяли такі райони, як: Центральний, Західний, Північно-Західний, Східний, Центрально-Східний, Південний.

Варіант, запропонований економістом С.Злупком, враховує етно-географічні фактори. Він дає таку схему районування України: Донбас, Катеринославське Придніпров'я, Слобідська Україна, Київське Полісся, Волинське Полісся, Середнє Придніпров'я, Північне Причорномор'я і Крим.

Серед останніх спроб визначення регіонів більш вдалим є запропонований В.Гурєєвим територіальний поділ країни на 8 економічних районів: Донецький, Придніпровський, Східний, Центральний, Поліський, Подільський, Причорноморський, Карпатський. Цей розподіл враховує природні екологічні критерії, економічний і науково-технічний потенціал, територіальний поділ праці та інші фактори.

Закон України “Про стимулювання розвитку регіонів” визначає, що “регіон – територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя”.

Регіон можна розглядати як умовну територіальну одиницю, що може складатися з кількох територіальних одиниць, які мають спільні особливості розвитку, єдину соціально-економічну інфраструктуру, тобто регіон – певна територіальна одиниця, що вирізняється з-поміж інших таких самих одиниць специфічними рисами (географічними, економічними тощо).

Для цілей планування та регіонального розвитку можуть визначатись макрорегіони у складі кількох регіонів чи їх частин, які характеризуються специфічністю, цілісністю та спільністю розвитку і визначені законодавством для досягнення особливих цілей розвитку територій.

Критерії розмежування повноважень між різними рівнями адміністративно-територіальних одиниць дає чинний Бюджетний кодекс України через визначення первинних, базових та спеціалізованих соціальних послуг.

У науковій літературі немає єдиного трактування таких категорій, як “ресурси” і “ресурсний потенціал”, хоча більшість дослідників, зокрема Т.Безверхнюк, виходить з того, що ресурсом є певна субстанція, яку маємо і яка може бути використана для досягнення поставлених цілей. Звичайно, всі існуючі на сьогодні визначення ресурсу є цінними і містять важливу інформацію для усвідомлення його як певної категорії.

Для розкриття сутності цих економічних категорій розглянемо їх визначення.

Під ресурсами у широкому розумінні мають на увазі реальні можливості суб'єкта (суб'єктів) щодо доцільного та раціонального використання елементів системи управління (які формуються під впливом вищої за рангом системи) для досягнення у певний період часу цілей управління та реалізації завдань державної регіональної політики.

Згідно з Н.Ф.Реймерсом, “ресурси – це будь-які джерела і передумови отримання необхідних людям матеріальних і духовних благ, які можна реалізувати за існуючих технологій і соціально економічних відносин (матеріальні, трудові, у тому числі інтелектуальні, і природні); запаси, джерела засобів; засіб, до якого звертаються в необхідному випадку”.

Поняття “ресурси” походить від фр. *resource* – “допоміжний засіб”. Категорія “ресурси” у Великому тлумачному словнику сучасної української мови

розглядається як “запаси чого-небудь, які можна використати в разі потреби”, а також як “засіб, можливість, якими можна скористатися у разі необхідності”. У словнику-довіднику з методології державного управління наводиться таке визначення: “ресурси – джерела й одночасно обмеження здійснення будь-якої суспільної діяльності”. У Вікіпедії надається таке визначення ресурсів: “Все, що потрібно для задоволення потреб людини”, тоді як в енциклопедичному словнику “ресурси” визначаються як “запаси чого-небудь, які можна використати в разі потреби”.

Визначити будь-який елемент через термін “ресурс” означає виявити межі його корисності в досягненні цілі в умовах конкретної ситуації (існуючі технології та соціально-економічні відносини) з урахуванням ієрархії цінностей ресурсів і законів заміщення. Отже, під *ресурсом* розуміють наявні елементи системи, на основі яких вона функціонує та розвивається і які в умовах конкретної ситуації доцільні для застосування як засоби досягнення цілей. Такий підхід дасть змогу найповніше окреслити можливості системи, які можуть бути використані для максимального задоволення потреб суспільства.

Вітчизняний учений Т.Безверхнюк у монографії “Ресурсне забезпечення регіонального управління: теоретико-методологічні засади” наводить найпоширеніші підходи сучасних дослідників щодо визначення поняття “ресурси”.

Найчастіше поняття “ресурси” трактується з чотирьох позицій: економічної – сукупність окремих елементів, що прямо чи опосередковано беруть участь у процесі виробництва або надання послуг; основні елементи економічного потенціалу, які є в розпорядженні суспільства на кожному етапі розвитку виробничих сил у рамках історично визначеної системи виробничих відносин.

Специфіка та класифікація цього підходу віддзеркалює безпосередній зв'язок із процесом виробництва: ресурси – фактори виробництва; для того, щоб будь-який елемент був включений у поняття “ресурси”, він має отримати економічну оцінку; співвідношення потреби суспільного виробництва у визначеному ресурсі; ресурси існують незалежно від суб'єктів економічної діяльності; природні, матеріальні, трудові, фінансові, інформаційні;

владної – фундаментальне джерело управління; атрибут, обставина або благо, володіння яким підвищує здатність впливу його володаря на інших індивідів або групу; це можливість, яка не обов'язково стає реальністю; усі ті засоби, використання яких забезпечує вплив на об'єкт відповідно до цілей суб'єкта;

соціальної – реальні та потенційні можливості, засоби і резерви, якими володіє певне суспільство і які воно використовує для забезпечення різних сфер соціального життя і діяльності;

об'єктної – елемент об'єкта управління, який може бути ефективно використаний суб'єктом для досягнення цілей; деяка су-

купність можливостей адміністративно-територіального утворення, розпорядження якими віднесено до компетенції органів влади.

Аналіз сучасних наукових підходів щодо визначення змісту поняття ресурси” свідчить про те, що:

- різні ресурси мають різну значимість у тих чи інших підходах;
- ресурси взаємопов’язані, а брак одного ресурсу може компенсуватися наявністю і розвитком інших;

- значимість ресурсів, їх цінність, обсяг і структура змінюються залежно від зміни умов їх формування під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів.

Отже, визначити будь-який елемент через термін “ресурс” означає виявити межі його корисності в досягненні цілі в умовах конкретної ситуації з урахуванням ієрархії цінностей ресурсів і законів заміщення.

Під ресурсом розуміють наявні елементи системи, на основі яких вона функціонує та розвивається і які в умовах конкретної ситуації доцільні для застосування як засоби досягнення цілей. Такий підхід дасть змогу найповніше окреслити можливості системи, які можуть бути використані для максимального задоволення потреб суспільства.

За визначенням К.Макконелла і С.Брю, економічні ресурси у загальному вигляді – це земля, капітал, праця і підприємницька спроможність. Проте М.Комаров, Е.Румянцева, А.Яковенко та ін. додають в існуючу класифікацію ще й інформаційний ресурс, що займає сьогодні одну з домінуючих позицій.

З економічних позицій до ресурсів належать сукупність окремих елементів, прямо або побічно послуг, що беруть участь у процесі виробництва. Тому найважливішою особливістю категорії “ресурси” є безпосередній зв’язок із виробництвом, тобто ресурси в процесі використання набувають форми чинників виробництва.

Сучасні вчені до економічних ресурсів відносять ті природні і соціальні сили, які можуть бути залучені в процес виробництва (створення товарів, послуг та інших цінностей). В економічній науці ресурси поділяють на чотири групи: природні, матеріальні, трудові і фінансові.

Принциповою відмінністю між термінами “ресурси”, “потенціал” і “ресурсний потенціал” є те, що ресурси існують незалежно від суб’єктів економічної діяльності, а ресурсний потенціал окремого підприємства, територіальної громади, суспільства в цілому не відділений від суб’єктів діяльності. Тобто “ресурсний потенціал”, крім матеріальних і нематеріальних засобів, включає здібності працівників, підприємств, установ, закладів, організацій в ефективному використанні наявних засобів або ресурсів.

Термін “потенціал” походить від латинського слова *potentia*, тобто можливості, наявні сили, запаси, засоби, що можуть бути використані.

Потенціал – потужність чи сукупність засобів або можливостей у тій чи іншій сфері економіки і в економіці регіону (країни) в цілому.

У Великій Радянській Енциклопедії дається визначення терміна “потенціал”, який дає підстави застосувати його до різних галузей науки і діяльності людини залежно від того, про яку сукупність засобів, предметів праці, запасів, джерел, наявних можливостей ідеться. Це тлумачення містить у собі два аспекти: наявність ресурсів і цільову спрямованість їх використання.

На думку В.Прохорової, потенціал – певний набір ресурсів, необхідних для нормального функціонування регіону. Це визначення було історично виправдане в умовах, коли економічне зростання базувалось на екстенсивних чинниках. Тлумачення цього терміна має містити в собі два аспекти: наявність ресурсів та цільову спрямованість їх використання. Тобто розкриття поняття “потенціал” здійснюється через філософські категорії “можливість” та “дійсність”, що відображає основні ступені розвитку предметів та явищ у бутті і мисленні.

К.Місько вважає, що “ресурсний потенціал” – це сукупна величина реалізованих і нереалізованих можливостей використання ресурсів у процесі задоволення суспільних потреб, що виражається в ресурсній формі її уявлення. Категорію “ресурсний потенціал” О.Ульянченко трактує як сукупність ресурсів певної кількості і якості, які необхідні для розширеного відтворення еколого-соціально-економічної системи, і які через свою абсолютну або відносну обмеженість задають межі поточного й майбутнього розвитку.

У роботах науковців ресурсний потенціал представлений усіма ресурсами, що використовуються в суспільному виробництві на тій або іншій стадії розвитку продуктивних сил. Відмітними особливостями категорії “ресурсний потенціал” є ось що:

– ресурсний потенціал являє собою систему ресурсів, які використовуються комплексно, і передбачає обов’язкову взаємодоповнюваність окремих ресурсів у процесі суспільного виробництва (збільшення в системі одного якого-небудь ресурсу припускає одночасне збільшення кількості іншого ресурсу);

– ресурсний потенціал передбачає можливість взаємозамінності ресурсів, що використовуються в суспільному виробництві. Багатофункціональність більшості видів ресурсів створює умови варіації вживання різних їх видів і елементів для досягнення одного і того ж самого заданого кінцевого результату;

– у його склад входять не тільки ресурси, призначені до споживання в певному періоді, а й їх страхові та інші запаси. Отже, і ресурсний потенціал визначає і потенційну можливість їх споживання в процесі суспільного виробництва;

– ресурсний потенціал характеризує не весь запас ресурсу, що є в природі або суспільстві, а тільки ту його частину, яку можна одер-

жати з урахуванням досягнутого рівня технологічного розвитку суспільства та економічної доцільності залучення в суспільне виробництво. Тому в поняття “ресурсний потенціал” включаються тільки такі джерела ресурсів, отримання яких можливе й ефективно на даному етапі суспільного розвитку;

– у “ресурсний потенціал” включається не тільки система ресурсів, що склалася, а й альтернативні ресурси та їх джерела, тобто нові види ресурсів, які раніше не існували, можливість використання яких науково обґрунтована, і отримання (або використання) передбачено в даному періоді та на перспективу.

Ресурсний потенціал регіону являє собою джерело і засіб його відтворення, а також відіграє ключову роль у визначенні функцій, спрямованості та динаміки розвитку. Його можна оцінити шляхом комплексного аналізу сукупності ресурсів – внутрішніх складових потенціалу.

Важливість розгляду категорії “ресурсний потенціал” зумовлена і тим, що будь-які цілі і завдання щодо досягнення кінцевих, соціально значущих результатів на перспективу значною мірою визначаються ресурсним потенціалом суспільства (країни, регіону).

Існують різні підходи до класифікації ресурсного потенціалу. Так, у сучасній науковій літературі вживаються різні категорії потенціалу, зокрема: поселенський, демографічний, природний, трудовий, кадровий, економічний (виробничий), соціальний, інформаційний та фінансовий, що характеризують компонентну структуру сукупного потенціалу. Вважаємо за потрібне диференціювати їх за походженням, а саме: економічний, природний, поселенський, трудовий, соціально-інфраструктурний, інформаційний та фінансовий.

Економічний потенціал. Економічний потенціал регіону – це сукупні можливості регіону, його підприємств та окремих суб’єктів господарювання визначати, формувати і найбільш ефективно забезпечувати та задовольняти суспільні потреби (фактичні та потенційні) в процесі взаємодії із середовищем оточення і раціонального використання ресурсів з метою забезпечення економічного зростання, суспільного добробуту, підвищення еколого-економічної безпеки регіону та країни в цілому.

Економічний потенціал можна визначати як сукупність органічно взаємопов’язаних ресурсів, що застосовуються на всіх стадіях їх кругообігу. Він характеризує здатність суспільства виробляти товари і послуги, забезпечувати розширене відтворення для задоволення споживчих потреб та поліпшення якості життя населення.

В економічній енциклопедії дається таке визначення економічного потенціалу: “... під економічним потенціалом розуміють сукупну здатність галузей економіки виробляти промислову, сільськогос-

подарську продукцію, здійснювати капітальне будівництво, перевозити вантажі, надавати послуги населенню тощо”.

Автори словника-довідника “Регіональна економіка” економічний потенціал регіону трактують як “ ... сукупну здатність галузей економіки регіону виробляти продукцію, здійснювати капітальне будівництво, перевезення вантажів, надавати необхідні послуги населенню. Визначається досягненнями науки і техніки, обсягом виробничих потужностей, наявністю транспортних засобів, економічно активного населення, якістю їхньої професійної підготовки, ступенем розвитку галузей сфери обслуговування населення та ін. Формує необхідні умови для експортного потенціалу регіону. Економічний потенціал оцінюється в процесі опрацювання регіональної стратегії розвитку обсягами, структурою, рівнем використання, ступенем зношеності основних фондів, розгалуженістю виробничої бази, наявністю наукоємних інвестиційно спроможних галузей і підприємств, здатних до реалізації інноваційної моделі економічного зростання, ступенем кваліфікації трудових ресурсів, потужністю, технічним станом та щільністю інженерно-транспортної інфраструктури. Оцінка трудового потенціалу включає визначення існуючої та прогнозованої кількості трудових ресурсів, їх зайнятості та стану на ринку праці (рівень безробіття)”.

Економічний потенціал регіону можна розглядати у вигляді комплексу взаємопов'язаних потенціалів: за видами економічних ресурсів, за напрямками використання, за функціональною спроможністю, за сферою діяльності. Також економічний потенціал регіону може бути визначений сукупністю галузей економіки, підприємств, установ, які виробляють промислову, сільськогосподарську, будівельну продукцію, надають різні послуги виробничого й невиробничого призначення тощо. Цей принцип покладений в основу класифікації економічного потенціалу країни за ознакою сфери діяльності.

У процесі прийняття рішень щодо формування та подальшого використання і розвитку економічного потенціалу регіону необхідно враховувати його властивості. До головних із них слід віднести взаємозв'язок і збалансованість елементів, що повинні функціонувати одночасно і комплексно, оскільки закономірності розвитку можливостей економіки регіону не можуть бути розкриті окремо, а тільки в сукупності, що потребує досягнення збалансованого оптимального співвідношення між ними.

В умовах затяжної економічної кризи важливе значення має стійкість економічного потенціалу, тобто збереження цілісності за справляння зовнішніх впливів, яка реалізується передусім завдяки гнучкості та адаптивності. Становлення ринкової економіки та зміцнення ринкових відносин в Україні передбачають вивчення й використання закономірностей, у тому числі у сфері формування та використання економічного потенціалу регіону.

Дослідження закономірностей використання економічного потенціалу зумовлено практичними потребами суспільства. Будь-який регіон може успішно функціонувати лише за умови наявності всебічної інформації про стан ресурсів, їх економічної оцінки, чинників, які впливають на формування та використання його ресурсної бази. Важливе значення має пізнання закономірностей формування та використання економічного потенціалу регіонів під час підготовки регіональних програм, спрямованих на поліпшення соціально-економічного становища регіону, прогнозування розвитку окремих сфер економічної діяльності і міжгалузевих комплексів з урахуванням нерозв'язаних проблем регіонів. Основними серед них є ті, що пов'язані зі спеціалізацією, відносною автономністю, сталим розвитком, соціальною спрямованістю.

Основним завданням сталого розвитку є посилення соціальної складової, забезпечення раціонального природокористування, відтворення ресурсної бази виробництва, реструктуризація господарського комплексу регіону у зв'язку з новими економічними і соціальними умовами.

На основі пізнання законів і закономірностей формуються принципи використання економічного потенціалу регіону. Одним із головних є принцип раціонального та ефективного використання економічного потенціалу регіону, який спрямований на припинення руйнівного впливу виробництва на природне середовище, перехід до еколого-економічних напрямів використання економічного потенціалу.

Значення цього принципу зростає у зв'язку з поглибленням дефіциту низки природних ресурсів за нерівномірності їх географічного розподілу.

Для успішного здійснення в країні ринкових реформ особливо важливе значення має принцип комплексного використання економічного потенціалу регіону (природних, трудових, фінансових ресурсів та основних засобів виробництва тощо). Соціально-економічний розвиток регіону на основі комплексного та більш повного використання економічного потенціалу ґрунтується на поєднанні існуючої ресурсної бази, ринкової спеціалізації і новітніх потреб провідних галузей виробництва та інфраструктури.

Об'єктивна і всебічна оцінка впливу факторів у кожному регіоні зумовлює специфіку формування та використання його ресурсної бази. Оскільки економічний потенціал регіону характеризується такими системоутворюючими засадами, як цілісність, зв'язок із зовнішнім середовищем, внутрішня структура, ієрархічність, пріоритет інтересів системи глобального рівня, взаємозв'язок елементів системи, то доцільно спочатку розглядати економічний потенціал як єдине ціле, а потім – його складові компоненти, тобто передусім слід проаналізувати його зв'язки із зовнішнім середовищем і тільки потім – формування й розвиток окремих складових потенціалу.

До основних зовнішніх факторів формування й розвитку економічного потенціалу окремого регіону відносять політичні, економічні та соціальні умови, які обмежують або стимулюють його функціонування. Політичні умови впливають на функціонування економічного потенціалу через політичну структуру, рівень політичної та законодавчої стабільності, податкове законодавство, антимонопольне регулювання, державне регулювання зовнішньої торгівлі.

Економічні умови характеризують фазу економічного циклу країни, рівень інфляції і безробіття, валовий національний продукт та його динаміку, наявність та рівень товарного дефіциту, стан доходів та купівельної спроможності населення, структурні зміни у виробництві.

Природний потенціал. Природний потенціал – це сукупність природно-ресурсного капіталу (матеріальні цінності та їх запаси і ресурси), а також умови навколишнього природного середовища (атмосферне повітря, земельні та водні ресурси, корисні копалини, рослинний і тваринний світ тощо).

Природний потенціал – сукупність усіх даних природою можливостей, запасів, джерел, які є на певній території і можуть бути використані для економічного та соціального розвитку (природні ресурси), а також природних чинників, які об'єктивно, незалежно від волі людей впливають на цей розвиток (природні умови).

До природних ресурсів відносять: земельні, мінерально-сировинні (корисні копалини), водні, ресурси флори, фауни, рекреаційні ресурси. Природними умовами вважаються територіальне розташування регіону та його ландшафт, особливості клімату. Природні ресурси і природні умови тісно пов'язані між собою, оскільки природні умови, якщо вони сприятливі, також є ресурсом для розвитку господарства, а ресурси, які не перебувають у господарському обороті (земельні, водні, лісові), продовжують залишатися природними умовами, справляючи позитивний вплив на розвиток людей, стан їхнього здоров'я.

Державна регуляторна політика у сфері використання й охорони природних ресурсів є комплексною і пов'язана з необхідністю конкретизації її цілей та створенням юридичних, економічних та організаційних умов для їх досягнення. Насамперед це стосується розширеного відтворення природних ресурсів у кількісному та якісному вимірах; збереження й відновлення їх різноманіття та стабільності; раціонального, комплексного та ефективного використання; забезпечення виконання їх екосистемами захисних і соціальних функцій.

*Відповідно до постанови Верховної Ради України “Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки” для реалізації державної екологічної політики визначено основні функції регіонального рівня управління:
– регулювання використання природних ресурсів місцевого значення;*

- визначення нормативів забруднення природного середовища;
- упровадження економічного механізму природокористування;
- проведення моніторингу та обліку об'єктів природокористування і забруднення довкілля;
- проведення державної екологічної експертизи;
- здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;
- розроблення програм упровадження природоохоронних заходів, визначення та реалізація інвестиційної політики;
- інформування населення та заінтересованих підприємств, установ і організацій з екологічних питань.

Вирішення стратегічного завдання зі збереження та охорони природних ресурсів передбачає також вжиття різноманітних заходів постійної дії. Серед них:

- упровадження екологобезпечних методів видобування корисних копалин;
- комплексна переробка сировинних матеріалів та промислове використання відходів гірничовидобувної промисловості;
- рекультивація порушених земель;
- раціональне використання сільськогосподарських угідь;
- розширення оборотного водопостачання;
- використання сучасної техніки і технологій очищення стічних вод, уловлення та знешкодження шкідливих речовин із відхідних газів;
- економне використання в галузях економіки всіх видів матеріальних ресурсів;
- утилізація побутових відходів.

Поселенський потенціал. Поселенський потенціал – здатність регіону забезпечувати необхідні умови для проживання людей на основі використання ресурсів регіону та організації оптимального співвідношення населених пунктів (міст, селищ, сіл, хуторів).

Реалізуючи нові підходи до формування ефективної системи адміністративно-територіального поділу, Кабінет Міністрів України пропонує на законодавчому рівні ввести нові поняття “поселення” та “тимчасове поселення”. Вважається, що поселення – це компактно заселене місце постійного проживання людей, що має сталий склад населення, власну назву, визначені межі та зареєстровано в порядку, передбаченому законом.

Поселення можуть бути умовно поділені на такі типи:

- місто – поселення з компактною, переважно багатопверховою забудовою, на території якого розташовані об'єкти економічної активності, яке має розвинену соціальну, комунальну і транспортну інфраструктуру, з чисельністю населення не менше ніж 10 тис. жителів. Статус міста може мати поселення з меншою чисельністю жителів, якщо воно мало цей статус історично;

- село – поселення з переважно садибною забудовою;
- селище – поселення з переважно садибною забудовою, утворення та розвиток якого пов'язані з розташуванням на його території об'єктів економічної активності, з чисельністю постійного населення більше 1 тис. жителів;
- тимчасове поселення – компактне місце перебування (праці, служби, відпочинку, відбування покарання) громадян, зареєстрованих за іншим місцем постійного проживання, що може мати власну назву або не мати її.

Межі поселення та тимчасового поселення визначаються на підставі містобудівної документації, розробленої відповідно до законодавства.

Як населений пункт (поселення) місто є частиною комплексно заселеної території України, яка склалася внаслідок господарської та іншої суспільної діяльності, має сталий склад населення, власну назву та зареєстрована в порядку, передбаченому законом.

Енциклопедичне визначення поняття “місто”: “Великий населений пункт, жителі якого зайняті, головним чином, у промисловості, торгівлі, а також у сфері обслуговування, науці, культурі, управлінні. Міста є центрами зосередження населення, не пов'язаного безпосередньо із сільським господарством. Для них характерна територіальна концентрація, підвищена щільність населення і компактність забудови”. Тут увага зосереджена на чисельності і видах зайнятості населення та характері освоєння міського простору. За В.Далем, “населене місце визнане містом, котрому уряд дав міське управління”. Тут фіксується увага саме на наявності місцевого самоврядування.

За визначенням Б.Хорєва, головні ознаки міста – це населене місце, значне за розмірами, чисельністю й щільністю населення, зайнятого переважно в неаграрних сферах діяльності ... відрізняється від села високим ступенем різноманітності та інтеграції трудової діяльності (виробничої та невиробничої) ... розвиненою соціальною та інженерно-транспортною інфраструктурою, специфічним способом життя.

Ж.Боже-Гарньє так визначає місто: “Місто – плід зусиль природи і людини. Подібно до квітки, воно зобов'язане своїми відмінними особливостями, як тій території, на якій виросло, її ґрунту і клімату, так і праці людей. Місто народжується, росте, розквітає і іноді вмирає”.

Як видно із наведеного, сучасне поняття “місто” визначається такими ознаками, як чисельність населення, вид діяльності більшості населення, щільність забудови і населення, наявність розвиненої сфери культурно-побутового обслуговування, інженерної та транспортної інфраструктури, характер благоустрою території. Для міста обов'язковим є наявність органів місцевого самоврядування, юридичне закріплення його статусу, прав, обов'язків, меж і власна назва.

Поширення класифікаційних груп пояснюється розвитком процесів урбанізації і територіальної концентрації населення у великих містах. За такої класифікації, де в межах одного угруповання присутні кілька груп, мабуть, було б доцільним взагалі відмовитися від вербальних визначень, залишивши лише кількісні показники.

Кожне місто – складний, функціонально-планувальний і територіальний комплекс, що залежить від конкретних природних, соціальних, економічних і ландшафтних умов. Конкретні умови визначають індивідуальний образ міста. Багато міст можна об'єднати за схожими типовими умовами: за кількістю населення; за ознаками господарського профілю; за адміністративним значенням; за значенням міст у системі населених місць тощо. Таким чином формується типологія і класифікація міст.

Згідно з державними будівельними нормами “Містобудування, планування та забудова міських і сільських поселень” (ДБН-360-92*) передбачена така типологія міст України за чисельністю населення:

- малі (до 50 тис. осіб);
- середні (50–250 тис. осіб);
- великі (250–500 тис. осіб);
- значні або надвеликі (500 тис. – 1 млн осіб);
- найзначніші, або міста-мільйонники (понад 1 млн осіб).

За економіко-географічним положенням сільські населені пункти поділяються на: центральні села (сільське поселення формує адміністративний, господарський, культурно-освітній, обслуговуючий центр); кушові села (поселення, які утворюють велике територіальне скупчення; у яких відсутні просторові межі між поселеннями); периферійні села (характеризуються значною відстанню від районного центру, центральних чи кушових сіл, транспортних магістралей тощо); села-супутники (ці поселення безпосередньо межують із містами, територіально врастаючи в них, тобто прослідковується явище поселенської дифузії – злиття населених пунктів); транзитні села (наявність на території сільського поселення великих автомобільних магістралей).

Серед сільських населених пунктів сформовано два основних функціональних типи:

- багатофункціональні (агропромислового профілю), на території яких розташовані сільськогосподарські і промислові підприємства, сільська рада, зупинка громадського транспорту, комплекс об'єктів соціальної інфраструктури, які надають населенню послуги періодичного попиту;
- багатофункціональні (аграрного профілю), на території яких розташовані сільськогосподарські підприємства, сільська рада, зупинка гро-

мадського транспорту, комплекс об'єктів соціальної інфраструктури, які надають населенню послуги періодичного попиту; села виробничих підрозділів і центри невеликих спеціалізованих господарств, на території яких розташовані сільськогосподарські виробничі центри, об'єкти соціальної інфраструктури, що надають населенню послуги первинного попиту; села несільськогосподарського профілю, на території яких розташовані окремі об'єкти соціальної інфраструктури, що надають населенню послуги первинного попиту.

Забезпечення комплексного розвитку населених пунктів має передбачати:

- загальну координацію комплексної розбудови населених пунктів, забезпечення єдиної державної політики щодо розвитку територій, визначення її основних напрямів;*
- організацію юридично-правової системи, забезпечення належних умов для місцевого самоврядування з метою розв'язання проблем відродження населеного пункту з урахуванням ринкових перетворень, контроль за дотриманням нормативно-правових актів у процесі територіальної розбудови;*
- підготовку державних довгострокових комплексних програм, упровадження концептуальних і методологічних основ їх формування, розроблення стандартів загальнодержавного рівня, установа контролюючих цифр, нормативів та контроль за їх виконанням;*
- проведення єдиної інвестиційної політики щодо здійснення державних комплексних та регіональних програм з питань розвитку регіону, розробку та обґрунтування в правовому аспекті пільг з надання фінансової допомоги, а також контроль за виконанням державного бюджету;*
- наукове та інформаційне забезпечення розвитку територій регіону, надання наукових та юридичних консультацій;*
- залучення установ і навчальних закладів до планування та проведення наукових досліджень, підготовки й перепідготовки фахівців для всіх сфер і галузей територій регіону.*

Трудовий потенціал. Ця категорія визначається інтеграцією вроджених, набутих і розвинутих кількісних та якісних характеристик фізіологічних, освітніх, творчих, соціальних, економічних властивостей індивідів, соціальних, духовних та інших потреб у процесі соціально-економічної діяльності.

Трудовий потенціал – можливості, які можуть бути мобілізовані і приведені в дію у процесі праці, що утворюють фізичні кордони потенціалу на будь-якому рівні.

Основними чинниками розвитку трудового потенціалу є: рівень природного та механічного руху населення, зайнятості і безробіття, професійні знання, уміння та навички, сприятливі умови життєдіяльності і праці громадян тощо.

Відтворення трудового потенціалу відбувається внаслідок безперервного, циклічного проходження ним фаз формування, розподілу та використання. Разом з тим цей процес має дві системи оцінки – кількісну і якісну. З позицій першої відтворення трудового потенціалу може бути простим, розширеним або звуженим, що детермінується внутрішньоструктурною, ресурсно-територіальною та соціально-економічною диференціацією регіонів країни. Водночас якісна оцінка трудового потенціалу включає відновлення, скорочення або формування нових його характеристик (стану здоров'я, освіти, культури, духовності, адаптованості до нових умов, професійно-кваліфікаційної відповідності та ін.). З огляду на це встановлено, що прискорення трансформацій регіональних соціально-економічних систем в умовах значного скорочення та обмеження суспільних ресурсів потребує розширеного відтворення саме якісної складової трудового потенціалу.

Вивчення трудового потенціалу має велике значення для оцінки ринку праці й розробки відповідної демографічної, соціальної та економічної політики з метою впливу на процеси відтворення населення та його зайнятості. Він включає процеси природного та механічного руху населення, зміни його загальної чисельності та статево-вікової структури. Відтворення населення – багатоаспектний складний процес, який можна характеризувати під різними кутами зору.

Дослідження подібних процесів нерозривно пов'язане з виявленням особливостей демографічного руху, який поділяється на три види: природний, механічний (просторовий) і соціальний. Останній включає багато підвидів, що визначаються на основі виділення соціальних груп за різними критеріями. Демографічний рух поділяється на види та підвиди за причинами, покладеними в їх основу. Для природного руху – це народжуваність і смертність, для механічного – імміграція та еміграція, для соціального – переміщення населення в межах соціуму між окремими соціальними групами.

Демографічна ситуація – важлива складова, що впливає на середньо- та довгострокові плани розвитку як країни, так і окремих регіонів. Складність, багатоаспектність та регіональна специфіка демографічних процесів потребують особливої уваги до їх вивчення.

Людські ресурси мають певну специфіку, яка полягає в тому, що вони не лише створюють, а й споживають матеріальні та духовні цінності.

Багатогранність людського життя не вичерпується лише трудовою діяльністю, щоб ефективно використовувати людську працю, слід завжди враховувати потреби людини як особистості; науково-технічний прогрес і гуманізація

суспільного життя стрімко підвищують економічну роль знань, моральності, інтелектуального потенціалу та інших особистих якостей працівників, які формуються роками і поколіннями, а розкриваються людиною лише за сприятливих умов.

Кількісно людські ресурси регіону як джерело сукупної пропозиції праці характеризують такі категорії, як населення, трудові ресурси.

Населення – сукупність людей, які проживають на певній території (у країні, області, місті, районі, селі тощо).

Трудові ресурси – частина населення регіону, яка за своїм фізичним розвитком, розумовими здібностями і знаннями здатна працювати. База формування людських ресурсів характеризується просторовими, історичними та демографічними особливостями. Диференціація рівня розвитку людських ресурсів регіонів визначається відмінностями демографічних тенденцій, зайнятості населення на ринку праці, освітньо-кваліфікаційного рівня трудового потенціалу, матеріального та фінансового забезпечення населення, розвитку соціальної інфраструктури і системи забезпечення соціальними послугами.

Управління людськими ресурсами необхідно розглядати крізь призму системного підходу. У вузькому розумінні під системою управління людськими ресурсами мається на увазі переважно багатовекторна діяльність відповідних підрозділів (відділів) організацій, органів галузевої компетенції, місцевих, центральних і спеціальних органів виконавчої влади та інших суб'єктів, предметом якої є регулювання трудових відносин та цілеспрямований вплив на людські ресурси. У широкому розумінні це система взаємозалежних організаційно-економічних і соціальних заходів з метою створення умов для нормального функціонування, розвитку й ефективного використання потенціалу робочої сили на організаційному, регіональному чи загальнодержавному рівнях.

Державна регіональна політика полягає в забезпеченні всебічного розвитку людських ресурсів. Підвищення рівня їх розвитку можна досягти в результаті виконання таких стратегічних завдань:

– реалізація права людини на працю, підприємницьку діяльність, забезпечення зайнятості працездатного населення, створення нових робочих місць, розв'язання проблеми нераціонального використання людського потенціалу, що передбачає вжиття таких заходів, як: реструктуризація економічної бази окремих регіонів і створення умов для диверсифікації на новій технологічній основі; активізація міжнародних контактів, розвиток туризму та різних

форм відпочинку; розвиток соціальної інфраструктури загальнодержавного і міжнародного значення, а також інфраструктури культури та мистецтва;

– використання загальнодержавних і міжнародних соціальних стандартів у процесі формування державного та місцевих бюджетів у галузі охорони здоров'я та соціального захисту;

– забезпечення високих стандартів навчання, доступного для працівників протягом усього періоду їх виробничої діяльності, поліпшення якості освіти шляхом створення систем управління якістю освітніх послуг відповідно до національних та міжнародних стандартів;

– активізація співпраці у сфері науки й освіти, участь наукових кадрів у міжнародному співробітництві;

– подолання бідності на основі підвищення рівня реальних доходів та рівня життя населення регіонів;

– регулювання внутрішньо- та міжрегіональної трудової міграції;

– розвиток інфраструктури охорони навколишнього природного середовища, покращення умов життя населення, екологічної ситуації в регіонах;

– розширення міжрегіональної економічної взаємодії.

Соціально-інфраструктурний потенціал – це здатність системи організаційних елементів задовольняти різноманітні соціальні потреби населення регіону. Він характеризує резерви регіону стосовно поліпшення медичного, побутового, культурного, транспортного і житлово-комунального обслуговування населення на основі розширення номенклатури і підвищення якості, доступності послуг для населення.

Основу соціального середовища становлять 16 інтегрованих галузей і понад 50 підгалузей соціальної інфраструктури, що об'єднані в галузі соціально-культурного та соціально-побутового призначення, завдяки яким відтворюються фізичні і духовні сили особистості. Кожній галузі, що утворює соціальний потенціал регіону, притаманні власна організаційна структура, форми обслуговування населення, механізм функціонування тощо. Усе це зумовлює надзвичайну різноманітність і складність проблем розвитку галузей, що становлять соціальний потенціал регіону, тим більше в умовах реформування економіки.

Із діяльністю підприємств, організацій та установ соціальної інфраструктури пов'язана життєдіяльність людини від її народження і далі – у процесі виховання в дошкільному закладі, навчання в загальноосвітніх школах, спеціальних середніх та вищих закладах освіти або в процесі трудової діяльності тощо. Водночас результати діяльності окремих галузей соціального призначен-

ня визначаються рівнем загальної та професійної освіти населення, його культури, станом здоров'я, тривалістю життя, вільного часу та його використанням.

Державне регулювання соціального розвитку на місцевому рівні, яке визначається різними формами власності та базується на самоврядних принципах влади, пов'язане з виконанням таких функціональних повноважень, як:

- ринкова орієнтація соціального підкомплексу, розробка чіткої стратегії і тактики реформування управління з урахуванням місцевих пріоритетів. Нині в умовах обмежених ресурсів тільки такий принцип може забезпечити оптимальне розв'язання соціальних проблем;

- створення єдиної збалансованої системи управління соціальною розбудовою населеного пункту, перехід від галузевого до самоврядно-територіального управління комплексним розвитком територій, регулювання соціального розвитку та відродження кожного поселення органами самоврядування як єдиними повноважними суб'єктами управлінської діяльності;

- розв'язання проблем адміністративно-територіального характеру: проведення моніторингу (соціальних обстежень та паспортизації), упорядкування адресної характеристики населених пунктів, уточнення нових меж, визначення їх у натурі та на схематичних планах, окреслення перспектив загального розвитку населених пунктів, визначення мети та стратегії соціального розвитку;

- проведення інвентаризації та якісної оцінки функціонування об'єктів соціальної сфери, визначення етапів їх передачі в комунальну, приватну та інші форми власності, їх фізичного стану та фінансових можливостей підприємств-власників соціальних об'єктів. Оцінку необхідно проводити по кожному об'єкту, блоку, підкомплексу, порівнюючи їх стан функціонування з науково обґрунтованими соціальними нормами послуг у розрахунку на кожного мешканця, які потрібно терміново розробити на перехідний і більш віддалений періоди;

- розробка та затвердження відповідними місцевими державними адміністраціями генеральних планів (проектів) забудови і розвитку мережі соціальних об'єктів у комплексі з інженерним облаштуванням. Особливу увагу слід звернути на створення альтернативних, комбінованих (поєднання державних та приватних) підприємств, виділення їм земельних ділянок, приміщень тощо для господарського облаштування;

- прогнозування чисельності населення та розробка на цій основі нормативів забезпеченості об'єктами соціальної сфери на рівні населених пунктів. Нормативи необхідно розрахувати на планований період, беручи до уваги гарантований державою мінімальний рівень соціальних послуг, на більш віддалену перспективу виходячи з оптимальної потреби в них;

- розробка на місцевому рівні поточних та перспективних прогнозів, загальних і цільових комплексних програм соціального розвитку територій з оптимальним поєднанням принципу централізації з господарською самостійністю самоврядних структур, узгодження територіальних можливостей з регіональними та державними можливостями реалізації соціальних програм, цілей і завдань щодо соціальної розбудови за схемою “мета – завдання – орга-

нізаційна структура – загальні способи передбачених завдань” на більш віддалену перспективу;

- формування ресурсних та фінансових джерел забезпечення об’єктів соціального підкомплексу, адекватних нинішнім умовам, створення на цей період спеціального цільового фонду за пріоритетним принципом, тобто формування стратегії фінансування, орієнтованої лише “на виживання” соціального блоку об’єктів, а в подальшому – поступова перебудова формування місцевих фондів та забезпечення гарантованого місцевого фінансування для обслуговування комплексної соціальної розбудови населеного пункту;

- вжиття заходів щодо кадрового забезпечення соціального підкомплексу, орієнтації на цільову підготовку фахівців соціального спрямування. Така підготовка має базуватися безпосередньо на мікропитті, що дасть можливість конкретизувати добір і підготовку спеціалістів, направлених на роботу безпосередньо самоврядними структурами згідно з місцевими пріоритетними потребами, гарантувавши їм місце роботи, відповідну оплату праці та умови проживання;

- обґрунтування цілісної концепції ресурсного та фінансового забезпечення, об’єднання державних, регіональних, місцевих асигнувань та позабюджетних фондів, орієнтація їх переважно на гарантований чинним законодавством мінімум безоплатних послуг із поступовим збільшенням обсягу додаткових до мінімуму послуг кожному жителю, регулювання і контроль адресності та цільового використання коштів;

- переорієнтація організаційно-розпорядчих функцій командно-адміністративної системи на самоврядно-територіальні структури, розробка комплексних соціальних моделей з урахуванням конкретних територіально-демографічних, соціально-економічних та екологічних особливостей кожного населеного пункту;

- ліквідація диспропорції у рівнях споживання послуг соціального спрямування між окремими населеними пунктами та територіями;

- удосконалення управління соціальною розбудовою поселень за рахунок переорієнтації з мінімальних на раціональні рівні надання соціальних послуг, упровадження передового досвіду інших країн світу, надання цих послуг в Україні, забезпечення рівних можливостей щодо задоволення послугами громадян незалежно від розміру та категорії населеного пункту;

- створення реальних умов для управління розбудовою потужностей соціального підкомплексу, забезпечення права самоврядним структурам самостійно формувати соціальну інфраструктуру за принципом реального попиту (портфеля замовлень) та фактичної можливості задоволення потреб споживача в соціальних послугах.

Інформаційні ресурси регіону. Інформація в сучасному суспільстві стає важливою складовою процесів державного управління та соціально-економічного розвитку. Основою визначення поняття щодо електронних інформаційних ресурсів є інформація. Досі не існує узгодженого визначення, що таке саме інформація. На побутовому рівні інформацією визнається все, що ми чуємо,

бачимо, запам'ятовуємо та можемо у будь-якій формі відтворити. Тобто джерелами інформації можуть бути звуки, зображення, тексти та інші матеріальні явища й об'єкти. Ця сама інформація зафіксована, збережена або відтворена в електронному вигляді за допомогою відповідних технічних засобів є складовою електронних інформаційних ресурсів. Відповідно до чинного законодавства інформація (у тому числі в електронному вигляді) віднесена до нематеріальних активів, хоча носії інформації, форма існування та передачі інформації мають усі ознаки матеріальних об'єктів (звуки, книги, електронні носії та ін.).

У Законі України “Про національну програму інформатизації” інформаційні ресурси визначаються як сукупність документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо).

Інформація як термін і багатofункціональний об'єкт сучасної науки відтворює в собі такий зміст:

- циркулююча в природі, суспільстві та технічних системах, що створюються людиною, сукупність знань, відомостей, повідомлень, даних про явища, події, об'єкти;*
- відомості, повідомлення, що існують незалежно від свідомості споживача;*
- характеристика взаємодії повідомлення зі споживачем;*
- невизначеність, що зменшується або усувається (ентропія);*
- властивості матеріальних об'єктів породжувати та зберігати певне становище, яке в різних матеріально-енергетичних формах може передаватися між об'єктами;*
- об'єкт обміну, зберігання, передавання і переробки;*
- характеристика зменшення конкретного незнання;*
- міра структурної визначеності, упорядкованості організації системи.*

Найбільш повно характеризувати інформаційний ресурс можна як інформацію, створену чи виявлену, зареєстровану й оцінену. Він набуває особливих властивостей, сутність яких і робить його інформаційним продуктом для споживання. Зокрема, науково-технічна інформація, яка отримується в процесі наукової, науково-технічної, виробничої та громадської діяльності, містить відомості про досягнення науки, техніки, економіки та виробництва. Тому Закон України “Про інформацію” (ст. 17) визначає науково-технічну інформацію як окрему галузь, а Закон України “Про науково-технічну інформацію” (ст. 1) визначає: “Науково-технічна інформація – це документовані або публічно оголошені відомості про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержувані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності”.

Для розуміння поняття “інформація” в правовому контексті необхідно окреслити юридично значущі її ознаки, оскільки вони зумовлюють специфіку інформації як об’єкта правового регулювання. До них найчастіше відносять:

- нематеріальний характер, “самостійність відносно носія”, тобто цінність інформації полягає в її суті, а не в матеріальному носії, на якому вона зафіксована;
- суб’єктивний характер “інформація виникає в результаті діяльності суб’єкта, який наділений свідомістю”, тобто вона є результатом інтелектуальної діяльності;
- необхідність об’єктивації для включення в правовий обіг;
- кількісну визначеність;
- можливість багаторазового використання;
- зберігання інформації в суб’єкта, який її передає;
- здатність до відтворення, копіювання, збереження і накопичення.

Усвідомлення системних, сутнісних, змістових характеристик інформаційних процесів у ході прогресивного економічного і соціального розвитку, шляхів формування й поступу національного інформаційного простору на основі об’єктивної, достовірної і соціально важливої інформації потребує фундаментального дослідження взаємозв’язків “людина – природа – соціальні системи – інформація”. Ціннісна якість останньої багато в чому визначається процесами реформування державних і суспільних структур, переходом до відкритого, ринкового, соціально орієнтованого суспільства.

Формування системи як єдиного системного й інституціонального елемента державної інформаційної інфраструктури можливе тільки за умови визначення особливостей існування й функціонування державних інститутів і системи державного управління в умовах становлення нової культури суспільства, що базується на провідній ролі інформації й використанні знань.

Майнові ресурси територіальних громад регіону. Формування, реформування та підвищення ефективності управління майновими ресурсами територіальної громади – це проблема, розв’язання якої є надзвичайно важливим для розвитку місцевого самоврядування. Вона має кілька аспектів: правовий, науково-методологічний, організаційний, фінансовий та ін. Неабияке значення мають суто теоретичні питання, пов’язані з тим, що, незважаючи на існування в державі деякий час комунальної власності, немає стійкого, усталеного її визначення.

Це стосується економічного змісту й суті поняття “комунальна власність”, обґрунтування критеріїв її оптимальної структури, у тому числі на рівні міста (селища, села), методологічного визначення ефективності функціонування господарського комплексу, що перебуває в комунальній власності, специфіки комунального майнового комплексу тощо.

Майном, що є в комунальній власності, управляють територіальні громади міста (селища, села) безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування, тобто комунальна власність на сьогодні є самостійною, корпоративною формою власності. Це дає змогу місцевим радам у повному обсязі зосередити свою діяльність на вирішенні питань місцевого життя в інтересах населення відповідної території. Крім того, комунальна власність є важливим ресурсом, який необхідно враховувати, складаючи стратегічні плани економічного розвитку територіальних громад.

За принципами Європейської хартії місцевого самоврядування територіальна громада є повноправним суб'єктом ринкових відносин. Місцева влада, беручи на себе відповідальність за розв'язання майже всіх місцевих проблем, забезпечуючи основні соціально-економічні інтереси територіальної громади, виступає як певна інституція.

Процес формування комунальної власності в Україні доволі тривалий і складний та має певні особливості. Так, на відміну від практики більшості європейських країн, джерелом формування комунальної власності в Україні виступала державна власність шляхом її безоплатної передачі у власність адміністративно-територіальних одиниць. У зарубіжних країнах муніципальна (комунальна) власність була сформована, як правило, шляхом викупу об'єктів приватної власності до власності територіальних колективів, а також шляхом створення об'єктів комунальної власності за рахунок коштів органів місцевого самоврядування.

Комунальна власність як власність публічна задовольняє публічний інтерес територіальної громади в матеріальній забезпеченості, тобто інтерес соціальної спільноти, який проявляється у здійсненні різноманітної діяльності саме для громадських цілей, оскільки його суб'єктом виступає суспільство як органічне ціле, що відмежовує публічну ціль від приватної. Зокрема, на відміну від приватних власників, територіальні громади не можуть відмовитись від права власності на об'єкти, що забезпечують життєдіяльність населення, наприклад через неможливість їх утримання, або ж припинити фінансування закладів охорони здоров'я, освіти, культури, соціального обслуговування.

Наявність публічного (суспільного) інтересу тісно пов'язується з можливістю використання комунальної власності як джерела отримання доходу. Це посилює економічну основу місцевого самоврядування, розширює можливості органів місцевого самоврядування щодо задоволення соціально-культурних та економічних потреб членів територіальних громад та надання їм якісних послуг. При цьому використання комунальної власності має базуватись на таких принципах, як: доцільність, ефективність, економність, недопущення ослаблення економічних основ місцевого самоврядування в результаті здійснення майнових операцій та забезпечення сталого й динамічного розвитку населених пунктів.

Фінансовий потенціал регіону. Фінансовий потенціал регіону – це сукупність усіх видів фінансових ресурсів на території певного регіону.

Під фінансовим ресурсами регіону доцільно розуміти грошові кошти органів місцевого самоврядування та фінансові ресурси підприємств і організацій, а також населення, що утворюються в процесі відносин, пов'язаних із розподілом і перерозподілом частини вартості ВВП, та залучаються місцевими органами влади для забезпечення економічного і соціального розвитку регіону.

Фінансові ресурси на регіональному рівні мають такі складові.

- 1. Кошти місцевих бюджетів та зведеного бюджету області, призначені для цілей розвитку свого регіону. Можна виділити низку найважливіших позицій, які б давали змогу підвищити рівень фінансової забезпеченості власних регіональних програм, зокрема: збільшення розміру доходної частини місцевих бюджетів; об'єднання коштів кількох місцевих бюджетів для виконання спільних програм.*
- 2. Кошти державного бюджету країни. У цій групі підвищення дієвості фінансової підтримки з боку держави може здійснюватись за такими головними позиціями: підтримки розвитку регіонів за рахунок трансфертів та субвенцій, що передбачені в державному бюджеті; системи заходів із соціально-економічного розвитку регіонів, що були включені до відповідних державних програм і будуть здійснюватись безпосередньо за рахунок коштів держбюджету; підтримки програм регіонального розвитку шляхом компенсації державою процентів за взяті кредити, що використовуються для реалізації регіональних програм.*
- 3. Небюджетні кошти шляхом участі в реалізації регіональних проектів бізнесу, населення, громадських структур тощо.*

Фінансові ресурси регіону можна кваліфікувати залежно від рівня, з якого вони надаються, а саме як загальнодержавні заходи підтримки та як місцеві, що здійснюються структурами свого регіону. На загальнодержавному рівні заходи спрямовані передусім на сприяння залученню іноземних інвестицій, а також на створення відповідного законодавчого та нормативного поля, яке б стимулювало або навіть у низці випадків не обмежувало участь бізнесу в реалізації регіональних програм. На місцевому рівні такі заходи мають бути максимально конкретизованими і, зокрема, стосуватись таких питань, як вплив місцевих органів влади на підвищення рівня та соціальної відповідальності бізнесу, створення регіональних інвестиційних фондів, передусім цільового характеру, залучення вітчизняних та іноземних інвесторів до фінансування проектів, що приводять до збільшення кількості робочих місць, покращення інфраструктури, вирішення соціальних питань.

Загалом можна виділити низку найважливіших напрямів щодо зміцнення фінансово-ресурсної бази регіонів виходячи із аналізу досвіду, що застосовується в інших країнах світу, та специфічних чинників, що справляють суттєвий вплив на подібні процеси в Україні:

- поліпшення законодавчого забезпечення формування та ефективного використання фінансових ресурсів регіонів, міжбюджетних відносин і надання трансфертів;
- розширення фінансових можливостей та наповнення місцевих бюджетів за рахунок збільшення їх дохідної частини, а також можливостей запозичень та інших форм залучення коштів;
- удосконалення організаційних та методологічних підходів щодо державного управління процесами регіонального розвитку, зокрема процесами фінансової підтримки впровадження програм регіонального розвитку, та їх регулювання, насамперед шляхом створення Фонду регіонального розвитку;
- життя комплексу організаційних заходів, спрямованих на залучення на взаємовигідних засадах до реалізації програм регіонального розвитку місцевого бізнесу та місцевої громадськості, забезпечення прозорості й ефективності цього процесу;
- забезпечення реальної участі регіонів у формуванні та реалізації загальнодержавних програм, що здійснюються за рахунок коштів державного бюджету та конкретно реалізуються на території того чи іншого регіону, а також удосконалення механізму розподілу субвенцій, що виділяються із державного бюджету регіонам;
- розробка та реалізація регіональних програм стимулювання інвестиційної діяльності;
- суттєве підвищення ролі та значення регіональних фінансових структур (страхових компаній, недержавних пенсійних фондів, венчурних інвестиційних фондів та ін.) у накопиченні фінансових ресурсів та їх застосуванні для фінансування програм регіонального розвитку.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття “регіон”.
2. Сформулюйте визначення понять “ресурси” і “ресурсний потенціал”.
3. Які Ви знаєте види ресурсів?
4. Які існують основні відмінності між термінами “ресурси” і “ресурсний потенціал”?
5. Що таке ресурсний потенціал територіальної громади?
6. Назвіть основні складові ресурсного потенціалу регіону.
7. У чому особливості категорії “ресурсний потенціал”?
8. Назвіть складові економічного потенціалу регіону.
9. Назвіть основні цілі, стратегічні завдання, функції та принципи електронного урядування.
10. Яку роль і функції виконують органи влади в електронній демократії та електронному урядуванні?
11. Охарактеризуйте соціально-інфраструктурний потенціал регіону.
12. Що розуміють під поняттям “природні ресурси”?

13. У чому полягає специфіка людського потенціалу регіону?
14. Дайте визначення категорії “майнові ресурси регіону”, назвіть її основні складові.
15. Дайте визначення категорії “фінансовий потенціал регіону”.

Орієнтовний список магістерських робіт

1. Роль та завдання органів публічної влади в реалізації ресурсного потенціалу регіону.
2. Взаємодія місцевих органів державної виконавчої влади й органів місцевого самоврядування щодо використання ресурсів регіону.
3. Формування моделі управління ресурсним потенціалом регіону.
4. Сучасні підходи щодо ресурсного потенціалу регіону.
5. Державна регуляторна політика у сфері охорони та використання природних ресурсів регіону.
6. Тенденції та перспективи соціально-демографічного розвитку в регіонах України.
7. Державне регулювання розвитку об’єктів соціального призначення на регіональному рівні.
8. Використання природно-ресурсного потенціалу регіонів України.
9. Особливості формування та використання трудового потенціалу регіону.
10. Демографічна політика в регіоні.
11. Регіональна інфраструктура на сучасному етапі.
12. Управління у сфері формування та використання економічного потенціалу регіону.
13. Роль ринково-економічної інфраструктури в регіоні.
14. Формування системи соціальної інфраструктури в регіоні.
15. Функції і завдання соціальної інфраструктури регіону.
16. Стимулювання розвитку сільських територій регіону.
17. Роль інформаційних ресурсів у реалізації політики розвитку регіону.
18. Розвиток електронного урядування в регіоні.
19. Сучасні підходи до управління майновими ресурсами територіальних громад регіону.
20. Сучасні підходи до управління фінансовим потенціалом регіону.

Список використаних джерел

1. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. лит., 1997. – 400 с.
2. Бабаєв В. М. Практика муніципального управління / В. М. Бабаєв. – Х. : ХДМГ, 2002. – 310 с.
3. Багров Н. В. Региональная геополитика устойчивого развития / Н. В. Багров. – К. : Лыбидь, 2002. – 256 с.

4. *Безверхнюк Т. М.* Ресурсне забезпечення регіонального управління: теоретико-методологічні засади : монографія / Т. М. Безверхнюк. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – 320 с.
5. *Безверхнюк Т. М.* Принципи регіонального управління: порівняльний аналіз вітчизняного та європейського досвіду / Т. М. Безверхнюк // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 13. – С. 13–20.
6. *Белебежа І.* Самоорганізація сільських громад / І. Белебежа, В. Бакум // Вісн. аграр. науки. – 2008. – № 9. – С. 59–61.
7. Большая Советская Энциклопедия. – Т. 20. – М., 1975. – 608 с.
8. Большой коммерческий словарь / под ред. Т. Ф. Рябовой. – М. : Война и мир, 1996. – 399 с.
9. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Ин-т новой экон., 1997. – 864 с.
10. *Бородина О.* Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородина, І. Прокопа // Економіка України. – 2009. – № 5 (570). – С. 59–67.
11. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України : у 6 т. / редкол. : М. Я. Азаров (голова) та ін. – К. : НДФІ, 2004. – Т. 5 : Реформування міжбюджетних відносин і зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування / М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, В. Г. Бодров та ін. – 2004. – 400 с.
12. *Будзінський Т.* Регіональні тенденції в країнах європейської спільноти / Т. Будзінський // Нова політика. – 1999. – № 3 (23). – С. 8–14.
13. *Вакуленко В. М.* Державна регіональна політика : навч. посіб. / В. М. Вакуленко, Н. М. Гринчук. – К. : [б. в.], 2007. – 112 с.
14. *Васильченко В. С.* Ринок праці: теоретичні основи і державна політика : посіб. для працівників держ. служби зайнятості / В. С. Васильченко, П. М. Василенко. – К. : [б. в.], 2000. – Т. 1. – 318 с.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
16. Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
17. *Воблий К. Г.* Економічна географія України / Л. Г. Воблий. – К., 1925. – 153 с.
18. *Гладкий Ю. Н.* Основы региональной политики : учебник / Ю. Н. Гладкий, А. И. Чистобаев. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 1998. – 659 с.
19. *Гранберг А.* Основы региональной экономики / А. Гранберг. – М. : ГУ ВШЕ, 2001. – 495 с.
20. *Гурєєв В.* Удосконалювати правові засади управління регіональною економікою / В. Гурєєв // Регіон. екон. – 1996. – № 1–2. – С. 27–32.
21. *Гурковський В. І.* Державне управління розбудовою інформаційного суспільства в Україні (історія, теорія, практика) / В. І. Гурковський. – К. : Наук. світ, 2010. – 396 с.

22. Дегтярьова І. О. Регіоналізм як чинник децентралізації влади / І. О. Дегтярьова // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / редкол. : С. М. Серьогін (голов. ред.). – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2009. – Вип. 3 (3). – С. 43–50.
23. Декларація щодо регіоналізму в Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.aeg.eu/ffileadmin/user_upload/PressComm/Publications/DeclarationsDeclarationRegionalism/DR_UKRAINE.pdf
24. Демографический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энцикл., 1985. – 473 с.
25. Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України ; ред. кол. Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. – К. : НАДУ, 2014. – 448 с.
26. Державні будівельні норми “Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень”. – К. : Держбуд України, ДБН–360–92, 1992. – 92 с.
27. Дністрянський М. С. Україна в політико-географічному вимірі / М. С. Дністрянський. – Львів, 2000. – 310 с.
28. Доценко А. І. Регіональне розселення: проблеми та перспективи / А. І. Доценко. – К. : Наук. думка, 1994. – 194 с.
29. Дробот І. О. Гарантування місцевого самоврядування: теоретико-методологічний аспект : монографія / І. О. Дробот. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2006. – 252 с.
30. Злупко С. Українська регіоналістика: традиції, здобутки, проблеми / С. Злупко // Регіон. екон. – 1996. – № 1–2. – С. 124–131.
31. Капітанець Ю. О. Ефективність використання ресурсів аграрного виробництва [Електронний ресурс] / Ю. О. Капітанець // Сталій розвиток економіки : всеукр. наук.-виробн. журн. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2011_7/59.pdf
32. Конкурентоспроможність територій : практ. посіб. / А. Ткачук, В. Толкованов, С. Маяковський та ін. – К. : Лег. статус, 2011. – 252 с.
33. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к / 96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
34. Концепція державної регіональної політики (проект 2008 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregionbud.gov.ua/in-dex.php?sd=895>
35. Лісовий А. В. Державне регулювання розвитку сільських територій / А. В. Лісовий. – К. : Дія, 2007. – 400 с.
36. Макконелл К. Р. Экономика : в 2 т. / К. Р. Макконелл, С. Л. Брю. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 984 с.
37. Мамонова В. В. Методологія управління територіальним розвитком : монографія / В. В. Мамонова. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2006. – 196 с.
38. Мамонова В. В. Комунальне господарство як основа ефективного місцевого самоврядування / В. В. Мамонова, О. В. Ольшанський // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х. : ХарРІ УАДУ, 2002. – № 1 (12). – С. 134–143.

39. *Мельник А. Ф.* Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика : монографія / А. Ф. Мельник, Г. Л. Монастирський. – Тернопіль : Екон. думка, 2007. – 476 с.
40. Методологія державного управління : словник-довідник / уклад. : В. Д. Бакуменко (кер. авт. кол.) ; за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 196 с.
41. *Мікула Н.* Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво / Н. Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – С. 25.
42. *Миско К. М.* Ресурсний потенціал регіона (теоретические и методологические аспекты исследования) / К. М. Миско. – М. : Наука, 1991. – 94 с.
43. *Мних М. В.* Місцеві бюджети та фінанси в бюджетній системі України / М. В. Мних. – К. : Ун-т “Україна”, 2011. – 248 с.
44. *Наулко В. І.* Культура і побут населення України : навч. посіб. / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко. – Вид. 2-ге, допов. та переробл. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
45. *Орлатий М. К.* Соціальна сфера села: теорія, методологія та проблеми розвитку / М. К. Орлатий. – К. : ІАЕ, 1997. – 200 с.
46. Основи регіонального управління в Україні : підручник / авт.-упоряд. : В. М. Вакуленко, М. К. Орлатий, В. С. Куйбіда та ін. ; за заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2012. – 576 с.
47. *Панько М. В.* Теоретичні підходи до формування змісту економічного поняття “регіон” / М. В. Панько // Наук. вісн. НЛТУ України : зб. наук.-техн. пр. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20. – С. 181–185.
48. Передумови становлення інформаційного суспільства в Україні / О. Б. Баховець, Т. О. Грінченко, К. Д. Гуляєв та ін. / за ред. С. О. Довгого. – К. : Азимут-Україна, 2008. – 288 с.
49. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України : прийнятий 8 верес. 2005 р. № 2850-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 51. – Ст. 548.
50. Про національну програму інформатизації : Закон України : прийнятий 4 лют. 1998 р. № 74/98-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 27–28. – Ст. 181.
51. Про інформацію [Електронний ресурс] : Закон України : прийнятий 2 жовт. 1992 р. № 2657-ХІІ. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
52. Про науково-технічну інформацію : Закон України : прийнятий 25 черв. 1993 р. № 3322-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 33. – Ст. 345.
53. Про формування місцевих органів влади і самоврядування : Закон України : прийнятий 3 лют. 1994 р. № 3917-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 22. – Ст. 144.
54. *Почепцов Г. Г.* Інформаційна політика : навч. посіб. / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. – К. : Знання, 2008. – 665 с.
55. Регіональна економіка : словник-довідник / О. Богорад, О. Невелєв, В. Падалка та ін. ; за ред. М. Підмогильного. – К. : НДІСЕП, 2004. – С. 72–73.

56. Регулювання земельних відносин у сучасному місті : монографія / за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2009. – 154 с.
57. Регіональне управління : підручник / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2014. – 516 с.
58. *Реймерс Н.Ф.* Экология (теории, законы, правила, принципы и гипотезы) / Н. Ф. Реймерс // Россия Молодая : журн. – 1994. – 367 с.
59. Ресурсный потенциал экономического роста / под ред. М. А. Комарова, А. Н. Романова. – М. : Путь России, 2002. – 567 с.
60. Реформування державного управління регіональним розвитком: стан, проблеми, перспективи : аналіт. доп. – К. : НІСД, 2012. – 56 с.
61. *Романюк С. А.* Розвиток регіонів у відкритій економіці: теорія, політика, практика : монографія / С. А. Романюк. – К. : НАДУ, 2013. – 408 с.
62. *Рудницький С.* Чому ми хочемо самостійної України? / С. Рудницький. – Львів : Світ, 1994. – 416 с.
63. Советский Энциклопедический словарь / глав. ред. А. М. Прохоров. – 2-е изд. – М. : Сов. Энцикл., 1982. – 1600 с.
64. Соціальна інфраструктура регіону : навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2010. – 257 с.
65. Соціально-трудоуважувальний потенціал: теорія і практика : у 2 ч. / відп. ред. М. І. Долішній, С. М. Злупко. – К. : Наук. думка, 1994. – 264 с.
66. Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О. М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. УААН І. В. Прокопи ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозування. – К., 2010. – 376 с.
67. *Тумакова С. В.* Государственное регулирование рынка рабочей силы : монография / С. В. Тумакова. – Донецк : Ин-т экономики пром-сти, 2008. – 451 с.
68. *Ульянченко О. В.* Формування та використання ресурсного потенціалу в аграрній сфері : монографія / О. В. Ульянченко. – Х. : Харк. НАУ, 2006. – 357 с.
69. *Фтомов Г. С.* Расселение: вопросы теории и развития (на примере Украинской ССР) / Г. С. Фтомов, А. И. Кочерга. – К. : Наук. думка, 1985. – 264 с.
70. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. – М., 1980. – Т. 4. – С. 532.
71. *Юрчишин В. В.* Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. – № 3. – 2005. – С. 310.
72. Declaration of the Assembly of European Regions on Regionalism in Europe. – Stasbourg, 1996. – P. 2.
73. *Morgan K.* The polycentric state: New spaces of empowerment and engagement? / K. Morgan. – Regional Studies. – 2007. – XXXX. – P. 12–23.
74. *Thrift N.* Performing cultures in the new economy / N. Thrift // Sage, London : Cultural Economy. – 2002. – P. 201–234.

ТЕМА 2

ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ

- *Сутність і складові економічного потенціалу регіону*
- *Принципи використання та фактори економічного потенціалу регіону*
- *Інноваційний потенціал регіону*
- *Оцінювання економічного потенціалу регіону*
- *Механізми використання економічного потенціалу регіону*

Успішне регіональне управління можливе лише за умови накопичення глибоких знань про наявність економічних ресурсів, закономірності їх відтворення, а також виявлення чинників, які впливають на їх формування і використання. Усі ці параметри в сукупності складають знання про економічний потенціал регіону.

Економічний потенціал регіону розглядають із різних позицій, зокрема як:

- *сукупні можливості регіону задовольняти суспільні потреби в процесі взаємодії з навколишнім середовищем і раціонального використання ресурсів з метою забезпечення суспільного добробуту та еколого-економічної безпеки регіону і країни в цілому;*
- *здатність економічних ресурсів регіону забезпечити виробництво максимально можливого обсягу корисностей, які відповідають потребам суспільства на даному етапі його розвитку та в перспективі;*
- *здатність регіону як економічної системи виробляти товари і послуги для задоволення споживчих потреб та забезпечення якості життя населення регіону.*

Економічний потенціал регіону можна представити й у вигляді комплексу складових взаємопов'язаних потенціалів: інвестиційного, інноваційного, трудового, природно-ресурсного, виробничого.

Про рівень реалізації економічного потенціалу свідчать результати функціонування галузей економіки, які виробляють промислову, сільськогосподарську, будівельну продукцію, надають різні послуги тощо.

Автори монографії “Економічний потенціал адміністративних і виробничих систем”, узагальнюючи існуючі напрацювання щодо економічного потенціалу, виділяють такі його ресурсні складові.

1. Економічно активне населення, у тому числі зайняте населення.
2. Основні фонди: виробничі і невиробничі.
3. Запаси і резерви матеріальних цінностей: виробничого призначення та довгострокового споживання.
4. Природні ресурси: виробничого призначення (розвідані та відомі), а також залучені до виробництва.
5. Нематеріальні ресурси: наукова, технічна та економічна інформація.

Ключовим завданням державного і регіонального управління є збереження та підтримання такого обсягу і якості зазначених видів ресурсів, якого було б достатньо для забезпечення стійкості регіональних соціально-економічних систем, тобто збереження функціонально важливих параметрів для нормальної їх життєдіяльності в процесі здійснення різної якості зовнішніх впливів. В умовах циклічних економічних криз, які відбуваються дедалі частіше, це має дуже важливе значення, оскільки навіть незначні, на перший погляд, впливи можуть суттєво змінити структуру економічного потенціалу території, у тому числі в небажаному напрямі.

Стійкість регіональних соціально-економічних систем у поєднанні з ресурсним забезпеченням та організацією їх використання зумовлюють рівень конкурентоспроможності регіону – інтегральну здатність регіону адекватно реагувати на зовнішні виклики й можливості, зберігати при цьому системну стійкість і забезпечувати сприятливі умови для економіки та життєдіяльності населення. Підвищення конкурентоспроможності регіону, як і реалізація потенційних можливостей регіону, загалом пов'язане з поліпшенням умов для бізнесу і життєдіяльності людей у регіоні на даному етапі та на довгострокову перспективу. Це зумовлено потребою становлення регіону як сильної системи, здатної до конкуренції, елементи якої узгоджено функціонують. Для цього застосовується комплекс державних і недержавних механізмів – різних засобів і важелів, що входять на принципах доповнюваності та урахування регіональних особливостей до комплексного механізму підвищення конкурентоспроможності кожного регіону (основні будуть представлені нижче).

Основними закономірностями економічного потенціалу регіону є: виробнича спеціалізація, комплексність дій, відносна автономність, сталий розвиток, соціальна спрямованість, управлінська зумовленість.

На формування та використання економічного потенціалу регіону також впливають загальні економічні закони: сталого розвитку продуктивних сил, територіального поділу праці, узгодження інтересів та наукової організації управління. Визначальну роль відіграє закон сталого розвитку продуктивних сил, оскільки він визначає стратегічний напрям досягнення соціально-економічного розвитку територій на основі існуючого економічного потенціалу. Основним положенням сталого розвитку є посилення соціальної складової, забезпечення раціонального природокористування, відтворення ресурсної бази

виробництва, реструктуризація господарського комплексу регіону у зв'язку з новими економічними і соціальними умовами.

На основі пізнання законів і закономірностей економічного потенціалу регіону формуються принципи використання економічного потенціалу регіону.

Одним із ключових є *принцип раціонального та економічно ефективного використання економічного потенціалу регіону*, який спрямований на припинення руйнівного впливу виробництва на природне середовище, перехід до еколого-економічних моделей використання економічного потенціалу регіону. Значення цього принципу зростає у зв'язку з поглибленням дефіциту деяких природних ресурсів за нерівномірного їх географічного розподілу.

Для успішного просування країни шляхом ринкових реформ важливе значення має *принцип комплексного використання економічного потенціалу регіону*, який базується на комплексному використанні природних ресурсів, трудових, фінансових ресурсів та основних засобів виробництва.

Обґрунтування принципів використання економічного потенціалу регіону потребує глибокого вивчення різноманіття факторів, що впливають на його формування й використання.

За визначенням, *фактор* (від лат. *factor* – той, що робить, виробляє) – це умова, рушійна сила будь-якого процесу, явища (синонім – чинник). Установлення і всебічна оцінка дії факторів впливу на економічний потенціал регіону визначає специфіку формування та використання його ресурсної бази.

До *основних зовнішніх факторів* належать політичні, економічні та соціальні умови (формується за межами регіону), які обмежують або стимулюють його функціонування. Політичні умови впливають на функціонування економічного потенціалу через політичну структуру, рівень політичної та законодавчої стабільності, податкове законодавство, антимонопольне регулювання, державне регулювання зовнішньої торгівлі та ін.

Фактори економічного потенціалу регіону можна класифікувати за:

- використанням (ті, що використовуються, і ті, що не використовуються);*
- впливом: прямого та опосередкованого впливу;*
- інтенсивністю впливу (малозначущі, значущі, дуже значущі);*
- умовами створення (природні і штучні);*
- можливостями управлінського впливу: керовані і некеровані;*
- сферами виникнення стосовно об'єкта управління (зовнішні, внутрішні (наддержавного, державного і регіонального рівня));*

- сферами реалізації: правові, економічні, соціальні, демографічні, культурні, психологічні, управлінські, політичні та ін.;
- типом впливу: загальні і специфічні;
- тривалістю впливу: тактичні і стратегічні;
- тривалістю дії: коротко-, середньо-, довгострокової, постійної дії;
- якістю впливу: позитивні і негативні.

Методологічними принципами дослідження факторів економічного потенціалу регіону є визнання їх різноманіття, доповнюваності, взаємозв'язку, взаємовпливу, узгодженості, змінності, можливої латентності, різної результативності в різних умовах, що зумовлює необхідність їх системного виявлення, конкретизації та аналізу щодо кожного регіону. Чим більше буде виявлено факторів, тим більше може бути виявлено й потенційних можливостей для розвитку регіону. Відповідно, й регіональну політику необхідно будувати таким чином, щоб забезпечувати синергетичний ефект від управлінського впливу на ці фактори, зокрема від узгодженого використання комплексу задіяних факторів, враховуючи, що зміцнення якихось із них спричиняє ланцюгові зміни і приводить до вищих результатів.

Водночас однакові фактори впливають на кожен регіон неоднаково, оскільки регіони перебувають на різних етапах розвитку, мають різні структурно-функціональні зв'язки в межах регіону та взагалі різний соціально-економічний потенціал.

Хоча об'єктивно економічний потенціал регіону зумовлений наявністю матеріальних ресурсів, нині все більшого значення набуває використання так званих "м'яких" та неекономічних чинників.

Базовим і надзвичайно важливим фактором є духовне життя, від особливостей якого залежить загальний прогрес, форми та способи й активність щодо використання можливостей для економічного розвитку. Тому вплив на економічний потенціал регіонів такого чинника, як *культура* є надзвичайно суттєвим. Культура задає рухові мету (нові цінності), на які орієнтована дія, і створює навички, звички, стимули, завдяки яким люди вибудовують стратегії дій. Досліджуючи співвідношення культури і економіки, Г.Гольц зазначає, що "західне суспільство витратило майже 400 років, щоб на духовному рівні створити ідеали, які примушують людину з дитинства і до глибокої старості інтенсивно трудитись" і відповідно ставитися до приватної власності і ведення бізнесу. На відміну від західного, радянське і пострадянське суспільство тривалий час дуже упереджено ставилося до підприємницької діяльності.

Регіональна культура як стратегічно важливий фактор розвитку регіону має формуватися цілеспрямовано, з орієнтацією на соціальні та економічні зміни в регіоні, інновації, науку, нові принципи життєдіяльності, такі як віра у власні сили, гуманізм, відкритість до співпраці тощо, все, що має значення для формування сильної особистості, здатної до сприйняття та продукування нового.

Результатом реалізації культурно-ціннісних орієнтацій населення можна вважати *соціальний капітал* – комплекс нематеріальних активів, які охоплюють сукупність недержавних і некомерційних суб'єктів соціального життя, мережу їх взаємозв'язків, цінності та норми, які вони використовують, а також різні види діяльності, що виконуються з власної ініціативи в рамках сформованої мережі зв'язків.

Необхідно зазначити, що соціальний капітал лише на початку ХХІ ст. став розглядатися як чинник територіального та економічного розвитку. У трансформаційному контексті він суттєво визначає *інституціональне середовище* – публічну систему норм, правил, механізмів, що регулюють поведінку в суспільстві, а тому заслуговує на увагу.

П.Іпатов, досліджуючи неекономічні фактори економічного розвитку, приходить до висновку, що в основі економічних змін лежить *психологічний фактор*.

Психологічний фактор економічного розвитку репрезентує очікування економічних суб'єктів. Велика частина альтернативних концепцій економічного зростання оцінює характер впливу психологічного чинника на економічне зростання як первинний. При цьому П.Іпатов установив, що цей фактор є найбільш значущим у процесі визначення короткострокових темпів економічного зростання (на часовому інтервалі, як правило, до 3 років). Щодо економічного зростання в середньостроковому і довгостроковому періодах його значення знижується. Проте він може змінюватися під впливом інституційно-економічних та інституційно-політичних чинників залежно від ступеня впливу.

Рис. 2.1. Механізм впливу психологічного фактора на економічну сферу

У сучасних умовах зростає значення *інституційно-політичного чинника економічного зростання*. Це пов'язано з тим, що в нових умовах змінюється роль окремих економічних і неекономічних чинників зростання економіки, на які, у свою чергу, активно впливає інституційно-політичний фактор. Загалом можна так сформулювати причинно-наслідковий зв'язок факторів і умов сталого економічного зростання: розвиток соціального капіталу → розвиток громадянського суспільства → необхідність підвищення якості політичних і

економічних інститутів → вихід на траєкторію сталого економічного зростання, ощадливе використання ресурсів та збереження довкілля в належному стані.

Таблиця 2.1

Ранжування неекономічних факторів розвитку економіки

Ранг чинника	Короткостроковий період	Середньостроковий період	Довгостроковий період
1	Психологічний	Інноваційно-технологічний	Фізико-географічний
2	Інституціонально-політичний	Інституціонально-політичний	Інноваційно-технологічний
3	Інноваційно-технологічний	Фізико-географічний	Інституціонально-політичний
4	Фізико-географічний	Психологічний	Психологічний

Інституціональні фактори (від лат. *institutio* – настанови, вказівки) пов’язані з управлінням, регулюванням окремих сфер, галузей, економічних, суспільних відносин. До числа інституціональних відносять науково-технічні, фінансові, інвестиційні, соціальні фактори, наприклад заходи щодо поліпшення управління, перетворення інститутів (структур, правил, норм), розвиток системи управління, прийняття певних нормативно-правових актів, забезпечення якості судової системи, підтримка діяльності суспільних інститутів, використання потенціалу неформальних норм та ін. Коли ж ідеться про інституціонально-політичні фактори, то мається на увазі цілеспрямовані зміни, що забезпечуються реалізацією політики щодо інституціональної сфери.

Відповідно до єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) на території країни діють 37 суб’єктів господарської діяльності за організаційно-правовими формами та 17 суб’єктів господарської діяльності за видами економічної діяльності.

Виходячи з того, що економічний потенціал регіону є інтегральною характеристикою його стану, комплекс відповідних факторів стосується всіх сфер і галузей регіону.

Усі наявні ресурси регіону зумовлюють його галузевий потенціал.

Поняття “галузь” охоплює сукупність підприємств, установ і організацій, що виконують соціально-економічні функції в процесі виготовлення певної однорідної продукції або надання послуг.

У галузевій структурі господарства регіону виділяють дві основні сфери – виробничу, яка забезпечує виробництво товарів, і невиробничу, яка забезпечує послугами матеріального і нематеріального характеру.

До основних галузей економіки відносять: сільське господарство, освіту, науку, культуру, транспорт, зв’язок, металургію, металообробку, машинобудування, автомобільну промисловість, суднобудівну промисловість, атомну, ядерну

промисловість, паливно-енергетичний комплекс, оборонну промисловість, відходи виробництва, вторинну сировину, металобрухт, будівництво, космічну та авіаційну промисловість, легку, деревообробну та харчову промисловість.

Промисловість – найбільша галузь економіки, провідна ланка народногосподарського комплексу, від рівня і масштабів якої залежить розвиток усієї економіки, життєвий рівень населення, зміцнення обороноздатності країни тощо.

Промисловість складається із спеціалізованих галузей та міжгалузевих комплексів, на базі яких функціонують такі спеціалізовані галузі: електроенергетика, нафтовидобувна, газова, вугільна, торф'яна, чорна металургія, кольорова металургія, хімічна та нафтохімічна, машинобудівна і металообробна, лісова, деревообробна та целюлозно-паперова, промисловість будівельних матеріалів, скляна та фарфоро-фаянсова, легка, харчова, мукомольно-круп'яна, комбикормова, мікробіологічна, поліграфічна та ін.

Міжгалузеві комплекси – це єдині господарські системи, які складаються з групи взаємопов'язаних галузей і покликані забезпечити потреби національної економіки в певному виді кінцевої продукції (послуг). Кожен комплекс має низку спеціалізованих галузей, пов'язаних між собою технологічно, економічно і організаційно. До складу міжгалузевих комплексів промислового виробництва належать такі: паливно-енергетичний, металургійний, машинобудівний, хіміко-лісовий.

Виробничі галузі залежно від використання матеріального продукту та специфіки його створення діляться на промисловість, сільське господарство і будівництво.

До галузей важкої промисловості належать електроенергетика, паливна промисловість, металургія, хімічна і нафтохімічна, деревообробна та інші галузі.

Галузі легкої промисловості: текстильна, швейна, взуттєва, хутряна.

Галузі харчової промисловості: консервна, молочна, продуктів, напоїв, масложирова, макаронна, кондитерська, виноробна, пивоварна та безалкогольних напоїв, рибна, соляна, цукрова.

Галузі сільського господарства, у свою чергу, включають галузі рослинництва і тваринництва.

Сільське господарство – галузь, яка направлена на забезпечення населення продовольством і отримання сировини для цілого ряду галузей промисловості. Вона є однією з найважливіших, представлена практично в усіх країнах світу.

Сільське господарство має такі основні особливості:
– економічний процес відтворення переплітається з природним процесом зростання і розвитку живих організмів, що розвиваються на основі біологічних законів;

- циклічний процес природного зростання та розвитку рослин і тварин зумовив сезонність сільськогосподарської праці;
- на відміну від промисловості, технологічний процес у сільському господарстві тісно пов'язаний із природою, де земля виступає в ролі головного засобу виробництва.

Сільське господарство включає такі основні галузі, як рослинництво і тваринництво:

Рослинництво має такі підгалузі за виглядом вирощуваних рослин:

- зернові культури (пшениця, ячмінь, жито, овес, рис, кукурудза, гречка, сорго та ін.);
- зернобобові культури (горох, квасоля, сочевиця, соєві боби та ін.);
- кормові культури (однорічні та багаторічні трави, силосні культури, кормові коренеплоди, кормові баштанні культури);
- технічні культури:
 - а) харчові культури (цукровий очерет, цукровий буряк, крохмаловмісні культури, лікарські рослини);
 - б) текстильні культури (бавовник, льон, джут, коноплі);
- овоче-баштанні культури:
 - а) картопля;
 - б) листові культури (капуста, салат, шпинат, кріп, листові петрушка та ін.);
 - в) плодові культури (томат, огірок, гарбуз, кабачок, патисон, баклажан, перець);
 - г) цибулинні культури (цибуля і часник);
 - д) коренеплоди (морква, столовий буряк, пастернак, петрушка, селера, ріпа, редиска, редька та ін.);
 - е) баштанні культури (кавун, диня, гарбуз та ін.);
 - цитрусові культури (апельсин, грейпфрут, мандарин, лимон та ін.);
 - олійні і ефіроолійні культури:
 - а) олійні культури (соняшник, рицина, гірчиця, ріпак, кунжут, ріжій, конопля, льон);
 - б) ефіроолійні культури (коріандр, аніс, кмин та ін.);
 - виноградарство;
 - садівництво;
 - грибництво.

Тваринництво має такі підгалузі: скотарство (вирощування великої рогатої худоби); вівчарство; козівництво; конярство; бджільництво; джмільництво; звірівництво; птахівництво; шовківництво; свинарство; рибництво; кролівництво.

Будівництво – процес спорудження будівель. Призначення галузі будівництва – створення нових підприємств, розширення, реконструкція й технічне переобладнання діючих підприємств та інших об'єктів виробничої сфери, а також об'єктів невиробничої сфери.

В Українській радянській енциклопедії “будівництво” визначається як:

- галузь матеріального виробництва, яка створює способом спорудження або реконструкції основні фонди, що забезпечують промислову діяльність людей та їх матеріально-культурні потреби;
- процес спорудження будівлі;
- сфера діяльності будівельних організацій;
- об’єкт, що будується, разом із територією для провадження будівельних робіт.

До продукції будівництва належить і капітальний ремонт будівельних об’єктів. Особливості будівництва визначаються характером його продукції і полягають у тому, що вона є нерухомою і територіально закріпленою. Будівництву властиві відносно тривалий виробничий цикл, значна різноманітність споруджених будівель за призначенням, істотний вплив на виробничий процес географічних і, зокрема, кліматичних умов.

Залежно від призначення та специфічних особливостей будованих споруд розрізняють такі види будівництва: промислове; житлово-цивільне; гідротехнічне; транспортне; сільськогосподарське та ін.

До будівництва як самостійної галузі економіки держави належать організації будівельної індустрії, що виконують будівельно-монтажні роботи, організації з експлуатаційного і глибинного розвідувального буріння газових і нафтових свердловин, проектно-пошукові, проектно-конструкторські і науково-дослідні організації, що обслуговують будівництво, органи господарського управління будівництвом.

Особливості галузі будівництва визначаються характером її продукції та зумовлені тим, що вона є нерухомою і територіально закріпленою. Для будівництва притаманні відносно велика тривалість виробничого циклу, значна різноманітність споруджуваних будівель за призначенням, істотний вплив на виробничий процес кліматичних умов.

Згідно зі ст. 23 Закону України “Про планування і забудову територій” під забудовою територій розуміють здійснення нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту, впорядкування об’єктів містобудування, розширення та технічного переоснащення підприємств.

Транспорт – специфічна галузь економіки, результатом роботи якої є переміщення вантажів і людей. Вантажний транспорт належить до виробничої сфери. Пасажирський, здійснюючи перевезення людей, належить до обслуговуючих галузей.

Важливість транспорту полягає в тому, що він забезпечує зв’язки між галузями, підприємствами, регіонами країни, зарубіжними державами. Специфічною галуззю транспортного комплексу є міський пасажирський транспорт.

Україна володіє потужною транспортною системою, до якої входять залізничний, автомобільний, річковий, морський, повітряний і трубопровідний транспорт. Разом з цими універсальними видами транспорту загального користування працює промисловий транспорт, що забезпечує потреби в технологічних перевезеннях підприємств, будівництв і організацій. Розвиваються також спеціалізовані види транспорту, зокрема конвеєрний, пневмоконвеєрний, підвісні канатні дороги та ін.

Залізничний транспорт відіграє важливу роль у функціонуванні й розвитку економіки держави та її економічних районів. Він забезпечує внутрішні зв'язки в системі матеріального виробництва, а також зовнішньоекономічні зв'язки із зарубіжними країнами.

Номенклатура вантажів, що перевозяться по залізниці, нараховує кілька тисяч найменувань, але провідне місце займають 8 груп масових вантажів. До цих вантажів належать: вугілля, кокс, чорні метали, руда, нафтопродукти, ліс, мінеральні добрива, будівельні матеріали, сільськогосподарська продукція та ін. До сітки залізничних магістральних доріг приєднуються під'їзні залізничні шляхи підприємств, морських, річкових і авіаційних портів, елеваторів.

Важливість залізничного транспорту в системі транспортних комунікацій України посилюється і тим, що через територію держави пролягають основні транспортні транс'європейські коридори: Схід – Захід, Балтика – Чорне море. Зокрема, транс'європейська залізнична магістраль Е-30, що бере початок у Берліні, перетинає Україну за маршрутом Мостиська – Львів – Київ.

Морський транспорт відзначається великою протяжністю морського узбережжя, наявністю морських шляхів, по яких здійснюються транспортні зв'язки економічних районів і міжнародних перевезень. Він є головним видом транспорту, що здійснює перевезення зовнішньоторгових вантажів.

Виділяють три види морських перевезень:

- малий каботаж – перевезення між портами однієї держави, одного моря;
- великий каботаж – перевезення між портами однієї держави різних портів;
- закордонні перевезення.

Організаційно морський транспорт нашої держави складається із трьох пароплавств: Чорноморського, Азовського та Українсько-Дунайського.

Переробка вантажів здійснюється морськими портами Одеси, Миколаєва, Херсона, Феодосії, Ялти.

Річковий транспорт перевершує всі інші види транспорту за рівнем доходів від своєї діяльності, в основному – за рахунок закордонних перевезень вантажів. Географія функціонування річкового транспорту установилася і в основному обмежується басейнами рік Дніпра і Дунаю, а також прибережними водами Чорного моря, що дає змогу доставляти вантажі і пасажирів у річкові й морські порти низки країн Центральної й Південно-Східної Європи.

Річковий транспорт, як і морський, має ряд переваг перед сухопутним. Зокрема, він використовує готові природні шляхи, течії води, можливість одночасного транспортування великих вантажів і пасажирів. Утримання водних шляхів потребує набагато менше капіталовкладень.

Великими річковими портами України є Київ, Дніпропетровськ, Черкаси, Запоріжжя, Кременчук, Херсон та ін.

Автомобільний транспорт обслуговує промислові, будівельні, сільськогосподарські, торговельні й комунально-побутові підприємства, а також здійснює широкомасштабне перевезення населення. Крім перевезення вантажів і пасажирів, він виконує багато інших функцій, зокрема: забезпечує роботу швидкої медичної допомоги, пожежної охорони, органів громадського правопорядку тощо. Автотранспорт відіграє визначну роль в обслуговуванні АПК та доставки вантажів і пасажирів у важкодоступні райони. У перевезеннях вантажів важливого значення набуває спеціальний автомобільний транспорт, контейнерний, рефрижераторний та ін.

Важливими автомагістралями України є: Одеса – Київ – Чернігів, Харків – Донбас, Дніпропетровськ – Запоріжжя, Запоріжжя – Севастополь, Львів – Київ, Харків – Київ, Полтава – Кишинів.

Трубопровідний транспорт – газопроводи, нафтопроводи та трубопроводи різних хімічних продуктів. В Україні трубопровідний транспорт спеціалізується на транспортуванні сировини нафти й газу та продуктів їх переробки. Функціонують також трубопроводи для транспортування хімічних продуктів: аміакопровід Тольятті – Горлівка – Одеса, етиленопровід Чеکیل (Угорщина) – Калущ.

Повітряний транспорт виконує важливу роль у забезпеченні пасажирських перевезень, а також перевезень різноманітних грузів. Серед інших видів транспорту він є поза конкуренцією щодо швидкості доставки пасажирів і термінових вантажів на великі відстані (середня відстань доставки одного пасажирів повітряним транспортом у 10–15 разів більша від аналогічного показника на залізничному транспорті).

Найбільшими з 36 аеропортів України є “Бориспіль” і “Київ”, в Одесі – “Центральний” і “Застава”. Повітряними воротами України, зокрема її столиці, є Бориспільський аеропорт. Міжнародні повітряні лінії сполучають Україну з країнами Європи, Америки, Азії та Африки.

Міський пасажирський транспорт. Основне призначення міського пасажирського транспорту – перевезення пасажирів. Процеси урбанізації в Україні, швидкі темпи зростання населення, особливо у великих містах, потребують постійного розвитку міського транспорту. Від ефективності його роботи значною мірою залежать ритмічність функціонування всього господарського комплексу країни, узгодженість і взаємодія магістральних транспортних ліній.

До основних видів міського пасажирського транспорту належать трамвайне, тролейбусне, автобусне сполучення й метро.

Галузь зв'язку призначена для передачі (транспортування) сигналів, інформації, даних на відстань за допомогою засобів зв'язку, технічних, комунікаційних систем, поштових відправлень. Ця галузь включає в себе поштовий зв'язок, телекомунікації та електрозв'язок.

Зв'язок – це передача (транспортування) сигналів, інформації, даних на відстань за допомогою засобів зв'язку, технічних, комунікаційних систем.

Поштовий зв'язок – за його допомогою відбувається передача листів, листівок, преси, бандеролей, посилок за допомогою спеціалізованого транспорту; приймання, обробка, перевезення (транспортування) та доставка (вручення) поштових відправлень, виконання доручень користувачів щодо поштових переказів, банківських операцій.

Засоби зв'язку – технічне обладнання, що використовується для організації зв'язку. До засобів зв'язку належать: телефон, домофон, телеграф, факс, телекс, модем, гучномовець, мобільний телефон, Інтернет тощо. Крім наведених видів зв'язку існують такі: дротовий зв'язок, радіозв'язок, транкінговий радіозв'язок, телеграф та ін.

У галузі зв'язку працює понад 4,1 тис. суб'єктів господарювання. До сфери державного управління належать 9 державних підприємств, які працюють у галузі зв'язку, а саме УДППЗ “Укрпошта”, Концерн РРТ, ДП “Спецзв'язок”, ДП “Преса”, ДП “УНДІЗ”, ДП “ОНДІЗ”, ДП УНДІРТ, ДП “ДІ “Укрзв'язокпроект”, ВАТ “Дніпрозв'язок”.

Рівень проникнення мобільного зв'язку до загальної кількості населення на сьогодні становить більше 100%, тобто кількість користувачів (54 млн) більша за кількість існуючого населення в Україні. Водночас рівень проникнення фіксованого телефонного зв'язку становить менше 30% (близько 13 млн абонентів).

Кожен третій українець є користувачем мережі Інтернет. П'ята частина українських сімей користується послугами кабельного телебачення. Нині в Україні активно розвивається мережа цифрового телерадіомовлення.

Галузь торгівлі забезпечує процес обміну товарами, послугами, цінностями і грошима. У широкому значенні – це вид підприємницької діяльності, пов'язаний із купівлею-продажем товарів.

Торгівлю можна умовно розділити на зовнішню і внутрішню.

Зовнішня торгівля забезпечує обіг товарів однієї країни з іншими країнами, а внутрішня обіг товарів усередині однієї країни. Торгівля різних країн між собою є міжнародною торгівлею. У рамках однієї країни торгівля виконує суспільно необхідну функцію – доведення товарів від виробника до споживача.

Внутрішня торгівля, у свою чергу, підрозділяється на оптову та роздрібну торгівлю.

Освіта – галузь, яка об'єднує організації, установи, підприємства, зайняті навчанням, вихованням, передачею знань, випуском навчальної літератури, підготовкою вчительських кадрів.

У сучасних непростих демографічних і соціально-економічних умовах розвитку регіонів України здійснюється модернізація мережі навчальних закладів з метою більш ефективного використання їх матеріально-технічних, кадрових, фінансових, управлінських ресурсів для забезпечення доступності та якості освіти. З цією метою ведеться пошук альтернативних моделей організації навчання, зокрема створення в сільських районах освітніх округів. Відбуваються значні позитивні зрушення в бібліотечно-інформаційному забезпеченні педагогічної освіти і науки, зокрема створено веб-портали та сайти у провідних бібліотеках, формуються повноцінний галузевий інформаційний ресурс, електронні каталоги, повнотекстові бази, електронні бібліотеки та ін.

Водночас нинішній рівень розвитку галузі освіти в Україні не дає їй змоги повною мірою виконувати функцію ключової для соціально-економічного розвитку держави і підвищення добробуту громадян. Не повністю задовольняє потреби населення мережа дошкільних і позашкільних навчальних закладів, стан їх навчально-матеріальної бази тощо. Потребують якісного поліпшення освіта дорослих та діяльність закладів післядипломної педагогічної освіти. Залишається незадовільним стан фінансового та матеріально-технічного забезпечення закладів освіти.

Важливими завданнями щодо подальшого розвитку регіонів держави є якісна підготовка і мотивація кадрів для потенційно конкурентоспроможних галузей економіки.

Охорона здоров'я – галузь, метою якої є організація та надання населенню послуг, направлених на зміцнення стану його здоров'я.

Охорона здоров'я – це ключовий елемент національної безпеки держави. До галузі охорони здоров'я належать організації, підприємства, підприємці, зайняті діяльністю, безпосередньо спрямованою на підтримку, зміцнення, відновлення здоров'я людей, а також виробників товарів, предметів медичного призначення та медичних послуг. Основним продуктом діяльності галузі охорони здоров'я є послуги, що надаються особам, які потребують зміцнення здоров'я.

Джерелами фінансування галузі охорони здоров'я є кошти державного та місцевих бюджетів, кошти загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування та добровільного медичного страхування, кошти накопичувальних фондів територіальних громад і благодійних фондів, благодійні внески та пожертвування юридичних і фізичних осіб, кошти, одержані за надання платних медичних послуг, а також інших джерел, не заборонених законодавством.

Ситуація, яка склалася в Україні у сфері охорони здоров'я на сучасному етапі, свідчить про незадовільний стан здоров'я населення, що проявляється насамперед у високому рівні поширеності різних хронічних захворювань, високому рівні смертності та відносно невисокій тривалості життя. Так, тривалість життя в країнах Європейського Союзу становить у середньому 75–80 років, тоді як в Україні на 2014 р. вона становить 71 рік. У сучасній структурі смертності 72% випадків смертей українців зумовлені двома причинами: хворобами системи кровообігу та новоутвореннями. Переважаючий ендогенний характер причин смертності зумовлює потребу в більш активному розвитку галузі фізичної культури, виробництві екологічно безпечної продукції, збереженні довкілля та ін.

Маючи різні показники щодо структури захворюваності, в кожному регіоні має бути розроблена своя стратегія поліпшення здоров'я населення, адже здоров'я є одним із найбільш вагомих чинників продуктивності людини, а отже, й економічного розвитку території, де вона мешкає.

Галузь культури поєднує в собі систему закладів та заходів кіно, театрів, музеїв, бібліотек, виставкових залів, концертних залів, клубів – осередків, через які поширюють культурні цінності.

Ця галузь покликана зберігати історичні, національні пам'ятки культури, поповнювати скарбничку культурних досягнень у галузі літератури, мистецтва, художньої творчості, музики, живопису, скульптури, зодчества, долучати людей до надбань культури, виховувати культурну людину та проводити дослідження в галузі культури.

Основні завдання щодо розвитку галузі культури – це створення максимально сприятливих умов для всебічного розвитку особистості, розкриття її творчих здібностей, задоволення духовних та естетичних потреб, дозвілля та суспільної і культурної самореалізації. Усі ці чинники в остаточному підсумку формують економічний потенціал регіону.

Отже, галузевий потенціал регіону – це здатність регіону розвивати галузі відповідно до наявних ресурсів і потреб суспільства.

Маючи різний ресурсний потенціал, кожен регіон має свою виробничо-господарську спеціалізацію та можливості її поглиблення. Проте поступальний техніко-технологічний розвиток, що посилюється об'єктивними факторами глобалізації, зумовлює виникнення нових видів економічної діяльності, занепад і ліквідацію окремих традиційних галузевих складових, зміни питомої ваги галузей у структурі валового внутрішнього продукту економіки держави та її регіонів.

За висновками С.Черемисиної, у світовій економіці протягом останніх 20 років відбуваються структурні зміни, загальною тенденцією яких є скорочення у виробництві ВВП частки аграрного сектору економіки і стрімке зростання частки послуг. Причому це притаманне країнам як з високим, так і з низьким рівнем доходу на душу населення і ступенем розвиненості економіки.

У високорозвинених країнах і країнах із середнім рівнем доходу зростання частки сектору послуг супроводжувався приблизно пропорційним зменшенням питомої ваги промисловості та сільськогосподарського виробництва. Зміна пропорцій в Україні має схожу тенденцію, за винятком гіпертрофованого перекосу в скороченні частки сільського господарства у ВВП країни.

Так, за 1990–2011 рр. частка сільськогосподарського виробництва в структурі ВВП України скоротилася більш ніж утричі (з 25% у 1990 р. до 8% у 2011 р., частка промисловості – в 1,5 раза (з 45 до 29%), а питома вага сфери послуг зросла більш ніж у 2 рази – з 30 до 63%.

Ураховуючи природно-кліматичні особливості України, а також історично сформований статус аграрної країни, скорочення частки аграрного сектору економіки повинне мати відносний характер і відбуватися на тлі збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції за рахунок упровадження інтенсивних ресурсозберігаючих технологій, а також випереджально розвитку високотехнологічних виробництв і соціально орієнтованих видів економічної діяльності.

Аналіз світових тенденцій процесів структурування економіки свідчить про закономірно значний розвиток фінансових, страхових, консалтингових та інших ділових послуг. Не можна не відзначити наявність схожої ситуації і в національній економіці. У розвинених країнах світу за останні 20 років частка фінансового та ділового сектору у ВВП зросла на 2%, в Україні – більш ніж у три рази. Це найбільший рівень даного показника не тільки серед розвинених країн, а й на всьому постсоціалістичному просторі, що, безумовно, свідчить про необґрунтований перекіс у структурі економічної системи – в умовах прогресуючого спаду промислового та аграрного виробництва таке зростання інфраструктурних складових ринку тільки посилить кризові тенденції в економіці України.

У 2012 р. у створенні валової доданої вартості основна частка належала торгівлі (19,1%), переробній промисловості (14,2%), сфері транспорту та зв'язку (13,2%). Частка сільськогосподарського виробництва становила 8,3%. Основним джерелом структурних змін економіки України протягом 2002–2012 рр. було суттєве зменшення питомої ваги сільського господарства у валовій доданій вартості і поступальне зростання торгівлі. Також ознакою неефективності структури економіки України є стабільно низька питома вага будівельної галузі в структурі ВВП – 3,3%, причому цей показник зберігається з 2000-х рр.

В умовах економічного зростання необхідно спрямувати розвиток виробничого потенціалу регіонів на формування оптимальної конкурентоспроможної галузевої структури. Головними завданнями щодо розвитку виробничо-економічного потенціалу регіонів мають бути реструктуризація економіки, розбудова виробничої, транспортної і ринкової інфраструктури, сприяння розвитку підприємництва, реалізація інноваційної політики в регіонах.

- Забезпеченню їх реалізації сприятиме проведення заходів щодо:
- розширення галузевої спеціалізації економіки регіонів;
 - створення на сучасній технологічній базі переробних галузей промисловості в кожному регіоні;
 - виведення з експлуатації або перепрофілювання виробничих потужностей, які справляють негативний вплив на навколишнє середовище;
 - створення сприятливих нормативно-правових і фінансово-кредитних умов для інвестиційної та підприємницької діяльності;
 - завершення приватизації підприємств, що здатні адаптуватись до функціонування в ринковому середовищі, перепрофілювання приватизованих підприємств згідно з планами приватизації;
 - пошуку та освоєння нових ринків збуту виробленої продукції, зростання наукоємного експорту;
 - подальшого здійснення земельної реформи та вдосконалення земельних відносин з урахуванням місцевих природно-географічних та соціально-економічних особливостей і потреб, забезпечення персоніфікованого обліку земельних ділянок, інших об'єктів та прав власності;
 - формування інфраструктури ринків землі, іншого нерухомого майна, насамперед вторинного, та забезпечення її функціонування, створення умов для розвитку конкуренції, забезпечення прозорості операцій та зменшення інвестиційних ризиків на цих ринках;
 - законодавчо-нормативного забезпечення та ефективного управління комунальною власністю;
 - розвитку інфраструктури регіональних і міжрегіональних товарних ринків, бірж, оптових ринків, аукціонів тощо.

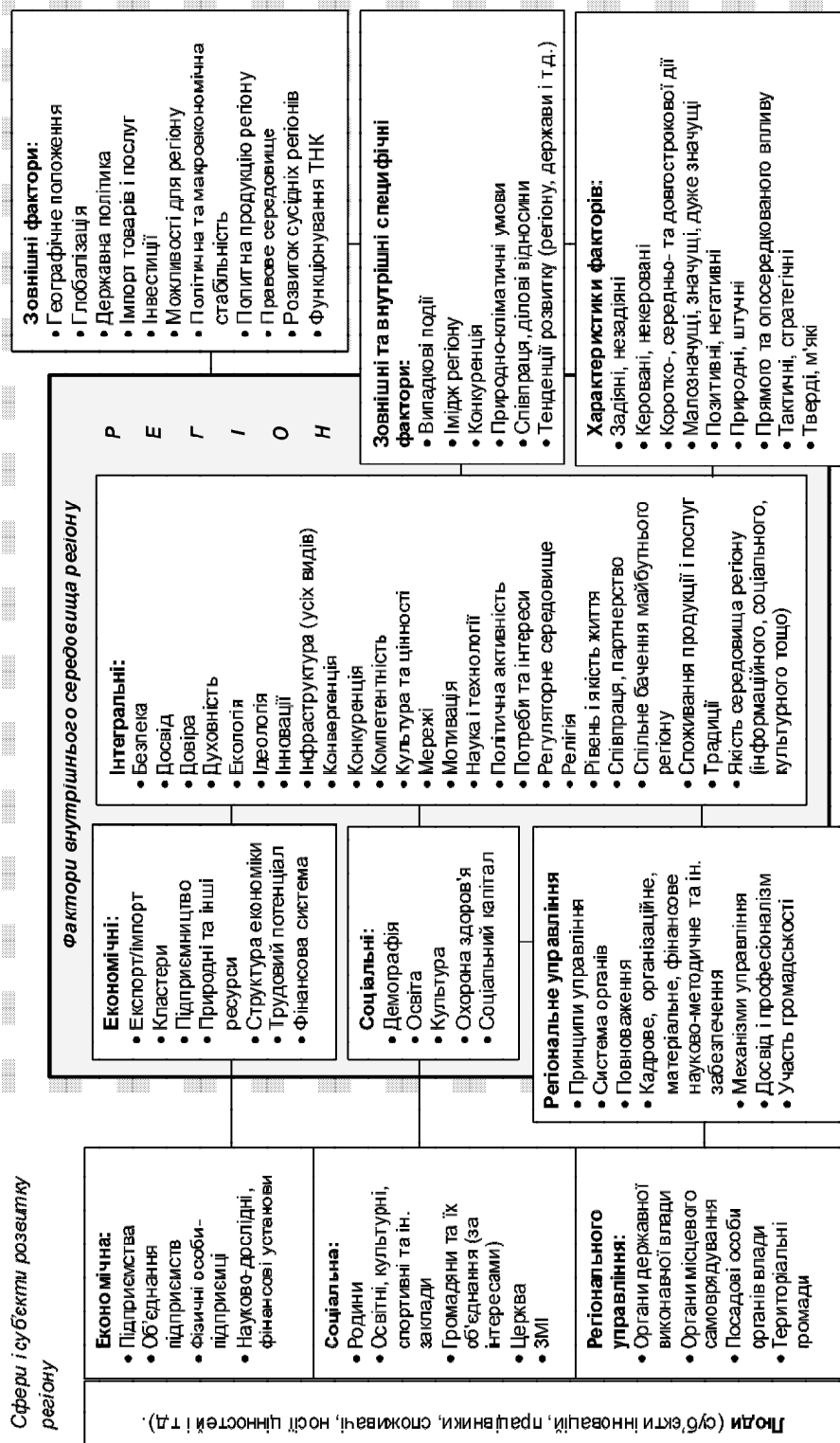
Виходячи з того, що економічний потенціал регіону є інтегральною характеристикою його стану, комплекс відповідних факторів стосується всіх сфер функціонування регіону (рис. 2.2).

Економічна інфраструктура регіону – комплекс об'єктів та видів діяльності, що забезпечують створення необхідних умов для ефективного функціонування економічної системи та вільного руху всіх видів товарів і ресурсів на території регіону.

Зрозуміло, що для діяльності економічних суб'єктів на ринку потрібні не тільки виробничі потужності, сировина та комунікації, а й доступ до ринків капіталу, інвестицій та інших фінансових послуг. Тому залежно від виконуваних функцій, видів економічної діяльності та характеру послуг, що виробляють певні групи об'єктів, в економічній інфраструктурі виділяють окремими підсистемами:

- виробничо-економічну інфраструктуру регіону;
- ринково-економічну інфраструктуру регіону.

Сфери і суб'єкти розвитку регіону

Рис. 2.2. Структуризація системи суб'єктів та факторів реалізації економічного потенціалу регіону

Виробничо-економічну інфраструктуру регіону у спрощеному вигляді можна охарактеризувати як групу підгалузей, підприємств, мереж та комунікацій, діяльність яких спрямована на створення виробничо-комунальних зручностей та виробництво послуг, що забезпечують функціонування всіх секторів економіки регіону.

До складу виробничо-економічної інфраструктури входять: комунальні служби в частині обслуговування підприємств, енергогосподарство, інженерні споруди та мережі, складське господарство та система матеріально-технічного постачання, лізингові компанії, транспорт і транспортна інфраструктура, підприємства комунікаційно-інформаційного забезпечення, різноманітні сервісно-супроводжувальні центри та інші організації, що обслуговують суб'єктів господарювання. Без масштабних приватних інвестицій виробничо-економічна інфраструктура, як і інфраструктура регіону загалом, не зможе далі розвиватися. Одним із механізмів залучення таких інвестицій, апробованим світовою практикою, є публічно-приватне партнерство.

Основними факторами, що сприяють залученню інвестицій у регіон, можуть бути:

- вільні земельні ділянки для реалізації інвестиційних проектів;*
- природні ресурси, дешева і якісна сировина;*
- трудовий та інтелектуальний потенціал регіону;*
- розвинена технічна та ділова інфраструктура;*
- сприятливе регуляторне середовище;*
- можливість установами пільг з боку органів влади для реалізації інвестиційних проектів;*
- доступ до ринків збуту та ін.*

Для вільного руху товарів і ресурсів на території регіону та, зрештою, ефективного функціонування його економічної системи не менш важливою інфраструктурною підсистемою є *ринково-економічна інфраструктура*.

Ефективне функціонування сучасного ринку безпосередньо залежить від постійно відтворюваного ринкового середовища, що забезпечується відповідною мережею об'єктів – ринковою інфраструктурою.

Ринково-економічна інфраструктура регіону – комплекс інститутів, підприємств, організацій, які забезпечують режим безперервного функціонування ринку, ефективну взаємодію між основними його суб'єктами – виробниками та споживачами.

Ринково-економічна інфраструктура являє собою сукупність організаційно-правових та економічних відносин, що пов'язує ці відносини за всього їх різноманіття в цілісну систему державних, приватних і суспільних інститутів і технічних засобів, які задовольняють інтереси та потреби суб'єктів ринкових відносин.

Ринково-економічна інфраструктура містить у собі розвинену мережу підприємств торгівлі, постачальницько-збутових організацій, ярмаркової діяльності, банків, різних видів бірж, страхових, інвестиційних, лізингових компаній, мережу підприємств, що торгують позичковим капіталом, дилерських та брокерських контор, служби зайнятості, комерційну інформаційну мережу, консультаційних та маркетингових фірм, науково-дослідних організацій з вивчення ринку та підготовки відповідних фахівців та інших служб, що загалом забезпечують вільний рух (обіг) на ринку товарів, послуг, капіталу, грошей, цінних паперів, робочої сили тощо.

За функціональною ознакою у складі ринково-економічної інфраструктури регіону виділяють організаційно-технічний, фінансово-кредитний, регулятивний та науково-інформаційний підрозділи. Дуже важливим її підрозділом, особливо на нинішньому етапі, є інфраструктура з розвитку підприємництва і малого бізнесу (бізнес-центри, бізнес-інкубатори, технопарки, різного роду регіональні та місцеві агентства з розвитку бізнесу, фонди підтримки підприємства тощо).

У комплексі об'єкти ринкової інфраструктури регіону мають виконувати такі вагомні функції:

- технічне забезпечення та сприяння руху (реалізації) товарів і послуг;*
- правовий, економічний, управлінський консалтинг, аутсорсинг;*
- захист інтересів суб'єктів підприємництва та страховий захист підприємницької діяльності;*
- забезпечення фінансово-кредитних відносин, руху інвестицій і капіталів;*
- створення умов для ділових контактів підприємців;*
- регулювання руху робочої сили;*
- маркетингове, інформаційне та рекламне обслуговування ринку;*
- підвищення оперативності та ефективності роботи суб'єктів регіональних ринків загалом.*

У більш практичному аспекті функції ринково-економічної інфраструктури регіону доцільно представляти через зміст послуг, що надаються її об'єктами, адже основним продуктом ринкової інфраструктури є посередницька послуга, що надається як суб'єктам підприємництва, так і домогосподарствам.

У такому аспекті об'єкти ринково-економічної інфраструктури, здійснюючи основні види своєї діяльності, виконують такі ринкові функції:

– доведення товару (послуги) до безпосереднього споживача: інститути інфраструктури допомагають товару знайти свого споживача. За маркетинговою концепцією важливо організувати виробництво продукції, але не менш важливим є забезпечення її швидкої, без зайвих витрат, тобто ефективної реалізації. Спеціалізація на таких посередницьких операціях дає змогу скоротити

час на реалізацію, зменшити витрати обігу, прискорити оборот фондів підприємства та, що дуже важливо, ураховувати запити і вподобання споживачів;

– забезпечення зворотного зв'язку між виробництвом і споживанням: об'єкти ринкової інфраструктури відчують на собі вплив як виробника (пропозиції), так і споживача (попиту).

Аналізуючи просування того чи іншого товару на ринку, посередницькі інфраструктурні об'єкти виявляють та візуалізують тенденції, ураховання яких дає можливість виробникові краще орієнтувати свій бізнес на інтереси споживачів;

– перерозподіл ресурсів між різними галузями та видами економічної діяльності та усередині них: ця функція забезпечується як шляхом переорієнтації на випуск нової продукції, упровадження та просування інновацій, так і через обслуговування ринку цінних паперів, переміщення капіталів та робочої сили, чим підтримується необхідний рівень пропорційності і структурної збалансованості економіки регіону;

– акумуляція тимчасово вільних коштів, регулювання грошового обігу: банківські установи та інші об'єкти кредитного підприємництва здійснюють мобілізацію вільних коштів населення та підприємств, у результаті чого формується ринок грошей, розширюються інвестиційні пропозиції та можливості суб'єктів ринку, пришвидшується товарообмін. Крім того, через ставки банківського відсотка фінансово-кредитні установи можуть впливати на структуру інвестицій, пришвидшуючи або уповільнюючи темпи економічного зростання.

Очевидно, що виконання цих функцій об'єктами ринково-економічної інфраструктури робить її однією з базових складових економічної системи регіону. На жаль, сьогодні у вітчизняній практиці розвиток ринкової інфраструктури регіону відбувається здебільшого стихійно та лише частково відображає потреби становлення регіональних суб'єктів ринкових відносин.

Якісна, доступна та технічно розвинена регіональна інфраструктура є необхідною умовою підвищення сталості економіки та соціальної сфери регіону, забезпечення належного рівня розвитку територіальних громад. Сьогодні основними факторами, які визначають темпи та якість економічного зростання, визнано інноваційні та інвестиційні фактори.

У наш час питанню інноваційного потенціалу регіонів приділяється досить багато уваги. У більшості випадків цей потенціал дослідники асоціюють з економічною сферою, а також ресурсами та умовами для вироблення й реалізації підприємствами регіону інноваційної продукції. Однак інноваційний потенціал регіонів охоплює набагато більше сфер і чинників. Загалом інноваційний потенціал регіону можна розглядати з різних позицій.

Інноваційний потенціал регіону – це:

*– складова соціально-економічного потенціалу регіону;
– сукупність джерел, можливостей, засобів, запасів ресурсів, які можуть бути використані для розвитку регіону шляхом перетворення нових знань у нові продукти чи технології;*

– *інтегральна здатність регіону здійснювати інноваційну діяльність у всіх сферах функціонування: економічній, соціальній, політико-адміністративній, інформаційній, освітній тощо.*

Інноваційний потенціал регіону складають такі основні компоненти:

1) *наявні ресурси*: матеріально-технічні, інтелектуальні, інформаційні, фінансові, людські, соціальні та ін.;

2) *досягнуті результати інноваційної діяльності*: розвиток засобів виробництва інноваційної продукції, реалізовані інноваційні продукція і послуги, упроваджені інноваційні підходи до розв'язання різного роду проблем;

3) *явні і скриті умови* (інфраструктурні, політичні, ресурсні, управлінські, соціально-психологічні тощо), які визначають можливості вироблення інноваційної продукції, розробки або вдосконалення технологій, надання послуг та реалізації інноваційних рішень у майбутньому.

Н.Статівка виділяє такі складові інноваційного потенціалу регіону: фінансова, кадрова, матеріально-технічна, науково-технічна, маркетингова, виробничо-технологічна, інституційна, інформаційна, культурно-освітня (інноваційна культура).

Слід погодитися також із С.Федораєвим у тому, що інноваційний потенціал можна розглядати і як систему потенціалів, що включає:

– *науково-технічний потенціал*, який характеризує рівень і масштабність наукових досліджень та розробок, створення й використання передових технологій, у тому числі винаходів, товарних знаків, промислових зразків, ноу-хау, інжинірингових послуг;

– *виробничо-технологічний потенціал*, що характеризує застосовувані у виробництві технології, стан основних виробничих фондів, їх технологічне обслуговування;

– *кадровий потенціал*, що характеризує забезпеченість інноваційної діяльності кваліфікованим персоналом, наявність і зміст системи навчання та підвищення кваліфікації працівників, мотивації науково-технічних фахівців;

– *інформаційний потенціал*, що характеризує повноту й ефективність нормативної правової бази інноваційної діяльності, рівень розвитку та ступінь поширення інформаційних систем;

– *фінансовий потенціал*, що характеризує внутрішні витрати на проведення наукових досліджень, розробок і впровадження нововведень, витрати на науку і професійну освіту, рівень інвестицій у промислові підприємства та забезпеченість їх власними коштами;

– *управлінський потенціал*, що характеризує систему управління інноваційною діяльністю на різних рівнях економіки, у тому числі процеси планування, організації, координації та контролю діяльності суб'єктів національної інноваційної системи, включаючи її інфраструктурні елементи;

– *культурний потенціал*, що характеризує інноваційну культуру підприємства, галузі, регіону або країни, засновану на сприйнятливості людей (праців-

ників підприємства чи галузі, населення регіону, громадян країни) до нововведень, їх готовність підтримати реалізацію інновацій у різних сферах суспільної діяльності;

– *споживчий потенціал*, що характеризує споживчий попит на інновації та можливості їх подальшої дифузії.

Для характеристики структурних елементів інноваційного потенціалу може бути використано безліч показників – кількісних і якісних, однак його оцінка завжди буде ймовірнісною з огляду на наявність значної кількості латентних чинників, які його визначають. Водночас оцінювання інноваційного потенціалу є одним із вагомих чинників розробки ефективної регіональної політики.

Особливості інноваційного потенціалу регіону полягають у тому, що він сприяє зростанню інноваційних результатів суб'єктів інноваційної діяльності регіону, але не є обов'язковою умовою досягнення ними високих результатів та високої інноваційної активності; його рівень перебуває в постійній динаміці, яка може бути як позитивною, так і негативною; для практичної реалізації він суттєво зумовлений дією суб'єктивних чинників, особливо – управління.

Управління розвитком інноваційного потенціалу регіону охоплює традиційні сфери управління (планування, організація, мотивація, контроль), але особлива увага відводиться таким функціям, як координація суб'єктів інноваційної діяльності та стимулювання інноваційної активності в регіоні, підтримка реалізації інноваційних проектів, спрямованих на отримання очікуваних інновацій.

У Законі України “Про інноваційну діяльність” *інновації* визначаються як “новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що суттєво поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери”.

Згідно з цим Законом *об'єкти інноваційної діяльності* – це:

- інноваційні програми і проекти;
- нові знання та інтелектуальні продукти;
- виробниче обладнання та процеси;
- інфраструктура виробництва і підприємництва;
- організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери;
- сировинні ресурси, засоби їх видобування і переробки;
- товарна продукція.

Суб'єкти інноваційної діяльності: фізичні і (або) юридичні особи України, фізичні і (або) юридичні особи іноземних держав, особи без громадянства, об'єднання цих осіб, які провадять в Україні інноваційну діяльність і (або)

залучають майнові та інтелектуальні цінності, вкладають власні чи запозичені кошти в реалізацію в Україні інноваційних проектів.

Отже, вказаним Законом не обмежено сфери застосування інновацій, навіть передбачено, що вони охоплюють практично всі сфери людської діяльності.

Про рівень реалізації інноваційного потенціалу регіону свідчать упроваджені інновації та створені умови для їх появи в різних сферах функціонування регіону: регіональне управління, економічна, екологічна, соціальна, наукова, освітня, інформаційна, культурна.

Усі зазначені сфери системно об'єднуються в межах концепції *регіональних інноваційних систем (РІС)*, в якій обґрунтовується, що найважливіші елементи інноваційного процесу є географічно локалізованими, і тому важливим є як регіональний підхід, так і національний.

Регіональна інноваційна система – сукупність підприємств, установ, організацій, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, окремих фізичних осіб, що задіяні в інноваційній сфері регіону та об'єднані між собою партнерськими взаємовідносинами в процесі виробництва наукових знань та інноваційної продукції. Чим тіснішими є взаємозв'язки між суб'єктами інноваційної діяльності, тим міцнішою і результативнішою є РІС.

Концепція РІС почала застосовуватися на практиці з 90-х рр. ХХ ст. не лише для забезпечення інноваційного розвитку регіону, насамперед для забезпечення сталого розвитку територій, підвищення конкурентоспроможності та поліпшення регіонального середовища. Ця концепція є логічним результатом трансформації концепції національної інноваційної системи (НІС), адже в усіх країнах реалізацію інноваційного потенціалу територій починали стимулювати з державного рівня, а вже згодом відповідні повноваження передавалися на регіональний рівень. Головними особливостями підходів у межах концепції РІС є акцент на кластерах і мережах співпраці як локомотивах економічного розвитку регіонів та обмеженість пріоритетів регіонального розвитку, які мають базуватися на сильних галузях, які вже продукують інновації та мають суттєвий потенціал для їх збільшення.

Слід зазначити, що у вітчизняних документах центральних органів влади сьогодні йдеться про розвиток національної інноваційної системи, тоді як питання формування регіональних інноваційних систем в Україні є скоріше предметом наукових досліджень, а не практичної сфери. Однак більше можливостей для реалізації інноваційного потенціалу має якраз регіональний рівень, а не державний.

Реалізація інноваційного потенціалу регіону суттєво залежить від появи інновацій у регіональному управлінні.

Інновації в регіональному управлінні – нові форми і методи роботи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, нові управлінські технології, підходи та інструменти, які використовуються для розв’язання завдань, з одного боку, для удосконалення самої системи регіонального управління, а з другого – для забезпечення розвитку регіону. Ці інновації передбачають виявлення і використання латентних потенціалів регіону та системи регіонального управління на основі емпіричного досвіду і новітніх наукових досягнень.

Очевидно, що механізми стимулювання інноваційної діяльності мають оновлюватися, а вони з’являються якраз у системі регіонального управління.

Поява та якість упровадження інновацій у регіональному управлінні пов’язана з комплексом умов та потребує належного забезпечення: нормативно-правового, кадрового, науково-методичного, інформаційного, фінансового, мотиваційного.

Інновації та відкритість до змін є одним з 12-ти відомих принципів доброго врядування, відображених в Європейській стратегії інновацій та доброго врядування на місцевому рівні, яка здобула підтримку на 15-й Європейській конференції міністрів, відповідальних за місцеве та регіональне управління (м. Валенсія, 15-16 жовтня 2007 р.) та була затверджена Комітетом Міністрів Ради Європи в 2008 р.

В Україні потреба інновацій у публічному управлінні, у тому числі місцевому та регіональному, досі не обумовлена жодним документом чи нормативно-правовим актом, хоча потреба в них є очевидною: існує багато суспільних проблем, що стосуються всіх рівнів управління і не розв’язуються традиційними способами. Також існує дефіцит системних концептуальних розробок щодо умов появи, оцінювання ризиків і особливостей впровадження інновацій у державному і муніципальному управлінні. Отже, насамперед необхідні як наукові дослідження в цьому напрямі, так і офіційна декларація потреби в такого роду інноваціях у концептуальних документах щодо розвитку держави, її регіонів, районів, міст, сіл і селищ.

Ураховуючи, що за реалізацію державної і муніципальної політики відповідають державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування, важливим є рівень їхньої освіти.

Станом на 1 січня 2014 р. 91,3% державних службовців мають повну вищу освіту, 8,4% – неповну, базову вищу освіту, 10382, або 3,1% від загальної чисельності державних службовців мають вищу освіту за напрямом підготовки “Державне управління”, а науко-

вий ступінь мають 2033 державні службовці, або лише 0,6% від їх загальної чисельності.

Щодо посадових осіб місцевого самоврядування, то на вказаний період лише 73,7% з них мають повну вищу освіту, 25,8% – неповну, базову вищу освіту, 3082 посадові особи місцевого самоврядування, або 3,2% мають вищу освіту за напрямом підготовки “Державне управління”, а науковий ступінь мають 225 посадових осіб місцевого самоврядування, або лише 0,2%.

У Національній рамці кваліфікацій із визначених 10-ти рівнів кваліфікації 7–9 рівні базуються саме на інноваціях, здатностях щодо їх розробки та впровадження, причому 7-й рівень відповідає рівню магістерської освіти, 8-й рівень – докторської освіти (PhD), 9-й рівень – постдокторської освіти.

Керуючись Національною рамкою кваліфікації, можна зробити висновок, що лише близько 3% державних і муніципальних службовців формально мають компетенції щодо проведення досліджень та/або здійснення управлінських інновацій в умовах невизначеності, яка сьогодні стає невід’ємною характеристикою всіх суспільних процесів. А компетенції щодо глибокого переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та/або професійної практики, визначення й розв’язання соціально значущих системних проблем публічного управління та суспільного розвитку мають лише 0,6% державних службовців і 0,2% – муніципальних службовців. Очевидно, що частка висококваліфікованих фахівців у публічному управлінні для відчутного підвищення його ефективності є дуже малою і її слід цілеспрямовано й суттєво збільшувати. Враховуючи відсутність стимулюючих умов щодо інновацій і творчості у вітчизняній системі публічного управління, можна припустити, що й наявний компетентісний потенціал цих 0,6% і 0,2% службовців не завжди знаходить свій практичний прояв.

Інновації можуть розроблятися як власними зусиллями суб’єктів публічного управління, так і на замовлення спеціалізованими організаціями та науково-дослідними установами. Водночас дуже важливо, щоб рекомендовані ними рішення були зрозумілими для виконавців як концептуально, так і технологічно. Це сприяє не лише запобіганню ризикам різного роду, а й правильній реалізації рішення інноваційного типу. Варто також зауважити, що окремі органи влади створюють власні науково-дослідні інститути, проте великою практичною проблемою є їх ефективні взаємовідносини з іншими підрозділами цих органів влади та спільна націленість на кінцеві результати наукових розробок. Крім того, відсутні ефективні механізми стимулювання такої діяльності.

Найбільш значні виклики постають у питанні формування сучасного економічного потенціалу регіонів України. Останнє десятиліття характеризується поступовим зосередженням економічного зростання, а також виробничого,

інвестиційного, фінансового, трудового потенціалу в незначній кількості регіонів. За дослідженнями С.Романюка, на міжрегіональному рівні за період 2001–2013 рр. група із 6 регіонів, де створюється більше половини ВДВ і проживає майже 40% населення країни – Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Одеська, Харківська області та м. Київ, – практично не змінилася. Водночас відбулась подальша концентрація його виробництва в середині цієї групи: якщо у 2001 р. частка ВДВ, виробленого у м. Києві, становила – 17% від загальноукраїнського показника, то у 2013 р. вона досягла майже 20%. Частки решти 19 регіонів змінилися незначно. Таким чином, найбільш суттєвий приріст валового регіонального продукту по країні відбувся в столиці країни. Це, з одного боку, викликано тим, що значна частина господарюючих суб'єктів, що виробляють товари та послуги в різних регіонах, особливо великих компаній, зареєстровані і звітують про свою діяльність за місцем реєстрації – у м. Києві. З другого – слід також враховувати і те, що певна частина населення найближчих до столиці населених пунктів також працює в Києві і збільшує валову додану вартість, що реєструється за ним.

Процеси економічної концентрації відбуваються і на внутрішньорегіональному рівні. 47% створеного ВДВ у промисловості концентрується у 31 місті країни із населенням понад 200 тис. жителів у кожному.

За останні дванадцять років зростає концентрація обсягів будівництва в обласних центрах України та прилеглих районах. У 2001 р. сукупна частка ВДВ, створеної в послугах на території сільських районів, дорівнювала 3,1%; у 2013 р. вона скоротилася до 2,5%. Частка ВДВ селищ міського типу та міст, чисельність населення яких не перевищує 200 тис. осіб, зменшилася з 22,7% у 2001 р. до 19,9% у 2010 р. Питома вага у ВДВ за цим видом економічної діяльності міст із чисельністю населення понад 200 тис. осіб (без урахування м. Києва та Севастополя) залишилася майже незмінною. Така динаміка підтверджує концентрацію діяльності з надання послуг у столиці.

У 311 адміністративних районах країни понад 90% ВДВ було створено за одним видом економічної діяльності. Така його структура на районному рівні є відносно безпечною лише для тих адміністративно-територіальних одиниць, де зосереджені можливості розвитку туризму, охорони здоров'я та рекреації. В іншому випадку, з урахуванням незначної економічної активності в промисловості, така структура свідчить скоріше про занепад економічного потенціалу регіонів.

Слід відмітити чітку тенденцію територіальних особливостей зосередження підприємств – юридичних осіб. Здійснений аналіз їх кількості засвідчив, що станом на початок 2013 р. переважна їх частина – понад 70% – розташована в містах країни. Стійкість процесу концентрації полягає і в тому, що за десять останніх років питома вага підприємств, що створені в містах, у 18 областях виросла.

Разом з тим, як у містах, так і в районах зростання відбувається за рахунок приросту невеликих підприємств. Про це свідчить постійна динаміка зменшення середньооблікової кількості працюючих у них. Із 2000 по 2012 р. кіль-

кість штатних працівників у районах зменшилася більш ніж удвічі в Автономній Республіці Крим, Вінницькій, Житомирській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській областях. Фактично таке скорочення відбулось за рахунок зменшення кількості працюючих у районних центрах та селищах міського типу. У цілому така ситуація визначає надзвичайно складне економічне і соціальне становище населення в більшості адміністративних районів країни.

Тенденції концентрації властиві територіальному спрямуванню інвестицій в основний капітал. Менше 50% таких інвестицій зосереджувалося протягом 2005–2013 рр. в обласних центрах та прилеглих районах лише в Житомирській (44,4–34,3%), Луганській (19,7–35,3%), Полтавській (46,1–25,3%), Хмельницькій (43–35,4%) та Чернігівській (49,8–42,3%) областях. У решті регіонів такі інвестиції концентруються переважно у великих містах.

Скорочення потенціалу характерно і для інноваційної діяльності, зокрема за такими показниками, як патенти на винаходи та їх впровадження. За загального скорочення за останні 10 років кількості виданих у країні патентів розрив у міжрегіональних показниках (розмах варіації) зріс із 105 разів до 111. У двох областях – Кіровоградській та Рівненській – у 2011 р. патенти взагалі не видавалися (у 2006 р. видано відповідно 5 та 14).

Стійкий занепад у регіонах інноваційної діяльності щільно корелює із кількістю працюючих у цьому секторі. Територіальні диспропорції за чисельністю фахівців, які працюють у науково-дослідній сфері і зайняті конструкторською роботою, разючі: по державному сектору практично половина загальної їх кількості зосереджена в м. Києві, а розмах варіації між мінімальним (Кіровоградська область – 127 осіб) і максимальним значенням без урахування столиці країни (Харківська область – 8675 осіб) становить 68 разів.

З 2001 р. стабільно скорочується кількість зайнятих у цій сфері у підприємницькому секторі практично в усіх регіонах, а у Хмельницькій області бізнес припинив дослідницьку та конструкторську діяльність з 2004 р. взагалі. У Житомирській, Закарпатській, Тернопільській, Чернівецькій та Рівненській областях кількість зайнятих у цих сферах у 2010 р. становила відповідно 54, 33, 121, 125 та 52 особи. Фактично в західних регіонах країни інноваційна діяльність як сфера підприємництва занепадає (у Львівській області у цій сфері бізнесу працює 1790 осіб, що у 2,5 раза менше ніж у 2001 р.). Половина підприємницького сектору у сфері науково-дослідницьких та конструкторських робіт зосереджена в Харківській, Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій та Миколаївській областях. Наведений аналіз свідчить про те, що база регіонального розвитку на інноваційній основі на більшості територій перебуває або у вкрай незадовільному стані, або вона просто відсутня.

Щодо інновацій в економічній сфері, то найбільш показовим є показник частки інноваційних підприємств.

У 2013 р. інноваційною діяльністю в промисловості займалися 1715 підприємств, що становило 16,8% загальної кількості промислових підприємств по Україні проти 1758 підприємств (17,4%) у 2012 р.

Із загальної кількості інноваційно активних підприємств 19,2% займалися науково-дослідними роботами; придбання машин, обладнання та програмного забезпечення здійснювали 63,1%; придбання зовнішніх знань – 4,9%; навчання та підготовку персоналу – 19,4%; ринкові запровадження інновацій – 5,5%, іншими роботами було зайнято 9,6% підприємств.

Із 1715 підприємств, що здійснювали інноваційну діяльність, 1312, або 76,5% були успішними інноваторами (упровадили у виробництво інноваційну продукцію та інноваційні процеси).

Щодо правового забезпечення інноваційної діяльності, то варто зауважити, що процес удосконалення нормативно-правового поля триває постійно. Протягом останніх років ухвалено низку нормативних актів, що сприяють стимулюванню наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, зокрема закони України “Про наукові парки” та “Про індустріальні парки”, нову редакцію Закону України “Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій”, Концепцію реформування державної політики в інноваційній сфері, метою яких є визначення концептуальних засад державного регулювання в інноваційній сфері, формування економічних та організаційних основ інноваційної діяльності, створення належної інституціональної бази, забезпечення ефективності впровадження інновацій, створення системи державної підтримки інноваційного розвитку з урахуванням пріоритетів розвитку науки, техніки та інноваційної діяльності, створення сучасного ринку інновацій і технологій, визначення механізму оперативного реагування на зміни в інноваційній сфері.

Реалізація інноваційного потенціалу регіону нерозривно пов’язана з інвестуванням, тобто здійсненням інвестицій.

Регіональні інвестиції – частина ресурсів регіону, які свідомо вилучаються із споживання і вкладаються в розширення або модернізацію виробництва (нові технології, обладнання, методи організації господарської діяльності тощо) з очікуванням на отримання прибутку в майбутньому.

Важливою передумовою для розвитку інноваційної діяльності в регіональному аспекті є необхідність об’єднання під єдиним управлінням інноваційної та інвестиційної функцій. Не випадково досить часто говорять про інвестиційно-інноваційну політику, яка спрямована на поліпшення як інвестиційного, так і інноваційного потенціалу регіону.

Інвестиції виступають необхідною умовою інноваційної діяльності. Проте умовою підвищення рівня інвестування інноваційної діяльності згідно із світовим досвідом є дефіцит фінансових та природних ресурсів, які й спонукають до якісно нового перерозподілу публічних фінансів та пошуку нових організаційно-технологічних рішень. У свою чергу, досягнення високих конкурентних пе-

реваг та інноваційного результату залежить від збалансованості та взаємозв'язку цілей і завдань інвестування конкретних інноваційних проектів, засобів та практичних прийомів їх реалізації, обсягів капіталовкладень, відповідності потенціалів та організаційних дій суб'єктів інвестиційно-інноваційного процесу.

За висновками Н.Статівки, важливими заходами розвитку фінансової складової інноваційного потенціалу регіону мають стати:

- фінансова підтримка виконання інноваційних проектів шляхом пільгового кредитування за рахунок бюджетних коштів, повної чи часткової компенсації витрат інноваторів на сплату процентів комерційними банками та іншими фінансово-кредитними установами за кредитування інноваційних проектів;
- стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ шляхом надання гарантій за інноваційними проектами та майнового страхування реалізації цих проектів у страхових установах;
- установлення пільгових ставок податків на додану вартість по операціях з продажу товарів, пов'язаних із реалізацією інноваційних проектів, і податку на прибуток, одержаного від виконання інноваційних проектів;
- застосування гнучкої системи амортизації основних фондів науково-дослідних, дослідно-конструкторських та інноваційних підприємств, зокрема прискореної амортизації активної частки фондів;
- звільнення від сплати ввізного мита та податку на додану вартість щодо сировини, устаткування, обладнання, комплектуючих виробів та інших товарів, необхідних для виконання пріоритетного проекту.

На регіональному рівні підтримка інноваційної діяльності здійснюється в межах *регіональних інноваційних програм*, які розробляються відповідно до законів України “Про інноваційну діяльність” та “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”, відповідних методичних рекомендацій та інших документів. Нині ці програми мають не всі регіони України. Також не всі регіони виконують поставлені у програмах завдання. Однією з ключових причин такої ситуації, крім проблем фінансового забезпечення, є відсутність спеціальних інституцій, відповідальних за інноваційний розвиток регіонів як на центральному, так і на регіональному рівні.

У зарубіжних державах важливу роль у забезпеченні інноваційного розвитку регіонів відіграють агенції регіонального розвитку або навіть спеціалізовані центри (агенції) інноваційного розвитку.

До базових умов для реалізації можливостей інноваційного потенціалу регіонів належить створення достатньо розвиненої мережі інноваційної інфраструктури.

Інноваційна інфраструктура згідно із Законом України “Про інноваційну діяльність” – це сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають по-

слуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо).

Основними елементами інфраструктури є інноваційні і технологічні центри, центри трансферу технологій, бізнес-інкубатори, технопарки, наукові парки, венчурні фонди.

За інформацією Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України, на 2014 р. у регіонах України функціонує 12 технопарків, 20 інноваційних центрів, 24 інноваційні бізнес-інкубатори, 11 центрів комерціалізації інтелектуальної власності, 15 центрів науково-технічної та економічної інформації.

За кількістю об'єктів інноваційної інфраструктури найвищий інноваційний потенціал мають м. Київ, Харківська, Дніпропетровська, Львівська і Донецька області.

Перспективність створення і функціонування технопарків полягає в тому, що вони є ефективною формою швидкої комерціалізації наукових розробок, а також необхідною основою для формування регіональних інноваційних систем.

Технологічний парк (технопарк) за Законом України “Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків” – це юридична особа або група юридичних осіб, що діють відповідно до договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів учасників технологічного парку з метою створення організаційних засад виконання проектів технологічних парків із виробничого впровадження наукоємних розробок, високих технологій та забезпечення промислового випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції.

Процес створення технопарків в Україні розпочався в 1999 р. Першими були зареєстровані такі технологічні парки, як Інститут монокристалів (м. Харків) та Інститут електрозварювання ім. Є.О.Патона (м. Київ). Згодом з'явилися: у 2001 р. – “Вуглемаш” (м. Донецьк); 2002 р. – “Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка” (м. Київ), Інститут технічної теплофізики (м. Київ), “Укрінфотех” (м. Київ); 2003 р. – “Інтелектуальні інформаційні технології” (м. Київ) та ін.

Відсутність стартової державної фінансової підтримки унеможливила створення традиційних (у західному розумінні) технопарків, де всі учасники сконцентровані в єдиному будинку або на обмеженій території. Тому була започаткована модель так званого “технопарку без стін” на основі договору про спільну діяльність, що не вимагає значних первинних капіталовкладень. При цьому використовувалися непрямі методи державної підтримки технопарків – різні форми податкових та митних стимулів.

Згідно із Законом України “Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків” спеціальний режим інноваційної діяльності

запроваджується для технологічного парку строком на 15 років і діє при виконанні проектів технологічного парку. Державне сприяння інноваційній діяльності технологічних парків здійснюється шляхом державної фінансової підтримки та цільового субсидювання проектів технологічних парків.

Науковий парк створюється за ініціативою вищого навчального закладу з метою розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності у вищому навчальному закладі та/або науковій установі, ефективного та раціонального використання наявного наукового потенціалу, матеріально-технічної бази для комерціалізації результатів наукових досліджень і їх упровадження на вітчизняному та зарубіжному ринках.

Роль вищих навчальних закладів є значною для реалізації інноваційного потенціалу регіонів. Університети повинні перетворюватися на осередки виробництва наукових знань та їх передачі підприємствам через створені при них інноваційні бізнес-інкубатори, центри трансферу технологій, маркетингу, консультаційні центри та ін. Зарубіжний досвід свідчить, що інноваційна інфраструктура регіону переважно починала розвиватись з університетів та за їх ініціативою, хоча й підтримувалася владою. Водночас вітчизняні університети ще не стали активними суб'єктами інноваційного розвитку регіонів.

Науковий парк відповідно до Закону України “Про наукові парки” – це юридична особа, що створюється з ініціативи вищого навчального закладу та/або наукової установи шляхом об'єднання внесків засновників для організації, координації, контролю процесу розроблення і виконання проектів наукового парку.

На 2014 р. в Україні створено 7 наукових парків. Водночас результати їх діяльності ще не такі вагомі, щоб суттєво впливати на розвиток науково-технічної сфери. Найбільш відомий із них – науковий парк “Київська політехніка”, правова основа діяльності якого регламентована Законом України “Про науковий парк “Київська політехніка”.

Бізнес-інкубатор – організація, яка надає на певних умовах і на певний час спеціально обладнані приміщення й інше майно суб'єктам малого та середнього підприємництва, що розпочинають свою діяльність, з метою сприяння у набутті ними фінансової самостійності.
Інноваційний бізнес-інкубатор – спеціалізований бізнес-інкубатор, в якому створені умови для розроблення і застосування суб'єктами малого та середнього підприємництва інноваційних технологій.

Основними нормативно-правовими актами для створення й організації діяльності *бізнес-інкубаторів* є закони України “Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні” та “Про інноваційну діяльність”, а також наказ Державного комітету України з питань науки, інновацій

та інформатизації, яким затверджено в грудні 2010 р. примірний статут інноваційного бізнес-інкубатора та методичні рекомендації щодо забезпечення його діяльності. Останній розкриває напрями підтримки суб'єктів малого підприємництва в бізнес-інкубаторі, вимоги до його технічного оснащення, організації діяльності.

В Україні бізнес-інкубатори мають різні організаційно-правові форми: громадських організацій (Київський, Луганський, Одеський, Полтавський, Рівненський, Сімферопольський, Хмельницький бізнес-інкубатори), комунальних підприємств (м. Славутич), товариств з обмеженою відповідальністю (ТОВ "Бізнес-інкубатор", м. Київ) та ін. Проте їх кількість ще не відповідає потребам в інноваційному розвитку регіонів, вони також суттєво поступаються за результатами функціонування аналогічним зарубіжним структурам.

Створення перших бізнес-інкубаторів у державі стимулювалося міжнародною фінансовою допомогою. З 1998 р. Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) фінансувало виконання 2,5-річної Програми розвитку бізнес-інкубаторів в Україні. У рамках цієї програми були створені такі бізнес-інкубатори, як технологічний бізнес-інкубатор "Харківські технології", бізнес-інкубатор Херсонської торговельно-промислової палати, бізнес-інкубатор Об'єднаного профкому Чорнобильської АЕС у м. Славутичі та ін.

Основні фактори, що перешкоджають розвитку інноваційного потенціалу регіонів України та потребують управлінського впливу:

- нерозвиненість інноваційної інфраструктури;*
- нерозвиненість системи пільг і субсидій для стимулювання інноваційної активності;*
- недостатні умови для появи інновацій у регіональному управлінні;*
- неналагоджена взаємодія між учасниками інноваційного процесу;*
- недостатній розвиток інноваційної культури;*
- нестача грошових коштів для появи радикальних інновацій;*
- дефіцит теоретично і практично підготовлених кваліфікованих кадрів у сфері управління інноваційним розвитком територій;*
- відсутність на державному рівні методик оцінювання інноваційного потенціалу регіонів;*
- розпорошеність і невпорядкованість інформації про підходи і механізми розвитку інноваційного потенціалу регіонів;*
- відсутність якісних стратегій інноваційного розвитку регіонів, їх належного ресурсного забезпечення.*

Реалізація інноваційного потенціалу регіонів потребує передусім розвинутої взаємодії між органами влади, суспільством, бізнесом, науковими та освітніми установами. При цьому на практиці довели свою ефективність два підходи: перший – заснований на демократизації суспільства, що проявляється у формуванні мереж співпраці; другий – на державних преференціях суб'єктам іннова-

ційної діяльності в пріоритетних сферах і галузях. Ці підходи можуть застосовуватися одночасно, але для дієвості потребують спеціальних стимулюючих умов, які мають відповідати специфіці кожного регіону держави.

Критично важливого значення для формування сучасного економічного потенціалу регіону набувають якісні характеристики трудових ресурсів.

Слід також відмітити відносно підвищення якості економічно активного населення віком 15–70 років за показником освіти. У 2000 р. налічувалося п'ять регіонів, в яких частка населення з вищою освітою становила 30% (Вінницька, Волинська, Закарпатська, Миколаївська, Одеська), і в жодному регіоні вона не перевищувала 40%. Лише в м. Києві питома вага економічно активного населення з вищою освітою дещо перевищувала частку із середньою освітою.

З 2010 р. у Донецькій, Дніпропетровській областях частка з вищою освітою перевищила частку із середньою, а серед областей тільки у Чернівецькій області вона залишилася на рівні 30%. Питома вага економічно активного населення з вищою освітою у м. Києві досягла рівня 75%. Практично в усіх регіонах суттєво скоротилася кількість економічно активного населення із початковою освітою.

Важливим у процесі аналізу економічного потенціалу регіону є його оцінювання (від фр. *evaluation* – визначення ціни, вартості, кількості, якості, цінності), яке має відносний, порівняльний характер.

Оцінка економічного потенціалу регіону дає змогу визначити:

- у вартісному вираженні сумарну величину потенціалу, зосередженого на певній території;*
- питому вагу кожного елемента та структуру потенціалу регіону;*
- ступінь використання потенціалу;*
- обсягу, якості і вартості наявних економічних ресурсів;*
- рівня впливовості явних і латентних чинників, що визначають реалізацію економічного потенціалу регіону;*
- досягнутих результатів економічної діяльності;*
- відповідності цілей регіонального економічного розвитку існуючим ресурсним можливостям.*

Знаючи ці величини, можна реально визначати частку вільної енергії для подальшого розвитку і сприяти створенню довгострокової та гнучкої управлінської системи.

Ураховуючи, що будь-яке оцінювання не може абсолютно точно відобразити стан регіону, з метою отримання більш обґрунтованих результатів доцільно застосовувати комплекс методів, що адекватні цілям регіональної політики та спроможностям суб'єктів оцінювання. Таким чином, у кожному випадку формується окрема методика оцінювання.

Сьогодні налічується велика кількість підходів до аналізу та оцінювання стану регіонів. Найбільш поширені в практиці такі підходи:

- диференційований: з'ясування рівня розвитку окремих регіонів, галузей, секторів, об'єктиві чинників;
- кваліметричний (від лат. *qualitas* – характер, явище та грец. *μετρον* – вимірювати): оцінювання якісних складових регіонального розвитку за допомогою кількісних показників;
- комплексний: охоплення всіх істотних складових і чинників розвитку регіонів;
- індексний: обчислення узагальнюючого показника – індексу розвитку регіону, на підставі якого формуються рейтинги регіонів;
- інтегральний: урахування сумісності та взаємодоповнюваності окремих показників регіонів в отриманні загального кінцевого результату, а також розрахунок коефіцієнтів за показниками питомої ваги і значущості окремих показників у загальному результаті;
- динамічний: упорядкування показників регіонального розвитку за темпами зростання;
- параметричний: установлення і кількісне вираження властивостей, функціональних залежностей між параметрами елементів системи регіонального управління і регіонального розвитку;
- порівняльний: порівняння показників стану регіонів за окремими сферами, а також показників розвитку регіонів у часі;
- рейтинговий: визначення місця регіону за рівнем розвитку серед інших регіонів.

На сьогодні оцінювання будь-якого з потенціалів регіонів, у тому числі економічного, недостатньо аналізується в теоретичній площині і майже не застосовується в регіональному управлінні на практиці, що не дає змоги розробляти і реалізовувати ефективну регіональну політику.

Результати оцінювання економічного потенціалу регіону є визначальними для постановки цілей та визначення механізмів їх реалізації.

Надзвичайно важливо враховувати тісний взаємозв'язок усіх сфер забезпечення реалізації механізмів регіонального розвитку, у загальному вигляді вони представлені на рис. 2.3. Значення цього взаємозв'язку настільки важливе, що навіть одна складова механізму, яка не забезпечена належним чином, може суттєво позначитися на загальній ефективності механізму.

Крім забезпечення необхідними ресурсами вже визначених у нормативно-правовому полі механізмів регіонального розвитку, їх комплекс для вітчизняних регіонів слід суттєво розширювати, аби надати можливість кожному регіону залежно від їх особливостей обирати найбільш адекватні механізми, а також забезпечувати належну поширеність та інтенсивність використання.

Принаймні необхідно створити ресурсні умови для мінімально необхідного комплексу механізмів регіональної політики, який застосовується в розвинутих країнах.

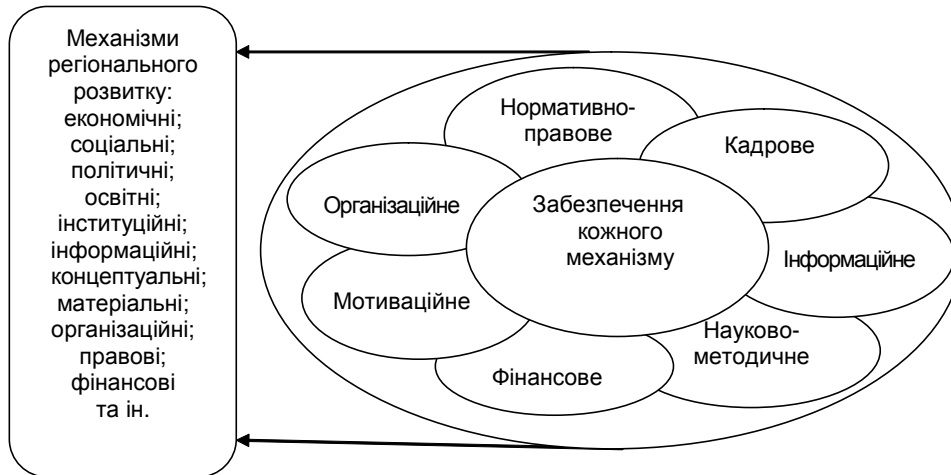

Рис. 2.3. Взаємозв'язок механізмів регіонального розвитку та їх ресурсного забезпечення

Згідно із світовим досвідом головною метою регіональної політики дедалі більше країн і регіонів визначають підвищення конкурентоспроможності регіонів, для цього застосовується комплекс різних механізмів, основні з яких представлені на рис. 2.4. Ефективність застосування цих механізмів залежить від узгодження інтересів усіх причетних сторін навколо загальної мети, координації їх дій, урахування специфічних регіональних факторів, комбінування всіх механізмів впливу в межах відповідного комплексного механізму, а також ресурсного забезпечення. Спільним для регіональної політики багатьох держав світу є принцип інтеграції, у тому числі це стосується й механізмів її реалізації.

Процес розробки і впровадження механізмів реалізації економічного потенціалу регіонів передбачає низку взаємопов'язаних етапів, а саме:

- розробку моделі оцінки стану об'єктів регіональної системи та моделі бажаного майбутнього стану регіональної системи, визначення на підставі цього відповідних цілей і завдань (мають стосуватися конкурентоспроможності регіону);

- аналіз стану регіональної системи, її територіальних і секторальних підсистем (виробничої, інноваційної, соціальної, інформаційної та ін.) і співвіднесення відповідних показників із чинниками конкурентоспроможності регіону; внутрішніх і зовнішніх впливів, трендів і тенденцій суспільного розвитку; руху ресурсів щодо регіону; існуючих і потенційних конкурентних переваг регіону; конкурентного стану регіону та його об'єктів тощо;

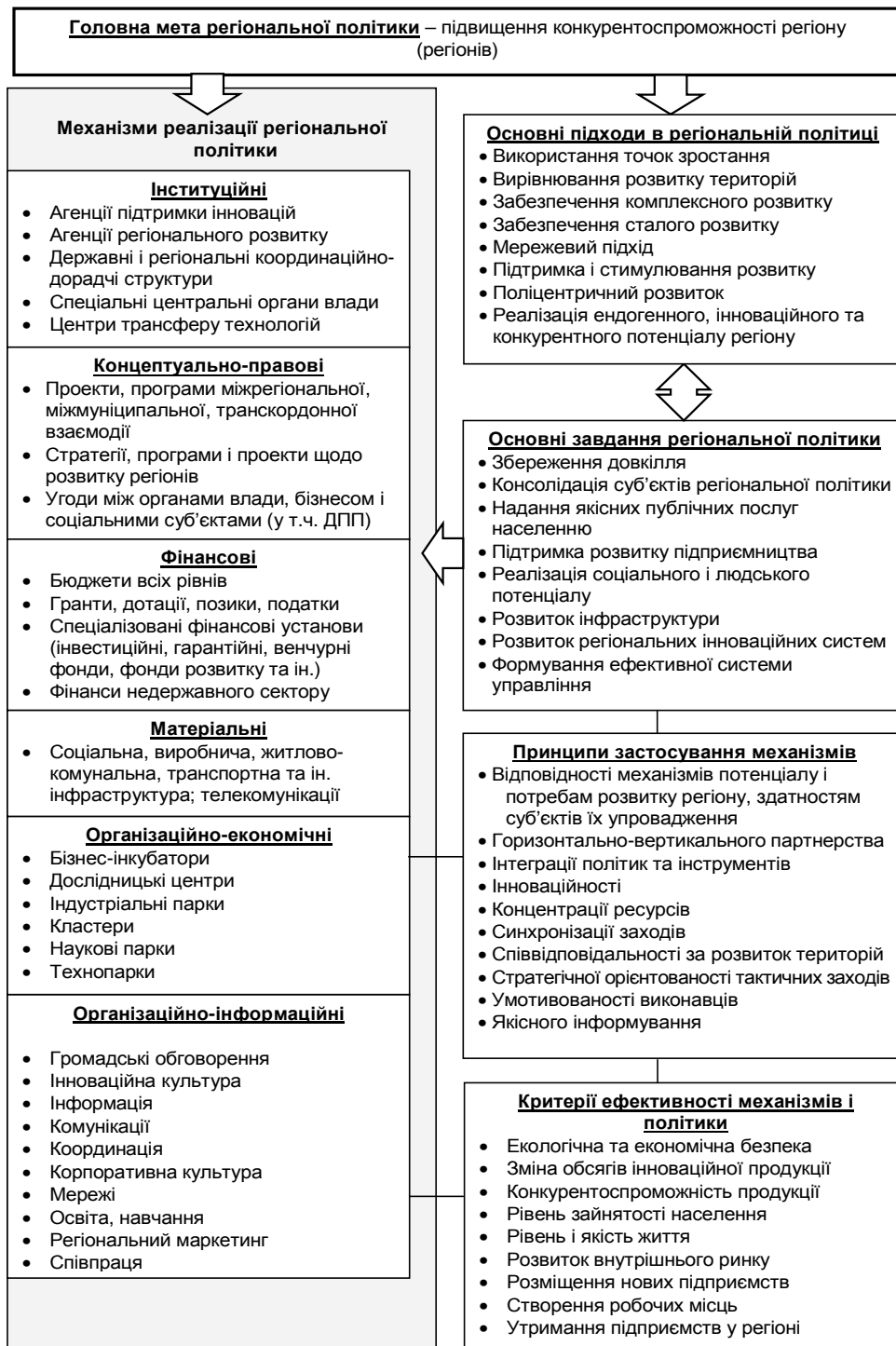

Рис. 2.4. Типова модель сучасної регіональної політики розвинутої зарубіжної держави

– виявлення максимальної кількості заінтересованих суб’єктів щодо конкурентоспроможності регіону та ресурсів для її підвищення: фінансових, які необхідні для інвестування заходів з різних джерел – державного і місцевого бюджетів, венчурних та інших фондів, коштів підприємств та ін.; організаційних, що стосуються ефективної участі суб’єктів у реалізації відповідних завдань; кадрових, оскільки явище конкурентоспроможності регіону висуває нові вимоги до системи регіонального управління; інформаційних, адже інформація стає все більш впливовим чинником розвитку;

– розкладання цілей і завдань на конкретні заходи, визначення відповідної технології та необхідного забезпечення (розробка базового механізму підвищення конкурентоспроможності регіону); прогнозування економічних та соціальних результатів від реалізації запланованих заходів (моделювання результатів здійснення заходів);

– досягнення консенсусу між суб’єктами формування і реалізації механізму, уточнення цілей, завдань, системи заходів, обсягу та видів ресурсів і відповідне уточнення складових механізму;

– реалізацію заходів, моніторинг їх виконання та відповідне уточнення складових механізму згідно із ситуацією, що склалася;

– роботу з громадськістю та економічними суб’єктами регіону протягом реалізації всіх зазначених етапів: інформування про цілі розвитку регіону та життя відповідних заходів; виявлення і узагальнення думок та ідей щодо регіонального розвитку; залучення до участі у формуванні і реалізації механізмів регіонального розвитку тощо.

З урахуванням необхідності врахування особливостей економічного потенціалу кожного регіону, формування та реалізація нової державної регіональної політики в Україні має передбачати наступне:

По-перше, запровадження постійної системи моніторингу, аналізу та оцінки екзогенних та ендегенних чинників впливу на регіональний розвиток. Екзогенні чинники можуть формуватися як за межами країни і зумовлюватися відкритістю її економіки, особливо якщо економіка регіону суттєво пов’язана із зовнішніми ринками, або географічним розташуванням самого регіону (прикордонні території), так і внутрішніми, що діють на національному рівні і пов’язаними з прийняттям (неприйняттям або несвоєчасним прийняттям) рішень органами влади, які безпосередньо впливають на економічне та соціальне становище в регіоні.

Витоки ендегенних чинників формуються під впливом внутрішньорегіональних особливостей, в яких розвивається регіон і які пов’язані як з його минулим, економічними, географічними, політичними, етнічними, культурними та іншими особливостями, так і проблемами формування відповідного інституційного середовища для розвитку.

По-друге, формування регіональної політики, яка поширюється на всі регіони і адекватно реагує на виклики екзогенних та ендегенних чинників, що

стримують розвиток. Доцільність державного впливу на всі регіон пов'язана, з одного боку, із необхідністю створення в них умов розвитку на ендogenous потенціалі, з другого – дає можливість активізації міжрегіональної інтеграції більш і менш розвинутих регіонів, стимулювання поліцентричності в розвитку країни в цілому. Зростання кількості полюсів розвитку свідчатиме про те, що сприятливі умови для цього поступово створюються повсюдно, а не лише в окремих регіонах.

По-третє, запровадження механізму сильної та гнучкої координації всіх суб'єктів регіональної політики як у процесі її формування, так і реалізації. Така координація має забезпечувати: синхронізоване в часі стратегічне прогнозування та планування регіонального розвитку на всіх територіальних рівнях, узгоджене законодавче забезпечення планувальних процесів та впровадження властивого кожному суб'єкту інструментарію впливу на регіональний розвиток.

Часова синхронізація нормативно-правового регулювання регіональних процесів особливо важлива для забезпечення своєчасного реагування та запобігання проблемам, пов'язаним із екзогенними та ендogenous викликами.

По-четверте, створення чіткої функціональної структури центральних та місцевих органів виконавчої влади, спроможної забезпечити державне регулювання регіонального розвитку на всіх територіальних рівнях, координацію багаторівневого управління за участю органів місцевого самоврядування та недержавних організацій та населення. Слід підкреслити, що така структура має формуватись на основі визначених стратегічних цілей та завдань регіональної політики, а отже, пристосовуватися до потреб регіонального розвитку. Будь-які її зміни мають бути мотивовані передусім вимогами створення необхідних умов регіонального та місцевого розвитку.

Формування територіальних органів виконавчої влади, місцевих органів виконавчої влади, а також їх структурного та функціонального наповнення доцільно здійснювати за основним принципом наближення надання адміністративних послуг населенню та бізнесу. Важливою є також координація діяльності територіальних органів та місцевих органів виконавчої влади на регіональному та місцевому рівні як між собою, так і з органами місцевого самоврядування різних рівнів.

По-п'яте, формування кваліфікованого та професійного персоналу, відповідних структур, спроможних розробляти та реалізовувати проекти регіонального розвитку, створення системи управління різними структурами в контексті координації їх діяльності під час формування та здійснення регіональної політики. Спроможність такої системи визначається можливістю ідентифікувати сфери політики, причетні до регіонального розвитку, і регулювати діяльність цих структур через політичний процес, приймати спільні рішення, вирішувати конфліктні ситуації в процесі формування й реалізації політики.

По-шосте, забезпечення фінансової спроможності реалізації регіональної політики, законності та відповідальності при здійсненні спільних з орга-

нами місцевого самоврядування дій, пов'язаних із регіональним розвитком, а також виконання державних зобов'язань. Дана спроможність передбачає формування джерел фінансування проектів регіонального розвитку на до-строковій основі. Фінансування регіональної політики має узгоджуватися з її пріоритетами, зосереджуватися на ключових проектах, що забезпечують суттєве покращення доступу населення до публічних послуг. Доступ регіональних та місцевих органів влади, населення та бізнесу до державних фінансових ресурсів, установлених у рамках регіональної політики, має визначатися чіткими процедурами, обов'язковими фінансовими зобов'язаннями реципієнтів, зрозумілим моніторингом оцінки результативності фінансових інтервенцій, спрямованих на територію. Організація координації у фінансуванні доцільна і на рівні центральних органів виконавчої влади, сфера політики яких має територіальний вплив. Координаційний механізм фінансування має стосуватися одночасно ресурсів, які виділяються за проектами регіональної політики, а також тих, що витрачаються на території центральними органами виконавчої влади під час реалізації окремих сфер політики, що входять в їх компетенцію.

По-сьоме, формування механізму деконцентрації та децентралізації державних повноважень. Інституційна модель повинна передбачати гнучкий інструментарій деконцентрації та децентралізації державних повноважень із передачею їх на регіональний та місцевий рівень (або навпаки) в умовах динамічної зміни умов регіонального розвитку. З одного боку, концентрація економічної активності в містах вимагає від місцевих органів влади прийняття рішень, спрямованих на адекватну та швидку їх реакцію на процеси агломерації, з другого – зменшення концентрації сільського населення не повинно погіршувати його доступ до публічних та ринкових. Крім того, органи місцевого самоврядування регіонального рівня повинні мати можливість стимулювати міжмуніципальне співробітництво на міжрегіональному рівні для вирішення міжрегіональних проблем розвитку.

Усі вітчизняні регіони мають суттєвий економічний потенціал. Проте для його реалізації необхідне, насамперед, удосконалення організаційних засад вироблення державної регіональної політики в інноваційній сфері. Пріоритетним завданням нової регіональної політики в Україні повинен стати інноваційний розвиток регіонів, на державному рівні має бути поставлено завдання щодо формування регіональних інноваційних систем. Це завдання особливо актуалізується у зв'язку із посиленням впливу зовнішніх факторів на функціонування економіки України та регіонів, а також зміною внутрішніх факторів – збільшенням кількості проблем в енергетичній сфері, обмеженістю сировинної бази, суттєвою часткою низькотехнологічного виробництва та ін.

Модернізація системи регіонального управління України в контексті реалізації економічного потенціалу регіонів має відбуватися насамперед із використанням мережевих та інформаційних можливостей, які не потребують суттєвих матеріальних та фінансових ресурсів для формування й використання, але є дієвими для вдосконалення інституціонального регіонального середовища. Успішність функціонування цієї системи залежить від відповідального лідерства, належного рівня автономії та ініціатив органів влади, упровадження управлінських інновацій, діалогу та узгоджених дій органів публічної влади з іншими суб'єктами конкурентоспроможності, у тому числі й інших регіонів, для досягнення спільної мети – збалансованого ресурсного розвитку та підвищення конкурентоспроможності регіонів на основі ендogenous потенціалу.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття “економічний потенціал регіону” та розкрийте сутність його складових.
2. Назвіть основні закономірності економічного потенціалу регіону та обґрунтуйте їх значення для розробки регіональної політики.
3. Назвіть відомі Вам принципи використання економічного потенціалу регіону.
4. У чому полягають основні особливості економічного потенціалу регіону як об'єкта управління?
5. Назвіть основні групи факторів використання економічного потенціалу регіону.
6. Обґрунтуйте роль неекономічних факторів щодо економічного потенціалу регіону.
7. Розкрийте зміст поняття “виробничо-економічна інфраструктура регіону” та назвіть основні її підсистеми.
8. Назвіть основні інфраструктурні проблеми в Україні.
9. Назвіть основні галузі та загальні тенденції розвитку галузевої структури.
10. Дайте визначення поняття “інноваційний потенціал регіону” та назвіть його складові.
11. Які індикатори свідчать про інноваційний та інвестиційний потенціали регіону?
12. Назвіть механізми регіональної політики щодо реалізації економічного потенціалу регіону.
13. Які проблеми стримують реалізацію економічного потенціалу регіонів в Україні та завдяки яким механізмам регіонального управління можна їх розв'язати?

Орієнтовний список магістерських робіт

1. Механізми формування і реалізації економічного потенціалу регіону.
2. Роль органів місцевого самоврядування у формуванні і використанні економічного потенціалу регіону.
3. Принципи використання економічного потенціалу регіону.
4. Некономічні фактори ефективного використання економічних можливостей регіону.
5. Підходи до використання та розвитку економічної інфраструктури в регіоні.
6. Формування мережі ринково-економічної інфраструктури в регіоні.
7. Створення сприятливого інвестиційного середовища в регіоні.
8. Державна політика реалізації інноваційного потенціалу регіонів.
9. Інституціональні умови розвитку інноваційного потенціалу регіонів.
10. Управління розвитком інноваційного потенціалу регіону.
11. Розвиток регіональних інноваційних систем в Україні.
12. Механізми регіональної політики використання економічного потенціалу регіону.
13. Ресурсне забезпечення регіонального управління в Україні.
14. Розвиток технологічних парків у регіонах України.
15. Моделі реалізації економічного потенціалу регіонів.
16. Зарубіжний досвід державного управління економічним розвитком територій.
18. Організація оцінювання економічного потенціалу регіону.
19. Стратегії реалізації економічного потенціалу регіону.

Список використаних джерел

1. Балацький О. Ф. Загальні проблеми оцінки економічного потенціалу території [Електронний ресурс] / О. Ф. Балацький. – Режим доступу : <http://me.fem.umdu.edu.ua/docs/d000.pdf>
2. Безверхнюк Т. М. Ресурсне забезпечення регіонального управління: теоретико-методологічні засади : монографія / Т. М. Безверхнюк. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – 320 с.
3. Бодров В. Державне регулювання економіки регіонів: проблеми теорії і політики / В. Бодров // Зб. наук. пр. УАДУ / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князєва. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – Вип. 2. – С. 16–21.
4. Валентюк І. Регіональна інфраструктура : сучасний формат та інструменти розвитку / І. Валентюк, Н. Сич, В. Сухенко // Зб. наук. пр. НАДУ / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка. – К. : НАДУ, 2010. – Вип. 1. – С. 130–142.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.

6. *Власенко Д. О.* Транспортна інфраструктура: теоретичні засади формування та розвитку [Електронний ресурс] / Д. О. Власенко. – Режим доступу : www.nbuiv.gov.ua/e-journals/...4/Vlasenko_409.htm

7. *Гольц Г. А.* Культура и экономика : поиски взаимосвязей [Электронный ресурс] / Г. А. Гольц // Общественные науки и современность. – 2000. – № 1. – С. 23–35. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru/ons/msg/139436.html>

8. *Дегтярьова І. О.* Державні механізми підвищення конкурентоспроможності регіону : автореф. дис... д-ра наук держ. упр. : 25.00.02 / Дегтярьова І. О. ; НАДУ при Президентіві України. – К., 2013. – 36 с.

9. *Дегтярьова І. О.* Державні механізми підвищення конкурентоспроможності регіону : дис. ... д-ра наук держ. упр. : 25.00.02 / Дегтярьова І. О. ; НАДУ при Президентіві України. – К., 2013. – 489 с.

10. *Дегтярьова І. О.* Інновації в державному і муніципальному управлінні як необхідна умова соціально-економічних досягнень в сучасній Україні / І. О. Дегтярьова // Вісн. нац. ун-ту цив. захисту України : Серія “Державне управління” : зб. наук. пр. – Х. : КП “Міська друк.”, 2014. – С. 5–11.

11. *Дегтярьова І. О.* Конкурентоспроможність регіону: стратегічні пріоритети та механізми державного управління : монографія / І. О. Дегтярьова. – К. : НАДУ, 2012. – 368 с.

12. Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. – К. : НАДУ, 2014. – С. 318–322.

13. Державна служба в цифрах 2014 : інформ. вид. – К. : Нац. агентство України з питань держ. служби, 2014. – 27 с.

14. *Діброва А. Д.* Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика : монографія / А. Д. Діброва. – К. : Формат, 2008. – 488 с.

15. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – Т. 5 : Територіальне управління / наук.-ред. колегія : О. Ю. Амосов (співголова), О. С. Ігнатенко (співголова) та ін. ; за ред. О. Ю. Амосова, О. С. Ігнатенка, А. О. Кузнецова. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2011. – 408 с.

16. Экономический и производственный потенциал административных и производственных систем : монография / под общ. ред. О. Ф. Балацкого. – Сумы : ИТД “Универ. кн.”, 2006. – 973 с.

17. З рапорту Американської торгівельної палати у Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dialog.lviv.ua/socialpartnership/articles/10/>

18. Загальні засади місцевого самоврядування в Україні : підручник / за заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ ; Вид-во “Фенікс”, 2010. – 400 с.

19. *Ипатов П. Л.* Неэкономические факторы роста национальной экономики : функциональное использование и развитие : автореферат / П. Л. Ипатов. – СПб., 2009. – 33 с.

20. Інструменти регіонального розвитку в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В. Вакуленка, О. Берданової. – К. : НАДУ, 2013. – 286 с.
21. Конституція України : прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
22. Концепція сталого розвитку населених пунктів : схвалена Постановою Верхов. Ради України 24 груд. 1999 р. № 1359-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
23. Куйбіда В. С. Досвід впровадження стандартів доброго врядування на місцевому рівні в Україні та інших європейських країнах / В. С. Куйбіда, В. В. Толкованов. – К. : ТОВ “Поліграф. Центр “Крамар”, 2010. – 258 с.
24. Лупенко Ю. О. Мотиваційні механізми сільськогосподарського підприємництва / Ю. О. Лупенко, В. В. Вітвицький, М. К. Орлатий // Укр-агропродуктивність : наук.-практ. зб. – № 13. – 2009. – С. 3.
25. Макконнелл К. Экономика : принципы, проблемы и политика / К. Макконнелл, С. Брю. – М. : Республика, 1992. – Т. I. – 399 с.
26. Положення про Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України : затв. Указом Президента України від 12 трав. 2011 р. № 583/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/583/2011>
27. Практичний посібник з оцінки державних інфраструктурних інвестиційних проектів / за заг. ред. Ю. Фролова. – К : СПД “Вальд”, Проект ЄС “Підтримка сталого регіонального розвитку”, 2011. – 176 с.
28. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : Щорічне Послання Президента України до Верхов. Ради України. – К. : НІСД, 2013. – 576 с.
29. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України : прийнятий 23 берез. 2000 р. № 1602-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 25. – Ст. 195.
30. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України : прийнятий 5 жовт. 2000 р. №2017-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – №48. – Ст. 409.
31. Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти : Закон України : прийнятий 22 лют. 2000 р. № 1490-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 20. – Ст. 148.
32. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України : прийнятий 11 верес. 2003 р. №1160-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 9. – Ст. 79.
33. Про індустріальні (промислові) парки [Електронний ресурс] : Закон України : прийнятий 8 жовт. 2008 р. – Режим доступу : <http://zakon2rada.gov.ua/laws/show//1494-vi>
34. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України : прийнятий 14 верес. 2006 р. № 143/v // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 45. – Ст. 434.

35. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 черв. 2006 р. № 1001. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>
36. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку розроблення регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання : наказ М-ва економіки України від 4 груд. 2006 р. № 367 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0367665-06>
37. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 лист. 2011 р. № 1341 // Уряд. кур'єр. – 2012. – 18 січ. – № 9.
38. Про затвердження примірних статутів та методичних рекомендацій [Електронний ресурс] : наказ Держ. ком. України з питань науки, інновацій та інформатизації від 27 груд. 2010 р. № 150. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/v0150822-10>
39. Про інвестиційну діяльність : Закон України : прийнятий 18 верес. 1991 р. № 1560-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 746.
40. Про інноваційну діяльність : Закон України : прийнятий 4 лип. 2002 р. № 40-ІV // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 36. – Ст. 266.
41. Про комунальну власність та житлово-комунальну інфраструктуру [Електронний ресурс] : проект Закону України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
42. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України : прийнятий 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 379.
43. Про місцеві державні адміністрації : Закон України : прийнятий 9 квіт. 1999 р. № 586-ХІV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 20–21. – Ст. 190.
44. Про наукові парки : Закон України : прийнятий 25 черв. 2009 р. № 1563-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2009. – № 51. – Ст. 757.
45. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України // Уряд. кур'єр. – 2013. – 4 лип. – № 117.
46. Про органи самоорганізації населення : Закон України : прийнятий 11 лип. 2001 р. № 2625-ІІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 48. – Ст. 254.
47. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України : прийнятий 16 січ. 2003 р. № 433-ІV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 13. – Ст. 93.
48. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України : прийнятий 22 берез. 2012 р. № 4618-VI 14 // Відом. Верхов. Ради України. – 2013. – № 3. – Ст. 23.
49. Про спеціальний режим інвестиційної і інноваційної діяльності технологічних парків : Закон України : прийнятий 16 лип. 1999 р. № 991-ХІV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 40. – Ст. 363.

50. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України : прийнятий 8 верес. 2005 р. № 2850-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 51. – Ст. 548.
51. Про планування і забудову територій : Закон України : прийнятий 20 квіт. 2000 р. № 1699-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 31. – Ст. 250.
52. Регіональна економіка : підручник. – К. : ВЦ “Академія”, 2008. – 416 с.
53. Региональная экономика : учебник / под ред. В. И. Видяпина, М. В. Степанова. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 666 с.
54. Регіональне управління : підручник / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2014. – 516 с.
55. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / З. С. Варналій, А. І. Мокій, О. Ф. Новікова та ін. ; Нац. ін-т стратег. дослідж. – К. : Знання України, 2005. – 498 с.
56. Ресурсный потенциал экономического роста / под ред. М. А. Комарова, А. Н. Романова. – М. : Путь России, 2002. – 567 с.
57. Романюк С. А. Розвиток регіонів у відкритій економіці: теорія, політика, практика : монографія / С. А. Романюк. – К. : НАДУ, 2013. – 408 с.
58. Россоха В. В. Державне регулювання розвитку потенціалу підприємств аграрної сфери економіки / В. В. Россоха. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 88 с.
59. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив : практичний посібник / М. Й. Малік, В. В. Зіновчук, М. К. Орлатий та ін. – К. : Аграрна освіта, 2009. – 128 с.
60. Словник з регіональної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www. eru.org.ua/index.php?page=883/>
61. Соціальна інфраструктура регіону : навч. посіб. / В. М. Вакуленко, М. К. Орлатий та ін. – К. : Вид-во НАДУ; “Фенікс”, 2010. – 257 с.
62. Стан розвитку науки і техніки, результати наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технологій за 2013 рік : аналіт. довідка. – К. : Держ. агентство з пит. науки, інновацій та інформатизації України, 2014. – 180 с.
63. Статівка Н. В. Державне забезпечення розвитку інноваційного потенціалу регіону / Н. В. Статівка // Держ. будівництво. – Х. : ХарРІ, 2012. – № 2. – С. 1–17.
64. Стеченко Д. М. Інноваційні форми регіонального розвитку : навч. посіб. / Д. М. Стеченко. – К. : Вища шк., 2002. – 254 с.
65. Українська асоціація бізнес-інкубаторів та інноваційних центрів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.novekolo.info/ua/of-ganisations/>
66. Федораев С. В. Инновационный потенциал: содержание, структура, методика оценки [Электронный ресурс] / С. В. Федораев. – Режим доступа : <http://vestnik.igps.ru/wp-content/uploads/V22/5.pdf>
67. Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

68. *Черниш О. І.* Ринок послуг: механізми державного регулювання в трансформаційній економіці / О. І. Черниш, В. В. Дорофієнко (заг. ред.). – Донецьк : ТОВ “РВК-ПРОМО”, 2005. – 410 с.
69. *Шовкалюк В. С.* Інноваційний розвиток України : особливості 2012 року [Електронний ресурс] / В. С. Шовкалюк. – Режим доступу : http://www1.nas.gov.ua/publications/books/serii/academy/1102010/Documents/2013_7/Nauka_Ukr_V7_4.pdf
70. European PPP Report 2009 / DLA Piper, European PPP Expertise Centre. – Режим доступу : <http://www.eib.org/eprec/resources/dla-european-ppp-report-2009.pdf>
71. *Florida R.* The Rise of the Creative Class: And How it’s transforming work, leisure, community and everyday life / R. Florida. – New York : Perseus Book Group, 2002. – 434 p.

ТЕМА 3 ПРИРОДНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ

- *Визначення природного потенціалу*
- *Складові природних ресурсів сільських територій*
- *Сутність екологічної політики*
- *Визначення основних чинників забруднення*

У різних тлумачних виданнях з економічної та соціальної географії світу можна знайти таке формулювання: природно-ресурсний потенціал (ПРП) території – це сукупна продуктивність природних ресурсів, засобів виробництва і предметів споживання, яка виражається в їх сукупній споживчій вартості. У такому розумінні ПРП території посідає цілком певне місце в системі “суспільство – природа”.

Разом із поняттям ПРП території використовують терміни “потенціал ландшафтний”, “потенціал природних ресурсів”.

Потенціал ландшафтний характеризує фізичний стан та енергетичну забезпеченість географічних ландшафтів, які визначають їхню здатність виконувати природоохоронні та соціально-економічні функції, а також задовольняти суспільні потреби через різні види природокористування.

Потенціал природних ресурсів – здатність природного комплексу або його окремих компонентів задовольняти потреби суспільства в енергії, сировині, здійсненні різноманітних видів господарської діяльності. Величина потенціалу природного і потенціалу ландшафтного, на відміну від природно-ресурсного, оцінюється в природних (натуральних) показниках.

Природний потенціал – сукупність природно-ресурсного капіталу (матеріальні цінності та їх запаси і ресурси), а також умови навколишнього природного середовища (атмосферне повітря, земельні та водні ресурси, корисні копалини, рослинний і тваринний світ тощо). Це сукупність усіх даних природою можливостей, запасів, джерел, які є на певній території і можуть бути використані для економічного та соціального розвитку (природні ресурси), а також природних чинників, які об’єктивно, незалежно від волі людей впливають на цей розвиток (природні умови).

Природні ресурси України значні й різноманітні, вони відносно добре вивчені, інтенсивно розробляються і використовуються у господарській діяльності. Цьому сприяє значна територіальна концентрація виробництва й населення, високий рівень розвитку продуктивних сил, вигідне економіко-географічне положення, унікальність природних ресурсів.

До природних ресурсів загальнодержавного значення належать:

- територіальні та внутрішні морські води;*
- природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;*
- атмосферне повітря;*
- підземні води;*
- поверхневі води, що розміщені або використовуються на території більш як однієї області;*
- лісові ресурси державного значення;*
- природні ресурси в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;*
- дикі тварини, які перебувають у стані природної волі в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, інші об'єкти тваринного світу.*

Важливе значення в системі раціонального природокористування має природно-ресурсне районування. Воно базується на економіко-географічному вивченні ПРП і відображає підсумки еколого-економічної оцінки ПРП, дає змогу встановити не тільки якісні, а й певні кількісні межі ресурсу. Крім цього, природно-ресурсне районування розкриває особливості організаційної структури ПРП як системного утворення в компонентному, функціональному й територіальному аспектах. У практичному аспекті природно-ресурсне районування може слугувати науковим обґрунтуванням для схем комплексного використання, охорони й відтворення ПРП, тобто природокористування в цілому.

У сучасних умовах унаслідок серйозного погіршення екологічної ситуації забезпечення конституційного права громадян на сприятливе навколишнє природне середовище стає найважливішим завданням органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суспільства в цілому. За своєю специфікою екологічна проблема актуальна для всіх рівнів організації публічної влади в Україні – державного, регіонального і місцевого, що вимагає спільної та скоординованої діяльності для її вирішення.

Нові підходи та бачення взаємодії суспільства з навколишнім середовищем, усвідомлення необхідності екологізації господарської діяльності людини відображені у визначенні навколишнього середовища, що його подає Секретаріат ООН з природних ресурсів, – “цілісність фізичного, хімічного та біологічного середовища, яке потрібно охороняти, щоб зберегти здорове глобальне середовище для сучасних і наступних поколінь”.

Навколишнє природне середовище виконує головну функцію – функцію життєзабезпечення людини, головними складовими якої є: забезпечення природними ресурсами та послугами (рекреація); асиміляція відходів та забруднень.

Навколишнє природне середовище – синоніми довкілля, природні умови – являє собою все, що оточує організми, живу істоту; розрізняють повітряне, водне та ґрунтове середовище, з яким вони взаємодіють. Головною функцією навколишнього природного середовища є життєзабезпечення людини, а головними складовими – забезпечення природними ресурсами, послугами (рекреація) та асиміляція відходів і забруднень.

Навколишнє природне середовище, за визначенням вітчизняних учених В.Шевчука та Л.Рогожина, – сукупність природних і штучних матеріальних елементів, в оточенні яких та в процесі взаємодії з якими відбувається життєдіяльність людей. Деякі інші аспекти відображені у визначенні, прийнятому ЮНЕСКО, де більше відображається двосторонній зв'язок, взаємовплив і взаємозалежність людини і довкілля, – “навколишнім середовищем вважається та частина світу, з якою людина перебуває у взаємодії, тобто яку вона використовує, на яку справляє вплив та до якої пристосовується”.

Варто зазначити, що хоч би які природні ресурси мала країна чи регіон важливим критерієм їх корисності є уміння якнайменше їх витратити й отримувати максимальну віддачу, не завдавати великої шкоди природно-територіальному комплексу.

До природних ресурсів належать:

*– земельні, мінерально-сировинні (корисні копалини), водні, ресурси флори, ресурси фауни, рекреаційні ресурси;
– територіальне розташування регіону та його ландшафт, особливості клімату. Природні ресурси і природні умови тісно пов'язані між собою, оскільки природні умови, якщо вони сприятливі, – також ресурс для розвитку господарства, а ті ресурси, які не перебувають у господарському обороті (земельні, водні, лісові), продовжують залишатися природними умовами, справляючи позитивний вплив на розвиток людей, стан їх здоров'я.*

Природні ресурси – сукупність об'єктів і систем живої та неживої природи, компоненти природного середовища, що оточують людину, які використовуються в процесі суспільного виробництва

для задоволення матеріальних і культурних потреб людини й суспільства.

Під природними ресурсами розуміють тіла і сили природи, які використовуються та можуть бути використані людиною.

Ресурси природні – речовина природи, яка залучена до суспільного виробництва і складає його сировинну та енергетичну базу.

Охорона і раціональне використання природних ресурсів в Україні регулюються відповідними нормативно-правовими актами природноресурсного законодавства. Так, чинним законодавством визначено, що природні ресурси – це земля, у тому числі ґрунт, ліси та інша рослинність; надра; води, у тому числі підземні; тваринний та рослинний світ; ландшафти; атмосферне повітря; сонячна енергія, екосистеми; території, що особливо охороняються, та інші природні комплекси.

Після прийняття Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”, який став основою екологічних правовідносин в Україні, відбувався процес формування нової системи екологічного законодавства. Відповідно до вказаного Закону прийняті: закони України “Про екологічну експертизу”, “Про тваринний світ”, “Про охорону атмосферного повітря”, “Про природно-заповідний фонд”, “Про відходи”, “Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення”, Земельний кодекс України, Водний кодекс України, Лісовий кодекс України, Кодекс України “Про надра” тощо.

Блок еколого-правового регулювання можна поділити на кілька складових. Критерієм такого поділу є сфера застосування законодавчих актів. Так, можна виділити законодавство у сфері:

- збереження та охорони водних ресурсів;
- збереження та охорони земельних ресурсів та надр;
- збереження та охорони біологічного різноманіття;
- збереження та охорони атмосферного повітря.

Основними принципами охорони навколишнього природного середовища є:

- *пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов’язковість дотримання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;*
- *гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров’я людей;*
- *запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;*
- *екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища.*

ща, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широке впровадження новітніх технологій;
– збереження просторової та видової різноманітності й цілісності природних об'єктів і комплексів;
– науково обгрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища;
– обов'язковість надання висновків державної екологічної експертизи;
– гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування в населення екологічного світогляду;
– науково обгрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;
– безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;
– компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
– вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної зміненості територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку;
– поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища;
– вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва;
– встановлення екологічного податку, збору за спеціальне використання води, збору за спеціальне використання лісових ресурсів, плати за користування надрами відповідно до Податкового кодексу України.

Природний ресурс є тим елементом продуктивних сил, на який спрямована праця людини. Вигідність чи не вигідність використання природних ресурсів визначають за критеріями господарської віддачі цих ресурсів при порівнянні затрат на їх освоєння і переробку. Ці затрати залежать від виду ресурсу, його місця перебування і корисного вмісту. Вони не є постійними, а можуть зростати чи знижуватись залежно від об'єктивних економічних обставин.

У класичних економічних теоріях природні фактори й умови враховувались як необмежені сили природи. Представник класичної економічної школи А.Сміт виділив землю й інші природні ресурси як єдине джерело прибутку, що має здатність приносити, крім прибутку на вкладений капітал, ще й ренти як результат сил природи. Д.Рікардо відобразив роль природного фактора і його цінність виходячи з принципу обмеженості природного ресурсу. Дж.Ст.Мілль визначив цінність природи як соціально-економічне благо, виділивши етичні й естетичні її цінності.

Узагальнюючи погляди представників економічної теорії на роль екологічного фактора в економічному розвитку, можна виділити такі підходи:

- перший підхід – природні ресурси розглядаються як безкоштовний дарунок природи, що є досить необмеженим і тому не може мати економічної оцінки;*
- другий підхід – заснований уже на принциповій обмеженості природних ресурсів, зменшенні родючості ґрунтів, виникненні проблеми недоліку продовольства;*
- третій підхід – пов'язаний зі значенням технічного прогресу та розвитком капіталістичних відносин, що викликають значну експлуатацію і виснажують природні ресурси.*

Пізніше представники неокласичної школи розвинули вчення про роль екологічного фактора в економічному розвитку. Ними були закладені наукові основи майбутньої концепції “сталого розвитку”. Зокрема, визначено, що виснаження природних ресурсів, зумовлене діями людей сучасного покоління, може обмежити можливості розвитку майбутніх поколінь. А.Маршалл зробив висновок про необхідність інтерналізації зовнішніх ефектів, включаючи втрати, викликані забрудненням природного середовища.

Останнім часом з'явився новий соціально-економічний термін “сталий розвиток”. Цей термін використовується як у глобальному сенсі – “сталий розвиток людства”, “сталий розвиток окремої країни”, так і на рівні регіону або окремого населеного пункту. Такі глобальні утворення, як “суспільство”, “людство”, “країна” складаються з первинних елементів, якими є населені пункти та їх територіальні громади. Тому добробут глобальних утворень складається і залежить від добробуту кожного, навіть найменшого, населеного пункту.

Сталий розвиток – узгодження між збереженням довкілля та соціально-економічним розвитком суспільства, коли задоволення потреб сучасних поколінь не повинне ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

За визначенням вітчизняного вченого А.Степаненка, основним завданням сталого розвитку регіонів є задоволення найбільш важливих для життя потреб усіх людей і надання всім рівних можливостей задовольняти свої власні прагнення до кращого життя. Він має базуватися на таких основних принципах.

- 1. Людство здатне надати розвитку сталого і довготривалого характеру, з тим щоб він відповідав потребам людей, які живуть*

нині, не позбавляючи при цьому майбутні покоління можливості задовольнити свої потреби.

2. Наявні обмеження в галузі експлуатації природних ресурсів досить відносні. Вони пов'язані із сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю справлятися з наслідками людської діяльності.

3. Однією із найважливіших причин виникнення екологічних та інших катастроф є злиденність, яка стала у світі звичайним явищем. Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливості реалізувати надії на більш благополучне життя.

4. Необхідно узгодити спосіб життя тих, хто володіє значними (грошовими, матеріальними) засобами, з економічними можливостями планети, зокрема відносно споживання енергії.

5. Розміри і темпи зростання кількості населення повинні бути узгоджені із змінним продуктивним потенціалом глобальної екосистеми Землі.

Охорона та використання природних ресурсів є однією з найважливіших проблем, які вирішують органи місцевого самоврядування на своїх територіях. Це пов'язано насамперед зі збільшенням кількості й масштабністю самих екологічних проблем, усвідомленням їх впливу на стан здоров'я людей, із негативними змінами у водному та повітряному басейнах та іншими несприятливими процесами, що відбуваються в довкіллі й негативно позначаються на якості життя населення.

Екологічна політика є видом суспільної діяльності, що здійснюється органами державної влади і державного управління за допомогою заходів, спрямованих на досягнення екологічних цілей і завдань у галузях економіки.

Складовими екологічної політики є:

- постановка цілей і завдань щодо вирішення екологічних проблем у галузях економіки;
- розроблення комплексу заходів для досягнення поставлених цілей і завдань;
- вибір інструментів для здійснення тих чи інших заходів;
- організація діяльності відповідних державних органів, у компетенції яких перебуває вирішення екологічних проблем.

Для реалізації державної екологічної політики визначають три рівні управління: національний, регіональний, місцевий.

До функцій національного рівня управління належить вирішення таких питань:

- розроблення методологічного, нормативно-методичного та правового забезпечення;

- розроблення політики регулювання ядерної безпеки;
- проведення державної екологічної експертизи;
- формування економічного механізму природокористування;
- регулювання використання природних ресурсів та запобігання забрудненню довкілля;
- ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності;
- державна політика щодо зон надзвичайних екологічних ситуацій;
- встановлення нормативів якісного стану природних ресурсів;
- формування та використання державних позабюджетних фондів охорони довкілля;
- регулювання використання ресурсів державного значення;
- державний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства, в тому числі ядерної та радіаційної безпеки;
- впровадження екологічного аудиту;
- проведення єдиної науково-технічної політики щодо охорони, раціонального використання та відновлення природних ресурсів;
- проведення державної політики щодо збереження біорізноманіття;
- забезпечення екологічної безпеки як складової національної безпеки;
- реалізація міжнародних угод і виконання Україною взятих на себе в рамках цих угод зобов'язань та підтримання міждержавних відносин у природоохоронній сфері;
- забезпечення процесу прийняття державних рішень з урахуванням екологічних вимог (організація моніторингу, впровадження інформаційних технологій, ведення обліку забруднень, прогнозування);
- екологічна освіта та екологічне виховання.

До функцій регіонального рівня управління належить вирішення таких питань:

- регулювання використання природних ресурсів місцевого значення;
- визначення нормативів забруднення природного середовища, встановлення нормативів ГДВ, ГДС та розміщення відходів;
- упровадження економічного механізму природокористування;
- проведення моніторингу та обліку об'єктів природокористування і забруднення довкілля;
- проведення державної екологічної експертизи;
- здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;
- розроблення програм упровадження природоохоронних заходів, визначення та реалізація інвестиційної політики;
- інформування населення та заінтересованих підприємств, установ і організацій з екологічних питань.

До функцій місцевого рівня управління належить вирішення таких питань:

- проведення локального та об'єктного моніторингу;*
- здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;*
- організація розробки екологічних програм та проектів.*

Природні класифікації ґрунтуються на відмінностях природних ресурсів за природним генезисом та належності їх до тих чи інших компонентів і сил природи. Відповідно до свого призначення щодо використання людиною природні ресурси у структурному плані поділяються на такі види: енергетичні, сировинні й допоміжні промислові, їстівні (харчові, кормові, питні), оздоровчі, культурно-естетичні. Два останні види часто називають рекреаційними. Крім того, останнім часом як окремий специфічний вид ресурсів розглядають територію (територіальні ресурси).

Оскільки природні ресурси є компонентами природи, вони можуть класифікуватися за належністю до того чи іншого класу або явищ природи. За цією ознакою виділяють такі групи природних ресурсів: мінеральні, земельні, водні, лісові, фауністичні, рекреаційні, кліматичні.

Класифікація природних ресурсів:

- за належністю до тих чи інших компонентів природи (мінеральні, кліматичні, лісові, водні);*
- за можливістю відтворення в процесі використання – на вичерпні (поновлювані й непоновлювані природні ресурси) і невичерпні та ін.*

Через загострення проблеми раціонального використання природних ресурсів та охорони природи за останні роки набула широкого визнання класифікація за ознакою вичерпності природних ресурсів, яку іноді називають екологічною класифікацією.

Ресурси природи поділяються на такі групи: невичерпні, вичерпні, відновні та невідновні.

Непоновнювані природні ресурси (рос. невозобновимые природные ресурсы), (англ. nonrenewable natural resources), (нім. Nichtergänzende Naturschdtze) – ресурси природи, що зовсім не відновлюють свій кількісний і якісний стан після використання їх або відновлюють його протягом тривалого часу. Належать до вичерпних природних ресурсів, куди включають більшість корисних копалин (руди, вугілля, нафта, горючі сланці, мінеральні будівельні матеріали тощо).

Вичерпні (непоновлювані) природні ресурси характеризуються обмеженими запасами, використовувати їх можна лише раз. Поповнення цих ресурсів на Землі практично неможливе через відсутність умов, у яких вони виникли багато мільйонів років тому, або відбувається надзвичайно повільно. До таких ресурсів належать насамперед багатства надр.

Невичерпні природні ресурси – це водні, пов’язані єдиним кругообігом, ресурси атмосферного повітря і космічні ресурси. Вони невичерпні як фізичне тіло.

Однак такі ресурси, як вода і повітря, підвладні впливу технічного прогресу, а при сильному забрудненні можливе якісне виснаження цих видів ресурсів. Космічні ресурси, до яких належать сонячна енергія, енергія морських припливів, також можуть змінюватися під впливом господарської активності людини (зокрема зміна складу атмосфери може спричинити зміни площі сонячної радіації). Заходи щодо охорони невичерпних ресурсів повинні бути спрямовані на попередження і боротьбу з їх якісним виснаженням.

До поновлюваних природних ресурсів належать: ґрунт, рослинний і тваринний світ, деякі мінеральні ресурси, наприклад солі, які осідають в озерах і морських лагунах. Вони можуть відтворюватись у природних процесах і підтримуватись у деякій постійній кількості, що визначається рівнем їх щорічного відтворення і споживання.

Отже, у багатьох випадках відновлюваність або невідновлюваність природних ресурсів залежить від ставлення до них людини.

Головне в охороні відновлюваних ресурсів – забезпечити постійну можливість їх відновлення, тоді вони служитимуть людині практично нескінченно. Можливість невичерпного використання цих ресурсів забезпечується тим, що в кожний певний відтинок часу (скажімо, за рік) вони розглядаються як обмежені ресурси, користуватися якими слід суворо регламентовано. В цьому полягає основний принцип їх охорони.

Збереження відновлюваних ресурсів може здійснюватись кількома шляхами, насамперед раціональним використанням ресурсів на основі їх планування з урахуванням швидкості відновлення. Крім того, необхідно постійно залучати в експлуатацію нові ресурси, а також штучно відновлювати ресурси (лісопосадки, риборозведення тощо). Крім того, розрізняють природні ресурси виробничого й невиробничого промислового та сільськогосподарського, галузевого й міжгалузевого, одно- та багатоцільового призначення.

Охорона і раціональне використання природних ресурсів в Україні регулюються відповідними нормативно-правовими актами природоресурсного законодавства.

Чинним законодавством визначено, що природні ресурси – це земля, у тому числі ґрунт, ліси та інша рослинність; надра; води, у тому числі підземні; тваринний та рослинний світ; ландшафти; атмосферне повітря; сонячна енергія, екосистеми; території, що особливо охороняються, та інші природні комплекси.

Природні ресурси використовуються у виробництві на певному рівні розвитку продуктивних сил суспільства. Виділяють ще таку категорію природних ресурсів, як потенційні ресурси.

Потенційні ресурси – це ресурси, які хоч і потрібні суспільству, але не можуть бути залучені з якихось причин, наприклад через недостатню технічну оснащеність виробництва.

Яскравий приклад – водні ресурси. Вода дефіцитна не тому, що її мало (величезні запаси води містить Світовий океан), а тому, що не вся вона може бути поки що використана у виробництві (наприклад солоні води морів та океанів).

Потенційні ресурси можуть переходити в реальні. Та ж сама морська вода там, де є опріснювачі, уже стала реальним ресурсом. Ліси – реальні ресурси, але в деяких недоступних районах вони є потенційними. Природні ресурси, залишаючись величиною постійною, можуть набувати нового значення залежно від зміни технічного рівня виробництва і з потенційних перетворюватися в реальні.

До природних ресурсів загальнодержавного значення належать: територіальні та внутрішні морські води; природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони; атмосферне повітря; підземні води; поверхневі води, що розміщені або використовуються на території більш як однієї області; лісові ресурси державного значення; природні ресурси в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення; дикі тварини, які перебувають у стані природної волі в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, тощо.

Природні ресурси є тим елементом продуктивних сил, на який спрямована праця людини.

Оцінка природних ресурсів – це значення екологічної, гігієнічної, соціально-психологічної та інших цінностей природного об'єкта. Оцінка виражається переважно в екологічних показниках.

Природна та економічна класифікація ресурсів. В основі природної класифікації лежить належність ресурсів до того чи іншого компонента географічної оболонки (копалини, водні, ґрунтові тощо).

В основі економічної класифікації лежить їх поділ за характером використання в основних секторах матеріального виробництва або в невиробничій сфері. Основними класами ресурсів за цим принципом є ресурси матеріального виробництва (промисловості й сільського господарства) і ресурси невиробничої сфери (прямого і непрямого використання). Ресурси промисловості та сільського господарства поділяються залежно від їх технологічної диференціації.

До ресурсів прямого споживання належать такі види природних ресурсів, як життєві засоби, а до ресурсів непрямого споживання – елементи природного комплексу, які важливі для задоволення різноманітних фізичних і моральних потреб людини (відпочинок, спорт, естетичне сприйняття природи та ін.), але не використовуються безпосередньо.

Усі види ресурсів пов'язані між собою петлями зворотних зв'язків на основі термодинамічних принципів (закону збереження маси та енергії). Нарощування використання якогось із ресурсів понад доцільний норматив спричинює різні зміни в інших ресурсних групах і зміни їх інтегральної сукупності, що завжди супроводжуються втратою якихось ресурсних груп, на які було розраховане господарство.

Вигідність чи не вигідність використання природних ресурсів визначають за критеріями господарської віддачі цих ресурсів при порівнянні затрат на їх освоєння і переробку. Ці затрати залежать від виду ресурсу, його місця перебування і корисного вмісту. Вони не є постійними, а можуть зростати чи знижуватись залежно від об'єктивних економічних обставин.

Використання у виробничій системі природних чинників вимагає адекватної цій системі оцінки. Визначення якості ресурсів та умов називають оцінюванням. Існують два основні види оцінки: технологічна (або виробнича) та економічна.

Під час технологічної оцінки виявляється ступінь придатності тіл або явищ природи для того чи іншого виду людської діяльності з урахуванням сучасної або перспективної технології їх використання.

Економічна оцінка природних умов і природних ресурсів – це їх вартісне вираження. Вона виникла з потреб господарства, якому необхідні не лише знання про кількість та якість природних ресурсів, їх особливості, а й вираження їх у вартісних показниках, які можна використовувати в проектуванні та управлінні господарством. Труднощі економічної оцінки пов'язані з тим, що природні ресурси, як і природні умови, – це “дар природи” (поки в них не вкладено працю).

Визначаються дві групи економічних оцінок природних чинників: – перша (відносно оцінки ресурсів) характеризує економічні результати використання природних ресурсів,

– друга (відносно оцінки середовища) відображає економічні наслідки впливу на навколишнє природне середовище. Найчастіше останніми виступають показники економічних втрат від забруднення, порушення природного середовища.

Природні умови, до яких зараховують клімат, рельєф, геологічну будову, географічне положення, можуть в одному випадку гальмувати розвиток суспільного виробництва та вважатись несприятливими для людини, а в іншому – створювати сприятливі умови для технічного та матеріального прогресу: нормальне зволоження, достатня річна сума додатних температур, родючість рівнинного ґрунту, наявність тих або інших природних ресурсів, а також корисних копалин може бути одним із головних стимулів, поштовхом для розвитку економіки області, регіону, країни в цілому.

Природні умови справляють істотний вплив на людину, яка буде в них працювати, структуру галузей економіки країни, регіону та види виробництва, що залежать від природних умов. Присутність або брак якихось природних умов диктують розміщення продуктивних сил на території. Але інколи через зміну природних умов доводиться перерозподіляти продуктивні сили на території країни. Усе це зумовлює необхідність вивчення інтегральної сукупності всіх ресурсних складових у регіоні, а також проведення інвентаризації всіх ресурсів за народногосподарськими потребами і складання кадастрів.

Кадастр – систематичне зведення даних, яке включає якісний і кількісний опис об'єктів і явищ ресурсного характеру з їх економічною та соціально-економічною оцінкою.

Дані з економічної оцінки земель є основою при проведенні нормативної грошової оцінки земельних ділянок, аналізі ефективності використання земель порівняно з іншими природними ресурсами та визначенні економічної придатності земель сільськогосподарського призначення для вирощування сільськогосподарських культур.

Щоб забезпечити просування вперед у вивченні природних ресурсів, необхідно володіти різними методами оцінки ресурсів.

Мінерально-сировинні ресурси – сукупність різних видів корисних копалин, які можуть бути використані за сучасного рівня розвитку продуктивних сил.

За характером використання мінерально-сировинні ресурси поділяються на групи: паливно-енергетичні, рудні й нерудні. На їх базі розвиваються такі важливі галузі промислового виробництва, як чорна і кольорова металургія, електроенергетика, машинобудування, хімічна промисловість та ін.

Характеристика руд України: хромові руди, свинцево-цинкові руди, нікелево-кобальтові руди, рідкісно-земельні метали, цирконієві та графітові руди, золото та срібло.

Неметалеві корисні копалини: гірничо-хімічна сировина; гірничорудна сировина; нерудна сировина для металургії; корисні копалини для виробництва будівельних матеріалів.

Характеристика гірничо-хімічної сировини:

- гірничорудна сировина (глини – бентоніти і каоліни), графіт, природні сорбенти, каменесамоцвітна сировина);*
- облицювальний камінь (родовища гранітів, чарнокітів, ендербітів, габро, лабрадоритів з високими технічними і декоративними властивостями);*
- солі (кам'яна сіль, калійна сіль);*
- сировина для металургійної промисловості (магнезит вогнетривкий, вогнетривкі глини, кварцит, флюсовий вапняк, азбест, тальк, пірофілітові сланці, слюда, бентонітові глини, барит).*

Забезпеченість металургійного комплексу України власними вищезгаданими видами корисних копалин далеко не рівноцінна і достатня. Гостродефіцитними є плавиковий шпат і магнезит, видобуток яких, незважаючи на виявлені та різною мірою розвідані запаси (Покрово-Кириївське, Бахтинське, Правдинське родовища), поки що не ведеться.

Основні види копалин:

- скляна сировина (пісок кварцевий, ліпарит, скляний пісок);*
- дорогоцінне каміння (берил, аметист, буристин, яшма, гірський кришталь, моріон);*
- напівдорогоцінне каміння (опал, топаз, гранат, родоніт, онікс);*
- сировина для виготовлення добрив (фосфорити, сапоніт);*
- природні сорбенти (цеоліти, глауконіти, сапоніти та ін.);*
- гідромінеральні ресурси (мінеральні води, термальні води, лікувальні грязі).*

Водні ресурси є важливим фактором розвитку національної економіки. Залучення великих обсягів води у господарський обіг, їх забруднення і безповоротні втрати, великомасштабне перетворення ландшафтів порушило природну рівновагу екосистем, призвело до виснаження водних ресурсів у багатьох регіонах держави, втрати самовідновлюваної здатності екосистем.

Водні ресурси виступають джерелом промислового і побутового водопостачання, а тому відіграють вирішальну роль у розвитку всього народного господарства та у життєдіяльності населення.

Територіальний розподіл водних ресурсів України є нерівномірним і не відповідає розміщенню водомістких господарських комплексів. Найменша кількість водних ресурсів формується у місцях зосередження потужних споживачів – Донбас, Криворіжжя, Автономна Республіка Крим, південні області України.

Основними споживачами води є промисловість (передусім електроенергетика, металургія, хімічна промисловість), сільське господарство, комунальне господарство.

Для пом'якшення територіальних відмінностей у забезпеченні поверхневими водами в Україні побудовані водосховища, найбільші з яких розташовані на Дніпрі. Створено ставки, потужні канали та водоводи тощо.

До водного фонду України належать:

- 1) поверхневі води: природні водойми (озера); водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки) і канали; інші водні об'єкти;*
- 2) підземні води та джерела;*
- 3) внутрішні морські води та територіальне море.*

Основним документом водного законодавства є Водний кодекс України, постанова Верховної Ради України “Про Концепцію розвитку водного господарства України”, Указ Президента України “Про Положення про Державний комітет України по водному господарству”.

Завданням водного законодавства є регулювання правових відносин з метою забезпечення збереження науково обґрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення і галузей економіки, відтворення водних ресурсів, охорони вод від забруднення, засмічення та вичерпання, запобігання шкідливій дії вод та ліквідації її наслідків, поліпшення стану водних об'єктів, а також охорони прав підприємств, установ, організацій і громадян на водокористування.

Відповідно до чинного законодавства до видів природоохоронної діяльності у сфері збереження водних ресурсів належать:

- будівництво у населених пунктах, на новобудовах і розширення та реконструкція на діючих підприємствах необхідних споруд для очищення стічних вод, що утворюються в промисловості, комунальному господарстві, інших галузях економіки;*
- придбання насосного і технологічного обладнання для заміни такого, що використало свої технічні можливості на комунальних каналізаційних системах, установок, обладнання і технічного флоту для збирання нафти, сміття та інших рідких, твердих відходів із суден;*

- будівництво та реконструкція розсіюючих випусків очищених стічних вод та проведення заходів щодо запобігання тепловому забрудненню водойм;
- заходи з охорони підземних вод та ліквідації джерел їх забруднення;
- реконструкція або ліквідація фільтруючих накопичувачів стічних вод з метою відвернення чи припинення забруднення підземних і поверхневих вод;
- роботи, пов'язані з поліпшенням технічного стану та благоустрою водойм;
- паспортизація малих річок і водойм;
- обстеження та паспортизація ставків-відстійників шахтних вод, шламонакопичувачів та хвостосховищ, гідротехнічних споруд;
- розроблення методик, технологій, установок, обладнання, приладів контролю, проведення робіт з очищення водних ресурсів, забруднених пестицидами і агрохімікатами, та їх знезараження;
- спорудження установок для очищення і поліпшення якості води для зрошення сільськогосподарських культур.

Використання водних ресурсів поділяється на:

- водоспоживання, тобто відведення води від джерела з наступним застосуванням у технологічних процесах (промисловість, сільське господарство зі зрошенням, комунальне господарство та ін.);
- водокористування, здійснюване безпосередньо в межах водного джерела без прямих витрат цього ресурсу (гідроенергетика, водний транспорт, рибне господарство, туризм).

Важливою складовою водних ресурсів є їх гідроенергоресурси – запаси енергії річкових потоків і водоймищ, що лежать вище від рівня моря. Загальні потенційні гідроенергоресурси становлять близько 60% усієї енергії поверхневого стоку. Розрізняють потенційні, технічно можливі (за даним рівнем розвитку науки і техніки) та економічно доцільні для використання гідроенергоресурси.

Характеристика водойм.

Найкращі – теплі моря з температурою води вище +17°C протягом 3–4 місяців.

Добрі – теплі озера, водосховища, великі річки і прохолодні моря з температурою води близько 16°C протягом 2–3 місяців.

Задовільні – прохолодні озера, водосховища, річки і холодні моря.

Погані – теплі малі річки, прохолодні великі річки, холодні озера і водосховища.

Вельми погані – холодні водойми і прохолодні малі річки з температурою води нижче +12°C.

Згідно з галузевим поділом місцеві ради та їх виконавчі органи в межах своєї компетенції у галузі охорони водних ресурсів:

- забезпечують здійснення заходів щодо раціонального використання та охорони вод і відтворення водних ресурсів, здійснюють контроль за використанням та охороною вод і відтворенням водних ресурсів;*
- видають дозвіл на спеціальне водокористування;*
- розглядають розбіжності між суб'єктами водокористування;*
- погоджують місця будівництва об'єктів, які впливають на стан водного басейну;*
- контролюють введення в дію нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, комунальних об'єктів, їх забезпечення пристроями й очисними спорудами необхідної потужності, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливій дії, та необхідною вимірювальною апаратурою, що здійснює облік об'ємів забору і скидання води;*
- здійснюють державний контроль за використанням та охороною вод для забезпечення дотримання всіма міністерствами, відомствами, підприємствами, організаціями, закладами і громадянами встановлених правил загального користування водними об'єктами, виконання обов'язків з охорони вод, запобігання і ліквідації їх негативного впливу, правил ведення обліку вод, а також інших правил, передбачених водним законодавством.*

Тваринний світ є одним з основних компонентів довкілля, національним багатством України, джерелом духовного та естетичного збагачення і виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової і лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей. В інтересах нинішнього і майбутніх поколінь в Україні з участю підприємств, установ, організацій і громадян здійснюються заходи щодо охорони, відтворення і науково обґрунтованого, невиснажливого використання тваринного світу.

Об'єктами тваринного світу є:

- хордові, у тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та ін.) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та ін.) тварини в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), що перебувають у стані природної волі;*
- частини диких тварин (роги, шкура тощо);*
- продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо);*
- залишки викопних тварин;*
- нори, хатки, лігва, мурашники, боброві загати та інше житло і споруди тварин.*

Рибне господарство – галузь господарства, до якої належить добування, переробка, відтворення і збільшення запасів риби та інших водних організмів у природних і штучних водоймах. Дає цінні харчові, кормові, лікарські й технічні продукти.

Річкове рибне господарство мало в Україні до початку ХІХ ст. найбільше значення. Серед річок України основне рибогосподарське значення мають Дніпро (з його притоками – Прип'ять і Десна), нижній Дунай, менше Дністер, Південний Буг і Сіверський Донець. У сточищі Дніпра налічується 66 видів риби (у пригирловій частині); основними промисловими видами є: лящ, судак, короп, лин, щука, сом, окунь. Багатий на рибу нижній Дунай, серед видів риби велике промислове значення мають: білуга, осетер, севрюга, стерлядь, сом, лин, короп, щука та оселедець, що заходять з моря.

Рибне господарство поділяється на:
– рибальство, що має завданням ловити рибу і добувати морського звіра;
– рибництво – збереження і поліпшення рибних запасів у природних водоймах і розведення риби в штучних водоймах.

Рибальство може бути промисловим або аматорським (спортивне рибальство). Промислове рибальство поділяється на океанічне, морське, прибережне і на внутрішніх водоймах (річках, озерах, ставках, водоймищах).

Як зазначають вітчизняні вчені, зростання рибної вітчизняної індустрії пов'язане із реалізацією державної програми розвитку рибної індустрії, яка кардинально реформується і модернізується. Адже поряд із землеробством, тваринництвом і лісовим господарством рибна галузь є важливою частиною агропромислового сектору України. Нині рибницький ресурс України – становить 1,3 млн га внутрішніх водойм, який використовується лише на 20–30%.

Згідно із чинним законодавством України здійснюються такі види використання об'єктів тваринного світу:
– мисливство (добування диких звірів і птахів, що перебувають у стані природної волі в межах мисливських угідь з метою задоволення матеріальних, рекреаційних та інших потреб громадян і народного господарства. Мисливство здійснюється шляхом промислового добування та любительського і спортивного полювання на мисливських звірів і птахів. З метою організації та ведення мисливського господарства юридичним і фізичним особам надаються у користування спеціально визначені для цього мисливські угіддя);
– рибальство (промислове добування риби, водних безхребетних і морських ссавців, а також любительське і спортивне рибальство та добування водних безхребетних у рибогосподарських водоймах).

Правила та об'єкти рибальства, порядок надання у користування рибогосподарських водойм, вимоги щодо ведення рибного господарства визначаються в порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України. Спеціально уповноваженими державними органами в галузі ведення рибного господарства і рибної промисловості є Державний комітет України з рибного господарства і рибної промисловості та його органи на місцях).

Мисливські угіддя – ділянки суші та водного простору, на яких перебувають або можуть перебувати мисливські тварини і які передані належним чином у користування для ведення мисливського господарства.

Особливість мисливських угідь як правової категорії полягає в тому, що вони не утворюють самостійного природного об'єкта, як земля, надра, води, ліси. Мисливські угіддя відбивають лише особливі функціональні властивості природних об'єктів – бути середовищем перебування диких тварин. Якщо на певних площах перебувають звірі й птахи, але встановлюється постійна заборона на їх добування, то це виключає відповідно ці площі зі складу мисливських угідь, оскільки не досягається основна мета ведення мисливського господарства – одержання певних матеріальних цінностей, продукції мисливського господарства.

Лісові ресурси відіграють важливу роль у збереженні навколишнього середовища та господарській діяльності людей, слугують важливим сировинним фактором для розвитку галузей економіки.

Ліс – сукупність землі, деревної, кущової та трав'яної рослинності, тварин, мікроорганізмів та інших компонентів навколишнього природного середовища, які біологічно пов'язані між собою.

Хвойний ліс – скарбниця кисню і чудовий фільтр повітря, який виділяє фітонциди, що вбивають багатьох хвороботворних мікробів, оздоровлюючи повітря.

У лісовому повітрі бактерій у 300 разів менше, ніж у міському. Цьому сприяє велика кількість фітонцидів, що їх виділяють квіти й листя лісових рослин. Площа лісів щорічно скорочується, та разом із тим сьогодні все більше зростає екологічна захисна роль лісових насаджень.

Понад 200 років тому життєдайні ліси вкривали більше половини площі України, сьогодні близько 14%. Незважаючи на величезне значення лісу і прийняття постанов та законів щодо його охорони, на Поліссі та в Карпатах ліси, як

і раніше, по-хижацькому знищуються, а відтворення лісового фонду здійснюється дуже повільно і недостатньо.

Ліси виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні та оздоровчі функції і мають обмежене експлуатаційне значення.

Лісистість у різних частинах і регіонах держави нерівномірна. Вона значно вища на заході й півночі країни, особливо в Карпатах, а також у Кримських горах. Із просуванням на південь і південний схід лісистість поступово зменшується. Близько 51% лісів зараховано до захисних, водоохоронних та інших цінних в екологічному відношенні лісів, решту становлять експлуатаційні. В останні роки намітилася тенденція до скорочення обсягів лісокористування.

До особливостей лісів та лісового господарства України належать:

- відносно низький середній рівень лісистості території країни;*
- зростання лісів у різних природних зонах, що містить істотні відмінності щодо лісорослинних умов, методів ведення лісового господарства, використання лісових ресурсів та корисних властивостей лісу;*
- переважно екологічне значення лісів та висока їх частка (до 50%) з режимом обмеженого лісокористування;*
- високий відсоток заповідних лісів (15,8%), який має стійку тенденцію до зростання;*
- закріплення лісів за численними постійними лісокористувачами (для ведення лісового господарства ліси надані в постійне користування підприємствам, установам та організаціям кількох десятків міністерств і відомств);*
- значна площа лісів розміщена у зоні радіоактивного забруднення;*
- половина лісів України є штучно створеними і потребують посиленого догляду.*

Характеристика лісової рослинності.

Найкраща – сухі соснові, широколистяні, хвойно-широколистяні ліси, а також змішані з домішками субтропічних видів.

Добра – сухі темнохвойні листяні, кедрові, дрібнолисті ліси.

Задовільна – частково заболочені темнохвойні, листяні та змішані ліси.

Погана – притундрові березові рідколісся, далекосхідні листяні ліси в поєднанні з болотними угрупованнями.

Дуже погана – заболочені ліси, арктичні й гірські лісотундри, ліси по болотах і невеликі лісові масиви серед лісогосподарських угідь.

Земельні ресурси відіграють особливо важливу роль у житті та діяльності людини, їх раціональне використання, збереження, підвищення родючості ґрунтів – неодмінна умова нарощування продовольчого потенціалу країни.

Земля (земельні ресурси) є невід’ємною частиною нашого життя і нашого існування. Як природний об’єкт, що охороняється законом, існує незалежно від волі людини, земля виконує екологічну функцію; як місце й умова життя людини – соціальну; як територія держави, просторова межа державної влади – політичну; як об’єкт господарювання – економічну функцію.

Земля як специфічний засіб виробництва відіграє подвійну роль, оскільки задіяна в процесі суспільного матеріального виробництва або іншої сфери соціальної діяльності.

Для підприємств промисловості, транспорту, будівництва, ряду інших галузей виробництва вона є просторовим операційним базисом, місцем для розташування будинків, споруд, облаштування шляхів сполучення.

Зовсім іншу роль виконує земля в сільськогосподарському виробництві та лісовому господарстві, де вона не тільки матеріальна умова, а й активний чинник виробництва. Землі – це носії визначених природних властивостей, тому в сільському і лісовому господарстві слугують не лише загальною умовою праці, а й основним засобом виробництва, предметом праці. Обробляючи землю як предмет праці, людина перетворює її в засіб праці.

Існуючи як природний об’єкт без впливу людини земля як засіб виробництва має ряд якісних характеристик. Найважливішою відмінною рисою землі, що дозволяє їй виступати в сільському й лісовому господарстві основним засобом виробництва, є родючість, яка властива її поверхневому шару – ґрунту, що містить необхідні для росту й розвитку рослин вологу і поживні речовини у засвоєній для рослин формі. Родючість значною мірою визначає споживчу вартість землі, її корисність і здатність у поєднанні з працею бути джерелом одержання сільськогосподарської та лісової продукції.

На відміну від інших засобів виробництва, які у процесі використання зношуються, втрачають свої корисні властивості, виходять із господарського обороту, природна продуктивна спроможність землі не зменшується, а збільшується при її раціональному використанні. В результаті цього земля являє собою вічний засіб виробництва.

До відмітних рис землі порівняно з іншими засобами виробництва належить її просторова обмеженість, сталість місцезнаходження і незамінність. У той час як інші засоби виробництва можуть бути створені в потрібних кількостях і розмірах, поверхня землі не може бути розширена. Просторова обмеженість землі як об’єктивна властивість, усупереч мальтузіанському закону, що пов’язує обмеженість землі із зниженням родючості при подальших вкладеннях у неї капіталу, означає не обмеженість її продуктивних сил, а лише необхідність і можливість використання землі у визначених природою просторових межах.

З просторовою обмеженістю землі пов’язана така особливість, як сталість її місцезнаходження, тобто необхідність використання земельної ділянки там,

де вона розміщена. Принцип непереміщення земельної ділянки має значення для розв'язання питань територіального розміщення та спеціалізації галузей економіки і впливає на витрати виробництва й собівартість сільськогосподарської продукції.

Важливою особливістю землі є її незамінність – неможливість використовувати замість неї будь-які інші засоби виробництва. Незамінність землі, особливо в сільському й лісовому господарстві, зумовлює об'єктивну потребу в підвищенні інтенсивності використання земельних ділянок шляхом здійснення додаткових витрат з метою одержання більшої кількості продукції з одиниці площі.

У процесі використання земельних ресурсів виникають специфічні земельні відносини.

Земельні відносини – суспільні відносини, що пов'язані із володінням, користуванням, розпорядженням, використанням, охороною та відтворенням земель.

Земельні відносини мають об'єктивний характер і є економічними відносинами. Землю включено у сферу виробництва, оскільки забезпечуючи людину їжею і готовими засобами життя, вона стає об'єктом присвоєння, тобто власністю. Будь-яке виробництво є присвоєнням індивідуумом предметів природи в тій чи іншій формі власності. Виникнення відносин власності на землю як фактор матеріального виробництва та іншої соціальної діяльності зумовлює економічний характер земельних відносин, в основі яких лежить земельна рента.

Рента – економічна форма реалізації земельної власності.

Наявність власності на землю зумовлює одержання землевласником додаткового доходу, який виступає як земельна рента. Хоч би з яких частин складався цей дохід для нього із власне земельною рентою загальним є те, що він визначає вартість (ціну) землі, яка являє собою не що інше, як капіталізований дохід від надання землі в оренду.

Саме безпосередній зв'язок між ціною землі та земельною рентою зумовлює необхідність детальнішого розгляду природи земельної ренти.

Хоча особливості прояву земельної ренти на землях, зарахованих до різних категорій, суто індивідуальні, закони рентоутворення єдині для всіх земель. Виділяють такі основні форми земельної ренти: абсолютну, диференціальну, монопольну.

Особливості утворення земельної ренти в сільському господарстві зумовлюється тим, що земля в сільському господарстві виступає не лише матеріальним, але й активним фактором виробництва.

Диференціальна земельна рента характеризується відмінностями у природних умовах, які призводять до того, що за однакових витрат на різних за якістю й місцезростащуванням землях виробляється різний обсяг продукції, а відповідно й неоднаковий додатковий дохід, який і є матеріальною основою ренти.

Фактори, які впливають на утворення диференціальної ренти у сільськогосподарському виробництві, поділяють на об'єктивні (родючість земельних ділянок, їх місцезростащування) і суб'єктивні, що залежать в основному від підвищення інтенсивності ведення господарства, продуктивності праці тощо. Тому за способом утворення земельну ренту поділяють на два види: диференціальну ренту I (утворюється під дією об'єктивних факторів за одного й того самого рівня інтенсивності ведення господарства) та диференціальну ренту II (у результаті дії суб'єктивних факторів на одних і тих самих земельних ділянках).

Абсолютна земельна рента не пов'язана з природними та економічними факторами ведення сільськогосподарського виробництва, а зумовлена монополією власності на землю. Тобто власник землі надає земельну ділянку в оренду тільки за плату навіть у тому разі, коли земельна ділянка має найгірші показники за якістю й розташуванням. У цьому випадку за умови, що попит на продукцію, яку виробляють у даній місцевості, перевищуватиме її виробництво, складатимуться вищі ринкові ціни на продукцію, що забезпечить одержання прибутку, який і набирає форми абсолютної ренти.

Умовами утворення монопольної ренти є обмеженість і невідтворюваність земель особливої якості чи певні кліматичні умови. Для цих земель характерним є те, що лише на них і тільки за таких природно-кліматичних умов можливе виробництво сільськогосподарської продукції з особливими характеристиками. Оскільки виробництво специфічної продукції не може бути збільшене за рахунок розширення регіону вирощування та залучення до сільськогосподарського обігу нових земель, а постійний і високий попит на цю продукцію не задовольняється, виникає можливість встановлення монопольно високих цін. Різниця між монопольними цінами й витратами на виробництво і становить монопольну ренту, яка залишається в землевласника.

Закономірності утворення земельної ренти в населених пунктах такі самі, як і в сільському господарстві. Специфіка полягає в тому, що земля у населених пунктах розглядається не як засіб (ресурс) виробництва, що притаманно сільськогосподарському виробництву, а як просторовий базис забезпечення життєдіяльності.

Ціна землі – капіталізована земельна рента.

Цінність земель населених пунктів складається з показників диференціальної, абсолютної та монопольної ренти.

Цінність земель населених пунктів полягає в їх здатності приносити додатковий дохід, який утворюється, передусім, завдяки зручності місцерозташування стосовно ринків ресурсів і збуту та інфраструктурному облаштуванню території. За можливість одержання цього доходу, власне, й справляється плата за землі населених пунктів. Вона повинна відповідати грошовій сумі, яка, якщо її вкласти в банк, дасть у вигляді відсотків із вкладу прибуток такого ж розміру, як і рентний дохід, який щорічно одержують із даної земельної ділянки.

Диференціальна рента відображає конкретну цінність земельної ділянки й поділяється на ренту за рахунок:

– доступності ділянок, що зумовлена скороченням витрат на ввезення сировини, матеріалів, комплектуючих виробів і вивезення готової продукції, а також зростанням продуктивності праці робітників у результаті зменшення транспортної втоми;

– освоєння території, яка визначається зниженням вартості продукції завдяки скороченню витрат на створення інженерно-транспортної інфраструктури (мережі енерго- та водопостачання, каналізації, шляхи автотомобільного і залізничного транспорту тощо);

– ефективності додаткових капіталовкладень в облаштування території, що зумовлена можливостями й вигодами певної ділянки, а також способом її використання, зокрема поєднання сумісних між собою функцій: пропозиція додаткових послуг формує за таких умов підвищений попит, а отже, збільшує споживчі властивості ділянки.

Абсолютна рента характеризує ефективність цільового використання земельної ділянки. На відміну від диференціальної ренти, вона не залежить від конкретних властивостей ділянки. Її показники стосуються в цілому галузі чи виду діяльності, що використовує землю, і визначаються притаманною їй органічною будовою капіталу: будь-яка галузь народного господарства використовує землю як просторовий операційний базис, створюючи тим самим мінімальну галузеву ренту. Її можна назвати рентою переваги мети використання.

Монопольна рента в місті утворюється на всіх ділянках незалежно від їхніх властивостей, оскільки для розміщення будівель потрібні ділянки в певних місцях, на певних територіях, а пропозиції вільних ділянок унаслідок обмеженості території населеного пункту в цілому не відповідають попиту на них. Особливо це характерно для районів, що мають якості, які практично неможливо відтворити: ядро центру, що історично склався; заповідні території, території з оздоровчими властивостями тощо.

Таким чином, рентний характер використання земельних ресурсів покладено в основу їх грошової оцінки.

Основним документом, що регулює правові засади проведення оцінки земель, професійної оціночної діяльності у сфері оцінки земель в Україні, є Закон України “Про оцінку земель”, який спрямований на регулювання відносин, пов’язаних із процесом оцінки земель, забезпечення проведення оцінки земель з метою захисту законних інтересів держави та інших суб’єктів правовідносин у питаннях оцінки земель, інформаційного забезпечення оподаткування та ринку земель.

Оцінка земельних ресурсів проводиться на основі принципів:

- законності, додержання законів України, інших нормативно-правових актів у сфері оцінки земель;*
- єдності методологічного та інформаційного простору у сфері оцінки земель;*
- безперервності процесу оцінки земель;*
- доступності використання даних з оцінки земель;*
- рівності перед законом суб’єктів оціночної діяльності у сфері земель.*

Залежно від мети та методів проведення оцінка земель поділяється на такі види: бонітування ґрунтів; економічна оцінка земель; грошова оцінка земельних ділянок.

Дані бонітування ґрунтів є складовою державного земельного кадастру та основою проведення економічної оцінки сільськогосподарських угідь і враховуються при визначенні екологічної придатності ґрунтів для вирощування сільськогосподарських культур, а також втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва.

Дані з економічної оцінки земель є основою при проведенні нормативної грошової оцінки земельних ділянок, аналізі ефективності використання земель порівняно з іншими природними ресурсами та визначенні економічної придатності земель сільськогосподарського призначення для вирощування сільськогосподарських культур.

Головна відмінність між нормативною та експертною оцінкою полягає в тому, що нормативна грошова оцінка земельних ділянок використовується в основному для цілей оподаткування, а експертна грошова оцінка – для купівлі-продажу земельних ділянок.

Грошова оцінка земельних ділянок залежно від призначення та порядку проведення може бути нормативною та експертною.

Водночас на законодавчому рівні сфери застосування цих двох видів грошової оцінки дещо ширші. Так, нормативна грошова оцінка земельних ділянок проводиться у разі:

- визначення розміру земельного податку;*

- встановлення розміру орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності;
 - визначення розміру державного мита при обміні, спадкуванні та даруванні земельних ділянок згідно із законом;
 - визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва;
 - розробки показників та механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель;
 - відчуження земельних ділянок площею понад 50 га, що належать до державної або комунальної власності, для розміщення відкритих спортивних і фізкультурно-оздоровчих споруд.
- Експертна грошова оцінка земельних ділянок проводиться у разі:
- відчуження та страхування земельних ділянок, що належать до державної або комунальної власності;
 - визначення інвестиційного внеску в реалізацію інвестиційного проекту з поліпшення землі;
 - визначення вартості земельних ділянок, що належать до державної або комунальної власності, у разі якщо вони вносяться до статутного фонду господарського товариства;
 - визначення вартості земельних ділянок при реорганізації, банкрутстві або ліквідації господарського товариства (підприємства) з державною часткою або часткою комунального майна, яке є власником земельної ділянки;
 - виділення або визначення частки держави чи територіальної громади у складі земельних ділянок, що перебувають у спільній власності;
 - відображення вартості земельних ділянок та права користування земельними ділянками у бухгалтерському обліку відповідно до чинного законодавства України;
 - визначення збитків власникам або землекористувачам у випадках, встановлених законом або договором;
 - рішення суду.

Державне регулювання у сфері оцінки земель полягає в забезпеченні об'єктивності та законності проведення оцінки земель, контролю у цій сфері, впровадження в практику оціночної діяльності міжнародних норм та правил, створення конкурентного середовища для суб'єктів оціночної діяльності у сфері оцінки земель і серед навчальних закладів, що здійснюють професійну підготовку оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок.

Державне регулювання у сфері оцінки земель здійснюють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері земельних відносин, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, а та-

кож інші органи виконавчої влади, що визначені Законом України “Про оцінку земель”.

Основоположним документом, що регулює земельні відносини, є Земельний кодекс України, в якому висвітлюється основний зміст землеустрою, з’ясовується його організація порядку та здійснення, зазначаються органи, що здійснюють державне управління в галузі використання й охорони земельних ресурсів, визначається компетенція державних органів у галузі управління і контролю за охороною земельних ресурсів.

До органів, що здійснюють державне управління в галузі використання та охорони земель, належать: Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні ради та обласні державні адміністрації, Державний комітет України по земельних ресурсах, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України та ін. До їх компетенції у сфері здійснення природоохоронної діяльності входить:

- здійснення державного контролю за використанням та охороною земель, додержанням земельного законодавства;
- сприяння створенню екологічно чистого середовища і поліпшенню природних ландшафтів;
- організація землеустрою;
- розробка і вдосконалення земельного законодавства;
- розробка і здійснення програм щодо раціонального використання земель, підвищення родючості ґрунтів, охорони земельних ресурсів у комплексі з іншими природоохоронними заходами тощо.

Основні напрями здійснення природоохоронної діяльності у цій сфері розглядаються в постанові Верховної Ради України “Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки”. Важливе значення у сфері охорони земельних ресурсів відіграють закони України “Про меліорацію земель” та “Про оренду землі”.

Окремим пунктом виділяється законодавство у сфері охорони та раціонального використання надр. Під надрами розуміють частину земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння.

Основним документом, що регулює відносини у цій сфері, є Кодекс України “Про надра”. Завданням Кодексу є регулювання гірничих відносин з метою забезпечення раціонального, комплексного використання надр для задоволення потреб у мінеральній сировині та інших потреб суспільного виробництва, охорони надр, гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища, а також охорона прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій та громадян.

До видів природоохоронної діяльності в галузі охорони земельних ресурсів можна зарахувати:

- провадження ґрунтозахисної системи землеробства з контурно меліоративною організацією території;*
- будівництво, розширення та реконструкцію протиерозійних, гідротехнічних, протикарстових, берегоукріплювальних, протизсувних, протиобвальних, протилавинних і протиселевих споруд, а також здійснення заходів щодо захисту від підтоплення і затоплення;*
- здійснення агролісотехнічних заходів на ярах, балках та інших ерозійно небезпечних землях;*
- рекультивация порушених земель та використання родючого шару ґрунту під час проведення робіт, пов'язаних із порушенням земель;*
- терасування крутих схилів;*
- консервацію деградованих і забруднених земель;*
- поліпшення малопродуктивних земельних угідь;*
- розроблення технології, обладнання для знезараження, очищення землі, забрудненої пестицидами й агрохімікатами.*

Згідно з галузевим поділом місцеві ради та їхні виконавчі органи в межах своєї компетенції у галузі охорони і раціонального використання земель:

- здійснюють державний контроль і нагляд за використанням усіх земель і надр, надають та вилучають земельні ділянки, вирішують земельні спори, організують проведення робіт із землеустрою, надають у межах своєї компетенції висновки щодо планування землеустрою згідно з чинним законодавством України;*
- здійснюють охорону зелених зон міста, вживають заходів щодо благоустрою й озеленення території міста, зниження шумів, посилення контролю за шкідливими викидами автотранспорту.*

Рекреаційні ресурси забезпечують відновлення та розвиток життєвих сил людини, витрачених у процесі трудової діяльності, тобто слугують для регенерації здоров'я і підтримки працездатності населення.

Рекреаційними зонами є ділянки суші та водного простору, призначені для організованого масового відпочинку населення і туризму.

До рекреаційних ресурсів зараховують об'єкти і явища природного походження, які можуть бути використані для лікування, оздоровлення, відпочинку, туризму. До їх складу входять бальнеологічні (мінеральні води, грязі), кліматичні, ландшафтні, пляжні та пізнавальні ресурси. Вони розміщені практично на всій території країни, однак їх територіальне розміщення є дуже нерівномірним.

Рекреаційні ресурси є матеріальною передумовою формування рекреаційної галузі економіки, її ресурсною базою. Вони потребують бережного й економного використання, охорони і примноження. Все це пов'язано з необхідністю їх кількісної та якісної оцінки, визначення придатності та альтернативності використання в тій чи іншій галузі народного господарства.

Виділяють три типи рекреаційних ресурсів: природні, історико-культурні та соціально-економічні. Кожен із них відіграє певну роль у формуванні галузевої і територіальної організації рекреаційних комплексів.

Під природними рекреаційними ресурсами розуміють фактори, речовину і властивості компонентів природного середовища, які володіють сприятливими для рекреаційної діяльності якісними та кількісними параметрами і служать або можуть служити для організації відпочинку, туризму, лікування й оздоровлення людей. До них належать лікувальні та оздоровчі фактори багатоцільового призначення (ліси, лікувальні кліматичні місцевості, поверхневі води), лікувальні речовини (мінеральні води, грязі, озокерит), а також рекреаційні властивості гірських і передгірських ландшафтів, заповідних територій.

Історико-культурні рекреаційні ресурси – пам'ятки культури, створені людиною, які мають суспільно-виховне значення, пізнавальний інтерес і можуть використовуватись для задоволення духовних потреб населення.

Соціально-економічні рекреаційні ресурси включають матеріально-технічну базу рекреаційних об'єктів, частину матеріального виробництва, яка безпосередньо забезпечує потреби рекреації, використовувані рекреацією об'єкти інфраструктури, а також трудові ресурси, зайняті в рекреаційному господарстві.

Рекреаційні ресурси забезпечують відновлення та розвиток життєвих сил людини, витрачених у процесі трудової діяльності, тобто слугують для регенерації здоров'я і підтримки працездатності населення.

Завдяки поєднанню певних природних факторів та ресурсів формуються потужні рекреаційні комплекси.

До рекреаційних ресурсів зараховують об'єкти і явища природного походження, які можуть бути використані для лікування, оздоровлення, відпочинку, туризму. До їх складу входять бальнеологічні

(мінеральні води, грязі), кліматичні, ландшафтні, пляжні та пізнавальні ресурси. Вони розміщені практично на всій території України, однак їх територіальне розміщення є дуже нерівномірним.

Територіальна структура рекреаційного комплексу представлена:

- рекреаційними пунктами (окремо розміщені санаторії, пансіонати тощо);*
- рекреаційними районами (рекреаційні пункти і курорти з відповідною інфраструктурою);*
- рекреаційними регіонами (група рекреаційних районів) та рекреаційними зонами (сукупність взаємопов'язаних регіонів).*

В Україні діють курорти місцевого, загальнодержавного і міжнародного значення та санаторії. Разом з тим за останні роки спостерігається тенденція зменшення мережі та місткості закладів організованого відпочинку, скоротилася мережа туристичних баз, що значно звузило можливості ефективного використання рекреаційних ресурсів.

Облік стану природних ресурсів і визначення їх народногосподарського значення базуються в Україні на системі природно-ресурсних кадастрів – сукупності відомостей про кількісний і якісний стан природних ресурсів, їх економічну оцінку. Кадастр рекреаційних ресурсів повинен включати державний облік, якісну й кількісну оцінки, визначення придатності до того чи іншого виду рекреаційного та іншого використання, шляхи економного використання, охорони і примноження ресурсів. Таким чином, кадастр допоможе не тільки зберегти і цілеспрямовано, економно використати весь комплекс рекреаційних ресурсів, а й покращити, примножити їх, резервувати для майбутнього використання.

Облік земель для рекреаційного використання повинен базуватися на комплексній оцінці території з урахуванням особливостей місцевості, різних форм відпочинку та лікування. Оцінка земельного рекреаційного фонду в рекреаційному кадастрі повинна закінчуватись визначенням рекреаційної ємності території, що забезпечило б охорону природних ландшафтів.

Залежно від рівня рекреаційної спеціалізації можна виділити три основних типи рекреаційного землекористування: території з високою інтенсивністю рекреації, де інші землекористувачі відсутні або мають другорядне значення (курорти, парки, пляжі та інші зони масового відпочинку); території із середньою інтенсивністю рекреації, які виконують одночасно деякі екологічні й виробничі функції (приміські зелені насадження, протиерозійні ліси та ін.); території з незначною питомою вагою рекреації.

Дані рекреаційного кадастру про природні мінеральні джерела повинні включати місцезорозташування джерел, їх дебіт, глибину водоносного горизонту, статистичний рівень води від поверхні землі, хімічний склад вод і специфічних лікувальних компонентів, кислотність, температуру, сучасне використання, вартісну оцінку. Характеризуються джерела мінеральних вод у порядку їх

значення (загальнодержавного, регіонального, місцевого) і за лікувальними властивостями. До цінних природних лікувальних ресурсів зараховують також лікувальні грязі та озокерит.

Облік грязьових родовищ у рекреаційному кадастрі ведеться за основними групами грязей, які підпорядковуються певним групам захворювань. При цьому враховуються місцезонашування і назва родовища, тип грязі, площа грязьових родовищ, глибина залягання грязі, запаси грязі (геологічні та експлуатаційні), основні фізико-хімічні властивості грязі (у тому числі хімічний склад грязьового розчину, а для сапропелевих та намулових грязей і склад озерних вод), рівень їх сучасного використання і вартісна оцінка.

Велике значення в рекреаційній оцінці території має клімат. Клімат, як і рельєф, екзотичність, пейзажне різноманіття місцевості, визначає різні аспекти рекреаційного використання території. Система показників, які враховуються в рекреаційному кадастрі, повинна відображати залежність стану людини від метеорологічних факторів. Одним з об'єктивних показників для оцінки впливу погоди на тепловий стан людини є рівень комфортності кліматичних умов.

Крім цього, узагальнюючим показником, який характеризує сприятливість кліматичних умов для рекреаційної діяльності, є оцінка контрастної зміни погоди, що властива гірському клімату і залежить від висоти над рівнем моря, крутизни та орієнтації схилів, форм рельєфу й закритості горизонту. Цей показник включається в путівники та рекламні буклети.

Лісові масиви з точки зору рекреації можна зарахувати як до природних ресурсів туризму й відпочинку, так і до природних лікувальних ресурсів. Облік лісового фонду в рекреаційному кадастрі необхідний для комплексної оцінки території з точки зору сприятливості даного району для масового відпочинку і лікування. Найзагальнішими показниками, які характеризують ліси як об'єкти рекреації, є такі показники, як група лісів, лісистість території, показник якості лісу – породний склад, який визначає ступінь фітонцидності насаджень, вартісна оцінка рекреаційної цінності лісу.

Оскільки рекреація має перш за все велике соціальне значення і на ефективність суспільного виробництва впливає шляхом розширеного відновлення трудових ресурсів, економічна оцінка природних рекреаційних ресурсів застосовується тільки для тих лікувальних речовин, факторів, властивостей, народногосподарський ефект використання яких можна виміряти. Така оцінка можлива для мінеральних вод, лікувальних грязей, озокериту, лісу, поверхневих вод, природних національних парків. Бальна оцінка дається тим ресурсам, факторам, властивостям, народногосподарський ефект використання яких важко оцінити кількісно. Шляхом бальної оцінки оцінюються кліматичні території, естетичні й рекреаційні властивості ландшафтів, комфортність клімату, придатність річок і озер для купання й водних видів туризму та ін.

Оцінка рекреаційних ресурсів буває диференційною та інтегральною. Диференційна оцінка дається кожному окремому ресурсу, його

властивості або особливості в межах регіону або країни в цілому. Інтегральна оцінка дається певній ділянці території, яка відрізняється однорідністю і набором дискретних за розподілом в її межах окремих видів ресурсів. Диференційна оцінка сприяє визначенню об'єму розвитку того чи іншого виду рекреації, який базується на даному ресурсі, інтегральна оцінка дає змогу визначити оптимальне співіснування різних видів рекреації на певній території, з'ясувати обмеження і допустимі навантаження рекреантів на ландшафт.

Під час оцінювання території для стаціонарного відпочинку послідовно оцінюються такі показники, як клімат, рослинність, водойми, рельєф, а також культурні об'єкти.

Основні проблеми щодо ефективного використання рекреаційних ресурсів України полягають: у максимально повному задоволенні потреб населення в повноцінному оздоровленні та лікуванні; охороні й відновленні рекреаційних ресурсів; зростанні якості послуг у цій сфері.

Завдяки поєднанню певних природних факторів та ресурсів формуються потужні рекреаційні комплекси. Територіальна структура рекреаційного комплексу представлена рекреаційними пунктами (окремо розміщені санаторії, пансіонати тощо), рекреаційними районами (рекреаційні пункти і курорти з відповідною інфраструктурою), рекреаційними регіонами (група рекреаційних районів) та рекреаційними зонами (сукупність взаємопов'язаних регіонів).

Основні проблеми щодо ефективного використання рекреаційних ресурсів України полягають у максимально повному задоволенні потреб населення у повноцінному оздоровленні та лікуванні; охороні й відновленні рекреаційних ресурсів; зростанні якості послуг у цій сфері. Перспективи розвитку рекреаційного комплексу України полягають у залученні додаткових інвестицій в оновлення інфраструктури, що працює на потреби рекреаційного комплексу; інтенсивному розвитку туризму та індустрії відпочинку й оздоровлення в цілому; збільшенні питомої ваги рекреаційної сфери у зростанні національного доходу країни.

Перспективи розвитку рекреаційного комплексу України полягають у залученні додаткових інвестицій в оновлення інфраструктури, що працює на потреби рекреаційного комплексу; інтенсивному розвитку туризму та індустрії відпочинку й оздоровлення в цілому; збільшенні питомої ваги рекреаційної сфери у зростанні національного доходу країни.

Клімат – багаторічний режим погоди на даній території. Погоду в будь-який момент часу характеризують визначені комбінації температури, вологості, напрямки й швидкості вітру. У деяких типах клімату погода істотно змінюється щодня або за сезонами, в інших – залишається незмінною.

Кліматичні описи ґрунтуються на статистичному аналізі середніх та екстремальних метеорологічних характеристик. Як фактор природного середовища клімат впливає на географічний розподіл рослинності, ґрунтів і водних ресурсів, а отже, на землекористування й економіку. Клімат також впливає на умови життя і здоров'я людини. Клімат формується під впливом кількох факторів, що забезпечують атмосферу теплом та вологою і визначають динаміку повітряних плинів.

Характеристика клімату.

Найкращий – сприятливі кліматичні умови протягом 9,5–10,5 місяця: тепле літо і помірно холодна зима з стійким сніговим покривом або спекотне тривале літо і коротка тепла зима без стійкого снігового покриву.

Добрий – сприятливі кліматичні умови протягом 7–9 місяців: спекотне і сухе літо і м'яка зима зі стійким сніговим покривом.

Задовільний – сприятливі кліматичні умови протягом 3–6,5 місяця: прохолодне дощове літо і м'яка зима з нестійким сніговим покривом або спекотне засушливе літо і сувора зима.

Поганий – сприятливі кліматичні умови менше 3 місяців: спекотне засушливе літо і нестійка зима з незначним сніговим покривом або без нього.

Дуже поганий – сприятливі кліматичні умови протягом 1–2 місяців: коротке прохолодне літо і тривала зима або спекотне літо і безсніжна зима.

Рельєф України переважно рівнинний: 95% суші складають рівнини, тільки 5% суші займають гори.

Рівнини. Рівнинна територія країни є частиною Східно-європейської рівнини. Низовини займають 70%, а височини – 25% суші. Піднесеність рівнинної частини території України над рівнем моря становить у середньому 175 м.

Гори. На заході країни розташовані Українські Карпати (найвища точка – гора Говерла, 2061 м), на півдні Кримського півострова – Кримські гори (найвища точка – гора Роман-Кош, 1545 м). Українські, або Східні Карпати, є частиною великої Карпатської системи. Це молоді середньовисотні гори, що утворилися в епоху альпійської складчастості.

Річки. Найбільша ріка України – Дніпро. Інші великі річки – Південний Буг і Дунай. Найбільші водосховища – Кременчуцьке, Каховське, Дніпродзержинське, Київське та Канівське.

Ґрунт. 2/3 ґрунтів України – чорноземи. За оцінками фахівців, на території України знаходиться чверть світових чорноземів.

Характеристика рельєфу.

Найкращий – гірський (до висоти 2000 м над рівнем моря), передгірський, пересічний: пагорбово-грядовий, ерозійно-розчленований.

Добрий – сходинокво-пересічний, ерозійно-розчленований.

Задовільний – пагорбовий, слабопересічний.

Поганий – площинно-пагорбовий.

Дуже поганий – площинний і гірський.

Рослинний світ – це сукупність усіх видів рослин, грибів та утворених ними груп. До нього належать лісові ресурси; природна рослинність, що не належить до лісових ресурсів; рослинність сільськогосподарського призначення; лишайники, мохи, водорості та ін.

Чинним законодавством України визначено, що до об'єктів рослинного світу загальнодержавного значення належать:

а) дикорослі та інтродуковані несільськогосподарського використання судинні рослини, мохоподібні, а також гриби, що утворюють природні рослинні групи:

– внутрішніх морських вод та територіального моря, континентального шельфу та виключної (морської) екологічної зони України;

– поверхневих вод (озер, водосховищ, річок, каналів), що розміщені і використовуються на території більш як однієї області, а також їх приток усіх порядків;

– природних та біосферних заповідників, національних природних парків, а також заказників, пам'яток природи, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків, парків – пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення;

б) рідкісні, зникаючі й типові природні рослинні групи, занесені до Зеленої книги України;

в) рідкісні й такі, що перебувають під загрозою зникнення у природних умовах, дикорослі та інтродуковані несільськогосподарського використання судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, види яких занесені до Червоної книги України.

Головним документом у цій галузі можна вважати Концепцію про збереження біологічного різноманіття України. Об'єктами Концепції є різноманітність усіх рослин, тварин та мікроорганізмів (разом із середовищами їх існування) у стані природної волі, у неволі чи напіввільних умовах, на суші, у воді, ґрунті та повітрі, що постійно чи тимчасово населяють територію, територіальне море, континентальний шельф та виключну (морську) економічну зону.

Природоохоронну діяльність у зазначеній сфері можна здійснювати на кількох напрямках: охорона і збереження рослинного світу, охорона тваринного світу, охорона та збереження природоохоронного фонду.

Завданням законодавства України про рослинний світ є регулювання суспільних відносин у сфері охорони, використання та відтворення дикорослих та інших несільськогосподарського призначення судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, їх груп і місцезростань.

До системоутворюючих документів, що регулюють правові відносини у сфері охорони рослинного світу, належать: закони України “Про рослинний світ”, “Про охорону навколишнього середовища” та Лісовий кодекс України.

Природоохоронна діяльність у зазначеній галузі здійснюється на кількох напрямках: охорона і збереження рослинного світу та охорона тваринного світу.

Найбільш нагальною природоохоронною потребою в Україні є розробка і реалізація заходів із запобігання забрудненню атмосферного повітря та усунення його наслідків.

Атмосферне повітря – це:

- найважливіший для усього живого на Землі природний ресурс, від якісного стану якого значною мірою залежить здоров'я людини;*
- життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, який являє собою природну суміш газів, що перебуває за межами жилих, виробничих та інших приміщень.*

Зростання протягом останніх років обсягів викидів небезпечних забруднюючих речовин в атмосферне повітря значною мірою зумовлено поступовим нарощуванням обсягів виробництва основних видів промислової продукції, відновленням роботи багатьох об'єктів в умовах зношеності основних фондів, недосконалості технологічних процесів базових галузей промисловості, недостатньої забезпеченості останніх очисними спорудами для вловлення та утилізації забруднюючих речовин.

Свідченням недостатньої ефективності впливу діючих економічних механізмів, зокрема платежів за забруднення атмосферного повітря, на стан навколишнього природного середовища є значна частка небезпечних забруднюючих речовин у загальних обсягах викидів, що потрапили в повітря.

У галузі охорони атмосферного повітря чинне законодавство регулює збереження та відновлення природного стану атмосферного повітря, створення сприятливих умов для життєдіяльності, забезпечення екологічної безпеки та запобігання шкідливому впливу атмосферного повітря на здоров'я людей і навколишнє природне середовище.

Основними документами у цій сфері є закони України “Про охорону атмосферного повітря”, “Про охорону навколишнього природного середовища”, “Про екологічну експертизу”, постанови Кабі-

нету Міністрів України “Про затвердження переліку найбільш поширених і небезпечних забруднюючих речовин, викиди яких в атмосферне повітря підлягають регулюванню”, “Про утворення Міжвідомчої комісії з питань моніторингу довкілля”, “Про затвердження Концепції зменшення обсягів викидів важких металів в атмосферне повітря”, “Про затвердження Порядку організації та проведення моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря” тощо.

Серед видів природоохоронної діяльності у сфері охорони атмосферного повітря можна виділити такі:

- організація виробництва, установа та реконструкція устаткування для очищення газопилового потоку від забруднюючих речовин хімічного та біологічного походження, що викидаються в атмосферне повітря, та зниження рівня впливу фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря; розроблення технології, організація виробництва та застосування матеріалів, використання методів і впровадження технологій, що забезпечують запобігання виникненню, зниження рівня впливу чи усунення факторів забруднення атмосферного повітря;
- будівництво дослідних та дослідно-промислових установок для розроблення методів очищення газів, що відводяться від джерел шкідливих викидів в атмосферу;
- розроблення та виготовлення систем і приладів контролю та оснащення ними стаціонарних джерел викидів шкідливих речовин в атмосферу та пунктів контролю і спостереження за забрудненням атмосферного повітря;
- спорудження і оснащення контрольно-регулювальних пунктів для перевірки і зниження токсичності відпрацьованих газів транспортних засобів;
- розроблення, організація виробництва пристроїв для очищення відпрацьованих газів двигунів та оснащення ними транспортних засобів;
- проведення робіт з інвентаризації джерел забруднення навколишнього природного середовища.

Згідно з галузевим поділом місцеві ради та їх виконавчі органи в межах своєї компетенції в галузі охорони атмосферного повітря:

- здійснюють свою діяльність відповідно до державних стандартів, які є обов’язковими для виконання й визначають поняття і терміни, режим виконання, методи контролю за станом повітря, вимоги щодо запобігання шкідливому впливу на атмосферне повітря;
- розробляють і впроваджують заходи щодо запобігання, зниження і відвернення шкідливого впливу на атмосферне повітря.

Проблема накопичення, збору та утилізації відходів є однією із гострих проблем функціонування будь-якого регіону. Відходи виробництва та споживання при їх накопиченні є джерелом суттєвої екологічної небезпеки та соціальної напруги, створюють негативний імідж населеного пункту. Разом з тим накопичення значної кількості відходів свідчить про нездатність держави ви-

користувувати достатньою мірою такий вид місцевої сировини, якою є вторинні матеріальні ресурси.

За визначенням ВТС сучасної української мови, забруднювач це підприємство, що допускає забруднення відходами виробництва, а саме: органічними чи неорганічними речовинами, які потрапляють у навколишнє природне середовище в надмірній кількості, що виходить за межі звичайного вмісту і викликає забруднення атмосфери, води, земель і та ін.

Забруднення – внесення в середовище або виникнення в ньому нових, зазвичай не характерних хімічних, фізичних чи біологічних агентів, або перебільшення природного рівня цих агентів за відтинок часу. Називають будь-які зміни повітря, води, ґрунтів, харчових продуктів, що викликають небажаний вплив на існування, здоров'я або діяльність людини.

Вплив забруднюючих речовин визначають:

1. За чинниками забруднення (хімічна природа, ступінь шкідливості для людини, рослин чи тварин; концентрація, зміст на одиницю об'єму або маси повітря, води або ґрунту; тривалість існування в повітрі, воді чи ґрунті).

2. За масштабами забруднення, поділяючи на локальні (навколо промислових підприємств, тваринницьких комплексів, нафтобаз та ін.), регіональні (у межах області, басейну річки, республіки), глобальні (в межах держави та за її межами, що виявляються далеко від його джерела), космічні.

3. За характером утворення забруднення, поділяючи на природні та антропогенні. Природне забруднення зумовлене природними причинами, без впливу людини або в результаті її віддаленого непрямого впливу на природу. Забруднення, що виникає в результаті господарської діяльності людини, називають антропогенними. Їх поділяють на промислові, сільськогосподарські, військові.

4. За своєю природою всі забруднення діляться на: фізичні, фізико-хімічні, хімічні, біологічні й механічні. Фізичне забруднення пов'язане зі зміною фізичних параметрів довкілля: температури – теплове забруднення; хвильових параметрів – світлове, шумове, електромагнітне забруднення; радіаційних параметрів – радіаційне, радіоактивне забруднення. Єдиною формою фізико-хімічного забруднення є аерозольне забруднення, тобто забруднення повітря дрібнодисперсними рідкими й твердими речовинами (прикладом такої форми забруднення є промисловий смог або просто дим). Біологічне забруднення пов'язане із внесенням у навколишнє середовище та розмноженням у ньому небажаних для людини організмів, а також із проникненням або внесенням у природні екосистеми сторонніх і зазвичай відсутніх там видів організмів.

Проблему утворення, накопичення, збирання, видалення та утилізації відходів можна розділити на три групи, а саме:

– побутові відходи;

- відходи біологічного походження;
- відходи виробничого походження.

Кількість твердих побутових відходів постійно збільшується, а склад їх змінюється, що, у свою чергу, пов'язане із застосуванням нових пакувальних матеріалів, які завозяться із-за кордону, та деяких матеріалів вітчизняного виробництва.

Розрізняють такі основні види знешкодження відходів, як утилізація, нейтралізація, переробка та їх консервація.

Утилізація являє собою ланцюг технічних процесів, спрямованих на використання будь-яких відходів або залишків сировини, напівфабрикатів, палива, добрива у виробництві та недопущення їх негативного впливу на навколишнє середовище. Утилізація є найбільш загальним поняттям, яке включає нейтралізацію і переробку технологічних відходів.

Нейтралізація – вид утилізації, який не передбачає добування цінних компонентів і використання корисних властивостей технологічних відходів, він полягає лише в послабленні чи припиненні дії їх шкідливого впливу на навколишнє середовище. Залежно від призначення нейтралізація може здійснюватись у вигляді консервації технологічних відходів або їх поховання.

Консервація – спосіб нейтралізації, який полягає в піддаванні спеціальній обробці, створенні відповідних умов ізоляції технологічних відходів від елементів навколишнього середовища, щоб запобігти їх псуванню, розкладу тощо, за якого охороняється доступ до заскладованих відходів, і вони після закінчення строку можуть бути повернені у виробництво.

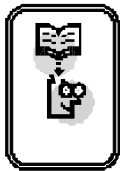
Стимулювання розвитку регіонів – комплекс правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіонів на основі поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів на загальнодержавному та регіональному рівнях, максимально ефективного використання потенціалу регіонів в інтересах їх жителів та держави в цілому.

Переробка технологічних відходів являє собою добування цінних компонентів шляхом піддавання обробці, перетворення та виготовлення із якогось матеріалу чи сировини і використання корисних властивостей технологічних відходів.

Отже, екологічна ситуація у регіонах України тісно пов'язана із соціально-економічними проблемами, які проявляються в тому, що, з одного боку, внаслідок скорочення виробництва зменшуються викиди шкідливих речовин,

а з другого – діючі підприємства намагаються максимально скоротити видатки, спрямовані на природоохоронні заходи, а також мають вплив на соціально-демографічний стан населення. Проте економічне пожвавлення в майбутньому може призвести до зростання техногенного навантаження на довкілля і, як наслідок, до погіршення екологічного стану в країні. Тому одним із пріоритетів сталого розвитку є створення і реалізація стратегії, яка спрямована на підтримку соціально-економічного розвитку регіонів за рахунок розвитку найменш екологічно небезпечних високотехнологічних галузей і виробництв та збереження їх екосистеми.

Вигідність чи не вигідність використання природних ресурсів визначають за критеріями господарської віддачі цих ресурсів при порівнянні затрат на їх освоєння і переробку. Ці затрати залежать від виду ресурсу, його місця перебування і корисного вмісту. Вони не є постійними, а можуть зростати чи знижуватись залежно від об'єктивних економічних обставин.

Проблеми щодо раціонального використання мінерально-сировинних ресурсів України полягають у важковидобувному характері значної частини ресурсів, виснаженості найбільш якісної частини запасів, обмеженні обсягів фінансування геологорозвідувальних робіт тощо. У перспективі здійснюватиметься розвідка нових для України корисних копалин – золота, міді, хрому, свинцю, цинку, молібдену, рідкісноземельних металів, фосфоритів тощо. Це дасть змогу, за існуючими прогностичними оцінками, збільшити експортні можливості вітчизняної мінерально-сировинної бази в 1,5–2 рази та скоротити імпорт сировини на 60–70% (без урахування вуглеводнів). На сучасному етапі економічного розвитку основними проблемами у сфері земельних ресурсів виступають: підвищення ефективності їх використання та охорони на основі зменшення розораності земель, припинення деградації ґрунтів та зростання їх родючості; досягнення збалансованого співвідношення угідь у зональних системах землекористування; формування продуктивної та високоефективної системи землекористування як надійної основи розв'язання продовольчої проблеми.

Напрями вирішення цих важливих проблем пов'язані з посиленням ролі держави в управлінні земельними ресурсами, проведенням ефективною земельної реформи та відповідної аграрної політики, залученням земельних ресурсів в активний економічний обіг. У найближчій перспективі необхідно скоротити вилучення продуктивних земель для несільськогосподарських потреб, знизити рівень землемісткості певних галузей економіки до нормативних величин.

Основні проблеми щодо раціонального формування, використання та збереження водних ресурсів України полягають у: забрудненні водних об'єктів шкідливими викидами та недостатньо очищеними промисловими і комунально-побутовими стічними водами;

інтенсивному старінні основних фондів водозабезпечуючого і водоохоронного призначення, низькій продуктивності очисних споруд; недостатній самовідновлюваній та самоочисній здатності водних систем; незбалансованій за водним фактором системі господарювання, що характеризується високими обсягами залучення водних ресурсів у виробничу сферу та високою водомісткістю продукції.

Перспективи вирішення визначених проблем полягають у формуванні ефективних правових, економічних та організаційних передумов раціонального водовикористання, запровадженні водозберігаючих форм господарювання, створенні замкнутих циклів водокористування з мінімальним забрудненням води, забезпеченні відновлюваних функцій водних джерел. У найближчій перспективі необхідно посилити соціальну спрямованість водокористування, забезпечивши права людини на сприятливе водне середовище з урахуванням екологічної місткості водоресурсних джерел.

Основними, найбільш актуальними проблемами щодо формування і раціонального використання лісових ресурсів України є: порушення збалансованості між лісосировинними запасами, обсягами лісоспоживання й екологічними вимогами; значне виснаження лісосировинної бази, деградація рослинного покриву; обмеженість інвестицій для лісогосподарського виробництва; скорочення обсягів лісокористування та низький рівень задоволення потреб у деревині за рахунок місцевих ресурсів.

Вирішення названих проблем тісно пов'язане з розширенням відтворення лісових ресурсів, підвищенням ефективності їх охорони і використання. Необхідно проводити активні заходи щодо захисту і відновлення лісових насаджень з тим, щоб поступово переходити на забезпечення потреб країни переважно за рахунок власних ресурсів із збереженням основних екологічних функцій лісу. Поряд із цим принципово важливо підвищити експортні можливості лісового господарства України.

Стимулювання розвитку регіонів – комплекс правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіонів на основі поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів на загальнодержавному та регіональному рівнях, максимально ефективного використання потенціалу регіонів в інтересах їх жителів та держави в цілому.

Отже, екологічна ситуація у регіонах України тісно пов'язана із соціально-економічними проблемами, які проявляються в тому, що, з одного боку, внаслідок скорочення виробництва зменшуються викиди шкідливих речовин, а з другого – діючі підприємства намагаються максимально скоротити видатки, спрямовані на приро-

доохоронні заходи, а також мають вплив на соціально-демографічний стан населення. Проте економічне пожвавлення в майбутньому може призвести до зростання техногенного навантаження на довкілля і, як наслідок, до погіршення екологічного стану в країні. Тому одним із пріоритетів сталого розвитку є створення і реалізація стратегії, яка спрямована на підтримку соціально-економічного розвитку регіонів за рахунок розвитку найменш екологічно небезпечних високотехнологічних галузей і виробництв та збереження їх екосистеми.

Здійснення державної регуляторної політики у сфері використання та охорони природних ресурсів є комплексною проблемою і пов'язане з необхідністю конкретизації її цілей і створення юридичних, економічних та організаційних умов для їх досягнення. Насамперед це стосується розширеного відтворення природних ресурсів у кількісному та якісному вимірах; збереження й відновлення їх різноманітності та стабільності; раціонального, комплексного й ефективного використання природних ресурсів; забезпечення виконання їх екосистемами захисних і соціальних функцій.

Діяльність у напрямі вирішення стратегічного завдання із збереження та охорони природних ресурсів має доповнюватись різноманітними заходами постійної дії. Серед них:

- упровадження екологобезпечних методів видобування корисних копалин;
- комплексна переробка сировинних матеріалів та промислове використання відходів гірничовидобувної промисловості;
- рекультивація порушених земель;
- раціональне використання сільськогосподарських угідь;
- розширення оборотного водопостачання;
- використання сучасної техніки і технологій очищення стічних вод, уловлення та знешкодження шкідливих речовин із відхідних газів;
- економічне використання в галузях господарства всіх видів матеріальних ресурсів;
- утилізація побутових відходів.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття “природні ресурси”.
2. Дайте визначення та характеристику природного потенціалу.
3. Дайте характеристику природних ресурсів (водних, лісових, земельних, мінеральних, рекреаційних).
4. На яких рівнях і як впроваджується державна політика у збереженні природних ресурсів?

5. Назвіть проблеми та шляхи раціонального використання атмосферного повітря.
6. Назвіть проблеми та шляхи раціонального використання водних ресурсів.
7. Охарактеризуйте водні ресурси України, особливості їх формування й розміщення.
8. Охарактеризуйте лісові ресурси України, їх народногосподарське значення та основні шляхи раціонального використання.
9. Охарактеризуйте мінеральні ресурси України, їх структуру та особливості розміщення.
10. Охарактеризуйте рекреаційні ресурси України, їх структуру та особливості розміщення, обґрунтуйте проблеми і шляхи їх раціонального використання.
11. Охарактеризуйте рослинний світ України, його народногосподарське значення й основні шляхи раціонального використання.
12. Перерахуйте, якими законодавчими документами регулюються охорона і раціональне використання природних ресурсів в Україні.
13. Проблеми раціонального використання природних ресурсів України.
14. Розкрийте сутність та визначте структуру земельного фонду України.
15. Сформулюйте проблеми раціонального використання земельних ресурсів.
16. Чим характеризується вплив людини на природне середовище в процесі використання останнього у виробничому процесі?
17. Що в собі містить соціально-економічний термін “сталий розвиток”?
18. Що належить до непоновлюваних, а що до поновлювальних природних ресурсів?
19. Що охоплює охорона і відновлення природно-ресурсного потенціалу стосовно функціонування природокористування?
20. Що розуміють під поняттям “природні ресурси”?
21. Які землі є об’єктом земельної реформи в Україні?
22. Які існують види плати за землю?
23. Які існують форми власності на землю (відповідно до Земельного кодексу України)?

Орієнтовний список магістерських робіт

1. Правове регулювання використання природних ресурсів України.
2. Державне регулювання відносин власності на природні ресурси.
3. Використання природних ресурсів на умовах оренди.
4. Регулювання процесів користування відновлюваними природними ресурсами (на прикладі прикладі деревинних ресурсів).
5. Регулювання процесів користування невідтворюваними природними ресурсами (на мінеральних ресурсів).

6. Водні ресурси регіону (області), їх географічна характеристика та раціональне використання.
7. Лісові ресурси регіону (області), їх характеристика та раціональне використання.
8. Державне регулювання відносин власності на землю.
9. Туристсько-рекреаційні ресурси ландшафтів (на прикладі території певного регіону).
10. Розвиток туризму як соціального і культурного явища в умовах глобалізації та крос-культурної комунікації.

Список використаних джерел

1. Антонов А. Л. Роль держави в управлінні природокористуванням і природоохоронною діяльністю / А. Л. Антонов // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2007. – № 2 (32). – С. 257–264.
2. Барановський В. А. Стратегічні аспекти та пріоритети сталого (збалансованого, гармонійного) розвитку / В. А. Барановський // Територія. Сталий розвиток. – 2004. – № 2. – С. 141–147.
3. Безверхнюк Т. М. Європейські стандарти врядування на регіональному рівні : монографія / Т. М. Безверхнюк, С. Е. Саханенко, Е. Х. Топалова ; за заг. ред. Т. М. Безверхнюк. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2008. – 328 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
5. Водний кодекс України : прийнятий 6 черв. 1995 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 190.
6. Гриник О. Ресурси територіальної громади: шляхи формування та ефективного використання / О. Гриник, В. Дручек. – Львів : Проект підтримки громад, 2008. – 187 с.
7. Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. – К. : НАДУ, 2014. – 448 с.
8. Дорош О. С. Управління земельними ресурсами на регіональному рівні / О. С. Дорош. – К. : ТОВ “ЦЗРУ”, 2004. – 142 с.
9. Екологічне управління : підручник / В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, Г. О. Білявський та ін. – К. : Либідь, 2004. – 432 с.
10. Земельний кодекс України // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
11. Зіновчук Н. В. Екологічна політика в АПК : економічний аспект : монографія / Н. В. Зіновчук. – Львів : Львів. держ. аграр. ун-т, ННВК “АТБ”, 2007. – 394 с.
12. Іванова Т. В. Державне управління сталим екологічним розвитком України та її регіонів в системі раціонального природокористування: теорія,

методологія, перспективні напрями : монографія / Т. В. Іванова. – Донецьк : Юго-Восток, 2011. – 398 с.

13. *Іванова Т. В.* Основи екології та природокористування / Т. В. Іванова, О. М. Тевелєв, Л. О. Федорченко. – К. : ТОВ “Богдана”, 2000. – 144 с.

14. *Качинський А. Б.* Екологічна безпека України : системний аналіз перспектив покращення / А. Б. Качинський. – К., 2001. – 311 с.

15. Кодекс України про надра // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.

16. Конституція України : прийнята на п’ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 78 с.

17. *Кухар В. П.* Проблеми України – перехід до сталого розвитку [Електронний ресурс] / В. П. Кухар // Сучасні проблеми токсикології. – 1998. – № 3. – Режим доступу до журн. : http://www.medwed.kiev.ua/aphiv_mg/star_98/98_3_1.ntm

18. *Лазор О. Я.* Державне управління у сфері реалізації екологічної політики: організаційно-правові засади : монографія / О. Я. Лазор. – Львів : Ліга-Прес, 2003. – 542 с.

19. *Лісовий А. В.* Державне регулювання розвитку сільських територій / А. В. Лісовий. – К. : Дія, 2007. – 400 с.

20. Лісовий кодекс України : Закон України: прийнятий 21 січ. 1994 р. № 3853 // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 12. – Ст. 99.

21. *Маршалл А.* Принципи економічної науки: Реферат підручника / А. Маршалл. – К. : АДС “УМКЦентр”, 2001. – 216 с.

22. *Милль Дж.* Основы политической экономии / Дж. Милль. – М. : Прогресс, 1980. – 496 с.

23. Методичні основи грошової оцінки земель в Україні : навч. посіб. / Ю. Ф. Дехтяренко, М. Г. Лихогруд, Ю. М. Манцевич та ін. – К. : Профі, 2007. – 624 с.

24. *Невелєв О.* Сталий розвиток як об’єктивна необхідність / О. Невелєв // Територія. Сталий розвиток. – 2003. – № 1.

25. *Орлатий М. К.* Державне регулювання у сфері охорони навколишнього середовища : кол. моногр. / М. К. Орлатий, В. М. Вакуленко, О. М. Прокопенко та ін. – К. : НДІ “Агропродуктивність”, 2007. – 183 с.

26. Природні ресурси як фактор соціально-економічного розвитку регіонів України / М. К. Орлатий, Т. В. Іванова, Н. П. Кризина, В. О. Мариненко // Наукові розвідки з державного та муніципального управління : зб. наук. пр. – 2013. – № 1. – С. 55–65.

27. Повітряний кодекс України : прийнятий 19 трав. 2011 р. № 3393-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 48–49. – Ст. 536.

28. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, В. С. Міщенко та ін. – К. : РВПС України, 1999. – 716 с.

29. Про відходи : Закон України : прийнятий 5 берез. 1998 р. № 187 // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 36–37. – Ст. 242.

30. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України : прийнятий 11 верес. 2003 р. № 1160-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 9. – Ст. 79.
31. Про землеустрій : Закон України : прийнятий 27 лип. 2013 р. № 365 // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 282.
32. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України : прийнятий 21 груд. 2010 р. № 2818 // Відом. Верхов. Ради України. – 2011, – № 26. – Ст. 218.
33. Про охорону атмосферного повітря : Закон України : прийнятий 16 жовт. 1992 р. № 2707-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 50. – Ст. 678.
34. Про охорону земель : Закон України: прийнятий 9 груд. 2012 р. № 5462 // Відом. Верхов. Ради України. – 2012. – № 17. – Ст. 349.
35. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України : прийнятий 25 черв. 1991 р. № 1264-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
36. Про оцінку земель : Закон України : прийнятий 26 листоп. 2013 р. № 1858 // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 13. – Ст. 229.
37. Про питну воду та питне водопостачання : Закон України : прийнятий 10 січн. 2002 р. № 2918 // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 16. – Ст. 112.
38. Про природно-заповідний фонд : Закон України : прийнятий 16 черв. 1992 р. № 2456-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.
39. Про розмежування земель державної та комунальної власності : Закон України : прийнятий 6 верес. 2012 р. № 5245// Відом. Верхов. Ради України. – 2012. – № 36. – Ст. 472.
40. Про рослинний світ : Закон України : прийнятий 9 квіт. 1999 р. № 591 // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 8. – Ст. 87.
41. Про тваринний світ : Закон України : прийнятий 13 груд. 2001 р. № 2894 // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97.
42. Про форми власності на землю : Закон України : прийнятий 11 груд. 2003 р. № 137 / Верхов. Рада України, Ін-т законодавства. – К. – 2004. – № 15. – Ст. 228.
43. Регіональне управління : підручник / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2014. – 516 с.
44. *Реймерс Н. Ф.* Охрана природы и окружающей человека среды : словарь-справочник / Н. Ф. Реймерс. – М. : Просвещение, 1992. – 320 с.
45. *Реймерс Н. Ф.* Экология. Теория, законы, принципы и гипотезы / Н. Ф. Реймерс. – М. : Россия молодая, 1994. – 481 с.
46. *Реймерс Н. Ф.* Природопользование : словарь-справочник / Н. Ф. Реймерс. – М. : Мысль, 1990. – 637 с.

47. Ріо-де-Жанейро – Йоганнесбург : паростки ноосферогенезу і відповідальності за майбутнє / В. Я. Шевчук, Г. О. Білявський, Ю. М. Саталкун та ін. / за ред. В. Я. Шевчука. – К. : Геопринт, 2002. – 118 с.
48. *Рикардо Д.* Начало политической экономики и налогового обложения / Д. Рикардо. – М. : Политиздат, 1955.
49. Розвиток сільських територій України (1990–2010 роки) : монографія / М. К. Орлатий, І. Ф. Гнибіденко, І. М. Демчак та ін. ; за ред. М. К. Орлатого. – К. : НДІ “Укראгропромпродуктивність”, 2012. – 752 с.
50. *Сміт А.* Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт, Є. Литвин (наук. ред.), О. Васильєва (пер. з англ.). – К. : Port-Royal, 2001. – 594 с.
51. *Сміт А.* Наш дом планета Земля: политические очерки об экологии человека : пер. с англ. / Адам Сміт. – М. : Мысль, 1982. – 382 с.
52. Соціально-економічний розвиток села і сільських територій / за ред. В. К. Терещенка і П. А. Лайка. – К. : Нічлава, 2006. – 264 с.
53. Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент) : монографія / М. Й. Малік, М. Ф. Кропивко, О. Г. Булавка та ін. ; за ред. М. Й. Маліка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 642 с.
54. *Степаненко А. В.* Социально-экономическое развитие городов : проблемы комплексности и сбалансированности / А. В. Степаненко. – К. : Наук. думка, 1977. – 263 с.
55. Стратегія сталого розвитку України (проект) / Верхов. Рада України, 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua
56. Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О. М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. УААН І. В. Прокопи ; НАН України ; Ін-т економіки та прогнозування. – К., 2010. – 376 с.
57. *Шевчук В. Я.* Основы инвестиционного менеджменту / В. Я. Шевчук, Л. Н. Рогожин. – К., 1997. – 352 с.
58. *Хвесик М. А.* Стратегічні імперативи раціонального природокористування в контексті соціально-економічного піднесення України : монографія / М. А. Хвесик. – Донецьк : ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2008. – 496 с.
59. Экологический учет для предприятий. Конференция ООН по торговле и развитию : пер. с англ. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 200 с.
60. *Яремчик І. Г.* Основні напрями економіки природокористування // Економіка природокористування / І. Г. Яремчик. – К., 2000. – 267 с.

ТЕМА 4

ПОТЕНЦІАЛ ПОСЕЛЕНСЬКОЇ МЕРЕЖІ РЕГІОНУ*

- *Визначення поселенського потенціалу*
- *Складові поселенського потенціалу територіальних громад*
- *Інструменти комплексного управління розвитком сільських поселень*
- *Система взаємозв'язку планувальної документації місцевого рівня*
- *Головні механізми системи містобудівної документації*

Сучасні трансформаційні процеси в поселенській мережі зумовлені реформуванням галузей економіки, які створили передумови подальших змін у різних сферах життєдіяльності суспільства. Регіональна трансформація поселенської мережі характеризується збільшенням кількості міських поселень та зменшенням сільських.

Поселенська мережа – сукупність розташованих у міських поселеннях та сільській місцевості населених пунктів, сполучених між собою шляхами, засобами зв'язку та іншими комунікаціями, необхідними для проживання населення і ведення виробничо-господарської діяльності.

Поселенський потенціал – територія регіону, що являє собою елемент поселенської мережі і поєднує всю сукупність населених пунктів: міст, селищ, сіл, хуторів, односімейних жилих утворень (фермерських та ін.) тощо, які перебувають під юрисдикцією міських (селищних, сільських) рад. Вона має певні історичні традиції, обряди, звички тощо залежно від характеру зайнятості населення.

Населений пункт – поселення, первинна одиниця розселення людей у межах однієї забудованої ділянки (місто, селище, село), що склалося внаслідок історичних умов, традицій, обрядів, звичаїв і має власну назву. Населений пункт це облаштоване об'єктами соціального, виробничого призначення та відповідною інфраструктурою місце постійного проживання людей, зайнятих у галузях економіки.

*У написанні цього підрозділу посібника використовувались матеріали В.С.Куйбіди.

Населені пункти виступають не тільки місцями мешкання населення, а й місцями зосередження різноманітних видів його діяльності. Інакше кажучи, населені пункти виступають своєрідними полюсами економічного життя, структуруючи навколишню територію за функціональним використанням та спрямованістю зв'язків. І чим значніший населений пункт, тим більшу територію охоплює його вплив і тим складніший характер має використання землі в межах його власної території.

Межа населеного пункту – умовна замкнена лінія на поверхні землі, що відокремлює його територію від інших територій. Через недостатню обґрунтованість критеріїв розселення велика кількість поселень досить умовно зарахована до міських чи сільських.

Відносність цього поділу та постійні порушення на практиці законодавчо визначених критеріїв зумовлюють доцільність дослідження всієї поселенської мережі з оцінкою особливостей міських та сільських поселень. До міських населених пунктів в Україні належать міста республіканського, обласного, районного значення та селища міського типу, до сільських населених пунктів – села та селища незалежно від їх адміністративної підпорядкованості.

В основі поділу поселень на міські та сільські лежать відмінності в характері матеріального виробництва, яке має визначальний вплив на розмір та розміщення поселень. Якщо розвиток міських поселень пов'язаний із потужністю, спеціалізацією та розміщенням промислових підприємств, об'єктів будівництва й транспорту, то сільських поселень – із використанням землі та розміщенням сільськогосподарського виробництва. Для сільських поселень характерні також більша порівняно з міськими віддаленість від місць трудової діяльності, значний зв'язок населення із землею та природним середовищем тощо.

Система розселення в Україні представлена 29,8 тис. елементів – поселень, які функціонують у тісному взаємозв'язку в просторі, поділеному на міські поселення та сільську місцевість. Зазначимо, що первинним елементом розселення визначено населений пункт.

Територіальна структура розселення міського й сільського населення певним чином взаємопов'язані між собою та територією і утворюють відповідні типи територіальних структур, поширених як у просторі, так і часі. Згідно зі ст. 132, 133 Конституції України система адміністративно-територіального устрою за соціально-територіальними ознаками поділяється на регіони (Автономна Республіка Крим, області та райони), населені пункти (села, селища, міста).

Згідно з державними будівельними нормами ДБН Б.2.4-1-94 “Планування і забудова сільських поселень” у межах сільського адміністративного району розрізняють системи розселення населення трьох типів:

- районну, яка охоплює населені пункти в межах адміністративного району, а їх центрами є міста (селища міського типу);*
- кущову, яка формується у великих сільських адміністративних районах за наявності на їх території додаткових міських поселень або великих сіл із розвинутими промисловими та обслуговуваними функціями;*
- первинну (одиниця сільського розселення), яка формується на основі спільності повсякденних виробничих, трудових, культурно-побутових, транспортних та інших зв'язків між поселеннями. Центром у них вважаються села – центри сільських або селищних рад, а межі первинних систем розселення повинні збігатися з межами сільських рад.*

Основним критерієм для виокремлення міських поселень стали дві ознаки: чисельність населення (людність) поселення та питома вага робітників, службовців і членів їх родин у загальній кількості населення. Під загальним визначенням “місто” розуміють населений пункт, значний за розмірами, чисельністю та густотою населення, зайнятого переважно не в аграрних сферах діяльності. За розміщенням продуктивних сил міста поділяються на однофункціональні (шахтарські, одноголузеві промислові, портові, курортно-рекреаційні, наукові, управлінські, культурно-освітні) та багатофункціональні.

Населені пункти (міста, селища і села) є так званим “первинним” рівнем місцевого самоврядування, оскільки лише в межах цих адміністративно-територіальних одиниць утворюється такий основоположний елемент системи місцевого самоврядування, як територіальна громада. Здійснення місцевого самоврядування на рівні населених пунктів регламентується Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні” (ч. 2 ст. 2).

Автори монографії “Розселення в Україні : проблеми і перспективи” вважають, що особливістю виникнення і функціонування міських поселень є їх зв'язок із несільськогосподарською, головним чином промисловою діяльністю. Промислове виробництво має ту особливість, що його функціонування потребує споживання значних обсягів особових і матеріально-технічних чинників продуктивних сил, тобто його первісні осередки, як правило, являють собою значні виробничо-технічні комплекси. Крім того, промисловість як галузь суспільної діяльності для ефективного використання природних та інших ресурсів зумовлює необхідність зосередження в обмеженому просторі різних видів промислових виробництв, що збільшує територіальну концентрацію матеріально-технічних і особових чинників виробничої діяльності. Необхідність значної чисельності працівників для обслуговування виробництва викликає і локальне зосередження відповідної кількості населення.

Оскільки промисловість – визначальний містоутворюючий чинник – являє собою, як правило, технологічно й організаційно складний виробничий комплекс, що включає значні за обсягом матеріально-технічні та людські складові продуктивних сил, його функціонування передбачає необхідність обслуговування іншими видами суспільної діяльності, такими як наука, підготовка кадрів, виробнича інфраструктура, управління, формування кваліфікованої робочої сили тощо.

Зосереджуючись у міських поселеннях, зазначені види діяльності також відіграють роль містоутворюючих чинників, тобто, з одного боку, збільшують поселенський масштаб, їх матеріально-технічну сферу, кількість населення, а з другого – розширюють та ускладнюють їх функціональну структуру. Природа міських поселень найбільш повно проявляється в містах. Тим самим зосередження в них переважної частки міського потенціалу суспільства, характер і структура їх діяльності надають містам багатофункціональності, що є однією з визначальних закономірностей їх утворення. Однофункціональними є лише незначна кількість малих міст, що виникають для обслуговування окремих підприємств чи видів вузькоспеціалізованої діяльності.

До *міських населених пунктів* в Україні належать міста республіканського, обласного, районного значення та селища міського типу, до *сільських* – села та селища незалежно від їх адміністративної підпорядкованості. Відносність цього поділу та постійні порушення на практиці законодавчо визначених критеріїв зумовлюють доцільність дослідження всієї поселенської мережі з оцінкою особливостей міських та сільських поселень. Тому через недостатню обґрунтованість критеріїв розселення велика кількість поселень досить умовно зарахована до міських чи сільських.

В основу поділу поселень на міські та сільські покладені відмінності в характері матеріального виробництва, яке справляє визначальний вплив на розмір та розміщення поселень.

Якщо розвиток міських поселень пов'язаний із потужністю, спеціалізацією та розміщенням промислових підприємств, об'єктів будівництва й транспорту, то сільських – із використанням землі та розміщенням сільськогосподарського виробництва. Для сільських поселень характерні також більша порівняно з міськими віддаленість від місць трудової діяльності, тісний зв'язок населення із землею та природним середовищем тощо.

Основним критерієм для виокремлення міських поселень стали дві ознаки: чисельність населення (людність) поселення та питома вага робітників, службовців і членів їхніх родин у загальній чисельності населення. Загалом під поняттям “*місто*” розуміють населений пункт, значний за розмірами, чисельністю та щільністю населення, зайнятого переважно не в аграрних сферах діяльності.

В Енциклопедії українознавства наводиться тлумачення поняття “місто”, а саме: “це поселення замкнутого типу з особливими міськими правами, з більшою кількістю мешканців, зайнятих – на

противагу до хліборобського сільського оточення – переважно в ремісничо-промисловому виробництві, в торгівлі і транспорті, а також в адміністрації та в різного роду культурних і суспільних установах і вільних професіях, лише подекуди (в малих містах та містечках) і в сільському господарстві”.

Сучасне місто – це великий населений пункт; адміністративний центр, на території якого розміщені промислові підприємства, комунальне господарство, житловий фонд, мережа соціально-культурних закладів, з кількістю населення понад 10 тис. жителів, переважна більшість якого зайнята несільсько-господарською працею. Населення міста веде своєрідний (міський) спосіб життя та повсякденної діяльності і за їх формами об’єднане в певну соціально-територіальну спільність. Місто є історично-конкретною соціально-просторовою формою існування суспільства.

Згідно з державними будівельними нормами “Містобудування, планування та забудова міських і сільських поселень” (ДБН 360-92) передбачена типологія міст України за чисельністю населення. Існують і класифікації міст за іншими ознаками. Коротко розглянемо їх.

Місто республіканського, обласного значення – населений пункт із чисельністю населення понад 50 тис. жителів, що є економічним і культурним центром, має розвинену промисловість, комунальне господарство, значний житловий фонд. До категорії міст республіканського (Автономної Республіки Крим), обласного значення можуть бути також зараховані населені пункти з чисельністю населення менш ніж 50 тис. жителів, якщо вони мають важливе промислове, соціально-культурне, історичне, оборонне значення, перспективу економічного розвитку, або населені пункти, які включені до курортних зон і на їх території розташовані санаторії, стаціонарні лікувальні та оздоровчі заклади, туристичні бази, інші заклади відпочинку.

Місто районного значення – населений пункт, на території якого розміщені промислові підприємства, комунальне господарство, державний житловий фонд, мережа соціально-культурних закладів та підприємств побуту з чисельністю населення понад 10 тис. жителів і переважна більшість населення якого зайнята в промисловості чи соціально-культурній сфері.

Малі міста відіграють важливу роль в економічній діяльності різних галузей виробничої та невиробничої сфер. За часткою населення, зайнятого в різних галузях економіки України, можна виділити такі категорії малих міст: міста з переважно промисловими функція-

ми; транспортні вузли; санаторно-курортні та рекреаційні центри; історичні, історико-архітектурні, культурні та туристичні центри; адміністративні центри районів; господарські центри місцевого значення; центри низових локальних систем розселення, що виконують функції з надання соціально-культурних, комунально-побутових та інших послуг населенню. Загальна їх кількість становить 365, з ними пов'язане життя понад 22 млн міських і сільських жителів.

За чисельністю населення малі міста розподіляються таким чином: 17 міст мають чисельність до 5 тис. мешканців, 75 міст – відповідно від 5 до 10 тис., 161 місто – від 10 до 20 тис. та 112 міст – від 20 до 50 тис. жителів.

Згідно із затвердженою Законом України Генеральною схемою планування території України визначені такі типи малих міст: міста, що прилягають до центрів систем розселення, мають значні рекреаційний та оздоровчий, природний та історико-культурний потенціали; міста – центри сільськогосподарських районів; монофункціональні міста.

За розміщенням продуктивних сил міста поділяються на монофункціональні (шахтарські, одноступеневі промислові, портові, курортно-рекреаційні, наукові, управлінські, культурно-освітні) та багатофункціональні.

Монофункціональне місто – населений пункт, який існує на базі одного або кількох однопрофільних містоутворюючих підприємств. Насамперед це міста, які виникли при гірничодобувних підприємствах, електростанціях, цукрових заводах, міста-курорти тощо.

Нині в Україні налічується 111 монофункціональних міст, або 24,2% від загальної кількості міських поселень, які розміщені переважно у східних областях (Донецька і Луганська області). Це центри:

– індустріальні, галузями спеціалізації яких є: вугледобування – 32 міста, добування рудної і нерудної сировини – 7; енергетика – 9, обробна промисловість – 27, хімічна і нафтопереробна промисловості;

– аграрно-індустріальні – 18 міст;

– транспортні – 9 міст;

– лікувально-оздоровчі – 2 міста;

– художніх промислів – 1 місто.

Поряд із промисловими і транспортними центрами сформувалася розгалужена мережа культурних, освітніх, курортних та багатофункціональних міст. Україна стала “державою міст”, які є пріоритетною формою розселення. Значний розвиток міст у цілому має прогресивне значення для розвитку суспільства, але разом з тим зумовлює виникнення багатьох складних проблем, розв’язання яких потребує тривалого часу.

Селище міського типу – населений пункт, що розташований при промислових підприємствах, будовах, залізничних вузлах, гідротехнічних спорудах, підприємствах з виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, а також населений пункт, на території якого розміщені вищі й середні спеціальні навчальні заклади, науково-дослідні установи, санаторії та інші стаціонарні лікувальні й оздоровчі заклади, які мають державний житловий фонд, з кількістю населення понад 2 тис. осіб, з яких не менш ніж дві третини становлять робітники, службовці та члени їхніх сімей.

В окремих випадках до категорії селищ міського типу можуть бути зараховані населені пункти з кількістю населення менш як 2 тис. жителів, але більш як 500 осіб, якщо вони мають близьку перспективу економічного та соціального розвитку, зростання кількості населення.

Селищна форма розселення характерна не лише для міського, а й для сільського населення України. Проміжне становище між містами та сільськими поселеннями займають селища міського типу, які розглядаються як резерв поповнення мережі міст.

Сучасні проблеми сільського розселення залежать від позиції держави щодо шляхів вирішення селянського й земельного питань. Початок цьому було покладено у 20-х рр. минулого століття у зв'язку з колективізацією сільського господарства, подальшими змінами в розвитку продуктивних сил села, формах власності й територіальної організації виробництва, принципах і методах регулювання процесу розселення.

Серед основних типів сільських поселень можна виділити: село, селище і хутір. Крім того, до сільських населених пунктів за статистичним обліком належать станційні селища, шляхові діляниці, селища лісгоспів, зимівлі, інші дрібні селища, не пов'язані із сільським господарством.

Село – тип поселення, мешканці якого зайняті переважно в сільському господарстві. Крім того, до сільських населених пунктів за статистичним обліком належать станційні селища, шляхові діляниці, селища лісгоспів, хутори, зимівлі, інші дрібні селища, не пов'язані з сільським господарством.

Селище – велике або значне сільське поселення, що є адміністративно-господарським центром.

Хутір – відокремлене від села самостійне сільське поселення, яке має назву і в якому проживає сім'я або кілька селянських сімей, що займаються переважно сільським господарством.

Згідно з існуючими державними будівельними нормами ДБН Б.2.4-1-94 “Планування і забудова сільських поселень” у межах сільського адміністративного району розрізняють системи розселення населення трьох типів:

– районну, яка охоплює населені пункти в межах адміністративного району, а їх центрами є міста (селища міського типу);

– кушову, яка формується у значних сільських адміністративних районах за наявності на їх території додаткових міських поселень або великих сіл з розвинутими промисловими та обслуговуючими функціями;

– первинну (одиниця сільського розселення), яка формується на основі спільності повсякденних виробничих, трудових, культурно-побутових, транспортних та інших зв'язків між поселеннями. Центром у них вважаються села.

Нині спостерігається тенденція до подрібнення і вимирання малих поселень. З теоретичного погляду це було зумовлено соціально-економічними процесами, які відбувались у сільському господарстві в 60-х рр. Концентрація аграрного виробництва та його індустріалізація спричинили втрату багатьма невеликими поселеннями виробничих функцій, звуження виробничої сфери, зниження потреби в трудових ресурсах. Однак останнє було завуальоване випереджальними щодо обсягів зменшення зайнятих у сільському господарстві темпами міграційного руху сільського працездатного населення. За таких умов значна частина малих сіл опинялася поза виробничим процесом і була приречена на поступове вимирання.

Серед сільських поселень сформовано два основних функціональних типи:

– багатофункціональні (агропромислового профілю), на території яких розташовані: сільськогосподарські підприємства, промислові підприємства, сільська рада, зупинка громадського транспорту, комплекс об'єктів соціальної інфраструктури, які надають населенню послуги періодичного попиту;

– багатофункціональні (аграрного профілю): села аграрного типу, на території яких розташовані: сільськогосподарські підприємства, сільська рада, зупинка громадського транспорту, комплекс об'єктів соціальної інфраструктури, які надають населенню послуги періодичного попиту; села виробничих підрозділів і центри невеликих спеціалізованих господарств, на території яких розташовані: сільськогосподарські виробничі центри, об'єкти соціальної інфраструктури, що надають населенню послуги первинного попиту; села несільськогосподарського профілю, на території яких розташовані окремі об'єкти соціального призначення, що надають населенню послуги первинного попиту.

За функціональною ознакою сільські населені пункти можуть бути й не-сільськогосподарськими, це – селища лісгоспів, дачні поселення, табори відпочинку, заповідники, шляхові дільниці та інші дрібні селища, які не пов'язані з сільськогосподарським виробництвом.

Державна політика розселення має здійснюватися за такими основними напрямками:

- сприяння розвитку нових форм територіальної організації розселення;*
- комплексний економічний та соціальний розвиток міст;*
- збалансованість територіальної та функціональної структури розселення;*
- подолання істотних відмінностей між міським та сільським розселенням, поступове формування інтегрованого розселення;*
- деконцентрація розселення на основі деконцентрації суспільного виробництва;*
- економічне регулювання розвитку міських та сільських поселень різних видів і типів;*
- збереження та зміцнення наявної сільської поселенської мережі;*
- територіальне управління розселенням.*

Механізми державного регулювання в галузі розселення потребують удосконалення регіональної політики, зокрема:

- юридичні заходи – прийняття законів (про містобудування, сільську поселенську мережу), затвердження нових будівельних норм та правил забудови поселень;*
- економічні заходи – демонополізація та роздержавлення підприємств і сфери послуг, децентралізація промисловості, цінова, валютно-кредитна та податкова політика, конверсія;*
- соціальні заходи – підвищення соціальної забезпеченості та регулювання ринку праці, стимулювання переселення селян, які з різних причин переїхали в міста, а тепер хочуть повернутися в села;*
- технічні заходи – упровадження в галузі економіки новітніх досягнень науково-технічного прогресу, що стосуються технічної реконструкції та модернізації технологій у виробничій і невиробничій сферах, застосування нових прогресивних матеріалів, конструкцій тощо;*
- містобудівельно-планувальні заходи – новітні засоби та прийоми планувальної структури та забудови міст, селищ і сіл, розробка нових проектів планування, забудови тощо.*

Серед сільських поселень існує така категорія сіл, як умираючі, занепадаючі та безлюдні.

Сільські поселення за людністю поділяються на:

- великі села (з кількістю населення понад 500 осіб);
- середні села (з кількістю населення 200–500 осіб);
- малі села (з кількістю населення до 200 осіб).

Крім того, з великих сіл виділяють найбільші (понад 5 тис. осіб), а з малих сіл – дрібні (до 50 осіб).

Для відстеження динамічних процесів у сільській поселенській мережі за людністю Державна служба статистики України виділяє такі групи сіл: до 49 жителів; 50–99; 100–199; 200–299; 300–499; 500–999; 1 тис. і більше жителів.

Село як адміністративно-територіальна одиниця (сільська або селищна рада) може мати у своєму складі один або кілька населених пунктів у комплексі з дрібними та спеціальними поселеннями. Як правило, віддаленість останніх не повинна перевищувати 4–5 км від центрального поселення. Просторове розміщення сільських поселень, їх розміри за наявним населенням, використанням землі, трудових ресурсів, засобів праці – визначальні чинники, які безпосередньо впливають на розселення.

За економіко-географічним положенням сільські населені пункти поділяються на: центральні села (сільське поселення формує адміністративний, господарський, культурно-освітній, обслуговуючий центр); кушові села (поселення, які утворюють велике територіальне скупчення; у яких відсутні просторові межі між поселеннями); периферійні села (характеризуються значною відстанню від районного центру, центральних чи кушових сіл, транспортних магістралей тощо); села-супутники (ці поселення безпосередньо межують із містами, територіально врастаючи в них, тобто прослідковується явище поселенської дифузії – злиття населених пунктів); транзитні села (наявність на території сільського поселення великих автомобільних магістралей).

До сільських населених пунктів належать дачно-садівничі товариства, окремо розташовані житлові будинки і котеджні містечка. Ці поселення розміщуються за межами населених пунктів. Причому земельні ділянки, надані для дачного будівництва, входять до складу земель рекреаційного призначення, а для ведення садівництва – земель сільськогосподарського призначення. Території таких поселень призначаються для організації позаміського відпочинку громадян, ведення садівницького та городницького господарства з можливістю розташування садових або дачних будинків, які можуть використовуватись для тимчасового (сезонного) проживання. Крім того, невеликі поселення, які мають тимчасове значення і несталий склад населення або є об'єктами службового призначення в системі певної галузі господарства, – будівлі залізничних служб, будинки лісників, шляхових майстрів, бакенщиків, польові стани та одиночні двори – не є самостійними населеними пунктами і належать до тих населених пунктів, з якими вони пов'язані адміністративно або територіально.

Рациональне формування і збереження наявних сільських систем розселення поряд із розвитком виробничої та соціальної інфраструктури незалежно від величини села та його відстані до адміністративно-господарського центру забезпечить сприятливі умови для нормальної життєдіяльності селян.

Подальший стан і сама доля сільських поселень значною мірою залежать від розвитку економіки територій, центром яких вони є, та зміцнення на цій основі їх функціонального значення. У зв'язку з цим створення нових форм господарювання в аграрному секторі, зокрема селянських (фермерських) господарств, сприятиме розширенню функцій малих і середніх сіл, посиленню їх життєдіяльності. Законом України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” передбачено заходи щодо підтримки певної категорії сіл, які на час його прийняття (початок 90-х рр.) кваліфікувалися як “трудонедостатні”. У цих селах дозволяється будівництво житла за рахунок державних централізованих капітальних вкладень; запроваджено особливі пільги для осіб, які могли б переселитися сюди на постійне місце проживання, пільгове оподаткування новостворених селянських (фермерських) господарств. На жаль, через відсутність необхідних коштів задекларовані доходи підтримки “трудонедостатніх” сіл останнім часом не здійснюються. Вирішальним критерієм зарахування села до категорії “трудонедостатніх” була незадоволена потреба місцевого сільськогосподарського підприємства у трудових ресурсах.

Сучасна соціально-економічна ситуація в аграрному секторі зробила неактуальною проблему трудонедостатності, і навпаки, вагома частка сільського населення не має постійного місця роботи. Коло таких поселень визначається на основі об'єктивних критеріїв, зараховувати до них деградуючі, а також безлюдні поселення, які доцільно відродити. Деградуючі та безлюдні (що підлягають відродженню) поселення мали б стати правонаступниками пільг, які надані трудонедостатнім селам відповідно до Закону України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” та інших нормативних актів. Органи державної влади на місцях та місцевого самоврядування також повинні надавати цим поселенням підтримку за рахунок власних фінансових і матеріальних ресурсів.

Сучасні вітчизняні вчені, досліджуючи сільські поселення, використовують термін “деградуючі і безлюдні поселення”. До деградуючих належать поселення з часткою осіб пенсійного віку та інвалідів (далі – пенсіонерів) серед їх мешканців понад 50%, а в малих (до 200 осіб) – понад 40%. Для здійснення гнучкої політики державного протекціонізму в їх сукупності виділяють дві підгрупи: вмираючі і занепадаючі. До підгрупи вмираючих зараховують поселення, що відповідають хоча б одному з трьох критеріїв: 1) частка пенсіонерів становить 65% і більше; 2) частка пенсіонерів становить понад 50 (у малих

поселеннях людністю до 200 осіб – понад 40% і немає дітей та підлітків до 16 років; 3) частка пенсіонерів понад 40% і кількість мешканців менша 50 осіб. Вмираючі поселення є групою крайнього ризику і потребують державної підтримки.

До підгрупи занепадаючих зараховують деградуючі поселення, які не увійшли в підгрупу вмираючих, тобто поселення, що відповідають одночасно трьом таким критеріям: частка пенсіонерів становить більше 50–65% (у малих поселеннях людністю до 200 осіб – понад 40%); є діти і підлітки до 16 років; людність становить 50 осіб і більше. Державна допомога їм надається в менших розмірах порівняно із вмираючими.

До безлюдних належать села, що втратили постійних мешканців, але зберегли елементи життєвого середовища. Вони можуть значитись або навіть бути зняті з адміністративного обліку. Число безлюдних сільських поселень, що не значаться в обліку, можна визначити лише на місці – в кожному адміністративному районі.

Етапність відродження безлюдних сільських поселень і характер використання їх потенціалу визначають місцеві органи влади. При неможливості у найближчі роки відродження безлюдних поселень для постійного проживання мешканців ці поселення можна використовувати для сезонного відпочинку міських жителів, ведення садівництва та городництва, розвитку рекреації. Якщо і це з певних причин неможливе, варто вдатися до консервування виробничого та іншого потенціалу безлюдних поселень. Розорювання призначеної для забудови території безлюдних поселень та руйнація їх потенціалу недоцільні.

На базі трьох категорій поселень (занепадаючих, вмираючих та безлюдних) пропонується визначати сільські адміністративні райони *демографічної та поселенської кризи*. До них зараховують райони, в яких частка безлюдних і деградуючих поселень досягає 40% і більше, та ті, де коефіцієнт депопуляції (перевищення числа померлих над народженими з розрахунку на 1 тис. жителів) більший 15.

Сучасні проблеми сільського розселення залежать від позиції держави щодо напрямів вирішення селянського й земельного питань. Початок було покладено у 20-х рр. ХХ ст. у зв'язку з проведенням колективізації сільського господарства, подальшими змінами в розвитку продуктивних сил села, формах власності й територіальної організації виробництва, принципах і методах регулювання процесу розселення.

За класифікацією вченого економіста-аграрника Д.Крисанова сільська поселенська мережа охоплює 10 основних етапів розвитку.

Перший етап (1929–1930 рр.) – до початку масової колективізації сільського господарства безоплатне згідно з “Декретом про землю” передавання селянам у користування земельних наділів, які заклали економічну основу дрібноселянських господарств. Селяни на власний розсуд використовували

землю для вирощування продукції і після сплати податків повністю розпоряджались результатами власної праці. З регіонів із низькою землезабезпеченістю населення проводилось добровільне переселення сільських жителів на землі, що входили до складу обласних і республіканського земельних фондів.

Унаслідок цього організувались нові сільські населені пункти, здійснювалось їх відповідне інженерне облаштування. З цією метою державою надавалась певна допомога. У цей період у старозаселених районах України (північних, центральних) було організовано 1829 виселків, де налічувалось понад 69 тис. селянських дворів, а в південних – 1372 селища, в які переселились, за неповними даними, понад 52 тис. селянських господарств. Нові поселення були порівняно невеликі за розмірами, і організація одно- та малодвірних хуторів не заборонялась, хоча й не схвалювалась.

Другий етап (1930–1939 рр.) – усупільнення, “добровільне” об’єднання індивідуальних земельних наділів у колективні господарства повністю змінило ситуацію: у результаті селяни були позбавлені “прив’язаності” до своєї ділянки землі, хоча можливість працювати на ній залишилась. Унаслідок цього був остаточно розірваний і втрачений ще не досить міцний зв’язок між персоніфікованим господарем-користувачем і земельною ділянкою. Зміна землекористувача у досить короткі строки не вплинула на кількісний склад наявної мережі сільських поселень, але істотного удару по ній було завдано в результаті штучного голодомору 1932–1933 рр. (померло близько 7–8 млн осіб) та масової міграції селян у міста.

Третій етап (1939–1940 рр.) – примусова ліквідація практично всієї хутірської системи розселення в Україні. Підставою, а точніше ідеологічною під основою (без необхідного економічного обґрунтування), стало офіційне визнання того, що наявність малих поселень і хуторів сприяє збереженню одноосібницької, приватновласницької психології, перешкоджає включенню хуторян у формування нових відносин, гальмує соціалістичні перетворення на селі. З метою забезпечення широкої участі жителів дрібних поселень у соціалістичному будівництві було визнано за доцільне в короткі строки зселити хутори. У результаті з обжитих та облаштованих місць було переселено близько 180 тис. дворів колгоспників: одна частина в наявні населені пункти, а друга утворила нові поселення (лише у 1939 р. було організовано 732 селища).

Четвертий етап (1941–1950 рр.) – руйнація понад 28 тис. сільських поселень у результаті воєнних дій на тимчасово окупованій території, їх відбудова протягом кількох п’ятирічок, відновлення наявних та організація нових державних і колективних господарств у неколективізованих регіонах України.

П’ятий етап (1951–1957 рр.) – матеріально-технічне зміцнення й укрупнення сільськогосподарських підприємств при збереженні наявних форм сільського розселення та еволюційному розвитку всіх типів населених пунктів.

Шостий етап (1958–1959 рр.) – ліквідація одно- і малодвірних поселень обліково-статистичним методом. На початок 1958 р. в Україні, за даними річних звітів сільськогосподарських підприємств, налічувалось 92,7 тис. сіл, а на мо-

мент проведення Всесоюзного перепису населення 1959 р. було зафіксовано лише 42,2 тис. населених пунктів. Понад 50 тис. найдрібніших поселень, розташованих переважно в західних областях України та в зоні Карпат, було об'єднано або приписано до сусідніх поселень.

У географічному плані реальних змін у поселенській мережі не відбулося. Правовою підставою для проведення цих змін став один із пунктів відповідного нормативного акта, де сказано: “одиночні двори, що розташовані поблизу населених пунктів, приєднуються до тих поселень, з якими вони мають зв'язок у господарському та адміністративному відношенні”. На практиці поняття “одиночні двори” було розширено до “невеликих поселень”, що пізніше зафіксовано в нових нормативних документах, а кількісна невизначеність терміна “поблизу” надавала широкі можливості для його неоднозначного тлумачення на місцях.

Сьомий етап (60-ті рр.) – це активна, форсована реалізація на практиці концепції “неперспективних” населених пунктів, партійних лозунгів типу “перетворити колгоспні села в укрупнені населені пункти міського типу”, “високоіндустріалізованому сільському господарству повинні відповідати висококонцентровані форми розселення” та ін. До категорії “неперспективних” були зараховані малі, середні і навіть великі населені пункти з чисельністю жителів до 1 тис. осіб. Різними методами – обліково-статистичним (об'єднання під однією назвою, включення в міську зону, переведення в селища міського типу, зняття з обліку), адміністративного примушування селян до переселення у перспективні села, свідомого погіршення соціально-культурних умов життя, закриття невеликих об'єктів виробничого призначення, заборони нового будівництва та ремонту і реконструкції існуючого житлового фонду, зселення – населення “неперспективних” поселень спонукалось до залишення обжитих і пошуку нових місць проживання. У зв'язку з невідповідністю сільських пунктів уселення до прийому переселенців останні часто закріплювались у містах і селищах міського типу. Ці процеси відбувались на фоні укрупнення сільськогосподарських підприємств та їх внутрішньогосподарських підрозділів, об'єднання сільських рад і сільських районів (до початку другої половини 60-х рр.), започаткування розбудови кількох десятків експериментально-показових сіл у всіх регіонах України. За це період поселенська мережа зменшилась більш ніж на 10 тис. одиниць.

Восьмий етап (70-ті рр.) характеризується завершенням процесів примусового згортання, руйнації сільської поселенської мережі та укрупненням організаційно-виробничих структур (створення єдиних на господарство машинно-тракторних дворів, тваринницьких комплексів, формування значних за площею сівозмін), поступовою відмовою від “насильницьких” методів і перехід до регулювання сільського розселення на основі його еволюційного розвитку, започаткуванням тенденцій до поступової стабілізації поселенської мережі, збереження на обліку сіл, які не мали населення. На цьому етапі зроб-

лено перші спроби теоретичного обґрунтування і практичної реалізації підходів, не пов'язаних із руйнуванням наявного поселенського потенціалу.

Дев'ятий етап (80-ті рр.) – поширення процесу розукрупнення організаційно-виробничих структур та органів територіального самоврядування, перехід до активних методів гальмування розпаду та подолання стагнації в розвитку населених пунктів великих, середніх і навіть малих розмірів шляхом реалізації республіканських, регіональних і місцевих цільових програм, спрямованих на забезпечення формування сучасної матеріальної бази, соціально-культурної сфери, при самоплинному, “повзучому” подрібненні та знелюдненні сіл, ослабленні й згортанні поселенської мережі; започаткування і поширення практики роз'єднання раніше об'єднаних під однією назвою поселень, поновлення відокремлених населених пунктів у правах як самостійних елементів розселення; переселення населення із зон відчуження з високим рівнем радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи; продовження практики стихійного та започаткування регульованого переселення депортованих народів (кримських татар, німців, греків, болгар, вірменів) на свої землі; обґрунтування концептуальних положень теорії ефективного використання існуючого поселенського потенціалу, збереження і зміцнення села на основі його багатофункціонального розвитку.

Десятий етап (із 90-х рр.) – започаткування і поширення процесів реформування відносин власності в аграрній сфері, роздержавлення і приватизація державних та паювання майна та землі в колективних, міжгосподарських підприємствах, утвердження рівноправності різних форм власності (державної, приватної), виникнення і поширення селянських (фермерських) господарств при певному зростанні загальної кількості та прискорення процесу еволюційного подрібнення малих сіл, дальше ослаблення поселенської мережі; започаткування практики повернення селищам міського типу статусу сільських поселень; надання частині населених пунктів статусу гірських та курортних, спроби законодавчого закріплення статусу сільської поселенської мережі, забезпечення державного протекціонізму стосовно занепадаючих аграрних територій та хуторів і малих поселень.

Соціальне відродження села є обов'язковою передумовою подолання кризових явищ в агропромисловому комплексі, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та вирішення проблеми продовольчого забезпечення населення України.

Незадовільні економічні та соціальні умови на робочих місцях і проживання на селі спричиняють руйнацію сільської поселенської мережі, розширення зон суцільної незаселеності сільських територій, розпорошення та низький рівень забезпеченості об'єктами соціальної інфраструктури тощо. Так, в останні роки триває процес розукрупнення сільських населених пунктів за чисельністю жителів. За даними останнього суцільного обстеження сіл, за 1990–2006 рр.

частка сіл із чисельністю населення до 100 осіб збільшилась на 4,6%, водночас кількість сіл із чисельністю населення 200–500 осіб і більше зменшилась на 4,4%.

Дослідження академіка НААН України В.Терещенка свідчать, що за 50 останніх років з карти України зникло 13,5 тис. сільських населених пунктів, або кожне третє село. Піковим періодом зменшення сільських населених пунктів були 1980–1990 рр., коли щорічно зникало 85 сіл. Протягом останніх років темпи скорочення сільської поселенської мережі уповільнились. У 1990–2000 рр. щорічне зменшення населених пунктів становило 65 од., а за останні роки – близько 15–20 од. за рік. Враховуючи, що в Україні є сільські населені пункти, які знелюднені, але не зняті з адміністративного обліку, темпи скорочення сільської поселенської мережі фактично вищі.

До основних причин, які призвели до знелюднення сільських населених пунктів, він зараховує: міграцію сільського населення, особливо сільської молоді; адміністративні маніпуляції (унаслідок реалізації у 60–70 рр. ХХ ст. політики “неперспективних сіл” відбулось укрупнення колгоспів, ліквідація “неперспективних” сіл та їх приєднання до так званих “центральных садиб”; переселення жителів із зони радіаційного забруднення та ін.).

Із соціальної точки зору сільські населені пункти є середовищем відтворення населення, трудового потенціалу. Тому процес сільського розселення, на нашу думку, необхідно аналізувати комплексно, враховуючи соціальні, географічні, етнографічні та інші чинники, які мають регіональні особливості.

Характерна риса сільських поселень – нерівномірне розміщення по території України. Різні області характеризуються досить істотною відмінністю такого показника, як густина сіл, що дає уявлення про ступінь насиченості території поселеннями та рівень її заселення.

Відповідно до Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” та Земельного кодексу України особливо значну роль у вирішенні питань регулювання земельних відносин відіграють місцеві ради. Згідно з чинним законодавством земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності. Відповідно до цього землі, які належать на праві власності територіальним громадам сіл, селищ, міст, є комунальною власністю.

До повноважень місцевих рад у галузі земельних відносин на території сіл і селищ належать:

- підготовка і внесення на розгляд ради пропозицій щодо встановлення ставки земельного податку, розмірів плати за користування природними ресурсами, вилучення (викупу), а також надання під забудову та для інших потреб земель, що перебувають у власності територіальних громад;*
- справляння плати за землю;*
- здійснення контролю за додержанням земельного та природоохоронного законодавства, використанням і охороною земель, при-*

родних ресурсів загальнодержавного та місцевого значення, відтворенням лісів;

– реєстрація суб'єктів права власності на землю;

– реєстрація права користування землею і договорів на оренду землі; видача документів, що посвідчують право власності і право користування землею;

– координація діяльності місцевих органів земельних ресурсів;

– вирішення земельних спорів у порядку, встановленому законом;

– підготовка висновків щодо надання або вилучення в установленому законом порядку земельних ділянок, що проводиться органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;

– організація і здійснення землеустрою, погодження проектів землеустрою;

– здійснення контролю за впровадженням заходів, передбачених документацією із землеустрою.

Право власності на землю територіальних громад висуває певні вимоги до земель комунальної власності, які не можуть передаватись у приватну власність, зокрема:

– землі загального користування населених пунктів (майдани, вулиці, проїзди, шляхи, набережні, пляжі, парки, сквери, бульвари, кладовища, місця знешкодження та утилізації відходів тощо);

– землі під залізницями, автомобільними дорогами, об'єктами повітряного і трубопровідного транспорту;

– землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого призначення, що мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність, якщо інше не передбачено законом;

– землі лісогосподарського призначення, крім випадків, визначених Земельним кодексом України;

– землі водного фонду, крім випадків, визначених Земельним кодексом України;

– земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування;

– земельні ділянки, штучно створені в межах прибережної захисної смуги чи смуги відведення, на землях лісогосподарського призначення та природно-заповідного фонду, що перебувають у прибережній захисній смузі водних об'єктів, або на земельних ділянках дна водних об'єктів.

За даними останнього обстеження сільських населених пунктів України у 2006 р., площа господарської території сільських населених пунктів становила 48,3 млн га, у тому числі 5,4 млн га – площа території населених пунктів, 3,4 млн га – земельний запас, 1,5 млн га – земельний державний резерв, 0,3 млн га – національні парки, заповідники, 0,1 млн га – землі садових кооперативів.

З теоретичної точки зору подрібнення і вимирання малих поселень було зумовлене соціально-економічними процесами, які відбувались у сільському господарстві в 60-х рр. Концентрація аграрного виробництва та його індустріалізація спричинили втрату багатьма невеликими поселеннями виробничих функцій, зумовили звуження виробничої сфери, зменшення потреби у трудових ресурсах. Однак останнє було завуальовано випереджальними щодо обсягів зменшення зайнятих у сільському господарстві темпами міграційного руху сільського працездатного населення. За таких умов значна частина малих сіл опинялась поза виробничим процесом і навіть без додаткових зусиль була приречена на поступове вимирання.

Проблема подальшого розвитку сільських поселень залежить від розвитку економіки територій, центром яких вони є, і зміцнення на цій основі їх функціонального значення. Прийняття Закону України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” (1990 р.) започаткувало формування сучасної законодавчо-нормативної бази регулювання цих процесів. Надзвичайно важливе місце в розмежуванні відповідальності між різними ланками управління щодо регулювання зовнішніх ефектів повинні посісти закони України “Про місцеве самоврядування в Україні” та “Про місцеві державні адміністрації”.

Так, Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні” у практику місцевого самоврядування введено такі нові поняття, як “територіальна громада”, “представницький та виконавчий органи”, “орган місцевого самоврядування”, “органи самоорганізації населення”, “делеговані повноваження”, “місцевий бюджет”, “поточний бюджет”, “бюджет розвитку”, “мінімальний бюджет місцевого самоврядування”, “мінімальний рівень соціальних потреб” тощо. Відповідно до ст. 2 цього Закону державою гарантуються право й реальна здатність територіальної громади – мешканців села чи добровільного об’єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Законом України “Про стимулювання розвитку регіонів” визначено особливості державного стимулювання розвитку депресивних територій, які поділяються на такі групи:

- регіони;*
- промислові райони – райони, в яких частка зайнятих у промисловості перевищує частку зайнятих у сільському господарстві;*
- сільські райони – райони, в яких частка зайнятих у сільському господарстві перевищує частку зайнятих у промисловості;*
- міста обласного значення.*

Території надається статус депресивної з метою створення правових, економічних та організаційних засад для вжиття органами державної влади та

органами місцевого самоврядування особливих заходів для стимулювання її розвитку.

Основні показники розвитку, за якими території визнаються депресивними:

- регіони, в яких протягом останніх п'яти років найнижчі середні показники валової доданої вартості на одну особу;*
- промислові райони, в яких протягом останніх трьох років найвищі середні показники рівня безробіття, найнижча зайнятість у промисловості, найнижчі обсяг промислового виробництва на одну особу та рівень середньої заробітної плати;*
- сільські райони, в яких протягом останніх трьох років найнижчі щільність сільського населення, природний приріст населення, частка зайнятих у сільському господарстві, обсяг виробництва сільськогосподарської продукції на одну особу та рівень середньої заробітної плати;*
- міста обласного значення, в яких протягом останніх трьох років найвищі середні показники рівня безробіття, зокрема довготривалого, та найнижчий рівень середньої заробітної плати.*

Депресивними визнаються промислові та сільські райони, а також міста обласного значення, показники розвитку яких відповідають одночасно всім критеріям. З цією метою окреслено й закріплено повноваження сільських, селищних і міських рад та їх виконавчих органів, а також районних та обласних рад у частині, що стосується відповідальності за соціальне облаштування підвідомчої території, визначено матеріальні й фінансові засади та інструментарій реалізації повноважень, встановлено відповідні гарантії.

З метою стимулювання розвитку депресивних територій у їх межах можуть здійснюватися такі заходи:

- цільове спрямування державних інвестицій у розвиток виробничої, комунікаційної та соціальної інфраструктури;*
- надання державної підтримки, у тому числі фінансової, малим підприємствам, сприяння формуванню об'єктів інфраструктури розвитку підприємництва, таких як бізнес-центри, бізнес-інкубатори, інноваційні та консалтингові центри, венчурні фонди тощо;*
- спрямування міжнародної технічної допомоги на вирішення актуальних соціально-економічних та екологічних проблем, а також здійснення інших найважливіших заходів;*
- сприяння зайнятості населення, забезпечення цільового фінансування програм перекваліфікації та професійного розвитку трудових ресурсів, стимулювання трудової міграції, удосконалення соціальної сфери, зокрема житлового будівництва, охорони здоров'я та довкілля;*
- надання іншої державної підтримки розвитку таких територій.*

Сільська поселенська мережа має вкрай недостатню забезпеченість об'єктами соціальної інфраструктури, а в тих сільських населених пунктах, які її мають, продовжується скорочення кількості дитячих дошкільних закладів, шкіл, лікарняних закладів, підприємств торгівлі й побутового обслуговування населення. У зв'язку з цим державна політика розселення має здійснюватися за такими основними напрямками:

- сприяння розвитку нових форм територіальної організації розселення;
- комплексний економічний та соціальний розвиток міст;
- збалансованість територіальної та функціональної структури розселення;
- подолання істотних відмінностей між міським та сільським розселенням, поступове формування інтегрованого розселення;
- деконцентрація розселення на основі деконцентрації суспільного виробництва;
- економічне регулювання розвитку міських та сільських поселень різних видів і типів;
- збереження та зміцнення наявної сільської поселенської мережі;
- територіальне управління розселенням.

Відомий вітчизняний учений економіст-аграрник І.Прокопа вважає, оскільки носієм усіх функцій і прав місцевого самоврядування, у тому числі й суб'єктом права комунальної власності, є вся територіальна громада, то жителі невеликого села, об'єднаного в одну територіальну громаду із жителями значно більшого села, практично втрачають можливість самостійно вирішувати будь-які питання функціонування свого поселення. А це є і залишатиметься однією з найголовніших причин занепаду і відмирання сіл.

Для усунення зазначеної причини необхідно ряд прав і функцій місцевого самоврядування надати жителям тих сільських поселень, які об'єднуються з населенням інших сіл в одну територіальну громаду. Це дасть можливість залучити всі сільські поселення до правового поля держави. Таке завдання можна вирішити, адже Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні” тільки започатковується, а не вичерпується законодавча база місцевого самоврядування. Розвинути її в зазначеному напрямі можна, на нашу думку, прийняттям законопроекту “Про сільську поселенську мережу”.

Передусім поряд із поняттям “територіальна громада” у правовій практиці доцільно застосовувати термін “сільська громада”, який визначатиме жителів, об'єднаних спільним проживанням в одному сільському населеному пункті. Сільська громада, що самостійно реалізовує всі функції і повноваження місцевого самоврядування, діє як територіальна громада й одноосібно утворює адміністративно-територіальну одиницю. Якщо жителі якогось села об'єднані в територіальну громаду з жителями іншого поселення, то не слід робити вигляд, ніби їх територіальна спільнота цілком зникла, “розчинилася” у громаді іншого поселення. Насправді ж цього не відбувається (інакше були б підстави для об'єднання поселень), тому за жителями таких сіл слід зберегти статус сільської громади, хоча і такої, що є складовою територіальної громади.

Нині у сільській місцевості проживає і, за демографічними прогнозами, в найближчі десятиліття проживатиме близько третини населення України. У ст. 2 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” передбачено, що жителі всіх сільських поселень, як і інші громадяни, мають право самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення. У територіальних громадах, які складаються з кількох сільських громад, необхідно врегулювати щонайменше три проблеми:

- уточнити відносини комунальної власності на об’єкти, що використовуються для соціально-культурного та комунально-побутового обслуговування жителів відповідних сіл;
- забезпечити соціально рівні умови обслуговування населення у селах;
- гарантувати участь кожної сільської громади у вирішенні питань, що стосуються функціонування її села.

У зв’язку з тим, що Конституція України та Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” визнають право комунальної власності винятково за територіальними громадами, законопроектом “Про сільську поселенську мережу” необхідно гарантувати реалізацію майнових і фінансових інтересів сільських громад кожного з поселень, які утворюють спільну територіальну громаду. Наприклад, сільську раду утворюють три села, в кожному з яких є ФАП, у двох – клуби, а в одному (найбільшому) – школа та будинок культури. Право власності на ФАП, клуби і будинок культури доцільно закріпити за громадами сіл, в яких вони розташовані, а на школу – за територіальною громадою усіх трьох сіл. Правильність такого рішення можна обґрунтувати й тим, що окремі об’єкти (наприклад ФАП) сільська громада може створювати на кошти, зібрані шляхом самооподаткування.

Право власності на такий об’єкт повинне належати саме цьому колективу людей, а не всій територіальній громаді, до якої він входить.

Як уже зазначалось, відповідно до Закону України “Про місцеве самоврядування” держава виділяє сільським радам доходну базу, достатню для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних соціальних потреб. Для цього мінімальні розміри місцевих бюджетів визначатимуться на основі нормативів бюджетної забезпеченості на одного жителя. Однак у сільських радах, що мають кілька поселень, навіть за реального середнього нормативу бюджетної забезпеченості жителі різних поселень, як і тепер, не матимуть однакових можливостей задоволення своїх потреб. На їх підвідомчій території може бути одна амбулаторія (один ФАП), одна школа тощо на два–три села, і частина населення змушена буде зазнавати додаткових витрат, щоб одержати такі ж самі послуги, які інша частина одержить за місцем проживання, або взагалі відмовитись від послуг.

Для усунення зазначеної нерівності необхідно передбачити можливість урахування в нормативах бюджетної забезпеченості витрат, пов’язаних з одержанням жителями сільських поселень найнеобхідніших послуг не за місцем

проживання. Для цього у сільських радах, утворених кількома поселеннями, необхідно розробляти, затверджувати і виконувати місцеві бюджети з виділенням (хоча б розрахунково) доходів і видатків по кожному поселенню. Це ж стосується селищних і міських рад, якщо до відповідних територіальних громад входять сільські громади. Доцільно також надати право жителям сіл, де немає окремих закладів соціального призначення, вимагати виділення із місцевих бюджетів належної їм частки коштів на організацію обслуговування за місцем проживання.

Ще одним принциповим положенням, яке слід закріпити в законопроекті “Про сільську поселенську мережу”, є запровадження поняття господарської території сільських поселень. Ця територія, що обслуговується чи повинна обслуговуватись мешканцями даного населеного пункту, мала б включати площу самого населеного пункту, площу сільськогосподарських угідь та площу, зайняту лісами, лісосмугами, водоймами, дорогами, ярами тощо.

Ідеться не про закріплення земельних угідь за сільськими громадами як за суб’єктами господарювання (хоча і це не виключено), а про визначення території, на якій господарська діяльність людей мала б бути джерелом розвитку даного поселення.

Господарська територія сільських поселень – складова загальної площі адміністративно-територіальної одиниці і, природно, повинна вписуватись у її межі. В Законі України “Про місцеве самоврядування” не згадується про території адміністративно-територіальних одиниць, але в прикінцевих і перехідних положеннях є посилання на майбутній закон про адміністративно-територіальний устрій, яким, очевидно, вирішуватиметься дане питання. Однак ще до остаточного вирішення питань адміністративно-територіального устрою слід зафіксувати наявність у сільських поселень господарської території, на підставі якої сільські громади можуть претендувати на свою частку в комунальній власності, доходах і видатках місцевих бюджетів, відстоювати свої інтереси при вирішенні земельних та екологічних питань тощо.

Відповідно до Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” сільська рада надає згоду на розміщення в селах нових об’єктів, сфера екологічного впливу яких включає відповідну територію. Якщо ж рада є представницьким органом жителів кількох поселень, то більшістю голосів вона може дати відповідний дозвіл без достатнього врахування інтересів однієї із сільських громад. Наприклад, погодитись на розташування звалища поблизу хутора тільки заради того, щоб відсунути його якнайдалі від великого села. Для запобігання подібним випадкам необхідно законодавчо зумовити права жителів кожного поселення на певну господарську територію, а також відповідальність за її стан.

Отже, у законопроекті “Про сільську поселенську мережу” до виключної компетенції сільських громад слід зарахувати такі повноваження: володіння об’єктами, які перебувають у комунальній власності сільських громад, та розпорядження об’єктами комунальної власності, переданими їм у володіння і користування; організація соціально-культурного обслуговування жителів сіл у найприйнятніших для них формах із залученням бюджетних коштів в обсягах, не менших від нормативів бюджетної забезпеченості населення; надання згоди на розміщення об’єктів, сфера екологічного впливу яких поширюється на господарську територію їх поселень.

Для того аби сільська громада могла належним чином функціонувати, потрібно, щоб її очолювала виборна посадова особа – голова. Голова сільської громади повинен представляти її у відносинах із територіальною громадою, органами місцевого самоврядування, державними органами, іншими юридичними і фізичними особами, звертатися за потреби до суду щодо визнання незаконними актів і дій, що обмежують права та інтереси сільської громади. Доцільно запровадити норму, за якою органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади не могли б розглядати питань, що стосуються долі села, без участі голови сільської громади. Якщо рішення цих органів обмежуватимуть права та інтереси сільських громад, сільському голові слід надати право відкладального вето на їх виконання з тим, щоб можна було опротестувати їх у суді.

Наступна проблема пов’язана із зміцненням доходної частини місцевого бюджету сільської ради. На нашу думку, дуже слухна пропозиція відомого вченого економіста-аграрника В.Дієсперова, який пропонує законодавчо вирішити такі питання:

- до сільських громад мають перейти від районних державних адміністрацій права щодо користування всіма землями, а не тільки тими, що розташовані в межах населених пунктів;
- обов’язковими повинні стати внески на соціальні потреби села, насамперед великих землекористувачів у визначених розмірах;
- враховуючи, що земля – основне робоче місце для селянства, кількість цих робочих місць має бути збільшена завдяки відновленню сільськогосподарського виробництва, розвитку інтенсивних галузей, збільшенню поголів’я худоби і птиці;
- зобов’язати підприємців здійснювати плату в бюджет сільської зайнятості за відсутність робочого місця (згідно з установленими нормативами);
- загальним правилом повинна стати норма, за якою реєстрація всіх власників підприємств здійснюється на території сільської ради, де розташовані використовувані ними землі;
- збільшити частку єдиного податку на підприємницьку діяльність до 50%, яка має залишатися у місцевому бюджеті сільської ради;
- розширити права сільських рад щодо контролю за діяльністю усіх розташованих на їх території підприємств, установ і організацій.

До суб’єктів регулювання механізму соціального облаштування сільських територій, що забезпечують формування законодавчо-нормативної бази з пи-

тань трансформації та розбудови механізму регулювання позаринкових відносин, можна зарахувати Адміністрацію Президента України, Апарат Верховної Ради України та Секретаріат Кабінету Міністрів України. У межах чинного законодавства функції розробки, прийняття та затвердження законів, прийняття постанов і розпоряджень виконують місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, а також галузеві й міжгалузеві міністерства, державні комітети, національні (державні) комісії тощо. Останні формують нормативно-правовий інструментарій, де прямо чи опосередковано конкретизуються основні положення законодавчої бази стосовно суб'єктів механізму регулювання позаринкових відносин на регіональному та місцевому рівнях на певний період часу.

Нині в сільських поселеннях України відбуваються різноманітні процеси, зумовлені екологічними, демографічними, соціальними, історико-культурними та економічними чинниками. Тому комплексний розвиток сільських поселень потребує визначення конкретної системи управління, яка, на нашу думку, повинна мати соціальну спрямованість.

Сучасне управління цим процесом здійснюється за допомогою самоврядної моделі управління, яка створює необхідні умови наближення органів місцевої влади до сільського населення, а також пристосована до місцевих умов і особливостей території, сприяє розвитку ініціативи громадян. Вона формує гнучку систему управління. Формування самоврядної моделі управління розвитком сільських поселень відбувається шляхом обрання сільською територіальною громадою органу місцевого самоврядування – сільської ради з її виконавчим комітетом на чолі із сільським головою. Крім того, до управління комплексним розвитком сільських поселень залучаються керівники підприємницьких структур, громадських організацій, функціонування яких координується органами представницької влади і які спільно вирішують місцеві проблеми та інтереси громади.

Комплексний розвиток населеного пункту в системі загально-державного регулювання передбачатиме такі блоки повноважень:

- загальну координацію комплексної розбудови населених пунктів, забезпечення єдиної державної політики щодо розвитку території, опрацювання її основних напрямів;*
- організацію юридично-правової системи, забезпечення реального самоуправління самоврядних структур із проблем відродження населеного пункту з урахуванням ринкових перетворень, контроль за дотриманням нормативно-правових актів у процесі територіальної розбудови;*
- розроблення державних довгострокових комплексних програм, запровадження концептуальних і методологічних основ їх формування, опрацювання стандартів загальнодержавного рівня, контрольних цифр, нормативів та контроль за їх виконанням;*
- забезпечення єдиної цільової інвестиційної політики щодо здійснення державних комплексних та місцевих програм з питань*

розвитку територіальної громади, розробку та обґрунтування у правовому аспекті пільг з надання фінансової допомоги, а також контроль за виконанням державного бюджету;
– наукове та інформаційне забезпечення розвитку територіальної громади, надання наукових та юридичних консультацій;
– залучення установ і навчальних закладів до планування та виконання наукових досліджень, підготовки й перепідготовки фахівців для соціального підкомплексу.

Довгострокова політика органів державної влади та органів місцевого самоврядування спрямована на забезпечення сталого розвитку територій сільських рад з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів. Відповідно до ст. 16 Закону України “Про регулювання містобудівної діяльності” планування територій на місцевому рівні здійснюється шляхом розроблення та затвердження генеральних планів населених пунктів, планів зонування територій і детальних планів території, що визначає принципів рішення розвитку, планування, забудови та іншого використання території населеного пункту.

Сфера містобудування та архітектури після змін законодавства України має певні особливості планування розвитку територій. Так, нове законодавство створює передумови для передачі значного масиву державних земель у комунальну власність, посилюючи матеріальну базу місцевого самоврядування, оскільки 10% надходжень від продажу земельних ділянок у межах населеного пункту будуть перераховуватися до місцевого бюджету. Необхідність у запровадженні комунальної власності на землі населених пунктів зумовлена визнанням і становленням місцевого самоврядування в Україні. Отже, розмежування полягає у виділенні із земель частки державної, яка є необхідною для функціонування міської громади. Такі заходи схвалені і постійно здійснюються в розвинутих країнах.

Розробка містобудівної документації на місцевому рівні (генеральні плани населених пунктів, плани зонування території і детальні плани території) відбувається з урахуванням даних державного земельного кадастру на актуалізованій картографічній основі в цифровій формі як просторово орієнтована інформація в державній системі координат. У складі генерального плану населеного пункту невід’ємною частиною є план земельно-господарського устрою (ст. 17 Закону України “Про регулювання містобудівної діяльності”), а також може бути розроблений і план зонування території та/або детальний план території.

Генеральні плани, детальні плани, комплексні проекти забудови є основними документами, які визначають планувальну структуру населених пунктів.

На основі аналізу та прогнозування демографічних, соціально-економічних, природно-географічних, інженерно-технічних, екологічних, санітарно-гігієнічних, історико-культурних чинників визначаються довгострокова стратегія розвитку сільської ради, функціональне призначення та будівельне зонування території, а також приймаються принципів рішення щодо розміщення

об'єктів виробничого та соціального призначення, захисту території від небезпечних природних і техногенних процесів, охорони природи й історико-культурної спадщини, черговості освоєння території тощо.

Вищезазначений закон докорінно змінює систему планувальної документації на місцевому рівні. Крім того, законом суттєво підвищені вимоги до планувальної документації населених пунктів. Зокрема, згідно із законом невід'ємною частиною генерального плану міста (села, селища) має бути план земельно-господарського устрою. Тобто вперше землевпорядна документація входить до складу містобудівної. Законом визначені особливості регулювання земельних відносин при здійсненні містобудівної діяльності, а саме: документація із землеустрою розробляється з урахуванням положень “Плану зонування” та “Детального плану території”, у разі відсутності яких забороняється надавати земельні ділянки із земель державної або комунальної власності в користування або власність для містобудівних потреб юридичним і фізичним особам.

Запропонована законодавством України у сфері містобудування система взаємозв'язку планувальної документації місцевого рівня включає чотири основних блоки: генеральні плани населених пунктів, на основі яких розробляється план зонування території з урахуванням плану земельно-господарського устрою й містобудівного кадастру з метою визначення умов та обмежень використання території для містобудівних потреб, установлення функціонального призначення території і вимог до забудови.

І блок. Основним видом містобудівної документації на місцевому рівні, призначеної для обґрунтування довгострокової стратегії планування та забудови території населеного пункту, є генеральний план населеного пункту, який визначає принципи рішення щодо розвитку, планування, забудови та іншого використання території населеного пункту.

Генеральний план розробляється безстроково, але період, на який розраховано його виконання, може уточнюватися залежно від містобудівних умов розвитку території.

Невід'ємною складовою генерального плану населеного пункту є: *план* земельно-господарського устрою території, що містить схему розмежування земель за правом власності, функціональним призначенням, обмеженнями в землекористуванні, реєстром власників та землекористувачів.

Основною для розроблення генерального плану населеного пункту є містобудівний кадастр (разом із земельним кадастром) та проект визначення межі населеного пункту, що розробляються на діючій актуалізованій картографічній підоснові масштабами М 1:10000 та М 1:2000. Це означає, що без графічних (топографо-геодезичних) матеріалів із використанням аерофотозйомок високої точності та натурних замірів, переведених у цифрову форму єдиної системи координат, неможливо розпочати планування розвитку території населеного пункту.

Затверджує генеральний план міста (села, селища) та приймає рішення щодо внесення змін до нього відповідна місцева рада за наявності погоджень відповідних служб та організацій з урахуванням державних інтересів. Згідно з чинними державними будівельними нормами аналітична частина генерального плану містить комплексну оцінку сучасного стану території та актуальних проблем розвитку. В ній наводяться проблемно-орієнтовані відомості про сучасний стан та використання території, зокрема: соціально-демографічна характеристика населення; пріоритетні види економічної діяльності, кількість робочих місць та інформація щодо врахування ресурсних обмежень, місцевих і регіональних умов, державних та галузевих програм тощо.

Графічними матеріалами генерального плану сільського населеного пункту є плани і схеми, виконані у встановленому масштабі на топографічній основі. До основних графічних матеріалів належать: план існуючого населеного пункту, що відображає сучасну планувальну структуру; схема планувальних обмежень, зокрема зони прояву небезпечних природних і антропогенних процесів, санітарно-захисні зони, округи й зони санітарної охорони курорту, джерел водопостачання, водоохоронні зони та прибережні захисні смуги водойм і водотоків, охоронні зони природних заповідників, пам'яток природи, архітектури, історії і культури та зони регулювання забудови, ландшафтів, які охороняються; схема розміщення села, селища, міста в системі розселення, яка відображає наявний стан та проектні пропозиції щодо територій спільних інтересів відповідних територіальних громад; основне креслення генерального плану, на якому відображено наявний стан територій та пропозиції щодо їх архітектурно-планувальної організації і функціонального зонування, використання та забудови.

Рішення про необхідність дострокового внесення змін до генерального плану населеного пункту приймається районною державною адміністрацією, а за межами населеного пункту – обласними державними адміністраціями. Експертизі містобудівної документації підлягають тільки генеральні плани міст.

II блок. План зонування території (зонінг) – містобудівна документація, що визначає умови та обмеження на використання, функціональне призначення територій для містобудівних потреб у межах визначених зон. Він розробляється на основі генерального плану населеного пункту (в його складі або як окремий документ), плану земельно-господарського устрою, містобудівного кадастру з метою визначення умов та обмежень використання територій у межах визначених зон (ст. 18). План зонування території не підлягає експертизі та затверджується місцевими радами. Невід'ємною складовою плану зонування території (у складі генерального плану чи окремо) є проект землеустрою щодо впорядкування території населеного пункту.

Зонування території передбачає дотримання таких вимог: урахування попередніх рішень щодо планування і забудови території; виділення зон обмеженої містобудівної діяльності; відображення існуючої забудови територій, інженерно-транспортної інфраструктури, а також основних елементів плану-

вальної структури територій; урахування місцевих умов під час визначення функціональних зон; установлення для кожної зони умов і обмежень із визначенням видів використання земельних ділянок та об'єктів нерухомості; узгодження меж зон з межами територій природних комплексів і смугами санітарно-захисних, санітарних, охоронних та інших зон обмеженого використання земель за допомогою червоних ліній. Цей документ затверджується сесією відповідної місцевої ради і не підлягає експертизі.

III блок. Детальний план території – містобудівна документація, що визначає планувальну організацію, функціональне призначення території як у межах, так і за межами населеного пункту, уточнює положення генерального плану сільського населеного пункту та схеми планування території району.

Детальний план території в межах населеного пункту уточнює положення генерального плану, а за межами населеного пункту визначає функціональне призначення території згідно зі Схемою планування території району. У складі детального плану території розробляється проект землеустрою території. У цьому документі відображаються: принципи планувально-просторової організації забудови; червоні лінії та лінії регулювання забудови; функціональне призначення, режим та параметри забудови однієї чи кількох земельних ділянок, розподіл територій згідно з державними будівельними нормами, стандартами і правилами; містобудівні умови та обмеження (у разі відсутності плану зонування території) або уточнення містобудівних умов та обмежень згідно із планом зонування території; потреба в підприємствах і закладах обслуговування населення, місце їх розташування; доцільність, обсяги, послідовність реконструкції забудови; черговість та обсяги інженерної підготовки території; система інженерних мереж; порядок організації транспортного і пішохідного руху; порядок комплексного благоустрою та озеленення. **Детальний план території затверджується виконавчим органом** місцевої ради і не підлягає експертизі, але потребує узгоджень із відомствами та органами державного нагляду і контролю у сфері містобудування.

IV блок. Основним регулюючим документом, який видається замовнику і проектувальнику органами містобудування для проведення проектних і будівельних робіт, є містобудівні умови та обмеження – документ, що містить комплекс планувальних та архітектурних вимог до проектування і будівництва щодо поверховості та щільності забудови земельної ділянки, відступів будинків і споруд від червоних ліній, меж земельної ділянки, її благоустрою та озеленення, а також інші вимоги до об'єктів будівництва, встановлені законодавством та містобудівною документацією. Ці умови та обмеження впливають із положень генерального плану, плану зонування територій, детального плану територій, пропозицій громадських слухань та наявних нормативно-законодавчих вимог (правил) у будівництві та землекористуванні.

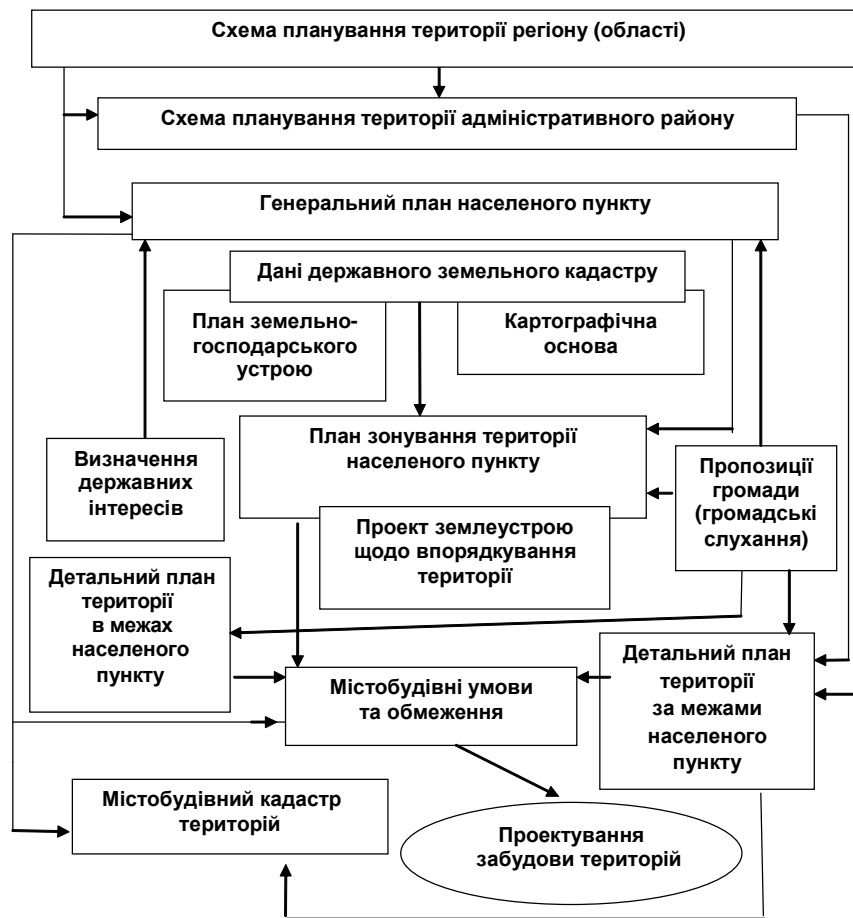

Рис. 4.1. Структурна модель державно-управлінських рішень планування містобудівного розвитку

Варто зауважити, що до прийняття нових законодавчих актів у галузі містобудування умови та обмеження надавалися замовникам на підставі містобудівних обґрунтувань та архітектурно-планувальних завдань щодо визначення параметрів забудови або внесення змін до наявної містобудівної документації. Такий підхід, що ґрунтувався на нормах попередніх законів, суттєво знижував достовірність прогнозів та розрахунків, а також спричинив застосування малоефективних механізмів державного управління містобудівним розвитком, принаймні мінімізував можливість їх модернізації. Зокрема, неточність та неперевіреність даних щодо обсягів будівництва, екологічної ситуації, містобудівних характеристик площі, функціонального зонування територій; прогнозів із головних напрямів розвитку об'єктів інфраструктури тощо призводили до розробки неактуальних містобудівних документів, що (через негативний вплив) унеможливило моделювання державно-управлінських заходів із сталого розвитку територій сільських населених пунктів.

Системний характер такого впливу вимагає врахування чинників, що фокусують проблеми розвитку держави та системи регіонального управління містобудівним розвитком на забезпеченні їх дієздатності й ефективного функціонування. На сьогодні не вироблено практичних рекомендацій і теоретичних підходів до розробки структури, моделі та сутності механізмів державного управління містобудівним розвитком міських поселень в Україні, а також до вирішення питань підвищення їх ефективності та дієвості.

Регуляторні механізми взаємодії суб'єктів містобудування та методика планування територій із залученням фінансово-економічних інструментів у згаданому законі не прописані. При цьому не визначено, яким чином план земельно-господарського устрою сільського населеного пункту, що є невід'ємною частиною генплану, впливатиме на формування житлової, виробничої та рекреаційної територій. Оскільки для розробки проекту будівництва необхідно отримати “умови і обмеження на проектування” та вихідні дані, які видаються лише за наявності затвердженої всієї містобудівної документації, будівельна діяльність з 1 січня 2013 р. може бути припинена у зв'язку з відсутністю оновлених генеральних планів, зонінгу та детального плану територій.

Програми розвитку виконуються на підставі бюджетних запитів, розрахунків дохідної частини та відповідних державних трансфертів без урахування інноваційних можливостей економічного потенціалу територій. Це зумовлює важливість забезпечення органів влади достовірною інформацією, зокрема одержаною за допомогою містобудівного кадастру, щодо наявних місцевих ресурсів і резервів. Це підвищує надійність вкладень інвесторів, дає змогу більш раціонально використати наявні засоби, вирішувати завдання з інвентаризації та обліку місцевих ресурсів, здійснювати моделювання просторового розвитку, аналіз забудови території, контроль за процесами землевідведення та будівництва тощо.

У процесі планування розвитку населеного пункту на рівні містобудівної системи (локальної чи регіональної) регулювання процесів (діяльності) здійснюється за допомогою площинної двовимірної моделі – Генерального плану населеного пункту, який можна назвати інструментом управління держави та органів місцевого самоврядування у містобудівній сфері. Проте, на відміну від адміністративно-територіального поділу, що має чіткі межі, у містобудівній документації територія розглядається “регіонально”, тобто в комплексі соціально-економічних, територіально-поселенських, культурно-побутових зв'язків. Тобто Генеральний план не містить параметрів, кількісних і якісних характеристик земельних ділянок, будинків, споруд, інженерно-транспортної інфраструктури та не переноситься в природу. Крім вищезазначених інструментів регулювання, найдієвішим інструментом управління державних та муніципальних органів влади процесами містобудування є визначений порядок і правила використання земельних ділянок, умови та обмеження при забудові територій, що розробляються як окремий документ на підставі плану зонування територій – “зонінгу” та відповідних “регламентів”.

Пропонується механізм управління на регіональному рівні розробити як сукупність форм і методів впливу територіальних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування на реформування і функціонування економічних суб'єктів у всіх сегментах і ланках господарства району.

Комплексний підхід до управління розвитком регіональної містобудівної системи передбачає взаємозв'язки між її територіальними елементами, спосіб її існування, форми і методи управління та зміну її соціально-економічних станів. Отже, для розуміння механізму державного управління містобудівним розвитком та його особливостей, специфіки на різних рівнях управлінської системи необхідно в різних галузях управління звертати увагу на структуру наявних у системі державного управління зв'язків, що впливає на структуру відповідного механізму. У містобудівній документації за новою парадигмою управлінських зв'язків передбачатимуться механізм реалізації загальних та інших принципів управління, механізми планування, організації, мотивації, координації, розпорядництва, обліку, аналізу і контролю, які використовують економічні, організаційно-адміністративні, соціальні та інші методи управління.

Аналітична частина містобудівної документації міститиме систему формування цілей і стимулів. Система цілей, покладених в основу дії механізмів регулювання розвитку територій, має базуватися на врахуванні економічних інтересів усіх соціальних груп населення, трудових колективів, підприємців, асоціацій і забезпечувати інтенсифікацію розвитку господарства території, прогресивну перебудову його структури, прискорення темпів науково-технічного прогресу, розв'язання актуальних соціальних проблем. Ядром механізму державного управління містобудівним розвитком міських поселень є система соціально-економічних стимулів, що спонукають органи місцевого самоврядування до прийняття виважених рішень у землевідведенні та забудові території шляхом ефективного планування.

Під час дослідження правового поля містобудівної діяльності виявлено особливості дії механізмів правового забезпечення суб'єктів управління містобудівною галуззю, до яких слід зарахувати вісім основних категорій:

- державні органи виконавчої влади з питань містобудування та архітектури на центральному, регіональному і місцевому рівнях (що регулюють містобудівну діяльність);*
- державні органи земельних ресурсів України (центральний і територіальні органи, що здійснюють регулювання земельних відносин);*
- органи місцевого самоврядування (обласні, районні, міські ради, які через комісії з питань будівництва, архітектури, містобудування, землевідведення здійснюють підготовку та прийняття рішень щодо планування, розвитку, забудови територій, регуляторних актів управління);*
- спеціальні органи державного нагляду у сфері будівництва та архітектури (архітектурно-будівельна інспекція, прокуратура,*

суди, органи природоохоронного і санітарно-технічного нагляду та надзвичайних ситуацій);

– проектні інститути містобудування, організації генерального проектування, установи, фірми проектної справи (формують “пропозицію” на ринку архітектурного проектування);

– будівельні організації, господарський комплекс з виробництва будівельних матеріалів, фірми та установи генерального підряду (формують “пропозицію” на ринку будівельних послуг);

– асоціації та громадські неприбуткові об’єднання архітекторів і будівельників (здійснюють дорадчу, координаційну та наглядово-контрольну функції з органами державної влади та місцевого самоврядування);

– інвестори, замовники будівництва та проектування, девелопери, агентства нерухомості, суб’єкти господарської діяльності, фізичні та юридичні особи (формують “попит” на проектні послуги, державне регулювання, місцеве управління, будівельну діяльність у приватному секторі економіки).

Таке визначення суб’єктів містобудування в сукупності з аналізом стану об’єктів містобудування дає можливість виявити вектори впливу та організаційно-правові механізми процесів державного регулювання містобудівної діяльності. Урахування в процесі дослідження механізмів державного управління розвитком територій суб’єкт-суб’єктних відносин дасть змогу вдосконалити складові механізми управління розвитком регіональної містобудівної системи шляхом взаємодії законодавчих, економічних і організаційних заходів, які проводяться місцевими органами на основі розподілу повноважень за всіма напрямками господарювання між центральною владою та регіонами і між регіонами та виконкомом регіонів. При цьому кожна складова механізму є частиною виробничої системи, за допомогою якої враховуються зовнішні та внутрішні чинники і створюються передумови для досягнення стабільного розвитку території.

Узагальнюючи вищенаведене, можна зробити висновок, що комплексне управління містобудівними системами поселень ґрунтується на поєднанні планувально-організаційних, архітектурно-будівельних, земельно-майнових, картографо-геодезичних інструментів містобудівного розвитку територій, які дадуть змогу створити систему містобудівної документації шляхом упровадження трьох головних механізмів:

1. Геоінформаційної актуалізації паперової картографічної підоснови масштабу від М 1:100000 до М 1:2000 в системі координат УСК-2000, перерахунку координат 1963 та 2000 рр. з подальшим суміщенням файлів земельно-кадастрових справ та ортофотопланів у цифровій формі.

2. Створення системи земельно-господарського устрою населених пунктів на базі матеріалів земельного кадастру, проведення розмежування земель дер-

жавної, комунальної та приватної власності за матеріалами індексно-кадастрових кварталів (інвентаризації).

3. Розроблення електронних імітаційних моделей містобудівних систем населених пунктів регіону, мережевої карти соціально-економічних зв'язків між поселеннями на базі містобудівного кадастру з урахуванням земельно-господарського устрою регіону.

Після завершення зазначених робіт доцільно провести моніторинг програм соціально-економічного розвитку регіону (району), стратегій розвитку та планувальної документації поселень із подальшим переходом до розробки містобудівної документації на оновленій цифровій картографічній основі в єдиній державній системі координат.

Новий підхід до розроблення містобудівної документації зумовлює необхідність вироблення і впровадження нових механізмів державного управління містобудівним розвитком на основі вдосконалення нормативно-правового забезпечення в цій сфері, створення підґрунтя якісної та кількісної оцінки містобудівного потенціалу територій регіону, визначення шляхів раціонального використання ресурсів і планування розвитку поселень. Тому видається перспективним новий концептуальний підхід до управління містобудівним розвитком території шляхом створення таких імітаційних моделей розвитку містобудівних систем:

- плану зонування території (визначає умови та обмеження використання земельних ділянок для містобудівних потреб і містить вимоги до процедури оформлення документів землевідведення, проведення проектних розробок та будівельних робіт);

- містобудівного кадастру населеного пункту (єдина геоінформаційна графічна система повного пакета відомостей про географічні, економічні, соціальні умови та містобудівну ситуацію на певній території з реєстрацією об'єктів містобудування, землекористувачів та іншою інформацією).

Дотримання повного циклу підготовки містобудівної документації потребує витрат часу на розроблення та затвердження документації протягом 5–7 років. Тому з метою впровадження ефективних методів планування пропонується спрощений варіант підготовки містобудівної документації шляхом виготовлення Схеми планування території району (регіону) в масштабі 1:10000; Плану функціонального зонування населених пунктів у масштабі 1:2000; Паспорта розподілу (забудови) території в масштабі 1:1000 на основі нових інформаційно-просторових моделей управління населеними пунктами.

Нинішню систему управління містобудуванням пропонується розглядати як сукупність містобудівного прогнозування, планування, проектування, що включає процес соціально-економічної діяльності країни на рівні регіону (району), функціональної території. Схеми планування адміністративних районів, генеральні плани населених пунктів, детальні плани територій, плани зонування населених пунктів у поєднанні з матеріалами земельно-господарського устрою на якісній актуалізованій топографічній підоснові в системі коорди-

нат містобудівного кадастру оптимізують прийняття державно-управлінських рішень у режимі електронного врядування.

Формування системи планування розвитку території населеного пункту сприятиме ефективному використанню містобудівної документації як інструменту стратегічного планування та оперативного управління територіями, розв'язанню екологічних і соціально-економічних проблем регіону, подоланню деградації територій, обґрунтуванню забудови населеного пункту. Розвиток населеного пункту має відбуватися шляхом реалізації конкретних, локальних, містобудівних рішень щодо нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту, впорядкування території та об'єктів.

Розробка та використання містобудівної документації, орієнтовані виключно на вирішення питань планування території населеного пункту, не можуть заміщувати спеціальні проекти, схеми та програми розвитку галузей економіки.

Сучасні дослідження стану містобудівного розвитку в Україні свідчать, що нині в усіх регіонах відбуваються численні порушення норм, установлених чинними містобудівними документами функціонального зонування, що спричинює масові соціальні, економічні, екологічні та інші проблеми, які з часом поглиблюються. Відсутність містобудівної документації призводить до неякісного планування заходів з підвищення конкурентоспроможності регіону, залучення інвестицій для поповнення бюджету та формування витрат на розробку містобудівної документації.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поселенського потенціалу.
2. Назвіть основні складові поселенського потенціалу територіальних громад.
3. Що таке поселенська мережа?
4. Які Ви знаєте основні етапи розвитку сільської поселенської мережі?
5. Якими показниками характеризується сільська поселенська мережа?
6. Що таке людність та густина поселенської мережі?
7. Що лежить в основі поділу поселень на міські та сільські?
8. На які категорії розподіляються міста?
9. Назвіть основні ознаки монофункціональних міст.
10. Дайте визначення поняття “населений пункт”. Які види населених пунктів Ви знаєте?
11. Що таке деградуючі та безлюдні села?
12. За якими критеріями визначаються райони демографічної та поселенської кризи?
13. Як Ви розумієте поняття “територіальна громада”, “представницький та виконавчий орган самоврядування”, “органи самоорганізації населення”?
14. Що таке господарська територія сільських поселень?
15. Що таке містобудівна документація?

16. Яким чином відбувається розробка планувальної документації?
17. Дайте визначення категорій містобудівної документації “схема планування територій сільської ради”, “генеральний план населеного пункту”, “план зонування території”, “детальні плани території”, “комплексні проекти забудови”.
18. Які Ви знаєте основні принципи та завдання містобудування?
19. Що таке містобудівний кадастр територій?
20. Яким чином відбувається розроблення, погодження, затвердження містобудівної документації і шляхів її реалізації?
21. Які вимоги передбачає зонування території?
22. Наведіть основні соціальні вимоги до планування і забудови територій при вирішенні питань планування і забудови територій.
23. Хто відповідає за порядок розроблення, погодження та затвердження містобудівної документації на місцевому рівні?
24. Яким чином відбувається проведення державної експертизи містобудівної документації на місцевому рівні?
25. Яка установа проводить державну експертизу містобудівної документації на місцевому рівні?
26. Як відбувається обговорення проектів містобудівної документації?
27. Який порядок будівельного та авторського нагляду в будівництві та контролю за забудовою територій населеного пункту?
28. Яким чином відбувається процедура надання дозволів на виконання підготовчих та будівельних робіт?

Орієнтовний список магістерських робіт

1. Сучасні підходи щодо поселенського потенціалу регіону.
2. Система регіонального розселення та правові аспекти її функціонування.
3. Особливості розвитку міських поселень регіону.
4. Особливості розвитку сільських територій регіону.
5. Сталий розвиток сільських територій регіону.
6. Соціальний розвиток сільської місцевості регіону.
7. Соціальний розвиток міських поселень регіону.
8. Формування соціально-економічних передумов розвитку сільських територій.
9. Організація управління та регулювання економічного і соціального розвитку сільських поселень.
10. Програмно-цільовий підхід забезпечення відродження та соціально-економічного розвитку сільських поселень.
11. Механізм інтеграції територіальних громад сільських населених пунктів для вирішення спільних питань місцевого життя.
12. Зміцнення фінансової та матеріальної бази сільських поселень як передумова забезпечення соціального добробуту сільського населення.
13. Функціональний розвиток малих міст у регіональній системі розселення.

14. Організаційно-економічний механізм розвитку малих міст у територіально-господарській системі регіону.
15. Соціально-економічні аспекти розвитку українських міст.
16. Управління соціально-економічним розвитком малого міста.
10. Планувальна структура мікрорайону та кварталу в генеральному плані міста.
11. Реалізація містобудівної документації та впровадження планувальних рішень комплексної забудови.
12. Контроль містобудівної діяльності засобами електронного планування територій великих агломерацій.
13. Державний моніторинг містобудівної документації та містобудівний кадастр.
14. Розробка містобудівної документації та програм розвитку населених пунктів як інструмент регулювання забудови територій.
15. Функціональне призначення територій і надання земель для містобудівних потреб.
16. Формування територій і створення соціальної інфраструктури великих міст.
17. Визначення територій для містобудівних потреб на регіональному рівні.
18. Розроблення раціональної системи розселення та містобудівні потенціали територій.
19. Розробка генерального плану населеного пункту в умовах глобалізації та урбанізації.
20. Регулювання містобудівної діяльності засобами електронного моніторингу та кадастру.

Список використаних джерел

1. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія та сучасність. Вид. 2-ге, випр. і допов. / за заг. ред. В. Г. Яцуби. – К. : Секретаріат КМУ, 2002. – 270 с.
2. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія. Сучасність. Перспективи. – К. : [б. в.], 2009. – 615 с.
3. *Алексеев Ю. В.* Градостроительное планирование поселений : учебник : в 5 т. – Т. 1 : Эволюция планирования / Ю. В. Алексеев, Г. Ю. Сомов. – М. : Изд-во АСВ, 2003. – 336 с.
4. *Барановський М. О.* Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України : монографія / М. О. Барановський. – Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2009. – 396 с.
5. *Бєбєха І. О.* До проблеми адміністративно-територіальної реформи в регіонах України / І. О. Бєбєха, В. В. Бакум // Агроінком. – 2008. – № 3–4. – С. 103–105.
6. Большая Советская Энциклопедия : в 30 т. – Изд. 3-е. / глав. ред. А. М. Прохоров. – М. : Сов. Энцикл., 1976. – Т. 23. – 640 с.

7. Брокгауз Ф. А. Энциклопедический словарь. Современная версия / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – М. : Изд-во “Эксмо”, 2003. – 672 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
9. Габрель М. М. Методологічні основи просторової організації містобудівних систем (на прикладі Карпатського регіону України) : дис. ... д-ра техн. наук : спец. 05.23.20 / Габрель М. М. – К., 2002. – 492 с.
10. Глеба В. Шляхи розв’язання проблем містобудування / В. Глеба // Державна політика щодо місцевого самоврядування: стан, проблеми та перспективи : зб. матеріалів всеукр. наук.-практ. конф., Херсон, 7–9 жовт. 2010 р. / за заг. ред. проф. Ю. М. Бардачова. – Херсон : Олді-плюс, 2010. – С. 55–56.
11. Глеба В. Ю. Використання досвіду розроблення детального плану територій європейських держав в Україні / В. Ю. Глеба // Упр. сучас. містом. – 2009. – № 1–12 (33–36). – С. 252–259.
12. Глеба В. Ю. Механізми державного регулювання територіального розвитку Київської області / В. Ю. Глеба // Інновації в державному управлінні: системна інтеграція освіти, науки, практики : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 27 трав. 2011 р. : у 2 т. / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, С. В. Загороднюка. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 2. – С. 132–134.
13. Глеба В. Ю. Правові засади державної політики у галузі містобудування / В. Ю. Глеба // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 19 (жовт.). – С. 106–110.
14. Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України ; ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Вашенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. – К. : НАДУ, 2014. – 448 с.
15. Державні будівельні норми “Містобудування, планування та забудова міських і сільських поселень” ДБН-360-92*. – К. : Держбуд України, 1992. – 92 с.
16. Державні будівельні норми України (ДБН Б.2.4-1-94) “Планування і забудова сільських поселень” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.budinfo.com.ua/dbn/64.htm>
17. Деякі питання виконання підготовчих і будівельних робіт [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 квіт. 2011 р. № 466. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
18. Дієсперов В. С. Соціальний статус селянина – критерій сільського розвитку / В. С. Дієсперов // Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері : зб. матеріалів Тринадцятих річн. зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників (20–21 черв. 2011 р.). – К. : ННЦ “Ін-т аграрної економіки”, 2011. – С. 147–150.
19. Дмитренко А. Ю. Вимоги до перспективної функціонально-територіальної організації сільської поселенської мережі / А. Ю. Дмитренко // Містобудування та терит. планування. – 2004. – Вип. 19. – С. 60–68.
20. Доценко А. Регіональне розселення: проблеми та перспективи / А. Доценко. – К. : Наук. думка, 1993. – 195 с.

21. Земельний кодекс України : прийнятий 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. – К. : Парлам. вид-во, 2001. – 71 с.
22. *Ключевский В. О.* Сочинения : в 9 т. – Т. 6. Специальные курсы / под ред. В. Л. Янина / В. О. Ключевский. – М. : Мысль, 1989. – 476 с.
23. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – С. 381–417.
24. *Краснова Н. М.* Типи та форми сільських поселень на Україні : навч.-метод. посіб. / Н. М. Краснова, А. І. Великандо, Д. О. Воронков. – Л. : Знання, 2007. – 76 с.
25. *Крисанов Д. Ф.* Аграрна сфера: пріоритети та механізми реалізації : монографія / Д. Ф. Крисанов. – К. : Ін-т економіки НАН України, 1998. – 235 с.
26. *Кулинич П.* Земля для замських котеджних містечок : правові питання / П. Кулинич // Юрид. журн. – 2007. – № 3. – С. 32–36.
27. Методологические проблемы системного изучения деревни / под ред. Т. И. Заславской, Р. В. Рывкиной. – Новосибирск : Наука, 1977. – 272 с.
28. Наказ Державного комітету України у справах містобудування і архітектури “Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень ДБН 360-92” від 17 квіт. 1992 р. № 44).
29. *Нахратов В. В.* Расселение мегаполисов в концепции агеризации России // Аграрное и земельное право. – 2010. – № 3 (63). – С. 56–60.
30. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. – Т. 4 Р-Я / уклад. : В. Яременко, О. Сліпущко. – К. : Вид-во “Аконіт”, 1998. – 941 с.
31. *Орлатий М. К.* Населений пункт / М. К. Орлатий, В. С. Куйбіда // Енциклопедія державного управління. – Т. 5. Територіальне управління. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2011. – 408 с.
32. *Орлатий М. К.* Формування системи планування розвитку території сільського населеного пункту / М. К. Орлатий, В. Ю. Глеба // Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері : зб. матеріалів XIII річн. зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників. – К. : ННЦ “Ін-т аграрної економіки”, 2011. – С. 551–557.
33. *Орлатий М. К.* Особливості розселення сільського населення в Україні / М. К. Орлатий, І. М. Демчак // Укראгропродуктивність : зб. пр. – 2012. – № 22. – С. 3–11.
34. *Орлатий М. К.* Формування системи планування розвитку території сільського населеного пункту / М. К. Орлатий, В. Ю. Глеба // Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері : зб. матеріалів XIII річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників (20–21 черв. 2011 р.). – К. : ННЦ “Ін-т аграрної економіки”, 2011. – С. 551–557.
35. Основи регіонального управління в Україні : підручник / авт.-упоряд. : В. М. Вакуленко, М. К. Орлатий, В. С. Куйбіда та ін. ; за заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2012. – 703 с.

36. Питання прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 квіт. 2011 р. № 461. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
37. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 5 груд. 2007 р. № 1396 [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 трав. 2011 р. № 551. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
38. Про затвердження Порядку віднесення об'єктів будівництва до IV і V категорій складності [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 квіт. 2011 р. № 557. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
39. Про затвердження Порядку застосування будівельних норм, розроблених на основі національних технологічних традицій та будівельних норм, гармонізованих з нормативними документами Європейського Союзу [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 трав. 2011 р. № 547. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
40. Про затвердження Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного контролю [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 трав. 2011 р. № 553. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
41. Про Порядок обміну інформацією між містобудівним та державним земельним кадастрами [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 трав. 2011 р. № 556. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
42. Про затвердження Порядку проведення експертизи містобудівної документації : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 трав. 2011 р. № 548. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
43. Про землеустрій : Закон України : прийнятий 22 трав. 2003 р. № 858 // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 282.
44. Про містобудівний кадастр [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 трав. 2011 р. № 559. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
45. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України : прийнятий 21 трав. 1997 р. № 280 // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
46. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України : прийнятий 17 лют. 2011 р. № 3038-VI // Голос України. – 2011. – 12 берез. – № 45. – С. 14–18.
47. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України : прийнятий 8 верес. 2005 р. № 2850-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 51. – Ст. 548.
48. Про утворення територіальних органів Державної архітектурно-будівельної інспекції [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 трав. 2011 р. № 549. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
49. Прокопа И. Депрессивность аграрных территорий: украинское измерение / И. Прокопа, Л. Шепотько // Экономика Украины. – 2003. – № 7. – С. 59–66.
50. Прокопа И. Депрессивные сельские территории : методические основы определения / И. Прокопа, О. Попова // Экономика Украины. – 2007. – № 8. – С. 61–70.

51. Регіональне управління : підручник / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2014. – 516 с.
52. Розвиток міст та містобудівна політика : монографія / О. І. Драпівковський, І. Б. Іванова, О. В. Бойко-Бойчук та ін. ; за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2009. – 124 с.
53. Розселення в Україні : проблеми і перспективи / А. І. Доценко, В. Т. Зінич, О. Т. Великохатко, В. Л. Танцюра ; за ред. чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – К. : РВПС України НАН України, 2006. – 269 с.
54. *Садовська Н. Г.* Вплив сучасних соціально-економічних процесів на просторову організацію сільської системи розселення / Н. Г. Садовська // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика: досвід Європейського Союзу та його адаптація до умов України : зб. наук. пр. – 2003. – Вип. 5. – Ч. 3. – С. 163–170.
55. *Салій І. М.* Українські міста: питання власності і муніципального управління : навч. посіб. / І. М. Салій. – К., 2001. – 415 с.
56. Соціально-економічний розвиток сільських територій : навч. посіб. / за ред. В. К. Терещенка. – К. ; Ніжин : ПП М. М. Лисенко, 2011. – 348 с.
57. Соціальна інфраструктура регіону : навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2010. – 257 с.
58. *Стельмах Г. Ю.* Історичний розвиток сільських поселень на Україні / Г. Ю. Стельмах. – К. : Наук. думка, 1964. – 230 с.
59. Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О.М.Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. УААН І. В. Прокони. – К. : НАН України, Ін-т економіки та прогнозування, 2010. – 376 с.
60. *Тімохін В.О.* Історія й еволюція містобудування / В. О. Тімохін // Архітектура : зб. наук. пр. / відп. ред. Б. С. Черкес. – Львів : Вид-во нац. ун-ту “Львів. політехніка”, 2009. – 256 с.
61. *Тругнев Э. К.* Градорегулирование: Основы регулирования градостроительной деятельности в условиях становления рынка недвижимости / Э. К. Тругнев. – М. : Фонд “Ин-т экономики города”, 2008. – 296 с.
62. *Фаршатов И. А.* Правовые основы социального развития села / И. А. Фаршатов. – М. : Изд-во Всесоюз. заоч. полит. ин-та, 1991. – 288 с.
63. *Фтомов Г. С.* Расселение: вопросы теории и развития (на примере Украинской ССР) / Г. С. Фтомов, А. И. Кочерга. – К. : Наук. думка, 1985. – 264 с.
64. Юридична енциклопедія : у 6 т. / голова ред. колегії Ю. С. Шемшученко. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5. – 733 с.

ТЕМА 5 ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ*

- *Людські ресурси*
- *Визначення трудового потенціалу*
- *Ринок праці*
- *Рівень зайнятості, безробіття та їх види*
- *Критерії якості трудового життя*

Різноманітні проблеми трудової діяльності людей є об'єктом дослідження багатьох наукових дисциплін, серед яких вирізняються ті, що являють собою найважливіший фактор будь-якого виробництва і складають основний елемент соціально-трудова відносин. Це людські ресурси, у складі яких домінує трудовий потенціал, – основа соціально-економічного розвитку підприємства, регіону, країни.

Людські ресурси – специфічний і найважливіший з усіх видів ресурсів регіону. Специфіка людських ресурсів полягає ось у чому:

- 1) люди не лише створюють, а й споживають матеріальні та духовні цінності;*
- 2) багатогранність людського життя не вичерпується лише трудовою діяльністю, щоб ефективно використовувати людську працю, потрібно завжди враховувати потреби людини як особистості;*
- 3) науково-технічний прогрес і гуманізація суспільного життя стрімко підвищують економічну роль знань, моральності, інтелектуального потенціалу та інших особистих якостей працівників, які формуються роками і поколіннями, а розкриваються людиною лише за сприятливих умов.*

Кількісно людські ресурси регіону як джерело сукупної пропозиції праці характеризують такі категорії, як населення і трудові ресурси.

Населення – сукупність людей, які проживають на визначеній території (у країні, області, місті, районі, селі тощо).

Трудові ресурси – частина населення регіону, що за своїм фізичним розвитком, розумовими здібностями і знаннями здатна працювати в галузях економіки України. База формування людських ресурсів характеризується просторовими, історичними та демографічними

*У написанні цього підрозділу посібника використовувались матеріали В.В.Юзефович.

особливостями. Диференціація рівня розвитку людських ресурсів регіонів визначається відмінностями демографічних тенденцій, зайнятості населення на ринку праці, освітньо-кваліфікаційного рівня трудового потенціалу, матеріального та фінансового забезпечення населення, розвитку соціальної інфраструктури і системи забезпечення соціальними послугами.

В останні роки спостерігаються негативні тенденції у використанні трудового потенціалу. Участь населення в суспільному виробництві та особистому підсобному господарстві супроводжується низькою продуктивністю праці.

Демографічна ситуація в Україні безпосередньо впливає на кількісні та якісні показники трудового потенціалу, який пройшов тривалий шлях еволюції. Його започаткування як економічного показника пішло від трудових ресурсів – працездатної частки населення, що володіє фізичними та інтелектуальними можливостями для трудової діяльності, здатної виробляти матеріальні блага або послуги. Статистичним критерієм віднесення будь-якої частки населення до трудових ресурсів є законодавчо визначений для кожної держави вік початку та закінчення трудової діяльності. В Україні працездатним віком вважається 16–59 років включно в чоловіків та жінок. До трудових ресурсів також належать працюючі підлітки та пенсіонери.

У 20–30-ті роки ХХ ст. трудові ресурси спочатку трактували як обліково-статистичну категорію, що була необхідна для розроблення їх балансу, та тривалий час розглядали населення переважно в статистично-демографічному аспекті. На цій підставі багато науковців та практиків трактували поняття “трудо-ві ресурси” тільки як працездатне населення в працездатному віці. При цьому вікова межа на різних етапах соціально-економічного розвитку будь-якої держави кілька разів змінювалася.

Введення до соціально-економічної науки тих часів поняття “трудо-ві ресурси” (для СРСР) не було випадковим та викликано процесом соціально-економічного будівництва, коли широкі маси населення переміщувалися до районів нового економічного освоєння.

При цьому трудові ресурси розглядалися переважно з кількісної точки зору, як один із видів природних ресурсів, необхідних для загальнодержавного виробництва. Розгляд трудових ресурсів тільки з одного боку зменшив їх сприйняття у загальнолюдському контексті й породив ілюзії щодо їх невичерпності та необмеженості.

Введення до науково-практичного ужитку поняття “трудо-вий потенціал” трансформувало його зміст, суттєво його розширило.

Обидва поняття розглядаються як ідентичні. Фундаментальні розробки з проблеми трудових ресурсів останнім часом здійснювалися і публікувалися значно рідше і присвячувалися в основному плануванню та прогнозуванню їх міжгалузевого руху. Наприкінці 90-х рр. в економічній науці визначилося два напрями у вивченні трудових ресурсів. Перший – у межах поняття трудового потенціалу, його тенденцій та пріоритетів розвитку; другий – у межах окремих соціальних проблем, актуальних для періоду освоєння ринкових відносин: безробіття, зайнятість, якість та конкурентоспроможність робочої сили на ринку праці.

Розроблення цих взаємопов'язаних напрямів сприяє формуванню нової моделі трудових ресурсів. Ядром цієї моделі є відповідність потенціалу трудових ресурсів вимогам виробництва, що динамічно розвивається, та потребам науково-технічного прогресу, а також необхідність визнання власності на робочу силу та купівлі-продажу її на ринку праці.

Орієнтація України на європейські стандарти та відтворення трудових ресурсів ставить високі вимоги до освітньо-кваліфікаційного рівня, психофізіологічних характеристик та професійних навичок працівників. У зв'язку з цим мета державної та регіональної політики полягає у проведенні широкомасштабних заходів щодо прогнозування, організації та стимулювання якісного відновлення трудових ресурсів. Загальноприйнята система їх розподілу в класичній економічній теорії передбачає виділення таких основних категорій, як економічно активне та економічно неактивне населення.

Економічно активне населення – населення певного віку (починаючи, як правило, із 16 або 18 років), яке бере участь у трудовій діяльності чи прагне реалізувати свою працездатність за винагороду. В економічно розвинутих країнах ця категорія визначається як сума зайнятого і незайнятого населення, зареєстрованого у відповідних службах населення, яке активно сприяє своєму працевлаштуванню.

Економічно неактивне населення включає: учнів денних навчальних закладів; пенсіонерів за віком та інвалідів; осіб, зайнятих у домашньому господарстві; тих, хто припинив пошук роботи, вичерпав усі можливості її отримання, але готовий стати до роботи, а також інших осіб, у яких немає потреби працювати, незалежно від джерела доходу.

Співвідношення між економічно активною та неактивною частками населення залежить від соціально-демографічних, політичних та економічних умов. За роки становлення ринкових відносин в Україні намітилася тенденція до скорочення економічно активної частки трудових ресурсів. Це зумовлено

звуженням демографічної бази відтворення трудового потенціалу; знецінен-
ням національної робочої сили; незабезпеченням умов повноцінного відтво-
рення робочої сили; недосконалістю системи оплати праці; втратою мотивації
до продуктивної праці; зростанням безробіття та чисельності незайнятого пра-
цездатного населення в працездатному віці; скороченням попиту на робочу
силу; зростанням захворюваності осіб працездатного віку; незадовільним ста-
ном охорони праці, підвищенням ризику втрати здоров'я і життя працюючих
на виробництві.

Основними напрямками розв'язання проблем розвитку трудового потенці-
алу України є: забезпечення розширеного відтворення населення і продовження
тривалості його трудової діяльності; всебічний розвиток інтелектуальних,
духовних та фізичних здібностей; забезпечення ринку праці висококваліфіко-
ваною робочою силою; створення матеріально-технічних і соціально-економіч-
них передумов для продуктивної зайнятості населення; забезпечення захисту
прав і гарантій праці; посилення відтворювальної, стимулюючої та регулюю-
чої функцій заробітної плати та підвищення трудових доходів; зниження рівня
виробничого травматизму і професійних захворювань.

І все ж у сучасній науковій літературі вчені віддають перевагу економіч-
ному терміну “трудова потенція” як узагальнюючій характеристиці кількості,
якості та міри сукупної здатності до праці, які є в індивідуума (окремої люди-
ни, особистості), групи людей, працездатного населення за певним рівнем стану
економіки, розвитку науки й техніки, освіти тощо.

*Трудова потенція характеризується складною системою взає-
мозв'язаних відносин у суспільстві, тенденціями розвитку наро-
донаселення, традиціями (родинними, національними), станом навко-
лишнього природного середовища та іншими чинниками. Як со-
ціально-демографічна категорія він виник на основі та на дода-
ток до традиційних понять “робоча сила”, “трудова ресурси”, “су-
купний працівник” тощо. Його зміст включає такі компоненти:
демографічні, що характеризують якість та властивості трудо-
вого потенціалу як частки населення за віком, статусом, тенденціями
відтворення; природно-біологічні, що відображають психофізич-
ну придатність людей до праці з урахуванням стану й розвитку
науково-технічного прогресу; духовно-інтелектуальні, що розкри-
вають трудовий потенція щодо розумового і культурного розвитку
його носіїв, політичного рівня, освіти та професійної підготовки
до участі у праці в умовах динамізму виробництва, що постійно
посилюється, розвитку демократії та активізації соціально-еко-
номічних процесів; економічні, які включають творчу і трудову
активність, дисциплінованість, працьовитість, відповідальність,
економічне мислення та заповзятливість, матеріальне стимулю-
вання тощо.*

Кожний із цих компонентів трудового потенціалу характеризується певними показниками (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Показники компонентів трудового потенціалу людини

Компоненти трудового потенціалу людини	Показники
Здоров'я	Працездатність. Час відсутності на роботі через хворобу
Моральність	Відносини з людьми
Творчий потенціал	Творчі здібності
Активність	Прагнення до реалізації здібностей. Заповзятливість
Організованість	Акуратність, раціональність, дисциплінованість, дбайливість, порядність
Освіта	Знання. Кількість років навчання у школі та іншому навчальному закладі
Професіоналізм	Уміння. Рівень кваліфікації. Загальна культура
Ресурси робочого часу	Час зайнятості протягом року

Кількісно трудовий потенціал характеризується чисельністю трудових ресурсів, їх статевіковою структурою, регламентованою тривалістю робочого часу, середніми фізичними можливостями участі людини в праці за певним рівнем її інтенсивності тощо.

Що стосується трудового потенціалу суспільства, то це конкретна форма матеріалізації людського чинника, показник рівня розвитку, межі творчої активності працюючих мас, що акумулює та синтезує сукупні здібності до суспільно корисної діяльності працездатного населення.

У кількісному відношенні трудовий потенціал суспільства характеризує можливості суспільства щодо залучення до суспільної праці населення різної статі та віку.

У якісному відношенні трудовий потенціал суспільства – це його реальні можливості реалізації через участь у суспільно корисній праці всього розмаїття особистих здібностей та якостей: знань, умінь і навичок, що здобуваються людьми у процесі виховання, навчання, підготовки до праці, безпосередньо трудової діяльності, перенавчання і підвищення кваліфікації. Він є похідним від рівня розвитку продуктивних сил, стану здоров'я населення, від змісту загальної та фахової освіти, професійної підготовки, морального виховання, що відображають цілі, кінцеву спрямованість і соціально-економічні умови формування особистості.

Трудовий потенціал суспільства залежить від якісних характеристик сукупної робочої сили, що визначають рівень розвитку здібностей до праці (професійної майстерності, інтелекту, творчої активності, мобільності) і специфіку найважливіших соціально формуючих рис членів суспільства (відпові-

дальності, ретельності, дисциплінованості, ініціативності, організаторських здібностей тощо). У процесі визначення величини та використання трудового потенціалу суспільства важливо правильно вибрати показник виміру. Як основний показник обсягу застосовується чисельність, а показник використання – людина/година. Дослідження свідчать, що різниця в оцінці витрат праці в промисловості країни за величиною відпрацьованих людино/годин і середньооблікової чисельності працівників перебуває в межах 15%. Отже, показник середньооблікової чисельності працівників, що є змінною величиною, не може бути еталоном під час оцінки величини потенціалу, тому при аналізі динаміки його можна застосовувати тільки із поправочними коефіцієнтами. А оскільки такі коефіцієнти розробити дуже складно, необхідно знайти новий об'ємний показник.

Проведений аналіз вітчизняними економістами свідчить, що основним об'ємним показником трудовий потенціал суспільства може виступати тільки людина/година. Такий показник має стабільність і допустимість до застосування в усіх економічних розрахунках на будь-якому рівні.

Розглянута характеристика трудового потенціалу стосується національного, галузевого та регіонального рівнів. Проте важливе значення для суспільства є його розвиток на мікрорівні – підприємстві чи організації.

Трудовий потенціал підприємства – гранична величина можливої участі працівників у виробництві з урахуванням їхніх психофізіологічних особливостей, рівня професійних знань, накопиченого досвіду за наявності необхідних організаційно-технічних умов.

Трудовий потенціал підприємства як система завжди більший ніж сума його складових – індивідуальних трудових потенціалів окремих працівників. Уже саме об'єднання працівників у єдиний та планомірно організований процес праці породжує ефект колективної праці, що перевершує суму сил працівників, які діють індивідуально.

Якщо сукупність фізичних і духовних здібностей людини є основою трудового потенціалу особистості, то продуктивна сила, що виникає завдяки спільній діяльності різних індивідів, складає основу трудового потенціалу підприємства. При цьому необхідно враховувати, що трудові колективи мають різні потенціали залежно від територіального розташування підприємства, галузевої належності, розмірів виробництва, структури за статтю та віком тощо. Крім того, кожне підприємство має свої особливості формування колективу, трудові традиції, відносини між працівниками.

Структура трудового потенціалу підприємства являє собою співвідношення різних демографічних, соціальних, функціональних, професійних та інших характеристик груп працівників і відносин між ними.

У трудовому потенціалі підприємства можна виділити такі компоненти: кадровий, що включає: кваліфікаційний потенціал (професійні знання, уміння й навички) та освітній потенціал (пізнавальні здібності); професійний, що пов'язаний зі змінами у змісті праці під впливом НТП, який зумовлює появу нових і відмирання старих професій, ускладнення трудових операцій; кваліфікаційний, що визначається якісними змінами у трудовому потенціалі (зростання умінь, знань, навичок) і відображає насамперед зміни в його особистій складовій; організаційний, який включає високу організацію та культуру праці, що виявляються в чіткості, ритмічності, погодженості трудових зусиль і високого ступеня задоволеності працівників своєю працею.

Організаційна складова трудового потенціалу підприємства багато в чому визначає ефективність функціонування трудового колективу як системи в цілому і кожного працівника зокрема і з цих позицій безпосередньо пов'язана з ефективним використанням трудового потенціалу.

Поруч із соціальними чинниками розвитку трудових ресурсів регіону слід урахувати й економічні показники сфери праці, що за останні часи тільки погіршуються.

На кожному етапі управління трудовими ресурсами регіону необхідне спрямування на його співвідношення з розвитком економічної сфери, рівнем продуктивних сил. Вирішення нових економічних завдань постійно потребує коригуючих заходів у системі управління. Дієвість механізмів і інструментів управління залежить від спроможності органів державного управління коригувати економічну ситуацію. Трансформації в розвитку суспільних відносин щодо економічних перетворень не тільки припускають, а й потребують безперервного державного впливу. З огляду на це виникає необхідність аналізувати і контролювати економічні процеси у сфері відтворення трудових ресурсів регіону, прогнозувати їх перебіг і можливі наслідки. Таким кроком системи управління має бути розробка і подальше застосування в практиці регулюючих заходів щодо виникаючих проблем в ефективному використанні трудових ресурсів.

Трудові ресурси піддаються цілеспрямованому впливу і регулюванню з боку суспільства. Як об'єкт управління трудові ресурси виступають одночасно виробниками і споживачами матеріальних і духовних благ. У міру поглиблення суспільного поділу праці функції управління трудовими ресурсами багаторазово ускладнюються.

Суб'єкт управління трудовими ресурсами – держава – розробляє комплекс економічних і організаційних заходів, спрямованих на їх формування, розподіл, перерозподіл і використання. Функцію управління трудовими ресурсами здійснюють поряд із державними і недержавні органи. До суб'єкта управління трудовими ресурсами належать також профспілкові, громадські організації, трудові колективи тощо.

Механізм управління трудовими ресурсами регіону являє собою сукупність відносин, форм та методів впливу на їх формування, розподіл і використання. Він справляє активний вплив на процеси трансформації економіки і перехід до нових методів господарювання.

Управління трудовими ресурсами регіону – складова управління економікою регіону. Воно спрямовано на:

- задоволення потреб економіки регіону в кадрах різноманітної кваліфікації;*
- забезпечення зайнятості працездатного населення регіону;*
- оптимальний розподіл працездатного населення між галузями економіки і по території регіону;*
- розв’язання проблем безробіття;*
- ефективне використання трудових ресурсів регіону.*

Система управління трудовими ресурсами регіону включає такі підсистеми.

Підсистема формування робочої сили:

- а) управління процесом відтворення населення:*
 - стимулювання підвищення числа народжень;*
 - поліпшення умов жінок-матерів (гнучкість робочого графіка);*
 - підвищення рівня охорони здоров’я;*
- б) управління процесом підготовки робочої сили:*
 - загальноосвітня підготовка;*
 - профорієнтація;*
 - підготовка в системі освіти;*
 - підготовка безпосередньо на виробництві;*
 - підготовка в системі вищої освіти;*
 - підвищення кваліфікації;*
 - перепідготовка;*
- в) управління процесом відшкодування робочої сили:*
 - оплата праці;*
 - суспільні фонди споживання;*
 - забезпечення необхідних умов життя;*

ресурсів регіону:

- а) управління процесом створення нових робочих місць:*
 - у матеріальному виробництві;*
 - у невиробничій сфері;*
- б) управління первинним розподілом робочої сили:*
 - розподіл випускників середніх загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв тощо;*
 - розподіл випускників системи освіти;*
- в) управління перерозподілом робочої сили:*
 - через служби зайнятості;*

- організований набір на підприємства, фірми і т.д.;
- управління переселенням;
- переміщення робочої сили в межах галузі;
- переміщення робочої сили в межах території.

Підсистема управління процесом використання робочої сили:

а) управління технічним прогресом:

- механізацією й автоматизацією виробничих процесів;
- впровадженням нових інформаційних технологій;
- процесом атестації робочих місць;
- процесом раціоналізації;
- процесом винахідництва;

б) управління науковою організацією праці:

- поділом праці в межах регіону;
- кооперацією праці;
- удосконалюванням методів праці й організацією робочих місць;
- нормуванням праці;
- використанням робочого часу;
- дисципліною праці;
- умовами праці і її охорони;
- впровадженням світового досвіду;
- матеріальним і моральним стимулюванням;

в) управління економікою праці:

- планування показників економіки праці;
- організація оплати праці.

Процес відтворення трудових ресурсів розглядається як єдність взаємозалежних фаз формування, розподілу (первинного і вторинного) та використання. Такий підхід ґрунтується на аналізі процесу відтворення в цілому, що являє собою нерозривну єдність відтворення суспільного продукту, робочої сили й виробничих відносин і дає можливість чітко визначити коло проблем, пов'язаних із вивченням пофазного управління робочою силою.

Процес формування трудових ресурсів – не тільки відтворення населення, а й зберігання та розвиток його якісних характеристик.

З цього погляду управління трудовими ресурсами регіону у фазі формування можна уявити як:

а) управління процесами відтворення (природного руху) населення, включаючи народжуваність, смертність, шлюбність;

б) управління процесами підготовки робочої сили, включаючи профорієнтацію, а також систему загальної, середньої і вищої освіти, підготовку безпосередньо на виробництві, систему підвищення кваліфікації;

в) управління процесами відшкодування фізичних і духовних здатностей людини через регулювання заробітної плати, інших прибутків населення, зміцнення здоров'я тощо.

Сучасні тенденції розвитку економіки країни визначають розріз і аналіз чинників впливу на стадії відтворення трудових ресурсів регіону, що передбачає вивчення таких напрямів.

На стадії формування:

- аналіз демографічного розвитку регіону в територіальному аспекті;
- розробка основних напрямів регіонального демографічної політики;
- дослідження специфіки міграційних процесів у регіоні;
- прогностичний розрахунок структури населення в територіальному розгляді;
- вивчення якісного складу працездатного населення, не зайнятого в суспільному виробництві;
- вивчення тенденцій безробіття;
- дослідження процесів урбанізації;
- розгляд системи сільського розселення, відродження територій, що вимирають;
- удосконалювання системи підготовки робочої сили в нових умовах розвитку економіки.

На стадії розподілу:

- а) первинний розподіл:
 - визначення особливостей розподілу трудових ресурсів в економіці регіону;
 - аналіз якісних і кількісних зрушень у структурі зайнятості;
 - розробка заходів щодо збільшення зайнятості у сфері соціальної інфраструктури;
 - дослідження проблем розвитку і розміщення нових виробництв на базі сучасних технологій;
 - вивчення перспектив розвитку підприємництва;
- б) повторний розподіл (перерозподіл):
 - удосконалення галузевої структури зайнятості;
 - дослідження проблем підвищення продуктивності праці;
 - розробка заходів щодо скорочення ручної праці (особливо в аграрній сфері);
 - визначення основних проблем автоматизації виробництва;
 - дослідження сфер упровадження нових інформаційних технологій;
 - вивчення проблем звільнення робочої сили;
 - створення автоматизованих систем управління територіально-галузевим розподілом населення.

На стадії використання:

- дослідження чинників і умов скорочення плинності кадрів;
- вивчення внутрішніх резервів поліпшення використання робочого часу;
- аналіз ефективності впровадження прогресивних форм організації й оплати праці;

- аналіз і удосконалення системи матеріального стимулювання;
- визначення перспективних напрямів ефективного використання потенціалу спеціальних регіонів (курортних, гірських, оздоровчих та ін.);
- вивчення методики і розробка балансу кваліфікованих трудових ресурсів;
- дослідження проблем удосконалювання управління трудовим колективом підприємства, фірми тощо.

Із розвитком людського потенціалу робоча сила перестає бути лише чинником виробництва. Вкладення в робочу силу (освіту, охорону здоров'я, культуру, кваліфікацію) формують нову якість, що є новою формою людського багатства. Серед основних форм цього багатства (гроші, акції, фізичні блага тощо) виокремлюють і “людський капітал”, що, як і будь-який інший капітал, є результатом інвестування і генерує впродовж певного часу потік доходу, тобто створюється тоді, коли людина інвестує в саму себе, здобуваючи освіту та кваліфікацію, а інвестиції у “людський капітал” окуповуються у вигляді висококваліфікованої та продуктивної праці, високої заробітної плати та морального задоволення від праці.

Важливим засобом збереження й розвитку трудового потенціалу в соціально орієнтованій ринковій економіці є система соціального захисту, яка охоплює: програми допомоги сім'ям із дітьми, що сприяє відтворенню робочої сили; перепідготовку та перекваліфікацію безробітних, що сприяє поліпшенню якості робочої сили; надання всебічної матеріальної підтримки безробітним, що підвищує добробут і стимулює загальний попит і виробництво; програми охорони здоров'я, спрямовані на розвиток людських ресурсів, та ін. Усе це разом дає змогу перейти до більш складнішого і всеохопного виміру потенціалу людських можливостей і внутрішніх ресурсів, які можна окреслити як людський потенціал.

Людський потенціал – міра втілених у людині природних здібностей, таланту, рівня освіти, кваліфікації та їх здатність приносити дохід.

Людський потенціал для більшості людей є найзначнішою часткою їх багатства. Він зростає зі здобуттям освіти та підвищенням кваліфікації. Для вимірювання якості людського потенціалу у світовій практиці застосовують індекс людського розвитку (індекс розвитку людського потенціалу), що охоплює такі показники, як довголіття, знання, доходи тощо.

Слід констатувати, що внаслідок невирішених протягом останніх років соціально-економічних проблем знижуються кількісні і погіршуються якісні параметри людського потенціалу: з 1991 р. спостерігається незмінна тенденція до зменшення чисельності населення; середня очікувана тривалість життя при народженні залишається вкрай низькою; міграційні процеси погіршують якість людського потенціалу України, кваліфіковані працівники активно емігрують за кордон; значні втрати працездатного населення спричинені виробни-

чим травматизмом та професійними хворобами; загострюється проблема розширення населення за можливостями доступу до якісних медичних та освітніх послуг; підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня населення супроводжується проблемами професійної орієнтації, невідповідності якості і змісту освіти вимогам ринку праці, а також обраної спеціальності – нахилам та інтересам людини.

Наростають проблеми соціального виключення людей, маргіналізації, індивідуалізації громадян, що перешкоджає соціальній згуртованості, формуванню громадянського суспільства та системи спільних культурних і духовних цінностей в Україні, у центрі якої має бути людина, її всебічний розвиток і самореалізація, гарантування прав та свобод, максимальне забезпечення й реалізація її потреб.

Тому основними заходами щодо утворення спрямованого на людину підходу до майбутнього соціального розвитку, забезпечення високих кількісних та якісних параметрів людського потенціалу в Україні на перспективу мають стати:

- розв'язання гострих демографічних проблем шляхом активних дій щодо поліпшення здоров'я населення України, підвищення народжуваності та всебічного зміцнення інституту сім'ї; забезпечення загальнодоступної, своєчасної та якісної медичної допомоги для всіх верств населення, запровадження системи загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування; поширення традицій здорового способу життя; солідарної участі держави, роботодавців, територіальних громад та окремих юридичних і фізичних осіб у фінансуванні послуг із надання громадянам медичної допомоги;

- впровадження міжнародних стандартів щодо безпечних умов праці, новітніх прогресивних технологій для поліпшення умов праці, зниження ризику втрати здоров'я і життя працюючих на виробництві; покращення умов праці жінок; реальне стимулювання роботодавців до поліпшення умов праці;

- реформування ринку освітніх послуг; удосконалення професійної орієнтації населення, забезпечення професійної підготовки та розвитку працюючого населення відповідно до потреб економіки та особистих інтересів працівників з метою підвищення конкурентоспроможності, продуктивності та якості праці;

- формування мотивації особи до поглиблення своїх знань, підвищення кваліфікації, удосконалення практичних навичок, розвитку здібностей; запровадження системи навчання протягом усього життя; створення умов для освітньої мобільності, розвиток дистанційної освіти як форми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації;

- проведення ефективної міграційної політики: урегулювання міграційних потоків працівників, легалізація трудової міграції українських громадян за кордон, недопущення транзиту нелегальних мігрантів територією країни;

- підвищення рівня та якості життя, усунення надмірної диференціації населення за доходами та можливостями.

Очікувані загальні результати – збереження, нарощування та посилення якісних та кількісних параметрів людського потенціалу України як передумови її соціального відродження, соціальної згуртованості й добробуту, а саме:

– підвищення середньої очікуваної тривалості життя при народженні до 73 років за рахунок вжиття заходів, спрямованих на удосконалення медичного обслуговування населення, підвищення рівня та якості життя тощо (у 2012 р. цей показник становив 71,2 року, зокрема для чоловіків – 66,1 року, жінок – 76 років відповідно);

– зниження частки працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам (% до облікової кількості штатних працівників) до рівня 23–25% (у 2011 р. – 28,9%);

– підвищення в контексті інноваційного розвитку економіки України частки працівників із науковим ступенем, які виконують наукові та науково-технічні роботи, у загальному числі їх виконавців, від 25% до рівня 30–35%; а також частки зайнятих професіоналів і фахівців у загальній чисельності зайнятих до 35% (зараз – 26%);

– підвищення частки штатних працівників, які пройшли професійне навчання та підвищили кваліфікацію, до 15–17% (у 2012 р. – 11,5%).

Першочерговими заходами щодо забезпечення високих кількісних та якісних параметрів людського потенціалу в Україні можна вважати:

– розв’язання гострих демографічних проблем шляхом активних дій щодо поліпшення здоров’я населення України, підвищення народжуваності та всебічного зміцнення інституту сім’ї; впровадження новітніх прогресивних технологій для поліпшення умов праці, зниження ризику втрати здоров’я і життя працюючих на виробництві;

– реформування ринку освітніх послуг; удосконалення професійної орієнтації населення, забезпечення професійної підготовки та розвитку працюючого населення відповідно до потреб економіки та особистих інтересів працівників;

– проведення ефективної міграційної політики: урегулювання міграційних потоків працівників, легалізація трудової міграції українських громадян за кордон, недопущення транзиту нелегальних мігрантів територією України.

Очікувані загальні результати – збереження, нароцвання та посилення якісних та кількісних параметрів людського потенціалу України як передумови її соціального відродження, соціальної згуртованості й добробуту.

Ще одним різновидом характеристики людських ресурсів є людський капітал.

Людський капітал – сформований і розвинутий у результаті інвестицій та накопичений людьми (людиною) певний запас продуктивних якостей – здоров’я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, – який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері трудової діяльності, сприяє зростанню продуктивності праці і завдя-

ки цьому впливає на зростання доходів його власника, прибутку підприємства і національного доходу.

У теоретичному аспекті розрізняють поняття “людський капітал” за різними рівнями дослідження:

- сукупний людський капітал (макрорівень);
- людський капітал регіону (мезорівень);
- людський капітал підприємства (мікрорівень);
- приватний людський капітал (особистісний рівень).

На сучасному етапі поняття “людський капітал” стало логічним продовженням послідовності економічних категорій – трудові ресурси – трудовий потенціал – людський фактор і має величезне значення для подальшого наукового дослідження не лише загально-теоретичних проблем, а й конкретних завдань економіки.

Людський капітал – витрати коштів, часу й енергії на створення або збільшення людських продуктивних характеристик: знань, навичок, здібностей, мотивації – заради підвищення ефективності їх використання та зростання доходів від економічної діяльності.

Одним із пріоритетних напрямів інвестування в економіці розвинутих країн як на макро-, так і на мікрорівні є освіта та генерація ідей. Систематичні інвестиції в ці інноваційні сектори економіки здійснюють такі суб’єкти: приватний та корпоративний бізнес; держава; домашні господарства; окремі фізичні особи.

Класифікацію інвестицій у людський капітал зображено на рис. 5.1.

Рис. 5.1. Класифікація інвестицій у людський капітал

Одним із головних індикаторів соціально-економічного та демографічного розвитку держави є його населення.

Населення країни – сукупність людей, які перебувають у межах певної держави і підлягають її юрисдикції, здійснюють власну життєдіяльність у межах певного ладу і вступають між собою в суспільні відносини (економічні, політичні, правові, сімейні, національні, культурні).

Існує кілька класифікацій населення:

- постійне (сукупність людей, які постійно проживають на певній території);*
- наявне (перебувають у даний момент незалежно від тривалості перебування);*
- юридичне населення (зазначені у списках мешканців або зареєстровані).*

Із позицій трудових можливостей населення поділяють на осіб:

- молодших працездатного віку (від народження до 16 років);*
- працездатного віку (жінки та чоловіки 16–59 років);*
- старші працездатного віку (пенсіонери).*

Працездатне населення – сукупність осіб переважно працездатного віку, які можуть за своїми фізичними і психологічними даними брати участь у трудовій діяльності.

Населення можна характеризувати: по-перше, як елемент продуктивних сил суспільства; по-друге, як носія певних соціально-трудова відносин; по-третє, як характеристику безпосередніх процесів, які якісно й кількісно характеризують динаміку населення. Йдеться про відтворення населення, тобто процес постійного і безперервного поновлення людських поколінь шляхом народжуваності і смертності, які постійно змінюють чисельність, статеву-вікову структуру та інші показники.

Основними характеристиками відтворення населення є види руху населення, типи і режими відтворення. Розрізняють види руху:

- природний рух населення – результат процесів народження та смерті людей. Залежно від того, які процеси переважають, відбувається природний приріст або природне зменшення кількості населення;*
- міграційний рух населення передбачає зміни його чисельності і складу в результаті міграційних процесів, тобто механічного переміщення населення в просторі. Такі переміщення викликані різними, але завжди дуже серйозними причинами (політичними, еконо-*

мічними, релігійними тощо). Розрізняють міграцію зовнішню, пов'язану із зміною країни постійного проживання (еміграцією називається виїзд за межі держави, імміграцією – прибуття з інших країн), та внутрішню, що відображає зміну людьми місця проживання в межах однієї країни;

– соціальний рух населення проявляється у зміні освітньої, професійної, національної та іншої структури населення. Кожне нове покоління людей відрізняється від попереднього рівнем освіти та культури, професійно-кваліфікаційною структурою, структурою зайнятості, статеві-віковим складом і багатьма іншими характеристиками;

– економічний рух населення пов'язаний із зміною його трудової активності (за певних соціально-економічних умов люди розпочинають або припиняють трудову активність, що приводить до відповідного збільшення або зменшення ресурсів для праці в районі, регіоні, країні).

Населення має такий склад і основні категорії: діти віком 0–12 років; чоловіки і жінки (16–60 років) у працездатному віці; населення з обмеженою працездатністю, яке бере участь у виробництві (підлітки віком 12–16 років, пенсіонери, які ще можуть працювати, безробітні та тимчасово не працюючі), а також пенсіонери та інваліди.

Починаючи з 2004 р. в органах державної статистики впроваджена нова система організації проведення вибіркового обстеження населення (домогосподарств). Під домогосподарством розуміють одну особу або сукупність осіб, які мешкають в одному житлі та ведуть спільне господарство (мають спільні витрати з утримання житла, харчування тощо). При цьому, на відміну від визначення “сім'ї”, наявність родинних зв'язків не є обов'язковою.

Природний, міграційний, соціальний та економічний рухи населення взаємозалежні та взаємопов'язані. У сукупності вони визначають чисельність і якісні характеристики населення.

У природному русі населення розрізняють типи його відтворення. Екстенсивний тип – відтворення характеризується високою нерегульованою народжуваністю і високою смертністю (з причин нерозвиненості медицини, низького рівня життя, війн, епідемій). У результаті взаємодії цих факторів загальні темпи зростання чисельності населення невисокі, у структурі переважає частка молодих людей. Цей тип характерний для ранніх етапів розвитку людського суспільства.

Інтенсивний тип відтворення – зумовлений соціально-економічним розвитком, зростанням рівня життя, досягненнями медицини, емансипацією і залученням в економічну діяльність жінок та іншими причинами, у результаті яких різко зменшився рівень народжуваності, значно збільшилася середня тривалість життя, знизився рівень смертності, зросла частка людей старшого віку в структурі населення.

Розрізняється три режими відтворення населення:

- розширене відтворення характеризується переважанням народжуваності над смертністю (і в абсолютних показниках, і в розрахунку на 1 тис. осіб) та, відповідно, природним приростом населення;*
- просте відтворення означає постійну кількість населення в результаті приблизно однакової народжуваності і смертності;*
- звужене відтворення, або депопуляція, характерне для країн, в яких показники смертності перевищують показники народжуваності, у результаті чого відбувається абсолютне зменшення кількості населення.*

Сучасна теоретична демографія населення розглядає сукупність індивідів як членів багатьох спільнот, зв'язки між якими утворюють конкретну історичну форму існуючого суспільного організму. Як зазначають науковці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, "...у цьому контексті вони (індивіди) характеризуються не тільки статтю та віком, як це було прийнято в предметно-дисциплінарних межах статистики населення, а всіма властивостями, наявність яких дозволяє їм бути суб'єктами життєдіяльності, а не просто членами демографічної абстракції – "людської популяції", пізнання якої в класичній (статистичній) демографії ототожнюється з вивченням "відтворення" населення, що фактично є його природним рухом (природним оновленням). Суттєвий зміст цього відтворення як предмета науки характеризується "взаємодією двох його складових" – народжуваності та смертності.

Інакше кажучи, народжуваність як компонент відтворення населення у вузькому розумінні характеризує ту сторону подовженого існування населення, яка полягає в появі нових членів цієї сукупності, а статистика дітонародження фіксує рух лише тілесного субстрату цього процесу.

Народжуваність – процес дітородження в сукупності людей, які складають покоління (генерацію) або в сукупності поколінь – населення (людність). Народжуваність взаємодіє із смертністю, що утворює відтворення населення. Як демографічно-статистична категорія народжуваність – це кількісний показник, що відображає загальне число новонароджених протягом певного періоду на конкретно визначеній території. Народжуваність вимірюється кількістю новонароджених на 1 тис. жителів регіону за 1 рік.

Народжуваність як компонент відтворення населення у вузькому розумінні характеризує ту сторону подовженого існування населення, яка полягає в появі нових членів цієї сукупності, а статистика дітонародження фіксує рух лише тілесного субстрату цього процесу.

За визначенням Ю.Муромцевої:

*– народжуваність є соціальним процесом, що підкоряється дії соціальних сил і закономірностей, але розгортається у визначених, історико-конкретних межах, що задаються дією біологічних, фізіологічних факторів;
– плідність – це біологічний потенціал народжуваності, фізіологічна здатність індивіда або шлюбної пари до відтворення потомства (запліднення, зачаття, виношування плоду і народження живої дитини);
– під смертністю розуміють процес вимирання поколінь і розглядають як масовий процес, що складається з одиночних смертей, які настають у різному віці.*

Загальний коефіцієнт народжуваності – демографічний показник, який свідчить про середню чисельність народжених, що припадає на 1 тис. осіб усього населення певної території; розраховується як відношення числа народжень у населенні за період до загального числа людино-років, прожитих населенням за цей період, або на середнє населення; виражається у проміле, як число народжень на 1 тис. населення. Показник народжуваності є найважливішим критерієм (не тільки демографічним, а й соціально-гігієнічним) оцінки життєздатності та відтворення населення.

Загальний коефіцієнт смертності – це демографічний показник, який відображає відношення числа смертей у населенні за певний період до загального числа людино-років, прожитих населенням за цей період, або на середнє населення; виражається у проміле, як число смертей на 1 тис. населення. Для однорічних періодів часу загальний коефіцієнт смертності розраховується як відношення річного числа смертей до середньорічного населення.

Депопуляція – зменшення абсолютної чисельності населення, коли смертність перевищує народжуваність.

Важливо усвідомити, що загальна депопуляція, що характеризує розвиток демографічних процесів України, є не тільки наслідком соціально-економічної кризи, а й деякою мірою результатом зміни вікової та статевої структури населення.

Природний рух – невід’ємний атрибут народонаселення є його рух, який відображає спосіб його існування. Інакше кажучи, рух населення – це будь-які зміни його чисельності.

Загальний коефіцієнт природного приросту – демографічний показник, розраховується як відношення різниці між числом народжень та числом смертей у населенні за період до середньої чисельності населення за цей самий період, помножене на 1000.

Разом з тим на демографічну ситуацію в країні впливають різноманітні чинники, які вказані на рис. 5.2.

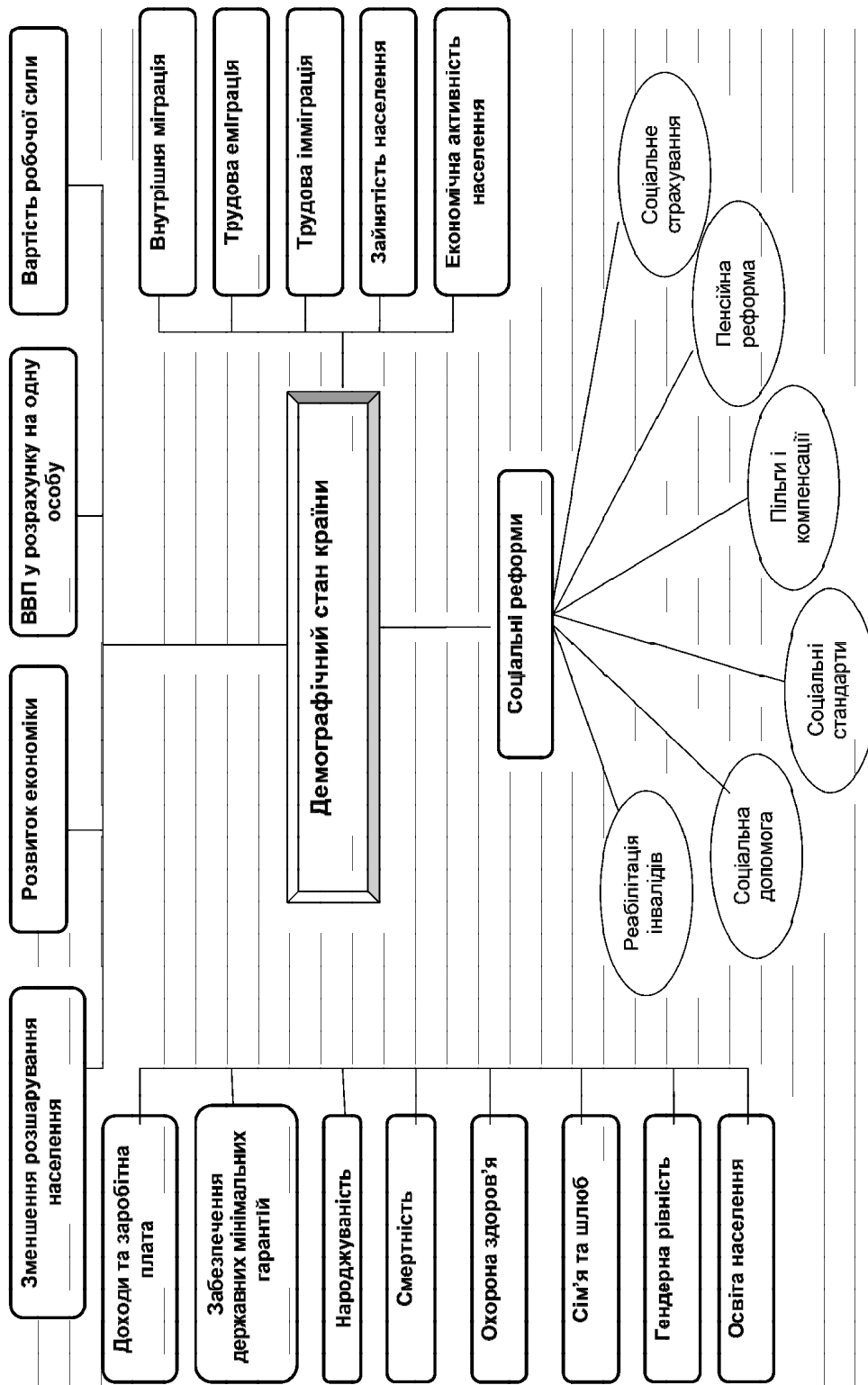

Рис. 5.2. Чинники, що впливають на демографічну ситуацію в Україні

Особливості змін у статеві-віковому складі міського населення зумовлюють рівень і динаміку так званого “демографічного навантаження”, яке має насамперед економічний зміст.

Демографічна ситуація в Україні набула характеру гострої демографічної кризи, що є результатом деформацій у суспільному житті, насамперед у виробництві, коли порушується узгоджене функціонування і розвиток його основних компонентів – засобів виробництва і праці, що призводить до порушення механізму демографічного відтворення, втрати здатності соціального організму до самовідтворення населення в його суспільно необхідній кількості та якості. Крім того, вона є наслідком міграційної деформації їх статево-вікової структури в 60–80-х рр. минулого століття та погіршення соціального середовища в результаті кризового стану основних сфер життя, загострення суперечностей та соціальної невизначеності у 90-х рр.

Здійснення соціально-економічних перетворень в Україні великою мірою залежить від використання природно-ресурсного, науково-технічного, виробничого і насамперед демографічного потенціалу, адже гармонійність і збалансованість розвитку населення є найважливішою передумовою розвитку країни та суспільства. Протягом останніх 20 років в Україні відбулася зміна тенденції щодо зменшення загальної чисельності населення. Якщо до початку 90-х рр. вона нарощувалася, то потім відбулося зниження. Ця тенденція зумовлена як вичерпанням накопиченого за повоєнні роки демографічного потенціалу, так і загостренням кризових явищ в українському суспільстві.

Щодо регіональної тенденції співвідношення статей, то її зумовлюють два фактори, які діють сукупно: рівень постаріння населення та відмінність тривалості життя за статтю. Оскільки в Україні розрив між тривалістю життя жінок і чоловіків значний і становить близько 10 років, то зі збільшенням цього відриву до похилого віку доживає порівняно більше жінок і менше чоловіків. Демографічна старість регіону також впливає на збільшення цієї диспропорції.

Специфіка перебігу подій суспільно-економічного життя в Україні у 90-ті рр. минулого століття, що супроводжувалось різким зниженням рівня наявних доходів населення і зростанням нерівномірності їх розподілу, глибокими деформаціями соціальної структури та майновим розшаруванням, призвела до значного посилення негативних демографічних тенденцій, які швидко набули характеру гострої демографічної кризи, тобто поєднаного погіршення якісних і кількісних характеристик населення та майже всіх демографічних показників. Їх динаміка свідчить про втрату часу, коли треба було налагоджувати самодостатню економіку як основу демографічного розвитку, а наслідки демографічної кризи глибоко не осмислювались владними структурами і авторитетними політичними силами.

Екстраординарним для України феноменом її сучасної демографічної історії є депопуляція, тобто зменшення населення внаслідок перевищення чи-

сельності померлих над чисельністю народжених. Це співвідношення досягло межі депопуляції в селах України ще у 1979 р., в містах – у 1992 р. і виявилось у загальноукраїнському масштабі на початку 90-х рр. Унаслідок депопуляції у 1991–2013 рр. було втрачено близько 7 млн осіб. У 1990 р. депопуляція охопила сільську місцевість усіх областей України.

Несприятливі рівні народжуваності й смертності, за експертними оцінками, можуть призвести протягом кількох десятиліть за нульового сальдо міграції до скорочення населення України майже вдвічі. Суть цього процесу полягає насамперед у тому, що в незадовільних соціально-економічних умовах сім'ї, не народжуючи бажане число дітей, намагаються зберегти досягнутий рівень життя і тим самим – умови відтворення якості членів своїх родин.

Відтворення населення залежить від процесу формування шлюбних статусів – шлюбність, розлучення, овдовіння.

Шлюбність – форма відносин між чоловіком і жінкою, що визначає їх взаємні права й обов'язки стосовно одне одного та їхніх дітей.

Серед видів шлюбів розрізняють:

– моногамію (одношлюбність) – це шлюб одного чоловіка з однією жінкою;

– полігамію (багатошлюбність) – це шлюб одного чоловіка з кількома жінками (багатоженство);

– поліандрію – це шлюб однієї жінки з кількома чоловіками (багатомужжя).

Розлучення – розірвання шлюбу в органах запису актів цивільного стану або, у спеціально передбачених чинним законодавством випадках, за рішенням суду за життя обох чоловіка і жінки.

Овдовіння – припинення шлюбу внаслідок смерті одного з членів подружжя, залежить від структури смертності і знижується зі зростанням тривалості життя.

Глобальні зміни режиму відтворення населення – зниження народжуваності і смертності, сформували передумови для стрімкого наростання демографічного старіння. Сформувалось своєрідне замкнене коло – депопуляція викликає старіння населення, а постаріння посилює депопуляцію. Його можна розірвати шляхом поліпшення соціально-економічної якості населення, що потребує підвищення стандартів життя і позитивних змін у демографічній поведінці. Населення України за існуючими міжнародними показниками має наскільки високий рівень постаріння, що це дає підстави кваліфікувати його як потенційну загрозу стабільному демографічному розвитку.

Україна посідає 11-те місце за величиною частки населення віком 60 років і старше після демографічно найбільш старих країн (Італія, Греція, Німеччина, Японія, Швеція та ін.). Для порівняння: Білорусь посідає за цим показником 23-тє місце, Російська Федерація – 27-ме.

За прогнозом демографів, у міських поселеннях у зв'язку з надзвичайно низьким рівнем народжуваності старіння населення в найближчій і більш віддаленій перспективі поглиблюватиметься, а в сільській місцевості, у зв'язку з деякою нормалізацією сильно деформованого вікового складу за рахунок переміщення найбільш значних деформацій у старші вікові групи, їх прискореним вимиранням і зміною особливостей міграційних процесів, уповільнюватиметься. Тобто в сільській місцевості слід чекати подальшого зниження рівня постаріння населення, у той час як у містах підвищення, внаслідок чого міське населення через певний час матиме більш високий ступінь постаріння, ніж сільське.

Постаріння населення України гальмуватиме процес виходу з депопуляції. Таку ситуацію слід охарактеризувати як “проїдання” демографічного “капіталу”, накопиченого у віковому складі населення попередніми поколіннями. Постаріння матиме тривалий вплив на всі сторони життя суспільства. Воно буде пов'язане не лише зі зменшенням чисельності населення, а й з її хвилеподібною динамікою у зв'язку з деякими можливими змінами у динаміці народжуваності, викликаними факторами демополітичного характеру.

Розглянуті вище особливості демографічної ситуації, особливо в сільській місцевості, становлять серйозні загрози національній і, зокрема, демографічній безпеці. Демографічне неблагополуччя наражає країну на ризики майже на всіх напрямках, у всіх галузях і складових її розвитку.

Відсутність ефективної політики народонаселення в Україні значно ускладнює демографічну ситуацію. Демографічні процеси в Україні свідчать про виникнення негативних явищ. Основною складовою демографічної кризи в цілому по Україні є значне зниження народжуваності, про що свідчать динаміка кількості народжень та показники інтенсивності цього процесу.

Сумарний коефіцієнт, або так звана вичерпана плідність жінок, який характеризується кількістю дітей, що може народити жінка за весь період фертильності, знизився до рівня, що не забезпечує навіть простого відтворення людності – 1,6 дитини.

В умовах суттєвого зниження народжуваності населення, наростання його старіння підвищується показник смертності, знижується коефіцієнт життєвості (співвідношення кількості народжень і смертей), скорочується середня тривалість життя.

Динаміка показника смертності прискорила в першій половині 90-х рр. із розгортанням в Україні соціально-економічної кризи, яка набула тотального характеру. Особливо інтенсивно зростає смертність чоловіків працездатного віку. Залишається високою дитяча смертність. Низький рівень доступності до якісної первинної медико-санітарної та спеціалізованої медичної допомоги унеможливує раннє виявлення захворювань і є однією з причин високих показників смертності серед дітей.

Нині продовжує поширюватися бездітність та одnodітність, оскільки зростання вимог до стандартів життя не сприяє реалізації бажаних орієнтацій на дводітну сім'ю: дві третини сімей з дітьми до 18 років мають лише одну дитину. Це є передусім наслідком зміни соціального статусу жінки, розширення сфери її позасімейних інтересів, підвищення рівнів освіти та зайнятості. Багаторазове зниження дитячої смертності зробило неактуальним народження багатьох дітей як основи родинного благополуччя та гарантії забезпечення батьків у старості. Проте для відродження середньодітної сім'ї потрібен тривалий період, можливо, не одне покоління.

Скорочення частини населення призводить до збільшення демографічного навантаження, що підвищує ресурсні потреби розв'язання економічних та соціальних проблем, пов'язаних із соціальним забезпеченням непрацездатної частини населення. Попри певні орієнтації на європейські стандарти шлюбності, у міських поселеннях України переважають юридично зареєстровані шлюби. Поширення офіційно неформлених шлюбно-сімейних відносин відбувається переважно у формі випробувального періоду перед реєстрацією шлюбу та створенням сім'ї.

До скорочення чисельності населення додається також міграційний рух: внутрішньорегіональний, міжрегіональний та міждержавний, який є досить точним індикатором економічного і соціального становища. Внутрішньо- та міждержавна міграція населення змінює кількісні та якісні його характеристики.

Однак, незважаючи на переваги міського життя, міське середовище для людей є штучним і відірваним від природного, того, в якому тисячоліттями проходило їхнє життя. Штучне міське середовище шкідливо впливає на здоров'я населення через забруднення атмосферного повітря, дефіцит сонячного проміння, води, а також скупченість населення, недостатність зелених насаджень тощо. Також небезпеку для здоров'я людей у місті становлять шумові, вібраційні навантаження, транспортні проблеми, вплив електричних, магнітних, іонізаційних полів.

Отже, в умовах великого міста загострюються всі проблеми, пов'язані із життєзабезпеченням людей: постачання достатньої кількості повноцінних харчових продуктів та питної води; контроль і запобігання забрудненню повітря, водних ресурсів, ґрунтів; утилізація та захоронення шкідливих виробничих та побутових відходів, а також соціальні проблеми, пов'язані з різким зменшенням вільного "життєвого" простору, збільшенням кількості захворювань, зумовлених забрудненням, та ін.

На зниження рівня та якості життя громадян, послаблення системи охорони здоров'я негативно впливають вищезазвані та інші загальні основні демографічні показники: тривалість життя, природне скорочення населення, смертність та народжуваність, міграція, зайнятість тощо.

На регіональному рівні міграція виступає другим за значенням після природного руху населення джерелом формування працездатного населення, впливаючи на хід демографічних процесів прямо.

Міграція населення – процес переміщення людей через кордони тих або інших територій зі зміною постійного місця проживання або з регулярним поверненням до нього.

Міграція населення безпосередньо пов'язана із його соціальною, галузевою і професійною мобільністю. Вона дає змогу на кожному етапі економічного розвитку домагатися визначеного розміщення трудових ресурсів, оскільки процес територіального перерозподілу трудових ресурсів є об'єктивним процесом розвитку продуктивних сил. Для управління міграцією найперша умова – виявлення можливих районів і пунктів виходу мігрантів, а також місць розселення за критерієм працевлаштування.

Міграція – складний соціально-демографічний процес. Він складається з трьох стадій:

- вихідна, або підготовча, стадія, являє собою процес формування територіальної рухливості населення;*
- основна стадія, або власне процес переселення;*
- заключна стадія, що виступає як приживаність мігрантів на новому місці.*

За тимчасовими ознаками міграцію поділяють на:

- постійну (безповоротну) – пов'язану з остаточною зміною постійного місця проживання (наприклад міграція із села в місто);*
- тимчасову – припускає переселення на достатньо тривалій, але обмежений, часто заздалегідь обумовлений термін, що звичайно пов'язано з роботою (наприклад робота за контрактом на кілька років);*
- сезонну – включає щорічні переміщення людей у визначені періоди року (наприклад у періоди збирання врожаю в сільському господарстві);*
- маятникову міграцію – регулярні поїздки до місця роботи або навчання за межами свого населеного пункту.*

За формами реалізації міграція ділиться на:

- суспільно організовану – здійснюється за участі державних і суспільних органів і з їх економічною допомогою;*
- неорганізовану – провадиться силами і засобами самих мігрантів без матеріальної й організаційної допомоги з боку яких-небудь органів.*

Для управління міграцією найперша умова – виявлення можливих районів і пунктів виходу мігрантів, а також місць їх розселення за критерієм працевлаштування. За останні роки міграційні процеси в Україні набули принципо-

во нового змісту, характеру та якості, змінилися пріоритети. Внаслідок впливу сільських мешканців у міста набув особливого характеру процес розселення в межах України. Сформувалися такі системи, що відзначаються високою концентрацією міського та сільського населення. Вони належать до найскладніших та найдинамічніших виробничих, урбаністичних та транспортних структур України. Водночас у сільській місцевості в багатьох регіонах формуються та розширюються межі слабозаселених територій, де опинилися виведеними з господарського обороту великі площі землі. Багаторічний вплив сільської молоді в міста України та за її межі визначив деформацію всіх демографічних структур і процесів у сільській місцевості. Цей процес супроводжувався збільшенням частки осіб пенсійного віку, зростанням смертності сільського населення, скороченням його народжуваності, зниженням природного приросту населення.

Люди, які з власної волі перетинають державні або адміністративно-територіальні кордони з метою зміни місця проживання або без такої зміни, називаються мігрантами. Розрізняються зовнішні міграції (міжконтинентальні, міждержавні) і внутрішні (всередині країни – між регіонами, містами, сільською місцевістю і т.д.). Особи, які переселилися за межі країни – емігранти, які переселилися в країну, – іммігранти.

Різниця між кількістю іммігрантів та кількістю емігрантів виражається показником сальдо міграції і безпосередньо впливає на чисельність населення країни. Якщо до країни приїжджає більше людей, ніж виїжджає з неї, то сальдо міграції є додатним. І навпаки, якщо виїжджає більше, ніж прибуває, сальдо міграції є від'ємним.

Обмін населенням між Україною та іншими країнами, за деякими винятками, характеризувався зміною міграційних потоків і географічних зв'язків. Діяльність щодо регулювання міграційних процесів повинна базуватися на чіткому розмежуванні повноважень центральних і місцевих виконавчих органів, діяльність яких забезпечила б піднесення рівня соціально-економічного розвитку регіону, ефективне використання його трудового потенціалу та збалансований стан територіального ринку праці. До стратегічного завдання слід віднести формування передумов усталеного протікання процесів відтворення на основі повної і високорезультативної адаптації робочої сили до ринкових умов господарювання.

Еміграція населення – вид міграції, виїзд громадян із своєї країни до іншої на постійне або довготривале проживання з політичних, економічних, релігійних, екологічних та інших причин. Еміграція населення протилежна імміграції, тобто в'їзду людей до іншої країни на постійне або довготривале мешкання. Процеси еміграції населення спостерігаються в усіх державах. Однак у різних краї-

нах їх інтенсивність, спрямованість, як і причини, соціальні, економічні, політичні та інші наслідки, суттєво відмінні.

У новому тлумачному словнику української мови “еміграція населення” трактується так.

- 1. Переселення із своєї батьківщини в іншу країну, зумовлене соціально-економічними, політичними або релігійними причинами, виселення, вигнання, екзиль.*
- 2. Перебування за межами батьківщини внаслідок такого переселення.*

Імміграція населення – в'їзд у країну на постійне або тимчасове проживання громадян іншої країн. Імміграція населення визначається низкою причин: економічними (ввезення робочої сили або в'їзд у країни з більш сприятливими умовами роботи або вищим життєвим рівнем і т.д.), військовими (захоплення чужих земель та його військова колонізація) і політичними (втеча від політичних, національних, расових, релігійних та інших переслідувань, обмін нацменшинами між державами і т.д.).

Закон України “Про імміграцію” визначає імміграцію як прибуття в Україну чи залишення в Україні в установленому законом порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання.

Імміграція населення відіграла найважливішу роль у заселенні деяких частин світу і формуванні населення багатьох країн світу. Вона справляє суттєвий вплив на динаміку чисельності населення; її демографічні наслідки зумовлені не тільки чисельністю мігрантів, а й своєрідністю їх статево-вікової структури: помітним переважанням у числі переселенців людей молодого та середнього віку, а також чоловіків. Імміграція населення призводить до змішання різних етнічних груп населення, у результаті чого складаються нові нації і народності.

Реєміграція – повернення емігрантів на батьківщину.

Поглиблення регіональних диспропорцій у рівнях життя населення стимулює міжрегіональну та міждержавну трудову міграцію, впливає на обезлюднення та збільшення площ депресивних територій.

На демографічний розвиток впливає загальний стан здоров'я населення країни, регіону. Незважаючи на те, що сучасна система охорони здоров'я в Україні має значний матеріально-технічний та кадровий потенціал, реальний стан та показники здоров'я громадян країни свідчать про низьку ефективність його використання. Так, за останні роки показник умовного здоров'я населення України значно знизився.

Існує значна нерівність у доступності медичної допомоги для різних верств населення. За даними соціологічних досліджень, майже 40% людей намагаються відкласти звернення за медичною допомогою через недостатню

інформованість та невизначеність її вартості. Найчастіше на дорожнечу медичних послуг як перешкоду при отриманні спеціалізованої та високоспеціалізованої медичної допомоги вказують під час опитування малозабезпечені верстви населення, люди похилого віку.

Складною залишається ситуація щодо поширення захворювань у більшості класів хвороб, що зумовлено, зокрема, і поліпшенням системи їх діагностики. У структурі захворюваності переважають хвороби органів дихання, системи кровообігу, травми та отруєння, хвороби сечостатевої системи, шкіри та підшкірної клітковини, кістково-м'язової системи та сполучної тканини, ока та його придаткового апарату, деякі інфекційні та паразитарні хвороби. Напруженою залишається епідемічна ситуація з ВІЛ-інфекцією/СНІДом та туберкульозом. Зростає кількість споживачів наркотичних засобів, особливо серед молоді.

Алкоголізм, тютюнопаління, наркоманія, антисоціальний, аморальний спосіб життя деяких жінок суттєво впливають на спадковість, наслідком якої стає те, що 30% новонароджених цієї категорією жінок мають вади розвитку та інші захворювання, що стає важким тягарем як для окремої сім'ї, так і для держави.

Основні причини зростання захворюваності на зазначені та інші класи хвороб криються в погіршенні екологічного стану навколишнього природного середовища внаслідок Чорнобильської катастрофи та інших чинників забруднення земельних і водних ресурсів, повітряного басейну тощо, руйнації старої системи охорони здоров'я населення та неможливості населення через їх неплатоспроможність користуватися послугами медичних закладів ринкового типу; різкому зниженні життєвого рівня громадян і незбалансованості харчування, особливо дітей та осіб похилого віку; зниженні рівня забезпечення селян комунально-побутовими послугами, а також збільшенні стресових ситуацій через соціальну невизначеність статусу й відсутність належного соціального захисту щодо оплати праці, безробіття, пенсійного забезпечення та ін.

Особливу загрозу майбутньому країни становить нинішній стан здоров'я і спосіб життя дітей та молоді. Сьогодні кожна шоста дитина народжується з відхиленнями у стані здоров'я. Під час проведення обов'язкових профілактичних медичних оглядів у школярів лікарі діагностують різні хронічні хвороби серця, гіпертонію, неврози, остеопороз, артрити, ожиріння тощо.

В Україні зберігається негативна тенденція до високої смертності людей працездатного віку, не вирішено низку питань щодо забезпечення доступності якісної медичної допомоги населенню незалежно від соціального та економічного стану особи. Не забезпечується повною мірою право кожного громадянина на одержання гарантованої якісної медичної допомоги, у тому числі за рахунок запровадження системи загальнообов'язкового державного медичного соціального страхування. Не набуло розвитку добровільне медичне страхування: незважаючи на наявність законодавчого підґрунтя, ним користується менше 1% громадян.

За роки незалежності показник умовного здоров'я населення України знизився в 2,5 рази і в 2010 р. становив близько 25%, тоді як у розвинених країнах він перевищує 75%. Середня тривалість життя українців на 10–12 років менша, ніж у країнах Європейського Союзу, а показник передчасної смертності, особливо серед чоловіків працездатного віку, вищий у 3–4 рази. Унаслідок цього в Україні зафіксовано один із найвищих у світі показників природного зменшення населення. Однією з найнижчих в Європі є й тривалість трудової і творчої активності українців, яка в середньому становить 30 років.

Загальний коефіцієнт народжуваності у 2013 р. склав 11,1 на 1 тис. наявного населення, а смертності 16,3, тобто природній приріст від'ємний і становить 6,2. Кількість зареєстрованих шлюбів за цей період на 1 тис. наявного населення становила 6,1, а кількість розлучень – 1,1 од.

Залишається високою дитяча смертність, яка становила за 2011 р. 9 на 1 тис. народжених дітей живими (у 2005 р. – 10). Низький рівень доступності до якісної первинної медико-санітарної та спеціалізованої медичної допомоги, що унеможливує раннє виявлення захворювань, є однією з причин високих показників смертності серед дітей. Найвищі показники смертності немовлят зафіксовані в Кіровоградській, Дніпропетровській, Харківській, Запорізькій областях.

Щорічні медичні обстеження підтверджують, що за останні 15 років у дітей дошкільного та шкільного віку більш ніж удвічі зросли захворювання, пов'язані з функціонуванням опорно-рухового апарату, майже вдвічі – серцево-судинної системи, збільшилась кількість дітей із надмірною вагою.

Суттєво позначились на стані здоров'я дітей такі соціальні чинники, як неповна сім'я, від'їзди одного, а то й обох батьків на роботу за кордон, недостатня увага родини до стану здоров'я дітей, неорганізований літній відпочинок тощо.

Відсутність належних умов проживання, навчання, праці та відпочинку громадян, постачання населенню неякісної води, забруднення водоймищ неочищеними та недостатньо очищеними стічними водами, низька санітарна культура населення залишаються причинами несприятливої епідемічної ситуації та погіршення стану здоров'я.

Загалом стан громадського здоров'я свідчить про недостатню роботу щодо збереження та зміцнення здоров'я українського народу, формування здорового способу життя, без яких неможливо забезпечити сталий розвиток країни і суспільства в цілому. Значна частина актів законодавства про забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя населення, з питань регулювання виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів залишається неадаптованою до стандартів країн Євросоюзу.

Потребує приведення у відповідність із вимогами часу ст. 49 Конституції України, якою регламентуються конституційні права громадян на охорону здоров'я.

Сучасні тенденції та ймовірні перспективи соціально-демографічних процесів ставлять українське суспільство перед необхідністю вирішення комплексу таких першочергових завдань, як:

- структурно-технологічна переорієнтація виробництва на інноваційній основі, зниження його трудомісткості, підвищення якості робочої сили, рівня оплати праці, збільшення доходів, зростання інвестицій у людський капітал, забезпечення рівного доступу до якісної освіти;*
- сприяння розвитку освіти впродовж життя, підвищення мотивації до нарощування інтелектуального потенціалу, формування традицій самоосвітньої діяльності, модернізація системи підготовки й перепідготовки кадрів, підвищення їх кваліфікації;*
- відновлення і розвиток соціальної інфраструктури в сільській місцевості і, зокрема, транспортної мережі для підтримки маятникової трудової міграції в міста, підвищення рівня життя сільського населення, створення нових робочих місць для селян у сфері послуг та інших видах економічної діяльності;*
- формування недискримінаційної системи соціального забезпечення осіб похилого віку, розвиток відповідної інфраструктури та забезпечення літніх людей необхідними засобами для самостійного життя, підтримки і збереження здоров'я.*

Демографічні показники безпосередньо впливають на людський капітал, його розвиток і використання. Поняття “людський капітал” увійшло в науку в 60-х рр. ХХ ст. в західній економічній літературі. Є дві основні причини виникнення інтересу до означеного поняття. Перша – це загальна закономірність розвитку сучасної науки в цілому, концентрації уваги вчених до дослідженні проблем людини. Друга – це визнання того факту, що активізація творчого потенціалу людини, розвиток висококваліфікованої робочої сили є найефективнішим способом економічного зростання, наприклад:

- продаж одного кг сирової нафти дає 0,020–0,025 дол. США прибутку;*
- один кг побутової техніки дає 50 дол. США прибутку;*
- середня норма прибутку від реалізації одного кг авіаційної техніки становить близько 1 тис. дол. США;*
- один кг наукоємного продукту в інформатиці й електроніці дає змогу отримати до 5 тис. дол. США прибутку.*

Зайнятість населення виступає одним із головних індикаторів трансформаційних процесів в економіці. Характерною особливістю ринку праці на нинішньому етапі здійснення економічних реформ є збереження тривалої негативної тенденції до зростання обсягів як відкритого, так і прихованого безробіття серед населення. Криза впродовж десятирічного періоду призвела до різкого скорочення попиту на робочу силу.

Систематизація та групування визначень зайнятості дають можливість виділити основні її ознаки/характеристики, які умовно можна об'єднати в три групи: зайнятість як джерело доходів і багатства; зайнятість як система економічних і суспільних відносин; зайнятість як вираження трудової активності населення.

Проте найбільш поширеним є трактування зайнятості як економічної категорії крізь призму суспільних відносин у сфері праці. Так, у довідковій економічній літературі зайнятість визначається як соціально-економічні відносини із забезпечення працездатного населення робочими місцями, розподілу його для участі в суспільно-корисній праці та забезпечення розширеного відтворення робочої сили.

Світова практика за умов функціонування розвиненої ринкової економіки децю по-іншому трактує сутність поняття “зайнятість”, акцентуючи увагу саме на соціальному аспекті праці. Свого часу з цього приводу висловила своє бачення ООН. За методологією, якої вона дотримується, зайнятість – це діяльність, що приносить дохід. Зайнятими вважаються особи певного віку, які виконують будь-яку роботу за плату і відпрацювали хоча б третину робочого часу.

З переходом України до ринкових умов господарювання відбулися певні зміни і в поглядах на сутність проблеми зайнятості населення, які знайшли своє відображення у відповідних нормативно-правових документах. Так, у Законі України “Про зайнятість населення” поняття “зайнятість” розглядається як діяльність громадян, що пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб і як така, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі. Причому до зайнятих відносять і громадян, які працюють за наймом, і тих, які самостійно забезпечують себе роботою, включаючи підприємців, осіб, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю, творчою діяльністю, членів кооперативів, фермерів та членів їхніх сімей, які беруть участь у виробництві, тощо. Таке трактування означає, що вітчизняне законодавство суттєво розширює права і можливості стосовно розвитку недержавних (приватних) форм господарювання та створення принципово нових можливостей для розширення сфери зайнятості.

Більш розширене тлумачення поняття зайнятості подає Міжнародна організація праці (МОП). Зокрема, виділяється категорія “економічно активне населення”, куди входять особи встановленого віку, які протягом певного періоду забезпечують пропозицію робочої сили для виробництва товарів та послуг. До економічно активних відносять осіб, зайнятих економічною діяльністю, яка приносить дохід (зайняті), та безробітних (за визначенням МОП).

Зайняті економічною діяльністю – це особи, які виконують роботу за винагороду за наймом на умовах повного або неповного робочого часу, працюють індивідуально (самостійно) або в окремих громадян, на власному (сімейному) підприємстві, члени домашнього господарства, які безкоштовно працюють.

До населення, зайнятого в усіх сферах економічної діяльності, належать такі категорії:

- громадяни, які працюють за наймом на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм їх власності;*
- особи, які самостійно забезпечують себе роботою (підприємці, фермери), а також члени сімей, які працюють безоплатно;*
- працівники, зайняті в органах влади, управління та громадських організаціях, релігійні служителі;*
- громадяни, які проходять службу в армії, військах, спецконтингентах;*
- особи, які проходять професійну підготовку, підвищують кваліфікацію або навчаються на денних формах різних закладів освіти;*
- особи, які виховують дітей, доглядають хворих, інвалідів та людей похилого віку;*
- іноземні громадяни, які працюють в Україні.*

Важливу роль у розвитку кожного регіону відіграє економічно активне населення, тобто населення обох статей віком 15–70 років, яке протягом певного періоду забезпечує пропозицію робочої сили для виробництва товарів та послуг.

За матеріалами вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності, усе населення у віці 15–70 років розподіляється на три категорії: зайняті, безробітні та економічно неактивні (рис. 5.3).

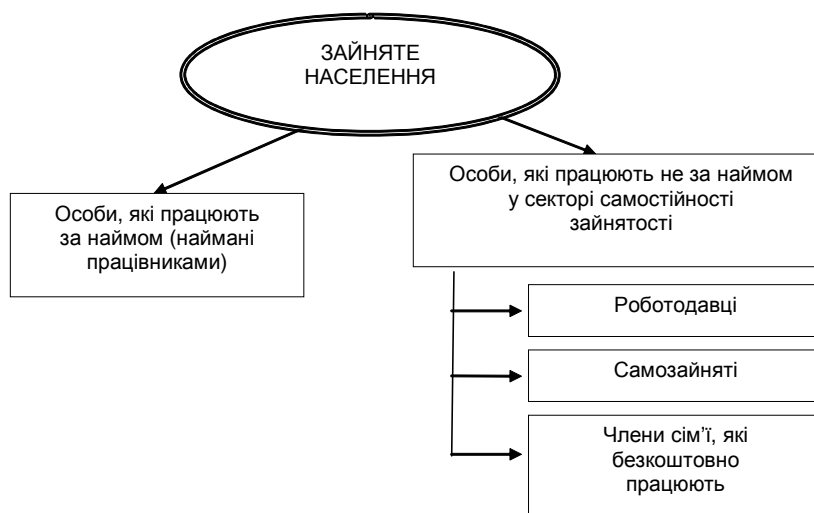

Рис. 5.3. Склад зайнятого населення

Особи, які працюють за наймом (наймані працівники) – особи, які уклали письмовий (або усний) трудовий договір (контракт) з адміністрацією підприємства, установи, організації, фізичною особою про умови та оплату трудової діяльності.

Особи, які працюють не за наймом у секторі самостійності зайнятості, – особи, які, на відміну від найманих працівників, самостійно здійснюють свою трудову діяльність на базі організації та ведення господарської діяльності фізичної або юридичної особи, відповідають за результативність і ефективність цієї діяльності, а також за виконання зобов'язань відносно інших осіб, зокрема щодо виконання умов трудових договорів з найманими працівниками, тощо. До таких осіб відносять: роботодавців, самозайнятих, безкоштовно працюючих членів сім'ї.

Роботодавці – особи, які працюють на власному підприємстві із залученням на постійній основі найманих працівників.

Самозайняті – особи, зайняті індивідуально/самостійною трудовою діяльністю, яку вони здійснюють самостійно, тобто без залучення постійних найманих працівників.

Члени сім'ї, які безоплатно працюють, – особи, які працюють без оплати на сімейному підприємстві, що очолює родич (у випадку, якщо ця діяльність належить до економічної).

Безробітні (за методологією МОП) – особи у віці 15–70 років (заресстровані та незаресстровані в державній службі зайнятості), які одночасно мають задовольняти три умови:

- а) не мали роботи (прибуткового заняття);*
- б) активно шукали роботу або намагались організувати власну справу впродовж останніх чотирьох тижнів, що передували опитуванню, тобто робили конкретні кроки протягом названого періоду з метою знайти оплачувану роботу за наймом чи на власному підприємстві;*
- в) були готові приступити до роботи впродовж двох найближчих тижнів, тобто почати працювати за наймом або на власному підприємстві з метою отримання оплати або доходу.*

До категорії безробітних належать також особи, які приступають до роботи протягом найближчих двох тижнів; знайшли роботу, чекають відповіді з державної служби зайнятості тощо.

Рівень безробіття (за методологією МОП) – показник, що розраховується як відношення (у відсотках) кількості безробітних певної вікової групи до економічно активного населення (робочої сили)

відповідного віку або відповідної соціально-демографічної ознаки. Цей показник характеризує загальний стан та тенденції розвитку ринку праці щодо пропозиції робочої сили, використовується для прогнозування та розробки політики у сфері соціально-трудоких відносин.

Середньомісячна кількість економічно активного населення віком 15–70 років за результатами вибіркового обстеження населення з питань економічної активності в середньому за 2013 р. становила 22 млн осіб, із яких 20,4 млн були зайняті економічною діяльністю, а решта, 1,6 млн осіб – безробітні.

Рівень зайнятості населення становив: у віці 15–70 років – 60,3%, а в працездатному віці – 67,4%. Рівень безробіття за методологією МОП серед економічно активного населення становив 7,2%, а працездатного віку – 7,7%.

Найвищий рівень безробіття (за методологією МОП) спостерігався серед молоді віком 15–24 роки, а найнижчий – серед осіб віком 50–59 років. Слід зазначити, що рівень безробіття населення працездатного віку в 4 рази перевищував рівень зареєстрованого безробіття, розрахованого відносно економічно активного населення працездатного віку (у жінок – у 2,9 раза, чоловіків – у 5,4 раза; міських поселеннях – у 4,6 раза, сільській місцевості – у 2,9 раза).

До економічно неактивного населення відносять осіб, які не можуть бути класифіковані як “зайняті” або “безробітні”. У цю категорію входять: учні та студенти, пенсіонери, особи, які зайняті в домашньому господарстві, вихованням дітей та доглядом за хворими, особи, які зневірилися знайти роботу, інші особи, які не мали необхідності у працевлаштуванні, і ті, які шукають роботу, але не готові приступити до неї найближчим часом.

Реформування економіки України в останні десятиріччя зруйнувало систему зайнятості людей, що склалася раніше, яка ґрунтувалася на зв'язку: працівник – одна професія – одне підприємство. Цей зв'язок посилювався завдяки традиції підтримки вибору зайнятості старших поколінь подальшими поколіннями.

Ринок праці характеризує систему відносин, яка виражає попит і пропозицію. Сучасний ринок праці виконує низку функцій, а саме: суспільного поділу праці, інформаційну, посередницьку, ціноутворюючу, стимулюючу, оздоровчу та регулюючу.

Нині у вітчизняних та зарубіжних наукових дослідженнях цього напряму використовуються економічні категорії “ринок праці”, “ринок робочої сили”, як об'єкти цих відносин розглядаються також “людський капітал” і “трудова послуга”, наводяться визначення ринку робочої сили, ринку праці. Так, Д.П.Богиня і Е.А.Гришнова пропонують такі трактування цього терміна: “ринок праці – це система суспільних відносин, пов'язаних із наймом і пропози-

цією праці, тобто з її купівлею і продажем; це також економічний простір – сфера працевлаштування, в якій взаємодіють покупці та продавці праці і це механізм, що забезпечує узгодження ціни й умов праці між роботодавцями і найманими працівниками та регулює її попит та пропозицію”. Е.М.Лібанова зазначає, що таке явище, як ринок праці, необхідно розглядати в широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні “ринок праці є системою суспільних відносин соціальних – у тому числі юридичних – норм та інститутів, які забезпечують нормальне відтворення і ефективне використання праці, кількість і якість якої відповідним чином винагороджуються”. У вузькому розумінні ринок праці вона розглядає як систему соціально-економічних відносин між роботодавцями – власниками засобів виробництва та населенням – власником робочої сили щодо задоволення попиту перших на працю, а других – на робочі місця, які є їх джерелом засобів існування”. Далі Е.М.Лібанова уточнює, що оскільки на момент продажу товару на ринку праці праця як доцільна діяльність ще не існує, то на ринку праці “продається робоча сила, тобто здатність до праці”. С.В.Мочерний розділяє такі явища, як ринок праці і ринок робочої сили. Ринок робочої сили він трактує так: “певна сукупність економічних відносин між найманими працівниками, підприємцями та біржами праці (державними і приватними) з приводу організації, використання й купівлі-продажу робочої сили”. При цьому він виділяє основні елементи цієї системи: організаційно-економічні відносини, які забезпечують роботу бірж робочої сили, виконання ними своїх функцій (збирання і надання інформації про наявність вакансій, підготовка і перепідготовка кадрів, часткове регулювання процесу зайнятості), організацію процесу підготовки і перепідготовки кадрів у державних і недержавних установах; відносини між підприємцями і найманими працівниками з приводу купівлі-продажу робочої сили і її привласнення.

Ринок же праці С.Мочерний визначає як: “сукупність (підсистема) відносин між найманими працівниками, капіталістами і державою (опосередковано) щодо умов праці та часткової оплати її результатів. Часткової тому, що ця оплата обмежена величиною необхідного продукту (у сфері безпосереднього виробництва), а у сфері розподілу постає у формі заробітної плати. Ринок праці є складовою ринку робочої сили”. У цьому разі учений пропонує виділяти техніко-економічний, соціально-економічний і юридичний аспекти. Співвідношення між ринком робочої сили і ринком праці графічно можна представити як єдність цілого і частини.

Як динамічна структура ринок праці постійно перебуває під впливом певних чинників. Основними елементами цієї структури є попит, пропозиція, ціна робочої сили, умови її наймання, умови праці,

можливість підвищення кваліфікації, професійного зростання тощо. Ринок праці відбиває основні тенденції в динаміці зайнятості, її основних структурах (галузевій, демографічній, регіональній), тобто в суспільному розподілі праці, а також мобільність робочої сили, масштаби та динаміку безробіття. Він забезпечує функціонування ринкової економіки на основі дії закону попиту та пропозиції, їх збалансування й рівноваги.

На ринку праці відбувається взаємодія між працівниками та роботодавцями під час розподілу робочої сили, що дає змогу комплексно розв'язувати проблеми, пов'язані з трудовими відносинами. З одного боку, ринок праці забезпечує підприємства кваліфікованою робочою силою, що відповідає певним вимогам роботодавців, з другого – дає змогу працівникам обирати роботу, яка б задовольняла їхні потреби та забезпечувала відповідний рівень життя. Через економічні важелі ринок праці впливає на зростання продуктивності праці.

Головними складовими ринку праці є: сукупна пропозиція, яка охоплює всю найману робочу силу із числа економічно активного населення; сукупний попит, який визначає загальну потребу економіки в робочій силі. Ці складові у своїй єдності утворюють ємність сукупного ринку праці. Сукупна пропозиція охоплює всі категорії працездатного населення, які претендують на роботу за наймом, а також осіб, які хочуть працювати не за наймом, а на правах самозайнятості та підприємництва. Сукупний попит на сукупному ринку праці визначається кількістю та структурою робочих місць, що потребують заповнення. Він охоплює всю сферу суспільної праці.

Найважливішою характеристикою ринку праці є його сегментація, що являє собою об'єктивно зумовлений процес його структурування, коли під впливом економічних і соціальних чинників розвитку суспільства виникає необхідність розподілу ринку на окремі сегменти, що відрізняються різними характеристиками та правилами поведінки.

Ринок праці можна сегментувати за рівнями та суб'єктами управління. Виділяють: національний; регіональний; локальний ринки праці. Існує також певна ступінчастість сучасного ринку праці: первинний; вторинний ринки праці. Первинний ринок праці охоплює робочі місця фахівців із повною вищою освітою, адміністраторів та керівників усіх рівнів. Це високооплачувані групи робочої сили, які, як правило, мають можливість професійного зростання. Вторинний ринок праці охоплює робочі місця, які не потребують спеціальної підготовки та значної кваліфікації, де немає стабільної зайнятості та обмежено перспективи професійного зростання.

Також виокремлюють: зовнішній ринок праці, який охоплює сферу обігу робочої сили між підприємствами; внутрішній ринок праці, який базується на горизонтальній та вертикальній мобільності працівників усередині підприємства.

Суб'єктами відносин на ринку праці є: роботодавці; наймані працівники; безробітні; елементи інфраструктури ринку праці.

Конкуренція на ринку праці як невід'ємна складова механізму кожного ринку являє собою наявність великої кількості незалежних покупців і продавців робочої сили та можливість для них вільно входити до ринку праці і залишати його. Кон'юнктура ринку праці, у свою чергу, являє собою співвідношення попиту та пропозиції робочої сили у розрізі всіх складових його структур і є найважливішою характеристикою, яка повинна враховуватися під час вибору альтернатив політики зайнятості та моделі регулювання ринку праці.

Ринок праці як динамічна система може виходити зі стану рівноваги. Тому необхідний цілий комплекс заходів щодо регулювання ринку праці, здійснення яких спрямовано як на виробництво, так і на людину, формування в неї здатності та потреби до праці, задоволення вимог як роботодавця, так і продавця робочої сили, забезпечення ефективного використання трудового потенціалу, збільшення обсягів виробництва тощо.

Від розвитку демографічної ситуації та трудового потенціалу залежить і *якість трудового життя* – сукупність властивостей, що характеризують умови та організацію праці (виробництва, побуту та відпочинку) із позицій найкращої реалізації здібностей працівника (інтелектуальних, творчих, моральних, організаційних тощо).

Основоположними поняттями якості трудового життя є: справедлива і належна винагорода за працю; безпечні та здорові умови праці; можливість застосування й розвитку своїх здібностей; професійне зростання і впевненість у майбутньому; гарні взаємовідносини у трудовому колективі; правова захищеність найманого працівника; гідне місце роботи в житті працівника; соціальна корисність роботи.

Головний критерій якості трудового життя пов'язаний із доходом працюючого, його відповідністю прийнятим стандартам забезпеченості та достатку. Справедлива винагорода праці передбачає диференційований підхід до оплати праці різних категорій, професій та груп зайнятих, постійну зміну рівня й виду матеріального стимулювання залежно від мінливих умов. Велике значення мають також різні пільги та допомога працівникам, які складаються з обов'язкових відрахувань на соціальне страхування і пільг за умови праці.

Умови праці посідають особливе місце у визначенні якості трудового життя. Вони включають не тільки мінімізацію ймовірності виробничого захворю-

вання і травматизму, а й скорочення робочого часу, встановлення граничного віку працівника, особливих вимог до умов праці окремих категорій працюючих.

Треба відзначити, що в Україні значна кількість зайнятих працює в умовах, що не відповідають необхідним санітарно-гігієнічним нормам і, незважаючи на скорочення в цілому обсягів виробництва, масштаби зайнятості у небезпечних та важких умовах праці збільшуються.

Якість трудового життя включає задоволеність працею, можливість розвитку творчих здібностей, повну інформацію про трудовий процес та його кінцеву мету, планування виконання роботи.

Можливість професійного зростання та впевненість у майбутньому є взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими умовами ефективної зайнятості працівника.

Оцінка якості трудового життя проводиться за системою показників, що розроблені на основі статистичної інформації, соціологічних опитувань, оцінок експертів. Кілька десятків параметрів аналізуються за п'ятьма групами: технологія, організаційні питання, особисті потреби працівників, зовнішнє середовище і суспільство, робоче місце. Як загальний показник якості трудового життя використовується ступінь відповідності можливостей, що надаються підприємством, очікуванням працівника з урахуванням його здібностей та потреб.

Збереження та зміцнення демографічного і трудових ресурсного потенціалу в регіонах, подолання кризових демографічних процесів, відновлення фізичного і духовного здоров'я населення, поліпшення ситуації на ринку праці та зменшення безробіття внаслідок вжиття відповідних заходів сприятиме забезпеченню національної безпеки держави в соціальній сфері.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає специфіка людських ресурсів порівняно з іншими чинниками економічного розвитку?
2. Чому поняття “трудові ресурси” втрачає свою актуальність?
3. Охарактеризуйте режими відтворення населення.
4. Що таке трудовий потенціал і які компоненти його характеризують?
5. Які показники характеризують трудовий потенціал підприємства, регіону?
6. Дайте визначення поняття “людський капітал”.
7. Дайте оцінку доцільності інвестицій у людський капітал.
8. Назвіть та охарактеризуйте основні елементи ринку праці.
9. Що таке кон'юнктура ринку праці та якою вона буває?
10. У чому відмінність між зовнішнім та внутрішнім ринками праці?
11. Назвіть функції ринку праці, розкрийте їх зміст.
12. У чому полягає гнучкість ринку праці?
13. У чому полягає соціально-економічна сутність зайнятості?
14. Якими показниками можна оцінити рівень зайнятості?
15. Проаналізуйте можливі шляхи розв'язання основних проблем зайнятості в регіоні.

16. Назвіть види безробіття. Які з них потребують особливої уваги?
17. Які основні причини і наслідки безробіття в Україні?
18. Які види безробіття особливо яскраво виявляються у Вашому регіоні?
19. Які існують критерії якості трудового життя?
20. Якими об'єктивними чинниками викликане зростання вимог до якості робочої сили?

Орієнтовний список магістерських робіт

1. Підвищення ефективності інвестування в людський капітал регіону.
2. Формування методичних підходів до оцінки та розвитку трудового потенціалу регіону.
3. Соціально-демографічні та міграційні процеси в Україні: стан та шляхи вирішення.
4. Заходи щодо формування соціально-економічних та демографічних чинників забезпечення трудовими ресурсами регіону (чи галузі) та шляхи їх реалізації.
5. Стратегічні завдання збереження і розвитку трудового потенціалу (регіону).
6. Трансформації зайнятості на ринку праці регіону в перехідній економіці.
7. Розробка та впровадження соціально-економічної моделі (механізму) розвитку ринку праці в регіоні (чи секторі економіки).
8. Удосконалення методів регулювання відтворення найманої робочої сили в регіоні (чи секторі економіки).
9. Розробка організаційних та економічних заходів легалізації зайнятості населення в регіоні (чи секторі економіки).
10. Перспективи розширення зайнятості населення в умовах глобалізації економіки.
11. Організаційно-економічний механізм сприяння зайнятості молоді (жінок, осіб з обмеженими фізичними можливостями (на вибір)) на регіональному ринку праці.
12. Поглиблення засад соціальної відповідальності партнерів у сфері зайнятості населення.
13. Шляхи вдосконалення регулювання зайнятості жінок (молоді, інвалідів (за вибором)) на регіональному ринку праці.
14. Розробка методів управління інвестиційним забезпеченням зайнятості населення в АПК, промисловості, будівництві, транспорті, сфері обслуговування регіону.
15. Проблеми безробіття в Україні (регіоні): стан та шляхи їх вирішення.
16. Зайнятість як фактор економічної та соціальної стабільності життя населення регіону: проблеми та перспективи розвитку.
17. Шляхи формування й розвиток ринку праці в Україні на засадах контролінгу.
18. Інформаційна стратегія на ринку праці: теоретичні й методичні аспекти розробки та впровадження.

19. Формування і реалізація проектів розвитку регіонального ринку праці: розробка методичних та прикладних аспектів.
20. Економічні передумови державного регулювання зайнятості населення України та заходи щодо їх удосконалення.
21. Удосконалення організаційно-управлінського ринку праці сільських територій.
22. Шляхи вдосконалення використання організаційно-економічних важелів формування ринку праці в регіоні.
23. Розробка організаційно-економічних та правових механізмів розвитку ринку праці в Україні.
24. Напрями поліпшення якості трудового життя в умовах сучасної економіки (регіональний аспект).

Список використаних джерел

1. *Архангельський В. А.* Демографічна політика. Населення світу / В. А. Архангельський. – М., 1989. – 159 с.
2. *Богиня Д. П.* Основи економіки праці : навч. посіб. / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова. – К. : Знання-Прес, 2000. – 313 с.
3. *Бородіна О. М.* Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку / О. М. Бородіна. – К. : ІАЕ УААН, 2003. – 277 с.
4. *Брич В. Я.* Вдосконалення механізму регулювання регіонального ринку праці / В. Я. Брич. – К. : НЦ ЗРП, 1996. – 346 с.
5. *Буряк П. Ю.* Економіка праці й соціально-трудова відносини : навч. посіб. / П. Ю. Буряк, Б. А. Карпінський, М. І. Григор'єва. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 438 с.
6. *Бутов В. И.* Демография : учеб. пособие / под ред. В. Г. Игнатова. Второе изд., перераб. и доп. – М. : ИКЦ “МарТ”, Ростов н/Д : Издат. центр “МарТ”, 2005. – 576 с. (Серия “Учебный курс”).
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
8. *Голіков А. П.* Вступ до економічної і соціальної географії / А. П. Голіков та ін. – К. : Либідь, 1996. – 316 с.
9. *Горелова Н. А.* Политика доходов и качество жизни населения / Н. А. Горелова. – СПб., 2003. – 319 с.
10. Демографический понятийный словарь. – М. : ЦСП, 2003. – 352 с.
11. Демографический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энцикл., 1985. – 608 с.
12. Демографический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энцикл., 1972. – Т. 10. – 592 с.
13. Державна політика в соціогуманітарній сфері : навч. посіб. / В. П. Трошинський, П. К. Ситнік, В. А. Скуратівський та ін. ; за заг. ред. О. Ю. Оболенського, С. В. Сьоміна, А. О. Чемериса та ін. ; Нац. акад. держ. упр. при

Президентів України, каф. соц. та гуманіт. політики, упр. орг. фундамент. та приклад. дослідж. – К. : НАДУ, 2007. – 94 с.

14. *Джаин И. О.* Оценка трудового потенциала : монография / И. О. Джаин. – Сумы : ИТД “Унив. кн.”, 2002. – 212 с.

15. *Дігтяр А. О.* Теоретико-методологічні засади розробки та реалізації державної демографічної політики в Україні / А. О. Дігтяр // Публічне управління : теорія та практика. – № 2 (10). – 2012. – С. 196–200 с.

16. *Дмитренко Г. А.* Управління людськими ресурсами : навч. посіб. / Г. А. Дмитренко; Н. Г. Протасова ; Нац. акад. держ. упр. при Президентів України. – К. : Олді-плюс, 2006. – 253 с.

17. *Долішній М. І.* Трудовий потенціал, зайнятість і ринок праці (теорія і практика) / М. І. Долішній, С. М. Злупко, Т. С. Злупко та ін. – Львів, 1997. – 340 с.

18. *Думанська В. П.* Освіта як чинник поліпшення демографічної ситуації : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.07 / Думанська В. П. ; ДВНЗ “Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана”. – К., 2010. – 20 с.

19. Демографія и статистика населения / И. И. Елисеева, Э. К. Васильева, М. А. Клупт и др. – М. : Финансы и статистика, 2006. – 688 с.

20. Економіка праці та соціально-трудова відносини : навч. посіб. / за ред. проф. Є. П. Качана. – Тернопіль : ТДЕУ, 2006. – 373 с.

21. Економіка праці та соціально-трудова відносини : підручник / А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. О. Герасименко та ін.; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота. – К. : КНЕУ, 2010. – 711 с.

22. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавн. центр “Академія”, 2001. – Т. 1. – 864 с.

23. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавн. центр “Академія”. – 2001. – Т. 2. – 847 с.

24. Єдина інформаційно-аналітична система державної служби зайнятості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mlsp.gov.ua/>

25. *Єсінова Н. І.* Економіка праці та соціально-трудова відносини : навч. посіб. / Н. І. Єсінова. – К. : Кондор, 2006. – 462 с.

26. Звіт з людського розвитку в Україні. Людський розвиток і європейський вибір України, ПРООН Україна, травень 2008 р.

27. *Калина А. В.* Економіка праці : навч. посіб. / А. В. Калина. – К. : МАУП, 2004. – 268 с.

28. Кодекс законів про працю України : затв. Законом України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII // Відом. Верхов. Ради України. – 1971. – 17 груд. – № 50. – Ст. 375.

29. *Ковальов С. О.* Географія мешкакців СРСР / С. О. Ковальов, Н. Я. Ковальська. – М. : Вид-во МДУ, 1980. – 285 с.

30. *Копылов В. А.* География населения : учеб. пособие / В. А. Копылов. – М., 2005. – 164 с.

31. Конвенція ООН про права дитини від 20 лист. 1989 р. № 44/25 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>

32. Конституція України : Закон України : прийнятий 28 черв. 1996 р. № 254к/96 // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

33. *Краснов Ю. М.* Економічна стратегія ефективної зайнятості / Ю. М. Краснов. – К. : Знання України, 2001. – 253 с.
34. *Крушельницька О. В.* Управління персоналом : навч. посіб. / О. В. Крушельницька, Д. П. Мельничук. – К. : Кондор, 2003. – 294 с.
35. *Лукашевич В. М.* Економіка праці та соціально-трудові відносини : навч. посіб. / В. М. Лукашевич. – Львів : Новий світ-2000, 2004. – 246 с.
36. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз : кол. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України, 2007. – 328 с.
37. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан / за ред. Е. М. Лібанової, Н. С. Власенко, О. С. Власюка та ін. / Рада з вивч. продукт. сил України НАНУ. – К., 2002. – 123 с.
38. *Медков В. М.* Демографія : учебник / В. М. Медков. – М. : ИНФРА–М, 2004. – 576 с.
39. Молодь та молодіжна політика в Україні : соц.-демограф. аспекти / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 248 с.
40. *Муромцева Ю. І.* Демографія : навч. посіб. / Ю. І. Муромцева. – К. : Кондор, 2008. – 300 с.
41. Населення і трудові ресурси села : навч. посіб. / за ред. П. Т. Саблука, М. К. Орлатого. – К. : Ін-т аграрної економіки УААН, 2002. – 277 с.
42. Населення України. Народжуваність в Україні в контексті суспільно-трансформаційних процесів. – К. : АДЕФ-Україна 2008. – 288 с.
43. Народонаселение : энцикл. слов. – М. : Изд-во БРЭ, 1994. – 640 с.
44. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад. : В. Яременко, О. Сліпушко. – К., 1998. – Т. 1. – 911 с.
45. *Олейник А.* Институциональная экономика : учеб.-метод. пособие. Тема 12 / А. Олейник // Вопр. економіки. – 1999. – № 12. – С. 125.
46. Основи регіонального управління в Україні : підручник / авт.-упоряд. : В. М. Вакуленко, М. К. Орлатий, В. С. Куйбіда та ін. ; за заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ ; “Фенікс”, 2012. – 576 с.
47. *Осовська Г. В.* Управління трудовими ресурсами : навч. посіб. / Г. В. Осовська, О. В. Крушельницька. – К. : Кондор, 2003. – 224 с.
48. *Паламарчук М. М.* Економічна і соціальна географія України з основами теорії / М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук. – К. : Знання, 1998. – 416 с.
49. *Пашко Л. А.* Людські ресурси у сфері державного управління : теоретико-методологічні засади оцінювання : монографія / Л. А. Пашко. – К. : Вид-во НАДУ, 2005. – 235 с.
50. *Пирожков С. И.* Демографические процессы и возрастная структура населения / С. И. Пирожков. – М., 1976. – 136 с.
51. *Пирожков С. И.* Трудовой потенциал в демографическом измерении / С. И. Пирожков. – К. : Наук. думка, 1992. – 177 с.

52. Піскунов В. П. Про необхідність розвитку теорії сучасної демографічної кризи / В. П. Піскунов // Демографія та соціальна економіка. – 2007. – № 2. – С. 234–246.
53. Прибиткова І. М. Основи демографії : посіб. для студ. гуманіт. і сусп. ф-тів вищ. навч. закл. – К. : “АртЕк”, 1997. – 256 с.
54. Про зайнятість населення : Закон України : прийнятий 1 берез. 1991 р. № 803-ХП // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 14. – С. 146–170.
55. Про імміграцію : Закон України : прийнятий 7 чер. 2011 р. № 2491 // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 41. – С. 197.
56. Про охорону дитинства : Закон України : прийнятий 26 квіт. 2001 р. № 2402-111 // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 30. – С. 142.
57. Регіони України : проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. З. С. Варналія. – К. : Знання України, 2005. – 498 с.
58. Сім’я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку / Е. М. Лібанова, С. Ю. Аксьонова, В. Г. Бялковська та ін. – К. : ТОВ “Основа-Принт”, 2009. – 248 с.
59. Смертність населення України у трудовозрастному віці : кол. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України, 2007. – 211 с.
60. Социальная энциклопедия. – М. : Больш. Рос. энцикл., 2000. – 640 с.
61. Соціологія : корот. енцикл. слов. / уклад. : В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. ; за заг. ред. В. І. Воловича. – К. : Укр. Центр духов. культури, 1998. – 736 с.
62. Стешенко В. С. Дослідження народжуваності й плідності у реальних поколінь / В. С. Стешенко // Демографія та соц. економіка. – К. : ІДСД НАНУ, 2010. – № 1. – С. 3–14.
63. Стешенко В. С. Демографічне пізнання : сучасний стан і перспективи розвитку / В. С. Стешенко, В. П. Піскунов // Демографія та соц. економіка. – 2012. – № 1. – С. 33–42.
64. Тертишна Л. С. Прогнозування природного руху населення України / Л. С. Тертишна // Упр. розвитком. – 2012. – № 16 (137). – С. 112–113.
65. Топчієв О. В. Основи суспільної географії / О. В. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2001. – 560 с.
66. Шаульська Л. В. Забезпечення комплексності розвитку трудового потенціалу на підставі врахування соціально-психологічних складових / Л. В. Шаульська // Социально-экономические аспекты промышленной политики : сб. науч. тр. / НАН Украины ; Ин-т экономики пром ; редкол. : А. И. Амоша (отв. ред.) и др. – Донецк, 2002. – С. 330–339.
67. Шевчук Л. Т. Втрати людського капіталу в Україні : понятійно-категорійний апарат і концептуальні положення / Л. Т. Шевчук // Соц.-екон. дослідж. в перехід. період. – Львів : ІРД НАН України. – 2007. – Вип. 3 (65). – С. 9–27.
68. Шлюб, сім’я та дітородні орієнтації в Україні / Е. Лібанова, С. Аксьонова, О. Балакірева та ін. – К. : АДЕФ-Україна, 2008. – 256 с.

ТЕМА 6

СОЦІАЛЬНО-ІНФРАСТРУКТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ

- *Визначення соціально-інфраструктурного потенціалу*
- *Сутність та особливості формування соціальної інфраструктури регіону*
- *Складові соціальної інфраструктури регіону*

Серед сучасних регіональних проблем особливого значення набувають проблеми, пов'язані з формуванням та розвитком сільської соціальної інфраструктури. Саме вона є матеріальною та організаційною основою задоволення багатьох життєвих потреб сільського населення. Проте кризові процеси минулих років в економіці України негативно позначилися на соціальній інфраструктурі, зменшилася кількість підприємств, організацій, закладів та установ у цій сфері. Тому виникає нагальна потреба у створенні сприятливого соціального середовища в населених пунктах.

Соціально-інфраструктурний потенціал регіону – сукупність організаційних елементів соціального середовища, які можуть бути використані у сфері послуг для задоволення громадян різноманітними соціальними потребами на регіональному рівні. Він характеризує резерви регіону в галузях поліпшення медичного, побутового, культурного, житлово-комунального, торговельного і транспортного обслуговування населення на основі розширення номенклатури послуг, підвищення їх якості доступності для населення.

Основу соціально-інфраструктурного середовища становлять 16 інтегрованих галузей і понад 50 підгалузей соціальної інфраструктури, що об'єднані в галузі соціально-культурного та соціально-побутового призначення, завдяки яким здійснюється відтворення фізичних і духовних сил особистості.

Під соціальною інфраструктурою розуміють мережу підприємств, установ, закладів, а також окремих служб (із їх матеріальною базою, працівниками, господарськими та іншими зв'язками), що забезпечують задоволення життєвих потреб людини. Тобто фізичний та духовний розвиток особи залежить не тільки від задоволення її життєвих потреб у продовольчих, промислових товарах та різноманітних послугах, а насамперед від її трудової діяльності.

Кожній із галузей, що складають соціальний потенціал регіону, притаманні власна організаційна структура, форми обслуговування населення, механізм функціонування тощо. Усе це зумовлює надзвичайну різноманітність і складність проблем розвитку галузей, що становлять соціальний потенціал регіону, тим більше в умовах реформування економіки. З діяльністю підприємств, організацій та установ соціальної інфраструктури пов'язана життєдіяльність людини відтоді, як вона народилася, потім виховується у дошкільному закладі, вчиться у загальноосвітніх школах, спеціальних середніх та вищих закладах освіти або працює тощо. Водночас результати діяльності окремих галузей соціального призначення визначаються рівнем загальної та професійної освіти населення, його культури, станом здоров'я, тривалістю життя, кількістю вільного часу та якістю його використання.

Термін “соціальна інфраструктура” в зарубіжній економічній науці почав застосовуватися із середини 50-х рр. минулого століття, а активне її вивчення в Україні розпочалося у 70-х рр.

Основні галузі соціальної інфраструктури можна характеризувати таким чином:

I блок – галузі соціально-побутового призначення – це сукупність об'єктів, діяльність яких спрямована на створення повсякденних умов життєдіяльності населення.

До основних галузей соціально-побутового призначення соціальної інфраструктури належать: житлове господарство, водопровідно-каналізаційна підгалузь, тепло-, електро-, газопостачання, система сміттєвидалення, шляхове господарство, пасажирський транспорт, готельне господарство, зелене господарство, благоустрій та санітарне очищення, зовнішнє освітлення, системи протизсувних заходів, ритуальне обслуговування; служба побуту (підприємства, ательє, майстерні, пральні, хімчистки, лазні, душові, перукарні, прокатні пункти, послуги з прокату різних предметів, ритуальні послуги тощо); транспорт і зв'язок у частині, пов'язаній з обслуговуванням населення (пасажирський транспорт, транспортна мережа, відділення зв'язку, телефонна мережа); торгівля та ресторанне господарство (магазини, ларьки, їдальні, кафе, ресторани, продуктові та речові ринки тощо);

II блок – галузі соціально-культурного призначення визначаються рівнем загальної та професійної освіти населення, культури, станом його здоров'я, середньою тривалістю життя, тривалістю вільного часу та його використання.

До цих галузей відносять: освіту (дитячі дошкільні заклади, загальноосвітні школи, коледжі, ліцеї, гімназії, профтехучилища, вищі навчальні заклади, науково-дослідні станції, науково-дослідні інститути); культуру і мистецтво (палаці та будинки культури, теат-

ри, цирки, концертні зали, картинні галереї, музеї, бібліотеки, культові споруди тощо); охорону здоров'я та соціальне забезпечення (амбулаторно-поліклінічні заклади, лікарні, пологові будинки, фельдшерсько-акушерські пункти, аптеки, станції швидкої допомоги, будинки-інтернати для інвалідів та осіб похилого віку) і обслуговування непрацездатних осіб; фізичну культуру, спорт, туризм і відпочинок (спортивні зали, спортивні майданчики, стадіони, плавальні басейни, санаторії, пансіонати, будинки відпочинку, бази відпочинку, табори відпочинку, турбази тощо).

Об'єкти соціального призначення за їх видами можна згрупувати за:

- сферами діяльності (житлові, комунальні, побутові, медичні, торговельні, ресторанного господарства, освітні, культурні, спортивно-оздоровчі, поштово-телеграфні, транспорту та зв'язку тощо);
- тривалістю функціонування (постійні, тимчасові, сезонні);
- мобільністю (стаціонарні, пересувні);
- місцем надання послуг (за місцем проживання, вдома, за місцем роботи).

До основних функцій галузевого складу елементів соціальної інфраструктури належать:

- розподіл та обмін (мережа підприємств оптової та роздрібною торгівлі, підприємств ресторанного господарства, заклади кредитної та страхової системи);
- надання споживчих послуг (житлово-комунальне господарство, підприємства побутового обслуговування, пасажирський транспорт, зв'язок);
- охорона здоров'я (заклади медичного, санаторно-курортного обслуговування, фізкультури і спорту, соціального забезпечення населення);
- формування громадської свідомості та наукового світогляду (мережа культурно-освітніх закладів, мистецтва і релігії);
- управління та охорона громадського порядку (органи державного управління, громадські організації, органи громадського порядку).

Розвиток економіки в Україні потребує перегляду й переоцінки принципів розвитку та розміщення соціальної інфраструктури, їх переорієнтації і доповнення.

Найважливішим принципом під час розміщення об'єктів соціальної інфраструктури та їх розвитку є *принцип соціальної орієнтації*, що полягає в тому, щоб кожен регіон мав таку соціальну інфраструктуру, яка максимально задовольняє потреби населення у відповідних послугах. Шляхом реалізації цього принципу відновлюється рівноправне функціонування територій, підвищується соціальний ефект територіального розвитку, що в остаточному підсумку приводить до відносно однакових умов формування розвиненої особистості.

На першому місці постає людина з її потребами та інтересами. Удосконалення розвитку і розміщення об'єктів соціальної інфраструктури орієнтується на поліпшення соціально-економічних умов життя сільського населення чи держави в цілому.

Важливе значення має *принцип наближення до споживача*. Саме споживач є домінантом у розвитку і розміщенні соціальної інфраструктури. Він формує попит на послуги і разом з тим утворює трудові ресурси. Урахування наведеного принципу дає змогу так розмістити підприємство, щоб скоротити відстань до місця споживання.

Принцип раціонального розміщення соціальної інфраструктури передбачає всебічне врахування економічних, демографічних, соціальних та екологічних передумов і чинників розміщення об'єктів соціальної інфраструктури з пріоритетністю економічних чинників.

Останнім часом актуальності набуває принцип *різноманітності форм господарювання*. Україна стоїть на шляху ринкових перетворень, що включають різні форми господарювання. Поряд із державними, кооперативно-колективними рівноправно розвиваються кооперативні, орендні, акціонерні, приватні форми господарювання.

Ця обставина вимагає нового підходу до соціальної інфраструктури, дає змогу поєднати різні сфери діяльності, форми власності та територіального розміщення.

Принцип провідної ролі самоуправління виявляється у створенні нових форм районування та регіональних об'єднань. Особливо яскраво він проявляється в сучасних умовах, коли регіонам надається більше повноважень. Поліпшення управління та планування приводить до позитивних змін у територіальній організації соціальної інфраструктури. Близьким за змістом є принцип обмеженого централізму, який має на меті поєднання інтересів країни та окремих економічних регіонів. При цьому створюються умови для покращення розвитку соціальної інфраструктури в кожному регіоні, але це не повинно суперечити державній політиці.

Попередній принцип доповнює *принцип вирівнювання рівнів економічного розвитку регіонів*, що передбачає зближення територій за показниками, які характеризують соціальну інфраструктуру. Цей принцип ґрунтується на активній державній регіональній політиці.

Принцип збалансованості та пропорційності передбачає дотримання збалансованості між кількістю створених послуг і потребами в них, пропорційним розміщенням соціальної інфраструктури та в ширшому розумінні – між виробничою і соціальною інфраструктурами. Передбачається таке розміщення галузей інфраструктури, за якого їх зв'язок буде оптимальним, а діяльність підприємств економічно доцільною та задовольнятиме споживчі потреби в послугах.

Важливість кожного принципу визначається стратегією і завданнями, конкретизованими у відповідній концепції. На сучасному етапі для населених пунктів України пріоритетними є соціально спря-

мовані принципи, що сприяють розв'язанню соціальних проблем, створенню кращих умов праці, побуту та відпочинку населення, забезпечують стабільність економічного розвитку.

Економічна доцільність та ефективність територіальної організації соціальної інфраструктури можлива лише в разі врахування сукупності факторів, які впливають на зосередження об'єктів, їхніх груп і сфер діяльності. Найчастіше фактори розміщення групують за такими напрямками, як: природно-географічні, соціально-демографічні, техніко-економічні, соціально-економічні.

Соціально-демографічні фактори включають чисельність населення, розміщення та забезпечення трудовими ресурсами, демографічні – кількість населення, його статеві-віковий склад, міграції, рухливість, національність, особливості побуту тощо.

Фактор “трудова ресурси” охоплює кількість зайнятих у сфері послуг, якісний склад і можливості підготовки кадрів, фактор розселення – густоту населення та рівномірність його розміщення, типи населених пунктів, їх величину, близькість міст як центрів обслуговування.

Соціально-економічні фактори охоплюють рівень економічного розвитку регіону, тобто території дослідження, вихідний рівень розвитку соціальної інфраструктури. Актуальність відповідного фактора зростає, що спонукає до створення потужної інфраструктури та розв'язання проблем щодо задоволення соціальних потреб. Одне з провідних місць посідає збалансованість соціального та економічного розвитку, особливо на рівні міських і сільських поселень. Прискорений розвиток соціальної інфраструктури має на меті створення розвиненої мережі закладів соціальної сфери, зміцнення соціальної бази, що включає і раціональне використання території.

Економічні фактори відображають вартість капіталовкладень, терміни будівництва, призначення та якість послуг, виробничі зв'язки, транспортний фактор, що включає забезпеченість території шляхами і засобами сполучення, транспортне охоплення населених пунктів, доступність до центрів обслуговування.

Природно-географічні фактори включають характеристику кількісного і якісного складу, умови їх експлуатації та використання. Природні умови впливають на соціальну інфраструктуру опосередковано, через потреби населення. Природне середовище може впливати й безпосередньо, створюючи можливості щодо надання організації певних видів послуг. Провідне місце посідає екологічний фактор. В Україні використання земель, водних і лісових ресурсів є нераціональним, тому для посилення впливу цього фактора на соціальну інфраструктуру необхідно створити високоефективну систему водо-, земле- та лісокористування.

Техніко-економічні фактори включають науково-технічний прогрес, форми суспільної організації виробництва. Вирішальне значення має науково-технічний прогрес, що дає змогу послабити вплив природно-кліматичних і демографічних факторів. На розвиток і розміщення соціальної інфраструктури впливає розвиток і розміщення виробничої інфраструктури.

Галузі соціально-побутового призначення – динамічна складна система, розвиток якої спрямований на задоволення потреб населення в житлі, комунальних послугах, транспорті, зв'язку тощо. Діяльність цих галузей спрямована на створення повсякденних умов життєдіяльності населення.

До основних галузей соціально-побутового призначення соціальної інфраструктури належать: житлове господарство; комунальне господарство; торгівля; ресторанне господарство; побутове обслуговування населення; місцевий транспорт та зв'язок.

Відповідно до Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” територіальна громада безпосередньо та утворені нею органи місцевого самоврядування в межах власних повноважень забезпечують управління об'єктами житлово-комунального господарства, що перебувають у комунальній власності територіальних громад, їх належне утримання та ефективну експлуатацію, необхідний рівень та якість житлово-комунальних послуг, соціальний захист малозабезпечених верств населення.

Важливим елементом добробуту громадян є забезпечення їх житлом. Розв'язання житлової проблеми – основна складова соціальної політики відродження українського села, оскільки наявність житла та житлові умови можуть впливати на демографічну ситуацію, закріплення кадрів, молоді тощо. Вибір шляхів і форм поліпшення житлових умов населення має забезпечити створення найвигідніших умов для реалізації функцій сім'ї, використовуючи сприятливі особливості поселень.

Державна політика у сфері житлово-комунальних послуг базується на таких принципах:

- забезпечення раціонального використання наявних ресурсів та сталого розвитку населених пунктів;

- створення та підтримання конкурентного середовища у процесі вироблення та надання житлово-комунальних послуг, забезпечення контролю у сфері діяльності природних монополій;

- забезпечення функціонування підприємств, установ та організацій, що виробляють, виконують та/або надають житлово-комунальні послуги, на умовах самофінансування та досягнення рівня економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво;

- регулювання цін/тарифів на житлово-комунальні послуги, перелік яких визначено Законом, з урахуванням досягнутого рівня соціально-економічного розвитку, природних особливостей відповідного регіону та технічних можливостей;

- забезпечення рівних можливостей доступу до отримання мінімальних норм житлово-комунальних послуг для споживачів незалежно від соціального, майнового стану, віку, місцеперебування та форми власності юридичних осіб тощо;

- дотримання встановлених стандартів, нормативів, норм, порядків і правил щодо кількості та якості житлово-комунальних послуг;

- забезпечення соціального захисту малозабезпечених громадян.

Житлово-комунальне господарство – складний комплекс різноманітних підприємств, організацій, служб, господарств, інженерних споруд і мереж, які розташовані на території населеного пункту й задовольняють житлово-комунальними послугами населення та інші категорії споживачів, суттєво впливають на розвиток економічних взаємовідносин у державі.

Житлово-комунальне господарство – сукупність галузей, що забезпечують життя та роботу населення країни в нормальних умовах, а також постачання підприємств галузей економіки необхідними ресурсами води, газу, тепла й електроенергії.

Відповідно до Закону України “Про житлово-комунальні послуги” державна політика у сфері житлово-комунальних послуг базується на таких принципах:

- раціонального використання наявних ресурсів та сталого розвитку населених пунктів;
- створення та підтримання конкурентного середовища під час вироблення та надання житлово-комунальних послуг, організації контролю у сфері діяльності природних монополій;
- забезпечення функціонування підприємств, установ та організацій, що виробляють, виконують та/або надають житлово-комунальні послуги, на умовах самофінансування та досягнення рівня економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво;
- регулювання цін/тарифів на житлово-комунальні послуги з урахуванням досягнутого рівня соціально-економічного розвитку, природних особливостей відповідного регіону та його технічних можливостей;
- забезпечення рівних можливостей доступу до отримання мінімальних норм житлово-комунальних послуг для споживачів незалежно від соціального, майнового стану, віку, місцез перебування та форми власності юридичних осіб тощо;
- дотримання встановлених стандартів, нормативів, норм, порядку і правил щодо кількості та якості житлово-комунальних послуг;
- соціального захисту малозабезпечених громадян.

Житлово-комунальне господарство (ЖКГ) включає:

- житловий фонд;
- види економічної діяльності з надання комунальних послуг населенню та суб’єкти господарювання (електро-, тепло-, газо-, водопостачання і водовідведення, обслуговування ліфтового господарства і систем внутрішньобудинкових комунікацій);
- підприємства та організації, задіяні в благоустрої та утриманні в прийнятному експлуатаційному стані житлового фонду, нежитлових будівель і спо-

руд, їх прибудинкових територій, населених пунктів і систем розселення в цілому (у сферах прибирання сміття, збирання, вивезення, складування та утилізації відходів, зовнішнього освітлення й озеленення, надання низки послуг з обслуговування внутрішньопоселенської дорожньої інфраструктури, ритуальних послуг тощо).

Система ЖКГ представлена виробниками і споживачами житлово-комунальних послуг. Споживачі цих послуг формують попит, що має забезпечити їм нормальні санітарно-гігієнічні і безпечні умови життя. Величина попиту на житлово-комунальні послуги насамперед залежить від ціни послуг і доходу споживачів.

Згідно з чинним класифікатором галузей економіки України до складу житлово-комунального господарства входять: житлове господарство, водопровідно-каналізаційна підгалузь, тепло-, електро- і газопостачання, шляхове господарство, пасажирський транспорт, готельне господарство, зелене господарство, благоустрій та санітарне очищення, зовнішнє освітлення, система протизсувних заходів, ритуальне обслуговування.

Житлово-комунальне господарство об'єднує:

– житлове господарство: домоуправління, житлово-експлуатаційні контори, житлово-комунальні відділи, житлово-комунальні контори підприємств і організацій, комендатури житлових будинків і гуртожитків (крім гуртожитків для приїжджих), дачні та житлові кооперативи;

– гуртожитки навчальних закладів: гуртожитки ВНЗ, технікумів, училищ, шкіл та інших навчальних закладів.

– жилі будинки, а також житлові приміщення в інших будівлях, що розташовані на території України, утворюють житловий фонд, до складу якого належать жилі будинки і житлові приміщення в інших будівлях, що належать державі (державний житловий фонд);

– жилі будинки і житлові приміщення в інших будівлях, які належать аграрним спілкам, іншим кооперативним організаціям, їх об'єднанням, профспілковим та іншим громадським організаціям (громадський житловий фонд);

– жилі будинки, що належать житлово-будівельним кооперативам (фонд житлово-будівельних кооперативів);

– жилі будинки (частини будинків), квартири, які належать громадянам на правах приватної власності (приватний житловий фонд).

Відповідно до класифікації житлово-комунальні послуги поділяються за функціональним призначенням та порядком затвердження цін/тарифів.

За функціональним призначенням житлово-комунальні послуги поділяються на такі:

– комунальні послуги (централізоване постачання холодної та гарячої води, водовідведення, газо- та електропостачання, централізоване опалення, а також вивезення побутових відходів тощо);

– послуги з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій (прибирання внутрішньобудинкових приміщень та прибудинкової території, санітарно-технічне обслуговування, обслуговування внутрішньобудинкових мереж, утримання ліфтів, освітлення місць загального користування, поточний ремонт, вивезення побутових відходів тощо);

– послуги з управління будинком, спорудою або групою будинків (балансоутримання, укладання договорів на виконання послуг, контроль виконання умов договору тощо);

– послуги з ремонту приміщень, будинків, споруд (заміна та підсилення елементів конструкцій і мереж, їх реконструкція, відновлення несучої спроможності несучих елементів конструкцій тощо).

Залежно від порядку затвердження цін/тарифів на житлово-комунальні послуги вони поділяються на такі:

– житлово-комунальні послуги, ціни/тарифи на які затверджують спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади;

– житлово-комунальні послуги, ціни/тарифи на які затверджують органи місцевого самоврядування для надання на відповідній території;

– житлово-комунальні послуги, ціни/тарифи на які визначаються виключно за договором (домовленістю сторін).

Державне регулювання цін/тарифів базується на таких основних принципах:

– доступності житлово-комунальних послуг для всіх споживачів та рівності правових гарантій;

– нормативного регулювання надання житлово-комунальних послуг споживачам за цінами/тарифами, затвердженими в установленому законом порядку;

– відповідності рівня цін/тарифів розміру економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво;

– відкритості, доступності та прозорості структури цін/тарифів для споживачів та суспільства;

– відповідності оплати житлово-комунальних послуг їх наявності, кількості та якості;

– відповідальності виконавців/виробників за недотримання вимог стандартів, нормативів, норм, порядків та правил;

– гарантування соціального захисту населення при оплаті за житлово-комунальні послуги та випередження зростання доходів населення над підвищенням цін/тарифів на житлово-комунальні послуги.

У цілому підприємства та організації житлово-комунального господарства пропонують понад 40 видів послуг. Серед основних видів послуг, які надаються в цій галузі, можна виділити:

- особисті – мають споживчий характер, оплачуються населенням (послуги житлового господарства);
- виробничі – надаються як населенню, так і виробничим підприємствам та організаціям, оплачуються населенням і підприємствами (юридичними особами);
- суспільні – надаються для створення сприятливих умов проживання в населеному пункті та роботи підприємств, організацій і установ.

Система житлово-комунального господарства представлена виробниками і споживачами житлово-комунальних послуг. Споживачі житлово-комунальних послуг формують попит, що має забезпечити їм нормальні санітарно-гігієнічні і безпечні умови життя. Величина попиту на житлово-комунальні послуги насамперед залежить від ціни послуг і доходу споживачів.

Згідно з чинним класифікатором галузей економіки України до складу житлово-комунального господарства входять 14 підгалузей.

Житлове господарство. Його функціональне призначення полягає в обслуговуванні житлового фонду населеного пункту, наданні різноманітних комунальних послуг та виконанні робіт безпосередньо в жилих будинках та на прибудинкових територіях, здійсненні ремонтно-будівельних, спеціалізованих і монтажно-налагоджувальних робіт у житловому та нежитловому фонді, належній експлуатації нежилых будинків, утриманні маневреного житлового фонду, проведенні єдиної технічної політики в житловому господарстві з питань теплофікації, диспетчеризації, модернізації, оснащення їх інженерним устаткуванням.

Водопровідно-каналізаційна підгалузь здійснює водопостачання та водовідведення в населеному пункті, забезпечує функціонування артезіанських свердловин, каналізаційного господарства, яке представлено складним комплексом інженерних споруд, каналізаційних мереж, колекторів, насосних станцій, систем повного та біологічного очищення стічних вод тощо, а також виконує ремонтно-будівельні роботи на об'єктах водопровідно-каналізаційного господарства та роботи з перекладення, будівництва водопровідних та каналізаційних мереж.

Теплопостачання. Об'єкти цієї підгалузі надають послуги централізованого теплопостачання, забезпечують на території населеного пункту функціонування мережі теплопостачання. До їх складу входять централізовані (ТЕЦ) та локальні котельні, інші джерела теплопостачання, а також відомчі об'єкти (бойлерні, водогрійні котли тощо).

Електропостачання забезпечується в населених пунктах, як правило, спеціальним галузевим структурним підрозділом (об'єднанням, управлінням

тощо), яке виробляє і розподіляє електричну енергію (або тільки розподіляє), лініями електропередач, мережею підстанцій різної потужності, які забезпечують споживання електроенергії як населенням, так і підприємствами.

Газопостачання. Підприємства даної підгалузі забезпечують функціонування міського газового господарства, здійснюють газифікацію та газопостачання на території населеного пункту, контролюють його потреби та споживання, виконують будівельно-монтажні та ремонтні роботи у галузі газозабезпечення. Система газового господарства, як правило, являє собою складний комплекс споруд, що складається з газових мереж високого, середнього та низького тиску, газорозподільних станцій, пунктів і установок.

Шляхове господарство. Головні функції підприємств цієї підгалузі – виконання комплексу робіт з утримання, нагляду та ремонту шляхів, мостів та дорожньо-транспортних споруд (шляхопроводів, підземних переходів, підземної каналізації, громадських туалетів тощо), а також утримання техніки для прибирання вулиць та майданів.

Зелене господарство – одна з важливих складових архітектурно-просторової організації та системи оздоровлення навколишнього природного середовища населеного пункту. Як підгалузь житлово-комунального господарства зелене господарство залежить від географічного положення населеного пункту, його природньо-кліматичних умов.

Благоустрій та санітарне очищення виконують різноманітні функції щодо забезпечення благоустрою та чистоти населеного пункту, прибирання вулиць, організації підгалузі контролюють утримання будівель і споруд усіх форм власності, а також проводять заходи щодо санітарного очищення території, приймання та перевезення на утилізацію та знешкодження побутових, промислових, будівельних відходів, утримують і ведуть догляд за звалищами та полігонами утилізації відходів.

Зовнішнє освітлення. Підприємства підгалузі забезпечують функціонування мереж зовнішнього освітлення населеного пункту, встановлюють та утримують світлоточки, у тому числі архітектурно-декоративного призначення, основні та повторні шафи керування мережами, проводять диспетчеризацію, керування освітленням та здійснюють будівельно-ремонтні роботи в мережі освітлення.

Система протизсувних заходів зумовлена природними умовами, рельєфом та геологічною структурою його території, метеорологічними умовами, антропогенним чинниками та відповідно наявністю і площею територій, які визначаються як зсувонебезпечні. Залежно від цього на рівні населених пунктів функціонує мережа протизсувних гідротехнічних споруд, експлуатаційну діяльність яких забезпечує, як правило, спеціалізоване управління або структурна ланка управління житлово-комунального господарства.

Ритуальне обслуговування. Ця підгалузь складається з мережі підприємств та установ, які надають населенню населеного пункту послуги ритуального характеру. До їх складу входять: спеціалізовані підприємства ритуального об-

слуговування, крематорії, цвинтарі, спеціалізовані РБУ, автотранспортні підприємства.

Основні групи комунальних підприємств і організацій: комунальні підприємства й організації, що виробляють матеріальну продукцію (водопровідні станції, електростанції, організації газового господарства, котельні, підприємства з виробництва ритуальних виробів, окремі підприємства зеленого господарства); комунальні підприємства, які надають послуги або виконують певні роботи (пасажирський транспорт, готелі, підприємства санітарного очищення).

Сучасний стан житлово-комунального господарства в регіонах характеризується відсутністю належного матеріального, фінансового, кадрового та ресурсного забезпечення, необхідного для виконання завдань і повноважень місцевого самоврядування у сфері житлово-комунального господарства і, як наслідок, – кризою в цій галузі, яка проявляється насамперед у сферах утримання об'єктів благоустрою, житлового фонду та енерго-, тепло-, водопостачання населення.

Житлове господарство – одна з капіталомістких галузей соціальної інфраструктури (обсяг капіталовкладень становить 75–80% від загального).

Важливе завдання галузей соціально-побутового призначення полягає в забезпеченні населення житлом.

Житловий фонд – це сукупність житлових приміщень незалежно від форм власності, включаючи житлові будинки, спеціальні будинки (гуртожитки, притулки, будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів – дорослих і дітей, дитячі будинки, інтернати при школах і школи-інтернати), квартири, службові житлові приміщення, інші житлові приміщення в будівлях, придатних для проживання.

Облік житла ведеться за основними формами власності: державний, комунальний, колективний і приватний фонди.

Державний житловий фонд – фонд державних установ, підприємств та організацій, що належить їм на правах повного господарського відання або оперативного управління.

Комунальний житловий фонд – фонд, що належить на правах власності територіальним громадам сіл, селищ, міст.

Колективний житловий фонд – фонд колективних та орендних підприємств, господарських товариств (житлово-будівельні та житлові кооперативи), об'єднань недержавних підприємств (асоціації, корпорації, консорціуми, концерни), релігійних організацій, політичних партій, об'єднань громадян тощо.

Приватний житловий фонд – житлові будинки, приватизовані квартири, власниками яких є фізичні особи (громадяни).

Аналіз розподілу житла за формами власності свідчить про дію приватизаційних процесів, зокрема в міських та сільських поселеннях зменшуються державний, комунальний та колективний фонди і постійно зростає приватний.

Комплексні дослідження соціального стану можливі лише за умови чітко структурованої і достатньо повної системи показників-індикаторів і соціальних нормативів, що характеризують рівень життя населення країни та його окремих верств, а також відповідного забезпечення репрезентативної оцінки динаміки цих показників органами суспільного регулювання.

Соціальне життя суспільства характеризується різноманітністю процесів і явищ, в яких беруть участь різні об'єкти. Такі процеси та об'єкти мають різні ознаки, властивості та якості, а тому для їх характеристики залучаються численні конкретні соціальні показники і їх системи. Державною службою статистики України визначено основні соціально-економічні індикатори рівня життя населення, а саме: макроекономічні показники, дані демографічної статистики, показники зайнятості та доходів населення, інформація про житлові умови, стан здоров'я та медичне обслуговування, освіту, показники пенсійного забезпечення та соціальної напруженості.

У розпорядженні органів державної влади (як законодавчої, так і виконавчої) повинна бути комплексна система соціальних індикаторів, аналіз динаміки яких дав би змогу владним структурам своєчасно реагувати на реальний потенціал нагромадженої соціальної напруженості, зумовленої, зокрема, посиленням процесів суспільної маргіналізації і зростанням масштабів розшарування населення за рівнем бідності. Ефективна державна політика, спрямована на забезпечення досягнення відповідного життєвого рівня населення, може бути реалізована лише за умови всебічного врахування системної дії комплексу соціальних чинників, що його зумовлюють, та застосування повної і репрезентативної системи показників оцінки рівня життя.

Особливу увагу дослідників завжди привертало питання регіональної нерівномірності в забезпеченні послуг соціальної інфраструктури. Соціальна система передбачатиме забезпечення єдиних національних стандартів рівня життя, єдиних національних соціальних стандартів.

Комунальне обслуговування – підгалузь, особливістю якої є те, що комунальна послуга може бути особистою, виробничою, суспільною. Перший вид послуг має споживчий характер і оплачується населенням (послуги житлового господарства), другий надається

як населенню, так і виробничим підприємствам й організаціям, і, відповідно, оплачується як населенням, так і підприємствами (юридичними особами). Суспільні послуги комунальними підприємствами надаються для створення сприятливих умов проживання в населеному пункті та роботи підприємств, організацій і установ.

Комунальне господарство – підрозділ, який забезпечує найважливіші умови життєдіяльності населення, а також функціонування всього господарського комплексу населеного пункту шляхом надання комунальних послуг.

Відповідно до Закону України “Про житлово-комунальні послуги” комунальні послуги – це результат господарської діяльності, спрямованої на задоволення потреби фізичної чи юридичної особи в забезпеченні холодною та гарячою водою, водовідведенням, газо- та електропостачанням, опаленням, а також вивезення побутових відходів у порядку, встановленому законодавством.

Ураховуючи специфіку та велику різноманітність комунальних підприємств і організацій, залежно від того, які саме послуги вони надають, їх можна (певною мірою умовно) поділити на дві групи:

– комунальні підприємства й організації, що виробляють матеріальну продукцію: цехи, заводи, майстерні тощо. Кількість таких підприємств у житлово-комунальному господарстві кожного окремого населеного пункту зумовлена його конкретними потребами (водопровідні станції, електростанції, організації газового господарства, котельні, підприємства з виробництва ритуальних виробів, окремі підприємства зеленого господарства тощо);

– комунальні підприємства, які надають послуги або виконують певні роботи: пасажирський транспорт, готелі, підприємства санітарного очищення та ін.

До складу комунального господарства входять підприємства, служби та господарства з обслуговування населення міст, селищ і сіл. Підприємства комунального господарства обслуговують також і промислові підприємства, забезпечуючи їх водою, електроенергією, газом та ін. Однак залежно від місцевих умов промислові підприємства мають і власні системи теплозабезпечення, водопостачання, каналізацію та інші споруди комунального призначення.

Дослідження свідчать, що створення комфортних житлових умов, забезпечення водогоним, каналізацією, природним газом, централізованим опаленням збільшує вільний час людини на 40–65%, на 20% зменшуються витрати часу на приготування їжі, на 40% – на прибирання приміщень та інші побутові потреби, на 35–40% знижується захворюваність жителів. Розвинута мережа послуг дає можливість сільським товаровиробникам краще використовувати робочий час, більше уваги приділяти розвитку особистості, брати участь у громадському житті.

Важлива роль у формуванні та соціально-економічному розвитку населених пунктів, а також забезпеченні ефективного функціонування системи обігу споживчих товарів відводиться галузям соціально-побутового призначення – торгівлі та ресторанного господарства.

Торгівля – сфера діяльності соціальної інфраструктури, що має безпосередній вплив на всі сфери життя населення. Торгівля – це процес обміну товарами, послугами, цінностями і грошима. У широкому значенні – вид підприємницької діяльності, пов’язаний із купівлею-продажем товарів.

Послугами роздрібною торгівлі населення користується щодня. Максимальне задоволення потреб населення в різноманітних товарах є однією із сторін їх функціонування. Торгівля є заключною фазою обігу, що вирізняє її серед інших за значимістю. Послугами ресторанного господарства користується хоча і періодично, але значна частина населення, особливо в містах.

Відповідно розвиток даного сегмента економіки сприяє задоволенню потреб у харчуванні (кафе, їдальні, інші заклади) та відпочинку, спілкуванні. Пріоритетними завданнями розвитку торгівлі і ресторанного господарства є: задоволення населення в товарах і відповідних послугах; вплив на якість продукції через вивчення попиту на товар; нарощування темпів зростання товарообігу; прискорення просування товару від виробника до споживача; покращення рівня і технічної оснащеності галузі; удосконалення форм обслуговування споживачів.

У традиційному галузевому розумінні торгівля – це господарська діяльність із обороту, купівлі та продажу товарів, тобто обмін товарами між особами або групами, який здійснюється як безпосередньо шляхом бартеру (товар на товар), так і опосередковано з використанням грошей. Як елемент соціальної інфраструктури торгівля – це мережа роздрібною та оптовою торгівлі.

До її складу входять магазини, павільйони, кіоски, ятки, лотки, крамниці, ринки, їдальні, кафе, ресторани, бари та інші торговельні заклади, які задовольняють потреби населення міста у продовольчих та непродовольчих товарах, а також виконують необхідні види робіт із доведення товарів до споживачів, організації їх продажу.

Торгівля, крім безпосереднього впливу на умови проживання населення міста, є одним з головних факторів формування споживчого ринку, підрозділ, який забезпечує зв’язок виробництва товарів з їх споживанням. Тому стан та рівень розвитку міської торгівлі має дуже велике значення для соціально-економічного розвитку міста взагалі.

Ця галузь спеціалізується на товарно-грошовому обміні, виконує обов’язки посередника між виробником товарів і споживачем. Першочерговими функ-

ціями, які виконує торгівля, є: закупівля товарів у виробника, відшкодування витрат на виробництво, продаж товарів споживачам; забезпечення безперервного кругообігу грошей, обслуговування населення.

Основні принципи господарювання у сфері внутрішньої торгівлі:

– організаційно-господарська незалежність (самостійність і свобода вибору суб'єктами господарювання організаційно-правових форм та видів торговельної діяльності, характеру відносин з іншими суб'єктами ринку, спеціалізації та асортиментного профілю торговельних підприємств, методів обслуговування покупців);

– відкритість (доступність торговельних послуг для всіх категорій споживачів, пріоритетне врахування їх інтересів, запобігання дискримінації покупців);

– цивілізованість (відповідне реагування торговельної сфери на вплив координуючих і коригуючих зовнішніх чинників через систему правових, наукових, науково-технічних, інвестиційних, соціально-політичних, інших механізмів державного регулювання; високий рівень торговельного обслуговування);

– самоокупність (відшкодування суб'єктами господарювання витрат у процесі торговельної діяльності, запобігання банкрутству і фінансовій неспроможності);

– конкурентоспроможність суб'єктів господарювання (ефективне функціонування в умовах конкурентного середовища і конкурентної боротьби за умов дотримання антимонопольного законодавства);

– регульованість (відповідне реагування торговельної сфери на вплив координуючих і коригуючих зовнішніх чинників через систему правових, наукових, науково-технічних, інвестиційних, соціально-політичних, інших механізмів державного регулювання);

– контрольованість (запобігання порушенням та зловживанням і їх профілактика).

До пріоритетних завдань розвитку торгівлі належать: задоволення потреб населення в товарах і відповідних послугах; вплив на якість продукції через вивчення попиту на товар; нарощування темпів зростання товарообігу; прискорення просування товару від виробника до споживача; підвищення рівня і покращення технічної оснащеності галузі; удосконалення форм обслуговування споживачів.

Торговельні заклади забезпечують населення продовольчими та непродовольчими товарами, а також виконують необхідні види робіт щодо доведення товарів до споживача, організації їх продажу.

Кооперативна торгівля – одна з форм торгівлі, що організовує торгівлю на селі, забезпечує сільське населення товарами широкого вжитку, заготівлю сільськогосподарських продуктів і сировини для торгівлі ними.

Розрізняють роздрібну торгівлю та оптову (гуртову).

Роздрібна торгівля – це будь-яка діяльність із продажу товарів чи послуг кінцевим споживачам для їх домашнього використання. Роздрібний торговець приймає рішення про вибір цільового ринку, товарний асортимент та комплекс послуг, про політику цін, стимулювання та місце розміщення підприємства торгівлі.

До підприємств роздрібної торгівлі відносять магазини з повним обсягом послуг, продовольчі магазини, магазини самообслуговування, магазини товарів за зниженими цінами тощо.

Відповідно до кваліфікації видів економічної діяльності (КВЕД) (ДЕК 009:2005) роздрібна торгівля – це перепродаж (продаж без перероблення) нових або уживаних товарів, призначених переважно для споживання приватними особами чи домашніми господарствами.

Згідно з визначенням, наведеним у наказі Державного комітету статистики України “Про затвердження Інструкції щодо заповнення форм державних статистичних спостережень стосовно торгової мережі та мережі ресторанного господарства” від 24 жовтня 2005 р. № 327 роздрібна торгівля – вид економічної діяльності, суб’єктів господарювання з продажу (без перероблення) населенню нових та вживаних товарів, призначених переважно для споживання громадянами (приватними особами) або домашніми господарствами, у магазинах, універсальних магазинах, лавках і кіосках, поштових торгових фірмах, торговими посередниками тощо.

Роздрібну торгівлю класифікують за місцем торгівлі – це торгівля в магазинах, кіосках та з лотків, фірмах поштової торгівлі, за допомогою рознощиків та вуличних торговців, споживчих кооперативів, аукціонних фірм тощо.

Торгівлю в магазинах класифікують також за видами товарів: торгівля новими чи уживаними товарами, продаж у спеціалізованих чи неспеціалізованих магазинах, а якщо у спеціалізованих магазинах – то, крім іншого, за асортиментом товарів.

Сфера оптової торгівлі складається із багатьох організацій, що здійснюють переміщення товарів та послуг із місць їх виробництва (надання) до місць їх використання і включає як безпосередні комерційні зв’язки між підприємствами-виробниками та споживачами, так і зв’язки між ними через торговельних посередників.

Оптова торгівля передбачає перепродаж (продаж без перероблення) нових або уживаних товарів роздрібним торговцям, підприємствам та організаціям або іншим оптовикам, яка здійснюється оптовими торговцями, оптовими фірмами зі збуту промислових товарів, оптовими базами, власниками складів, експортерами, імпортерами, кооперативними організаціями, які займаються

заготівлею та збутом сільськогосподарської продукції, іншими заготівельними організаціями тощо.

Оптова (гуртова) торгівля – процес придбання великих партій товару з метою подальшого використання у виробництві (у промисловості з метою подальшого перетворення для виробництва товарів чи надання послуг) або реалізації товару в роздрібній торговельній мережі; частина внутрішньої торгівлі, що охоплює продаж великих партій споживчих товарів товаровиробниками підприємствам роздрібною торгівлі або засобів виробництва підприємствам, які є споживачами цієї продукції.

Відповідно до Закону України “Про захист прав споживачів” споживач – фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов’язаних із підприємницькою діяльністю або виконанням обов’язків найманого працівника.

Споживачі під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право на:

- захист своїх прав державою;*
- належну якість продукції та обслуговування;*
- безпеку продукції;*
- необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця);*
- відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відповідно до закону;*
- звернення до суду та інших уповноважених органів державної влади за захистом порушених прав;*
- об’єднання в громадські організації споживачів (об’єднання споживачів).*

Державний захист прав громадян як споживачів здійснюють спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів та його територіальні органи, місцеві державні адміністрації, органи й установи державного санітарно-епідеміологічного нагляду України, інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування відповідно до чинного законодавства, а також судові органи.

Громадські організації споживачів (об’єднання споживачів), у які можуть об’єднуватися на добровільній основі з метою захисту своїх законних прав та інтересів і громадяни мають право:

- вивчати споживчі властивості продукції, попит на неї, проводити опитування населення для виявлення громадської думки про якість товарів, що випускаються і реалізуються, та ціни на них;
- проводити експертизу та випробування товарів (робіт, послуг);
- одержувати від органів державної влади й управління, органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для реалізації своїх цілей і завдань;
- сприяти державним органам у здійсненні контролю за якістю товарів (робіт, послуг), торговельного та інших видів обслуговування;
- організовувати юридичну і консультативну допомогу споживачам відповідно до законодавства;
- вносити пропозиції щодо розробки нормативних документів, що встановлюють вимоги до якості товарів (робіт, послуг);
- представляти і захищати інтереси споживачів в органах державної влади й управління та місцевого самоврядування відповідно до чинного законодавства;
- вносити в органи державного управління і суб'єктам господарської діяльності пропозиції про заходи щодо підвищення якості товарів (робіт, послуг), про тимчасове зупинення випуску та реалізації товарів (робіт, послуг), які не відповідають встановленим вимогам щодо якості, про припинення виробництва, вилучення з реалізації та продажу товарів (робіт, послуг), що становлять небезпеку для життя, здоров'я та майна громадян або завдають шкоди навколишньому природному середовищу, а також про скасування цін, установлених із порушенням чинного законодавства;
- звертатися з позовом до суду про визнання дій продавця, виробника (підприємства, що виконує їх функції) протиправними щодо невизначеного кола споживачів і припинення цих дій.

До суттєвих змін у взаємовідносинах між державою і суб'єктами ринку належить зміна управлінських форм на регулюючі.

Однак відмова від прямого галузевого управління та організаційно-правові перетворення не призвели до автоматичного подолання господарських труднощів, з якими стикнулися торговельні підприємства.

Перехід до системи вільного переміщення товарів поки що не забезпечив формування повноцінного споживчого ринку. Децентралізація системи управління торгівлею за умови недосконалості організаційних механізмів та нормативно-правової бази державного регулювання підприємницької діяльності, жорсткість податкової політики та її порушення значною мірою зумовили зниження ефективності торгівлі, яка в системі деформованої галузевої економіки частково навіть стала джерелом тіньових доходів.

Значно погіршилась якість торговельного обслуговування, звужився асортимент товарів вітчизняного виробництва та супутніх послуг, посилились тенденції до необґрунтованого завищення цін, недоброросовісної конкуренції.

До основних завдань місцевих органів влади (управління з питань торгівлі) належать:

- реалізація державної політики, спрямованої на розвиток роздрібно-ї та оптової торгівлі, а також торговельно-виробничої сфери (ресторанне господарство) на основі використання ринкових механізмів господарювання;*
- сприяння формуванню й товарному насиченню споживчого ринку, виробництву товарів, розширенню їх асортименту та поліпшенню якості з урахуванням попиту населення, а також задоволенню його потреб у різноманітних послугах;*
- запровадження затверджених в установленому порядку правил торгівлі, забезпечення контролю за дотриманням правил торгівлі, здійснення заходів щодо вдосконалення торговельного обслуговування;*
- здійснення в межах своєї компетенції, встановленої законодавством, контролю за організацією та якістю обслуговування населення підприємствами роздрібно-ї, оптової торгівлі та ресторанного господарства;*
- координація роботи підприємств торгівлі незалежно від форм власності, пов'язаної з розвитком їх інфраструктури, регулюванням ринку товарів і послуг, сприянням розвитку всіх форм торговельного обслуговування населення;*
- установа за погодженням із власниками зручного для населення режиму роботи розташованих на території населеного пункту підприємств (організацій) сфери обслуговування незалежно від форм власності;*
- здійснення в межах своєї компетенції і встановлених законодавством вимог щодо організації контролю за якістю обслуговування населення торговельними підприємствами незалежно від форм власності і застосування відповідних санкцій до порушників;*
- постійний контроль за рівнем обслуговування пільгових категорій населення та стимулювання підвищення цього рівня шляхом надання пільг з оренди приміщень, місцевих податків;*
- упорядкування роботи ринків, насамперед непродовольчих, запобігання торгівлі в нестворених місцях, організація нових ринків (по можливості в місцях, де вже функціонують стихійні ринки);*
- захист прав споживачів;*
- інші заходи.*

Перехід до ринкових відносин став підґрунтям розподілу раніше існуючої системи громадського харчування на підсистему громадського та масового харчування (кафе, ресторани, закусочні).

Ресторанне господарство – сукупність підприємств (закладів ресторанного господарства) різних організаційно-правових форм і громадян підприємців, які займаються виробництвом, реалізацією та організацією спожи-

вання продукції. Це вид економічної діяльності суб'єктів господарської діяльності щодо надання послуг для задоволення потреб споживачів у харчуванні з організацією дозвілля або без нього.

Ресторанне господарство як підрозділ соціальної інфраструктури – загальнодоступна мережа, яка складається з їдалень, закусочних, буфетів, магазинів кулінарних виробів, кафетеріїв, кафе, барів, ресторанів та інших закладів. Діяльність їх спрямована на задоволення потреб споживачів у харчуванні, різноманітних продуктах харчування, а також на раціональне використання вільного часу людини.

Головне завдання галузі – це надання платних послуг населенню у формі суспільно організованого харчування.

За видами економічної діяльності заклади ресторанного господарства поділяються на:

– заклади, які здійснюють продаж їжі та напоїв, як правило, призначених для споживання на місці, з показом розважальних вистав або без них (ресторан, кафе, кафетерій, закусочна);

– заклади, які здійснюють продаж напоїв та обмеженого асортименту страв до них, як правило, призначених для споживання на місці, з показом розважальних вистав або без них (бари);

– заклади, в яких здійснюється продаж їжі та напоїв, переважно за зниженими цінами, для споживачів, об'єднаних за професійними ознаками (їдальні, буфети);

– заклади, які постачають їжу, приготовлену централізовано, для споживання в інших місцях (фабрика-заготівельня, фабрика-кухня, домашня кухня, ресторан за спеціальним замовленням).

За торговельною ознакою заклади ресторанного господарства поділяються на:

– заклади, що продають продукцію і організують її споживання в торговельному залі (ресторани, бари, кафе тощо);

– заклади, що продають продукцію для споживання поза межами торговельного залу (фабрика-заготівельня, фабрика-кухня, домашня кухня тощо).

За потужністю заклади ресторанного господарства різного типу характеризуються кількістю місць або обсягом продукції, що виробляється.

За виробничою ознакою заклади ресторанного господарства поділяються на такі, що мають власне виробництво, і такі, що не мають його.

За ознакою комплексу продукції розрізняють:

– заклади основного типу (ресторан, кафе, закусочна тощо);

– спеціалізовані (ресторани, кафе, закусочні, які відпускають та реалізують специфічний асортимент страв, напоїв та закупних товарів, наприклад ресторани з національною кухнею, кафе-морозиво, кафе-кондитерська тощо);

– комбіновані – це об'єднання кількох закладів різних типів, що входять до складу одного підприємства і розміщені в одній будівлі.

За сезонністю розрізняють такі заклади ресторанного господарства:
– постійні (працюють цілий рік);
– сезонні (працюють один або кілька сезонів на рік, наприклад у весняний і літній періоди).

За контингентом споживачів, які обслуговуються закладом ресторанного господарства, їх поділяють на:

– загальнодоступні заклади (послуги яких може отримати будь-який споживач);
– закриті заклади (послуги якого може отримати лише певний контингент споживачів, об'єднаних спільною ознакою, наприклад, студентська їдальня);

За типом обслуговування з: обслуговуванням офіціантами; самообслуговуванням.

Отже, реформування торгівлі привело до пожвавлення функціонування зазначених підрозділів, більш гнучкої їх діяльності в умовах конкуренції, швидкого реагування на зміни попиту та попитоутворюючих чинників. Проте одночасно з цим спостерігається і негативні тенденції, пов'язані з необґрунтованим перепрофілюванням торговельних закладів, вимиванням дешевих товарів, погіршенням торговельного обслуговування соціально незахищених верств населення.

Децентралізація системи управління торгівлею та ресторанним господарством в умовах недосконалості організаційних механізмів та нормативно-правової бази державного регулювання підприємницької діяльності, жорсткість податкової політики та її порушення значною мірою зумовили зниження ефективності торгівлі. Нині на споживчому ринку триває зникнення багатьох асортиментних груп товарів вітчизняного виробництва, спричинене витісненням їх імпортними товарами, просування яких до споживача інтенсивно фінансується іноземним капіталом. Це призвело фактично до монополізації окремих сегментів споживчого ринку іноземними виробниками.

Через неможливість фінансового забезпечення процесу переміщення товарів вітчизняні товаровиробники опинились в явно програшній конкурентній ситуації і потребують дійового захисту своїх інтересів.

Побутове обслуговування населення – служба побуту, підгалузь, що є частиною сфери обслуговування, здійснює надання побутових послуг суб'єктам підприємницької діяльності (ремонт житла, прання, хімчистка речей, ремонт одягу, взуття, автотехобслуговування, прокат речей, послуги лазень тощо). Мережа закладів цієї сфери складається з будинків побуту, ательє, майстерень, салонів та інших сервісних установ.

Під побутовим обслуговуванням розуміють організовану діяльність суб'єктів підприємницької діяльності, яка пов'язана з наданням побутових послуг. Ця галузь являє собою мережу різноманітних

організації, що надають населенню послуги господарського та побутового характеру і тим самим поліпшують побутові умови життєдіяльності громадян, подовжують їх вільний час. Ця підгалузь як частина сфери обслуговування надає побутові послуги суб'єктами підприємницької діяльності (ремонт житла, прання, хімчистка речей, ремонт одягу, взуття, автотехобслуговування, прокат речей, послуги лазень та ін.).

Послуги і продукція у сфері побутового обслуговування – це послуги, які пов'язані з веденням домашнього господарства, виконанням різноманітних ремонтних робіт, забезпеченням санітарно-гігієнічних та інших потреб населення, а також із виготовленням за індивідуальними замовленнями особистих речей та предметів господарського призначення.

Побутова послуга – вид діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної із задоволенням конкретної побутової потреби індивідуального замовника.

Замовники – особи, яким надаються побутові послуги.

Відповідно до Класифікації видів економічної діяльності (NACE, Rev.1.1-2002) (ДК 009:2005) Національного класифікатора України розрізняють такі основні види побутових послуг:

– виробничі побутові послуги (матеріальні послуги) – ремонт та пошиття одягу, взуття, трикотажних виробів, ремонт житла, меблів, побутових приладів, хімічне чищення, фарбування одягу тощо;
– невиробничі побутові послуги – послуги лазень, перукарень, прокатних пунктів, фотолабораторій тощо.

Побутові послуги класифікуються за такими ознаками:

а) за видами робіт: ремонт взуття; індивідуальне пошиття взуття, одягу та ін.; ремонт побутових машин і приладів; ремонт і технічне обслуговування транспортних засобів; хімічне чищення та фарбування; послуги пралень; ремонт і будівництво житла; послуги фото- і фотокінолабораторій; послуги лазень і душів; послуги перукарень; послуги прокатних пунктів; перевезення вантажів для населення; ритуальні послуги тощо;

б) за належністю суб'єктів бізнесу у сфері послуг до галузей економіки, що надаються:

– працівниками підприємств побутового обслуговування (послуги прокатних пунктів, перукарень, пралень тощо);

– працівниками інших галузей економіки (транспортних організацій, банків та ін.);

в) за ступенем значущості в технології надання (реалізації) – послуги:

– які безпосередньо стосуються діяльності підприємства побутового обслуговування. До цієї групи належать використання приміщень для надання

(реалізації) послуг, їх виробнича та пропускна здатність, перелік побутових послуг, рівень сервісного обслуговування, інформація про побутові послуги, режим роботи підприємства побутового обслуговування. Без цього неможливо організувати технологію надання (реалізації) послуг. Доступні вони всім споживачам. Суттєвою їх ознакою є те, що споживач не може вибирати ув'язані послуги, однак він може відмовитись від отримання їх на одному підприємстві побутового обслуговування і спожити в іншому, з іншим складом, кількістю та якістю;

– послуги, безпосередньо не пов'язані з наданням основної побутової послуги. Споживач може скористатись ними переважно за додаткову плату або відмовитись від них. Такими послугами можуть бути спеціальна упаковка відремонтованих побутових приладів, комп'ютерний підбір форми зачіски під час отримання послуг перукарень тощо. Одним із способів перетворення частково ув'язаних послуг на ув'язані є розподіл підприємств побутового обслуговування на категорії, що відрізняються рівнем сервісного обслуговування;

– послуги, які споживач замовляє та купує на підприємстві побутового обслуговування відповідно до усної або письмової угоди (ремонт та індивідуальне пошиття взуття, ремонт та індивідуальне пошиття одягу, індивідуальне пошиття і в'язання трикотажних виробів);

– послуги – безпосередньо не пов'язані з купівлею-продажем їх основного виду. Такі послуги можна отримати окремо від основної побутової послуги. До них відносять, наприклад, доставку підприємствами побутового обслуговування відремонтованих або виготовлених меблів; відвідування кафетеріїв, що функціонують на підприємстві побутового обслуговування, під час очікування виконання замовлень тощо. Вільні послуги переважно платні;

г) за соціально-економічними ознаками – послуги, що:

– економлять витрати праці та часу (наприклад доставка відремонтованих побутових приладів за вказаною адресою, послуги пралень);

– економлять кошти споживачів (зокрема ремонт взуття; ремонт швейних, хутрових і трикотажних виробів);

– впливають на економічні показники підприємства побутового обслуговування (наприклад індивідуальне пошиття взуття та одягу);

г) за речовим змістом:

– матеріальні (ремонт і будівництво житла, ремонт виробів);

– нематеріальні (консультації щодо комп'ютерного підбору зачіски під час отримання послуг перукарень; послуги, пов'язані з доглядом за тілом; інформування споживачів про можливі побутові послуги);

д) за характером витрат праці – послуги, що:

– потребують для їх надання (реалізації) висококваліфікованої праці, спеціальних навичок і підготовки (ремонт аудіо-, відео-, телеапаратури);

– не потребують для їх надання (продажу) висококваліфікованої праці (послуги пралень, прокатних пунктів);

- е) за місцем надання – послуги, що:
 - надаються (реалізуються) безпосередньо на підприємствах побутового обслуговування (хімчистка і фарбування; індивідуальне пошиття та в'язання трикотажних виробів);
 - надаються (реалізуються) за межами підприємства побутового обслуговування (різновиди ритуальних послуг; перевезення вантажів для населення; різновиди послуг прокатних пунктів тощо);
- є) за строками виконання:
 - термінові послуги – послуги, що виконуються переважно в присутності споживача (хімічне чищення одягу, послуги перукарень, лазень, саун);
 - побутові послуги з регламентованим строком виконання – послуги, що надаються в узгоджений клієнтом час (ремонт і виготовлення металовиробів, ремонт і будівництво житла);
- ж) за частотою надання:
 - систематичні послуги – послуги, що мають масовий характер (послуги перукарень, ремонт взуття);
 - періодичні послуги – послуги, що надаються (реалізуються) в окремі періоди року або в окремі дні і не охоплюють великої кількості споживачів (ремонтні послуги);
 - епізодичні послуги – послуги, що надаються і реалізуються в окремих випадках на прохання споживачів (індивідуальне пошиття взуття, одягу).

Залежно від специфіки побутових послуг, що надаються, виконавці для здійснення діяльності з надання таких послуг можуть мати окремі приміщення або будівлі, павільйони, кіоски, пересувні майстерні та приймальні пункти, спеціально обладнані відповідним устаткуванням. Вони мають:

- забезпечити знання і дотримання своїми працівниками, які здійснюють побутове обслуговування замовників, нормативно-правових актів з регулювання надання побутових послуг;
- створити матеріально-технічну базу, забезпечити наявність устаткування для надання побутових послуг згідно з установленими нормативами;
- формувати ціни на послуги відповідно до чинного законодавства залежно від складності та якості;
- забезпечити необхідний рівень кваліфікації працівників, зайнятих обслуговуванням замовників;
- забезпечити відповідність виробничих приміщень, будівель, робочих місць, де провадиться діяльність з надання побутових послуг, необхідним екологічним і санітарно-гігієнічним умовам та вимогам нормативно-правових актів з питань охорони праці.

Швидка зміна попиту на побутові послуги зумовлює необхідність створення гнучкого економічного і правового середовища для функціонування підприємств служби побуту, що передбачає можливість жорсткої регламентації їх діяльності і дає змогу вчасно реагувати на запити замовників.

Соціальне значення побутового обслуговування населення визначається тим, що воно забезпечує значне скорочення витрат часу і праці населення на ведення домашнього господарства, особисту гігієну, а також організоване задоволення індивідуальних потреб громадян, які не можна забезпечити за допомогою серійно вироблених товарів.

Побутове обслуговування населення належить до ланок соціальної інфраструктури, де нарощування обсягу виробництва відбувається переважно за рахунок зростання чисельності працюючих. Здебільшого тут неможливо використовувати переваги концентрації, механізації, автоматизації виробництва.

Мережа закладів цієї сфери складається з будинків побуту, ательє, майстерень, салонів та інших сервісних установ.

Певний внесок у розвиток побутового обслуговування повинні зробити приватні, кооперативні, орендні та сімейні підприємства і майстерні, які б надавали такий асортимент послуг, який не в змозі надавати державні підприємства. При цьому необхідно вирішити ряд невідкладних проблем, серед яких можна відмітити, з одного боку, складність самої організації такого обслуговування в умовах малолюдності та розосередженості поселень, дефіциту та дорожнечі матеріально-технічних ресурсів тощо, а з другого – необхідність надання послуг соціально незахищеним верствам населення за пільговими тарифами, відшкодування збитків відповідних служб унаслідок діяльності в специфічних умовах конкретного регіону.

Значну роль у поліпшенні соціально-культурного та соціально-побутового обслуговування населення відіграє розвиток транспорту і шляхів.

Транспорт та шляхи сполучення – складова соціальної інфраструктури, яка задовольняє потреби населення та суспільного виробництва в перевезеннях пасажирів, доставляння, переміщення вантажів тощо.

Транспорт є однією з найважливіших галузей суспільного виробництва і покликаний задовольняти потреби населення та виробництва в перевезеннях.

Під транспортною інфраструктурою розуміють сукупність споруд, системи мережі сполучень усіх видів транспорту, які задовольняють потреби населення та виробництва у перевезеннях пасажирів і вантажів.

Перевезення пасажирів, вантажів, багажу та пошти, надання інших транспортних послуг, експлуатація і ремонт шляхів сполучення здійснюються

залізницями, пароплавствами, портами (пристанями), автомобільними, авіаційними, дорожніми підприємствами та організаціями, якщо це передбачено їх статутами.

Транспорт – сукупність засобів, призначених для переміщення людей, вантажів з одного місця в інше; складова соціальної інфраструктури, яка надає транспортні послуги населенню.

Єдину транспортну систему України становлять:

- транспорт загального користування (залізничний, морський, річковий, автомобільний і авіаційний, а також міський електротранспорт, у тому числі метрополітен);
- промисловий залізничний транспорт;
- відомчий транспорт;
- трубопровідний транспорт;
- шляхи сполучення загального користування.

Транспортна інфраструктура регіону представляє транспортну систему всіх видів транспорту з усіма складниками та ланками, а також іншими обслуговуючими частинами інфраструктури економіки, що функціонують у сфері переміщення вантажів і громадян. Основні елементи транспортної інфраструктури регіону наведено на рис. 6.1.

Єдина транспортна система повинна відповідати вимогам суспільного виробництва та національної безпеки, мати розгалужену інфраструктуру для надання всього комплексу транспортних послуг, у тому числі для складування і технологічної підготовки вантажів до транспортування, забезпечувати зовнішньоекономічні зв'язки України.

Залізничний транспорт – виробничо-технологічний комплекс організацій, підприємств залізничного транспорту загального користування, призначений для забезпечення потреб суспільного виробництва та населення країни в перевезеннях у внутрішньому й міжнародному сполученнях та надання інших транспортних послуг усім споживачам без обмежень за ознаками форми власності та видів діяльності тощо.

До складу залізничного транспорту входять підприємства залізничного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, рухомий склад, залізничні шляхи сполучення, а також промислові, будівельні, торговельні та поставальницькі підприємства, навчальні заклади, технічні школи, дитячі дошкільні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, культури, науково-дослідні, проектно-конструкторські організації, підприємства промислового залізничного транспорту та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують його діяльність і розвиток.

У Положенні про Укрзалізницю визначено мету діяльності цієї установи, а саме – централізоване управління процесом перевезень у внутрішньому і міжнародному сполученні та регулювання виробничо-господарської діяльності залізниць у сфері організації цього процесу. Для досягнення цієї мети передбачено виконання таких завдань:

- організація злагодженої роботи залізниць і підприємств з метою задоволення потреб суспільного виробництва і населення в перевезеннях;
- забезпечення ефективної експлуатації залізничного рухомого складу, його ремонту та оновлення;
- розроблення концепцій розвитку залізничного транспорту;
- вжиття заходів для забезпечення безпеки функціонування залізничного транспорту, його інфраструктури та надійності його роботи.

На сучасному етапі економічного розвитку відбувається реформування залізничного комплексу країни з метою створення конкурентоспроможної ринково орієнтованої галузі. Державною цільовою програмою реформування залізничного транспорту на 2010–2019 рр. передбачено створення нової організаційно-правової та економічної моделі управління залізничним транспортом шляхом:

- утворення державного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування як національного перевізника вантажів і пасажирів на ринку транспортних послуг, у володінні якого перебуватимуть об'єкти інфраструктури;
- формування вертикально інтегрованих структур за видами діяльності;
- забезпечення рівного доступу всіх суб'єктів господарювання до об'єктів інфраструктури;
- створення конкурентного середовища на ринках залізничних перевезень;
- впровадження інноваційних транспортних і логістичних технологій;
- удосконалення системи регулювання тарифів на послуги залізничного транспорту.

Зазначені заходи спрямовані на демонополізацію важливішої інфраструктурної галузі економіки і створення необхідних організаційно-економічних умов для розвитку конкуренції в потенційно конкурентних секторах залізничного транспорту.

Автомобільний транспорт – галузь транспорту, яка забезпечує задоволення потреб населення та суспільного виробництва у перевезеннях пасажирів та вантажів автомобільними транспортними засобами. Основним завданням державного регулювання та контролю у сфері автомобільного транспорту є створення умов безпечного, якісного й ефективного перевезення пасажирів та вантажів, надання додаткових транспортних послуг.

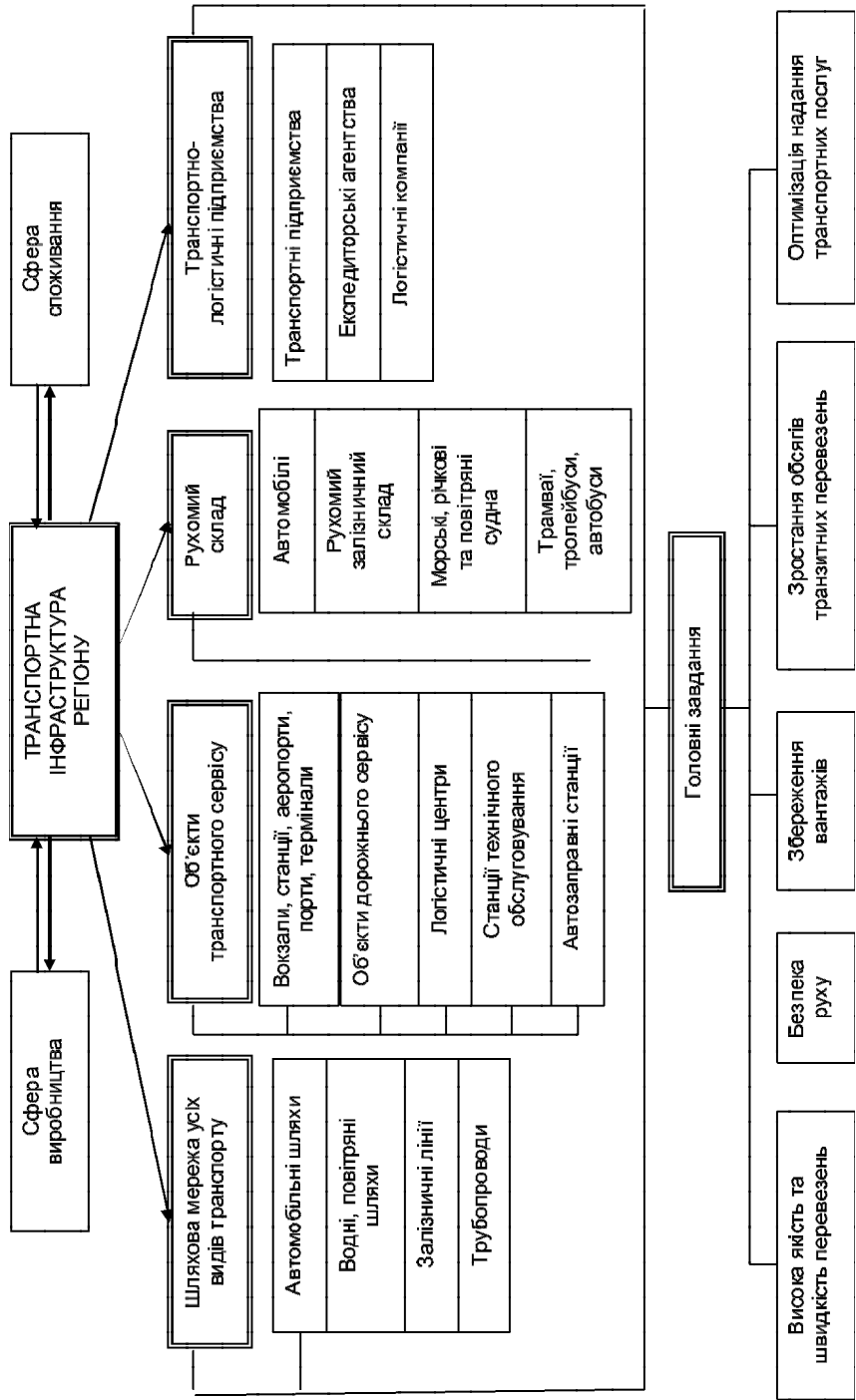

Рис. 6.1. Основні елементи транспортної інфраструктури регіону

Державне регулювання та контроль у сфері автомобільного транспорту спрямовані на:

- забезпечення балансу інтересів держави, органів місцевого самоврядування, користувачів транспортних послуг та підприємств, установ, організацій, інших юридичних та фізичних осіб – суб'єктів господарювання на автомобільному транспорті незалежно від форм власності;*
- забезпечення якісного та безпечного функціонування автомобільного транспорту;*
- розвиток та удосконалення нормативної бази діяльності автомобільного транспорту;*
- визначення загальних засад стратегічного розвитку, системи управління, реформування та регулювання автомобільного транспорту;*
- визначення пріоритетних напрямів розвитку та шляхів оптимізації діяльності автомобільного транспорту;*
- захист прав споживачів під час їх транспортного обслуговування;*
- захист національного ринку транспортних послуг та суб'єктів господарювання, що здійснюють свою діяльність у сфері автомобільного транспорту;*
- створення рівних умов для роботи всіх суб'єктів господарювання, що здійснюють свою діяльність у сфері автомобільного транспорту, обмеження монополізму та розвиток конкуренції;*
- забезпечення зайнятості населення, підготовки спеціалістів і робочих кадрів, охорони праці;*
- раціональне використання енергетичних та матеріальних ресурсів;*
- охорону довкілля від шкідливого впливу автомобільного транспорту, проведення науково-технічної роботи, досліджень та розвиток системи статистики.*

До складу автомобільного транспорту входять підприємства, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, авто- й шиноремонтні підприємства, рухомий склад, транспортно-експедиційні підприємства, автовокзали й автостанції, навчальні заклади, ремонтно-будівельні організації та соціально-побутові заклади, інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу автомобільного транспорту.

Залежно від народногосподарського та адміністративного значення автомобільні дороги поділяються на дороги державного та місцевого значення; державні – на магістральні та регіональні; місцеві – на територіальні та районні.

Транспорт відіграє значну роль у поліпшенні соціально-культурного та соціально-побутового обслуговування сільського населення України. Розвиток та розміщення транспортної мережі на селі відзначається досить значною нерівномірністю, рівень транспорт-

ного обслуговування населення значно відстає від його запитів, рухомий склад пасажирського транспорту фізично і морально застарів, уповільнився процес його оновлення, розподіл обсягів перевезень за видами транспорту нераціональний, стан дорожньо-транспортних магістралей не відповідає сучасним вимогам і потребам.

Організація роботи та рівень обслуговування сільських жителів підприємствами транспортного обслуговування потребує активнішого розвитку автобусного сполучення, оскільки нині значну частину необхідних товарів і послуг сільські жителі можуть придбати в місті чи районному центрі. Тому потреба в якісному шляховому будівництві залишається актуальною.

Розвиток та розміщення сучасної транспортної мережі у регіонах характеризується досить значною нерівномірністю, рівень транспортного обслуговування населення значно відстає від його запитів, рухомий склад пасажирського транспорту фізично і морально застарів, уповільнився процес його оновлення, розподіл обсягів перевезень за видами транспорту нераціональний, стан дорожньо-транспортних магістралей не відповідає сучасним вимогам і потребам.

Важливою інфраструктурною складовою є зв'язок. Зв'язок – засіб спілкування на відстані. Це одна з найважливіших галузей соціальної інфраструктури, яка задовольняє потреби споживачів, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, оборони та безпеки держави у засобах і різноманітних послугах зв'язку.

Інфраструктура зв'язку складається з різних технічних засобів з прийому та обробки інформації, в установленні зв'язку, каналів зв'язку для її передачі, систем комунікацій, апаратури для її доставки адресату. До його складу належать відділення зв'язку, телефонні станції та телефонна мережа, телеграф тощо.

Галузь зв'язку й інформатизації – одна з найбільш науко- та капіталоємних складових інфраструктури держави, що, з одного боку, відображає стан її економіки, а з другого – має випереджати розвиток економіки, щоб не стримувати розвиток суспільного виробництва.

Лінії зв'язку розрізняють за типом поширення радіохвиль, зокрема: повітряні, дротяні (кабельні); радіолінійні, оптико-волоконні та супутникові.

В Україні існує два види зв'язку:

– електричний зв'язок – передача, випромінювання або приймання знаків, сигналів, письмового тексту, будь-яких зображень, звуків чи повідомлень по радіо, дротяних, оптичних або інших електромагнітних системах;

– поштовий зв'язок – приймання, обробка, перевезення та доставка письмових відправлень, матеріальних цінностей, виконання доручень фізичних та юридичних осіб щодо грошових переказів, банківських операцій.

Серед основних видів зв'язку можна виділити:

- телеграфний;*
- міський і сільський телефонний;*
- телефонний міжміський (включаючи міжнародний);*
- проводове мовлення;*
- спеціальний і фельдзв'язок;*
- передачу та прийом телевізійних і радіопрограм, радіозв'язок;*
- державну інспекцію електрозв'язку;*
- супутниковий;*
- комп'ютерний;*
- мобільний; з нього стільниковий;*
- пейджинговий;*
- транкінговий.*

У частині обслуговування населення до складу зв'язку на певній території входять відділення зв'язку, телефонні станції та телефонна мережа, телемережа, телеграф, підприємства з надання інтернет-послуг тощо.

Одне з найважливіших завдань поліпшення роботи підприємств зв'язку полягає в розширенні всіх засобів зв'язку, підвищенні якості телефонної мережі, реконструкції та вдосконаленні міжміського телефонного і телеграфного зв'язку, радіотрансляційної мережі, поліпшенні організації робіт поштового зв'язку.

Сучасний стан галузі зв'язку характеризується в основному низькою телефонною щільністю, фізично зношеним і застарілим устаткуванням, недостатньо розвинутою цифровою первинною мережею, невеликою кількістю телевізійних каналів для потреб державних, комунальних та приватних телерадіоорганізацій, високою питомою вагою ручної праці в поштової галузі і низькою якістю поштових послуг.

У місцях з недостатнім рівнем насиченості технічними засобами місцевих мереж електрозв'язку заяви на встановлення телефонів задовольняються в такій послідовності:

- органи державної влади, місцевого самоврядування, прокуратури, суди, органи внутрішніх справ, служби безпеки та військові установи;*
- дипломатичні і консульські представництва іноземних держав;*
- медичні заклади, пожежні частини, організації, що надають інформацію стосовно стихійних явищ (землетрус, повінь, ураган тощо), державні дошкільні виховні та навчальні заклади, державні заклади науки і культури;*
- квартирні телефони громадянам, які згідно з чинним законодавством мають пільги на їх встановлення;*
- інші підприємства, установи та організації;*
- квартирні телефони іншим громадянам.*

Спостерігається велика диспропорція у рівні розвитку зв'язку між містами та сільськими населеними пунктами. Рівень телефонізації на селі залишається низьким через відсутність коштів у селян на встановлення апаратів та оплати телефонних розмов і значно відстає не тільки від інших країн, а й від міських поселень.

На думку Д.Прейгера, для забезпечення зростання ефективності функціонування вітчизняної транспортної системи, підвищення якості транспортних послуг необхідно:

– реалізувати заходи, спрямовані на подальше інтегрування транспортної системи України в європейську та світову на засадах прискореної адаптації вітчизняного законодавства до європейських норм та стандартів, упровадження нормативних актів, які відповідають положенням та вимогам міжнародних угод, розвитку експорту транспортних послуг, що сприятиме ефективній реалізації транзитного потенціалу України;

– здійснити підготовку та прийняття необхідних нормативно-правових актів для залучення інвестицій на умовах державно-приватного партнерства, зокрема концесій, удосконалити механізми лізингу транспортних засобів;

– удосконалити державну систему забезпечення безпеки на транспорті та формування системи державного нагляду за безпекою руху, підконтрольної центральному органу виконавчої влади з питань транспорту та зв'язку, з метою розмежування функцій управління діяльністю та контролю;

– забезпечити введення “єдиного вікна” для інтермодального транспорту, єдиного транспортного документа для всіх перевізників вантажів, розробити разом із сусідніми державами спільні технології транзитних перевезень та механізми встановлення наскрізних тарифів;

– спираючись на Податковий кодекс України, зокрема щодо амортизаційної політики, забезпечити пришвидшене оновлення активної частини основних виробничих фондів транспортних галузей, у тому числі активніше застосовувати виправдані нелінійні схеми нарахування амортизації.

Основні напрями реалізації потенціалу:

– залізничного транспорту – модернізація системи державного управління залізничним транспортом; формування конкурентного ринку послуг залізничного транспорту; інтенсифікація робіт з облаштування залізничних переходів через державний кордон як у східному, так і західному напрямках; впровадження заміни пільг з перевезення визначених категорій громадян на адресну грошову

допомогу; продовження робіт з електрифікації залізничних шляхів; поширення практики організації швидкісного руху пасажирських поїздів; впровадження нових міжнародних контейнерних маршрутів, організація роботи вагонного парку в умовах зміни його структури за формами власності та ін.;

– автомобільного транспорту – створення відповідних міжнародним вимогам транспортних коридорів та придорожньої інфраструктури з доведенням якості автомобільних шляхів України, їх пропускної спроможності до показників, що відповідають європейським стандартам; розширення будівництва нових автодоріг першої та другої категорії; посилення державного управління та механізму контролю над роботою перевізників;

– авіаційного транспорту – зміцнення матеріально-технічної бази вітчизняних авіаперевізників, упровадження нових форм надання послуг із перевезення пасажирів, розвитку міжобласних перевезень пасажирів і вантажів, розбудові авіаційних хабів. До найважливіших завдань вітчизняної авіації належать також посилення безпеки перевезень, лібералізація умов виконання міжнародних авіаційних польотів між Україною та ЄС, у тому числі на підставі формування єдиного повітряного простору;

– водного транспорту – зростання обсягів вантажопереробки, підвищення фінансово-господарських показників діяльності морських і річкових портів, реалізація масштабних інвестиційних проектів з розвитку інфраструктури портів, для чого необхідно спростити процедури контролю вантажів, пасажирів і транспортних засобів у МТП; розробити та реалізувати Державну програму розвитку морського і річкового транспорту до 2015 р. та Державну програму “Безпека судноплавства в Україні; удосконалити систему управління та державного нагляду в галузі судноплавства; поступово відновлювати повномасштабне суднобудування.

Із діяльністю підприємств, організацій та установ соціальної інфраструктури пов’язана життєдіяльність людини починаючи з того часу, коли вона народилася, виховувалася та вчилася у закладах освіти або працює нині тощо. Водночас результати діяльності окремих галузей соціальної інфраструктури визначаються рівнем загальної та професійної освіти населення, культури, станом його здоров’я, середньою тривалістю життя, тривалістю вільного часу та його використання.

До основних галузей соціально-культурного призначення належать: освіта, культура і мистецтво, охорона здоров’я та соціальне забезпечення, фізична культура, спорт, туризм і відпочинок.

Система освіти. Рівень механізму соціальної інфраструктури насамперед визначається рівнем розвитку інноваційної структури, де одне із провідних

місце належить освіті. Світовий досвід свідчить, що саме освітянська сфера є найважливішим джерелом оновлення всіх складових життєдіяльності суспільства, у тому числі навчально-виховного процесу.

Освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення його освітнього рівня, забезпечення галузей економіки кваліфікованими фахівцями.

Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами.

Освіту можна розуміти як передачу накопичених суспільством знань молодому поколінню для розвитку в нього пізнавальних можливостей, а також набуття умінь і навичок для практичного застосування загальноосвітніх і професійних знань. Освіта покликана дати йому початкові знання культури, формуючи поведінку в дорослому житті і допомагаючи у виборі можливої ролі в суспільстві. Право на освіту гарантоване Конституцією України.

Функціональне призначення галузі освіти як ланки соціальної інфраструктури полягає в нагромадженні знань, створенні умов для їх засвоєння кожним членом суспільства. При цьому задовольняються потреби як особи в пізнанні світу, так і суспільного виробництва у кваліфікованій робочій силі.

Державна політика в галузі вищої освіти ґрунтується на принципах:

- доступності та конкурсності здобуття вищої освіти кожним громадянином України;*
- незалежності здобуття вищої освіти від впливу політичних партій, громадських і релігійних організацій;*
- інтеграції системи вищої освіти України у світову систему вищої освіти при збереженні її розвитку досягнень та традицій української вищої школи;*
- наступності процесу здобуття вищої освіти;*
- державної підтримки підготовки фахівців для пріоритетних напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень;*
- гласності у процесі формування структури й обсягів освітньої та професійної підготовки фахівців.*

Основні принципи освіти:

- доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою;
- рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;
- гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей;
- органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями;
- незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій;
- науковий, світський характер освіти;
- інтеграція з наукою і виробництвом;
- взаємозв'язок з освітою інших країн;
- гнучкість і прогностичність системи освіти;
- єдність і наступність системи освіти;
- безперервність і різноманітність освіти;
- поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті.

Система освіти складається із: закладів освіти, наукових, науково-методичних та методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти.

Основні складові сучасної системи освіти в Україні: дошкільна освіта, загальна середня освіта, позашкільна освіта, професійно-технічна освіта, вища освіта, післядипломна освіта, клінічна ординатура, підвищення кваліфікації та перепідготовка кадрів, самоосвіта громадян.

Дошкільна освіта – цілісний процес, спрямований на забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб, а також формування у дитини дошкільного віку моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду.

Дошкільна освіта здійснюється у сім'ї, дошкільних закладах освіти у взаємодії із сім'єю і має на меті забезпечення фізичного, психологічного здоров'я дітей, їх всебічного розвитку, набуття життєвого досвіду, вироблення умінь, навичок, необхідних для подальшого навчання. До них належать: ясла, ясла-садки, дитячі садки, дитячі будинки, центри розвитку дитини.

Основними принципами дошкільної освіти є:

- доступність для кожного громадянина освітніх послуг, що надаються системою дошкільної освіти;*
- рівність умов для реалізації задатків, нахилів, здібностей, обдарувань, різнобічного розвитку кожної дитини;*
- єдність розвитку, виховання, навчання й оздоровлення дітей;*
- єдність виховних впливів сім'ї і дошкільного навчального закладу;*
- наступність і перспективність між дошкільною та початковою загальною освітою;*
- світський характер дошкільної освіти;*
- особистісно орієнтований підхід до розвитку особистості дитини;*
- демократизація та гуманізація педагогічного процесу;*
- відповідність змісту, рівня й обсягу дошкільної освіти особливостям розвитку та стану здоров'я дитини дошкільного віку.*

Дошкільний навчальний заклад – це навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права дитини на здобуття дошкільної освіти, її фізичний, розумовий і духовний розвиток, соціальну адаптацію та готовність продовжувати освіту. Він задовольняє потреби громадян відповідної території в здобутті дошкільної освіти; створює безпечні та нешкідливі умови розвитку, виховання та навчання дітей, режим роботи, умови для фізичного розвитку і зміцнення здоров'я відповідно до санітарно-гігієнічних вимог та забезпечує їх дотримання; формує у дітей гігієнічні навички та основи здорового способу життя, норми безпечної поведінки; сприяє збереженню та зміцненню здоров'я, розумовому, психологічному і фізичному розвитку дітей; здійснює соціально-педагогічний патронат, взаємодію із сім'єю; є осередком поширення серед батьків психолого-педагогічних та фізіологічних знань про дітей дошкільного віку; додержується фінансової дисципліни, зберігає матеріально-технічну базу; здійснює інші повноваження відповідно до статуту дошкільного навчального закладу.

Нині існують такі типи дошкільних навчальних закладів:

- ясла – для дітей віком від двох місяців до трьох років, де забезпечуються догляд за ними, а також їхній розвиток і виховання;*
- ясла-садок – для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років, де забезпечуються догляд за ними, розвиток, виховання та навчання;*
- дитячий садок – для дітей віком від трьох до шести (семи) років, де забезпечуються їхній розвиток і виховання;*
- ясла-садок компенсуючого типу – для дітей віком від двох до семи (восьми) років, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, тривалого лікування та реабілітації. Ці дошкільні навчальні заклади поділяються на спеціальні та санаторні;*

- будинок дитини – дошкільний навчальний заклад системи охорони здоров'я для медико-соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також для дітей з вадами фізичного та (або) розумового розвитку від народження до трьох (для здорових дітей) та до чотирьох (для хворих дітей) років;
- дитячий будинок інтернатного типу – забезпечує розвиток, виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дошкільного та шкільного віку, які перебувають у родинних стосунках та утримуються за рахунок держави;
- ясла-садок сімейного типу – для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років, які перебувають у родинних стосунках і де забезпечуються їхній догляд, розвиток і виховання;
- ясла-садок комбінованого типу – для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років, у складі якого можуть бути групи загального розвитку, компенсуючого типу, сімейні, прогулянкові, у яких забезпечується дошкільна освіта з урахуванням стану здоров'я дітей, їхнього розумового, психологічного, фізичного розвитку;
- центр розвитку дитини – дошкільний заклад, у якому забезпечуються фізичний, розумовий і психологічний розвиток, корекція психологічного і фізичного розвитку, оздоровлення дітей, які відвідують інші навчальні заклади чи виховуються вдома.

Управління системою дошкільної освіти здійснюють спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади в галузі освіти і науки; інші центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані дошкільні навчальні заклади; Рада міністрів Автономної Республіки Крим; обласні, Київська та Севастопольська міські, районні державні адміністрації та підпорядковані їм органи управління, у сфері управління яких перебувають дошкільні навчальні заклади; органи місцевого самоврядування.

Основним видом середніх закладів освіти є *середня загальноосвітня школа*. Вона забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство і виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення.

Середня загальноосвітня школа складається із: трьох ступенів: першого – початкова школа (4 роки), другого – основна (базова) школа (5 років), третього – старша школа (3 роки). Для розвитку обдарувань, здібностей і талантів дітей створюються профільні класи, спеціалізовані школи, ліцеї, гімназії, колегіуми. Можуть організовуватися вечірні школи, а також класи з очною, заочною

формами навчання при загальноосвітніх школах та навчання екстерном для громадян, які потребують спеціальної допомоги та реабілітації, створюються загальноосвітні та спеціальні школи-інтернати, дитячі будинки, дошкільні навчальні заклади.

Мережа загальноосвітніх навчальних закладів формується за такими принципами: доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; відкритий характер освіти, створенням умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина; інтеграція внутрішня і зовнішня; соціальний захист дітей.

Позашкільні навчальні заклади. Позашкільна освіта – сукупність знань, умінь та навичок, що отримують вихованці, учні і слухачі в позашкільних навчальних закладах у час, вільний від навчання в загальноосвітніх та інших навчальних закладах. Позашкільна освіта та виховання є частиною структури освіти і спрямовуються на розвиток здібностей, талантів дітей, учнівської та студентської молоді, задоволення їхніх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні.

Система позашкільної освіти – освітня підсистема, що включає державні, комунальні, приватні позашкільні навчальні заклади; інші навчальні заклади як центри позашкільної освіти у позаурочний та позанавчальний час (загальноосвітні навчальні заклади незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, у тому числі школи соціальної реабілітації, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, професійно-технічні та вищі навчальні заклади I–II рівнів акредитації); гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, спортивно-оздоровчі, науково-пошукові об'єднання на базі загальноосвітніх навчальних закладів, навчально-виробничих комбінатів, професійно-технічних та вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації; клуби та об'єднання за місцем проживання незалежно від підпорядкування, типів і форм власності; культурно-освітні, фізкультурно-оздоровчі, спортивні та інші навчальні заклади, установи; фонди, асоціації, діяльність яких пов'язана із функціонуванням позашкільної освіти; відповідні органи управління позашкільною освітою і науково-методичні установи.

Для здійснення навчально-виховної роботи позашкільним навчальним закладам надаються спортивні об'єкти, культурні, оздоровчі та інші заклади безкоштовно та на пільгових умовах. Порядок їх надання визначається місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Професійно-технічна освіта є комплексом педагогічних та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, уміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійної культури. Вона забезпечує здобуття громадянами професій відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей, перепідготовку, підвищення їхньої професійної кваліфікації.

Система професійно-технічної освіти складається з професійно-технічних навчальних закладів незалежно від форм власності та підпорядкування, що проводять діяльність у галузі професійно-технічної освіти, навчально-методичних, науково-методичних, наукових, навчально-виробничих, навчально-комерційних, видавничо-поліграфічних, культурно-освітніх, фізкультурно-оздоровчих, обчислювальних та інших підприємств, установ, організацій та органів управління ними, що здійснюють або забезпечують підготовку кваліфікованих робітників.

До професійно-технічних навчальних закладів належать: професійно-технічне училище відповідного профілю; професійне училище соціальної реабілітації; вище професійне училище; професійний ліцей; професійний ліцей відповідного профілю; професійно-художнє училище; художнє професійно-технічне училище; вище художнє професійно-технічне училище; училище-агрофірма; вище училище-агрофірма; училище-завод; центр професійно-технічної освіти; центр професійної освіти; навчально-виробничий центр; центр підготовки і перепідготовки робітничих кадрів; навчально-курсний комбінат; навчальний центр. Професійно-технічні навчальні заклади можуть мати денні, вечірні відділення, створювати і входити в різні комплекси, об'єднання.

Система професійно-технічної підготовки складається з професійних навчальних закладів, які присвоюють випускникам кваліфікацію “кваліфікований робітник” з набутої професії відповідного розряду (категорії), а випускникам професійних училищ може присвоюватися кваліфікація “молодший спеціаліст”.

До державних органів управління професійно-технічною освітою належать спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері професійно-технічної освіти; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані професійно-технічні навчальні заклади; Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації та створені ними органи управління професійно-технічною освітою; міжгалузєва рада з професійно-технічної освіти.

Вища освіта забезпечує фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їх покликання, інтересів і здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовку їхньої кваліфікації.

Вища освіта – рівень освіти, який здобувається особою у вищому навчальному закладі в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації.

Державна політика в галузі вищої освіти ґрунтується на принципах:

- 1) сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя;*
- 2) доступності вищої освіти;*
- 3) незалежності здобуття вищої освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім вищих духовних навчальних закладів);*
- 4) міжнародної інтеграції та інтеграції системи вищої освіти України в Європейській простір вищої освіти, за умови збереження й розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи;*
- 5) наступності процесу здобуття вищої освіти;*
- 6) державної підтримки підготовки фахівців з вищою освітою для пріоритетних галузей економічної діяльності, напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень, науково-педагогічної та педагогічної діяльності;*
- 7) державної підтримки освітньої, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності університетів, академій, інститутів, коледжів, зокрема шляхом надання пільг із сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів вищим навчальним закладам, що провадять таку діяльність;*
- 8) сприяння здійсненню державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти;*
- 9) відкритості формування структури й обсягу освітньої та професійної підготовки фахівців з вищою освітою.*

Формування і реалізація державної політики у сфері вищої освіти забезпечуються шляхом:

- 1) гармонійної взаємодії національних систем освіти, науки, бізнесу та держави з метою забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку держави;*
- 2) збереження й розвитку системи вищої освіти та підвищення якості вищої освіти;*
- 3) розширення можливостей для здобуття вищої освіти та освіти протягом життя;*
- 4) створення та забезпечення рівних умов доступу до вищої освіти, у тому числі забезпечення осіб з особливими освітніми потребами*

спеціальним навчально-реабілітаційним супроводом та створення для них вільного доступу до інфраструктури вищого навчального закладу з урахуванням обмежень життєдіяльності, зумовлених станом здоров'я;

5) розвитку автономії вищих навчальних закладів та академічної свободи учасників освітнього процесу. Автономія вищого навчального закладу зумовлює необхідність таких самоорганізації та саморегулювання, які є відкритими до критики, служать громадському інтересові, встановленню істини стосовно викликів, що постають перед державою і суспільством, здійснюються прозоро та публічно;

б) визначення збалансованої структури та обсягу підготовки фахівців з вищою освітою з урахуванням потреб особи, інтересів держави, територіальних громад і роботодавців;

7) забезпечення розвитку наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності вищих навчальних закладів та їх інтеграції з виробництвом;

8) надання особам, які навчаються у вищих навчальних закладах, пільг та соціальних гарантій у порядку, встановленому законодавством;

9) належної державної підтримки підготовки фахівців з числа осіб з особливими освітніми потребами на основі створення для них вільного доступу до освітнього процесу та забезпечення спеціального навчально-реабілітаційного супроводу;

10) створення умов для реалізації випускниками вищих навчальних закладів права на працю, забезпечення гарантій рівних можливостей щодо вибору місця роботи, виду трудової діяльності на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності з урахуванням здобутої вищої освіти та відповідно до суспільних потреб;

11) запровадження механізмів стимулювання підприємств, установ, організацій усіх форм власності до надання першого робочого місця випускникам вищих навчальних закладів.

До складу вищих навчальних закладів входять технікуми (училища), коледжі, інститути, консерваторії, академії, університети та ін.

Підготовка фахівців з вищою освітою здійснюється за відповідними освітньо-професійними, освітньо-науковими, науковими програмами на таких рівнях вищої освіти:

Початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти відповідає п'ятому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою загальнокультурної та професійно орієнтованої підготовки, спеціальних умінь і знань, а також певного досвіду їх практичного застосування з метою виконання типових завдань, що передбачені для первинних посад у відповідній галузі професійної діяльності.

Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти відповідає шостому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття

особою теоретичних знань та практичних умінь і навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю.

Другий (магістерський) рівень вищої освіти відповідає сьомому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних та/або практичних знань, умінь, навичок за обраною спеціальністю (чи спеціалізацією), загальних засад методології наукової та/або професійної діяльності, інших компетентностей, достатніх для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності.

Третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти відповідає восьмому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності, а також проведення власного наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

Науковий рівень вищої освіти відповідає дев'ятому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає набуття компетентностей із розроблення і впровадження методології та методики дослідницької роботи, створення нових системоутворюючих знань та/або прогресивних технологій, розв'язання важливої наукової або прикладної проблеми, яка має загальнонаціональне або світове значення.

Здобуття вищої освіти на кожному рівні вищої освіти передбачає успішне виконання особою відповідної освітньої (освітньо-професійної чи освітньо-наукової) або наукової програми, що є підставою для присудження відповідного ступеня вищої освіти.

Молодший бакалавр – це освітньо-професійний ступінь, що здобувається на початковому рівні (короткому циклі) вищої освіти і присуджується вищим навчальним закладом у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньої-професійної програми, обсяг якої становить 90–120 кредитів ЄКТС.

Особа має право здобувати ступінь молодшого бакалавра за умови наявності в неї повної загальної середньої освіти.

Бакалавр – це освітній ступінь, що здобувається на першому рівні вищої освіти та присуджується вищим навчальним закладом у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 180–240 кредитів ЄКТС. Обсяг освітньо-професійної програми для здобуття ступеня бакалавра на основі ступеня молодшого бакалавра визначається вищим навчальним закладом.

Особа має право здобувати ступінь бакалавра за умови наявності в неї повної загальної середньої освіти.

Магістр – це освітній ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується вищим навчальним закладом у результаті успішного

виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми. Ступінь магістра здобувається за освітньо-професійною або за освітньо-науковою програмою. Обсяг освітньо-професійної програми підготовки магістра становить 90–120 кредитів ЄКТС, обсяг освітньо-наукової програми – 120 кредитів ЄКТС. Освітньо-наукова програма магістра обов’язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30%.

Особа має право здобувати ступінь магістра за умови наявності в неї ступеня бакалавра.

Ступінь магістра медичного, фармацевтичного або ветеринарного спрямування здобувається на основі повної загальної середньої освіти і присуджується вищим навчальним закладом у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми, обсяг якої становить 300–360 кредитів ЄКТС.

Доктор філософії – це освітній і водночас перший науковий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Ступінь доктора філософії присуджується спеціалізованою вченою радою вищого навчального закладу або наукової установи в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді.

Доктор наук – це другий науковий ступінь, що здобувається особою на науковому рівні вищої освіти на основі ступеня доктора філософії і передбачає набуття найвищих компетентностей у галузі розроблення і впровадження методології дослідницької роботи, проведення оригінальних досліджень, отримання наукових результатів, які забезпечують розв’язання важливої теоретичної або прикладної проблеми, мають загальнонаціональне або світове значення та опубліковані в наукових виданнях.

Ступінь доктора наук присуджується спеціалізованою вченою радою вищого навчального закладу чи наукової установи за результатами публічного захисту наукових досягнень у вигляді дисертації або опублікованої монографії, або за сукупністю статей, опублікованих у вітчизняних і міжнародних рецензованих фахових виданнях, перелік яких затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Підвищення кваліфікації – це поглиблення та подальше вдосконалення технічних і економічних знань, виробничого та практичного досвіду, навичок працівників у межах їх спеціальностей або розширення кваліфікованого профілю працівників шляхом навчання інших чи суміжних професій.

Важливою умовою становлення української політичної нації є активізація її культуротворчого потенціалу в процесі державотворення. Подальший розвиток культурної самобутності нації – справа консолідації та взаємодії всіх культурних груп українського суспільства.

Культура – це галузь, яка охоплює сукупність матеріальних і духовних, нематеріальних цінностей, створених людством протягом його історії.

Важливою умовою становлення української політичної нації є активізація її культуротворчого потенціалу в процесі державотворення.

Подальший розвиток культурної самобутності нації є справою консолідації та взаємодії всіх культурних груп українського суспільства. Це поняття може вживатися в таких значеннях, як:

- сфера духовної, ціннісної, комунікативної організації суспільства, яка визначає норми поведінки, мислення, почуттів різних верств населення і нації в цілому;
- певний історичний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, втілений у типах і формах організації життя й діяльності людей, а також в цінностях, які створюються ними.

Мережа закладів, підприємств та організацій культури, різних за видами діяльності та формою власності, складається з театрів, філармоній, професійних творчих колективів, кіностудій, організації телебачення, радіомовлення, кіно-, відеопрокату, видавництв, редакцій, музеїв, художніх галерей (виставок), бібліотек, архівів, клубних закладів, кінотеатрів, цирків, парків культури та відпочинку, навчальних закладів і наукових установ, позашкільних закладів естетичного виховання і дозвілля дітей та юнацтва, дизайнерських, реставраційних центрів і майстерень, історико-культурних, архітектурних заповідників, заповідних територій тощо.

У прийнятих Верховною Радою України в 1992 р. “Основах законодавства України про культуру” визначені правові, економічні, соціальні, організаційні засади розвитку культури, зокрема:

- реалізація суверенних прав України у сфері культури;
- відродження і розвиток культури української нації та культур національних меншин, які проживають на території України;
- забезпечення свободи творчості, вільного розвитку культурно-мистецьких процесів, професійної та самодіяльної художньої творчості.

Суб’єктами діяльності в галузі культури є:

- професійні творчі працівники та колективи, працівники культури, окремі громадяни;
- державні й приватні заклади, підприємства, організації та установи, що діють у сфері культури;
- творчі спілки, національно-культурні товариства, фонди, асоціації, інші громадські об’єднання, їх підприємства;
- держава в особі її органів влади та управління.

Основними принципами культурної політики в Україні є:

- визнання культури як одного з головних чинників самобутності української нації та національних меншин, які проживають на території України;

- утвердження гуманістичних ідей, високих моральних засад у громадському житті, орієнтація як на національні, так і на загальнолюдські цінності, визнання їх пріоритетності над політичними та класовими інтересами;
- розвиток культурних зв'язків з українцями, які проживають за кордоном, як основи збереження цілісності української культури;
- гарантування свободи творчої діяльності, невтручання у творчий процес з боку держави, політичних партій та інших громадських об'єднань;
- рівність прав і можливостей громадян незалежно від соціального стану та національної належності у створенні, використанні та поширенні культурних цінностей;
- доступність культурних цінностей, усіх видів культурних послуг та культурної діяльності для кожного громадянина;
- забезпечення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня та естетичного виховання громадян;
- заохочення благодійної діяльності у сфері культури підприємств, організацій, громадських об'єднань, релігійних організацій, окремих громадян;
- всебічне міжнародне культурне співробітництво;
- визнання пріоритету міжнародно-правових актів у сфері культури;
- поєднання державних і громадських засад у забезпеченні розвитку культури.

Функціонування мови у сфері культури визначається законодавством України про мови.

Держава дбає про розвиток україномовних форм культурного життя, гарантує рівні права і можливості щодо використання у сфері культури мов усіх національних меншин, які проживають на території України.

Громадяни будь-якої національності мають право:

- зберігати, розвивати і пропагувати свою культуру, мову, традиції, звичаї та обряди;
- утворювати національно-культурні товариства, центри, створювати заклади культури і мистецтва та навчальні заклади, засновувати засоби масової інформації і видавництва.

Суб'єктами діяльності в галузі культури є: професійні творчі працівники, професійні творчі колективи, працівники культури, окремі громадяни; державні і приватні заклади, підприємства, організації та установи, що діють у сфері культури; творчі спілки, національно-культурні товариства, фонди, асоціації, громадські об'єднання, їх підприємства; держава в особі її органів влади та управління.

До складу цієї галузі в містах, особливо у великих, входить низка установ, яким надається статус національних. Майно таких закладів перебуває в загальнодержавній власності, їх фінансування повністю забезпечується за рахунок державного бюджету. Найбільша їх кількість розташована у м. Києві. Серед них: Національна опера України, Національний музей історії України, Державний музей українського образотворчого мистецтва, Державний академічний український драматичний театр ім. Івана Франка та ін.

За формами власності сучасна мережа культурних закладів регіонів різноманітна. У них функціонують культурні установи загальнодержавної, комунальної власності, колективної та приватної власності. Як і в інших галузях соціально-культурного призначення підрозділ системи управління, що безпосередньо відповідає за розвиток культури у місті, – міське управління (відділ) культури і мистецтв, – фінансують, утримують мережу міських комунальних закладів культури та управляють нею. Щодо культурних установ інших форм власності міські органи мають створювати умови для їх функціонування, здійснювати контроль за деякими аспектами їхньої діяльності.

Розвиток же комунальної мережі закладів культури в умовах обмеженості бюджетних коштів утруднений.

Поряд із державно-комунальною мережею в більшості регіонів України, особливо у великих містах, існують і розвиваються в складних господарських умовах сотні недержавних культурно-мистецьких організацій (театрів-студій, музеїв, книговидавництв, аудіовидавничих фірм, продюсерських центрів, дистриб'юторських фірм, мистецьких галерей тощо). Нині вони вже становлять помітну і важливу частину культурної сфери, а в деяких галузях (наприклад аудіо- та книговидання) навіть переважають державні і комунальні заклади. Однак досі не розроблена дійова державна політика сприяння недержавному сектору в культурі, не створені для нього сприятливі податкові умови. В Україні практично не діють такі поширені в цивілізованому світі ефективні механізми підтримки культурних і мистецьких проектів, як конкурсне надання грантів, відсутня цілісна законодавча база для неприбуткових культурних організацій.

Розширення самостійності театральних закладів, введення принципів різноманітності творчих колективів, стилів зумовлюють необхідність пошуку та впровадження різноманітних форм організації художнього життя, трансформації традиційних управлінських структур, тобто утвердження їх багатоваріантності. Остання зумовлена переходом на нові умови роботи і має забезпечуватися створенням місцевих фондів розвитку мистецтва, можливістю фінансування мистецьких колективів не тільки державними органами, а й за рахунок коштів недержавних організацій, приватного капіталу. Усе це докорінно змінює роль,

функції та принципи роботи органів управління у сфері культури в бік координації, експертизи пропозицій, проектів тощо.

На місцях має бути здійснено перехід від централізованих директивних форм управління культурною діяльністю шляхом цільового фінансування, підтримки суспільно важливих художніх програм, окремих новаторських пошуків, діяльності академічних театрів і колективів, які мають відігравати вирішальну роль у розвитку національного мистецтва.

Водночас у складі міської мережі перебуває більшість установ культури, діяльність яких здійснюється переважно на безплатній основі (бібліотеки, школи естетичного виховання). Тому разом зі створенням сприятливих умов для нових форм господарювання міських закладів культури міські органи управління мають визначити напрями утримання та розвитку закладів культури, послуги яких не будуть повністю переведені на комерційну основу.

Соціально-економічний стан країни та перспективи розвитку певною мірою залежить від стану здоров'я її населення. Належний розвиток охорони здоров'я впливає також на економію часу на виробництві через зменшення лікарняних відпусток і підвищення трудової активності. Основним завданням функціонування цієї галузі є збереження фізичного, психологічного, духовного стану людини, підвищення трудового потенціалу країни.

Охорона здоров'я – це галузь діяльності держави, метою якої є організація та забезпечення доступного медичного обслуговування населення; система державних, громадських, індивідуальних заходів і засобів, спрямованих на забезпечення, збереження та розвиток фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості життя.

У ст. 49 Конституції України визначено, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя населення.

Охорона здоров'я – один з пріоритетних напрямів державної діяльності. Держава розробляє політику охорони здоров'я в Україні та забезпечує її реалізацію, яка покладається на органи державної виконавчої влади.

Особисту відповідальність за неї несе Президент України, який у своїй щорічній доповіді Верховній Раді України звітує у тому числі й про стан реалізації державної політики в галузі охорони здоров'я. Президент України висту-

пає гарантом права громадян на охорону здоров'я, забезпечує виконання законодавства про охорону здоров'я, через систему органів державної виконавчої влади втілює в життя державну політику охорони здоров'я та здійснює інші повноваження, передбачені Конституцією України.

Кабінет Міністрів України організує розробку та здійснення комплексних і цільових загальнодержавних програм, створює економічні, правові та організаційні механізми, що стимулюють ефективну діяльність у галузі охорони здоров'я, забезпечує розвиток мережі закладів охорони здоров'я, укладає міждержавні угоди і координує міжнародне співробітництво з питань охорони здоров'я, а також у межах своєї компетенції здійснює інші повноваження, покладені на органи державної виконавчої влади в галузі охорони здоров'я.

Міністерства, відомства та інші центральні органи державної виконавчої влади в межах своєї компетенції розробляють програми і прогнози в галузі охорони здоров'я, визначають єдині науково обґрунтовані державні стандарти, критерії та вимоги, що мають сприяти розвитку системи охорони здоров'я населення, формують і розміщують державні замовлення з метою матеріально-технічного забезпечення галузі, здійснюють державний контроль і нагляд та іншу виконавчо-розпорядчу діяльність у галузі охорони здоров'я.

Безпосередню охорону здоров'я населення забезпечують санітарно-профілактичні, лікувально-профілактичні, фізкультурно-оздоровчі, санаторно-курортні, аптечні, науково-медичні та інші заклади охорони здоров'я. Крім того, заклади охорони здоров'я створюються підприємствами, установами та організаціями з різними формами власності, а також приватними особами за наявності необхідної матеріально-технічної бази і кваліфікованих фахівців.

Функціональне призначення охорони здоров'я полягає у збільшенні довголіття та активної діяльності людини, зміцненні її здоров'я.

Система охорони здоров'я являє собою мережу лікувально-профілактичних закладів, діяльність яких спрямована на збереження та поліпшення стану здоров'я населення, забезпечення високої та тривалої працездатності людини, запобігання хворобам та їх лікування, профілактику захворювань, задоволення потреб населення в лікарських засобах, медичному обслуговуванні тощо.

Громадяни України отримують лікувально-профілактичну допомогу трьох видів, зокрема:

- первинну (надається переважно за територіальною ознакою сімейними лікарями або іншими лікарями загальної практики);*
- вторинну (спеціалізовану) (надається лікарями, які мають відповідну спеціалізацію і можуть забезпечити більш кваліфіковане консультування, діагностику, профілактику і лікування, ніж лікарі загальної практики);*
- третинну (високоспеціалізовану) (надається лікарем або групою лікарів, які мають відповідну підготовку в галузі складних для діагностики і лікування захворювань, у разі лікування хвороб, що по-*

требують спеціальних методів діагностики та лікування, а також з метою встановлення діагнозу і проведення лікування захворювань, що рідко трапляються).

До складу мережі охорони здоров'я належать поліклініки, лікарні, медичні консультації, амбулаторії, пологові будинки, санітарно-епідемічні станції, різноманітні медичні та діагностичні центри, диспансери, шпиталі, станції швидкої допомоги, спеціалізовані науково-медичні установи, фельдшерсько-акушерські пункти, аптеки тощо.

Існуючі підходи до реформування фінансування системи охорони здоров'я можна звести до таких трьох напрямів: муніципальне управління охороною здоров'я; централізоване, державне регулювання і фінансування цієї сфери; платна медицина. Вважається, що оптимальний варіант має інтегрувати три зазначені напрями, оскільки саме такий підхід найбільше відповідає структурі цієї галузі, дає змогу врахувати вплив різноспрямованих факторів на діяльність медичних закладів. Одна з найбільш складних проблем – забезпечення багатоканального фінансування, оптимізація пропорцій під час формування ресурсів між державою, місцевими органами влади, страховою медициною за рахунок оплати послуг самими хворими та ін. Як один з напрямів розв'язання цієї проблеми розглядається медичне страхування. Для його впровадження необхідно розробити державну та відповідні територіальні програми медичного страхування і механізм їх впровадження.

Керуючись гуманістичними принципами і враховуючи складну екологічну ситуацію в місті, яка найбільше впливає на здоров'я дітей, безумовно, усе, що стосується відтворення і зміцнення здоров'я дітей, буде безплатним. Про це свідчить і досвід інших країн. Безплатними мають залишатись медичні послуги і для інвалідів, безробітних, а також пенсіонерів, тобто тих, на чий гроші була створена матеріальна база охорони здоров'я, але хто не завжди може оплатити медичні послуги. Таким чином, безплатне надання медичних послуг вказаним категоріям населення доцільно зберегти за рахунок бюджетного фінансування. Це стосується і державних програм щодо соціальних хвороб (СНІД, онкозахворювання, інфекційні та паразитарні хвороби тощо), відповідальність за виконання яких покладатиметься на місцеві органи влади.

Місцеві органи влади мають сприяти розвитку приватної медицини. З цією метою слід провести інвентаризацію площ медичних закладів і невикористані площі пропонувати для надання в оренду під приватні заклади охорони здоров'я. Завдяки цьому з'явиться можливість поліпшити обслуговування соціально незахищених хворих шляхом спрямування на їх потреби коштів від орендної плати тощо.

Перспективи охорони здоров'я населення пов'язуються з поліпшенням медичного обслуговування за рахунок зміцнення матеріально-технічної бази закладів охорони здоров'я та кадрового забезпечен-

ня, будівництва нових спеціалізованих закладів, надання первинної лікувально-профілактичної допомоги за територіальною ознакою лікарями загальної практики (сімейні лікарі), упорядкування пільгового забезпечення соціально незахищених верств населення медикаментами шляхом переходу на адресну грошову дотацію, реалізації медичного страхування, розвитку приватної медицини.

Соціальний захист населення. Головне завдання системи соціального захисту (як і державної системи соціального захисту взагалі) – захист прав кожного жителя щодо реалізації законодавчо визначених соціально-економічних гарантій із забезпечення та підтримки певного рівня життя.

У Конституції України визначено: “Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом”.

Сучасну систему соціального захисту населення в Україні утворюють такі елементи: пенсійне забезпечення, допомога сім’ям з дітьми, житлові субсидії, допомога з безробіття та ін.

Актуальними є більш чіткий функціональний розподіл прав і обов’язків між державою та місцевими органами управління із соціального захисту населення, розширення правових можливостей місцевих органів влади щодо соціального захисту громадян, удосконалення соціальних нормативів з урахуванням регіональних особливостей.

До структури управління цією системою входять відділи, управління з питань соціального захисту, а також структурні підрозділи органів державної системи соціального захисту (Міністерство праці та соціальної політики України, Державна служба зайнятості України, Пенсійний фонд України, Фонд соціального захисту інвалідів України, Фонд соціальної адаптації молоді України та ін.). Реально діюча система соціального захисту об’єднує також різні фонди соціальної допомоги, фонди соціального страхування та різноманітні громадські установи. Однак основним елементом цієї системи є управління (відділ) соціального захисту, що входить до структури міських виконавчих органів.

Основними завданнями управління відповідно до Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” є розвиток соціального забезпечення з метою задоволення потреб соціально незахищених громадян; створення системи адресної соціальної допомоги і

підтримки малозабезпечених громадян і сімей з дітьми, які відповідно до законодавства мають право на її отримання; сприяння працевлаштуванню інвалідів, ужиття заходів щодо їхнього професійного навчання, забезпечення матеріально-побутового обслуговування інвалідів та пенсіонерів; здійснення контролю за наданням пільг громадянам, які відповідно до законодавства мають право на їх отримання; розширення і зміцнення матеріально-технічної бази закладів соціального захисту населення, розвиток мережі будинків-інтернатів для людей похилого віку та інвалідів; підвищення рівня обслуговування громадян, які перебувають у закладах соціального захисту населення; здійснення разом з органами місцевого самоврядування, управліннями і відділами міськвиконкому (державної адміністрації) та громадськими організаціями комплексних цільових програм, спрямованих на посилення соціального захисту інвалідів, ветеранів війни та праці, поліпшення обслуговування одиноких непрацездатних громадян, громадян похилого віку, розвиток мережі територіальних центрів соціального обслуговування пенсіонерів та інвалідів і надомних форм обслуговування, будівництво спеціальних житлових будинків для цієї категорії населення тощо.

Поступове скорочення великої кількості та різноманітності пільг має привести до спрощення та прозорості всієї системи соціального захисту, упорядкування механізму адресності та підвищення його ефективності.

Подальший розвиток системи соціального захисту сприятиме розвитку нових організаційних форм у міській системі соціальної допомоги. Становлення і розвиток, посилення ролі та функцій міських територіальних центрів (з районними відділеннями) із соціального обслуговування одиноких непрацездатних громадян та інших уразливих верств населення – яскравий приклад цього. В умовах обмеженості бюджетних коштів саме поширення соціального обслуговування громадян похилого віку й інвалідів у нестационарних установах – територіальних центрах та відділеннях соціальної допомоги вдома – забезпечує вирішення цього питання.

Система соціального захисту виконує дві основні функції: зменшення негативних наслідків бідності шляхом надання короткотермінової адресної допомоги малозабезпеченим верствам населення та запобігання бідності завдяки створенню умов для участі громадян у соціальному страхуванні в працездатному віці. Зазначимо, що виконується в основному перша функція, для реалізації другої умови ще не створені.

Активна політика зайнятості та поступове впровадження нового механізму оцінки вартості робочої сили створюватиме умови для реалізації нормаль-

ного механізму самозабезпечення, підвищення купівельної спроможності населення, скорочення соціальних ризиків.

Саме з процесом соціального страхування за напрямками: пенсійного страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням; медичного страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття; інші види страхування, передбачені законами України, пов'язаний новий етап соціального захисту населення. Основними джерелами коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування мають стати внески роботодавців та застрахованих осіб.

Нині існує дві форми соціального захисту (за джерелом походження).

Перша форма – надання (згідно з чинним законодавством) з міського бюджету або безпосередньо з державного бюджету допомоги найменш соціально захищеним громадянам у вигляді грошових виплат або різноманітних послуг (безплатного харчування, соціальної реабілітації та ін.).

Друга форма – надання допомоги цій категорії громадян різними недержавними структурами, громадськими організаціями. Місцеві органи влади разом зі стабілізацією фінансового становища системи соціального забезпечення мають створювати нормативно-правові й організаційні умови для розвитку приватних соціальних фондів, приватного страхування, недержавних пенсійних фондів, інституту соціального партнерства. Як свідчить аналіз, на ринку соціальних послуг доцільне запровадження системи соціального замовлення, тобто комплексу заходів організаційно-правового характеру для реалізації загальнодержавних та місцевих цільових соціальних програм і соціальних проектів за рахунок бюджетних коштів шляхом укладання соціальних контрактів на конкурсній основі.

Серед чинників, які впливають на зміцнення здоров'я громадян, досягнення їх високої працездатності та довголіття, чільне місце посідають засоби фізичної культури і спорту.

Фізична культура і спорт – складова загальної культури суспільства, спрямована на зміцнення здоров'я, активне проведення часу, покращення культури спілкування, розвиток фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини з метою гармонійного формування особистості.

Фізична культура і спорт як сфера соціальної діяльності спрямована на збереження та зміцнення здоров'я, розвиток психофізичних здібностей людини в процесі усвідомленої рухової активності.

Фізична культура – діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей з метою їх гармонійного, передусім фізичного, розвитку та ведення здорового способу життя. Фізична культура має такі напрями: фізичне виховання різних груп населення, масовий спорт, фізкультурно-спортивна реабілітація.

Фізична культура є важливим засобом підвищення соціальної і трудової активності людей, задоволення їх моральних, естетичних та творчих запитів, життєво важливої потреби взаємного спілкування.

Спорт є органічною частиною фізичної культури і спорту, особливою сферою виявлення та уніфікованого порівняння досягнень людей у певних видах фізичних вправ, технічної, інтелектуальної та іншої підготовки шляхом змагальної діяльності. Соціальна цінність спорту визначається його дійовим стимулюючим впливом на поширення фізичної культури серед різних верств населення.

До функцій підгалузі фізкультури і спорту належать підвищення рівня фізичної культури населення, що характеризується зростанням кількості людей, які займаються спортом, підвищення ефективності фізкультурно-масової роботи, організація дозвілля та активного відпочинку людей. Мережа підгалузі складається з численних об'єктів, до складу яких входять: стадіони, спортивні майданчики, басейни, спортивні школи та клуби, спеціалізовані спортивні установи та інші спортивні споруди.

Державна політика у сфері фізичної культури і спорту ґрунтується на засадах:

- визнання фізичної культури і спорту як пріоритетного напрямку гуманітарної політики держави;*
- визнання фізичної культури як важливого чинника всебічного розвитку особистості та формування здорового способу життя;*
- визнання спорту як важливого чинника досягнення фізичної та духовної досконалості людини, формування патріотичних почуттів у громадян та позитивного міжнародного іміджу держави;*
- забезпечення гуманістичної спрямованості та пріоритету загальнолюдських цінностей, справедливості, взаємної поваги та гендерної рівності;*
- гарантування рівних прав та можливостей громадян у сфері фізичної культури і спорту;*
- забезпечення безпеки життя та здоров'я осіб, які займаються фізичною культурою і спортом, учасників та глядачів спортивних і фізкультурно-оздоровчих заходів;*
- сприяння безперервності та послідовності занять фізичною культурою і спортом громадян різних вікових груп;*
- утвердження етичних та моральних цінностей фізичної культури і спорту;*
- створення умов для соціального та правового захисту громадян у сфері фізичної культури і спорту;*
- забезпечення підтримки громадських організацій фізкультурно-спортивної спрямованості;*

- забезпечення різноманітності, високої якості та доступності фізкультурно-спортивних послуг для громадян;
- заохочення благодійної діяльності у сфері фізичної культури і спорту;
- орієнтування на сучасні міжнародні стандарти у сфері фізичної культури і спорту, поєднання вітчизняних традицій і досягнень із світовим досвідом у цій сфері.

Мережа галузі складається з численних об'єктів, до складу яких входять стадіони, спортивні майданчики, басейни, спортивні школи та клуби, спеціалізовані спортивні установи та інші спортивні споруди.

У перспективі основною метою фізичного виховання населення має стати формування громадської свідомості, що фізична культура необхідна людині не менше, ніж духовна. Для цього потрібні не стільки капітальні вкладення, скільки систематична агітація, пропаганда, виховна робота, ідеологія здорового способу життя.

Оскільки згідно з Конституцією України всі громадяни мають право на заняття фізичною культурою і спортом, місцеві органи влади зобов'язані сприяти в цьому всім жителям міста незалежно від соціального походження, економічного становища і прибутків, віку або етнічної належності. Це здійснюватиметься переважно шляхом:

- усунення психологічних, соціальних, економічних і фізичних перешкод, які заважають багатьом жителям міста брати участь у спортивних заходах;
- розробки політики розвитку спорту і програм спортивних тренувань для допомоги тим, у кого є особливі потреби, із залученням таких груп, як молодь, жінки, люди похилого віку, інваліди до участі в спортивних заходах;
- створення спортивних майданчиків на житлових масивах;
- надання можливості займатися традиційними і сучасними видами спорту в спортивних закладах;
- спорудження відкритих ділянок, ігрових майданчиків, водних басейнів і велосипедних доріжок з метою розвитку і стимулювання активного відпочинку тощо.

Туризм – це економічна діяльність юридичних та фізичних осіб, яка передбачає створення, пропозицію і реалізацію товарів та туристичних послуг.

Туризм охоплює більшість галузей економіки (промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, страхування, зв'язок, торгівлю, ресторанне господарство, житлово-комунальне господарство, сферу побутових послуг, культуру, мистецтво, спорт тощо), а також стимулює їх розвиток. Доходи

понад 40 окремих галузей і підгалузей економіки безпосередньо залежать від туристичної діяльності.

Стратегічна мета розвитку туризму в Україні полягає у створенні продукту, конкурентоспроможного на світовому ринку, здатного максимально задовольнити туристичні потреби населення країни, забезпечити на цій основі комплексний розвиток територій, їх соціально-економічних інтересів з огляду на збереження екологічної рівноваги та історико-культурної спадщини.

За визначенням, прийнятим ООН у 1954 р., туризм – це активний відпочинок, який впливає на зміцнення здоров'я, фізичний розвиток людини, пов'язаний із пересуванням за межі постійного місця проживання.

У матеріалах Всесвітньої конференції з туризму, проведеної ВТО у 1981 р. у м. Мадриді, наводиться таке визначення: туризм – один із видів активного відпочинку, що являє собою подорожі, з метою пізнання тих або інших районів, нових країн і поєднувані в низці країн з елементами спорту.

У 1993 р. Статистична комісія ООН прийняла ширше визначення: туризм – це діяльність осіб, які подорожують і здійснюють перебування в місцях, що розташовані за межами їх звичного середовища, протягом періоду, що не перевищує одного року підряд, з метою відпочинку, діловими та іншими цілями.

Туризм не тільки безпосередньо чи опосередковано охоплює більшість галузей економіки, у тому числі промисловість, будівництво, сільське господарство, транспорт, страхування, зв'язок, торгівлю, ресторанне господарство, житлово-комунальне господарство, сферу побутових послуг, культуру, мистецтво, спорт тощо, а й стимулює їх розвиток. Тому доходи окремих галузей і підгалузей безпосередньо залежать від туристичної діяльності.

До основних видів туризму належать: туризм внутрішній – вид туризму, що включає подорожі в межах України осіб, які постійно перебувають у країні; туризм зарубіжний – вид туризму, що включає подорожі осіб, які постійно перебувають в Україні, до іншої країни; туризм іноземний – вид туризму, що включає подорожі в межах України осіб, які постійно не живуть у ній. Крім цього, виділяють екскурсійну діяльність – вид соціально-економічної діяльності з формування, просування та реалізації туристичного продукту, що не передбачає послуги з розміщення осіб протягом періоду, що не перевищує 24 год.

Залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їх цілей, об'єктів, що використовуються

або відвідуються, чи інших ознак існують такі види туризму: дитячий, молодіжний, сімейний, для осіб похилого віку, для інвалідів, культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий, спортивний, релігійний, екологічний (зелений), сільський, підводний, гірський, пригодницький, мисливський, автомобільний, самодіяльний тощо.

Інфраструктура туризму надає такі види послуг: розміщення туристів та забезпечення їх харчуванням; переміщення туристів як по країні відвідування, так і транзитний проїзд по території інших країн різними видами транспорту; реклами та збутові (тобто послуги агентств з розробки маршрутів подорожей, бронювання місць на транспорті, засобів розміщення); екскурсії (послуги перекладачів, екскурсоводів, груповодів); задоволення культурних, ділових та наукових інтересів; торговельних підприємств; контрольно-адміністративних органів (прикордонних, митних, валютних, карантинних, міліцейських служб, а також органів, які надають послуги з оформлення документів – паспортів, віз та ін.); страхування туристів; інформаційні служби для туристів (інформація про заклади розміщення, митні та прикордонні формальності, курси валют країн відвідування, види транспорту, маршрути та ціни на них); державні туристичні органи; іноземні юридичні та суспільні туристські організації.

Туризм кваліфікується як один із видів активного відпочинку. Він не може розвиватися без збереження й охорони природного середовища. У взаємовідносинах туризму та навколишнього середовища можна виділити такі аспекти: туризм як вид людської діяльності неможливий без тісного контакту з навколишнім природним середовищем і водночас вимагає дотримання належних правил користування, збереження певного його стану, а також усіх природних ресурсів; туризм пов'язаний з активністю подорожуючих на природі, а отже, породжує і певні негативні чинники (деградацію біоценозів, погіршення стану ландшафту, пожежонебезпеку місцевості; туризм як вид діяльності, що здійснюється в тісному контакті з природним оточенням, є дієвим засобом природоохоронного виховання і природоохоронної роботи, виховання любові до рідного краю та Батьківщини серед підростаючого покоління.

Сучасна матеріально-технічна база туристичної інфраструктури включає: лікувально-оздоровчі заклади (санаторії, санаторії-профілакторії, будинки відпочинку, дитячі оздоровчі табори), туристично-екскурсійні заклади (туристичні готелі, бюро подорожей та екскурсій, туристичні бази, автобази, підприємства, дитячі туристичні установи), заклади відпочинку (будинки та бази відпочинку, дитячі табори відпочинку, будинки рибалок та мисливців), транспортну систему (залізничний, автомобільний, повітряний, річковий, електричний, гужовий транспорт), ресторанне господарство (кафе, їдальні, ресторани, бари), торгівлю (магазини, палатки, кіоски), систему зв'язку (телефони, пошта, телетайп, радіо, телебачення, Інтернет), побутове обслуговування (будинки побуту, комплексні приймальні пункти, банно-пральні комбінати, хімчистки), культурні заклади (клуби, бібліотеки, дискотеки, кінотеатри, театри,

філармонії, музеї), мисливсько-рибальські угіддя (держлісгоспи, водно-болотні угіддя, річки, озера, ставки).

Серед основних видів туризму чільне місце посідає сільський зелений туризм, який, з одного боку, сприяє подорожжі туристів по сільській місцевості, знайомству з культурною спадщиною, традиціями, національною кухнею, перебуванню в екологічно чистому середовищі та споживанню натуральної їжі, а з другого – забезпечує участь сільського населення у здійсненні підприємницької діяльності.

Для цього виду туризму характерне те, що він дає можливість міським жителям відпочивати в сільській місцевості на природі, позбутися стресів, відвідати місцеві пам'ятки, ознайомитися з побутом сучасних сільських жителів та народними традиціями, які вони зберігають, а за бажанням – взяти участь у сільськогосподарських роботах.

Сільський зелений туризм умовно можна поділити на різновиди:

- екологічний туризм – туристична діяльність, яка здійснюється на території об'єктів природного заповідного фонду (національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, біосферних заповідників тощо);*
- зелений туризм – туристична діяльність, яка здійснюється на території натуральних природних ландшафтів (лісо-, луго- і гідропарків, ботанічних садів, дендрологічних парків та ін.);*
- сільський туризм – туристична діяльність на території сільських населених пунктів, де є умови відпочинку міських жителів (наявність екологічно чистого ландшафту, привабливого житла та необхідного набору об'єктів соціальної інфраструктури);*
- агротуризм – туристична діяльність у сільській місцевості, де є умови для виробництва сільськогосподарської продукції та відпочинку міського населення.*

Розвиток сільського зеленого туризму в Україні характеризується особливостями організації, регіонами поширення, функціональними завданнями, напрямками та формами туристичної діяльності.

Сільський зелений туризм виступає і як елемент бізнесу, і як тип господарювання, зокрема дає можливість створення нових робочих місць для сільських жителів, зниження рівня безробіття та впливу працездатного населення, отримання реальних доходів. Він стимулює поліпшення облаштування сільських населених пунктів та їх благоустрою, сприяє формуванню на селі кооперативних форм обслуговування туристів і відпочиваючих, будівництву міні-готелів, блоків ресторанного господарства, об'єктів організації активного відпочинку,

створює умови для поліпшення наповнюваності місцевих бюджетів. Крім того, цей вид підприємництва не вимагає державних капітальних вкладень, а задовольняється використанням наявного потенціалу сільських регіонів.

Нині визначені основні види діяльності у сфері зеленого сільського туризму, а саме: облаштування туристичних маршрутів, облаштування та експлуатація стоянок для туристів, робота гідом або екскурсиводом, транспортне обслуговування туристів, егерська діяльність (полювання, аматорське та спортивне рибальство), прокат туристичного спорядження, послуги з приймання туристів, кулінарні послуги, підготовка культурних програм, народні промисли, виробництво та реалізація туристам екологічно чистих харчових продуктів, ягід, грибів тощо.

Серед мотивів вибору туристами саме сільського зеленого туризму можна виділити такі:

- відсутність коштів для відпочинку на дорогих курортах;*
- усталений спосіб відпочинку на природі в певній категорії людей незалежно від достатку, з огляду на сімейні або інші традиції;*
- необхідність оздоровлення в даних кліматичних умовах;*
- близькість до природи та можливість більше часу проводити на свіжому повітрі в лісі, на озері;*
- можливість харчуватися екологічно чистими та дешевими продуктами;*
- можливість взяти участь у сільськогосподарських роботах для задоволення;*
- потреба в спокійному розміреному житті (характерно для розвинених країн світу);*
- можливість долучитися до іншої культури та звичаїв, взяти участь у місцевих святах та розвагах;*
- спілкування з людьми іншої суспільної формації.*

Основними пунктами сільського зеленого туризму визначені:

- традиційні популярні місця за околицями міст, основну частку відвідувачів яких становлять одноденні туристи;*
- традиційні території для відпочинку на свята та під час відпусток і канікул;*
- сільські території, основна частина туристичного продукту яких характеризується маленькими селами з багатим історичним, архітектурним, культурним або промисловим спадком, розкиданим у сільській місцевості;*
- віддалені території, які пропонують життя серед дикої природи;*
- багаті сільськогосподарські території, які надають можливість займатися сільськогосподарською діяльністю;*
- території, які розташовані біля моря, але віддалені від узбережжя;*
- гірські або лісові масиви.*

Екскурсія відіграє важливу роль у туризмі. Вона є джерелом нової інформації, нових вражень і відчуттів, формою організації дозвілля та пропаганди збереження навколишнього природного середовища, формування інтересів людини до культурної та природної спадщини. Тематика і види екскурсій, які можуть проводитися в сільській місцевості, дуже різноманітна. Адже не тільки в містах відбувалися видатні історичні події, жили відомі діячі громадського і культурного життя, будувалися визначні споруди. До найпоширеніших видів екскурсійної діяльності в сільській місцевості належать краєзнавчі, які охоплюють природу, історію, етнографію, архітектуру місцевості, життєпис видатних осіб, які народилися або жили тут, тощо.

Основою для підготовки екскурсій у сільській місцевості можуть стати матеріали краєзнавчих і меморіальних музеїв як державних, так і тих, що працюють на громадських засадах (у школах або при клубах). Саме працівники та активісти таких осередків організують та проводять пошукову, методичну й екскурсійну роботу в сільській місцевості. Цей вид туризму, сприяючи розвитку малого бізнесу в аграрних регіонах, дає можливість міським жителям активно відпочивати у приватних сільських господарствах, а сільським господарям полішити своє фінансове становище.

Питання для самоконтролю

1. Що таке соціально-інфраструктурний потенціал?
2. Що таке соціальна інфраструктура регіону? Які особливості її функціонування?
3. Яким є функціональне призначення соціальної інфраструктури?
4. Які Ви знаєте види класифікації об'єктів соціального призначення за мобільністю та місцем надання послуг?
5. Якими є склад і завдання соціально-культурної інфраструктури?
6. Які основні функції виконує галузь соціальної інфраструктури “освіта”?
7. Назвіть основні складові сучасної системи освіти в Україні.
8. Які навчальні заклади входять у систему вищих навчальних закладів?
9. Які основні функції виконує галузь соціальної інфраструктури “охорона здоров'я”?
10. Які Ви знаєте види лікувально-профілактичної допомоги, що надається громадянам України?
11. Які основні функції виконує галузь соціальної інфраструктури “фізкультура і спорт”?
12. Що є об'єктом агротуризму?
13. Що може бути основними пунктами зеленого туризму?

14. Які склад і завдання соціально-побутової інфраструктури?
15. Які ознаки визначають специфіку житлово-комунального господарства як об'єкта управління?
16. Наведіть основні завдання торгівлі та ресторанного господарства.
17. Яким чином відбувається державне регулювання в галузі зв'язку?
18. Які складові єдиної транспортної системи України?
19. Які підприємства соціальної інфраструктури виконують функції надання споживчих послуг?
20. Які основні фактори впливають на розміщення об'єктів соціальної інфраструктури в сільській місцевості?

Орієнтовний список магістерських робіт

1. Державна регіональна політика розвитку соціальної інфраструктури населених пунктів.
2. Інфраструктура послуг і соціальні проблеми.
3. Прискорений розвиток соціальної інфраструктури в депресивних районах.
4. Роль соціальної інфраструктури в комплексному розвитку міста (селища міського типу, села).
5. Тенденції еволюції форм і методів управління соціальною інфраструктурою.
6. Організаційна система управління соціальною інфраструктурою в регіонах України.
7. Міжнародне і міждержавне співробітництво в розвитку інфраструктурних об'єктів.
8. Розробка регіональних програм комплексного розвитку соціальної інфраструктури населених пунктів.
9. Форми і методи впливу центральних і місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування на розвиток соціальної інфраструктури.
10. Залучення населення до інвестування створення і функціонування об'єктів соціальної інфраструктури.
11. Фінансування та ціноутворення в основних галузях соціальної інфраструктури.
12. Розвиток договірних відносин у сфері надання комунальних послуг на регіональному рівні.
13. Альтернативні форми управління житлово-комунальним господарством міста (селища міського типу, села).
14. Організаційно-економічні аспекти функціонування житлово-комунального господарства міста (селища міського типу, села).
15. Демоніполізація і конкуренція на ринку житлово-комунальних послуг.
16. Особливості формування цін і тарифів на житлові та комунальні послуги.

17. Реформування комунального господарства міста (селища міського типу, села).
18. Управління санітарною очисткою міста (селища міського типу, села) та озеленення його території.
19. Дослідження стану та перспектив розвитку соціальної інфраструктури населених пунктів.
20. Формування ринку комунікаційних послуг та його особливості.
21. Заходи щодо розширення і вдосконалення мережі підприємств транспорту та зв'язку.
22. Шляхи реформування системи управління соціальною сферою сільських територій.
23. Соціальне замовлення як напрям підвищення ефективності надання соціальних послуг.

Список використаних джерел

1. *Альмов А. Н.* Социальная инфраструктура: вопросы теории и практики / А. Н. Альмов и др. – К. : Наук. думка, 1982. – 336 с.
2. *Беленький В. Р.* Жизненная среда в системе общественных интересов и отношений / В. Р. Беленький // Вест. с.-х. науки. – 1991. – № 12. – С. 13–21.
3. *Важенин С. Г.* Социальная инфраструктура народнохозяйственного комплекса: политэкономический аспект регионального развития / С. Г. Важенин. – М. : Наука, 1984. – 172 с.
4. *Васильев О. В.* Методология і практика інфраструктурного забезпечення функціонування і розвитку регіонів України : монографія / О. В. Васильєв. – Х. : ХНАМГ, 2007. – 341 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2007. – 1736 с.
6. *Величко А. В.* Бюджетный механизм инвестирования социальной инфраструктуры / А. В. Величко. – К. : Ин-т экономики НАН Украины, 1998. – 252 с.
7. Господарський кодекс України // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 18, 19, 20. – Ст. 144.
8. *Данилишин Б. М.* Сфера та ринок послуг у контексті соціальної модифікації суспільства : монографія / Б. М. Данилишин, В. І. Куценко, Я. В. Остафійчук. – К. : ЗАТ “Нічлава”, 2005. – 328 с.
9. *Данилишин Б. М.* Культурно-освітня сфера як соціальна база підтримки ринкової трансформації в Україні / Б. М. Данилишин, В. І. Куценко. – К. : РВПС України НАН України, 1999. – 122 с.
10. Держава і ринкові методи регулювання соціальної сфери : зб. наук. пр. / редкол. : В. Н. Новиков [та ін.]. – К., 2001. – 101 с.

11. Державне регулювання розвитку соціальної інфраструктури населених пунктів України : навч. посіб. / М. К. Орлатий, Ю. П. Лебединський, В. М. Вакуленко та ін. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 112 с.
12. Долишний М. И. Социально-экономические проблемы непроизводственной сферы / М. И. Долишний. – К. : Наук. думка, 1984. – 214 с.
13. Евсеев В. И. Потребление услуг непроизводственной сферы / В. И. Евсеев. – К. : Наук. думка, 1998. – 112 с.
14. Євдокимова І. М. Сфера послуг за сучасних умов : аналіз і прогнозування / І. М. Євдокимова. – К. : НДЕІ М-ва економіки України, 1995. – 155 с.
15. Жамин В. Инфраструктура при социализме / В. Жамин // Вопр. економіки. – 1977. – № 2. – С. 14–18.
16. Завадський Й. Управління сільськогосподарським виробництвом у системі АПК / Й. Завадський. – К. : Вища шк., 1992. – 367 с.
17. Коломийчук В. С. Соціально-економічний розвиток адміністративного регіону: теорія, методологія, практика / В. С. Коломийчук. – Тернопіль : ТОВ “Терно-Граф”, 1998. – 318 с.
18. Коломийчук В. С. Стратегічні засади соціально-економічного розвитку регіону (на матеріалах Тернопільської області) / В. С. Коломийчук, Л. Т. Шевчук, С. Л. Шульц. – Львів ; Тернопіль, 2002. – 278 с.
19. Конституція України : прийнята на п’ятій сес. Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
20. Кочерга А. И. Народнохозяйственный комплекс и социальные проблемы / А. И. Кочерга, А. А. Мазарами. – М. : Мысль, 1981. – 271 с.
21. Куценко В. И. Региональные особенности развития социально-культурной сферы / В. И. Куценко. – К. : Наук. думка, 1984. – 224 с.
22. Манцевич Ю. М. Житло : проблеми та перспективи / Ю. М. Манцевич. – К. : Профі, 2004. – 360 с.
23. Маркс К. Капітал / К. Маркс. – Т. 1. – К. : Політ. л-ра УРСР, 1954. – 698 с.
24. Маркс К. Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс. – 2-е вид. – Т. 20. – 775 с.
25. Миско К. М. Ресурсный потенциал региона (теоретические и методологические аспекты исследования) / К. М. Миско. – М. : Наука, 1991. – 94 с.
26. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності (НАСЕ, Rev.1.1–2002) ДК 009:2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
27. Новіков В. Н. Організація і розвиток соціальної сфери (зарубіжний і вітчизняний досвід) / В. Н. Новіков. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2000. – 246 с.
28. Орлатий М. К. Соціальна сфера села / М. К. Орлатий. – К. : ІАЕ УААН, 1998. – 200 с.
29. Основи законодавства України про культуру : Закон України : прийнятий 14 лют. 1992 р. № 2117-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 21. – Ст. 259.

30. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.
31. *Пациорковский В. В.* Платные услуги населению: состояние и перспективы / В. В. Пациорковский ; Ин-т соц.-экон. пробл. народонаселения. – М. : Наука, 1991. – 109 с.
32. *Петровська І. О.* Трансформація в соціальній сфері України : питання теорії і стратегії регіонального розвитку комерційних галузей / І. О. Петровська. – К. : РВПС України НАН України, 2002. – 266 с.
33. *Прейгер Д. К.* Реалізація потенціалу транспортної інфраструктури України в стратегії посткризового економічного розвитку / Д. К. Прейгер (кер. авт. кол.), О. В. Собкевич, О. Ю. Ємельянова. – К. : НІСД, 2011. – 37 с.
34. Про вищу освіту : Закон України : прийнятий 1 черв. 2014 р. № 1556-VII // *Голос України* від 6 серп. 2014. – № 148.
35. Про державні цільові програми : Закон України : прийнятий 18 берез. 2004 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 25. – Ст. 352.
36. Про дошкільну освіту : Закон України : прийнятий 11 лип. 2001 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 49. – Ст. 259.
37. Про житлово-комунальні послуги : Закон України : прийнятий 24 черв. 2004 р. № 1875 // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 47. – Ст. 514.
38. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України : прийнятий 11 верес. 2003 р. № 1160-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 9. – Ст. 79.
39. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України : прийнятий 21 трав. 1997 р. № 280 // *Уряд. кур'єр*. – 1997. – 14 черв. – № 107. – С. 11–20.
40. Про освіту : Закон України : прийнятий 23 трав. 1991 р. № 1060-XII // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – № 34. – Ст. 451.
41. Про податок на додану вартість : Закон України : прийнятий 3 квіт. 1997 р. № 168 // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 21. – Ст. 156.
42. Про позашкільну освіту : Закон України : прийнятий 22 черв. 2000 р. № 1841-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 46. – Ст. 393.
43. Про поштовий зв'язок : Закон України : прийнятий 4 жовт. 2001 р. № 2759-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 6. – Ст. 39.
44. Про професійно-технічну освіту : Закон України : прийнятий 10 лют. 1998 р. № 103/98 // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 32. – Ст. 215.
45. Про сільський зелений туризм : проект Закону України [Електронний ресурс] // Все о туризме: туристическая библиотека. – Режим доступу : http://tjurlib.net/ua-kon/pro_siltur.htm
46. Про соціальні послуги : Закон України : прийнятий 19 черв. 2003 р. № 966-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.
47. Про туризм : Закон України : прийнятий 15 верес. 1995 р. № 324 // Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – № 31. – Ст. 241.
48. Про фізичну культуру і спорт : Закон України : прийнятий 24 груд. 1993 р. № 3808-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 14. – Ст. 80.

49. Прокопа І. В. Соціальна інфраструктура села: формування нового механізму розвитку / І. В. Прокопа. – К. : Ін-т економіки НАН України, 1996. – 171 с.
50. Прокопишак К. В. Проблеми розвитку соціальної інфраструктури та відродження сіл Карпатського регіону / К. В. Прокопишак. – Львів, 1997. – 176 с.
51. Региональные проблемы развития социальной инфраструктуры / отв. ред. В. П. Можин. – М. : Наука, 1987. – 270 с.
52. Розвиток соціальної інфраструктури регіону : навч. посіб. / за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2010. – 257 с.
53. Розвиток соціальної інфраструктури [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.agroua.net/economics/documents/category-1/
54. Рутгайзер В. М. Социальная сфера: проблемы планирования / В. М. Рутгайзер. – М. : Экономика, 1989. – 239 с.
55. Саенко Ю. И. Моделирование показателей развития социальной инфраструктуры / Ю. И. Саенко. – К. : Наук. думка, 1991. – 168 с.
56. Салій І. Українські міста : питання власності і муніципального управління : навч. посіб. / І. Салій. – К. : ТОВ УВПК “Ексоб”, 2001. – 416 с.
57. Советский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энцикл., 1987. – 1391 с.
58. Соколов Н. А. Экономика и управление социальной сферой в регионе / Н. А. Соколов. – Сумы : Слобожанщина, 2001. – 238 с.
59. Социальная инфраструктура / отв. ред. Н. М. Римашевская, В. В. Пациорковский. – М. : ЦЭМИ АН СССР, 1989. – 165 с.
60. Социальная инфраструктура = Social Infrastructure (оценка состояния и концепция развития) : сб. науч. тр. АН СССР / Ин-т соц.-экон. проблем народонаселения, МП “Соц. наука”. – М. : ИСЭПН, 1991. – 206 с.
61. Социальная инфраструктура региона / под ред. В. И. Дрисса ; АН БССР ; Ин-т экономики. – Минск : Наука и техника, 1986. – 197 с.
62. Социальная инфраструктура: вопросы теории и практики / А. Н. Алымов, А. И. Кочерга, В. А. Богатенко и др. ; отв. ред. А. И. Кочерга. – К. : Наук. думка, 1983. – 335 с.
63. Соціальна інфраструктура регіону : навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : Вид-во НАДУ, 2010. – 257 с.
64. Соціальна інфраструктура села : навч. посіб. / за ред. П. Т. Саблука, М. К. Орлатого. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 465 с.
65. Соціальна інфраструктура села : сучасний стан та перспективи : монографія / за ред. М. К. Орлатого ; НДІ “Украгропродуктивність”. – К., 2012. – 250 с.
66. Соціальна інфраструктура та комунікаційне забезпечення регіону : навч. посіб. / за ред. М. К. Орлатого, О. С. Ігнатенка. – К. : Вид-во НАДУ, 2006. – 208 с.

67. *Степаненко А. В.* Социально-экономическое развитие городов : проблемы комплексности и сбалансированности / А. В. Степаненко. – К. : Наук. думка, 1977. – 263 с.
68. Управління сучасним містом : підручник / за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2008. – 632 с.
69. Управління регіональним розвитком туризму : навч. посіб. / Д. М. Стеченко, І. В. Безуглий, Н. П. Турло, С. М. Мархонос ; за ред. Д. М. Стеченка. – К. : Знання, 2012. – 455 с.
70. *Хомелянский Б. Н.* Экономический эффект социального планирования / Б. Н. Хомелянский. – М. : Наука, 1980. – 120 с.
71. *Черниш О. І.* Ринок послуг: механізми державного регулювання в трансформаційній економіці / О. І. Черниш, В. В. Дорофієнко (заг. ред.). – Донецьк : ТОВ “РВК-ПРОМО”, 2005. – 410 с.
72. *Ягодка А. Г.* Соціальна інфраструктура і політика : навч. посіб. / А. Г. Ягодка. – К. : КНЕУ, 2000. – 212 с.

ТЕМА 7 ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ

- *Інформаційні ресурси*
- *Державна політика та державне управління розвитком інформаційних ресурсів*
- *Електронні інформаційні ресурси*
- *Класифікація електронних інформаційних ресурсів*
- *Технологія електронного урядування*
- *Електронне документування*

У сучасній теорії залишається не визначеним порядок оцінювання якості інформації. Такі оцінки, як “важлива” або “корисна” інформація мають суб’єктивний характер. Та ж сама інформація для одних цілей може визнаватися корисною або важливою, а для інших – зайвою.

Отже, інформація може мати певну форму збереження (наприклад паперову або електронну), певний зміст, якісні та кількісні характеристики.

Відповідно до Конституції України кожний громадянин має право створювати, збирати, накопичувати та розповсюджувати інформацію.

Згідно з чинною нормативно-правовою базою до електронних інформаційних ресурсів належать дані, інформація, бази даних, реєстри, кадастри у формі, придатній для обробки за допомогою засобів обчислювальної техніки. Основними визначеннями є:

– дані – результати вимірювань, спостережень, логічних або арифметичних операцій. Дані в електронній формі придатні для обробки та збереження в інформаційно-телекомунікаційних системах;

– інформація – будь-які відомості або дані, які мають певний зміст у контексті та можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді;

– публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб’єктами владних повноважень своїх обов’язків, передбачених чинним законодавством, або яка перебуває у володінні суб’єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених Законом;

– конфіденційна інформація – інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб’єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов;

– база даних – сукупність пов’язаних за певними правилами даних, що використовує загальні правила створення, збереження та мані-

пулювання даними і призначається для обробки даних в інформаційних системах;

– персональні дані – дані про особу, що в сукупності є унікальними даними конкретної фізичної особи, належать цій особі та дозволяють її ідентифікувати;

– державний реєстр баз персональних даних – єдина державна інформаційна система збирання, накопичення та обробки відомостей про зареєстровані бази персональних даних;

– володілець бази персональних даних – фізична або юридична особа, якій законом або за згодою суб'єкта персональних даних надано право на обробку цих даних і яка затверджує мету обробки персональних даних у цій базі даних, встановлює склад цих даних та процедури їх обробки, якщо інше не визначено законом;

– власник інформації – фізична або юридична особа, якій належить право власності на інформацію.

За останні роки сформувався ряд передумов, які дозволяють ставити завдання щодо розгортання робіт з розбудови цілісної системи електронних інформаційних ресурсів держави, зокрема:

– поглиблення інтеграційних процесів на рівні влади і, як результат, необхідність знаходження відповідної інфраструктури для взаємодії МОВ;

– розробка й реалізація програм модернізації державної служби, проведення адміністративної реформи;

– динамічний розвиток інформаційної й комунікаційної сфери в громадському, державному та приватному секторах, розвиток технологій роботи з інформацією;

– зростання рівня технологічної оснащеності державних органів та інформаційно-технологічної культури державних службовців;

– зростання вимог з боку суспільства до відкритості й доступності влади, ефективності роботи державних органів;

– формування незалежного від держави інформаційного середовища й суб'єктів інформаційної діяльності, формування недержавних інформаційних ресурсів, які є альтернативними (конкурентними) стосовно державного;

– інтенсивна інформатизація сфери корпоративного управління економічної сфери й поява необхідності сформувати адекватну модель і комплекс інструментів по регулюванню економічного життя з боку органів влади;

– формування структур громадянського суспільства й поява потреби в ефективній координації їх діяльності, що вимагає створення відповідної інфраструктури постійної взаємодії з ним, налагодження постійного зворотного зв'язку й постійної взаємодії влади і громадян;

– необхідність підвищення якості державних послуг;

– зміна ролі й місця інформаційної складової в комплексі контурів державного управління й регулювання суспільних процесів;

– практичний перехід (у ряді випадків) від прямого державного адміністрування до моделей, що будуються на принципах координації й регулювання соціально-економічних процесів у суспільстві;

– зміни в ідеології державного будівництва у бік використання моделей “менеджмент-уряду”, робота якого будується на використанні окремих елементів ідеології корпоративного управління.

Як і в більшості країн світу, серед проблем, що виникли на шляху реалізації електронної взаємодії органів влади на основі використання національного інформаційного ресурсу, можна виділити, принаймні, три групи: політичні, соціально-економічні й технічні проблеми.

Політичні проблеми. Дана група проблем охоплює складні й водночас найважливіші проблеми, від вирішення яких найбільшою мірою залежить процес створення системи електронної взаємодії. Зокрема, великого значення набувають інвестиції у створення інформаційних інфраструктур, розвиток сервісу й послуг.

До групи політичних проблем варто зарахувати також питання розробки стратегії й основних принципів державної політики у сфері формування електронного уряду як нової парадигми державного управління.

Соціально-економічні проблеми. Використання інформаційних технологій змінює процеси прийняття рішень, оскільки ці процеси зміщуються на рівень територіальних громад, які наділяються новими для них можливостями й повноваженнями, самі ж процеси стають інтерактивними, а джерело прийняття рішень децентралізується. Перехід до нової парадигми спричинює появу цілої низки нових серйозних проблем, головна з яких полягає в тому, що обидві сторони – громадяни і влада – повинні переосмислити свої дії в умовах інтерактивної мережевої структури й сформувані відповідні регламенти взаємодії. Не менш важливо також створити умови, за яких використання інформаційних мереж стає доступним і привабливим для всіх громадян.

Підтримка доступності інформаційних технологій має на меті розвиток стандартизації й уніфікації засобів доступу користувачів та обладнання, зокрема таких, як використання загальних ресурсів, форм і типів стандартних вікон перегляду й т.ін. З точки зору користувача, велике значення для розвитку онлайнової взаємодії з населенням має якість консолідованої в регіональних органах управління інформації, а також її зберігання і конфіденційність.

Технічні проблеми. У групі технічних проблем однією з основних є розвиток національної інформаційної й телекомунікаційної інфраструктури. Незважаючи на досягнення в останні роки в цій сфері певних успіхів, Україна й ряд регіонів відстають від багатьох країн, що розвиваються.

Крім того, існують й інші ключові проблеми:

– міжвідомча роз'єднаність. Сьогодні всі міністерства, що мають справу з персональними даними громадян, створюють власні інформаційні системи. Так само створюються окремі кадастри й

реєстри. У підсумку на створення одних і тих самих систем ресурси витрачаються неефективно, по кілька разів. Водночас створювані ресурси окремих відомчих систем є замкнутими й недоступними іншим органам влади. Особливо гостро ці проблеми відчуються на місцевому рівні, де, зокрема, відсутня взаємодія в обміні інформацією між органами виконавчої влади й місцевого самоврядування;

- відсутність єдиних стандартів і класифікаторів. За відсутності єдиних регіональних стандартів баз даних, класифікаторів і кодифікаторів товарів, послуг, пільг, стандартів надання адресної й персональної інформації кожним МОВ здійснюється на підставі дотримання власних правил. За таких обставин коректний експорт й імпорт даних неможливий. При цьому на пошук і зіставлення інформації, переформування даних витрачаються значні людські й фінансові ресурси;
- відсутність законів і нормативних актів, що регламентують процеси міжвідомчої інформаційної взаємодії, створення електронного уряду, надання електронних послуг населенню й бізнесу. Зокрема, відсутні нормативні акти, що регламентують процеси міжвідомчого обміну, інформаційну взаємодію регіональних органів державного управління й місцевого самоврядування. Не регламентовані також процеси інформаційної взаємодії органів влади із громадянами та бізнесом. Закон про електронний цифровий підпис (ЕЦП) не працює. Отже, чинне законодавство, у тому числі й у сфері оподаткування, не стимулює впровадження ІКТ у процеси державного управління, у процеси взаємодії державних органів влади між собою, із громадянами й бізнесом, не стимулює попит на ІКТ в органах державного управління та місцевого самоврядування, у компаніях, бюджетних організаціях, а також попит громадян на сучасну комп'ютерну техніку, послуги в інформаційно-комунікаційній сфері, електронній комерції тощо;
- відсутність центру управління процесами інформатизації державної сфери. Не створений єдиний орган, наділений достатніми повноваженнями з координації дій органів влади й місцевого самоврядування, громадських і наукових організацій та об'єднань у сфері інформатизації, впровадження ІКТ, сучасних електронних послуг;
- відсутність політики фінансування інформатизації. Не визначена пріоритетність розв'язуваних завдань, а отже, не визначені пріоритети фінансування;
- відсутність загальнодержавної системи просування ідей інформатизації державного управління й суспільства в цілому. Не реалізуються спеціальні програми в електронних засобах масової інформації, рубрики в масових і професійних виданнях.

Концепцією формування системи національних інформаційних ресурсів визначається, що "Інформаційний ресурс – документована інформація, що збе-

рігається у різних інформаційних системах (базах і банках даних, бібліотеках, архівах та ін.)”.

У завданнях розвитку інформаційної інфраструктури інформаційний ресурс визначається як окрема документована інформація та сукупність документованої інформації у складі інформаційних систем (базах і банках даних, бібліотеках, архівах та ін.). Водночас під державними інформаційними ресурсами розуміють інформаційні ресурси, які створені за державний рахунок і зберігаються в організаціях, розміщених на території України, та призначені для забезпечення інформаційних потреб суспільства, органів державної влади і місцевого самоврядування, юридичних осіб усіх форм власності та громадян і мають державний статус, визначений чинним законодавством.

Інформаційний ресурс – сукупність документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо).

Система національних інформаційних ресурсів – розподілене за галузевою, регіональною чи іншою ознакою інтегроване інформаційне середовище, яке об'єднує наявні та створювані інформаційні ресурси в єдиний інформаційний простір, призначений для забезпечення комплексної та об'єктивної оцінки ситуації в усіх сферах державного управління і громадського життя.

Відповідно до Закону України “Про науково-технічну інформацію” *інформаційні ресурси науково-технічної інформації* – це систематизоване зібрання науково-технічної літератури і документації (книги, брошури, періодичні видання, патентна документація, нормативно-технічна документація, промислові каталоги, конструкторська документація, звітна науково-технічна документація з науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, депоновані рукописи, переклади науково-технічної літератури і документації), зафіксовані на паперових чи інших носіях; *інформаційні ресурси спільного користування* – це сукупність інформаційних ресурсів державних органів науково-технічної інформації, наукових, науково-технічних бібліотек, а також комерційних центрів, фірм, організацій, які займаються науково-технічною діяльністю і з власниками яких укладено договори про їх спільне використання.

Проте наведені поняття не враховують ознак, що перетворюють інформацію на ресурс, феномен, який включає такі складові характеристики: “інформація”, “інформаційний ресурс” як предмет і результат діяльності людини, як об'єкт права власності фізичних, юридичних осіб та держави, як об'єкт товарних відносин, як державний і національний ресурс. Крім того, важливими ознаками інформаційного ресурсу є те, що він може бути системоутворювальним і керованим чинником діяльності людини, суспільства і держави, позитивно впливати на соціально-економічний розвиток суспільства й держави та забезпечення національної безпеки: у разі браку цього ресурсу, низької його якості або негативної інформаційної експансії з боку інших країн завдавати шкоди

суспільному життю; бути об'єктом кримінальних зазіхань і спеціальних заходів та засобів захисту; мати якості й ознаки, притаманні іншим ресурсам.

У системі державного управління до органів управління відповідними територіями (до регіональних органів управління) належать місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Відповідно до законів України "Про місцеві державні адміністрації" та "Про місцеве самоврядування" до повноважень регіональних органів влади належить вирішення низки питань, зокрема:

– забезпечення законності, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян;

– соціально-економічного розвитку відповідних територій;
– бюджету, фінансів та обліку;
– управління майном, приватизації та підприємництва;
– промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту і зв'язку;
– науки, освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, сім'ї, жінок, молоді та неповнолітніх;

– використання землі, природних ресурсів, охорони довкілля;

– зовнішньоекономічної діяльності;

– оборонної роботи та мобілізаційної підготовки;

– соціального захисту, зайнятості населення, праці та заробітної плати.

У зв'язку з цим для належного здійснення повноважень регіональними органами влади необхідні відповідні інформаційні ресурси.

Для цього пропонується загальна структура регіональних інформаційних ресурсів, яка згрупована в таких блоках.

Приблизний перелік інформаційних ресурсів, необхідних для виконання повноважень регіональними органами влади за напрямками:

Забезпечення законності, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян:

база даних:

– нормативно-правової інформації (закони України, рішення Конституційного Суду України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади);

– заходів щодо охорони громадської безпеки, громадського порядку, боротьбу зі злочинністю;

– звернень громадян та їх об'єднань до органів місцевого самоврядування, підприємств, організацій та установ, які розташовані на відповідній території;

– з кадрових питань, про нагородження державними нагородами, президентськими відзнаками та почесними званнями України;

– інформації з питань громадянства, пов'язаних із перебуванням іноземців та осіб без громадянства;

– біженців та депортованих осіб, які добровільно повертаються в регіони їх колишнього проживання щодо національних меншин і міграцій, про свободу думки, слова, свободу світогляду і віросповідання;

- надзвичайних ситуацій (стихійних лих, аварій, катастроф, епідемій, епізоотій, пожеж, інших надзвичайних подій зони надзвичайної ситуації);
- адміністративно-територіального устрою;
- адміністративних правопорушень, що зараховані до її відання;
- вмісту архівів;
- населення, що оформляє документи на право проживання в регіоні;
- населення (реєстр виборців);
- політичних партій та об'єднань у регіоні.

Соціально-економічний розвиток території:

база даних:

- природних ресурсів;
- фінансових ресурсів;
- трудових ресурсів;
- продукції (вибірка по будівельних матеріалах, паливу);
- обсягу послуг, що надаються населенню (вибірка для забезпечення рівня мінімальних соціальних потреб);
- підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності;
- продукції (вибірка стосовно обсягів продукції, що підлягає продажу для державних потреб за рахунок державного бюджету, та обсягів продукції, що поставляється для місцевих потреб за рахунок коштів бюджетів місцевого самоврядування та інших джерел фінансування);
- енерго-, газо- і нафтоспоживання і розрахунків за них;
- законодавчо-правова – “Ліга” – та рішень і директивних розпоряджень адміністрації;
- статистичної звітності;
- підприємств, організацій та установ (вибірка по об'єктах соціально-побутового і торговельного призначення);
- обсягу послуг, що надаються населенню (вибірка цін на послуги);
- продукції (вибірка цін на товари та послуги, що входять до споживчого кошика);
- адміністративно-територіального устрою (вибірка по кількості населених пунктів та об'єктів територіального поділу);
- населення (вибірка по кількості населення, що проживає в області).

Бюджет, фінанси та облік:

база даних:

- надходжень та видатків відповідного бюджету;
- підприємств, організацій та установ (вибірка об'єктів, які підлягають бюджетному фінансуванню);
- фінансових показників, обсягу коштів Державного бюджету України для їх розподілу між територіальними громадами;
- фінансових показників усіх суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності, які передбачені актами законодавства для складання і виконання бюджету;

- заходів, пов'язаних з охороною довкілля;
- житлово-комунального господарства;
- підприємств, організацій та установ (вибірка щодо структур та складу установ і організацій освіти, культури, науки, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, соціального захисту населення, переданих у встановленому законом порядку в управління місцевій державній адміністрації вищими органами державної та виконавчої влади або органами місцевого самоврядування);
- інфраструктури регіону, у тому числі інженерних систем, транспортних шляхів, мереж зв'язку, тепло-, водо-, газо-, енергозабезпечення;
- інвесторів;
- використання позабюджетних цільових, резервних валютних фондів;
- підприємств, організацій та установ (вибірка по неплатоспроможних підприємствах і організаціях);
- надання субсидій населенню для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг.

Управління майном, приватизація та підприємництво:

база даних:

- об'єктів, що перебувають у державній власності, у спільній власності територіальних громад та передані до сфери управління місцевої державної адміністрації;
- власників майна підприємств, установ та організацій, що мають важливе значення для забезпечення державних потреб щодо його відчуження у власність держави;
- об'єктів приватизації та процесів приватизації державного майна;
- пакетів акцій, які належать державі.

Промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт і зв'язок:

база даних:

- земельного кадастру (вибірка містобудівної документації н/п відповідно до державних норм і стандартів);
- підприємств, організацій і установ (вибірка по житлово-комунальному господарству, зв'язку, телебаченню, побутовому і транспортному обслуговуванню незалежно від форм власності, що здійснюють обслуговування населення);
- транспортної мережі загального користування у картографічному вигляді;
- пам'яток архітектури і містобудування, палацово-паркових, паркових та історико-культурних ландшафтів;
- підприємств, що будуються;
- обліку та аналізу стану житлового фонду;
- обліку зелених насаджень, планування їх заміни та розвитку;
- підприємств, організацій і установ (вибірка підприємств, що виробляють місцеві будівельні матеріали);
- продукції (вибірка по промисловій продукції);
- підприємств, організацій і установ (вибірка по промислових підприємствах);

- підприємств, організацій та установ (вибірка по сільськогосподарських підприємствах);
- продукції (вибірка по сільськогосподарській продукції);
- земельного кадастру (вибірка по сільськогосподарських угіддях);
- обліку заготівлі кормів;
- обліку мінеральних та органічних добрив;
- сільськогосподарської техніки в регіоні, ПММ;
- земельного кадастру (вибірка по землях, що підлягають меліорації, іригації, культивуваці ґрунтів);
- підприємств, організацій та установ (вибірка сховищ сільськогосподарської продукції).

Наука, освіта, культура, охорона здоров'я, фізкультура і спорт, сім'я, жінки, молодь та неповнолітні:

база даних:

- законодавчо-правова – “Ліга” – вибірка нормативно-законодавчої бази в галузі науки, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, материнства й дитинства, сім'ї та молоді;
- підприємств, організацій та установ (вибірка щодо закладів освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту);
- винахідників і раціоналізаторів, створення територіальних інноваційних центрів і технопарків;
- епізоотій та заходів їх ліквідації;
- інфекційних захворювань, епідемій та заходів з їх ліквідації;
- пільг у галузі медицини, які пов'язані з охороною материнства і дитинства;
- населення (вибірка щодо національного складу);
- земельного кадастру (вибірка рекреаційних зон та зон санітарної охорони курортів);
- підприємств, організацій та установ (вибірка творчих спілок, національно-культурних товариств, фондів, асоціацій, жіночих, молодіжних, дитячих та інших громадських організацій);
- на платні медичні послуги;
- продукції (вибірка по виробництву та імпорту-експорту медикаментів та медуслугування);
- кількості захворювань за видами хвороб.

Використання землі, природних ресурсів, охорони довкілля:

база даних:

- земельного кадастру (вибірка по структурі й використанню земель, лісів, водних ресурсів, що перебувають у державній власності);
- земельного кадастру (вибірка по приватизації земель та їх вилученню для державних потреб);
- підприємств, організацій та установ (вибірка екологічно небезпечних підприємств та установ);

- земельного кадастру (вибірка територій та об'єктів природно заповідного фонду місцевого значення);
- про екологічно небезпечні аварії та ситуації, стан довкілля;
- підприємств, організацій та установ, порушників законодавства про охорону довкілля та санітарних правил;
- підприємств, організацій та установ (вибірка водозабірних споруд, призначених для задоволення питних, побутових та інших потреб населення);
- природних ресурсів (вибірка по корисних копалинах, які є на території регіону);
- щодо переробки та використання промислових відходів;
- підприємств, організацій та установ (вибірка підприємств, що добувають і використовують природні ресурси);
- заходів, пов'язаних з охороною довкілля.

Зовнішньоекономічна діяльність:

база даних:

- договорів та виконання зобов'язань з іноземними партнерами про співробітництво в межах компетенції, визначеної законодавством;
- щодо прикордонної та прибережної торгівлі;
- підприємств, організацій та установ (вибірка митних органів і прикордонних служб та щодо їх діяльності);
- інвесторів (вибірка іноземних інвестицій для розвитку економічного потенціалу відповідної території);
- підприємств, організацій та установ (вибірка підприємств, у яких є експортний потенціал та виробництво);
- підприємств, організацій та установ (вибірка підприємств, що займаються зовнішньоекономічною діяльністю).

Оборонна робота та мобілізаційна підготовка:

база даних:

- законодавчо-правова – “Ліга” – вибірка по військовому обов'язку;
- заходів, пов'язаних із мобілізаційною підготовкою, цивільною обороною на відповідній території;
- пільг, які встановлені для ветеранів війни та прирівняних до них осіб, військовослужбовців, звільнених із військової служби, а також про пільги і допомогу сім'ям військовослужбовців строкової служби;
- щодо підготовки молоді до військової служби, проведення призову громадян на строкову військову та альтернативну службу;
- пунктів пропуску через державний кордон України;
- військових частин;
- обліку планів мобілізаційної роботи;
- спеціальних видів МВС.

Соціальний захист, зайнятість населення, праця та заробітна плата:

база даних:

- трудових ресурсів (вибірка по працевлаштованих і безробітних);

- рівня доходів та заробітної плати населення;
- населення, що користується пільгами за видами пільг;
- ринку праці;
- підприємств, організацій та установ (вибірка підприємств із шкідливими умовами праці та інформацією щодо атестації робочих місць).

Розглянемо взаємозв'язок баз даних із функціями, які виконують місцеві державні адміністрації.

База нормативно-правової інформації (законодавчо-правова база “Ліга”):

- забезпечення законності, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян;
- соціально-економічний розвиток території;
- наука, освіта, культура, охорона здоров'я, фізкультура і спорт, сім'я, жінки, молодь та неповнолітні;
- оборонна робота та мобілізаційна підготовка.

База даних адміністративно-територіального устрою:

- забезпечення законності, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян;
- соціально-економічний розвиток території.

База даних природних ресурсів:

- соціально-економічний розвиток території;
- використання землі, природних ресурсів, охорони довкілля.

База даних інфраструктури регіону, у тому числі інженерних систем, транспортних шляхів, мереж зв'язку, тепло-, водо-, газо-, енергозабезпечення:

- бюджет, фінанси та облік;
- промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт і зв'язок.

База даних продукції:

- соціально-економічний розвиток території;
- промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт і зв'язок, наука, освіта, культура, охорона здоров'я, фізкультура і спорт, сім'я, жінки, молодь та неповнолітні.

База даних інвесторів:

- бюджет, фінанси та облік;
- зовнішньоекономічна діяльність.

База даних земельного кадастру:

- промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт і зв'язок;
- наука, освіта, культура, охорона здоров'я, фізкультура і спорт, сім'я, жінки, молодь та неповнолітні;
- використання землі, природних ресурсів, охорони довкілля.

База даних підприємств, організацій та установ:

- соціально-економічний розвиток території;
- бюджет, фінанси та облік;
- промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт і зв'язок;

– наука, освіта, культура, охорона здоров'я, фізкультура і спорт, сім'я, жінки, молодь та неповнолітні;

– використання землі, природних ресурсів, охорони довкілля;

– зовнішньоекономічна діяльність;

– соціальний захист, зайнятість населення, праця та заробітна плата.

Соціальний захист, зайнятість населення, праця та заробітна плата:
база даних:

– трудових ресурсів;

– рівня доходів та заробітної плати населення;

– населення;

– ринку праці;

– підприємств, організацій та установ.

База даних населення:

– забезпечення законності, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян;

– соціально-економічний розвиток території;

– наука, освіта, культура, охорона здоров'я, фізкультура і спорт, сім'я, жінки, молодь та неповнолітні;

– соціальний захист, зайнятість населення, праця та заробітна плата.

Зовнішньоекономічна діяльність:

– співробітництво в межах компетенції, визначеної законодавством;

– база даних щодо прикордонної та прибережної торгівлі;

– база даних підприємств, організацій та установ;

– база даних інвесторів.

Офіційне визначення інформаційних ресурсів, відповідно до наукового та загальноприйнятого уявлення про них, пов'язує це поняття з поняттям “документ”. Документ (від лат. *documentum* – свідоцтво), тобто інформація, зафіксована на матеріальному носії – тексти, зображення, звуки, подається користувачу в різних формах документованої інформації: архіви, фонди, бази даних, окремих документів тощо. Тобто документ як елементарна одиниця інформаційного ресурсу стає інформаційним квантом інформаційного потоку та інформаційних ресурсів узагалі.

Документ як одиниця інформаційного ресурсу має такі властивості:

– дискретність у структурі інформаційного потоку;

– автономність існування в просторі та часі;

– автоморфність, тобто автентичність (самоподібність, самоідентифікованість, пов'язану з наявністю індивідуального змісту, особливостей виконання, реквізитів);

– потенційність, тобто спрямованість на визначені цілі і/або предмети діяльності;

– креативність (соціальна), тобто здатність запускати чи підтримувати визначену змістом діяльність людей (наприклад управління) чи інформаційну технологію;

- адресність;
- своєчасність, актуальність для конкретного моменту часу;
- комутативність, тобто семантичну адекватність сприйняття одержувачем (однозначність розуміння і тлумачення);
- наявність юридичної чинності при правомочному включенні в соціально-правову систему.

Однак, визначивши документ через конструкцію “засіб закріплення інформації”, документалісти заклали неоднозначне тлумачення даної дефініції, оскільки “засіб закріплення” більшістю сприймається, насамперед, як технологічний інструмент, за допомогою якого “закріплюється” інформація на матеріальному об’єкті, а не засіб, що зберігає інформацію.

“Документ” у правовому аспекті визначається і як матеріальний об’єкт, і як зафіксована інформація (запис інформації), що не містить до певної міри протиріччя. У цілому ж, з огляду на бурхливий розвиток сучасних цифрових технологій електронного документування, другий аспект набуває дедалі більш вагомого значення: можна сказати, що підґрунтям документа є єдність трьох його компонентів: інформації з ідентифікаційними реквізитами, носія інформації і матеріальності фіксації інформації.

“Документ” за своєю суттю є загальнонауковим і міжгалузевим терміном, використовується в різних сферах суспільної діяльності і є об’єктом дослідження різних наукових напрямів, кожен з яких вкладає в нього своє тлумачення і розуміння.

Визначення “національні інформаційні ресурси” застосовується автором як узагальнююче, аналогічне до природних, людських або інших ресурсів, що функціонують у рамках інформаційного простору України, упорядковуючи або дезорганізуючи наше життя.

З огляду на проблему державницького інтегрального підходу до управління інформацією національні інформаційні ресурси мають бути зараховані до найважливіших стратегічних ресурсів держави, значення і вплив яких можна порівняти із впливом капіталу і праці в індустріальну епоху. Цього вимагають обставини, за яких будувалася наша економічна політика – підтримка індустріальної модернізації плюс активне державне стимулювання високотехнологічного потенціалу. У більшості розвинутих економік світу інформація вже стала центральним ресурсом як найпотужніше джерело доданої вартості у виробництві та у сферах послуг, адміністративного управління та досліджень. Процес інформатизації суспільства, який набув сьогодні глобального характеру, є новим етапом розвитку людства, що виводить його на рівень інформаційної цивілізації, у якій інформаційний ресурс стає визначальним.

Інформація створюється, застосовується в усіх сферах діяльності людини і забезпечує виконання різноманітних функцій і знань. Вона віддзеркалює знання людства, коли вони набувають доступної для користувача форми, тобто переходять до категорії “інформація”.

Національні інформаційні ресурси – це результати інтелектуальної діяльності, життєдіяльності людини, суспільства і держави в усіх сферах, які зафіксовано на відповідних матеріальних носіях інформації. Однак за роки незалежності в Україні не створено навіть передумов, які б сприяли утвердженню ефективних механізмів щодо корпоративного управління цими ресурсами, оскільки їх відмінною і невід’ємною характеристикою є споживча цінність (політична, історична, економічна, наукова, освітня, соціокультурна, оборонна тощо). Це – здобуток нації, і на них має поширюватися юрисдикція України.

Реалізуючи владні функції, держави завжди збирали, класифікували, накопичували й узагальнювали різні види інформації, які із сучасних позицій можна розглядати як інформаційний ресурс – від французького *ressource* – допоміжні засоби для проведення ефективної політики в духовній та економічній діяльності суспільства.

З давніх часів ефективність системи державного управління будь-якої держави залежала від того, наскільки швидко й повно її органи управління отримували інформацію, аналізували її і реагували на зміни. Аналіз інформації надавав органам державної влади можливість вживати заходів щодо функціонування всіх державних інститутів.

Вивчення досвіду показує, що еволюційне освоєння знань відбувалося та тлі найбільш владного інформаційного ресурсу – права і закону, тому права інформація найактивніше впливає на організацію всіх відносин у суспільстві. Однак управління інформаційними ресурсами через механізми права, через систему, яка інтегрує прийоми науки, досвіду реалізації її здобутків у нормативній системі законів, може мати певні вади. Тому взаємодію права й інформації як соціальних категорій можна розглядати як форму саморегуляції інформаційної сфери.

За своєю роллю в правовій системі інформація поділяється на нормативну правову інформацію і ненормативну правову інформацію, наприклад:

– нормативно-правова інформація створюється в порядку правотворчої діяльності та міститься в нормативних правових актах; друга, як правило, в порядку правозастосовної та правоохоронної діяльності, за її допомогою реалізуються положення правових норм;
– ненормативна правова інформація створюється в об’єкті управління й рухається в контурі зворотного зв’язку системи правового регулювання, тому що право як наука, правосвідомість і закон є не що інше як один із видів інформаційного ресурсу людства.

Утім, поки немає досліджень про значущість цього виду інформації для життя суспільства. Перевага віддається науці, науково-технічному прогресу, хоча всі види інформації настільки переплітаються і перебувають у такому стані руху, що його можна порівняти лише з “броунівським”.

Для того щоб стати інформаційним ресурсом, потоки інформації повинні мати деякі специфічні якості, завдяки яким вони стають соціально значущими, технологічно придатними, тобто такими, що мають цінність для практичного застосування. Такою основною якістю є системна організованість (організація) інформаційних потоків та їх окремих елементів. Основними сучасними формами організації інформаційного ресурсу є: файл, база даних, банк даних, база знань, бібліотека та ін. У зв’язку з цим сьогодні в умовах підвищеного динамізму суспільних процесів (швидка зміна ситуації, невизначеність, непередбачуваність і суперечливість як самих соціальних дій, так і їхніх наслідків) конче необхідна розробка повноцінної теоретичної концепції, методології і конструктивної теорії інформаційних ресурсів.

Першочергового значення набувають і питання про новий понятійний апарат щодо елементарних системоутворювальних елементів, одиниць та актів у структурі інформаційних технологій, пов’язаних з проблемами руху і перетворення інформації, які були б адекватними цьому динамізму.

Інтернет сприяв лібералізації науки, яка з ієрархічно організованої і національно орієнтованої дедалі більше стає інтернаціональною, вчені дістали можливість спілкуватися між собою та обмінюватися ідеями й інформацією в інтерактивному режимі, що особливо важливо при опрацюванні законодавчих актів України. Тому набувають актуальності питання визначення критеріїв, на підставі яких інформаційні ресурси належать до власності того чи іншого суб’єкта, і засобів суб’єкта, за рахунок яких створено або придбано продукт інформаційного ресурсу, а також прав отримання інформаційного ресурсу у власність, спадщину або дарування.

Необхідно поглибити законодавчі засади права власника, а саме:

– на документи, які надаються в інформаційні ресурси держави в обов’язковому порядку, їх використання, на “спільне володіння” держави і суб’єктів, що надають документи в державні інформаційні ресурси (громадян і юридичних осіб незалежно від їхньої організаційно-правової форми і форми власності);

– використовувати інформаційні ресурси як товар;

– регулювати договором належність і режим продукції, створюваної при обробці продукції в порядку надання послуг чи при спільному використанні засобів обробки інформації;

– встановлювати у межах своєї компетенції режим і правила обробки, захисту інформаційних ресурсів і доступу до них;

– визначати “умови розпорядження документами при їх копіюванні і поширенні”, визначивши права власності на інформаційні ресурси при обробці їх на засобах, що належать іншим власникам.

Взагалі з виникненням глобальних мереж з'явилися нові правові проблеми. Наприклад, яким комплексом норм регулювати відносини, що вийшли за межі однієї території, одного державного суверенітету, однієї системи юрисдикції.

Вочевидь вони можуть бути вирішені шляхом сполучення, об'єднання економічних, технологічних механізмів регулювання, методів організаційного і державного регулювання залежно від конкретної ситуації. Держави повинні докласти максимум зусиль для гармонізації своїх законодавчих баз, щоб взаємодія не була утруднена і не виникало додаткових проблем.

У ст. 1 Закону України “Про інформацію” дається таке визначення поняття “інформація” – “документовані або публічно оголошені відомості про події і явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі”. Однак сьогодні таке визначення потребує суттєвого уточнення.

З огляду на діалектичну єдність об'єктивного світу й інтенсивність розвитку засобів безпосередньої передачі інформації: друкування книг – телеграф – телефон – радіо – телебачення – комп'ютер – Інтернет, необхідно глибше осмислити взаємозв'язок, взаємодію інформації, матерії, енергії та інтелекту людини та її діяльність. Оскільки всюди відбуваються процеси отримання, зберігання й опрацювання інформації, визначення єдиного наукового поняття інформації полягає у виробленні єдиного погляду на процеси передавання відомостей технічними каналами зв'язку, роботи обчислювальних машин, усіх процесів управління тощо.

Інформація є дуже специфічним явищем у житті людини і суспільства. З одного боку, інформація є засіб, що забезпечує можливість адаптації людини і суспільства до умов існування, засіб нагромадження знань про навколишній світ, на підставі яких людина й суспільство обирають лінію поведінки для задоволення своїх потреб і реалізації своїх інтересів. З другого – інформація є засобом керування людиною, її поведінкою, діяльністю громадських організацій, органів державної влади, функціонуванням технічних систем. Інформаційне спілкування є підґрунтям виховання, освіти, формування особистості.

Інформація є єдиним засобом доведення до людини змісту соціальних і технічних норм, попередження її про можливі негативні наслідки їх недотримання. До того ж утворена сукупністю суспільних відносин інформація є найважливішим засобом організації економічного, політичного, духовного і соціального життя суспільства, збереження національної ідентичності, територіального устрою держави й захисту її території, забезпечення суверенітету, правового і соціального захисту громадян, організації функціонування системи органів державної влади. А тому визначення поняття “інформація” заслуговує на окрему увагу для юридичної

науки – інформаційного права, де зважаються проблеми об'єктів правової охорони, форм представлення в юридичній процедурі, їх понятійне закріплення в нормативних актах.

На нашу думку, інформаційний ресурс охоплює інформацію в документованій формі. Однак, розглядаючи інформаційний ресурс організації, до якого включено три категорії об'єктів: інформацію; інформаційні технології; кадри, що займаються інформацією, німецький фахівець Г.Вольфман наводить точку зору десяти дослідників. Тільки половина з них зараховували інформацію до ресурсів, троє з десяти вважають, що до ресурсів інформація належить частково, а двоє взагалі не включили інформацію в категорію “ресурси”. Інформаційні технології віднесли до інформаційних ресурсів беззастережно вісім авторів з десяти, а двоє – частково; четверо з них зараховували до інформаційних ресурсів кадри.

Для таких підходів є підстави. Якщо до ресурсу зараховували тільки відому інформацію, маючи на увазі, що частина її може залишитися непізнаною, а також те, що інформація для використання іншими у формі знань значною мірою ще не відділена від суб'єкта, то варто визнати правоту авторів, які не включають інформацію в ресурс або включають її частково. Крім того, є види інформації, окремі факти, які не становлять істотної значущості для включення в нагромаджувачі й джерела ресурсу, оскільки залишаються недокументованими. Щодо технологій, виражених програмним продуктом, є підстави кваліфікувати їх як інформаційний ресурс у тих випадках, коли технологія знов-таки відображена документально. Не випадково чимало систем зараховують програми до авторської продукції і кваліфікують як літературні твори.

В Україні значна частина інформаційних ресурсів створюється за рахунок вторинного розподілу бюджетних коштів через різні позабюджетні фонди, що створюються коштом платників податків. Це питання не знайшло відображення в законах. І тому щодо частини інформаційних ресурсів органів місцевого самоврядування, які створюються коштом платників податків, не встановлено правового режиму через інститути власності та виключних прав суб'єкта. Невизначеним з погляду права власності залишається і правовий статус інформаційних ресурсів акціонерних товариств, у яких держава володіє 100% або контрольним пакетом акцій, а також некомерційних організацій, створених державою чи за її участю.

Актуальною проблемою сьогодення стає вирішення таких питань:
– включення інформаційних ресурсів, які є власністю держави, до сфери відання органів державної влади та організацій відповідно до їх компетенції;
– обов'язковість обліку і захисту інформаційних ресурсів, які перебувають у віданні органів державної влади й організацій відповідно до їх компетенції;

- формування державних інформаційних ресурсів та їх використання відповідно до компетенції органів державної влади і місцевого самоврядування;
- розмежування державних інформаційних ресурсів на державні, спільного відання і ресурси суб'єктів;
- порядок формування державних інформаційних ресурсів на основі представлення їх органами державної влади, місцевого самоврядування, організаціями, громадськими спілками і громадянами;
- право викупу документованої інформації у фізичних і юридичних осіб у разі зарахування цієї інформації до державної таємниці та обмеження права власника на розпорядження інформаційними ресурсами, які складають відомості, захищені до державної таємниці, шляхом отримання дозволу відповідних органів державної влади;
- виділення у структурі державних інформаційних ресурсів тих, що зараховуються до національного надбання, у порядку, встановленому законом;
- зарахування до відання держави інформаційних ресурсів, створених, придбаних, накопичених коштом Державного бюджету, позабюджетних фондів та платників податків; такий підхід до визначення державних інформаційних ресурсів створюватиме умови, за яких буде неможливим неправомірне привласнення або приховування інформаційних ресурсів, захищених до цієї категорії, особливо у процесі приватизації виробничих і наукових підприємств, установ та організацій, запобігатиме відпливу за кордон.

Чинне законодавство України внаслідок нерозвиненості теорії інформаційних ресурсів не встановлює повного юридичного трактування складових інформаційних ресурсів і не надає повного, юридично закріпленого визначення поняття “національні інформаційні ресурси”. До того ж визначення “інформаційні ресурси” є узагальнюючим і не може виокремлювати окремі елементи, зокрема такі як документ. Тому до складових національних інформаційних ресурсів з урахуванням права власності можна зарахувати як окреслені інформаційні ресурси держави, так і визначені чинним законодавством інформаційні ресурси суб'єктів інформаційної діяльності, які діють на теренах України за умов визначення IP через одиниці комунікацій (документ, база даних, повідомлення, інформаційні масиви).

До 2008 р. в Україні не існувало органу державної влади з функціями розробки та впровадження нормативних, методологічних, організаційно-фінансових заходів забезпечення реалізації державної політики у цій сфері діяльності. Створення Держкомінформатизації України мало на меті ліквідувати цю прогалину. Міністерства, інші державні органи створюють свої окремі інформаційні бази навіть без узгодження технологій їх формування.

Невизначеними є порядок і система огляду та поширення інформаційних ресурсів, які отримує Україна в процесі міжнародної діяльності, а також ресурсів,

які містять відомості, зараховані до інформації з обмеженим доступом, хоча порядок її реєстрації та зберігання визначений окремими урядовими постановами. Не сформовано системи інформаційного забезпечення участі вітчизняних науковців у міжнародних науково-технічних проектах, дослідженнях та розробках.

Зазначене вище перешкоджає Україні перейти від статусу країни-донора інтелектуального потенціалу до рівноправного учасника науково-технічного співробітництва, сформуванню системи державної реєстрації, накопичення та обігу інформаційних ресурсів не тільки у сфері науки і техніки, а й у сфері економіки, соціології, промислового й державного управління, забезпечити цими ресурсами зацікавлені державні органи, наукові й освітні установи для підготовки аналітичних матеріалів, необхідних для прийняття державними органами місцевого і регіонального самоврядування рішень з питань науково-технічного, економічного і соціального розвитку з дотриманням обмежень, які передбачені світовими нормами і законодавством.

Зокрема, тлумачення і правила використання в Україні інформації, яка є предметом професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного інтересу громадян та юридичних осіб і не порушує передбачених законом таємниць, достатньо не опрацьовані.

За таких умов свобода інформаційної діяльності з додержанням визначених на рівні законів вимог режиму конфіденційності ділових інформаційних відносин значною мірою є показником громадської і професійної культури громадян – державних службовців, науковців, підприємців, спеціалістів – усіх учасників інформаційних відносин, оскільки інформаційні ресурси суспільства створюються інтелектуальною творчою працею людини. Крім того, слід урахувати, що інтелектуальна творчість визнає за талановитими людьми право піддавати сумніву будь-який науковий постулат, висловлюватися, вносити пропозиції щодо визнання норм наявних обмежень свободи, тобто функцією вчених і фахівців є аналіз наявних наукових знань, засобів дій і мислення, переоцінки правил, визнаних цінностей і порядку.

Значне поширення ІКТ впливає на всі без винятку сфери життя суспільства. ІКТ стали справжньою рушійною силою світового економічного й технологічного розвитку, яка розширює сьогоденні знання й духовні цінності, сфери використання досягнень науки й техніки. Перевага інформаційної складової діяльності органів влади над усіма іншими її формами й компонентами стала сьогодні очевидним фактом.

Разом з тим позитивна динаміка становлення індивідуальної й масової інформаційної культури, розвиток її технологічної бази, зростання розмаїтості моделей взаємодій, опосередковуваних через ІКТ, інтенсивне нагромадження досвіду у створенні й підтримці “електронних” складових традиційних інституціональних структур суспільства, у тому числі у сфері державного управління, комунікацій, дає підстави розглядати питання створення територіального інформаційного середовища взаємодії МОВ як найбільш імовірний напрям розвитку державного управління на найближчу перспективу.

Завдяки формуванню системи національних електронних інформаційних ресурсів (СНЕІР):

- формується інформаційно-комунікаційний простір, який має забезпечити ефективну взаємодію органів влади, людей, їхній доступ до регіональних інформаційних ресурсів і знань;*
- підвищується рівень розвитку громадянського суспільства за рахунок налагодження системи зв'язку між владою й населенням і розширення можливостей міжвідомчого інформаційного обміну;*
- створюються умови для вдосконалювання сфери взаємодії держави й громадянського суспільства. Інститути держави й громадянського суспільства отримують нову якість, набувають розвитку демократичні процедури;*
- створюється й дістає потужний поштовх до розвитку ринок інформації й знань. Інформація стає важливим виробничим ресурсом і фактором розвитку бізнесу.*

Існує кілька ключових проблем, які стримують темпи інформатизації суспільства:

- низький, порівняно із провідними країнами, рівень розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури й сектору виробництва інформаційних і комунікаційних засобів, продуктів і послуг;*
- відсутність у держави достатнього обсягу вільних коштів для розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури;*
- відставання в ключових напрямках використання ІКТ – освіті й економіці. Інтеграція ІКТ у систему освіти й економічні процеси тільки починається, і їх вплив сьогодні незначний;*
- низький рівень життя великої частини населення і, як наслідок, обмежений платоспроможний попит на товари й послуги ІКТ, доступ до глобальних комп'ютерних мереж;*
- слабка підготовленість населення до життя в інформаційному суспільстві, загальна низька комп'ютерна грамотність, відсутність мотивації для використання сучасних ІКТ через погану поінформованість про їх можливості, традиційну пасивність та інерцію у використанні інформації.*

У зв'язку з цим формування СНЕІР розглядається нами як одне із завдань державного будівництва, інструмент трансформації й модернізації системи державного управління й влади.

До стратегічних цілей формування СНЕІР варто зарахувати:

- досягнення нового рівня інформаційної відкритості органів влади для громадян та організацій, доведення в обов'язковому порядку до громадськості об'єктивної й достовірної інформації про діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування;*

- досягнення нового рівня прогностичності регіонального розвитку й ступеня керованості й самоврядності суспільства;
- надання більшої частки державної інформації й державних послуг у мережі Інтернет;
- інтеграцію інформаційних ресурсів і сервісів органів державної влади й місцевого самоврядування, а також ефективне використання державної інформаційно-комунікаційної інфраструктури;
- подолання “цифрової нерівності”, через розгортання й використання громадських центрів доступу, а також державних центрів викликів і звернень до державних інформаційних ресурсів та сервісів, а також до інших суспільно корисних ресурсів мережі Інтернет;
- удосконалення системи державного управління, оптимізацію структури державного апарату й усієї системи державного управління, зниження фінансових і матеріальних витрат на його утримання, підвищення оперативності й ефективності прийнятих управлінських рішень, удосконалення організаційної й управлінської культури, підвищення продуктивності праці державних службовців, у тому числі через створення нової системи стимулів і професійної мотивації;
- створення інфраструктури, яка забезпечує ефективну електронну взаємодію між органами державної влади й управління, зміцнення інформаційної складової державної влади, необхідний рівень управлінської взаємодії як усередині державного органу, так і в міжвідомчій взаємодії;
- зміну підходу до створення і використання інформації й інформаційних ресурсів. Створення систем “управління знанням” як основи підвищення компетентності державних органів і якості рішень, що ними приймаються;
- підтримку розвитку економіки, у тому числі й через стимулювання процесів корпоративної інформатизації приватного сектору, розгортання системи підтримки інфраструктури “цифрової економіки”, у тому числі інтенсивно розвивати національну ІКТ-індустрію;
- становлення конкурентоспроможної державної інформаційної інфраструктури, яка забезпечує високий рівень якості інформаційних ресурсів і мережевих послуг.

Використання СНЕІР у процесах міжвідомчої взаємодії, включаючи територіальні підрозділи центральних органів влади й місцевих органів влади, дасть можливість:

1. Сформувати єдину інформаційну вертикаль прийняття управлінських рішень щодо розвитку тієї або іншої території.
2. Здійснити підтримку міжвідомчої діяльності (підвищення ефективності й продуктивності за рахунок використання сучасних методологій, виключен-

ня різних затримок, а також зростання задоволеності службовців своєю роботою й зменшення плинності кадрів).

У рамках концепції формування СНЕІР її інфраструктура складається з двох частин: внутрішня урядова інформаційна інфраструктура (аналог корпоративної мережі) і зовнішня інформаційна інфраструктура, що взаємодіє з громадянами та організаціями.

У рамках концепції СНЕІР інтегруються інформаційні ресурси органів державної влади, забезпечується доступ до них, а також створюється система он-лайнних послуг (у тому числі тих, що мають вартісне вираження). Урядова мережева інфраструктура повинна бути націлена на розв'язання актуальних політичних, економічних і соціальних завдань держави і забезпечувати:

- реалізацію права громадян на доступ до відкритої державної інформації;*
- доведення до громадськості об'єктивної і достовірної інформації про діяльність органів державної влади, що зміцнює довіру до держави та її політики;*
- взаємодію і постійний діалог держави з громадянами та громадськими інститутами, а також необхідний рівень суспільного контролю за діяльністю державних органів і організацій;*
- об'єднання інформаційних ресурсів та послуг органів державної влади і місцевого самоврядування з метою зміцнення загальнонаціонального інформаційного простору;*
- удосконалення системи державного управління, оптимізацію структури державного апарату, зниження фінансових і матеріальних витрат на його зміст, поетапне переведення частини державних послуг, що мають вартісне вираження, в систему державних мережевих послуг, що відповідає реальним потребам громадян та організацій;*
- ефективну підтримку економічної діяльності державних суб'єктів, що займаються господарською діяльністю, даючи їм можливість ефективно інтегруватися в загальнонаціональний і світовий економічний простір;*
- взаємодію і співробітництво з державними органами зарубіжних країн і міжнародних неурядових організацій.*

Концепція створення системи національних електронних інформаційних ресурсів спрямована на визначення стратегії формування системи, основних засад і напрямів формування, використання та захисту національних електронних інформаційних ресурсів.

Концепція визначає низку завдань з реалізації СНЕІР, а саме:

- забезпечення широкого доступу до ресурсів, у тому числі іноземних, через глобальні інформаційні мережі;

- правове врегулювання суспільних відносин, пов'язаних із формуванням, використанням та захистом національних ресурсів;
- вироблення рекомендацій щодо забезпечення відповідності національних ресурсів єдиним стандартам на базі новітніх інформаційних технологій, міжнародним стандартам, уніфікованим системам класифікації і кодування інформації;
- створення ефективних національних пошукових, геоінформаційних та навігаційних систем;
- забезпечення розвитку національної освіти, науки, культури через використання новітніх інформаційних технологій;
- залучення до формування системи національних ресурсів недержавних структур;
- створення умов для захисту національних ресурсів різних форм власності;
- сприяння наповненню інформаційного ринку національними ресурсами.

Пріоритетними напрямками формування СНЕІР є правове врегулювання відносин, які виникають під час створення, використання і захисту національних ресурсів, гармонізація нормативно-правової бази у сфері національних ресурсів із міжнародними правовими нормами, визначення та вдосконалення структури і складу національних ресурсів, управління національними ресурсами.

Формування подібної системи вимагає достатньо великих фінансових витрат і часу. Однак, враховуючи такі принципи, як єдність близьких і віддалених цілей, проектування системи згори донизу, а побудови – знизу вгору, з'являється можливість наявним окремим складовим інформаційного середовища в міністерствах, відомствах та на місцях, в областях і районах продовжувати виконувати вже розпочаті проекти, але з оглядом на вимоги Концепції та інтеграції в майбутню єдину систему. Це потребує розробки відповідних укрупнених проектних рішень на всіх рівнях, причому таким чином, щоб отримані при цьому рішення не діяли всупереч із вимогами як зазначеної Концепції, так і поточного й наступного проектування.

За умови створення єдиного плану заходів з реалізації Концепції з'являється можливість їх послідовного впровадження в окремих галузях, із використанням загальних баз даних, залежно від поставлених завдань і фінансових можливостей. Це в подальшому має привести до перетворення порівняно малопотужних систем, що зараз виконують ряд локальних завдань, у потужний інформаційно-аналітичний інструмент загальнодержавного значення.

Розширення доступу до взаємопов'язаних мереж та баз даних порушує серйозні правові проблеми у сфері забезпечення конфіденційності інформації; регламентації змісту інформації, яка поширюється через інформаційні магістралі; авторського права.

Ключовим поняттям має стати термін “змістовний інформаційний ресурс” (ЗІР) замість загального поняття “інформаційний ресурс” (ІР), оскільки термін ІР має надто широке трактування, що призводить до суттєвих суперечностей. Поняття ЗІР завжди виокремлювалось у будь-якій інформаційній мо-

делі – від законодавчого до побутового рівня – і тлумачилося як розуміння інформації (відомостей, даних) з позиції інтелекту людини. Опосередковано це підтверджується у розділі III “Галузі, види, джерела інформації та режим доступу до неї” Закону України “Про інформацію”, де законодавчо визначені як “сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про відносно самостійні форми життя і діяльності суспільства і держави” (ст. 17) такі види інформації: статистична, масова, інформація про діяльність державних органів влади та органів місцевого і регіонального самоврядування, права, інформація про особу, інформація довідково-енциклопедичного характеру (ст. 18). У Законі окремо визначено науково-технічну інформацію (НТІ), що набуло подальшого розвитку в Законі України “Про науково-технічну інформацію”: “науково-технічна інформація – це документовані або публічно оголошені відомості про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержувані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності” (ст. 1).

Уведення поняття змістовного інформаційного ресурсу поряд з такими, як інформаційна структура (ІС) – сукупність інформаційних організацій, які фахово займаються опрацюванням ЗІР за видом інформації чи галуззю господарювання і створенням інформаційних продуктів та послуг на підставі такого опрацювання; інформаційні системи (ІС) – сукупність інформаційних технологій (техніко-технологічні засоби) разом з традиційними і телекомунікаційними засобами (“транспортні магістралі”) – дає підстави розглядати сучасну інформаційну діяльність як таку, що оперує в нерозривній єдності своїми складовими (ЗІР, ІФ, ІС) на засадах відповідного організаційного, нормативно-правового, методичного та кадрового забезпечення.

Таке розмежування і чітке організаційно-функціональне визначення складових інформаційної діяльності дає змогу розглядати її на рівні державної політики як інституціональне утворення, серед завдань якого провідне місце посідають формування системи національних інформаційних ресурсів та адекватної організаційної структури, включаючи створення належних інститутів регулювання – державних і недержавних (які у своїй сукупності формують ринкову інфраструктуру), запровадження відповідних правових форм регулювання.

Стратегія розвитку в аспекті інформаційної діяльності має акцентуватися на формуванні та розвитку змістовного інформаційного ресурсу, його адекватній організаційній та правовій формі, на проблемі управління таким ресурсом і системі його охорони та захисту.

За такого підходу принципово новим є групування ресурсів, поєднаних за своєю інтелектуальною природою, з метою мобілізації їх як чинника економічного зростання та ідентифікації цього чинника як інтелектуального капіталу. Інтелектуальний капітал може бути використаний для досягнення стратегічних цілей, що стоять перед будь-якою організацією.

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що Концепцію формування СНЕІР слід розглядати як систему принципів, пріоритетних напрямів, шляхів розвитку господарства і наукової сфери, складову концепції економічного та науково-технічного розвитку держави. Для її реалізації необхідно виявити проблемні ситуації, розробити стратегію управління з акцентацією на власні фінансові, організаційні, технічні властивості; визначити цілі та завдання – основу програмно-цільового управління; знайти форми залучення багатьох учасників до реалізації вироблених стратегій і завдань, тобто розробити механізм формування інформаційних ресурсів.

Інтеграція інформаційних ресурсів органів влади має відбуватися за рахунок створення:

- єдиної програмно-технічної платформи (серверної; системи управління інформаційним наповненням; пошукової системи);
- єдиної комплексної системи захисту інформації.

Програмно-технічна платформа інтеграції веб-ресурсів МОВ повинна забезпечувати, зокрема:

- розподіл інтерфейсу користувача, бізнес-логіки застосувань і даних, що сприяє якій розробці, полегшує впровадження, супровід і модифікацію системи;*
- масштабованість, зокрема наявність серверу застосувань, можливість використання кластерних рішень;*
- продуктивність, яка полягає в тривалій роботі з великою кількістю користувачів одночасно;*
- гнучкість, що виражається в розширенні інформаційного наповнення порталу без втручання розробників;*
- можливість інтеграції з іншими системами;*
- надійність, тобто підвищення можливостей безперебійної роботи системного середовища.*

Наявна сьогодні традиційна модель державного управління розроблялася для індустріального суспільства, яке було орієнтоване на задоволення потреб людей у базовому медичному обслуговуванні, освіті, житлі, соціальному забезпеченні й комунальних послугах. З цією метою були створені галузеві міністерства, які здійснювали керівництво конкретною сферою діяльності у межах усієї країни. Особливості галузевої організації управління полягали в тому, що для виконання поставлених завдань міністерствам у більшості випадків практично не потрібно було взаємодіяти між собою. Наявність різнорід-

них розрізненіх інформаційних мереж – характерна риса цього традиційного підходу до управління, внаслідок чого інформаційна відособленість систем і служб різних міністерств є звичайним явищем.

На сьогодні можна стверджувати, що побудований за ієрархічним принципом державний апарат не може функціонувати достатньо ефективно. Перехід від індустріального до інформаційного суспільства веде до докорінного переосмислення ролі, функцій, управлінських процесів, а отже, і структури державних служб, – так само, як це трапилося і при появі індустріального суспільства.

Розглядаючи інформаційну модель державного управління, передусім слід розуміти, що мова йде про інформатизацію управлінських процесів в органах державної влади всіх рівнів, про інформатизацію міжвідомчої взаємодії, про створення комп'ютерних систем, здатних підтримувати всі функції взаємодії цих органів із населенням і бізнесом. Не можна вести мову про те, що внутрішньоурядова транзакція реалізована в електронному, безпаперовому режимі, якщо в державних установах не автоматизований відповідний процес і відсутній електронний документообіг.

Спрощуючи взаємодію з державними органами і доступ до інформації для населення, сучасні ІКТ, перш за все Інтернет, сприяють більшій відкритості й прозорості влади. Полегшується також доступ до різноманітних відомостей – законопроектів, матеріалів засідань, рішень, постанов, розпоряджень, бюджетів та ін. Громадяни можуть краще стежити за діями своїх виборних представників, створювати групи впливу і висловлювати свої думки в режимі реального часу. Населення хоче не просто дізнаватися про те, що роблять органи влади і як вони працюють, а й усе більшою мірою брати безпосередню участь у процесі прийняття рішень.

Нова модель державного управління має на меті проведення узгодженої роботи над тим, щоб здобутки інформаційного суспільства відчували на собі всі громадяни, державні органи і бізнес-структури. Так, онлайн-послуги й інформація для населення повинні бути доступні кожному, незалежно від його віку, статі, національності, фінансового становища або місцеперебування. У зв'язку з цим органи влади беруть на себе відповідальність за організацію інфраструктури, яка не тільки усуне інформаційну нерівність, а й створюватиме нові робочі місця шляхом залучення людей до роботи в онлайн-службах.

Подібні служби мають стати стрижнем стратегії стосовно інформатизації відносин у суспільстві. Для їх організації необхідно:

- у найкоротші строки створити умови для підключення до Інтернету якомога більшої кількості користувачів;*
- привернути увагу громадян до Інтернету та його можливостей за допомогою відповідних презентаційних акцій, навчальних програм на телебаченні тощо;*

- надавати громадянам персоналізовані різноманітні послуги, які є доступними і можуть бути отримані з будь-якого пристрою, у тому числі із засобів мобільного зв'язку;
- забезпечити високий рівень безпеки;
- інтегрувати й автоматизувати процеси управління для досягнення максимальної ефективності;
- прискорювати ухвалення ділових і політичних рішень за допомогою аналізу в режимі реального часу;
- прогнозувати майбутні потреби громадян;
- знижувати витрати на супровід інформаційних технологій, використовуючи перевірену архітектуру;
- знижувати ризики, застосовуючи рішення, забезпечені технічною підтримкою.

Стратегічне використання інформаційних технологій може допомогти організаціям у:

- наданні можливості співробітникам легко й оперативно отримувати, створювати і надавати колегам інформацію, управляти нею і діяти на її підставі в будь-який час, у будь-якому місці й за допомогою будь-якого пристрою;
- наданні послуг, орієнтованих на громадян, даючи змогу службовцям більш оперативно й ефективно відповідати на запити клієнтів. Для цього необхідно надати доступ до баз даних і методів аналізу даних;
- підвищенні загального рівня інтелектуалізації відомства в цілому шляхом взаємодії й інтеграції систем управління контентом, моніторингу та аналізу.

Уже саме використання інформаційних технологій сприяє змінам у культурі роботи і підвищує загальний рівень інформаційної культури. Зокрема, онлайн-обмін інформацією породжує відчуття невідкладності завдання і діє на державних службовців як каталізатор, що примушує їх безпосередньо займатися питаннями громадян, відповідати на їхні запити і розглядати їх більшою мірою як клієнтів, а не як тягар.

Ключове завдання реалізації концепції інформаційної моделі державного управління в Україні – створення централізованого національного порталу, через який громадяни, підприємці й державні службовці зможуть оперативно взаємодіяти як із державними органами, установами, так і між собою за допомогою використання традиційної телекомунікаційної інфраструктури. Не менш перспективним напрямом у сфері оптимізації системи державного управління є використання бездротових технологій зв'язку і мобільних комунікацій.

Отже, інформаційна модель державного управління передбачає реалізацію набагато більш послідовного, простого й індивідуалізованого підходу в наданні послуг і різноманітної інформації для задоволення потреб населення. Це означає структурну перебудову функціонування державних організацій і процесів їх взаємодії з громадянами, приватними компаніями і власними службовцями. За таких умов інформаційні технології в державному управлінні спри-

ятимуть розвитку економіки і дозволять державному сектору стати на чолі перетворень українського суспільства.

Удосконалення діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування на основі використання інформаційних технологій передбачає виконання ряду заходів, які забезпечать:

- підвищення ефективності роботи органів державної влади і місцевого самоврядування шляхом забезпечення сумісності стандартів зберігання інформації і документообігу;*
- підключення до комп'ютерних мереж органів державної влади і місцевого самоврядування, бюджетних установ;*
- реалізацію галузевих програм інформатизації; створення між-відомчих і місцевих інформаційних систем та баз даних.*

Для виконання даних завдань необхідно забезпечити:

- розвиток систем внутрішньовідомчого електронного документообігу, локальних інформаційних мереж, розробку стандартів діловодства і документообігу;
- розвиток систем міжвідомчого електронного документообігу, що забезпечують скорочення термінів обробки документів;
- підвищення якості ухвалюваних управлінських рішень шляхом поширення і використання досвіду, накопиченого в соціально-економічній сфері, розвитку систем консультування і підвищення кваліфікації.

Реалізація робіт з удосконалення діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування повинна супроводжуватися комплексом організаційних заходів, що забезпечують координацію діяльності органів влади у сфері інформатизації, розробку і впровадження стандартних рішень, а також ефективного використання бюджетних коштів, що виділяються на зазначені цілі.

Розвиток національних електронних інформаційних ресурсів – це один із головних напрямів побудови інформаційного суспільства в Україні, основа інформаційної безпеки держави та надання громадянам електронних інформаційних, адміністративних та інших послуг, забезпечення інформаційного суверенітету України.

Враховуючи, що головною стратегією розвитку людства у нинішньому тисячолітті визнано перехід від “індустріального суспільства” до “суспільства інформаційного”, основними цілями побудови інформаційного суспільства є створення та розвиток національних інформаційних ресурсів для найбільш повного задоволення інформаційних потреб держави та громадян у всіх сферах діяльності, побудова нової “економіки на базі знань”, поліпшення умов життя населення, підвищення ефективності суспільного виробництва, сприяння стабілізації соціально-політичних відносин.

Інформація сьогодні розглядається як матеріальна складова впливу на темпи соціально-економічного розвитку суспільства. Інформація безпосеред-

ньо бере участь в управлінських і технологічних процесах, стає необхідним ресурсом і товаром. В епоху світової глобалізації розвиток держави визначається рівнем доступу до інформації, упровадженням високих технологій у повсякденну діяльність та інтеграцією держави у світовий інформаційний простір.

Особливо важливе значення надається електронним інформаційним ресурсам як джерелу інформаційно-аналітичної підтримки процесів прийняття управлінських рішень у системі поточного та стратегічного планування. Можливість швидкого аналізу необхідної інформації для оперативного прийняття обґрунтованих рішень дає державі або регіону переваги в конкурентній боротьбі щодо реалізації поточних завдань і досягнення стратегічних цілей.

На державному рівні важлива інформація вважається стратегічним ресурсом.

Державна політика щодо інформаційних ресурсів включає:

- стратегічне планування розвитку, використання та захисту інформаційних ресурсів;*
- нормативно-правове забезпечення;*
- поточне державне управління та організаційні заходи;*
- науковий супровід;*
- ресурсне забезпечення реалізації політики, у тому числі фінансування.*

Національні ресурси є важливою складовою стратегічних ресурсів держави, значення якої зростає із розвитком інформаційних технологій та їх використанням у всіх сферах суспільного життя. Ефективне державне управління національними ресурсами є важливою умовою забезпечення інформаційної безпеки держави та реалізації державної політики у сфері інформатизації. Формування системи національних ресурсів є одним з основних завдань Національної програми інформатизації.

Управління та координацію діяльності з питань, пов'язаних із формуванням, використанням та захистом національних ресурсів, включаючи ведення Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів та підготовку щорічної доповіді про стан та розвиток національних ресурсів, повинен забезпечувати спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері інформатизації.

Для забезпечення формування системи національних ресурсів необхідно вирішити такі основні завдання, зокрема забезпечити:

- правове врегулювання суспільних відносин, пов'язаних із формуванням, використанням та захистом національних ресурсів;
- розробку єдиних стандартів щодо супроводження життєвого циклу інформації на базі новітніх інформаційних технологій, міжнародних стандартів, уніфікованих систем класифікації і кодування інформації;
- залучення до формування системи національних ресурсів недержавних структур;

– створення умов для забезпечення захисту національних ресурсів незалежно від форми власності;

– наповнення інформаційного ринку національними ресурсами.

Власники національних ресурсів, фізичні та юридичні особи, що надають послуги із використанням національних ресурсів, зобов'язані дотримуватися принципів законності, достовірності, загальнодоступності, забезпечення захисту ресурсів та прав користувачів.

Національні електронні ресурси не повинні містити:

– закликів до захоплення державної влади, насильницької зміни конституційного ладу, порушення територіальної цілісності й недоторканності України;

– інформації, що містить пропаганду тероризму, війни, геноциду або культу насильства і жорстокості;

– інформації, що дискримінує особу за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного чи соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

– інформації, що може зашкодити честі, гідності або діловій репутації окремих осіб;

– інформації, яка містить ненормативну лексику;

– інформації порнографічного характеру.

Державне управління щодо реалізації державної політики формування інформаційних ресурсів включає відповідні заходи, у тому числі:

– формування державного замовлення на створення інформаційних ресурсів;

– координацію діяльності органів влади з питань формування, використання та захисту інформаційних ресурсів;

– розробку стандартів та структури інформаційних ресурсів;

– розробку технічної політики щодо накопичення, зберігання, використання інформаційних ресурсів;

– формування технічних вимог до інформаційного забезпечення органів влади;

– організацію обліку та державної реєстрації інформаційних ресурсів, ведення Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів;

– створення державного депозитарію електронних інформаційних ресурсів.

Стратегія формування системи ресурсів органів державної влади полягає в систематизації та інтеграції зазначених ресурсів з метою забезпечення прозорості, відкритості, підвищення оперативності та ефективності роботи органів державної влади й забезпечення широкого доступу громадян до державних ресурсів.

Незадовільний стан розвитку електронного урядування та його основної складової – електронних інформаційних ресурсів є наслідком недостатньої

ефективності державного управління процесами розвитку інформаційного суспільства та вдосконалення інформаційних відносин, що обмежує можливість доступу до інформації. Як правило, доступ обмежується відомчою належністю користувача й зумовлений найчастіше його посадовим становищем і соціальним статусом. Не вирішена проблема доступу до територіально віддалених інформаційних ресурсів. Більшість населення та установ одержує інформацію в традиційному вигляді – через друковані видання, радіо, телебачення. Практично органами влади не надаються послуги юридичним та фізичним особам за допомогою інформаційних систем та із використанням цифрового підпису. Не забезпечено інформаційну взаємодію органів влади із застосуванням електронного документообігу. На низькому рівні залишається аналітична підтримка процесів прийняття рішень у державному управлінні. Знання як результат аналітичної обробки інформації практично не формуються в інформаційних системах, а привносяться до них у готовому вигляді.

Визначена проблема є складовою загальної проблеми удосконалення системи державного управління. Про необхідність удосконалення або реформування системи державного управління наголошувалося, принаймні, за кожної зміни складу уряду. Проте реальних змін майже не відбувалося. Зміна назв та конфігурації органів влади й урядових інституцій не давали, й не могли дати, очікуваного результату. Такі ж “косметичні” зміни відбувалися в управлінні інформаційною сферою та інформатизацією. Інституціональні перетворення в цій сфері відбувалися з часів створення Національного агентства з питань інформатизації при Президентові України (1995 р.). Орган управління інформатизацією (як механізму розвитку інформаційного суспільства) трансформувався від агентства до урядового органу у складі різних міністерств і, нарешті, в окремий центральний орган виконавчої влади. Проте механізми реалізації владних повноважень по відношенню до об’єкта управління залишилися майже незмінними.

Прийняття рішень у системі державного управління являє собою не окремий акт визначення цілей та заходів (засобів) їх досягнення. Це складний процес взаємодії окремих складових структури влади відповідно до прийнятих процедур та регламенту. Залежно від цілей державного управління змінюється зміст процесів прийняття управлінських рішень. Так, з перших кроків існування держави як інституції тоталітарної влади влада мала монополію на інформацію. Це давало певні переваги при прийнятті рішень та дозволяло виправдовувати будь-які рішення, прийняті в інтересах наближеного до влади кола осіб.

Технології електронного урядування в умовах побудови інформаційного суспільства змінюють модель державного управління. Інформація стає доступною широким верствам населення.

Доступ до інформації дозволяє громадянам брати участь в управлінні державою, але механістичне накладання інформаційних

технологій на адміністративно-бюрократичний апарат із його завданнями управління та процедурами функціонування не дає очікуваного ефекту. Повинні змінюватися структура та функції органів влади в нових умовах функціонування.

Технологія електронного урядування є інструментом та механізмом реалізації нових принципів управління й підходів до їх імплементації в системі влади.

Реалізація технологічних рішень електронного урядування вимагає певної адаптації системи державного управління до нових умов функціонування. З одного боку, роль органів влади має бути переглянута з наближенням їх діяльності до умов ринку, конкуренції та обслуговування громадян. Нова концепція управління публічного менеджменту змінює роль держави та делегує частку управлінських функцій громадам і громадянам. З другого боку, залишає за владою функції щодо захисту прав та свобод громадян, контролю за додержанням норм і вимог чинного законодавства. В цих умовах державне управління стає менш жорстким. Будуються нові зв'язки між владою, громадянським суспільством та бізнесом. Найбільш важливим напрямом комунікацій стає взаємодія органів державної влади з використанням електронного документообігу та цифрового підпису (G to G), забезпечується взаємодія органів влади з громадянами (G to C) та бізнесом (G to B). Коригуються функції держави – принципово важливим стає завдання переробки інформаційних потоків та формування інформаційних ресурсів. Інформаційні ресурси стають джерелом та реальними ресурсами розвитку.

Виникає нагальна потреба розробки стандартів даних та інформаційних ресурсів, технологій формування, зберігання й передачі даних, алгоритмів обробки та аналізу інформації і прийняття управлінських рішень.

З урахуванням нових викликів інформаційного суспільства через механізми державного управління реалізується ряд функцій держави з питань організації, координації, регуляторної діяльності, контролю.

Ефективне управління в таких умовах, для збереження злагоди в суспільстві та тенденцій розвитку, повинно базуватися на достовірній, достатній та неупередженій інформації. Водночас державні органи повинні інформувати суспільство щодо поточного стану справ у державі, забезпечувати можливість участі громадян в обговоренні питань розвитку та проектів рішень з різних напрямів життєдіяльності.

Адекватне сучасним вимогам інформаційне забезпечення процесів державного управління – ключове питання побудови ефективної моделі управління в умовах електронного урядування.

*Основними завданнями державного управління розвитком інформаційних ресурсів та інформаційного суспільства в цілому є:
– стратегічне планування інформаційного розвитку;*

- ефективно керування наявними ресурсами для розвитку інформаційного суспільства;
- аналіз реалізації стратегічних планів розвитку інформаційного суспільства;
- аналіз впливу стану розвитку інформаційного суспільства на рівень та якість життя населення.

Модель структури державного управління повинна відповідати вимогам відповідних періодів побудови інформаційного суспільства.

Для побудови таких моделей необхідно:

- визначити фази (етапи) розбудови інформаційного суспільства;
- визначити, які індикатори розвитку (стану) інформаційного суспільства відповідають певним фазам та етапам;
- розробити перелік найважливіших заходів у різних напрямках діяльності для досягнення необхідних показників;
- запровадити адекватну структуру органів управління, яка у змозі забезпечити реалізацію цих заходів.

До складу структури моделі повинні увійти:

- складові системи державного управління ІС (органи влади, структурні підрозділи та ін.);
- функції та завдання органів влади, визначені нормативно-правовою базою;
- складові інформаційної інфраструктури держави;
- індикатори розвитку (стану) інформаційного суспільства.

Важливою складовою системи державного управління розвитком інформаційного суспільства та інформаційних ресурсів, запровадження електронного урядування є система інформаційно-аналітичного забезпечення процесів державного управління відповідним напрямом діяльності.

Державне управління розвитком інформаційних ресурсів базується на класичній моделі управління, в якій існує об'єкт управління (або процеси, якими потрібно управляти), органи управління (суб'єкти управління), механізми управління (важелі управління) та зворотний зв'язок для забезпечення контролю за станом об'єкта управління. Для здійснення управління необхідні визначення цілей, яких планується досягти, та стратегія їх досягнення.

За такого підходу об'єктом управління є різні складові процесів розвитку інформаційних ресурсів. До таких процесів належать: удосконалення нормативно-правового забезпечення, реформування організаційної структури органів влади та адаптування їх повноважень до нових умов функціонування, організація відповідної кадрової роботи, формування технічної політики з питань запровадження інформаційних технологій, наукова та освітня діяльність у напрямках розвитку інформаційного суспільства, удосконалення бюджетної політики щодо фінансування процесів розвитку інформаційного суспільства. Отже,

об'єкт управління є складною системою, яка включає певну кількість не менш складних підсистем.

На жаль, сьогодні цілі та очікувані результати мають розпливчастий характер. Наприклад, підвищення рівня демократії, економічного зростання, ролі громадськості в управлінні не конкретизовані та не мають конкретних вимірів.

Регіональні інформаційні ресурси повинні певним чином урахувати особливості конкретних адміністративно-територіальних одиниць з точки зору ведення економічної діяльності, географічного розташування, структури природних та людських ресурсів тощо.

Управління процесами розвитку інформаційного суспільства здійснюють передусім органи державної влади, які планують, організують та координують виконання завдань розвитку інформаційного суспільства. Центральним органом з цих питань є Кабінет Міністрів України, але він безпосередньо не здійснює управління, а делегує повноваження центральним органам виконавчої влади. Відповідно до Закону України “Про Кабінет Міністрів України” до основних повноважень Кабінету Міністрів України належить проведення політики у сфері інформатизації та сприяння становленню єдиного інформаційного простору на території України. Інші центральні органи влади повинні забезпечити виконання завдань у межах своїх повноважень. Так, питаннями формування відповідної загальної нормативно-правової бази інформаційного суспільства має займатися Міністерство юстиції України. Питаннями реформування організаційної структури органів влади та підготовки кадрів – Національне агентство України з питань державної служби, питаннями підвищення ефективності виконання проектів інформатизації та технічної політики в інформаційній сфері, наукової та освітянської діяльності – відповідні центральні органи виконавчої влади. Інші центральні органи виконавчої влади в межах своїх повноважень повинні розробити відповідні галузеві програми розвитку інформаційного суспільства (наприклад Міністерство охорони здоров'я України – програму інформатизації медицини, Міністерство транспорту та зв'язку України – інформатизації транспортної галузі). Проте відповідні завдання для органів влади чітко не визначені, не мають відповідного фінансового забезпечення та системи контролю за їх діяльністю з цих питань. Тобто завдання органам влади щодо управління процесами розвитку інформаційного суспільства чітко не визначені, і як наслідок, адекватних координованих управлінських дій з їхнього боку не відбувається.

Механізмами державного управління процесами розвитку інформаційного суспільства є: нормативно-правове регулювання діяльності органів влади, юридичних та фізичних осіб в інформаційній сфері та відповідне фінансове заохочення й підтримка, удосконалення освітянської діяльності серед державних службовців та громадян щодо питань і завдань розвитку інформаційного суспільства, удосконалення організаційної структури органів влади та їх функцій.

Крім того, необхідно враховувати можливі управляючі дії з боку інших суб'єктів суспільства: громадян, громадських організацій, бізнесу та їх об'єд-

нань. За активної та конструктивної діяльності цих складових їх можна розглядати у складі органів управління, в іншому випадку – як зовнішній фактор впливу.

Зворотний зв'язок у системі державного управління розвитком інформаційного суспільства повинен забезпечити органи управління необхідною інформацією щодо стану об'єкта управління, тобто інформацією стосовно значення показників (індикаторів) стану розвитку інформаційного суспільства. Такою інформацією мають бути показники державних статистичних спостережень, які сьогодні в цій сфері майже відсутні або не відповідають вимогам щодо забезпечення сталого управління розвитком інформаційного суспільства. Крім того, система статистичних спостережень має велику інерційність. Затримка інформації (даних зворотного зв'язку) призводить до некоректного виконання функцій управління (наприклад, при прийнятті рішень сьогодні з використанням даних щодо стану об'єкта управління піврічної давнини). Крім того, технологія прийняття рішень (підготовки та погодження) проектів нормативно-правових актів має недосконалий регламент, при реалізації якого прийняття рішення затримується на значний термін (від 3 місяців до півроку).

На підставі викладеного вище можливо зробити такі висновки: об'єктом управління є надскладна система, до якої входить певна кількість складних підсистем.

Підсистеми мають власний контур управління.

Узагальнюючої системи управління процесами розвитку інформаційного суспільства в Україні не існує.

Не визначено конкретні цілі та результати, яких планується досягти на певних етапах розвитку інформаційного суспільства.

Органи управління є водночас об'єктами управління (перебувають в об'єкті управління так, як органи державної влади є складовими суспільства).

Органи управління повинні змінюватися в процесі управління, удосконалюючи свою структуру та функції.

Механізми (важелі) управління перебувають у множині характеристик об'єкта управління.

Зворотного зв'язку в існуючій системі державного управління розвитком інформаційного суспільства майже не існує, а той, що є, має затримку щодо отримання інформації органами управління.

Система прийняття рішень має інерційний (неоперативний) характер.

Отже, основними недоліками наявної системи державного управління розвитком інформаційного суспільства є: відсутність цілей управління, відсутність стратегії досягнення цілей, не цілісна та не ефективна система й структура управління.

Інформаційні ресурси держави – основа системи державного управління, розвитку і функціонування економіки.

Організаційну структуру системи національних ресурсів утворюють:

- спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері інформатизації, відповідальний за ведення Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів;*
- структурні підрозділи з питань інформаційних технологій, взаємодії із засобами масової інформації та зв'язків з громадськістю органів державної влади та органів місцевого самоврядування;*
- інформаційні підрозділи підприємств, установ та організацій, а також засоби масової інформації.*

Електронні інформаційні ресурси за формою власності (володіння) поділяються на державні та приватні.

Державні інформаційні ресурси поділяються на загальнодержавні інформаційні ресурси та власні інформаційні ресурси органів влади.

Загальнодержавні інформаційні ресурси створюються на замовлення органів влади на виконання загальнодержавних програм відповідно до законодавства (законів України, указів Президента, постанов Кабінету Міністрів України) як проекти інформатизації.

Загальнодержавні інформаційні ресурси є власністю держави. Органи державної влади повинні забезпечити облік та збереження державних інформаційних ресурсів. Облік загальнодержавних електронних інформаційних ресурсів здійснюється на підставі чинної нормативно-правової бази.

Приватні ресурси створюються за кошти приватних юридичних або фізичних осіб і використовуються на розсуд власників ресурсів для стратегічних завдань управління та підтримки поточних ділових і бізнес-процесів.

Електронні інформаційні ресурси є складовою національного інформаційного простору та інформаційної інфраструктури держави. Спрощено інформаційний простір розглядається як сукупність таких головних компонентів:

- інформаційних ресурсів органів влади, державних установ та підприємств, що містять дані, зведення і знання у сфері їх діяльності, які зафіксовані на відповідних носіях інформації в узгодженому стандарті;*
- організаційних структур, що забезпечують функціонування і розвиток інформаційних ресурсів, зокрема збирання, обробку, збереження, захист, поширення, пошук і передавання інформації;*
- засобів інформаційної взаємодії між органами влади та із громадянами – телекомунікаційних мереж і інформаційних систем, що забезпечують доступ до інформації на основі відповідних технологій та відповідно до узгодженого регламенту.*

Регіональні електронні інформаційні ресурси є (повинні бути) обов'язковою складовою процесів прийняття управлінських рішень на будь-якому рівні державного управління. В існуючій системі державного управління та забезпечення життєдіяльності адміністративно-територіальних одиниць України такими органами управління є обласні та районні державні адміністрації, територіальні підрозділи центральних органів виконавчої влади (з питань, що належать до їх компетенції та повноважень), місцеві органи самоврядування (обласні, районні, міські, селищні та сільські ради). Незалежно від рівня адміністрації, а також місцевого органу самоврядування, їх повноваження та функціональні завдання схожі, а необхідні інформаційні ресурси для забезпечення належного управління на рівні території (регіону) однотипні.

Нині реальний стан регіональних електронних інформаційних ресурсів, розміщених на рівні окремих територій, не обліковується, проте на центральному рівні держави певна частка необхідних регіональних інформаційних ресурсів існує у вигляді загальнодержавних реєстрів та баз даних. До таких узагальнених (консолідованих) інформаційних ресурсів належать: реєстр фізичних та юридичних осіб, земельний кадастр, реєстр платників податків та ін.

За територіальною ознакою інформаційні ресурси поділяються на ресурси централізованої організації – загальнодержавні (база нормативно-правових актів Верховної Ради України, реєстр дозволених у країні лікарських засобів), регіонального (обласні бази обліку податкової служби, статистики, органів соціального захисту та ін.) і місцевого (облік комунального майна місцевих громад) рівня. Частина електронних інформаційних ресурсів має територіально розподілену змішану структуру (центральный реєстр виборців та відповідні обласні реєстри).

Загальна структура інформаційних ресурсів держави щодо структури даних, обсягів завантаженої інформації та розподілу ресурсів за власниками інформації на законодавчому рівні не визначені.

Електронні інформаційні ресурси органів влади у більшості випадків створюються як сучасний варіант паперового галузевого обліку. Такі ресурси використовуються для вирішення галузевих (відомчих) завдань і майже не використовуються для вирішення завдань міжвідомчого характеру. Водночас нові виклики, пов'язані із запровадженням електронного урядування, вимагають вибудовувати систему інформаційних ресурсів, яка не має дублюючих елементів, підтримується в актуальному стані, забезпечує санкціонований доступ у будь-який час.

Розбудова національного інформаційного простору, до складу якого входять галузеві бази даних, реєстри, кадастри тощо, які обслуговуються інформаційними та іншими системами, можлива лише за умови розробки єдиних вимог та правил формування електронних інформаційних ресурсів для всіх органів державної влади. Основою для формування електронних інформаційних ресурсів мають бути загальнодержавні класифікатори. Такими базовими класифікаторами мають бути класифікатор адміністративно-територіального

устрою, класифікатор видів економічної діяльності, класифікатори товарів і послуг та ін.

Водночас забезпечення ефективної взаємодії влади, громадян та бізнесу в умовах інформаційного суспільства можливе лише за умов побудови узгодженої нормативно-правової бази та єдиного інформаційного простору, який включає всі елементи сучасної інформаційної інфраструктури, ефективну взаємодію відомчих інформаційних систем, передбачає створення єдиних правил формування, обліку, збереження, використання інформаційних ресурсів, забезпечення єдиних форматів даних та протоколів для забезпечення інформаційної взаємодії всіх суб'єктів інформаційних відносин в інформаційному суспільстві.

Нині загальнодержавні інформаційні ресурси визначаються як сукупність баз і банків даних, створених у процесі діяльності окремих органів влади, об'єднаних телекомунікаційними мережами та технологіями їх ведення і використання на основі єдиних принципів і за загальними правилами, що повинно забезпечити інформаційну взаємодію органів влади між собою та з громадянами для задоволення їхніх інформаційних потреб.

Стратегічно значущим видом інформаційних ресурсів та основою для побудови інформаційної системи “Електронний Уряд” є електронні інформаційні ресурси органів влади. До таких ресурсів належать державні реєстри, кадастри, електронні бази даних, портали та сайти органів влади. При цьому питома вага державних та єдиних реєстрів серед загального обсягу електронних ресурсів органів державної влади (з урахуванням веб-ресурсів) становить близько 23%.

При цьому нормативно-правова база, яка б встановлювала державну політику у сфері створення та функціонування реєстрів, є вкрай недосконалою. Формування та ведення державних і єдиних реєстрів здійснюється згідно з окремими нормативно-правовими актами. Відповідно до чинного законодавства облік державних інформаційних ресурсів повинен вестись у Національному реєстрі електронних інформаційних ресурсів, але з певних причин його стан не є актуальним, унаслідок чого лише приблизно можна оцінити загальну кількість електронних інформаційних ресурсів, яка за такою оцінкою складає близько 280 од.

Проблема створення та функціонування реєстрів ускладнюється відсутністю загальноприйнятих понять, які використовуються в чинних документах. Це призводить до неоднозначних та суперечливих трактувань цих понять в інформаційних відносинах. Не чітко визначеними є механізми формування та супроводу електронних ресурсів, у тому числі реєстрів, що створюються та ведуться в межах повноважень одного центрального органу виконавчої влади. Як правило, відсутні обов'язки державних органів щодо виконання завдань державного управління у сфері національних ресурсів, а саме: відсутні єдині уніфіковані підходи до ведення реєстрів, обов'язки щодо збереження ресурсів, відповідальність за неналежне використання й актуалізацію тощо.

Інформаційні ресурси розпорошені між органами влади, дублюються, мають різні формати та неузгоджену структуру. Такий стан ресурсів, а також стан нормативно-правової бази щодо взаємного обміну інформацією практично унеможливує міжгалузеву (міжвідомчу) взаємодію інформаційних ресурсів.

Огляд формування поняття “публічного доступу” або “загального надбання” свідчить, що в історії воно, у першу чергу, було пов’язане із суспільною землею і практично не розглядалося стосовно інформації. Більшість фахівців визначають інформацію для публічного доступу як те, чим вона не є, тобто описують її як діаметральну протилежність інформації, що перебуває у приватній власності. Однак таке визначення, на нашу думку, недостатньо точне, тому що воно не дає адекватної відповіді на те, чим насправді є інформація, яка є суспільним надбанням, і не створює основу оцінки позитивної ролі й важливості цієї інформації для суспільства, розвитку знань, особливо в контексті соціального й економічного розвитку.

Рекомендація ЮНЕСКО стосовно загального доступу до всесвітнього електронного простору дає таке визначення: “Інформація, що є суспільним надбанням, – доступна для громадськості інформація, використання якої не порушує ні прав, установлених законом, ні зобов’язань збереження конфіденційності”.

Експертна група, скликана ЮНЕСКО в 2001 р., запропонувала таке визначення: “Інформація суспільного надбання, також відома як “державна інформація”, належить до вільно доступних інформаційних інтелектуальних праць чи носіїв, на яких ця інформація зберігається і використання яких не порушує жодного права інтелектуальної власності або не зачіпає іншого колективного права (такого як права народів), або будь-яких інших зобов’язань конфіденційності”.

Таким чином, це визначення охоплює, з одного боку, всі твори або об’єкти суміжних прав, які на підставі національного чи міжнародного права не захищені авторським правом або для яких минає термін дії захисту, після чого вони можуть бути використані без отримання дозволу. З другого боку, таке визначення охоплює інформацію, що є суспільним надбанням, та офіційну інформацію, вироблену й добровільно надану органами влади або міжнародними організаціями.

У світлі наведеного вище визначення, інформація, що є суспільним надбанням, характеризується двома наступними рисами. З одного боку, під “інформацією, що є суспільним надбанням”, розуміють усе, на що не поширюється авторське право й інші форми правового захисту, включаючи права на інтелектуальну власність, захист національної безпеки або громадського порядку, закони про захист приватного життя й нерозголошення конфіденційної інформації.

Інформація суспільного надбання може включати:

– певні анонімні праці (в яких передбачено відсутність порушення якогось інтересу зацікавлених осіб у цій інформації);

- факти, публічні літературні каталоги; колекції та каталоги в публічних архівах і музеях;
- інформацію, на яку немає прав інтелектуальної власності чи на яку вони закінчилися;
- офіційну інформацію, надану урядом або міжнародними організаціями;
- інформацію, розкриття якої відповідає публічним інтересам і спрямоване на суспільний добробут;
- інформацію, автор, власник чи зберігач якої хоче зробити загальнодоступною;
- дані про дані (метадані) у межах зазначених категорій.

Отже, інформація, яка є суспільним надбанням, створювана державними органами, – це частина більш широкої категорії, що називається “інформацією, створюваною державним сектором”. За різних причин частина цієї інформації може бути закритою.

Визначення інформації державного сектору як суспільного надбання важливе тому, що воно допоможе окреслити коло питань стосовно формування державної складової інформаційних ресурсів.

Визначення поняття “державний сектор” кожна держава-член ЄС робить по-різному. У законах та дискусіях про доступ до інформації державного сектору намітилися три можливі підходи:

- функціональний підхід, згідно з яким державний сектор включає органи державної влади чи органи з функціями надання державних послуг;
- юридично-інституційний підхід: лише органи, які однозначно перераховані у відповідних законах, мають характер належності до державного сектору;
- фінансовий підхід: державний сектор включає всі органи, що головним чином фінансуються із державного бюджету (тобто не діють за звичними ринковими правилами).

Хоч би який методологічний підхід був обраний, інформація державних органів різних рівнів урядування – центральних, регіональних чи місцевих – має враховуватися.

У всіх випадках компанії державної власності, що працюють за ринковими умовами й підпорядковуються законам приватного й комерційного права, не підпадають під жодне з цих визначень.

Інформація, створювана державним сектором, визначається як будь-яка інформація, що виробляється державною установою. В контексті сказаного:

1. Державна установа – це орган державної влади на національному, регіональному або місцевому рівні, а в деяких випадках – міжнародна організація.

Центральні органи влади здійснюють управління в організації доступу й поширенні інформації, що є суспільним надбанням на національному рівні, однак роль регіональних і місцевих органів влади в цьому питанні не повинна недооцінюватися, тому що саме на цьому рівні створюється значна частка інформації, яка є суспільним надбанням.

Чинні в європейських країнах закони про свободу інформації допомагають краще зрозуміти концепції державного сектору в баченні різних держав-членів ЄС.

Водночас при використанні усіх трьох наведених вище визначень сфера використання суспільно-надбаної інформації в інтересах усього суспільства значно розширюється.

2. Інформація повинна створюватися установами державного сектору безпосередньо або під їхнім керівництвом.

Процес створення інформації в державних установах передбачає їх безпосередню участь у ньому або ж він здійснюється за межами державних установ іншими організаціями, у тому числі комерційними, відповідно до укладених угод. Для цього окремі державні установи можуть укладати договори підряду із приватними компаніями на створення інформації, яка в той же час залишається такою, що створена в державній установі і є суспільним надбанням.

3. Визначення самого поняття інформації полягає у встановленні того, яка саме інформація, створювана державним сектором, має бути доступною для населення. Під “інформацією” у жодному разі не повинні розуміти тільки “новини” або “факти”. Як зазначалося вище, у даній роботі використовується визначення інформації, сформульоване Європейською комісією: інформація відображає “будь-який зміст на будь-якому носіїві (зафіксована на папері або в електронному форматі, у вигляді звукового, візуального або аудіовізуального запису)”.

Інформація, створювана державним сектором, може групуватися згідно з рядом критеріїв:

1. Інформація, створювана державним сектором, може поділятися на адміністративну й неадміністративну. Так, адміністративна інформація включає описи адміністративних процедур, роз’яснення державних установ з процедурних питань й іншу інформацію, наявність якої забезпечує виконання функцій державного управління.

Неадміністративна інформація має відношення не стільки до самої установи, скільки до її навколишнього природного середовища і може збиратися й створюватися державною установою в процесі виконання нею своїх функцій (сюди належить комерційна, культурна, технічна, медична, наукова, екологічна, статистична, географічна інформація, дані з питань навколишнього природного середовища й туризму тощо).

2. Інформація, створювана державними установами, може також класифікуватися згідно з потенційним інтересом (значенням) для конкретної аудиторії чи широкого загалу. Так, наприклад, найчастіше “офіційна інформація” необ-

хідна всім громадянам для здійснення ними своїх демократичних прав, у тому числі прав, передбачених законодавством, правовими актами або судовими рішеннями.

3. Нарешті, інформація, що створюється державним сектором, може мати комерційну цінність для окремих категорій громадян, організацій. Так, державні установи можуть створювати інформацію, яка буде використовуватися приватним сектором з метою одержання прибутку, або використовуватися безпосередньо самим державним сектором з цією ж метою, або застосовуватися шляхом партнерства державного й приватного секторів.

Як зазначалося вище, інформація, що є суспільним надбанням, створювана державними органами, є частиною інформації, яка перебуває в публічному доступі й використання якої не порушує законодавства про захист національної безпеки, захист прав чи конфіденційності.

За визначенням чинного законодавства інформаційні ресурси поділяються на державні й недержавні. Їх складовими в європейському трактуванні, у першому випадку, є інформація суспільного надбання (суспільно надбана), у другому, – інформація, що перебуває у власності, тобто та, на яку поширюється право власності.

Власницька інформація може бути визначена як така, що є предметом правового захисту у формі, яка надає певні права авторові або власнику прав і яка накладає певні обмеження на використання цієї інформації. Патентована інформація захищається економічно й морально авторським правом та суміжними правами. Інформація може також бути захищена законами та підзаконними актами в інтересах національної безпеки, конфіденційності чи приватності. При цьому застосовуються такі механізми захисту інформації: авторське право (літературні й художні роботи), ліцензійні контракти, законодавчий захист баз даних, використовуються також закони, що стосуються інтересів національної безпеки, конфіденційності та приватності.

У своїх рекомендаціях Європейська комісія зазначає, що рішення про те, для якого типу інформації може передбачатися суспільний доступ, залежить від політики тієї або іншої країни у сфері управління й інформації, а також від можливостей країни з поширення інформації (особливо в питаннях, що стосуються Інтернету).

У деяких юрисдикціях твори, створені державними органами, що відповідають вимогам оригінальності й фіксування на носіїві, підпадають під дію авторського права, у той час як в інших юрисдикціях вони законодавчо оголошуються такими, що перебувають у суспільному доступі.

Багато країн прийняли рішення не застосовувати авторське право до офіційних текстів документів законодавчого, адміністративного й правового характеру, а також до офіційних перекладів таких документів, що цілком допус-

кається нормами міжнародного права. На практиці такий вибір в основному диктується правовою традицією даної країни.

Виходячи з цього можна зробити висновок, що вся інформація, створювана державними установами й усіма їхніми підрозділами на всіх рівнях, повинна вважатися інформацією, що є суспільним надбанням, якщо тільки не існують інші документально й законодавчо закріплені вимоги, наприклад захист інтелектуальної власності або приватного життя.

Водночас авторське право, яким володіє державний орган, або інші форми захисту права на інтелектуальну власність, не можуть перешкодити державі зробити створювану нею інформацію відкритою для громадян, а отже, функціонально подібною до інформації, яка від початку є публічно доступною.

У деяких юрисдикціях державним установам надається авторське право й інші форми захисту інтелектуальної власності на створювану ними інформацію. Наприклад, країни-члени Європейського Союзу й країни-кандидати в члени ЄС допускають застосування авторського права до більшості видів суспільної інформації, виводячи зі сфери такого захисту офіційні тексти законодавчого, адміністративного й правового характеру, а також їхні офіційні переклади відповідно до ст. 2(4) Бернської конвенції.

Євросоюз прийняв Директиву про правовий захист баз даних, який передбачає виключне право власників баз даних на компілювання інформації, на яку не поширюється авторське право. Право, створюване Директивою, захищає власників баз даних від несанкціонованого отримання й тиражування значних обсягів змісту баз даних. Цей захист може також поширюватися на інформацію, яка збирається в бази даних державними установами.

Подібні положення даної Директиви знайшли своє відображення в національних законодавчих актах усіх країн-членів Євросоюзу й більшості країн-кандидатів у члени Євросоюзу, але при цьому зазнали критики з боку деяких фахівців, а також груп учених і бібліотечних працівників за те, що вони значно зменшують обсяг фактичної інформації, яка є суспільним надбанням, шляхом накладення обмежень на використання даних, які не захищені в який-небудь спосіб. Водночас ті держави, які прийняли цей новий закон, наразі не повідомляли про які-небудь серйозні проблеми з його застосуванням.

Проте необхідно підкреслити, що застосування законів щодо захисту інтелектуальної власності до суспільно надбаної інформації не обов'язково передбачає заборону доступу населення до такої інформації. Хоча закони про захист інтелектуальної власності можуть накладати значні обмеження на використання населенням такої інформації, вони дають державним установам широкі повноваження з організації доступу до інформації з урахуванням інтересів громадян.

Отже, державні органи, чия суспільна інформація захищена законами про інтелектуальну власність, можуть надавати доступ до своїх інформаційних ресурсів або видавати ліцензії, які дозволяють такий доступ, що і цілком узгоджується із застосуванням законодавства про інтелектуальну власність, спрощує відтворення такої інформації.

Відкритий доступ може бути визначений як рішення власника права на захищену інформацію зробити її доступною безкоштовно в режимі он-лайн або іншим чином, залишаючи при цьому за собою деякі або всі виключні права, передбачені законами про захист інтелектуальної власності (наприклад, право йменуватися автором твору в усіх випадках його цитування). Будь-які інформаційні ресурси державного й приватного секторів можуть надавати відкритий доступ до своїх інформаційних продуктів.

Відкритий доступ стає важливим інструментом надання суспільної інформації, що захищена авторським правом, широким масам населення, особливо за допомогою Інтернету, і збільшення потенціалу такої інформації для підтримки економічного й соціального розвитку. Твори, захищені законами про інтелектуальну власність (авторським правом), також можна зробити відкритими для публічного доступу шляхом видачі ліцензій на них, у яких обумовлюється відмова від яких-небудь економічних прав на ці твори. У цих випадках статус інформації, як інформації для публічного доступу, може бути наданий власником прав на цю інформацію.

Нарешті, держави мають право вибирати найбільш доцільний підхід або поєднання різних підходів для управління інформацією, яка є суспільним надбанням, або інформацією, що перебуває у власності (власницька інформація), з метою досягнення економічних і культурних переваг для суспільства й зниження витрат.

Необхідно врахувати важливу роль і значний потенціал приватного сектору у створенні інформації для державних установ та в поширенні суспільної інформації. Інформаційні продукти й послуги, що надаються приватним сектором, у ряді випадків набагато більш ефективні й мають більш високу якість порівняно із продуктами та послугами, що надаються державним сектором.

У зв'язку з цим партнерство між державним і приватним секторами й у сфері виробництва й поширення інформації від імені державної установи може принести чималу користь, зокрема може відіграти важливу роль у створенні й поширенні баз даних, які є суспільним надбанням і можуть містити серед іншої й інформацію, що захищена авторським правом.

Одночасно Комісія Європейських Співтовариств вказала, що у деяких випадках комерційне використання й відтворення інформації, створеної державним сектором, може викликати питання стосовно межі та обмеження ролі різних учасників цього процесу. Щойно інтереси приватного сектору вийдуть на ринок суспільної інформації, охорона загального права доступу може стати досить складною.

Така ситуація може скластися у випадку, якщо акт стосовно свободи інформації лише декларує право на доступ і використання суспільної інформації, але не уточнює відповідальність або обмеження, що накладаються на тих, хто запитує інформацію, відносно подальшого поширення або використання необхідної їм інформації. Це може також відбуватися в ситуаціях, коли державна установа надає ліцензію на виключне право поширення створеної нею інфор-

мації, яка є суспільним надбанням, тільки одній приватній організації, або якщо приватна організація одержує суспільно надбану інформацію, яка потім стає недоступною для отримання з початкового державного джерела.

Як висновок слід зазначити, що в тих ситуаціях, коли держава застосовує законодавчий захист для інтелектуальної власності на створювану нею інформацію або інформацію, виробництвом і поширенням якої від імені державної установи зайнятий приватний сектор, державі необхідно дуже чітко встановити баланс між передбаченими законодавством на інтелектуальну власність обмеженнями і доступом та використанням цієї інформації, з одного боку, і правами громадян на широке розуміння соціальних й економічних інтересів країни, з другого боку.

З огляду на сказане, інформація суспільного надбання може бути поділена на дві основні категорії:

- інформація, яка не підпадає під ексклюзивні права ІВ;
- інформація, яка кваліфікується як захищена згідно з деякими правилами ІВ, але яка за угодою чи законодавством зарахована до незахищеної.

Третя, пов'язана з першими двома, категорія – це інформація, яка стає доступною згідно з обмеженнями та винятками з права власності, визначеними законодавством. Такі обмеження й винятки дозволяють використовувати власницьку інформацію в наукових, дослідницьких, практичних роботах, коментарях та репортажах новин, але їх специфічний характер і міра використання дуже різняться в окремих юрисдикціях.

Перша основна категорія загальнодоступної інформації може бути поділена на три підкатегорії:

- інформація, яка не захищається правами ІВ через природу джерела, що її створює;
- якоюсь мірою захищена інформація, яка потрапляє в категорію загальнодоступної у зв'язку із завершенням терміну, який визначав її як захищену;
- небажані або незахищені компоненти якогось у цілому захищеного змісту.

У багатьох юрисдикціях інформація, створена урядом або певними урядовими підрозділами, підпадає під першу підкатегорію загальнодоступної, якщо саме її джерело не захищене. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки державна інформація не є предметом захисту інтелектуальної власності, отже, належить до загальнодоступної, хоча окремі види інформації захищені з міркувань національної безпеки, конфіденційності або приватності.

В інших країнах інформація окремих державних органів (національна законодавча сфера) або окремих секторів (наприклад дані досліджень) визначається законом як загальнодоступна або робиться доступною згідно із законом про свободу інформації.

Інформація, створювана державними органами влади, є одним із головних видів загальнодоступної інформації і становить основний предмет даного дослідження, а саме:

- друга підкатегорія інформації, що не є предметом захисту прав ексклюзивної власності, – це інформація, яка потрапляє до категорії суспільного надбання через закінчення законодавчого терміну її захисту. Це значна кількість літератури й інформації великого культурного та історичного значення;
- остання підкатегорія інформації, яка не підпадає під захист за правами ексклюзивної ІВ, складається з небажаних чи незахищених компонентів іншої захищеної інформації – факти, процедури, системи, методи оперування, концепції, принципи, – що однозначно вилучені з юридичного захисту в більшості юрисдикцій.

Другою важливою категорією суспільно надбаної інформації є інформація, яка в інших випадках кваліфікується як захищена згідно з режимом ІВ, але зарахована до незахищеної. Інформацію, що, як правило, складається із зібрання індивідуальних даних, роблять вільною для доступу і користування через їх розміщення в загальнодоступні центри даних, бібліотеки, архіви чи музеї. Сьогодні все активніше використовується інший механізм зарахування інформації до загальнодоступної – через ліцензії загального користування, завдяки яким власник прав може обмежити або позбавити наданих законодавством прав власності (переважно авторських прав) на таку інформацію.

Інформація, отримана з інших джерел, крім тих, що позбавлені захисту правом власності, буде вважатися захищеною, але доти, доки цей матеріал не буде зарахований до загальнодоступної інформації з чіткою відмовою від усіх прав власності. Загальнодоступний статус такої інформації в цьому разі повинен активно створюватись носіями прав.

У контексті глобального інформаційного суспільства метою урядів стає забезпечення загального доступу населення до інформації й скорочення розриву між інформаційно багатими й інформаційно бідними країнами і громадянами.

Одним із найважливіших елементів цієї стратегії є розширення кількості та якості інформації, що є суспільним надбанням, особливо інформації, що була створена в державному секторі або громадських організаціях та організаціях відкритого й рівного доступу всіх громадян до знань і корисної інформації.

Однак перш ніж розглянути питання, що стосуються безпосереднього формування державних інформаційних ресурсів, в основі яких повинна бути інформація, створена державним сектором, уточнимо необхідність їхнього формування з погляду на вигоди, які вони принесуть.

Такими вигодами, зокрема, можуть бути: користь для суспільства, економічні вигоди для держави, зменшення “цифрової нерівності”.

Користь інформації, що є суспільним надбанням, легше описати в позаекономічних термінах. Так, для інформації, створюваної державними органами, найбільша позаекономічна цінність, пов’язана з її розміщенням у сфері публічного доступу, – це прозорість державного управління й пріоритет демократичних принципів: рівності, відкритості та гласності.

Чим більше інформації, яка є суспільним надбанням, виходить від уряду й стосується уряду, тим менша ймовірність того, що такий уряд зможе сховати випадки беззаконня, корупції або сваволі. Навпаки, надмірна таємність породжує авторитаризм, тиранію.

Відкрите й необмежене поширення суспільної інформації підвищує безпеку й здоров'я суспільства, а також сприяє поліпшенню рівня життя, тому що у громадян з'являється більше можливостей для прийняття усвідомлених рішень із питань власного повсякденного життя, навколишнього середовища й майбутнього.

Існує широкий діапазон соціальних цілей, що лежать в основі державної діяльності. Серед широкого спектра цілей політики – "суспільні потреби", "суспільний інтерес". Добробут суспільства буде зростати за допомогою відкритого доступу до інформації більш активно, ніж за патерналістського підходу, коли рішення приймаються державою від імені населення, але не узгоджуються з населенням у процесі їх прийняття.

Незалежно від того, чи перебуває та або інша установа, що надає такі послуги, у державній або приватній власності, громадяни мають право на доступ до цієї інформації, адже вони повинні уникнути ризику для свого здоров'я, обираючи організацію, яка надасть їм необхідні послуги, вони повинні мати змогу впливати на надавача послуг. Ті самі принципи поширюються і на питання навколишнього середовища, управління суспільними фондами тощо.

Обсяг інформації, що є суспільним надбанням, також зростає у зв'язку із розширенням захисту прав споживача. Чим більше приймається законів щодо захисту прав споживача, тим більше стає категорій інформації, до яких відкривається суспільний доступ. У багатьох країнах існують чіткі вимоги щодо звітності державних установ, громадських організацій і приватних компаній, які розроблені для контролю їх діяльності на благо суспільства. Сюди належать закони про гарантований доступ споживачів та акціонерів до фінансової й ринкової інформації, яка дозволяє їм приймати більш обґрунтовані рішення у сфері економіки.

Інша мета – запобігти монополізації суспільно значущої інформації установами, організаціями й компаніями.

Збільшення соціального капіталу кожної країни – наступна мета розширення інформованості населення через організацію публічного доступу до інформації, тому що добре обізнане населення приносить більше користі суспільству в цілому.

Держава визнає цей факт і здійснює фінансування бібліотек, архівів, музеїв, освітніх установ та науково-дослідних інститутів, незважаючи на те, що більша частина інформації цих установ захищена законами про авторське право, хоча й перебуває у відкритому доступі.

Держава відіграє найважливішу роль у кожній із перерахованих вище сфер використання інформації, у тому числі й за допомогою розширення доступу та обсягів відкритої інформації, створеної державними установами.

Нарешті, створювана державними органами інформація, яка є суспільним надбанням, може також сприяти науково-технічному прогресу суспільства. Учені й інженери перебувають на передньому краї у справі створення інформації й технологій, що сприяють розвитку світової економіки. Бази даних, багато з яких створюються й поповнюються державними органами або на державні асигнування, є основою передових наукових досліджень, технологічних нововведень і функціонування ефективної освітньої системи.

Відкритість наукових даних, які були отримані в результаті досліджень, що фінансувалися з державних і суспільних фондів, а також мають статус публічного доступу для фактичних даних, що не захищені авторським правом, є наріжним каменем розвитку фундаментальної науки.

Економічну роль і цінність інформації, що є суспільним надбанням, важко визначити кількісно. На це є кілька причин. Одна з них полягає в тому, що більша частина інформації, створеної державними органами або на державні кошти, перебуває поза ринковим сектором економіки.

Цінність інформації, створеної за кошти платника податків в інтересах суспільства, як правило, важко виміряти. Деякі інформаційні продукти, що перебувають у приватній власності або призначені для публічного доступу не мають очевидної економічної чи соціальної цінності, а іноді можуть мати різко негативні наслідки (помилкові дані або дані, що спотворюють реальну картину навмисно). Проте навіть інформацію, що має чітко виражений позитивний ефект, важко точно оцінити.

Реальний підхід до визначення цінності інформації, що є суспільним надбанням, полягає в простому врахуванні витрат на її створення. Приміром, бюджет Федерального Уряду Сполучених Штатів на 2006 фінансовий рік склав більше 2 трлн дол. США, десятки мільярдів яких були витрачені на створення інформації, що перебуває у сфері публічного доступу. Якщо скласти кошти, вкладені всіма урядами світу на всіх рівнях (міжурядовому, національному, регіональному й місцевому) у щорічне створення інформації, яка є суспільним надбанням, можна дістати чітке уявлення щодо масштабності обсягу інформації, яка не перебуває у власності.

При цьому варто враховувати не тільки первинне використання, але й вторинне застосування такої інформації. Можна взяти, наприклад, метеорологічні дані й інформацію, що збирається й поширюється державними службами в усіх країнах в інтересах усього суспільства. Так, надання метеорологічних даних у США, які не захищені як інтелектуальна власність, привело до широкого використання цієї інформації в різних сферах діяльності суспільства, включаючи освіту й науку, і водночас сприяло розвитку потужного приватного сектору, що поширює інформацію про погоду на комерційній основі.

Проте в багатьох країнах державні метеорологічні служби й агентства, що визначають погоду за допомогою супутників, продають або ліцензують свої дані за комерційними цінами, а також захищають свої дані законом про інтелектуальну власність, договорами й електронними засобами. У таких країнах

приватний бізнес у сфері метеорології розвинений слабо, тому що він неконкурентоспроможний через використання дорогих даних, які перебувають у власності держави.

У багатьох європейських країнах суд може визначити обов'язком державної установи організувати суспільний доступ до відповідної інформації за доступну ціну незалежно від її захищеності авторським правом.

У деяких державах рішення про те, яким чином і на яких умовах має бути організований доступ приватного сектору до інформації, створеної державними органами, з метою її подальшого комерційного використання, ще не прийнято.

У процесі встановлення матеріальної цінності інформації на основі врахування витрат на її створення й доходів від її продажу варто пам'ятати, що її економічна й суспільна цінність значно зростає при розумному використанні цієї інформації з метою розвитку економіки й соціальної сфери.

Інформація, що має найменші обмеження з точки зору доступу й використання, матиме найширшу аудиторію, причому позитивний ефект інформації, що є суспільним надбанням, може бути збільшений у багато разів, якщо вона розміщена в глобальних електронних мережах, зокрема в Інтернеті.

В економічних термінах цей феномен називається "ефектом мережі". Один цей фактор вказує на користь розширення підключення до електронних мереж у країнах, що розвиваються, і збільшення обсягів інформації, доступної безкоштовно й без обмежень.

Вище йшлося про проблему, пов'язану з поглибленням розриву між інформаційно багатими й інформаційно бідними країнами та групами населення як на національному, так і на міжнародному рівні. Незважаючи на революцію інформаційних комп'ютерних технологій і методів управління інформацією, серйозна глобальна невідповідність продовжує існувати й на сьогодні.

Розвиток і поширення інформації, яка є суспільним надбанням, може допомогти вирішенню цього завдання на двох рівнях.

По-перше, на національному й регіональному рівні кожна країна володіє значними обсягами інформації, яка має величезне значення для широкої громадськості й ключових галузей економіки і яка створюється державним сектором (безпосередньо державними установами або за рахунок державного фінансування).

Відкритість доступу до такої інформації – важлива частина побудови демократичного суспільства, проведення широкого суспільного обговорення найважливіших питань і підтримки ефективних дій урядів.

Саме з інформації, що є суспільним надбанням, як із жодного іншого джерела громадяни здобувають знання про свою країну, своїх співгромадян і про свій уряд. До того ж доступ до суспільної інформації сприяє зростанню приватного сектору, особливо малого бізнесу, для якого висока вартість інформації може стати серйозною перешкодою в розвитку.

По-друге, на міжнародному рівні, оскільки Інтернет є глобальною “мережею мереж” і вся інформація, що є суспільним надбанням, розміщена в Інтернеті, миттєво стає частиною глобального інформаційного поля.

Це має дуже важливі наслідки для економічного й соціального розвитку та для зменшення цифрової нерівності. Зокрема, це означає, що всі матеріали, наявні в глобальному суспільному доступі, стають ресурсами, доступними для людей усіх країн. Оскільки економічно більш розвинені країни, суспільний устрій яких сприяє розвитку знань, створюють суспільний доступ для значно більших обсягів інформації порівняно з іншими країнами, вони роблять набагато більший внесок у загальний інформаційний простір.

Незважаючи на те, що велика кількість інформації, на перший погляд, має цінність тільки на місцевому рівні або для окремих груп користувачів, у остаточному підсумку вона може вийти далеко за рамки тієї організації або співтовариства, де була створена.

В обох випадках однією із найбільш істотних перешкод на шляху використання інформації залишається мовний бар’єр. Мова становить основу спілкування між людьми, є частиною культурної спадщини й традиції. У цьому зв’язку мова користувача не повинна створювати труднощів для доступу до полікультурної спадщини людства, поширюваної Інтернетом й іншими засобами комунікації.

Гармонійний розвиток суспільства, зацікавленого у підвищенні рівня знань і динамічній економіці, посилюється за наявності багатомовності й полікультурної інформації. У багатьох країнах є дві й більше державні мови або мови спілкування. Мовне різноманіття й відмінності в традиціях, характерні для населення тієї або іншої країни, створюють додаткові труднощі для поширення інформації, що є суспільним надбанням.

Отже, можна зробити висновок про те, що держава відіграє провідну роль у розширенні відкритості й використання інформації, яка є суспільним надбанням. Тому дуже важливо усвідомлювати переваги від надання публічного доступу до інформації. Для цього необхідне розуміння значення інформації для підвищення ефективності державного управління, збільшення суспільного капіталу, покращення економічного добробуту населення.

Для того щоб успішно справлятися з цією роллю держава повинна мати цілісну, послідовну й комплексну національну інформаційну політику, яка забезпечує створення скоординованого плану дій у кожній з основних сфер законодавчого регулювання, розвитку технічної, гуманітарної й інституціональної інфраструктури, керування інформацією та її дослідженнями. В одних країнах комплексна інформаційна політика вже розроблена, а для інших це завдання усе ще залишається актуальним.

Таким чином, удосконалення доступу до інформаційних і комунікаційних технологій, а також до всіх форм інформації є одним з основних завдань на шляху соціального, культурного й економічного розвитку.

Загальний доступ до інформаційних ресурсів є необхідною, але не єдиною умовою розвитку, причому повсюдне поширення інформації не зможе в один момент ліквідувати неграмотність, вилікувати хвороби, нагодувати голодних або зупинити бідність. Інформація – це тільки основа для ефективного й стабільного розвитку економіки та соціальної сфери в напрямках, про які йшла мова вище, що приведе до створення суспільств, які ґрунтуються на знанні й прагненні до ефективного управління.

Організація ефективної взаємодії електронних інформаційних ресурсів забезпечує оперативне вирішення комплексних завдань державного управління.

Загальною практикою є повне делегування всіх повноважень щодо ведення реєстрів державним підприємствам без документів, які б регламентували порядок створення та забезпечення функціонування реєстрів з гарантією функціонування реєстрів у режимі 24x7x366 (цілодобово, як це прийнято стандартно в державних органах влади розвинутих країн) та відповідальність за порушення таких регламентів.

Аналіз стану функціонування реєстрів свідчить про неефективне управління державними інформаційними ресурсами, яке створює загрозу інформаційній безпеці держави.

Інформаційна діяльність як сукупність інформаційних процесів у суспільстві визначає економічний потенціал суспільства нарівні з матеріальним виробництвом.

Основним політичним та економічним аспектом формування загальнодержавних і регіональних інформаційних ресурсів в Україні та забезпечення доступу до них є подолання інформаційного монополізму окремих управлінських структур на інформаційні ресурси, перехід від закритості інформації до вільного доступу й відкритості загальнодоступних інформаційних ресурсів на законодавчій та економічній основі. Саме інформаційний монополізм є основою бюрократизму, середовищем волюнтаризму й корупції.

Важливою складовою ефективного використання інформаційних ресурсів є побудова системи взаємодії інформаційних ресурсів, яка забезпечить реалізацію принципу одноразового введення інформації в систему, усунення дублювання інформації, створить умови для закріплення інформаційних ресурсів за державними органами, налагодження обліку та відповідальності за збереження й актуальність електронних інформаційних ресурсів.

Важливою рисою процесу формування державних інформаційних ресурсів є не тільки створення технічної і технологічної основи для забезпечення взаємодії виробників інформації та її споживачів, але й визначення на законодавчому рівні відповідальності та обов'язків за створення і функціонування таких ресурсів, забезпечення обліку соціальних, економічних і політичних аспектів його використання.

Враховуючи, що базовий інформаційний ресурс для будь-якого обліку – це інформація про територію, мешканців території (громадян), підприємства,

розташовані на певній території, на яких працює населення, організацію взаємодії цих ресурсів, основним завданням є ефективне використання електронних інформаційних ресурсів. Нехтування цією вимогою створює некероване накопичення та використання ресурсів.

Одним із прикладів дублювання інформації на регіональному рівні є облік підприємств.

Об'єктивні знання, що зберігаються в інформаційних банках даних, тільки тоді можуть стати фактором прогресивних соціально-економічних якісних змін, коли вони знайдуть зацікавленого в них споживача і будуть для нього доступні. Головним наслідком використання єдиного інформаційного середовища законодавчою та виконавчою гілками влади буде формування спільного погляду на суспільно-політичні та соціально-економічні процеси в країні, що дасть змогу забезпечити реалізацію ефективної державної політики і сталий розвиток.

З метою налагодження обліку електронних інформаційних ресурсів створено Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів, завданнями якого є налагодження обліку електронних інформаційних ресурсів в Україні, спрощення пошуку та доступу до ресурсів.

Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів (Національний реєстр) – це інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для реєстрації, обліку, накопичення, оброблення і зберігання відомостей про склад, зміст, розміщення, умови доступу до електронних інформаційних ресурсів та задоволення потреб юридичних і фізичних осіб в інформаційних послугах.

До Національного реєстру включаються веб-сайти, бази даних та реєстри в електронній формі (е-ресурси).

Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів виконує роль метабази державних ресурсів. За допомогою відповідних посилань у реєстрі планується здійснювати перехід до певного інформаційного ресурсу та отримання необхідної інформації безпосередньо з відповідного ресурсу. В подальшому планується створення державного депозитарію електронних інформаційних ресурсів, у якому будуть зберігатися робочі копії державних електронних інформаційних ресурсів, забезпечення доступу до інформації, що зберігається в ресурсах.

Державний депозитарій електронних інформаційних ресурсів призначається для збереження інформаційних ресурсів та організації їх ефективного використання.

Державний депозитарій електронних інформаційних ресурсів є державним сховищем інформаційних ресурсів. Державний депозитарій електронних інформаційних ресурсів створюється як підсистема електронного архіву України.

Обов'язковому передаванню до Державного депозитарію електронних інформаційних ресурсів підлягають реєстри, кадастри, класифікатори, бази даних та інші упорядковані електронні інформаційні ресурси, створені відповідно до нормативно-правових актів (законів, указів Президента України, по-

станов та розпоряджень Кабінету Міністрів України, власних наказів органів влади та інших розпорядчих актів) органами влади, державними підприємствами та установами за кошти Державного бюджету.

На основі інформаційних ресурсів Державного депозитарію створюється та ведеться Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів. Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів містить дані щодо переліку інформаційних ресурсів, розміщених у Державному депозитарії, структури та складу відповідних інформаційних ресурсів, характеристик ресурсів щодо кількості записів та розмірів ресурсів у відповідних одиницях виміру, дані про умови доступу до інформаційних ресурсів.

Основними складовими сталого управління є:

- визначення конкретних цілей та завдань розвитку електронних інформаційних ресурсів;*
- розробка системи показників щодо оцінки стану об'єкта управління (показників та індикаторів розвитку);*
- забезпечення сталого зворотного зв'язку для ефективного управління процесами розвитку інформаційних ресурсів (враховуючи реальні технологічні процеси збирання статистичної інформації щодо стану об'єкта управління та затримку інформації у зворотному контурі);*
- підвищення ефективності координації діяльності всіх органів влади для досягнення визначених цілей та ведення інформаційно-аналітичної роботи.*

Інформаційно-аналітична система повинна інтегруватися в контур управління та безпосередньо брати участь у процесах управління розвитком інформаційного суспільства та інформаційних ресурсів.

Обов'язковими складовими такого процесу мають бути:

- збирання інформації (даних) щодо стану об'єкта управління;*
- обробка та аналіз зібраної інформації (розробка прогнозів);*
- підготовка управлінських рішень;*
- доведення рішень до виконавців;*
- контроль виконання рішень.*

Питання для самоконтролю

1. Місце інформаційних ресурсів у державному управлінні та електронному урядуванні.
2. Структура державних електронних інформаційних ресурсів.
3. Інформаційні ресурси як нематеріальні активи та об'єкт авторського права.

4. Особливості функціонування електронних інформаційних ресурсів, які включають персональні дані громадян.
5. Основні акти нормативно-правового забезпечення розвитку інформаційних ресурсів.
6. Державна політика та управління розвитком інформаційних ресурсів регіону.
7. Заходи щодо розвитку інформаційних ресурсів регіону.
8. Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів.
9. Основні завдання щодо інформаційної взаємодії органів влади в регіоні.
10. Основні заходи щодо захисту електронних інформаційних ресурсів у регіоні.

Орієнтовний список магістерських робіт

1. Механізми державного управління регіональними інформаційними ресурсами.
2. Державна політика розвитку регіональних інформаційних ресурсів.
3. Роль регіональних інформаційних ресурсів у соціально-економічному розвитку регіонів.
4. Структура регіональних інформаційних ресурсів, необхідних для управління територіями.
5. Місце інформаційних ресурсів в “електронному урядуванні”.
6. Відкриті інформаційні ресурси як складова “Відкритого уряду”.
7. Інформаційна взаємодія органів влади для забезпечення надання електронних адміністративних послуг.
8. Захист інформаційних ресурсів як складова національної безпеки.
9. Роль сховищ даних (центрів обробки даних) в інформаційній інфраструктурі держави.
10. Удосконалення системи обліку державних інформаційних ресурсів.
11. Забезпечення майнових прав держави на інформаційні ресурси, створені за бюджетні кошти на замовлення органів влади.
12. Забезпечення авторського права розробників баз даних для потреб (на замовлення) органів влади.

Список використаних джерел

1. Агамирзян И. Р. Мировой опыт реализации концепции “электронного правительства” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://open-gov.ru/2010/10/05/mirovoyu-oruyit-egov>
2. Алексеева И. Ю. Возникновение идеологии информационного общества [Электронный ресурс] / И. Ю. Алексеева // Информационное общество. – 1999. – Вып. 1. – Режим доступа : <http://www.iis.ru/events/19981130/alexeeva.ru.html>

3. Баранов О. А. Електронне урядування в Україні: аналіз та рекомендації / О. А. Баранов, І. Б. Жиляєв, М. С. Демкова та ін. ; за ред. І. Г. Малюкової. – К. : ООО Поліграфплюс, 2007. – 254 с.
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М. : Academia, 1999. – 956 с.
5. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на Западе. – М. : Прогресс, 1986. – С. 330–342.
6. Берестовский А. В. Информационно-коммуникационные технологии взаимодействия исполнительной власти РФ и общества : автореф. ... дис. канд. полит. наук : 23.00.02 / Берестовский А. В. – М., 2009. – 27 с.
7. Бутенко А. Л. Электронное государственное управление в системе взаимодействия власти и общества : автореф. ... дис. канд. полит. наук / Бутенко А. Л. – Саратов, 2009. – 22 с.
8. Вершинин М. “Электронное правительство” в XXI веке [Электронный ресурс] / М. Вершинин. – Режим доступа : <http://www.pr-news.spb.ru/publicat>
9. Відкрите урядування: колективна робота, прозорість і дієва участь / за ред. Деніела Латропа і Лорел Руми ; пер. з англ. А. Іщенко. – К. : Наука, 2011. – 536 с.
10. Вітчизняний і зарубіжний досвід впровадження електронного урядування / за заг. ред. С. А. Чукут, О. В. Загвойської. – К. : НАДУ, 2008. – 136 с.
11. Всесвітній саміт з питань інформаційного суспільства (Женева, 2003 р.; Туніс, 2005 р.) : підсумкові документи. – К. : ЕСЕ, 2006. – 132 с.
12. Вуд Д. Дж. Корпоративная социальная деятельность : пересмотр концепции / Д. Дж. Вуд // Вест. СПбГУ. – Серия 8. Менеджмент. – 2009. – № 3. – С. 38–74.
13. Горский Ю. И. Региональное электронное правительство: проблемы и перспективы развития [Электронный ресурс] / Ю. И. Горский. – Режим доступа : <http://www.ic.tedu.ru>
14. Государственная политика и управление / под ред. Л. В. Сморгунова. – М. : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2007. – 495 с.
15. Гурковський В. І. Державне управління розбудовою інформаційного суспільства в Україні (історія, теорія, практика) / В. І. Гурковський. – К. : Наук. світ, 2010. – 396 с.
16. Дрожжинов В. И. Электронное правительство / В. И. Дрожжинов // Совершенствование государственного управления на основе его реорганизации и информатизации. Мировой опыт. – М. : Эко-Трендз, 2002. – С. 11–88.
17. Евтюшкин А. В. Электронные каналы взаимодействия как элемент инфраструктуры электронного правительства [Электронный ресурс] / А. В. Евтюшкин. – Режим доступа : <http://emag.iis.ru/arc/Info-soc/emag.nsf/BPA>
18. Електронне урядування : метод. рек. до самостійної роботи з теми / уклад. С. А. Чукут. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 48 с.
19. Електронне урядування : опорний конспект лекцій з курсу / С. А. Чукут, О. Б. Кукарін. – К. : НАДУ, 2009. – 80 с.

20. Електронне урядування в Україні: аналіз та рекомендації: результати дослідження / за заг. ред. І. Г. Малюкової. – К. : Поліграф-Плюс, 2007. – 254 с.
21. *Жиляєв І. Б.* Інформаційне право України: теорія і практика : монографія / І. Б. Жиляєв. – К. : Парлам. вид-во, 2009. – 104 с.
22. *Згуровський М.* Шлях до суспільства, заснованого на знаннях / М. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2006. – 21–27 січ. – № 2(581).
23. Інформаційна політика в Україні : метод. рек. до практ. занять з курсу / уклад. : С. А. Чукут, Т. В. Джига. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 36 с.
24. Інформаційна політика в Україні: опорний конспект лекцій з курсу / С. А. Чукут, Т. В. Джига. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 72 с.
25. Інформаційна політика та електронне урядування : опорний конспект лекцій з курсу / С. А. Чукут, О. Б. Кукарін. – К. : НАДУ, 2008. – 98 с.
26. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура : пер. с англ. / М. Кастельс ; под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
27. *Когаловский М. Р.* Стандарты Всемирной паутины в разработках электронного правительства / М. Р. Когаловский, Ю. Е. Хохлов // Информационное общество. – 2009. – № 2. – С. 17–28.
28. Конституція України : Закон України: прийнятий 28 черв. 1996 р. № 254к / 96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
29. Концепция формирования в Российской Федерации электронного правительства до 2010 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ar.gov.ru>
30. Концепція проекту Закону України “Про адміністративні послуги” [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 черв. 2009 р. № 682-р. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/682-2009
31. *Лопушинський І. П.* Упровадження електронного урядування в роботу органів виконавчої влади України – як вагома складова реформування державної служби / І. П. Лопушинський // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з держ. упр. – Х. : Вид-во “ДокНаукДержУпр”, 2010. – № 2. – С. 194–198.
32. *Марущак А.* Інформаційне право: регулювання інформаційної діяльності : навч. посіб. / А. І. Марущак. – К. : Скіф ; КНТ, 2008. – 353 с.
33. *Мастяниця Й. У.* Стратегії розвитку України. Інформаційні ресурси України: проблеми державного управління / Й. У. Мастяниця, О. В. Соснін, Л. Є. Шиманський ; Адміністрація Президента України ; Нац. ін-т стратег. дослідж. ; Центр інформ. ресурсів і технологій. – К. : НІСД, 2002. – 864 с.
34. Матеріали міжнародного форуму “Проблеми розвитку інформаційного суспільства” ; VI Міжнар. наук.-практ. конф. INFORMATIO-2009: Електронні інформаційні ресурси: створення, використання, доступ; XIII Міжнар. наук.-практ. конф. УкрІНТЕІ “Побудова інформаційного суспільства: ресурси і

технології”: 7–9 жовт. 2009 р., м. Львів / Асоціація “Інформаціо-Консорціум”; УкрІНТЕІ. – К. : УкрІНТЕІ, 2009. – 186 с.

35. Окинавская хартия информационного общества (G8) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.iis.ru/eveNets/oki №ava/charter.ru.html>

36. Основи електронного урядування : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / Д. В. Дубов, С. В. Дубова ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 176 с.

37. Передумови становлення інформаційного суспільства в Україні / за ред. О. С. Довгого. – К. : Азимут–Україна, 2008. – 288 с.

38. Питання впровадження системи електронної взаємодії органів виконавчої влади [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 груд. 2011 р. № 1363-р. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1363-2011

39. Питання реалізації пілотного проекту впровадження технологій електронного урядування [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 берез. 2010 р. № 360-р. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/360-2010

40. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика : навч. посіб. / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. – К. : Знання, 2008. – 665 с.

41. Примеры внедрения: использование информационных технологий в процессе государственного управления: опыт стран СНГ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.microsoft.com/rus/government/casestudies/cis.asp>

42. Примеры внедрения: использование информационных технологий в процессе государственного управления: опыт зарубежных стран [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.microsoft.com/rus/government/casestudies/foreign.asp>

43. Про адміністративні послуги : Закон України : прийнятий 6 верес. 2012 р. № 5203-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2013. – № 32. – Ст. 409.

44. Про державні цільові програми : Закон України : прийнятий 18 берез. 2004 р. № 1621-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 25. – Ст. 352.

45. Про Доктрину інформаційної безпеки України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 8 лип. 2009 р. № 514. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514-2009

46. Про доступ до публічної інформації : Закон України : прийнятий 13 січ. 2011 р. № 2939-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.

47. Про електронний обмін службовими документами в органах виконавчої влади [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 лип. 2009 р. № 733. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/733-2009

48. Про електронний цифровий підпис : Закон України : прийнятий 22 трав. 2003 р. № 852-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 276.

49. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України : прийнятий 22 трав. 2003 р. ; Про національну програму інформатизації : Закон України : прийнятий 4 лют. 1998 р. № 74/98-ВР, зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2684-III (2684-14) від 13 верес. 2001 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 3.

50. Про затвердження загальних вимог до програмних продуктів, які закуповуються та створюються на замовлення державних органів [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 серп. 2009 р. № 869. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/869-2009

51. Про затвердження заходів і реалізації Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 груд. 2003 р. № 828-р. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/828-2003

52. Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 трав. 2003 р. № 259-р. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/259-2003

53. Про затвердження плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України “Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки” [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серп. 2007 р. № 653-р. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/653-2007

54. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 верес. 2011 р. № 1014-р. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1014-2011

55. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 лип. 2013 № 517. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/517-2013

56. Про затвердження Положення про Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 берез. 2004 р. № 326. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/326-2004

57. Про затвердження Порядку взаємодії органів виконавчої влади з питань захисту державних інформаційних ресурсів в інформаційних та телекомунікаційних системах [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листоп. 2002 р. № 1772. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1772-2002

58. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України : прийнятий 31 трав. 2005 р. № 2594-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 31. – Ст. 286.
59. Про захист персональних даних : Закон України : прийнятий 1 черв. 2010 р. № 2297-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2010. – № 34. – Ст. 481.
60. Про заходи із забезпечення додержання прав фізичних та юридичних осіб щодо одержання адміністративних (державних) послуг [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 3 лип. 2009 р. № 508. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/508-2009
61. Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи “Електронний Уряд” [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лют. 2003 р. № 208. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/208-2003
62. Про заходи щодо упорядкування державних, у тому числі адміністративних послуг [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністра України від 17 лип. 2009 р. № 737. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/737-2009
63. Про звернення громадян : Закон України : прийнятий 2 жовт. 1996 р. № 393/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
64. Про інформацію : Закон України : прийнятий 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
65. Про Національну програму інформатизації : Закон України : прийнятий 4 лют. 1998 р. № 74/98-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 27–28. – Ст. 181.
66. Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України [Електронний ресурс] : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 черв. 2012 р. № 389. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389-2012
67. Про основи національної безпеки України : Закон України : прийнятий 19 черв. 2003 р. № 964-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
68. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України : прийнятий 9 січ. 2007 р. № 537-V // Відом. Верхов. Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.
69. Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 20 жовт. 2005 р. № 1497. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1497/2005>
70. Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 7 лют. 2008 р. № 109. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/109/2008>

71. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації : Закон України : прийнятий 23 верес. 1997 р. № 539/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 49. – Ст. 299.

72. Про порядок оприлюднення в мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 січ. 2002 р. № 3. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3-2002

73. Про ратифікацію Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних : Закон України : прийнятий 6 лип. 2010 р. № 2438-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2010. – № 46. – Ст. 542.

74. Про Реєстр адміністративних послуг [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 груд. 2011 р. № 1274. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1274-2011

75. Про Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 1 лют. 2012 р. № 45. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/45-2012

76. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 лист. 2010 р. № 2250-р. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010

77. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 лют. 2006 р. № 90-р. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/90-2006

78. Про схвалення плану дій з впровадження в Україні Ініціативи “Партнерство “Відкритий Уряд” [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 квіт. 2012 р. № 220-р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/220-2012>

79. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 трав. 2013 р. № 386. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/386-2013>

80. Про телекомунікації : Закон України : прийнятий 18 лист. 2003 р. № 1280-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 12. – Ст. 155.

81. Проект Концепції розвитку в Російській Федерації електронної демократії до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://komikz.ru/news/columnists/?id=6113>

82. *Роговский Е. А.* США : информационное общество (экономика и политика) / *Е. А. Роговский.* – М. : Междунар. отношения, 2008. – 408 с.

83. *Сергієнко І. В.* Виклики часу в кібернетичному вимірі / І. В. Сергієнко. – К. : Академперіодика, 2007. – 274 с.
84. Системы электронного управления документами: обзор, классификация и оценка возврата от внедрения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.iteam.ru/publications/it/section_64/article_2712
85. *Сморгунов Л. В.* От “электронного государства” к “электронному правлению” : смена парадигмы [Электронный ресурс] / Л. В. Сморгун. – Режим доступа : <http://open-gov.ru/2010/10/22/e-governance>
86. Современные информационные технологии для муниципальных и региональных органов власти. – Вып. № 27 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.microsoft.com/Rus/Government/Newsletters/Issue27/default.aspx>
87. *Соколова О. С.* Электронное государственное управление [Электронный ресурс] / О. С. Соколова. – Режим доступа : <http://www.gov.karelia.ru/Leader/Inform/Egov/sokolova.html>
88. *Соловьев А. И.* Принятие государственных решений / А. И. Соловьев. – М : КНОРУС, 2006. – 344 с.
89. Стан та перспективи розвитку інформаційної сфери України : зб. матеріалів з питань становлення інформ. суспільства в Україні / І. А. Рубан, А. І. Семенченко, П. І. Троян та ін. – К. : ТОВ Пан Тот, 2009 р. (Дод. до наук. журн. “Правова інформатика”).
90. Стратегии электронного бизнеса для государства : пер. с англ. / Д. Холмс. – М. : Астрель; АСТ, 2004. – 350 с.
91. Стратегия развития информационного общества в Российской Федерации от 7 февр. 2008 г. № Пр-212 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rg.ru/2008/02/16/informacia-strategia-dok.html>
92. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : у 3 т. / за ред. акад. НАН України В. Гейця, акад. НАН України В. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007.
93. *Стырин Е. М.* Понятие электронного правительства и его характеристики на основе международного опыта [Электронный ресурс] / Е. М. Стырин. – Режим доступа : <http://open-gov.ru/2010/12/22/ponyatie-egov>
94. *Стырин Е. М.* Структура управления э-правительством : мировой опыт [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://open-gov.ru/2011/01/13/struktura-upravleniya>
95. *Тедеев А. А.* Электронное государство : монография / А. А. Тедеев, В. Е. Усанов. – М. : Элит, 2008. – 312 с.
96. *Тоффлер Э.* Шок будущего / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2002. – 557 с.
97. *Уэбстер Ф.* Теории информационного общества / Ф. Уэбстер. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
98. Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы : Доклад Всемирного банка. – М. : Весь мир, 2003. – 19–36 с.

99. *Целищева Е. Ф.* От электронного правительства к электронному государству [Электронный ресурс] / Е. Ф. Целищева. – Режим доступа : <http://ego.uara.ru/issue/2011/02/01>
100. *Цимбалюк В. С.* Інформаційне право (основи теорії і практики) : монографія / В. С. Цимбалюк. – К. : Освіта України, 2010. – 287 с.
101. *Чугунов А.В.* Оценка эффективности государственного управления и развития электронного правительства : международные индексы и индикаторы / А. В. Чугунов ; НП ПРИОР Северо-Запад ; Ресурсный центр электронного правительства и государственного управления. – Препринт № 09.001. – СПб., 2009. Сер. “Электронное правительство и государственное управление”. – 12 с.
102. *Штрик А. А.* Использование информационно-коммуникационных технологий для экономического развития и государственного управления в странах современного мира / А. А. Штрик // Информационные технологии. – 2009.
103. *Штрик А. А.* Критерии, показатели и методики оценки эффективности электронных правительств / А. А. Штрик // Информационные технологии. – 2011. – № 4. – С. 1–32.
104. *Штрик А. А.* Обзор современного состояния и проблем развития электронного правительства России / А. А. Штрик // Проблемы машиностроения и автоматизации. – 2012. – № 1. – С. 8–22.
105. Электронное правительство : рекомендации по внедрению в Российской Федерации / под. ред. В. И. Дрожжина, Е. З. Зиндера. – М. : Экотренз, 2005. – 352 с.
106. *Юрасов А. В.* Основы электронной коммерции : учебник / А. В. Юрасов. – М. : Горячая линия-Телеком, 2008. – 480 с.
107. *Яковенко В. Я.* Інформаційні ресурси : навч. посіб. / В. Я. Яковенко. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – 202 с.

ТЕМА 8

МАЙНОВІ РЕСУРСИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД РЕГІОНУ

- *Основні поняття та визначення комунальної власності*
- *Основні майнові елементи об'єкта права комунальної власності*
- *Система управління комунальною власністю*
- *Спільна комунальна власність територіальних громад регіону*

Реальна здатність громад регіону задовольняти соціально-культурні, економічні й інші потреби населення та загалом вирішувати питання місцевого значення визначається ресурсами, що є у розпорядженні кожної територіальної громади, передусім – майновими, а також правовими нормами щодо можливості та способів використання цих ресурсів, закріпленими законодавством.

Загальні поняття у сфері управління майновими ресурсами (зокрема й територіальної громади) встановлені Цивільним та Господарським кодексами, а також іншими законодавчими актами України.

Майно (відповідно до п. 1 ст. 139 Господарського кодексу України) – сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються у їх балансі або враховуються в інших передбачених законодавством формах обліку майна цих суб'єктів.

Майном як особливим об'єктом (відповідно до п. 1 ст. 190 Цивільного кодексу України) вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Річ – предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права і обов'язки (ст. 179 Цивільного кодексу України).

Майнові права є неспоживною річчю. Майнові права визнаються речовими правами (п. 2 ст. 190 Цивільного кодексу України).

Майнові цінності залежно від економічної форми, якої набуває майно у процесі здійснення господарської діяльності, належать до основних фондів, оборотних засобів, коштів, товарів (п. 2 ст. 139 Господарського кодексу України).

Нематеріальний актив – це немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований та утримується підприємством з метою використання протягом періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує

один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях чи надання в оренду іншим особам (відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 “Нематеріальні активи”, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 18 жовтня 1999 р. № 242).

Для кращого теоретичного розуміння структури майнових ресурсів територіальної громади наведемо також схему структуризації видів майна.

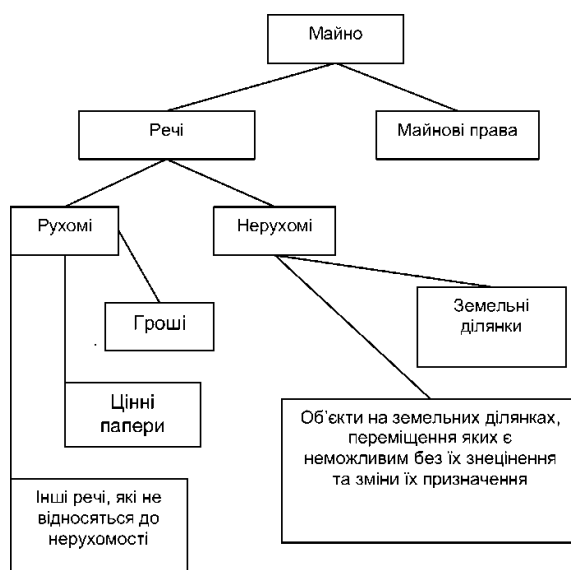

Рис. 8.1. Види майна

Майнові ресурси (рухоме та нерухоме майно) територіальної громади разом із доходами місцевих бюджетів, позабюджетними цільовими (у тому числі валютними) та іншими коштами, землею, природними ресурсами, що перебувають у комунальній власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад, відповідно до Конституції України (ст. 142) та Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” (ст. 1) становлять *матеріальну та фінансову основу місцевого самоврядування*.

Отже, від ефективності управління майновими ресурсами територіальної громади залежать виконання органами місцевого самоврядування обсягу закріплених повноважень, сталий розвиток громади, зміцнення її фінансово-економічної самостійності, забезпечення соціально гарантованого життєвого рівня населення і захисту його інтересів як споживача громадських послуг, можливість підвищення рівня життя громадян до європейських стандартів.

Будь-яке майно, якщо говорити юридичною мовою, є об'єктом права певної форми власності. Існування майна (майнових ресурсів) територіальних громад уможливило конституційно встановлене в Україні право комунальної власності.

Право комунальної власності – право територіальної громади володіти, доцільно, економно, ефективно користуватися і розпоряджатися на свій розсуд і у своїх інтересах майном, що належить їй, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування (ст. 1 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”).

Завдяки конституційно гарантованому праву комунальної власності та формуванню інституту комунальної власності загалом кожна територіальна громада набуває можливості здійснення широкого кола майнових операцій та господарювання, виступає суб'єктом майнових, цивільних, економічних відносин. Законодавчо встановлене право територіальної громади на економічну та управлінську самостійність неможливо реалізувати без наявності власного майнового комплексу, по відношенню до якого вона має володіти інструментами ефективного управління.

Особливістю становлення комунальної власності в Україні було те, що певний період часу, до прийняття Конституції України, комунальна власність розглядалась як різновид державної і не мала статусу самостійної форми власності.

Тривале панування тоталітарного режиму негативно позначилося на становленні та розвитку комунальної власності в незалежній Україні. Тому важливе значення для відродження комунальної власності як економічної основи місцевого самоврядування та становлення територіальних громад як самодостатніх утворень має минулий вітчизняний досвід з урахуванням тенденцій розвитку українського суспільства.

Процес формування комунальної власності за часів незалежності України можна представити такими етапами.

Перший етап (1990–1991 рр.) – створення політичних передумов відродження та формування інституту комунальної власності. Цей етап характеризується політичним курсом децентралізації повноважень центрального рівня на місця, визнання комунальної власності різновидом державної власності. У Законі Української РСР “Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування” було законодавчо визначено комунальну власність як власність адміністративно-територіальних одиниць, основу місцевого господарства та джерело одержання доходів місцевого самоврядування і задоволення соціально-економічних потреб населення відповідної території.

Згідно із ст. 31 Закону України “Про власність” (1991 р.) залежно від рівня усупільнення державна власність поділена на:

- загальнодержавну (республіканську) власність;
- власність адміністративно-територіальних одиниць.

Проте таку позицію важливо вважати законодавчим закріпленням права комунальної власності, адже, по-перше, вона розглядається тільки як “у тому числі”, тобто як різновид державної, по-друге, таке ставлення Закону обумовило на довгий час розгляд комунальної власності (навіть у підручниках) як “власності, що перебуває в розпорядженні регіональних державних органів (області, міста, району)”, по-третє, на той час відсутнє поняття “територіальної громади” як суб’єкта права комунальної власності.

Другий етап (1991–1996 рр.) – створення економічних та правових передумов формування комунальної власності. Для цього етапу є характерним фактичне формування комунальної власності за рахунок її виділення з державної, що зумовлено прийняттям постанови Кабінету Міністрів України від 5 листопада 1991 р. № 311 “Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю і власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною власністю)”.

Постановою Кабінету Міністрів України “Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю і власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною власністю)” було встановлено перелік і порядок передавання державного майна та визначено процедуру розподілу комунальної власності між радами різного рівня. Загалом до комунальної власності адміністративно-територіальних одиниць України, крім майна виконкомів місцевих Рад, перейшли підприємства та організації 14 галузей економіки. Серед переданого майна – підприємства промисловості (будівельних матеріалів, поліграфічної, харчової промисловості тощо), агропромислового комплексу, зв’язку, будівництва, міського дорожнього господарства, міського транспорту, більшість об’єктів житлово-комунального господарства, освіти, охорони здоров’я, соціального забезпечення, фізичної культури і спорту, установ культури, торгівлі й ресторанного господарства, побутового обслуговування.

При цьому переважним чином у комунальну власність передається більшість об’єктів соціальної інфраструктури. Проте, якщо в окремих галузях соціальної інфраструктури (торгівля, побутове обслуговування та ін.) майже одночасно з передаванням відбуваються процеси комерціалізації та приватизації, то різні об’єктивні обмеження та заборони щодо приватизації в житлово-комунальній та соціально-культурній галузях певний час стримували демонополізацію та залучення приватного сектору в цю сферу. Тому і на сьогодні в цих галузях основною формою власності залишається комунальна.

Сьогодні ставлення фахівців до зазначеної постанови Кабінету Міністрів України неоднозначне. З одного боку, науковці вважають, що уперше за всю вітчизняну історію було надано підстави для реального розмежування держав-

ного та комунального майна; з другого – більшість територіальних громад насправді отримали у власність фінансово затратні та збиткові підприємства, що зовсім не сприяло зміцненню матеріально-економічної основи місцевого самоврядування, спричинило лише збільшення фінансового навантаження на місцеві бюджети.

Третій етап (1996–1997 рр.) – юридичне закріплення статусу комунальної власності як самостійної форми публічної власності. Саме на цьому етапі відбулось законодавче відокремлення комунальної власності від державної та офіційне визнання статусу комунальної власності як рівноцінної з державною та приватною формами власності. До цього комунальна власність була лише підвидом державної. В багатьох нормативно-правових актах, у статистичній звітності так і зазначалось: державна власність, у тому числі загальнодержавна та комунальна. Довгий час (і навіть сьогодні в деяких регіонах) засновані на комунальній власності підприємства називалися державно-комунальними. Засадниче значення в упорядкуванні статусу комунальної власності належить Конституції України від 28 червня 1996 р. та Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 р.

З прийняттям у червні 1996 р. Конституції України було встановлено принципово нові правові засади функціонування комунальної власності.

По-перше, комунальна власність перестала розглядатись як різновид державної. Згідно зі ст. 13, 41, 142, 143 Основного Закону України комунальну власність визначено як самостійну і незалежну від держави форму публічної власності.

По-друге, змінився суб'єкт права комунальної власності, яким було визначено територіальні громади села, селища, міста, району в місті, які безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що перебуває в комунальній власності.

По-третє, встановлено, що право комунальної власності захищається державою на рівних умовах з правами власності інших суб'єктів: відповідно до ст. 13 Конституції України всі суб'єкти права власності рівні перед законом.

По-четверте, визначається “спільна комунальна власність”. Згідно зі ст. 142 Конституції України територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій та установ, створювати для цього відповідні органи і служби.

Визначальним для формування комунальної власності на цьому етапі стало прийняття 21 травня 1997 р. Закону України “Про місцеве самовряду-

вання в Україні”, який дотепер є одним з базових законодавчих актів щодо комунальної власності. Зокрема, цей Закон:

- визначає право комунальної власності;
- більш детально регламентує особливості його реалізації;
- установлює підстави для набуття права комунальної власності;
- визначає перелік об’єктів права комунальної власності;
- урегулює державні гарантії захисту права комунальної власності;
- окреслює права органів місцевого самоврядування щодо володіння, користування та розпорядження її об’єктами;
- визначає повноваження та функції органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів щодо управління цими об’єктами;
- установлює обмеження щодо раціонального й ефективного використання таких об’єктів.

Визначальним з точки зору подальшого формування та оптимізації майнових комплексів територіальних громад та здійснення права комунальної власності в Україні є прикінцеві та перехідні положення Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, де (в редакції 1997 р.) було передбачено, що подальше врегулювання правового режиму комунальної та спільної власності територіальних громад здійснюється шляхом прийняття окремого законодавчого акта про комунальну власність, який і до цього часу не прийнятий.

Крім того, в п. 10 цих положень уведено принцип пріоритету прав територіальних громад на об’єкти комунальної власності, згідно із яким майно, яке до прийняття Конституції України в установленому законодавством порядку було передане державою до комунальної власності адміністративно-територіальних одиниць базового рівня та набуте ними на інших законних підставах, крім майна, що відчужене у встановленому законом порядку, є комунальною власністю відповідних територіальних громад.

Четвертий етап (1998 рр.) – характеризується наступним кроком на шляху формування комунальної власності та розширення матеріальної бази місцевого самоврядування. Було прийнято Закон України “Про передачу об’єктів права державної та комунальної власності”, який детально регламентував організаційно-правові питання передавання об’єктів та передбачав два основних способи передавання майна з державної власності до комунальної: безоплатно або шляхом обміну.

Коло об’єктів, що продовжують передаватись на безоплатній основі, обмежується переважно об’єктами соціального призначення і деталізуються особливості такого передавання. Зокрема, без-

оплатно з державної у комунальну власність передавались такі об'єкти:

– житлові будинки (разом із вбудованими та прибудованими нежилими приміщеннями) та гуртожитки (у тому числі не завершені будівництвом);

– підприємства теплопостачання (теплоцентралі), які виробляють теплову енергію для споживачів житлово-комунальної сфери, бюджетних установ та організацій, за умови надання відповідними органами місцевого самоврядування зобов'язання не відчужувати це майно у приватну власність;

– навчальні заклади, заклади культури (крім кінотеатрів), фізичної культури та спорту, охорони здоров'я (крім санаторіїв, профілакторіїв, будинків відпочинку та аптек), соціального забезпечення, дитячі оздоровчі табори, у тому числі не завершені будівництвом;

– підприємства міського і приміського транспорту, шляхового господарства, а також акції (частки, паї) господарських товариств, створених на базі їх майна (якщо не було прийнято рішення про закріплення таких об'єктів за державною власністю);

– аеропорти цивільної та колишні аеропорти військової авіації, які не мають можливості самостійно забезпечувати свою сертифікаційну придатність, за поданням Міністерства транспорту України та Міністерства оборони України;

– військові містечка (майнові комплекси), інше нерухоме і рухоме військове майно (крім усіх видів озброєння, бойової техніки та боєприпасів), яке вивільняється в процесі реформування Збройних Сил України і не планується до використання за призначенням.

Слід зазначити, що передавання об'єктів соціальної інфраструктури у процесі формування комунальної власності взагалі займає окреме місце. Основна його хвиля припадає на 1992–1998 рр. Це було не тільки безоплатне передавання державою таких об'єктів, а й період масової приватизації та корпоратизації державних підприємств. Цьому процесу притаманна певна неупорядкованість. Найбільше питань було пов'язано з фінансуванням відомчих об'єктів, проведенням першого капітального ремонту, подальшою системою утримання тощо.

Крім згаданого закону 1998 р., передавання соціальних об'єктів урегулюється великим пакетом урядових нормативно-правових актів, зокрема указами Президента України “Про зміцнення економічних основ самоврядування міст України”, “Про прискорення передачі об'єктів соціальної інфраструктури права державної власності у комунальну власність”, Постановою Кабінету Міністрів України “Про поетапну передачу до комунальної власності об'єктів соціальної інфраструктури, які належать суб'єктам підприємницької діяльності” та ін.

У результаті загалом в Україні до комунальної власності було передано більшу частину соціальних об'єктів: близько 80% усього житлового фонду,

76% ясел, дитячих садків, 82% медичних установ, 84% спортивних споруд, 75% таборів для літнього відпочинку дітей, 70% санаторіїв, 60% профілакторіїв. Однак, незважаючи на кількісні показники процесу “муніципалізації”, залишається незаперечним той факт, що необхідність утримання об’єктів соціальної інфраструктури стала значним тягарем для місцевих бюджетів.

П’ятий етап (1999 р. – донині) – узагальнено можна назвати етапом оптимізації структури майнових комплексів громад, удосконалення технологій управління об’єктами комунальної власності, спрямованих на забезпечення життєдіяльності територіальної громади.

Протягом певного часу на розгляд Верховної Ради України подавались безліч законопроектів щодо упорядкування відносин із використання комунального майна в інтересах життєдіяльності територіальних громад, але жоден із них не був прийнятий. Позитивним для удосконалення управління майновими ресурсами комунальної власності було прийняття ряду законодавчих актів, які безпосередньо чи опосередковано стосуються відносин власності територіальних громад: Господарський та Цивільний кодекси України, закони України “Про концесії”, “Про концесію на будівництво та реконструкцію автомобільних доріг”, “Про державно-приватне партнерство” та ін.

Обраний Українською державою курс на реформування місцевого самоврядування, відображений у Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р, передбачає серед основних завдань – створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень. Тому невід’ємним атрибутом у цьому процесі виступає наявність у територіальних громадах власних майнових ресурсів.

Майнові ресурси територіальної громади регіону є стратегічним активом органів місцевого самоврядування, чинником збільшення доходів місцевого бюджету, значним інвестиційним ресурсом, засобом вирішення соціальних проблем населення та забезпечення муніципальними послугами належної якості.

Запроваджене Конституцією України право комунальної власності як економічної основи самоврядування територіальної громади зумовило появу нової системи економічних відносин, яка має регламентуватись спеціальним законодавчим актом. Тож незаперечним є факт нагальної необхідності розробки проекту закону, який би повною мірою врегулював суспільні відносини в цій сфері.

Погляди науковців щодо необхідності прийняття закону про комунальну власність полярно протилежні: від безперечної впевненості до повного заперечення необхідності прийняття такого закону. Так, прихильники необхідності прийняття такого законодавчого акта (В.Алексєєв) вважають, що для розвитку

та забезпечення нормального функціонування місцевого самоврядування необхідно оформити правовий статус комунальної власності як однієї з економічних основ місцевого самоврядування, а невизначеність у цій сфері призводить до серйозних недоречностей та суперечностей і не сприяє ні належному збереженню власності, ні її ефективному використанню в інтересах територіальних громад. Прихильники іншої позиції (О. Кравчук) обґрунтовують свою точку зору тим, що прийняття окремого закону начебто ставить комунальну власність у нерівні умови з іншими формами власності в Україні, та вважають, що більш вдалим кроком було б прийняття оновленого сучасного закону про місцеве самоврядування – з урахуванням надбань сучасної науки і практики комунального управління, ніж робота над окремим законом про комунальну власність, який не розв'язуватиме наявні колізії, а лише створить додаткові.

Необхідність розробки та прийняття законодавчого акта про комунальну власність зумовлена специфічними особливостями цієї форми власності (використання виключно з метою задоволення суспільного інтересу територіальної громади) та сучасними тенденціями соціально-економічного розвитку міст України. Закон про комунальну власність був би спрямований на створення законодавчої основи правового регулювання режиму функціонування об'єктів комунальної власності та забезпечення належного базису в роботі органів місцевого самоврядування України. Із прийняттям консолідованого нормативно-правового акта у сфері функціонування комунальної власності законодавець визначив би дійсне місце цієї форми власності серед інших форм власності, її самотність та специфіку.

Таким чином, комунальна власність виступає самотійною формою власності на рівні з державною, приватною та правом власності українського народу. Комунальній власності як різновиду публічної власності притаманні такі ознаки:

- суб'єктом комунальної власності виступає певний соціум – територіальна громада;*
- комунальна власність є односуб'єктною власністю, а тому виділення чи поділу такої власності між окремими особами не передбачається;*
- наявність публічного (суспільного) інтересу, оскільки основне призначення комунальної власності – задоволення потреб суспільства чи територіально відокремленої його частини, а не інтересів окремих осіб, тому функціонування комунальної власності відбувається в галузях, де є невиправданим або малоприбутковим застосування приватного капіталу (зокрема утримання місцевих комунікацій життєзабезпечення), у соціальній сфері (освіті, культурі, охороні здоров'я);*
- законодавчо закріплена заборона послаблення економічних основ місцевого самоврядування, зменшення обсягу чи погіршення умов надання послуг населенню;*

– наявність особливого режиму реалізації права комунальної власності відрізняє її від інших форм власності.

Призначення комунальної власності пов'язується з функціональним призначенням місцевого самоврядування. Адже місцева влада – один із різновидів публічної влади, тобто влади, яка покликана задовольняти суспільні, а не приватні інтереси. А тому дії місцевого самоврядування мають бути зосереджені на обслуговуванні інтересів населення територіальної громади.

Аналогічна норма відображена і в ст. 1 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, яка розглядає місцеве самоврядування як діяльність населення з вирішення безпосередньо або через органи місцевого самоврядування питань місцевого значення, виходячи з інтересів населення, його історичних і культурних місцевих традицій. Функції місцевого самоврядування щодо задоволення інтересів місцевого населення зрештою визначають і призначення власності, яка перебуває в розпорядженні органів місцевого самоврядування. У зв'язку з цим значення комунальної власності полягає в служінні публічному інтересу, суспільному благу.

Отже, публічний інтерес полягає в забезпеченні загального блага певної спільноти – територіальної громади, та не може виражати інтереси окремих членів територіальної громади чи інтереси самого органу місцевого самоврядування. Це суспільні інтереси, без задоволення яких неможливо, з одного боку, реалізувати приватні інтереси, з другого – забезпечити цілісність, стабільність та сталий розвиток і життєдіяльність відповідної територіальної громади.

Існуванням публічного інтересу як визначальної риси комунальної власності пояснюється і зміст норми ч. 7 ст. 60 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, згідно з якою заборонено органам місцевого самоврядування ослаблювати економічні основи місцевого самоврядування, зменшувати обсяг та погіршувати умови надання послуг населенню при здійсненні майнових операцій з об'єктами права комунальної власності.

Щодо тлумачення поняття “комунальна власність” серед науковців не припиняються дискусії. Так, на думку В.Бабаєва, комунальна власність – це власність міських утворень. Поняття комунальної власності виступає похідним від загального поняття власності, яке визначається як сукупність відносин з володіння, використання і розпорядження об'єктами власності, як правовий інститут, що залучає до себе всі названі повноваження, а також як відповідний правовий титул, що визначає ці повноваження.

Б.Адамов трактує комунальну власність як сукупність підприємств, організацій, установ, об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури, які служать задоволенню соціально-економічних потреб населення та є джерелом отримання доходів міст.

А.Мельник, Г.Монастирський та О.Дудкіна розглядають комунальну власність з трьох позицій: як правову, соціально-економічну та політичну категорії.

Як правова категорія комунальна власність регламентується Конституцією України та Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні” як самостійна та рівноправна форма власності. Враховуючи, що на сьогодні не затверджений жоден із законопроектів про комунальну власність, розроблення якого передбачено п. 10 прикінцевих та перехідних положень Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, це дає підстави стверджувати, що формування інституту комунальної власності з правової позиції ще остаточно не завершено.

Як соціально-економічна категорія комунальна власність розглядається як певне визначене й конкретне майно, фінансові та інші ресурси, що належать територіальній громаді. В цьому разі комунальна власність виступає як об'єкт, що спроможний задовольняти соціально-культурні та економічні потреби територіальної громади, в тому числі приносити їй доходи, які, у свою чергу, використовуються на розвиток територіальної громади.

Як політична категорія комунальна власність виступає невід'ємним атрибутом місцевого самоврядування, що позначається на дієздатності територіальної громади.

Частина українських учених поняття комунальної власності тісно пов'язують із поняттям місцевого господарства. Зокрема, І.Салій дотримується поглядів, що об'єкти комунальної власності складають господарський комплекс – місцеве господарство. Іншої позиції дотримуються В.Мамонова та О.Ольшанський, які під місцевим господарством розуміють не лише функціонування підприємств окремої форми власності, а й діяльність різноманітних суб'єктів соціально-економічної системи зі створення матеріальних та духовних умов життя населення територіальної громади. Таким чином, поняття міського господарства значно ширше за поняття “комунальна власність”, а об'єкти комунального господарства входять до сукупності об'єктів міського господарства.

У широкому розумінні, за визначенням Н.Сментиної, комунальна власність – це сукупність майнових комплексів та майнових прав, які належать адміністративно-територіальній одиниці, використовуються для забезпечення соціально-економічних потреб населення відповідної територіальної

громади та є джерелом отримання доходів; управління ними здійснюється від імені населення, що проживає на їх території, місцевими органами влади.

За оприлюдненим проектом Закону України “Про комунальну власність”: комунальна власність – це власність територіальної громади села (чи добровільного об’єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр), селища, міста, району в місті, а також спільна власність двох або більше територіальних громад.

Комунальна форма власності є матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування. Комунальна форма власності, зокрема на нерухоме майно, землю, дає можливість отримати додаткові доходи.

У чинному законодавстві відсутні класифікаційні характеристики об’єктів комунальної власності, а наведено лише перелік об’єктів, що можуть перебувати у власності територіальних громад. Аналіз поглядів науковців дає можливість класифікувати об’єкти комунальної власності за відповідними критеріями. Так, В.Авер’янов, В.Бойко та В.Борденюк залежно від суб’єкта здійснення повноважень власника комунальної власності розрізняють: об’єкти, що перебувають у безпосередньому управлінні територіальних громад та органів місцевого самоврядування; об’єкти спільної власності територіальних громад, управління якими здійснюють районні та обласні ради або уповноважені ними органи.

В.Бабаєв пропонує класифікувати майно міських утворень на рухоме та нерухоме майно. Так, у складі нерухомого майна він виділяє: міські землі (земельні ділянки, зараховані до комунальної власності на підставі законів України або договорів, укладених відповідно до законодавства); надра та інші природні ресурси, зараховані до комунальної власності; будинки і споруди, в тому числі ті, що будуються або законсервовані, а також нежилі приміщення; комунальні підприємства; комунальні установи; комунальний житловий фонд. До рухомого майна вчений зараховує пакети акцій і частки участі територіальних громад у господарських товариствах; цінне та малоцінне рухоме майно, кошти міського бюджету і позабюджетних фондів.

В.Алексєєв серед комунальної власності виділяє “громадівське майно”, до якого зараховує об’єкти, що мають важливе значення для забезпечення комунально-побутових та соціально-культурних потреб територіальних громад і відносно якого територіальна громада має виступати єдиним суб’єктом управління.

А.Мельник та Г.Монастирський, досліджуючи власність територіальних утворень, поділяють її на: матеріально-речові, що включають майно органів місцевого самоврядування, комунальні підприємства та організації, майнові частки у статутних фондах господарських товариств, природні ресурси, об’єкти соціальної інфраструктури; фінансово-грошові цінності, що їх охоплює місцевий бюджет, позабюджетні кошти, цінні папери. Також науковці виділя-

ють залежно від економічної спроможності такі види власності територіальних громад: прибуткову, від використання якої можна отримати додаткові фінансові ресурси; нейтральну, що забезпечує лише покриття витрат на її утримання; дотаційну, яка потребує цільового фінансування з місцевого бюджету та інших джерел і створює специфічний соціальний продукт, спрямований на забезпечення державних соціальних гарантій.

Останнім часом у більшості територіальних громад України сформувався саме третій – дотаційний (соціальний) вид комунальної власності, що призвело до певних диспропорцій у структурі цієї власності та не сприяло розвитку економічного інтересу територіальної громади щодо володіння комунальним майном.

В.Кравченко, М.Пітцик та І.Салій серед об'єктів комунальної власності розрізняють рухоме та нерухоме майно. Під нерухомим майном вони розуміють реальну земельну і всю матеріальну власність на певній території, що включає все матеріальне майно під поверхнею землі, над її поверхнею або прикріплене до землі (будинки, споруди, дерева й інші об'єкти); а під рухомим – майнові цінності, які не пов'язані безпосередньо із землею і не прикріплені до неї, тобто такі об'єкти, що пересуваються чи здатні пересуватися самі (транспорт, гроші, цінні папери), та переміщення яких не спричинює суттєвої зміни їх властивостей.

Н.Сментина поділяє об'єкти комунальної власності на:

- об'єкти майнового комплексу, що включають будівлі, споруди житлового фонду (житлові будинки, секції, під'їзди, квартири, кімнати, вбудовано-прибудовані приміщення, підвали, напівпідвали, горища), недобудовані об'єкти, обладнання, громадські (спеціальні) будівлі та споруди (соціально-культурного призначення, спеціальні будинки та споруди, споруди інженерної інфраструктури);
- об'єкти природного комплексу, який складають водні об'єкти та прилеглі до них території, земельні угіддя (земельні ділянки в обігу – під забудовами, спорудами; вільні земельні ділянки), ліси та багаторічні насадження;
- місцева скарбниця, до якої входять грошові кошти, цінні папери, акції, частки у капіталі суб'єктів господарювання, фінансові активи.

За типом управління майном (тобто залежно від того, яким чином суб'єкти управління справляють свій вплив на об'єкти комунальної власності: безпосередньо, прямо управляють чи опосередковано, делегуючи управлінські функції іншим організаційним структурам) об'єкти комунальної власності класифікуються на:

- майно, що перебуває в безпосередньому управлінні територіальної громади або відповідного органу місцевого самоврядування (до цієї групи також належать і громадські об'єкти);
- майно, що перебуває в оперативному управлінні чи господарському відданні;
- майно, що передане в управління в різних організаційно-правових формах.

Об'єкти комунальної власності призначені забезпечувати виконання органами місцевого самоврядування як власних, так і делегованих державою повноважень, тому вони класифікуються за характером повноважень, зокрема, на майно, призначене:

- для вирішення питань місцевого значення (власні повноваження);
- для виконання окремих державних повноважень, переданих органам місцевого самоврядування у випадках, встановлених чинним законодавством (делеговані повноваження);
- для забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування та посадових осіб місцевого самоврядування, для забезпечення функціонування комунальних підприємств та установ.

В оприлюдненому проекті Закону “Про комунальну власність в Україні” комунальне майно класифікується за критерієм його цільового призначення на такі основні категорії: майно, що забезпечує діяльність безпосередньо територіальної громади села, селища, міста; майно, що забезпечує діяльність органів місцевого самоврядування (відповідні ради, їх виконавчі комітети тощо); майно, що забезпечує реалізацію спільних інтересів територіальних громад (утворене внаслідок рішення рад відповідних рівнів про його об'єднання – спільна власність територіальних громад); майно, необхідне для функціонування створених територіальними громадами юридичних осіб (закріплене за відповідними установами, закладами як самостійними юридичними особами на праві господарського відання чи оперативного управління).

В.Хороших, враховуючи, що пріоритетною метою використання комунальної власності є самозабезпечення та саморозвиток відповідної територіальної громади, поділяє власність муніципальних утворень залежно від характеру господарської діяльності на:

– *доходопоглинаючу* – це власність соціальної сфери, фінансування якої відбувається за рахунок бюджетних ресурсів (майно закладів народної освіти, культури, охорони здоров'я, лікувальні установи; майно, що забезпечує діяльність відповідних рад; майно, необхідне для забезпечення економічного і соціального розвитку відповідної території; місцеві енергетичні системи, транспорт, системи зв'язку та інформації);

– *доходоутворюючу* – це власність, яка забезпечує зростання економічного потенціалу муніципального утворення, до якої належать підприємства виробничої сфери, природні ресурси та об'єкти нерухомості (об'єкти житлово-комунального господарства, кошти місцевих бюджетів, підприємства виробничої сфери, природні ресурси, державний житловий фонд).

Враховуючи, що комунальна власність призначена виступати матеріально-економічною основою місцевого самоврядування, своєрідним матеріальним активом для досягнення цілей та здійснення функцій органами місцевого самоврядування, ми виділяємо за функціональною ознакою дві умовні групи: соціально-функціональне та комерційне майно.

Соціально-функціональне майно – майно, що закріплене за комунальними підприємствами та установами на праві господарського відання та оперативного управління, так зване виробниче (власне) майно, що необхідне для виконання функцій та завдань органів місцевого самоврядування, у тому числі цільове майно комунальних підприємств та установ, передане їм у безоплатне користування.

Комерційне майно – комунальне майно, здатне приносити дохід у місцевий бюджет та не закріплене за комунальними унітарними підприємствами й установами ні правом господарського відання, ні правом оперативного управління. Це майно може бути передане в господарське відання, оперативне управління, оренду, безоплатне користування, заставу, концесію, довірче управління, приватизоване чи іншим чином відчужене згідно із законодавчими актами.

Отже, соціально-функціональне майно призначене забезпечувати виконання встановлених законодавством функцій та повноважень органів місцевого самоврядування, а комерційне – призначене зміцнювати економічну основу місцевого самоврядування.

Наведене вище визначення права комунальної власності (як права територіальної громади володіти, доцільно, економічно, ефективно користуватися і розпоряджатися на свій розсуд і у своїх інтересах майном, що належить їй як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування) розкриває не тільки економічний аспект цього поняття, а й юридичний, пов'язаний із суспільними відносинами, що виникають у процесі реалізації права комунальної власності.

Право комунальної власності розглядається в об'єктивному та суб'єктивному значеннях. В об'єктивному значенні право власності являє собою сукупність правових норм, які встановлюють та охороняють належність об'єктів матеріального світу та об'єктів інтелектуальної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, а в суб'єктивному – можливості конкретних територіальних громад у межах чинного законодавства здійснювати володіння, користування, розпорядження та інші правомочності відносно належних їм об'єктів власності.

Підставами виникнення права комунальної власності є передавання майна та майнових прав територіальним громадам державою, іншими суб'єктами права власності, а також створення, придбання майна органами місцевого самоврядування в порядку, встановленому законом.

Підставами припинення цього права є відчуження об'єктів права комунальної власності в установленому законом порядку, знищення об'єкта, звернення стягнення на об'єкт права комунальної власності за зобов'язаннями власника, інші підстави, передбачені законодавством.

Державні гарантії захисту права комунальної власності встановлені Конституцією України та Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні”:

– право комунальної власності захищається законом на рівних умовах з правами власності інших суб’єктів;

– об’єкти права комунальної власності не можуть бути вилучені в територіальній громаді, передані іншим суб’єктам права власності без згоди безпосередньо територіальній громаді або відповідного рішення ради чи уповноваженого нею органу, за винятком випадків, передбачених законом.

Право власності передбачає правомочності власника на володіння, користування та розпорядження своїм майном. Володіння власністю виступає як закріплення матеріальних благ за конкретними власниками, фактичне утримання об’єктів у сфері їх господарювання та реалізується територіальними громадами через виконання дій органами влади та управління відносно об’єктів власності. Розпорядження комунальною власністю передбачає вирішення юридичної та фактичної долі об’єктів власності уповноваженими на це органами місцевого самоврядування. Користування власністю полягає у вилученні з об’єктів комунальної власності корисних властивостей, які надають можливість задовольнити потреби та інтереси користувача, та реалізується через діяльність органів управління комунальною власністю.

На рівні регіону визначальне значення має інститут спільної комунальної власності.

Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні” визначається, що майно, передане державою до комунальної власності областей і районів або набуто на інших підставах у межах законодавства, є спільною власністю територіальних громад сіл, селищ та міст відповідного району та області. Управління таким майном здійснюють районні та обласні ради або уповноважені ними органи.

Отже, відповідно до Конституції України та Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” сьогодні не існує об’єктів комунальної власності області чи району, а є тільки об’єкти спільної комунальної власності територіальних громад відповідної області та відповідного району.

Спільна комунальна власність може бути у двох формах:

– перша: об’єднує ті об’єкти спільної власності громад, які необхідні для задоволення спільних потреб територіальних громад і перебувають в управлінні обласних і районних рад (як правило, спільна сумісна власність);

– друга: виникає шляхом об’єднання територіальними громадами на договірних засадах об’єктів комунальної власності для виконання спільних проектів, спільного фінансування, утримання та використання таких об’єктів (спільна часткова власність).

Спільна власність територіальних громад може бути як без визначення часток територіальних громад (районна лікарня, обласний заклад культури

тощо), так і з визначенням частки кожної з територіальних громад (будівництво нового підприємства, експлуатація гідроелектростанції тощо). Юридично у першому випадку йтиметься про “спільну сумісну комунальну власність”, а в другому – про “спільну часткову комунальну власність”.

У регіональному управлінні інститут спільної комунальної власності відіграє вагомую роль:

– по-перше, у сфері стимулювання об’єднання зусиль громад, збільшення їх спроможності до самоврядування через об’єднання людського, соціально-інтелектуального, креативного та організаційного ресурсу;

– по-друге, у сфері концентрації матеріальних (майнових, фінансових тощо) ресурсів територіальних громад, що забезпечує матеріальну достатність для реалізації спільних проектів з вирішення спільних соціально-економічних проблем громад.

Тобто через відносини власності відбувається формування певного рівня, достатнього для вирішення місцевих питань спільними зусиллями, більш ефективно.

Управління (в загальному розумінні цього терміна) – функція організованих систем різної природи, що забезпечує їх цілісність, тобто вирішення певних завдань щодо збереження їх структури, підтримку належного режиму їх діяльності, внутрішньо- і міжсистемної взаємодії.

Однак управління майном у випадку, коли власником є органи місцевого самоврядування, має цілу низку особливостей. Адже в основу управлінської діяльності органів місцевого самоврядування покладено задоволення суспільних (колективних) інтересів або реалізація потреб місцевої громади.

На думку Є.Курінного, управління комунальними об’єктами є універсальним, недержавним різновидом владноуправлінської діяльності, яка має підзаконний характер та здійснюється в межах місцевого владного рівня уповноваженими на те компетентними суб’єктами органів місцевого самоврядування відповідно до затверджених програм соціально-економічного розвитку певного села, селища, міста з метою забезпечення всебічної і своєчасної реалізації потреб та інтересів територіальної громади, що мають або повинні мати відповідну нормативно-правову регламентацію.

Управління комунальною власністю – діяльність, спрямована на використання об’єктів комунальної власності залежно від завдань та функцій, які покладені на органи місцевого самоврядування, та надання населенню муніципальних послуг належної якості, необхідних та достатніх для створення сприятливого для проживання соціально-економічного середовища та для забезпечення життєдіяльності відповідної територіальної громади.

Управління комунальною власністю тісно переплітається з іншими напрямками діяльності органів місцевого самоврядування, які включають: зе-

мельну політику і, насамперед, надання ділянок під забудову; забезпечення населення послугами базової інфраструктури; поліпшення фінансової звітності.

З ухваленням Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” було визначено склад комунального майна, а також органи управління ним – відповідні місцеві ради. Згодом, у 1998 р., було прийнято Закон України “Про передачу об’єктів права державної та комунальної власності”, яким врегулювалось питання передавання об’єктів комунальної власності.

Управління комунальною власністю є системою, що являє собою сукупність елементів, які, перебуваючи у взаємовідносинах та взаємозв’язках, створюють певну єдність та цілісність.

Наявна на сьогодні система управління об’єктами комунальної власності зумовлена:

- чинним законодавством;*
- специфікою правового режиму комунальної власності;*
- функціональними особливостями структури комунальної власності (майнового комплексу) територіальної громади.*

Законодавчими засадами системи управління комунальною власністю на сучасному етапі є: Конституція України, згідно із ст. 143 якої територіальні громади міста (селища, села) безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що перебуває в комунальній власності, затверджують програми соціально-економічного розвитку міста (селища, села) і контролюють їх виконання, утворюють, реорганізують та ліквіднують комунальні підприємства, здійснюють контроль за їх діяльністю, вирішують інші питання місцевого значення, зараховані законом до їхньої компетенції); Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” (ст. 29 “Повноваження щодо управління комунальною власністю” та ін.); Господарський кодекс України; Цивільний кодекс України; Бюджетний кодекс України, а також пакет законодавчих актів, що врегульовують окремі питання, форми, повноваження, здійснення господарської діяльності тощо в системі управління комунальною власністю (господарська діяльність, приватизація, оренда, концесія, лізинг, фінансові питання, регіональне замовлення та багато іншого).

Функціональні особливості структури комунальної власності полягають у тому, що її об’єкти мають виконувати подвійне завдання: з одного боку, це виконання функцій органів місцевого самоврядування з надання комплексу громадських послуг на рівні, не нижчому за гарантований державою (соціальне завдання), а з другого – ці об’єкти мають ефективно функціонувати, створюючи економічну основу місцевого самоврядування.

Такі іноді взаємовиключні завдання зумовлюють необхідність синергетичного (від “синергія” – грец. *synergos* – той, що діє разом) підходу в системі управління соціальними об’єктами комунальної власності та при оцінці ефективності використання комунального майна.

Специфіка правового режиму комунальної власності визначається самим змістом цієї форми власності (корпоративно-колективна власність певного соціуму) і полягає в певних обмеженнях щодо здійснення права комунальної власності. Так, відповідно до чинного законодавства об'єкти права комунальної власності мають використовуватись виключно з метою задоволення законних інтересів членів територіальних громад. Використання таких об'єктів з метою отримання прибутку дозволяється лише за умови підпорядкування цілей отримання прибутку задоволенню інтересів членів територіальних громад. Майнові операції, які здійснюються з об'єктами комунальної власності, не повинні порушувати економічних основ місцевого самоврядування, зменшувати обсяг та погіршувати умови надання послуг територіальній громаді. Якщо права власності вилучені в територіальній громаді і передані іншим суб'єктам, такі об'єкти можуть діяти виключно на підставі відповідного рішення місцевої ради чи уповноваженого нею органу за винятком випадків, передбачених законодавством.

Формування управляючої підсистеми системи управління комунальною власністю зумовлено чинним законодавством України.

Відповідно до ст. 142 Конституції України суб'єктом права комунальної власності є територіальна громада.

Територіальна громада набуває і здійснює права та обов'язки суб'єкта права власності безпосередньо, а також через відповідні органи місцевого самоврядування.

Відповідно до п.5 ст. 16 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" від імені та в інтересах територіальних громад права суб'єкта комунальної власності здійснюють відповідні органи місцевого самоврядування.

Слід розмежовувати поняття суб'єкта права комунальної власності та суб'єктів системи управління об'єктами комунальної власності.

Суб'єктами системи управління об'єктами комунальної власності є:

- територіальна громада села, селища, міста (та/або районів міста) безпосередньо;*
- відповідна сільська, селищна, міська рада;*
- виконавчі органи (управління/відділи з питань управління комунальною власністю);*
- сільський, селищний, міський голова та голови рад;*
- місцева державна адміністрація (з окремих питань);*
- органи самоорганізації населення;*
- комунальні унітарні підприємства та комунальні установи;*
- об'єднання територіальних громад;*
- інші фізичні та юридичні особи в разі передавання їм функцій управління в установленому порядку.*

Органи місцевого самоврядування від імені та в інтересах територіальних громад відповідно до закону здійснюють правомочності щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами комунальної власності, у тому числі виконують усі майнові операції.

Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні” та Господарським кодексом України встановлені права та функції управління органів місцевого самоврядування щодо об'єктів комунальної власності: здійснення будь-яких майнових операцій, не заборонених законодавством; передавання їх у постійне або тимчасове користування юридичним чи фізичним особам; здавання в оренду; продаж та купівля; застава; вирішення питання їх відчуження; визначення в угодах та договорах умови використання та фінансування об'єктів, що приватизуються та передаються в користування, оренду, концесію, лізинг.

Доцільність, порядок та умови відчуження об'єктів права комунальної власності визначаються виключно відповідною радою.

Територіальні громади сіл, селищ, міст, районів у містах безпосередньо або через органи місцевого самоврядування можуть об'єднувати на договірних засадах на праві спільної власності об'єкти права комунальної власності, а також кошти місцевих бюджетів для виконання спільних проєктів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, установ та організацій і створювати для цього відповідні органи та служби. Районні та обласні ради від імені територіальних громад сіл, селищ, міст здійснюють управління об'єктами їх спільної власності, що задовольняють спільні потреби територіальних громад.

Доходи від відчуження об'єктів права комунальної власності зараховуються до відповідних місцевих бюджетів і спрямовуються на фінансування заходів, передбачених бюджетами розвитку.

Майнові операції, які здійснюються органами місцевого самоврядування з об'єктами права комунальної власності, як зазначається в законі, не повинні послаблювати економічних основ місцевого самоврядування, зменшувати обсяг та погіршувати умови надання послуг населенню.

Органи місцевого самоврядування мають право:

– вносити пропозиції про передавання або продаж у комунальну власність відповідних територіальних громад підприємств, установ та організацій, їх структурних підрозділів та інших об'єктів, що належать до державної й інших форм власності, якщо вони мають важливе значення для забезпечення комунально-побутових і соціально-культурних потреб територіальних громад;

– на переважне придбання в комунальну власність приміщень, споруд, інших об'єктів, розміщених на відповідній території, якщо вони можуть бути використані для забезпечення комунально-побутових та соціально-культурних потреб територіальних громад;
– володіти об'єктами комунальної власності за межами відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Органи місцевого самоврядування (як і державні органи) не є суб'єктами господарювання. Їх господарська компетенція реалізується від імені відповідної комунальної установи (п. 1 ст. 8 Господарського кодексу України). Тому одним з основних суб'єктів системи управління є як унітарні комунальні підприємства, так і підприємства іншої організаційної форми.

Згідно зі ст. 78 Господарського кодексу України комунальне унітарне підприємство – це підприємство, яке утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності та входить до сфери його управління.

Майно комунального унітарного підприємства перебуває у комунальній власності й закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання (комунальне комерційне підприємство) або на праві оперативного управління (комунальне некомерційне підприємство).

Право господарського відання здійснюють комунальні підприємства, які володіють, користуються і розпоряджаються закріпленим за ними комунальним майном з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна, визначених органом місцевого самоврядування.

Орган місцевого самоврядування здійснює контроль за використанням та збереженням відповідного майна безпосередньо або через уповноважений ним орган, не втручаючись в оперативно-господарську діяльність підприємства.

Такі комунальні підприємства більш характерні для соціально-побутових галузей соціальної інфраструктури, таких як житлово-комунальне господарство, система зовнішнього благоустрою міста, міський транспорт та його обслуговування, торгівля і побутове обслуговування тощо.

Здійснюючи *право оперативного управління* закріпленим за ними майном, комунальні установи та організації володіють, користуються і розпоряджаються майном для проведення некомерційної діяльності в межах, установлених органом місцевого самоврядування. Орган місцевого самоврядування здійснює контроль за використанням і збереженням переданого майна безпосередньо або через уповноважений ним орган і має право вилучати в організації надлишкове майно, а також майно, що не використовується, та майно, що використовується не за призначенням.

Комунальні унітарні установи та організації, за якими майно закріплюється на праві оперативного управління, функціонують здебільшого у галузях соціально-культурної інфраструктури (охорона здоров'я, освіта, культура та ін.).

Статутний фонд комунального унітарного підприємства утворюється органом, у сферу управління якого воно входить, до реєстрації його як суб'єкта господарювання. Мінімальний розмір статутного фонду комунального унітарного підприємства встановлюється відповідною місцевою радою.

Комунальне унітарне підприємство очолює керівник підприємства, що призначається органом, до сфери управління якого входить підприємство, і є підзвітним цьому органу. Найменування комунального унітарного підприємства має містити слова “комунальне підприємство” та вказівку на орган місцевого самоврядування, до сфери управління якого входить це підприємство.

Згідно зі ст. 14 законів України “Про місцеве самоврядування в Україні” та “Про органи самоорганізації населення” створені територіальною громадою органи самоорганізації можуть наділятися відповідною радою частиною не тільки компетенції та фінансів, а й комунального майна. У цьому разі такі органи стають суб'єктами системи управління комунальною власністю.

В окремих об'єкт управління сьогодні все більше виділяються *корпоративні права територіальної громади* – права територіальної громади, яка має частку в статутному фонді (майні) господарського товариства, що включають правомочності на участь цієї територіальної громади в управлінні господарським товариством, отримання певної частки прибутку, дивідендів згаданого товариства та активів у разі ліквідації останнього відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами господарського товариства.

Управління корпоративними правами територіальних громад здійснюється згідно з положеннями ст. 168 Господарського кодексу України, якщо інше не встановлено законом. Від імені територіальних громад їх корпоративні права здійснюються відповідними радами та уповноваженими ними особами, які призначаються відповідною радою з числа працівників її виконавчого органу або визначаються з числа бажаючих громадян та юридичних осіб за результатами проведення конкурсу. Порядок визначення уповноваженої особи та умов здійснення нею корпоративних прав територіальної громади вирішується відповідною радою з урахуванням виду господарського товариства, сфери його діяльності, розміру частки майна, що належить територіальній громаді у статутному фонді цього товариства, та інших обставин.

Керована підсистема (об'єкт управління) включає об'єктивні явища, процеси матеріального світу, що підлягають впливу, перетворенню та використанню.

Об'єкт права комунальної власності – відокремлене майно, що перебуває у власності територіальної громади або у спільній власності двох чи більше територіальних громад.

У ст. 60 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” окреслено основні майнові елементи об’єкта права комунальної власності: рухоме майно; нерухоме майно; доходи місцевих бюджетів; інші кошти; земля; природні ресурси; підприємства, установи та організації, у тому числі банки, страхові товариства, пенсійні фонди; частка в майні підприємств, що належить органам місцевого самоврядування; житловий фонд; нежитлові приміщення; заклади культури, освіти, спорту, охорони здоров’я, науки, соціального обслуговування; інше майно і майнові права, рухомі й нерухомі об’єкти, визначені як об’єкти права комунальної власності, та кошти, отримані від їх відчуження.

Окреме місце в системі управління комунальною власністю займають об’єкти права комунальної власності виключно громадського користування. Це ті об’єкти, які не можуть бути передані юридичним та фізичним особам або відчужені на їх користь. Такі об’єкти визначаються кожною територіальною громадою, їх перелік (за законопроектом про комунальну власність) має наводитися в статуті територіальної громади.

Крім суб’єктів та об’єктів управління, що формують основу будь-якої соціальної-економічної системи, система управління комунальною власністю включає ще й підсистему забезпечення, яка призначена сприяти у здійсненні цілеспрямованого впливу на об’єкт управління.

Формування організаційної структури управління комунальною власністю має спиратись на формування “знизу” – залежно від об’єктів цільового управління, сформованих на базі потреб громади.

Підсистема забезпечення системи управління комунальною власністю включає організаційну структуру, цілі, функції, принципи, методи й технології управління, кадрове та інформаційно-аналітичне забезпечення тощо.

Кадрове забезпечення системи управління комунальною власністю включає відбір та розстановку керівних працівників і спеціалістів органів управління комунальним майном, комунальних підприємств та установ; порядок підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації службовців комунальної сфери; навчання керівних працівників та спеціалістів органів місцевого самоврядування з питань управління і розпорядження комунальним майном, корпоративними правами, з питань приватизації; порядок атестації працівників системи управління комунальною власністю тощо.

Інформаційно-аналітичне забезпечення включає інформаційні бази даних, функціонування яких спрямоване на інформаційну підтримку роботи органів місцевого самоврядування з управління комунальним майновим комплексом міста; інформаційні та довідкові матеріали, аналітичні огляди з організації процесу управління комунальною власністю; нормативні акти з питань управління комунальною власністю; перелік відомостей, обов’язкових для опублікування суб’єктами управління комунальною власністю; звітність про

хід приватизації, склад комунального майна територіальної громади; відомості про грошові надходження від приватизації, оренди, інших способів управління, а також про витрати грошових коштів; відомості про оцінку ефективності управління комунальним майном; інші відомості, пов'язані з управлінням комунальною власністю.

Робота всіх елементів системи управління комунальною власністю в єдиному інформаційному просторі є одним із базисів їх ефективного функціонування та взаємодії. Відкритість, доступність, повнота та достовірність інформації про комунальне майно – необхідна передумова успішного розвитку системи управління комунальною власністю.

Планування і вжиття багатьох конкретних заходів щодо налагодження більш ефективного управління комунальною власністю, як правило, здійснюється місцевою радою або іншим місцевим органом самоврядування.

Разом з тим певні труднощі у сфері управління комунальною власністю пов'язані з відсутністю або нерозробленістю загальної політики й стратегії у сфері управління комунальною власністю.

Тому чітка постановка цілей управління дає змогу громаді розробити певні підходи та принципи управління комунальною власністю, які, у свою чергу, є основою для прийняття конкретних управлінських рішень або ж для вироблення процедур, що підлягають застосуванню в процесі управління комунальною власністю.

Основна (стратегічна) мета ефективного управління комунальною власністю полягає у створенні матеріальних умов для стійкого відтворення благ, що задовольняють соціальні потреби села, селища, міста.

Пріоритетні (тактичні) цілі управління комунальною власністю будуються у повній відповідності із загальними цілями місцевого самоврядування, насамперед:

- утриманням й експлуатацією об'єктів соціальної інфраструктури, необхідних для надання послуг населенню;*
- забезпеченням функціонування інженерної інфраструктури на рівні, що забезпечує їх надійне функціонування й задоволення потреб громади;*
- стимулюванням підвищення економічної активності на території населеного пункту. Таке стимулювання за допомогою належного управління комунальним майном досягається шляхом передавання в оренду або користування тих об'єктів, які в цей момент не потрібні громаді для забезпечення своїх прямих соціальних та інфраструктурних зобов'язань, але на які є попит з боку приватних підприємців і фірм, а також шляхом надання земельних ділянок у комерційне користування.*

Крім того, управління комунальним майном може також мати на меті:

– зменшення й оптимізацію витрат громади на утримання об'єктів, адже крім своїх соціальних, інфраструктурних та інших функцій комунальне майно являє собою значну фінансову цінність, тобто ресурс. Передчасна і прискорена зношеність майна через неправильну експлуатацію завдає прямих збитків територіальній громаді, оскільки це вимагає докладання всіх можливих зусиль, щоб звести цю втрату до мінімуму;

– отримання доходів місцевої ради від використання комунального майна. Збільшення доходів уможливорює відповідне поліпшення або розширення набору послуг, які надаються громадянам. Наприклад, дохід від здавання в оренду нежитлових приміщень, що належать громаді, може використовуватися на благоустрій села, витрати з експлуатації об'єктів соціальної інфраструктури та ін. Доходи від продажу об'єктів, як правило, спрямовуються на капітальні витрати (ремонт шкіл та інші аналогічні капітальні витрати).

Однак отримання доходів від комунальної власності, і особливо від оренди землі, слід здійснювати з деякою обережністю для того, щоб не накладати зайвий тягар на приватних підприємців, інвесторів і кінцевих споживачів їхніх товарів і послуг.

Таким чином, управління комунальним майном передбачає не тільки експлуатацію та ремонт об'єктів, а й прийняття економічно і соціально обґрунтованих рішень про розпорядження ними, у тому числі таких рішень, як продаж того чи іншого об'єкта, переведення об'єкта в розряд джерел доходу або в розряд користувачів.

Управлінські рішення також передбачають вирішення питань про придбання громадою об'єктів, які в цей час їй не належать, при чіткому обґрунтуванні, навіщо вони потрібні територіальній громаді і як це вплине на її фінансове становище.

Серед загальних принципів управління комунальною власністю виділяються такі.

1. *Необхідність оцінювати результативність процесу управління на основі критеріїв соціальної й економічної ефективності.* У разі першого критерію витрати на управління співвідносяться із благами, одержуваними суспільством, у разі другого – з інтегральним господарським ефектом. При цьому використовується ціла система показників.

2. *Цілевизначеність – цей принцип передбачає розробку дерева цілей з виділенням основної і пріоритетних.* Загальна економічна мета – забезпечення стійкого розвитку комунального сектору економіки як складової господарського комплексу міста, селища, села. Реалізація принципу цільового підходу передбачає, що:

– рада усвідомила об'єктивно зумовлені цілі, у тому числі й стосовно кожного конкретного об'єкта (групи об'єктів), і зафіксувала їх у нормативних документах;

– способи досягнення цілей визначалися стосовно кожного об'єкта власності безпосередньо залученими до цього управлінцями, які стимулюються й

відповідають за досягнення запланованого результату й затверджувалися уповноваженим органом.

3. *Прогресивна мотивація.* У цьому плані важливо розробити механізм матеріальної зацікавленості працівників залежно від отриманих результатів. Тут використовуються науково обґрунтована політика дивідендів, прогресивна система оплати праці, просування по службі, система соціального забезпечення, захисту й страхування та ін.

4. *Соціальна й економічна відповідальність суб'єктів управління за стабільність розширеного відтворення власності та ефективність використання її об'єктів.* Безумовно, суб'єкти управління комунальною власністю мають відповідати за збитки, завдані суспільству й місту некомпетентними діями, бездіяльністю, а тим більше корупцією й кримінальними махінаціями в процесі управління.

5. *Комплексність і системність управління.* Цей принцип знаходить вияв у взаємозв'язку функцій керування власністю, загальної мети керування, що забезпечує спрямованість системи елементів керування; єдності дії органів представницької й виконавчої влади, усіх керуючих структур і осіб; органічному поєднанні економічних та адміністративних методів управління; використанні єдиних критеріїв оцінки ефективності керування тощо.

6. *Обов'язковість якісного нормативно-правового регулювання.* Для цього необхідні розробка, прийняття й удосконалення системи нормативних актів, що створюють правове забезпечення керуванню на місцевому рівні, а також внесення відповідних змін у загальнодержавні документи.

7. *Професіоналізм.* Реалізація цього принципу припускає конкурсну систему при залученні суб'єктів управління й систему їх підготовки та підвищення кваліфікації, виключення корупції при прийомі й оцінці рівня кваліфікації менеджерів.

Отже, формулювання цілей і принципів управління сприяє більш цілеспрямованій діяльності у сфері управління комунальною власністю.

У процесі управління комунальною власністю суб'єкти управління реалізують такі функції управління, як: планування та програмування, маркетинг, моніторинг, аудит, облік, контроль, оцінка.

У системі методів управління, зважаючи на особливості об'єктів комунальної власності, мають раціонально поєднуватись нормативно-розпорядчі та суто економічні методи. Так, питання створення та реорганізації комунальних унітарних підприємств, приватизації, відчуження об'єктів комунальної власності вирішується окремими нормативними актами. Передавання об'єктів комунальної власності в делеговане управління (у будь-якій формі) здійснюється в основному за допомогою економічних методів із застосуванням партнерських взаємовідносин між міською владою та підприємницькими структурами.

Стосовно технологій управління слід зазначити, що в управлінні майновими ресурсами територіальної громади можуть застосовуватись такі технології: інформаційно-комунікаційні (передбачають створення Єдиного автоматизованого реєстру, інформаційного порталу, міської геоінформаційної системи, інформаційно-аналітичної служби тощо); залучення приватного сектору до управління комунальними майновими ресурсами (зокрема передавання майна в оренду, концесію, лізинг, приватна фінансова ініціатива, аутсорсинг чи інша форма делегованого управління, внесення майна до статутних фондів господарських товариств, приватизація комунального майна з метою оптимізації структури майнових ресурсів громади), співробітництва між територіальними громадами (укладання міжмуніципальних угод і контрактів, створення міжмуніципальних комунальних підприємств, міжмуніципальних асоціацій) та самоврядного управління (полягають у розробленні концепції управління комунальними майновими ресурсами, здійсненні моніторингу ефективності управління, залученні громади до управління). Застосування таких технологій сприятиме підвищенню ефективності управління майновими ресурсами громади, досягненню соціального (забезпечення належного надання муніципальних послуг населенню) та економічного ефектів (поповнення міського бюджету).

Проте метою кожної з обраних технологій має бути ефективне використання майнових ресурсів за умови не зниження рівня надання того чи іншого виду муніципальних послуг населенню. Більшість муніципальних послуг територіальній громаді надається за місцем проживання її членів, до того ж у територіальній громаді будь-якого населеного пункту є чітко визначені економічні інтереси. Тому вона має бути рівноправним суб'єктом економічних відносин у державі, що досягається, передусім, шляхом реалізації права комунальної власності.

Із формуванням комунального майнового комплексу з усіма відповідними майновими зобов'язаннями та майновими операціями міська влада виступає вже не тільки як адміністративний орган, що представляє інтереси територіальної громади. У цій сфері доцільним є застосування інституту "партнерства" між місцевою владою, бізнес-структурами та територіальною громадою з відповідними "правилами гри".

Партнерство комунального і приватного секторів означає співпрацю між органами місцевого самоврядування та бізнесовими структурами, що має на меті забезпечити фінансування, будівництво, відновлення, управління або утримання об'єктів міської інфраструктури чи надання суспільних послуг. Відмінною характеристикою партнерських відносин виступає та обставина, що вони формуються для досягнення не лише соціально важливих, але й економічно вигідних цілей.

В умовах обмеженості бюджетних ресурсів для реалізації суспільно важливих проєктів, необхідності пошуку додаткових фінансових ресурсів на зазначені цілі, а також низької ефективності при управлінні комунальними май-

новими ресурсами особливо актуальною є взаємодія приватного та комунального секторів.

Досвід країн із розвинутою економікою свідчить про те, що партнерство бізнесу та влади стає своєрідною технологією залучення капіталу приватного сектору до тих сфер, які традиційно фінансувались державою та органами місцевого самоврядування, і дозволяє зменшити навантаження на бюджети всіх рівнів.

Особливістю партнерських відносин між приватним та комунальним секторами є відокремлення відповідальності за комунальні послуги від їх реальних надавачів. Тобто органи місцевого самоврядування залишаються відповідальними за своєчасність, якість та доступність передбачених законодавством послуг населенню, а самі послуги при цьому можуть надаватись приватними структурами.

За визначенням Міжнародної фінансової корпорації, метою публічно-приватного партнерства є надання кінцевому споживачу послуг або засобів за найнижчою ціною і найефективнішим способом, ніж кожна із цих структур може надати самостійно. Партнерство в розвинутих країнах найактивніше спостерігається у сфері телекомунікацій, а сфера електропостачання займає друге місце щодо привабливості для приватних інвестицій; активність приватного сектору в транспортній сфері та сфері постачання води є значно меншою у країнах, що розвиваються. Найбільше партнерських угод укладалося стосовно проектів, що генерують готівкі потоки готівки та дозволяють стягувати платню з користувачів (особливо телекомунікації, порти, аеропорти, електростанції, трубопроводи для природного газу), а сфери енергетики, доріг, міського транспорту, водопостачання та каналізації продовжують отримувати незначні обсяги приватного капіталу.

Залучення приватного партнера до управління майновими ресурсами територіальної громади з метою вирішення питань місцевого значення і забезпечення населення якісними послугами найбільш доцільне в таких сферах, як водопостачання, комунальна енергетика, транспорт, санітарне очищення і вивіз сміття, охорона здоров'я та освіта, тобто у сферах, що традиційно захищені до сфери муніципальних послуг.

В основі партнерства лежать ідеї максимального використання в управлінні майновими ресурсами громади принципів менеджменту приватного сектору, які добре себе зарекомендували на практиці. Основними рисами партнерств виступають:

- високий професіоналізм та сучасний рівень організації праці у відповідних сферах діяльності суб'єктів управління комунальним майном;
- регламентація бізнес-процесів, розробка та впровадження стандартів, обов'язкове дотримання їх у процесі надання послуг територіальній громаді;
- розробка та використання системи показників ефективності та результативності управління;
- забезпечення належного контролю якості та доступності послуг і досягнення кінцевих результатів;
- створення та послідовний розвиток конкурентного середовища в комунальному секторі економіки та у сфері надання послуг населенню;
- економія при використанні та розпорядженні комунальними майновими ресурсами (у тому числі й земельними ділянками та іншою нерухомістю), економія витрат на апарат системи управління комунальним майном;
- розвиток функцій планування та контролю за ефективним використанням ресурсів, необхідних для досягнення цілей управління.

До переваг партнерства комунального та приватного секторів слід зарахувати: зменшення ризику неефективного витрачання коштів; забезпечення ефективного управління об'єктами комунальної власності; збільшення надходжень до місцевого бюджету; передавання інвесторами сучасних ефективних технологій комунальному сектору; збереження навколишнього природного середовища шляхом використання інноваційних технологій та енергозберігаючого обладнання; створення конкурентного середовища, що стимулює розвиток ринкових відносин.

Орган місцевого самоврядування, залучаючи приватного партнера до управління об'єктами комунального майнового комплексу, дбає не про прибуток приватного партнера чи досягнення економічної вигоди, а про задоволення громадських потреб населення міста (досягнення соціального ефекту), яке хоч і не є прямим учасником партнерської угоди, але саме його права та інтереси зобов'язаний захистити орган місцевого самоврядування.

Майно, що перебуває в комунальній власності, є значним ресурсом для розвитку цього інституту, особливо якщо зважати на те, що сьогодні в багатьох населених пунктах України комунальне майно становить значну частку наявних виробничих потужностей, будівель, споруд та приміщень.

Раціональне управління комунальним майном на засадах зняття обмежень щодо доступу до ресурсів, мінімізації витрат для бізнесу, прозорості та конкурентності процедур розподілу майна дає змогу органам місцевого самоврядування як стимулювати розвиток підприємництва, так і максимізувати вигоди для територіальної громади від користування комунальним майном. Це є стимулюючою функцією управління комунальною власністю.

До комунального майна, що становить значний інтерес для територіальної громади, але використовується неефективно через нестачу бюджетних коштів, доцільно застосовувати такі технології залучення до управління комунальними об'єктами приватного сектору як оренда та лізинг. Орендні (в тому числі лізингові) відносини виникають у зв'язку з передаванням в оренду приватному сектору об'єктів комунальної власності – нежитлових приміщень, виробничого обладнання тощо, й отримання натомість у вигляді оплати за користування комунальним майном орендної плати.

Так, в оренду можуть бути надані земельні ділянки, будівлі, споруди, житлові та нежитлові приміщення, недобудовані об'єкти, обладнання та інші об'єкти, які не втрачають своїх властивостей у процесі їх використання. Оренда як технологія залучення приватного сектору до управління комунальним майном сприяє: стабільним надходженням до міського бюджету фінансових ресурсів від використання об'єкта оренди; підтриманню належного технічного стану об'єкта оренди за рахунок коштів орендаря; залученню орендаря до благоустрою прилеглої території, капітального ремонту об'єкта оренди, міських програм розвитку території; залишенню в комунальній власності об'єкта оренди.

Підвищенню ефективності використання комунальних майнових ресурсів та вдосконаленню управління ними має сприяти розробка та затвердження місцевого нормативного документа щодо встановлення на території міста єдиного та прозорого порядку надання майна територіальної громади міста у користування або управління суб'єктам підприємницької діяльності. Установлення та доступність такого порядку створює необхідні умови для доступу приватних (недержавних) підприємств та організацій до комунального майна. В окремих містах такі документи вже діють, але в більшості регіонів це залишається відкритим питанням.

Згідно із законами України “Про місцеве самоврядування в Україні” і “Про оренду державного та комунального майна” органи місцевого самоврядування є суб'єктами орендних відносин і можуть виступати як орендодавцями, так і орендарями. Особливо поширені орендні відносини в користуванні нежитловими приміщеннями об'єктів комунальної власності. Можливість одержати в оренду за прийнятною ціною приміщення є важливою як для суб'єкта підприємництва, який щойно розпочав діяльність, так і для підприємства, що вже працює і розширює свій бізнес.

При цьому для підприємця критично важливою є інформація про всі вільні для продажу чи оренди приміщення, впевненість у тому, що процедура купівлі чи взяття в оренду не буде тривалою та непрозорою, і, зрештою, не потрібно витратити зайві кошти та час на проходження самої процедури.

На досягнення більшого ефекту від оренди комунальних об'єктів впливають такі чинники: рівень поінформованості про комунальне майно, яке передається або може бути передане в оренду (з одного боку, органи місцевого самоврядування через незавершення

інвентаризації не володіють повною мірою інформацією про кількісний та якісний склад комунальних об'єктів, а з другого – потенційні орендарі не мають інформації про комунальні об'єкти, які можуть бути передані в оренду, внаслідок відсутності доступних для загального ознайомлення реєстрів комунального нерухомого майна) та рівень прозорості процедури передавання в оренду комунального майна.

Дієвою технологією залучення приватного сектору до управління комунальним майном виступає передавання майна в концесію. Функціонування підприємств, заснованих на концесійних засадах, сприяє залученню довгострокових інвестиційних ресурсів у комунальний сектор з метою подальшого проведення реструктуризації та модернізації об'єктів комунального майнового комплексу відповідно до світових стандартів. Для України концесія є порівняно новим явищем, тоді як у промислово розвинутих країнах зазначений економічний інструмент практикується вже століттями, забезпечуючи високий рівень надання транспортних та комунальних послуг фізичним і юридичним особам.

Як свідчить зарубіжна практика, концесійні механізми застосовуються тоді, коли мають місце:

- неефективність або низька ефективність управління об'єктами комунальної власності, що призводить до спаду виробництва та розмірів прибутку;*
- нестача бюджетних коштів на фінансування цих об'єктів;*
- неспроможність органів місцевого самоврядування управляти комунальними об'єктами відповідно до вимог та досягнень науково-технічного прогресу;*
- кризові явища в економіці.*

Діяльність на умовах концесії здійснюється відповідно до Закону України “Про концесії”, Господарського кодексу України (гл. 40) та пакета нормативно-правових актів з питань концесійної діяльності.

У концесію можуть бути надані об'єкти права комунальної власності територіальної громади: цілісні майнові комплекси або системи таких комплексів, визначених відповідним органом місцевого самоврядування, об'єкти незавершеного будівництва та законсервовані об'єкти, які можуть бути добудовані з метою надання громадських послуг у сферах діяльності, визначених відповідним органом місцевого самоврядування, спеціально збудовані об'єкти згідно з умовами концесійного договору для задоволення громадських потреб у сферах діяльності, визначених відповідним органом місцевого самоврядування, а також окремі види підприємницької діяльності, спеціально визначені відповідним органом місцевого самоврядування.

Пріоритетними сферами господарської діяльності, об'єкти яких надаються в концесію, законодавство визначає більшість галузей соціально-побутової інфраструктури:

- житлово-експлуатаційну галузь;*
- будівництво і реконструкцію житлового фонду;*
- водопостачання та водовідведення;*
- теплопостачання споживачам;*
- збирання та утилізацію сміття;*
- транспортування та розподіл природного газу;*
- виробництво та (або) транспортування електроенергії;*
- послуги у сфері кабельного телебачення;*
- надання послуг зв'язку та пошти;*
- міський громадський транспорт;*
- створення комунальних служб паркування автомобілів;*
- ресторанне господарство;*
- ритуальні послуги;*
- використання об'єктів соціально-культурного призначення.*

Вибір концесіонерів відбувається переважно на конкурсній основі. Крім істотних умов договору концесії, визначених Законом України “Про концесії” та постановою Кабінету Міністрів України “Про затвердження Типового концесійного договору”, у концесійному договорі за згодою сторін можуть бути передбачені й інші умови, в тому числі й ті, що враховують особливості надання в концесію об'єктів окремих сфер господарської діяльності.

З одного боку, концесія сприяє обмеженню участі органів місцевого самоврядування в економічних відносинах за рахунок передавання господарських функцій бізнесовим структурам, а з другого – збільшенню регулюючих, контрольних та наглядових функцій органу місцевого самоврядування відносно підприємств, переданих у концесію.

Використання концесії в управлінні комунальними майновими ресурсами територіальної громади передбачає ряд переваг як для органу місцевого самоврядування, так і для приватного інвестора. Зокрема, залучаючи приватного партнера до управління комунальним майном, орган місцевого самоврядування має на меті розв'язання соціальних проблем, збільшення надходжень до відповідних бюджетів, підвищення конкурентоспроможності комунальних підприємств, підвищення якості муніципальних послуг. Метою приватного сектору виступає отримання запланованого прибутку, виплата дивідендів, повернення кредиту та процентів на нього, започаткування товарної марки, зайняття вагомого місця на ринку продукції (послуг) відповідної товарної групи.

Крім того, концесія сприяє підвищенню інвестиційної привабливості об'єктів малорентабельного сектору економіки та створенню умов, що дозволяють інвестору вкладати власний капітал у розвиток комунальної інфраструктури. При цьому створені ним на виконання умов концесійного договору

об'єкти автоматично стають комунальною власністю і за територіальною громадою зберігається право власності на вдосконалене, реконструйоване й технічно переоснащене за рахунок інвестора майно.

Упровадження концесійних відносин відкриває можливість для підвищення ефективності використання майна територіальної громади, залучення додаткових інвестицій та відповідного зменшення видатків бюджету на утримання й розвиток об'єктів комунальної власності, збільшення надходжень до бюджету за рахунок концесійних платежів, розв'язання певних господарських проблем, зокрема в житлово-комунальному господарстві, вирішення проблем з об'єктами незавершеного будівництва та законсервованими об'єктами тощо. Стосовно дотримання інтересів територіальної громади важливим є те, що законодавством (зокрема ст. 409 Господарського кодексу України) обумовлюється передбачення в концесійному договорі максимального використання в концесійній діяльності праці громадян України, у тому числі звільнених у зв'язку з ліквідацією комунального підприємства, майно якого передано в концесію.

Наголошуючи на перевагах використання концесії в управлінні комунальними майновими ресурсами територіальної громади, варто згадати і про деякі недоліки концесії. Для територіальної громади, в особі органу місцевого самоврядування-концесієдавця існує ризик втрати контролю за зростанням тарифів, що може бути спричинений намаганням підприємства-концесіонера максимізувати прибуток; ризик втрати контролю над комунальним майном; ризик при виборі інвестора-концесіонера та визначення ступеня ефективності його системи управління (якість надання послуг, реальність інвестиційної програми тощо); ризик невиконання концесіонером умов концесійної угоди, а також ризик отримання концесіонером надприбутків, не обумовлених контрактом. Приватний інвестор-концесіонер ризикує недоотримати запланований прибуток у разі зниження попиту на запропоновані послуги; втратити об'єкт концесійної угоди у випадку виникнення суперечок між місцевими органами влади і концесіонером тощо.

Проте, незважаючи на ці недоліки, застосування концесії в управлінні комунальними майновими ресурсами надасть можливість територіальним громадам отримувати "як соціальний ефект, що проявлятиметься в підвищенні добробуту місцевих жителів, так і економічний, що виражатиметься в зростанні прибуткової бази місцевого бюджету та становленні ринкових відносин".

Не втрачають актуальності і приватизація, акціонування комунальних підприємств та інших об'єктів комунальної власності, створення спільних підприємств за участю комунального майна, передавання в постійне або на певний термін делеговане управління тощо.

Приватизація комунального майна виступає одним із дієвих засобів удосконалення складу та структури комунальної власності, а також засобом підвищення ефективності її функціонування. На користь приватизації свідчить той факт, що в об'єкт, який перебуває в приватній власності, активніше вкладатимуть фінансові ресурси з метою модернізації чи реконструкції. При цьому та-

кий власник ще й сплачуватиме податки та суттєво поповнюватиме місцевий бюджет.

Крім того, приватизація майнових об'єктів сприяє скороченню бюджетних витрат на управління та підтримку нерентабельних і збиткових комунальних підприємств, збільшенню дохідної частини місцевих бюджетів та стабільності надходження коштів у зв'язку з продажем комунальних об'єктів і підвищенням ефективності функціонування приватизованих підприємств. Таке поповнення дохідної частини міських бюджетів дає можливість органам місцевого самоврядування збільшувати масштаби фінансування соціально-економічних програм.

Вирішуючи питання про необхідність застосування приватизації як технології залучення приватного сектору до управління комунальними об'єктами, доцільно враховувати специфіку міського розвитку виробничих сил, наукові, історичні, національні та культурні традиції тощо. Також необхідно чітко визначити, які об'єкти мають залишитись у комунальній власності, а які доцільніше передати приватному власнику.

Прийняття рішення про приватизацію об'єктів комунальної власності має здійснюватись на підставі проведеного оцінювання ефективності використання комунального майна. Збиткові та нерентабельні підприємства підлягають приватизації в першу чергу, що дасть можливість не лише позбутися витрат на їх утримання, а й принесе додаткові кошти до місцевого бюджету.

Світовий досвід показує, що приватному власнику, якщо він хоче конкурувати на певному ринку, доведеться працювати ефективніше та використовувати всі наявні в нього фінансові, технічні, інноваційні та людські ресурси. Комунальне підприємство має можливість номінально завантажувати виробничі потужності для досягнення незбитковості і при цьому не вводити ніяких управлінських чи технологічних нововведень з метою досягнення більшого ефекту.

Враховуючи специфіку функціонування більшості об'єктів комунальної власності, що виявляється у функціональному характері, – вони мають “використовуватись для вирішення питань місцевого значення, задоволення житлово-комунальних, соціально-культурних, побутових та інших потреб населення відповідної територіальної громади”, дещо обмежується можливість їх приватизації чи іншого відчуження.

*До об'єктів, які не підлягають відчуженню та мають залишитись у комунальній власності, належать:
– соціально значущі об'єкти комунального майнового комплексу, до яких зараховують підприємства, що надають безкоштовно гарантований мінімум послуг населенню (зокрема це об'єкти со-*

ціально-культурного призначення, установи охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, охорони громадського порядку та безпеки громадян, протипожежної охорони тощо). Ці об'єкти не можуть бути відчужені й повинні залишатись у комунальній власності, а фінансування їх діяльності має здійснюватися з місцевого бюджету;

– об'єкти, необхідні для надання послуг населенню, при цьому надання послуг населенню здійснюється безкоштовно або за помірну плату, що гарантує їх загальнодоступність для всіх верств населення (комунальне житло, спортивні майданчики, стадіони, басейни, пляжі, бібліотеки, місця відпочинку та дозвілля). Проте це не позбавляє приватні структури права здійснювати діяльність у цих галузях паралельно із комунальними, створюючи умови вільної конкуренції. Майно зазначеної групи може вводитись у господарський обіг з метою наповнення дохідної частини місцевого бюджету, зокрема може передаватись в оперативне управління комунальним установам, оренду, концесію тощо;

– інфраструктурні об'єкти (зокрема шляхи, вулиці та їх освітлення, мости, вокзали, аеропорти);

– підприємства, які надають платні послуги населенню, але можуть бути легко монополізовані (комунальний транспорт, водо-, газо-, електропостачання, телефонний та інші засоби зв'язку й інформації, збір і знищення сміття та відходів);

– інші об'єкти, які мають важливе значення для забезпечення життєдіяльності територіальної громади або економічну, історичну, культурну чи наукову цінність.

Решта комунальних об'єктів (зокрема це об'єкти зі швидким обігом капіталу: підприємства легкої промисловості, торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування тощо) мають бути приватизовані шляхом продажу їх на аукціонах та за конкурсом.

Таким чином, критерієм вибору певних технологій управління комунальними майновими ресурсами має бути економічна доцільність їх подальшого використання, їх роль у забезпеченні життєдіяльності територіальної громади тощо. При цьому об'єкти, що належать до соціально значущих чи рентабельних, мають бути залишені в комунальній власності.

Нині в Україні ще не вирішений цілий комплекс проблем у системі місцевого самоврядування, зокрема щодо окремих позицій правового режиму комунальної власності. Незважаючи на існування комунальної власності в Україні протягом більш ніж 20 років, багато аспектів (нормативно-правовий, організаційний, інформаційний та ін.) проблематики комунальної власності не має остаточного визначення як на законодавчому рівні, так і в практиці місцевого самоврядування.

Нормативно-правовий аспект полягає у відсутності закону про комунальну власність, який би мав повною мірою врахувати специфіку комунальної власності та сприяти становленню ефективної самодостатньої громади. Актуальність вирішення проблем нормативно-правового характеру для управління комунальними майновими ресурсами зумовлена необхідністю забезпечення впливу та контролю з боку територіальної громади за ефективністю та доцільністю управління об'єктами комунальної власності.

Незважаючи на пряму дію конституційних норм, вони все ж потребують детальнішої регламентації. Насамперед це стосується визначення понять управління майном, що є в комунальній власності, об'єктів управління, суб'єктів управління та їх повноважень. При цьому необхідність визначення на законодавчому рівні порядку й особливостей управління об'єктами комунальної власності територіальними громадами та органами місцевого самоврядування обумовлена ст. 92 Конституції України, відповідно до якої виключно законами України визначаються правовий режим власності та засади місцевого самоврядування.

Водночас велика кількість питань, як це уже зазначалося, у сфері комунальної власності й досі залишаються неврегульованими. Відсутність окремого закону про комунальну власність призводить до виникнення постійних конфліктів щодо належності комунальних підприємств. Зокрема, уточнення потребує статус окремих об'єктів комунальної власності, порядок їх передавання до територіальних громад; перелік об'єктів комунальної власності, які не можуть бути відчужені або приватизовані; механізм спільного розпорядження об'єктами комунальної власності тощо. Неврегульовано також багато питань, пов'язаних із формуванням комунальної власності на сучасному етапі, яке полягає в передаванні об'єктів із державної та інших форм власності у власність територіальних громад.

Організаційний аспект передбачає організаційні та практичні можливості управлінської діяльності органів місцевого самоврядування. Майнові ресурси територіальної громади виступають матеріальною основою місцевого самоврядування, призначенням якого є самостійне вирішення питань місцевого значення. Проте на сьогодні об'єкти комунального майнового комплексу виступають найбільш фінансово затратними у плані утримання таких об'єктів за рахунок коштів місцевих бюджетів. При цьому об'єкти комунальної власності є нерентабельними, оскільки отримані кошти від їх використання не покривають витрат на утримання. Таким чином, констатувати економічну самодостатність територіальної громади на сучасному етапі не можна.

Інформаційний аспект зводиться до відсутності в органів місцевого самоврядування повної, об'єктивної інформації про склад майнових ресурсів, ринкову вартість об'єктів комунальної власності. Необхідність створення єдиної інформаційної бази обліку комунальних об'єктів є незаперечною, адже на сьогодні безліч органів місцевого самоврядування, виступаючи монополієм власником на ринку цих об'єктів, не мають вільної та наглядної кількісної картини

щодо об'єктів комунальної власності, не володіють початковою інформацією про такі об'єкти (рік створення, забудови, випуску, заснування, нинішній стан, вартість тощо). На сьогодні в деяких містах у процесі формування комунальної власності було проведено лише початкову інвентаризацію комунальних об'єктів та розпочато створення реєстрів комунальної власності.

Фінансово-економічний аспект полягає в якісному складі майнових ресурсів територіальної громади. Розв'язанню цієї проблеми останнім часом приділяється багато уваги, але невирішених питань залишається багато. Одним із них є формування та ефективне використання комунальної власності як економічної основи місцевого самоврядування та найважливішого об'єкта регіонального управління. Особливої уваги потребує формування комунальної власності на землю та природні ресурси.

Специфіка комунальної власності полягає в складному характері її об'єктів. З одного боку, вони мають цільове призначення, адже призначені для вирішення питань виключно місцевого значення: задоволення житлово-комунальних, соціально-культурних і побутових потреб населення, з другого боку, ці об'єкти винятково багатофункціональні, оскільки вони задіяні у вирішенні широкого кола місцевих питань, зокрема беруть участь у забезпеченні доходів місцевого бюджету (за рахунок реалізації комунального майна, його орендного й іншого використання), зміцненні соціальної інфраструктури території (через розвиток інститутів соціального захисту населення й забезпечення зайнятості), розвитку інженерної інфраструктури (транспортної, інформаційної, побутових комунікацій: дороги, газо- і водопроводів, теплової мережі та ін.), у стимулюванні розвитку малого й середнього бізнесу, створенні й зміцненні ринкової інфраструктури тощо.

Останнє багато в чому стає можливим завдяки доволі різноманітному складу комунальної власності.

Сучасне трактування комунальної власності достатньо відображає її суть, певні аспекти економічного змісту цього поняття. При цьому комунальна власність характеризується такими двома визначальними ознаками, як: прив'язаність до певної територіальної одиниці та тісний взаємозв'язок із забезпеченням соціально-економічних потреб населення цієї територіальної одиниці.

Зазначимо, що комунальна власність є поняттям регіональної економіки. До неї слід підходити як до суто територіального поняття, яке (на відміну від інших форм власності) більш чутливе до так званого чинника простору. Разом з тим комунальна власність одночасно є і формою корпоративно-колективної власності, оскільки вона належить територіальній громаді певної адміністративно-територіальної одиниці в опосередкованій через відповідний місцевий орган влади формі.

Комунальна власність формується відповідно до інтересів населення певного населеного пункту, тому обсяг цієї власності, відсутність або наявність конкретних її об'єктів визначаються розвитком самого села чи міста. У певний момент часу у власності територіальної громади села (селища) може пере-

бувати незначна кількість об'єктів комунальної власності, але це не означає, що така територіальна громада перестала існувати. Комунальна власність має задовольняти різноманітні потреби населення, приносити реальну користь територіальним громадам. А це можливо тільки в тому разі, якщо комунальна власність ефективно використовується, тобто приносить стабільний дохід, забезпечуючи зростання добробуту громадян, або безупинно створює відповідно до її профілю продукт, відтворюючи всі умови існування муніципальної соціально-економічної системи. Комунальна власність визнається й захищається державою так само, як державна, приватна й інші форми власності.

Роль власника вимагає від територіальної громади управління її майном. У світовій практиці управління майном розуміють як процес прийняття й реалізації рішень щодо придбання, використання та відчуження майна.

Формування комунальної власності на сучасному етапі загалом здійснювалось за рахунок об'єктів соціальної інфраструктури, переданих із державної та інших форм власності. У випадку з місцевими радами йдеться про передавання в комунальну власність об'єктів соціальної інфраструктури, які не увійшли до статутних фондів недержавних сільськогосподарських підприємств і перебувають у державній власності. Таке передавання здійснюється відповідно до Закону України "Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності".

Згідно з цим Законом об'єктами передавання є:

- цілісні майнові комплекси підприємств, установ, організацій, їх структурних підрозділів;*
- нерухоме майно (будівлі, споруди, у тому числі об'єкти незавершеного будівництва, приміщення);*
- інше окреме індивідуально визначене майно підприємств;*
- акції (частки, паї), що належать державі або суб'єктам права комунальної власності у майні господарських товариств;*
- житловий фонд та інші об'єкти соціальної інфраструктури, які перебувають у повному господарському віданні чи оперативному управлінні державних підприємств, установ, організацій або не увійшли до статутних фондів господарських товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації), у тому числі не завершені будівництвом.*

Для передавання в комунальну власність підприємства можуть пропонуватися об'єкти, що належать їм на праві колективної, спільної (часткової або спільної) власності, а також об'єкти, які не увійшли до статутних недержавних фондів і перебувають у державній власності, зокрема:

- а) об'єкти соціальної інфраструктури, призначені для надання послуг:
 - освіти (дитячі ясла та дитячі садки, середні загальноосвітні школи першого, другого та третього ступенів);

– охорони здоров'я (заклади діагностичних послуг, послуг з нагляду за хворими, здавання аналізів, надання невідкладної медичної допомоги, перебування в лікарнях, акушерської допомоги та зберігання вагітності в стаціонарних установах тощо);

– соціальної допомоги (будинки-інтернати для людей похилого віку та дітей, спеціальних категорій громадян з обмеженими можливостями самообслуговування);

– культурно-освітніх (клуби та будинки культури, інші приміщення для демонстрації кіно- чи відеофільмів, бібліотеки, читальні зали, лекторії, музеї усіх видів та будинки-музеї);

– спорту (закриті та відкриті споруди з трибунами або огороженими місцями для глядачів чи без місць для глядачів, які придатні для проведення спортивних заходів, навчально-тренувальні центри та бази, спортивні табори, дитячі спортивні школи, центри підготовки скакових та бігових коней, інші об'єкти та споруди з надання послуг, пов'язаних зі спортом);

б) об'єкти житлово-комунального господарства:

– житловий фонд (будинки та гуртожитки). З житловим фондом передаються вбудовані й прибудовані приміщення, крім тих, які приватизовані відповідно до чинного законодавства;

– об'єкти та мережі трансформації, розподілення і подачі електроенергії, природного та зрідженого газу для комунально-побутових потреб населення та закладів соціальної сфери;

– об'єкти та мережі з виробництва, розподілення і подачі теплової енергії для обігріву житла, побутових потреб населення та на комунально-побутові потреби підприємств, установ і організацій;

– об'єкти водопостачання для населення та комунально-побутових потреб підприємств, установ і організацій;

– об'єкти та системи вилучення, обробки, зберігання і транспортування рідких та твердих відходів життєдіяльності людей;

в) незавершене будівництво об'єктів соціальної інфраструктури.

Потрібно зазначити, що майно об'єктів соціальної інфраструктури передається в комунальну власність разом із належними мережами електро-, тепло-, газо-, водопостачання та водовідведення, а також з котельними і бойлерними. Крім того, передаються відповідні служби та засоби (експлуатаційні контори, ремонтно-будівельні дільниці, майстерні, транспортні засоби, прибиральна техніка та ін.) в частині, що визначається комісією з питань передавання об'єктів.

Ініціатива щодо передавання майна об'єктів соціальної сфери та житлово-комунального господарства може виходити від: недержавних сільськогосподарських підприємств щодо власного майна; органів, уповноважених управляти державним майном, Національної академії наук, інших аналогічних самоврядних організацій, яким передано в користування державне майно, місцевих органів виконавчої влади, відповідних органів місцевого самовряду-

вання, підприємств, а також господарських товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації). З пропозицією про передавання об'єктів у власність територіальних громад підприємство (інша організація) звертається офіційним листом до відповідного органу самоврядування: сільської, селищної, міської, районної у місті ради, а в спільну власність сіл, селищ, міст – до районної або обласної ради з урахуванням території проживання мешканців, які користуються послугами цих об'єктів.

Залежно від форми власності на майно, що пропонується для безоплатного передавання, до пропозиції додаються належним чином оформлені виписки з протоколів вищих органів управління галузевих суб'єктів господарювання недержавної форми власності, а саме: загальних зборів членів або зборів уповноважених колективних сільськогосподарських підприємств, відкритих акціонерних товариств та інших господарських товариств недержавної форми власності; загальних зборів трудового колективу щодо об'єктів, споруджених за рахунок власних коштів колишніх державних підприємств, які перебувають на балансі і включені до статутних фондів цих підприємств, та об'єктів державної власності, що не ввійшли до статутних фондів підприємств, створених у процесі приватизації, тощо.

У пропозиціях подається коротка характеристика об'єктів та окремого майна: їх найменування, форма власності, потужність, місцезнаходження, балансова вартість, назва органу, що здійснює управління державним майном. Рішення щодо передавання в комунальну власність об'єктів соціальної інфраструктури державної власності, які не ввійшли до статутних фондів підприємств, створених у процесі приватизації, приймаються органами, уповноваженими управляти державним майном, самоврядними організаціями за згодою відповідних місцевих рад, а в спільну власність територіальних громад міста (селищ, сіл) – за згодою районних або обласних рад.

Після цього пропозиції підприємства щодо передавання об'єктів соціальної інфраструктури у власність територіальних громад розглядають місцеві ради, а в спільну власність міста (селищ, сіл) – районні або обласні ради. Якщо отримана згода на прийняття об'єкта соціальної інфраструктури в комунальну власність, виконавчий орган відповідної місцевої ради у разі передавання об'єктів у комунальну власність територіальних громад міста (селищ, сіл) чи відповідна районна, обласна рада або уповноважений нею орган у разі передавання об'єктів у спільну власність територіальних громад міста (селищ, сіл) створюють комісію з питань передавання, призначають її голову і визначають порядок роботи комісії. До складу комісії включаються представники: місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; підприємств, майно яких підлягає передаванню; органів, уповноважених управляти державним майном, та державного органу приватизації при передаванні державного майна; фінансового органу; місцевих комунальних підприємств; житлово-експлуатаційних організацій та інших заінтересованих підприємств, установ і організацій.

У разі потреби до складу комісії включаються представники підприємств, установ та організацій. Передавання об'єктів здійснюється у місячний термін з дня створення комісії.

Потім місцева державна адміністрація у триденний термін після затвердження акта приймання-передачі об'єкта подає до органів виконавчої влади вищого рівня дані про зміни складу об'єктів, що підлягають бюджетному фінансуванню.

Якщо йдеться про незавершене будівництво, то до акта передачі об'єктів незавершеного будівництва додаються проектно-кошторисна документація, характеристика технічного стану об'єктів, дані про вартість виконаних робіт, перелік непридатних для використання чи експлуатації виробів, конструкцій та матеріалів.

Місцеві ради, у власність яких прийняті об'єкти соціальної інфраструктури, дотримуючись чинних нормативно-правових актів, приймають рішення щодо подальшого їх використання шляхом: закріплення за відповідними організаціями на праві повного господарського відання або оперативного управління; внесення до статутного фонду господарських товариств; приватизації; завершення будівництва.

При цьому враховується потреба у збереженні та використанні за призначенням об'єктів для надання послуг дошкільного виховання, освіти, культури, охорони здоров'я, фізичної культури і відпочинку, соціальної допомоги та поліпшення умов проживання сільського населення. Рішення про використання переданого в комунальну власність житла приймаються з урахуванням вимог Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду". Крім того, органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади сприяють створенню власниками житла об'єднань співвласників для управління, утримання та використання майна будинків і прибудинкових територій, що перебувають у загальному користуванні.

У рішенні про завершення будівництва об'єктів соціальної інфраструктури визначається новий замовник-інвестор, умови фінансування, включаючи в разі потреби погашення заборгованості попереднього замовника. Передавання права на завершення будівництва недобудованих житлових будинків та розподіл загальної площі здійснюються відповідно до затвердженого постановою Кабінету Міністрів України "Положення про порядок передачі права на завершення припинених будівництвом об'єктів житла".

З метою зменшення тягаря на місцеві бюджети видатки, пов'язані з утриманням і капітальним ремонтом об'єктів соціальної інфраструктури, переданих у комунальну власність, протягом бюджетного року, в якому здійснено передавання, фінансуються з бюджетів областей за рахунок трансфертів, передбачених у державному бюджеті на зазначені цілі, та пайової участі недержавних сільськогосподарських підприємств, господарських товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації), тощо, у розмірі 30% від суми їх витрат на утримання згаданих об'єктів за відповідний період минулого року.

Порядок залучення і використання коштів підприємств, господарських товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації), що спрямовуються на утримання об'єктів соціальної інфраструктури, визначається в угодах, які укладаються між підприємствами, господарськими товариствами, створеними у процесі приватизації (корпоратизації), та відповідними органами місцевого самоврядування.

Кошти державного бюджету, залучені під час передавання об'єктів соціальної інфраструктури у комунальну власність, передбачаються відповідним місцевим бюджетам у кварталі, в якому здійснено передавання цих об'єктів.

Крім того, місцеві органи виконавчої влади в інтересах територіальних громад для утримання, реконструкції та завершення будівництва об'єктів можуть об'єднувати на договірній основі бюджетні кошти з коштами підприємств, установ, організацій та населення. Починаючи з бюджетного року, наступного за роком передавання об'єктів соціальної інфраструктури в комунальну власність, видатки, пов'язані з утриманням цих об'єктів, фінансуються з бюджетів сіл (селищ) (у разі передавання об'єктів соціальної інфраструктури у власність їх територіальних громад) або з обласних чи районних бюджетів (у разі передавання об'єктів соціальної сфери у спільну власність територіальних громад сіл і селищ).

Зазначимо, що потреба в коштах місцевих бюджетів, необхідних на утримання об'єктів соціальної інфраструктури, враховується під час щорічного формування показників місцевого бюджету певних регіонів.

Отже, процес передавання об'єктів державної власності у комунальну одночасно привів як до розширення фінансової бази органів місцевого самоврядування, так і до збільшення навантаження на місцеві бюджети.

Майно, що перебуває в комунальній власності, є істотним ресурсом для розвитку підприємництва, особливо, якщо зважати на те, що сьогодні в багатьох селах, селищах та містах України комунальне майно об'єктивно становить лівову частку наявних виробничих потужностей, будівель, споруд та приміщень.

Можливість придбати або одержати в оренду за прийнятною ціною приміщення є важливою як для суб'єкта підприємництва, який щойно зареєструвався та розпочав діяльність, так і для вже працюючого підприємства, що розширює свій бізнес. При цьому для підприємця є критично важливим мати інформацію про всі вільні для продажу чи оренди приміщення, бути впевненим у тому, що процедура купівлі чи взяття в оренду не буде тривалою та непрозорою, і, зрештою, не витратити зайвих коштів та часу на проходження самої процедури.

Більш ефективним та прозорим способом надання комунального майна в оренду є проведення відкритих конкурсів. Проте, по-перше, сьогодні конкурси проводяться лише в разі надходження заяв про оренду конкретного об'єкта від двох чи більше фізичних або юридичних осіб, а по-друге, процедури конкурсу, які встановлюються знову ж таки на місцевому рівні, мають ті самі

недоліки, що й процедури надання комунального майна в оренду, коли на об'єкт є лише один претендент.

Тому лише раціональне управління комунальним майном на засадах зняття обмежень у доступі до ресурсів, мінімізації витрат для бізнесу, прозорості та конкурентності процедур розподілу майна дає змогу органам місцевого самоврядування стимулювати розвиток підприємництва і максимізувати користь для територіальної громади від користування комунальним майном.

Загалом же метою політики органів місцевого самоврядування у сфері управління комунальною власністю є одержання максимального ефекту від її використання. Ефект може бути отриманий як у грошовій формі (наприклад, за рахунок орендної плати), так і формі прямої вигоди (надання послуг населенню).

Комунальна власність, що не приносить достатньої користі або економічного ефекту, може бути приватизована.

Для того щоб визначити доцільність того чи іншого варіанта використання комунальної власності, місцева влада розробляє загальну стратегію управління комунальною власністю на перспективу, а також визначає основні принципи та критерії оцінки ефективності управління. Найчастіше ефект оцінюється за критеріями підвищення рівня життя населення, покращання показників соціально-економічного розвитку, а також збільшення надходжень до місцевого бюджету або зменшення видатків.

Створення надійної матеріальної бази територіальних громад регіону неможливе без відповідного фінансового забезпечення. Насамперед це стосується формування місцевих бюджетів, які б дали можливість повною мірою ефективно надавати громадські послуги та виконувати органам місцевого самоврядування власні й делеговані повноваження.

Питання для самоконтролю

1. Що таке майно?
2. Що таке майнові права?
3. Чим відрізняються поняття “майно” та “власність”?
4. Дайте визначення комунальній власності.
5. Які Ви знаєте основні джерела формування комунальної власності?
6. Хто виступає суб'єктом права комунальної власності?
7. Які правомочності включає право комунальної власності?
8. У чому полягає специфіка комунальної власності?
9. Наведіть складові системи управління комунальною власністю.
10. Охарактеризуйте цілі управління комунальною власністю.
11. Назвіть загальні принципи управління комунальною власністю.

12. Охарактеризуйте повноваження органів місцевого самоврядування у сфері управління комунальною власністю.
13. Які об'єкти державної власності можуть передаватися у власність територіальних громад на безоплатній основі?
14. Назвіть основні підходи до підвищення ефективності використання об'єктів комунальної власності та управління ними.
15. Які майнові об'єкти не повинні відчужуватись та мають залишитись у комунальній власності?
16. Наведіть переваги та недоліки застосування державно-приватного партнерства для територіальної громади.
17. Дайте визначення комунальному унітарному підприємству.
18. Що таке корпоративні права територіальної громади?
19. Чи може об'єкт комунальної власності виступати об'єктом концесії? У яких випадках?
20. Сформулюйте Вашу точку зору щодо основних принципів оптимізації структури майнового комплексу територіальної громади.

Орієнтовний список магістерських робіт

1. Роль комунальної власності у життєзабезпеченні територіальної громади.
2. Напрями удосконалення управління власністю територіальних громад в Україні.
3. Шляхи оптимізації структури майнового комплексу територіальної громади села.
4. Шляхи оптимізації структури майнового комплексу територіальної громади великого міста.
5. Комунальна власність: особливості, проблеми та пріоритети розвитку.
6. Особливості процесу формування майнового комплексу територіальних громад в Україні.
7. Механізм підвищення ефективності управління власністю територіальних громад.
8. Концептуальні підходи до модернізації комунального сектору економіки в Україні.
9. Державно-приватне партнерство у процесі управління комунальною власністю.
10. Упровадження інформаційно-комунікаційних технологій в управління комунальною власністю: проблеми та шляхи вирішення.
11. Майнові ресурси громади як економічний базис формування, існування й розвитку місцевого самоврядування.
12. Підвищення ефективності управління майновими ресурсами територіальної громади.
13. Проблеми формування та ефективного використання майнових ресурсів як економічної основи розвитку територіальних громад.

14. Особливості управління земельними ресурсами територіальної громади.
15. Міжмуніципальне співробітництво в управлінні об'єктами спільної власності територіальних громад.
16. Інститут комунальної власності у світовій практиці: досвід використання.
17. Удосконалення функціонування комунального унітарного підприємства: співвідношення соціальної результативності та економічного ефекту.
18. Інноваційні механізми у вирішенні проблем життєзабезпечення населення.
19. Публічно-приватні партнерства у комунальному секторі економіки.
20. Об'єкти комунальної власності як основний ресурс проектів із розвитку території.

Список використаних джерел

1. *Адамов Б. І.* Комунальна власність як економічна основа місцевого самоврядування / Б. І. Адамов // Актуальні проблеми і досвід місцевого самоврядування у східноєвропейському регіоні : матеріали міжнар. конф. (Донецьк, 28–29 вересня 2001 р.). – Донецьк : ІЕПДНАН України, 2001. – С. 11–17.
2. *Адамов Б. І.* Удосконалення управління комунальними структурами міст / Б. І. Адамов. – Донецьк : ІЕП НАН України, 1996. – 37 с.
3. *Алексєєв В. М.* Власність територіальних громад в Україні: шляхи розвитку : монографія / В. М. Алексєєв. – Чернівці : Технодрук, 2007. – 336 с.
4. *Алексєєв О. Б.* Организационно-управленческий анализ состояния структуры муниципального управления [Электронный ресурс] / О. Б. Алексєєв, П. И. Липшев // Школа муниципального служащего. – Режим доступа : <http://www.prometa.ru>
5. *Алексєєв В.* Приватизація майна комунальної власності / В. Алексєєв // Зб. наук. пр. УАДУ. – Одеса, 2003. – № 2. – С. 168–174.
6. *Бабаєв В. М.* Управління міським господарством: теоретичні та прикладні аспекти : монографія / В. М. Бабаєв. – Х. : Магістр, 2004. – 204 с.
7. *Бодров В.* Державне регулювання економіки регіонів: проблеми теорії і політики / В. Бодров // Зб. наук. пр. УАДУ / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – Вип. 2. – С. 16–21.
8. *Бодрова І. І.* Міжнародний стандарт права органів місцевого самоврядування на утворення добровільних об'єктів: зміст та проблеми реалізації в Україні / І. І. Бодрова // Українська державність : становлення, досвід, проблеми. – Х. : Право, 2001. – С. 48–49.
9. Варіанти залучення приватного сектора у сферу комунальних послуг в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tariffreform.padco.kiev.ua>
10. *Вікарчук О. І.* Концесія у трансформаційній економіці : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.01.01 “Економічна теорія” / Вікарчук О. І. – К. : Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 17 с.

11. Господарський кодекс України : прийнятий 16 січ. 2003 р. № 436-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144.
12. Європейська хартія місцевого самоврядування // Європейська хартія місцевого самоврядування та розвиток місцевої і регіональної демократії в Україні. – К. : Крамар, 2003. – С. 71–78.
13. Загальні засади місцевого самоврядування в Україні : підручник / за заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ; Вид-во “Фенікс”, 2010. – 400 с.
14. *Запатрина И. В.* Потенциал публично-частного партнерства для развивающихся экономик / И. В. Запатрина. – К. : Издат. центр Союза собственников жилья Украины, 2011. – 152 с.
15. *Ільченко Я. В.* Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері управління комунальною власністю / Я. В. Ільченко // Вісн. НАДУ. – 2003. – № 3. – С. 159–165.
16. Інструменти регіонального розвитку в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Вакуленка, О. В. Берданової. – К. : НАДУ, 2013. – 286 с.
17. Коментар до Конституції України / В. Б. Авер’янов, В. Ф. Бойко, В. І. Борденюк [та ін.] ; за заг. ред. В. Б. Авер’янова // Ін-т законодавства Верховної Ради України. – [2-ге вид., виправ. й допов.]. – К. : [б. в.], 1998. – 412 с.
18. Конституція України : прийнята на п’ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
19. *Кравченко В. В.* Основи муніципального менеджменту : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. В. Кравченко, М. В. Пітцик, І. М. Салій ; за ред. В. В. Кравченка. – К. : Атіка – Н., 2003. – 304 с.
20. *Кравчук О. О.* Адміністративно-правове регулювання комунального управління : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Кравчук Олександр Олегович. – К., 2007. – 255 с.
21. *Куйбіда В. С.* Міське самоврядування і управління територіальним розвитком : історичні аспекти, сучасні реалії і проблеми удосконалення / В. С. Куйбіда. – Львів : НАН України ; Ін-т регіон. дослідж., 1999. – 72 с.
22. *Курінний Є.* Комунальне управління: ознаки, принципи, поняття / Є. Курінний // Право України. – 2003. – № 12. – С. 25–29.
23. *Макконнелл К.* Экономика : принципы, проблемы и политика / К. Макконнелл, С. Брю. – М. : Республика, 1992. – Т. I. – 399 с.
24. *Мамонова В. В.* Комунальне господарство як основа ефективного місцевого самоврядування / В. В. Мамонова, О. В. Ольшанський // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х. : ХарРІ УАДУ, 2002. – № 1 (12). – С. 134–143.
25. *Медведєва О. А.* Концесія як правова форма використання державного майна у господарській діяльності недержавними суб’єктами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 “Господарське право; господарсько-процесуальне право” / Медведєва О. А. ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2004. – 19 с.

26. Мельник А. Ф. Муніципальний менеджмент / А. Ф. Мельник, Г. Л. Монастирський, О. П. Дудкіна. – К. : Знання, 2006. – 420 с.
27. Мельник А. Ф. Управління розвитком муніципальних утворень : теорія, методологія, практика : монографія / А. Ф. Мельник, Г. Л. Монастирський. – Тернопіль : Екон. думка, 2007. – 476 с.
28. Монастирський Г. Комунальна власність як економічна основа розвитку муніципальних утворень: проблеми формування та ефективного використання / Г. Монастирський // Управління сучасним містом : щомісяч. наук.-практ. журн. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К. : НАДУ, 2007. – № 1–12 (25–28). – С. 176–183.
29. Підготовка та реалізація проектів публічно-приватного партнерства : практич. посіб. для органів місцевої влади та бізнесу / С. Грищенко. – К. : Фонд Східна Європа – USAID проект “Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність”, ФОП Москаленко О.М., 2011. – 140 с.
30. Про власність : Закон УРСР : прийнятий 7 лют. 1991 р. № 697-ХІІ / Верхов. Рада Української РСР // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – № 20. – Ст. 249.
31. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України : прийнятий 5 жовт. 2000 р. № 2017-ІІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 48. – Ст. 409.
32. Про державно-приватне партнерство : Закон України 1 лип. 2010 р. № 2404-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 524.
33. Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти : Закон України : прийнятий 22 лют. 2000 р. № 1490-ІІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 20. – Ст. 148.
34. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України : прийнятий 11 верес. 2003 р. № 1160-ІV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 9. – Ст. 79.
35. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 черв. 2006 р. № 1001. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
36. Про затвердження Положення про проведення концесійного конкурсу та укладення концесійних договорів на об’єкти права державної і комунальної власності, які надаються у концесію : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квіт. 2000 р. № 642 // Офіц. вісн. України. – 2000. – № 21. – Ст. 187.
37. Про затвердження Типового концесійного договору [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квіт. 2000 р. № 643. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643-2000-%D0%BF>
38. Про зміцнення економічних основ самоврядування міст України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 12.03.94 р. № 84/94 / Президент України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/84/94>
39. Про інвестиційну діяльність : Закон України : прийнятий 18 верес. 1991 р. №1560-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 746.

40. Про комунальну власність в Україні [Електронний ресурс] : проект Закону України від 6 чер. 2008 р. № 2617. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua/...32710>

41. Про концесії : Закон України : прийнятий 16 лип. 1999 р. № 997-XIV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 41. – Ст. 372.

42. Про концесію на будівництво та реконструкцію автомобільних доріг [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 4 лип. 1998 р. № 735/98 / Президент України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/735/98>

43. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України : прийнятий 1 черв. 2000 р. № 1775-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.

44. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України : прийнятий 21 трав. 1997 р. № 280-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

45. Про місцеві державні адміністрації : Закон України : прийнятий 9 квіт. 1999 р. № 586-XIV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 20–21. – Ст. 190.

46. Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування : Закон Української РСР від 7 груд. 1990 р. № 533-XII // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – № 2. – Ст. 5.

47. Про органи самоорганізації населення [Електронний ресурс] : Закон України : прийнятий 11 лип. 2001 р. № 2625-III. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14>. – Назва з екрана.

48. Про оренду державного та комунального майна : Закон України : прийнятий 10 квіт. 1992 р. № 2269-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 416.

49. Про особливості передачі в оренду та концесію об'єктів централізованого водо-, теплопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності [Електронний ресурс] : Закон України : прийнятий 21 жовт. 2010 р. № 2624-VI. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2624-17>

50. Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності : Закон України : прийнятий 3 берез. 1998 р. № 147/98-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 34. – Ст. 228.

51. Про поетапну передачу до комунальної власності об'єктів соціальної інфраструктури [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 груд. 1996 р. № 1443. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1443-96-%D0%BF>. – Назва з екрана.

52. Про поетапну передачу до комунальної власності об'єктів соціальної інфраструктури, які належать суб'єктам підприємницької діяльності [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 лют. 1996 р. № 222. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-96-%D0%BF>

53. Про приватизацію державного майна [Електронний ресурс] : Закон України : прийнятий 4 берез. 1992 р. № 2163-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2163-12>
54. Про природні монополії : Закон України : прийнятий 20 квіт. 2000 р. № 1682-ІІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 30. – Ст. 238.
55. Про прискорення передачі об'єктів соціальної інфраструктури права державної власності у комунальну власність [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 15 чер. 1999 р. № 648/99. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/648/99>
56. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування : Закон України : прийнятий 15 лип. 1997 р. № 452/97-ВР // Уряд. кур'єр. – 1997. – 24 лип.
57. Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю і власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною власністю) [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 лист. 1991 р. № 311. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=311-91-%EF>
58. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України : прийнятий 8 верес. 2005 р. № 2850-ІV // Уряд. кур'єр. – 2005. – 12 жовт.
59. Про столицю України – місто-герой Київ [Електронний ресурс] : Закон України : прийнятий 15 січ. 1999 р. № 401-ХІV. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/401-14>
60. Про схвалення Концепції розвитку державно-приватного партнерства у житлово-комунальному господарстві [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 верес. 2009 р. № 1184-р. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1095.5357.0>
61. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квіт. 2014 р. № 333-р. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>
62. *Салій І.* Українські міста: питання власності і муніципального управління : навч. посіб. / І. Салій. – К. : ТОВ “УВПК “ЕксОб”, 2001. – 416 с.
63. Словник з регіональної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.egu.org.ua/index.php?page=883>
64. *Сментина Н. В.* Ефективність управління комунальною власністю на базі впровадження оціночної діяльності (на прикладі міст Одеської області) : дис. ... канд. екон. наук : 08.02.03 / Сментина Н. В. – Одеса, 2006. – 175 с.
65. *Стеченко Д. М.* Інноваційні форми регіонального розвитку : навч. посіб. / Д. М. Стеченко. – К. : Вища шк., 2002. – 254 с.
66. Теорія фінансів : навч. посіб. / за заг. ред. О. Д. Василика. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 480 с.

67. *Толкованов В. В.* Європейська хартія місцевого самоврядування та розвиток місцевої і регіональної демократії в Україні / В. В. Толкованов, М. О. Пухтинський. – К. : Крамар, 2003. – 400 с.
68. *Хороших В. В.* Стратегія розвитку муніципальної власності місцевого самоврядування : дис. ... канд. наук держ. упр. : 25.00.04 / Хороших В. В. – Донецьк, 2008. – 203 с.
69. Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
70. *Циганкова М. О.* Ідентифікація інвестиційного партнерства держави та бізнесу / О. М. Циганкова. – К. : ЕП, 2006. – С. 101–115.
71. International Finance Corporation, The Environmental and Social Challenges of Private Sector Projects: IFC's Experience, World Bank, Washington DC, 2002.
72. *Izaguirre A.* Activity Down by 13 Percent in 2003 / The World Bank Group Private Sector Development Presidency, 2004. – № 274.

ТЕМА 9 ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ

- *Визначення поняття “фінанси регіону”*
- *Визначення фінансового потенціалу та його складових*
- *Характеристика бюджетного, податкового, інвестиційного та кредитного потенціалів*
- *Фінансові ресурси домогосподарств і суб’єктів господарської діяльності*
- *Фінансова спроможність регіонів*

Процеси децентралізації, що спрямовані на розв’язання проблем життєзабезпечення територіальних громад, зумовлюють підвищення уваги до питань фінансової самостійності, структури економіки та рівня її розвитку на відповідній території. У контексті викладеного постає потреба в уточненні характеру і змісту фінансових ресурсів, джерел, що їх формують.

Фінанси (лат. “financia” – готівка, дохід) – сукупність усіх грошових коштів, що перебувають у розпорядженні підприємства, держави, а також система їх формування, розподілу й використання. Це сукупність економічних відносин, що виникають у процесі формування та використання централізованих і децентралізованих грошових фондів.

Фінансові ресурси регіону – грошові кошти місцевого самоврядування та фінансові ресурси підприємств та організацій, населення, що утворюються в процесі відносин, пов’язаних із розподілом і перерозподілом частини вартості ВВП та залучаються місцевими органами влади для забезпечення економічного і соціального розвитку регіону.

Місцеві (регіональні) фінанси – система економічних відносин, за допомогою якої розподіляється і перерозподіляється національний дохід для економічного й соціального розвитку території.

І.Ткачук фінансові ресурси регіону визначає як “сукупність доходів, створених у процесі діяльності всіх підприємств і господарюючих організацій, що розташовані на його території, а також коштів населення, які формуються в порядку перерозподілу фонду заробітної платні і залучених із зовні асигнувань”.

На думку О.Суховірської, під регіональними фінансовими ресурсами розуміється сукупність доходів, створених господарським комплексом регіо-

ну, і заощадження громадян, а також кошти, що надійшли в результаті їх територіального перерозподілу.

Формування фінансових ресурсів значною мірою залежить від масштабів та ефективності економічного комплексу регіонів. Серед головних чинників, які безпосередньо визначають обсяги фінансових ресурсів, утворених на рівні регіонів, є:

- галузева структура регіональних комплексів та їх дохідність, що визначає обсяги податкової бази;
- відмінності між регіонами в рівнях соціально-економічного розвитку;
- ефективність використання місцевих ресурсів багатопільового призначення (трудових, земельних, водних);
- рівень розвитку соціальної та виробничої інфраструктури сільської місцевості;
- рівень забруднення навколишнього природного середовища, що призводить до диференціації обсягів витрат у сфері надання державних і громадських послуг та цін на ці послуги.

Згідно з Європейською хартією місцевого самоврядування фінансова автономія місцевого самоврядування передбачає право органів місцевого самоврядування на володіння і розпорядження власними коштами, достатніми для здійснення функцій і повноважень цих органів. Частина ж зазначених коштів має надходити за рахунок місцевих податків і зборів, ставки яких у межах закону повинні визначати самі органи місцевого самоврядування.

Фінансові ресурси регіону можна представити таким чином.

Перша складова – це власні бюджети, тобто кошти місцевих бюджетів та зведеного бюджету області на цілі розвитку свого регіону. Тут можна виділити низку найважливіших позицій, які б дали змогу підвищити рівень фінансової забезпеченості власних регіональних програм, зокрема:

- збільшення розміру доходної частини місцевих бюджетів;
- концентрація коштів кількох місцевих бюджетів для виконання спільних програм.

Друга складова – підтримка за рахунок коштів державного бюджету країни. У цій групі підвищення дієвості фінансової підтримки з боку держави може здійснюватись по таких головних позиціях:

- підтримки розвитку регіонів за рахунок трансфертів та субвенцій, що передбачені в державному бюджеті;
- системи заходів із соціально-економічного розвитку регіонів, що були включені до відповідних державних програм і які будуть здійснюватись безпосередньо за рахунок коштів держбюджету;
- підтримки програм регіонального розвитку шляхом компенсації державою процентів за взяті кредити, що використовуються для реалізації регіональних програм.

Третя складова – це залучення на цілі соціально-економічного розвитку регіону небюджетних коштів шляхом участі в реалізації регіональних проектів

бізнесу, населення, громадських структур тощо. Такі засоби підтримки можна класифікувати залежно від рівня, з якого вони надаються, а саме як загальнодержавні заходи підтримки, та як місцеві, що здійснюються структурами свого регіону. Загальнодержавні заходи спрямовані передусім на сприяння залученню іноземних інвестицій, а також створення відповідного законодавчого та нормативного поля, яке б стимулювало або навіть у ряді випадків не заважало участі бізнесу в реалізації регіональних програм. На місцевому рівні такі заходи повинні максимально бути конкретизованими і, зокрема, стосуватись таких питань, як вплив місцевих органів влади на розширення рівня та конкретних форм соціальної відповідальності бізнесу, на створення регіональних інвестиційних фондів, передусім цільового характеру, на залучення вітчизняних та іноземних інвесторів до проектів, що приводять до збільшення кількості робочих місць, покращення інфраструктури, вирішення соціальних питань.

Фінансові ресурси завжди є обмеженими. Тому їх залучення потребує створення певних умов. Фінансові ресурси можуть бути мобілізовані тільки тими суб'єктами господарювання регіону, які мають можливості їх раціонального використання. Надання фінансових ресурсів певним суб'єктам, як правило, передбачає їх повернення в установлені строки, платність, забезпечення, цільовий характер використання та виконання інших вимог. Разом з тим фінансові ресурси можуть надаватись суб'єктам і на безповоротній основі. Такі операції мають місце в процесі емісії і розміщення акцій, державного фінансування, безоплатної передачі ресурсів та ін.

Однією із важливих проблем, розв'язання якої необхідне для формування та нарощування виробничого потенціалу, забезпечення збалансованого розвитку регіонів, є вдосконалення механізму формування та використання їх фінансових ресурсів, підвищення завдяки цьому загальної ефективності наявного фінансового потенціалу.

Сучасні реалії економічного розвитку об'єктивно вимагають постійного покращення механізмів функціонування економічних відносин. На думку Р.Жебчука, лідером стає той, хто своєчасно реагує на зміну умов господарювання та максимально ефективно використовує свій потенціал для розвитку. Фінансовий потенціал являє собою сукупність фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні конкретної території, тобто визначає її фінансову спроможність – кошти, що можуть бути залучені до бюджету, а також ті, які можуть бути інвестовані в економічний розвиток регіону. Дослідимо сутність кожного окремого поняття, що вкладені у зміст дефініції “фінансовий потенціал регіону”.

Фінансовий потенціал регіону – сукупність усіх видів фінансових ресурсів на території певного регіону.

Термін “фінансовий потенціал” в останні роки широко вживається економістами та політиками, проте його суть та складові не отримали точного визначення. Зокрема, в економічній літературі

зазначене словосполучення використовується як синонім терміна “податковий потенціал”, що обумовлюється перекладом на українську мову відповідного англомовного поняття, що використовується в зарубіжній практиці, інші автори виходять за межі бюджетно-фінансових відносин і ототожнюють його з інвестиційним потенціалом території, що включає інвестиційний потенціал населення, бюджетів, підприємств, а також фінансових інститутів. В етимологічному значенні термін “потенціал” походить від латинського слова “potential” й означає “приховані можливості”, які в господарській практиці завдяки праці можуть стати реальністю. У широкому розумінні цей термін трактують як можливість, наявні сили, запаси, засоби, які можуть бути використані, або як рівень потужності. Глумачний словник української мови також під цим терміном розуміє “приховані здатності, сили для якої-небудь діяльності, що можуть виявитися за певних умов”. Енциклопедія трактує вказаний термін як “ступінь, потужність (скриті можливості) у якому-небудь відношенні...”. Таким чином, терміни “потенціал”, “потенційний” означають наявність прихованих можливостей, які ще не проявилися, або здатність діяти у відповідних сферах.

Отже, фінансовий потенціал можна визначити як сукупність фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні конкретної території, тих можливостей, що визначають її фінансову спроможність, тобто кошти, що можуть бути залучені до бюджету, а також ті, які можуть бути інвестовані в економічний розвиток регіону.

Наявність в українській науці великої кількості визначень поняття “фінансовий потенціал” свідчить про:

- відірваність вітчизняної економічної науки від процесів, перетворень і явищ, які сьогодні відбуваються в українській економіці;*
- певне нерозуміння функціонування ринкової економіки та її законів, які поступово, але неухильно приходять на зміну командно-адміністративній системі, або принаймні про невдалу спробу поєднати закономірності цих двох систем в єдиному симбіозі.*

Фінансовий потенціал відіграє визначальну роль у підтримці стабільності економіки, забезпеченні пропорційного та збалансованого функціонування різних її галузей, підвищенні рівня життя населення регіону. Фінансовий потенціал регіону містить три рівні зв'язків і відносин, об'єднаних спільним простором.

По-перше, фінансовий потенціал регіону відображає сукупність фінансових ресурсів, накопичених територіальною економічною системою в процесі її становлення, функціонування та розвитку.

По-друге, він має характеризувати рівень нинішнього практичного застосування і використання наявних можливостей та ресурсів, що забезпечує розмежування реалізованих і нереалізованих можливостей, а також гнучкість і маневреність розвитку економіки регіону відповідно до зміни умов та ситуації.

По-третє, він орієнтується на розвиток у майбутньому. Поєднуючи в собі сталу та змінну складові, фінансовий потенціал містить як вірогідні елементи майбутнього розвитку, пов'язані, наприклад, з інвестуванням.

Фінансовий потенціал регіону це і ресурси, і резерви, і можливості, які пов'язані з його минулим, сьогоднішнім і майбутнім.

Фінансовий потенціал регіону є економічною категорією, яка динамічно поєднує сформовані фінансові ресурси та можливості їх використання, що досягається через управління фінансовими потоками регіону. Серед основних складових фінансового потенціалу регіону слід виокремити: бюджетний, податковий, інвестиційний, кредитний потенціали, потенціал (фінансові ресурси) суб'єктів господарської діяльності та населення регіону.

На сучасному етапі розвитку економічних відносин в Україні значно посилюється роль місцевих органів влади в економічному та соціальному розвитку територій, що викликає необхідність їх розширення та зміцнення фінансової бази, розв'язання низки проблем, пов'язаних з удосконаленням методів використання фінансових ресурсів адміністративно-територіальних утворень, інструментів фінансування інвестиційних проектів і капітальних вкладень, тому важливе місце в системі фінансового забезпечення регіону займає бюджетний потенціал.

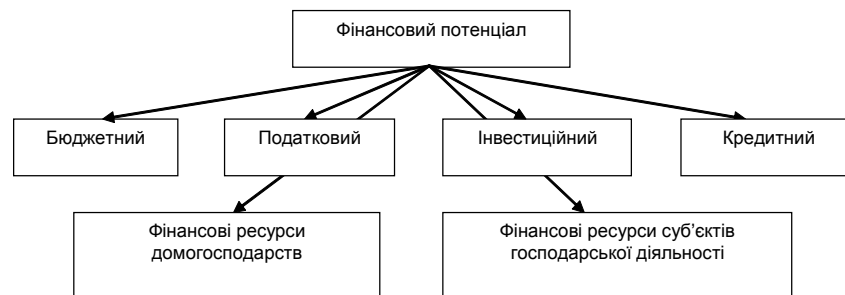

Рис. 9.1. Складові елементи фінансового потенціалу

Бюджетний потенціал – наявний фактичний обсяг ресурсів, що акумулюються бюджетною системою на регіональному рівні.

Характеристика поняття “бюджетний потенціал” різними науковцями:

- оцінка можливостей надходження в майбутньому до бюджету території максимального обсягу фінансових ресурсів від оподаткування за рахунок неподаткових надходжень і коштів цільових фондів (Е.Балацький);*
- загальний обсяг грошових коштів, які можуть бути акумульовані за рахунок усіх джерел у бюджет адміністративно-територіального утворення за конкретний період часу та за існуючих умов господарювання (Р.Жебчук);*
- максимально можливі видатки, які може дозволити собі бюджет з огляду на власну дохідну частину, з точки зору отриманих податкових платежів та ефективності їх використання (С.Зенченко);*
- сукупність податкових і неподаткових надходжень, доходів від операцій із капіталом і надходжень до цільових фондів (К.Іоненко);*
- загальна величина доходів і структура видатків бюджету (І.Кичко);*
- сукупність усіх грошових коштів, які акумулюються і перерозподіляються через бюджет, бюджетні повноваження органів державної влади й органів місцевого самоврядування (А.Лучка);*
- частина фінансових ресурсів, які місто може отримати у вигляді допомоги з державного бюджету (міжбюджетні трансферти) та неподаткові надходження (В.Маслій);*
- реальні можливості максимального використання наявного ресурсного потенціалу бюджетної системи протягом визначеного періоду часу (Ю.Пасічник);*
- здатність території акумулювати необхідну кількість фінансових ресурсів для забезпечення наявних потреб з урахуванням економічного стану та тенденцій розвитку, збалансованість між потребами території та її можливостями (С.Фролов).*

Сектор державних фінансів сьогодні потребує реформування, оскільки наявність перманентного дефіциту державного бюджету й суттєвого дисбалансу в процесі перерозподілу фінансових ресурсів між бюджетами різних рівнів не сприяють фінансовій самодостатності територіальних громад. Рівень фінансової самостійності окремої адміністративної одиниці має підвищити якісна трансформація організації бюджетних відносин на рівні окремого регіону, що, у свою чергу, зменшить диспропорції в розподілі фінансових ресурсів держави.

Бюджетний потенціал характеризується системою показників, що відображають співвідношення доходів і витрат, тобто під бюджетним потенціалом регіону слід розуміти сукупність економічних і нормативно-правових умов, що дають змогу сформувати оптимальну величину доходів, які покривають нормативні витрати регіону, а також забезпечити їх цільове й ефективне використання.

Бюджетний потенціал є важливою складовою системи бюджетного планування. За допомогою оцінювання бюджетного потенціалу можна ранжувати території, що дасть можливість підвищити ефективність управління бюджетними ресурсами. Території з низьким рівнем бюджетного потенціалу отримують державні трансферти на підвищення їх дохідної спроможності, а ті, що мають високий потенціал, є привабливими для надання державних інвестицій та гарантій, оскільки їх інвестиційні ризики значно нижчі.

Бюджетна забезпеченість регіону – це співвідношення між розрахунковими податковими доходами на одного жителя, які можуть бути отримані консолідованим бюджетом суб'єкта України, виходячи з рівня розвитку та структури економіки і (або) податкової бази, і аналогічним показником у середньому за консолідованими бюджетами суб'єктів України з урахуванням структури населення, соціально-економічних, географічних, кліматичних та інших об'єктивних факторів та умов, що впливають на вартість надання одного і того ж самого обсягу державних і муніципальних послуг із розрахунку на одного жителя.

Крім того, формування та реалізація бюджетного потенціалу має базуватися не лише на економічних засадах щодо нарощування дохідної частини місцевих бюджетів, а й на раціональному використанні всіх потенційних їх можливостей, ефективному застосуванні міжбюджетних трансфертів.

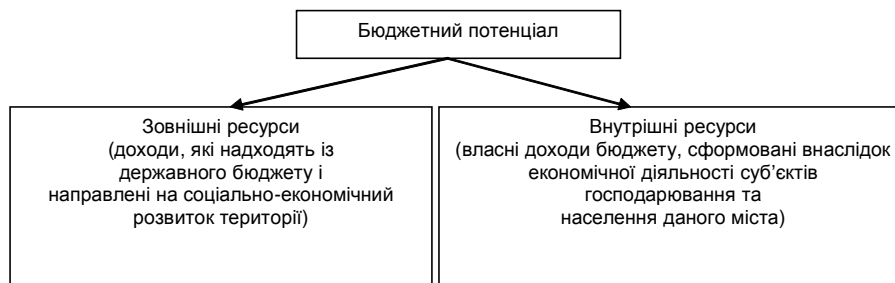

Рис. 9.2. Складові бюджетного потенціалу

За визначенням В.Бороноса, бюджетний потенціал регіону є сумою внутрішнього та зовнішнього потенціалів, які вже використовуються, а також резервів, що можуть бути залучені для його примноження в майбутньому. З одного боку, він характеризує потенційну можливість акумулювання фінансових ресурсів у бюджеті відповідного рівня, а з другого – слід виділяти реальний бюджетний потенціал, який фактично здатен сформувати регіон у визначених державою умовах.

Реальний бюджетний потенціал – це фактичний обсяг бюджетних ресурсів, акумульованих бюджетною системою на регіональному рівні; величини

на грошових коштів, що формуються внаслідок використання фінансових ресурсів (кошти державного та місцевих бюджетів, цільові фонди, надходження від майнової та фінансової діяльності регіональних органів влади тощо).

Джерелом формування таких коштів є економічна діяльність населення та господарюючих суб'єктів регіону. Трансферти, які надходять із державного бюджету і спрямовуються на підтримку та розвиток регіональної соціальної (фінансування закладів охорони здоров'я, освіти, науки, культури та інші) та комунальної (благоустрій території, придбання комунального автотранспорту, забезпечення функціонування житлово-комунального господарства тощо) інфраструктур, соціальний захист населення, утримання місцевих органів влади є основним джерелом формування реального бюджетного потенціалу регіону в Україні.

Бюджетний потенціал є складною, динамічною системою, яка характеризується постійною зміною взаємозв'язків між його елементами в часі та просторі, і визначає:

- поточне фінансове становище регіону;
- перспективи його зміни;
- якість управління бюджетом.

Формування та реалізація бюджетного потенціалу має базуватися не лише на економічних засадах щодо нарощування дохідної частини місцевого бюджету за рахунок посилення оподаткування, а й спрямовуватися на реформування організаційної системи управління фінансами адміністративно-територіальної одиниці.

Ефективна політика використання розпорядниками бюджетних коштів акумульованих додаткових фінансових ресурсів сприятиме стимулюванню суб'єктів господарювання і населення до підвищення власних потенційних можливостей та більшої продуктивності праці, що приведе до синергічного ефекту від їх взаємодії. Зацікавленість органів місцевого самоврядування в раціональному використанні всіх потенційних можливостей суб'єктів господарювання відповідного регіону дасть змогу розширити напрями їх діяльності і, відповідно, збільшити обсяги надходжень до бюджету, що, як наслідок, приведе до зростання бюджетного потенціалу.

Зростання бюджетного потенціалу передбачає:

- наділення органів місцевого самоврядування додатковими повноваженнями в розрізі бюджетного процесу та податкової сфери;
- збільшення можливостей органів місцевого самоврядування в межах формування дохідної частини бюджету міста за рахунок неподаткових надходжень і взаємовідносин із комунальними підприємствами;
- формування фінансово спроможного бюджету розвитку на основі впровадження самостійних засад його формування та використання органами місцевого самоврядування;

– впровадження дієвої програми щодо оптимізації оподаткування та боротьби з легалізацією коштів, отриманих злочинним шляхом, за рахунок збільшення кількості суб'єктів господарювання, що сплачуватимуть податки, а не збільшення бази оподаткування або видів податків. Тобто зосередити зусилля всіх органів місцевого самоврядування на мінімізації обсягів тіньової економіки в місті.

Фінансовий простір включає податкові та неподаткові надходження, трансферти, запозичення на фінансових ринках тощо.

Фіскальна політика держави спрямована на збирання податків, стимулювання економічного зростання і зайнятості, вирішення завдань структурної, регіональної та соціальної політики.

Наявність фіскальної автономії місцевих органів влади в сучасних умовах не лише сприяє реалізації принципу субсидіарності надання публічних послуг, а й забезпечує розвиток інфраструктури, спрямованої на диверсифікацію національного виробництва та підвищення конкурентоспроможності регіонів. Досконалий аналіз ресурсної бази регіону дає змогу проводити регіональні прогнози розвитку.

Регіональна фіскальна політика – це сукупність дій регіональних органів державного регулювання для забезпечення функцій держави на рівні регіону.

Податкоспроможність регіону – це:
– здатність територіально-адміністративної одиниці акумулювати податкові надходження до бюджетів усіх рівнів за наявності в них певних можливостей, масштабів економічної діяльності та рівня суспільної ефективності функціонування господарства;
– обсяг реальних і потенційних ресурсів регіону, які підлягають оподаткуванню та можуть бути об'єктом оподаткування при розширенні його податкової бази (широке розуміння);
– реальний обсяг податків, зборів та інших обов'язкових платежів, які акумулюються на регіональному рівні (вужьке розуміння).

В Україні спостерігається тенденція до глибокої бюджетної залежності від міжбюджетних трансфертів і мінімального приділення уваги неподатковим джерелам доходів.

Фактична база оподаткування регіону – це сукупність податкових баз платників податків і зборів, зареєстрованих на певній території. Під час розрахунку визначають обсяг поточних нараху-

вань за відповідний період і сплату поточних платежів, які не нараховуються.

Потенційна база оподаткування формується за рахунок:

- поточних нарахувань і зборів;
- фактичної сплати поточних платежів, які не нараховуються; повернення переплат із бюджету;
- суми коштів, на яку скорочено податкову заборгованість податків і зборів до бюджету, що утворилися за рахунок несвоєчасної сплати платежів.

Для визначення територіальної справедливості оподаткування й надання регіонам фінансової підтримки з боку держави особливого значення набуває оцінка реальної та потенційної податкоспроможності.

Реальна податкоспроможність відображає фактичні податкові вилучення в платників податків, які перебувають на території певного регіону (або під його юрисдикцією) для забезпечення дохідної частини бюджетів різних рівнів у певний історичний час за певного рівня розвитку продуктивних сил, тобто податкові платежі до місцевих бюджетів.

Потенційна податкоспроможність регіону – це його можливість щодо мобілізації податкових доходів до бюджетів усіх рівнів за умови задіяння всіх регіональних ресурсів.

Порівняння податкового потенціалу із податкоспроможністю адміністративно-територіальних одиниць дає змогу виявити резерви збільшення доходів місцевих бюджетів.

Індекс відносної податкоспроможності, що використовується в розрахунках, не стимулює місцеві органи влади докладати більших зусиль зі збирання податків, оскільки в майбутньому це приведе до його зростання, тому реалізація фінансового вирівнювання територій має спиратися на певну, чітку та загальну для всіх методику визначення необхідного обсягу додаткових централізованих коштів, які надійдуть на місця, в основі якої буде використання потенційно можливих надходжень доходів на певній території – податковий потенціал.

На сьогодні весь спектр поглядів вітчизняних та зарубіжних дослідників відносно сутності поняття “податковий потенціал” можна узагальнити як: максимально можливу величину податкових надходжень, розраховану з урахуванням розміру оподаткованої бази, діючих ставок і порядку нарахування податків; очікуваний обсяг доходів, який може бути зібраний на визначеній території; максимально можливу суму нарахувань податків в умовах діючого податкового законодавства.

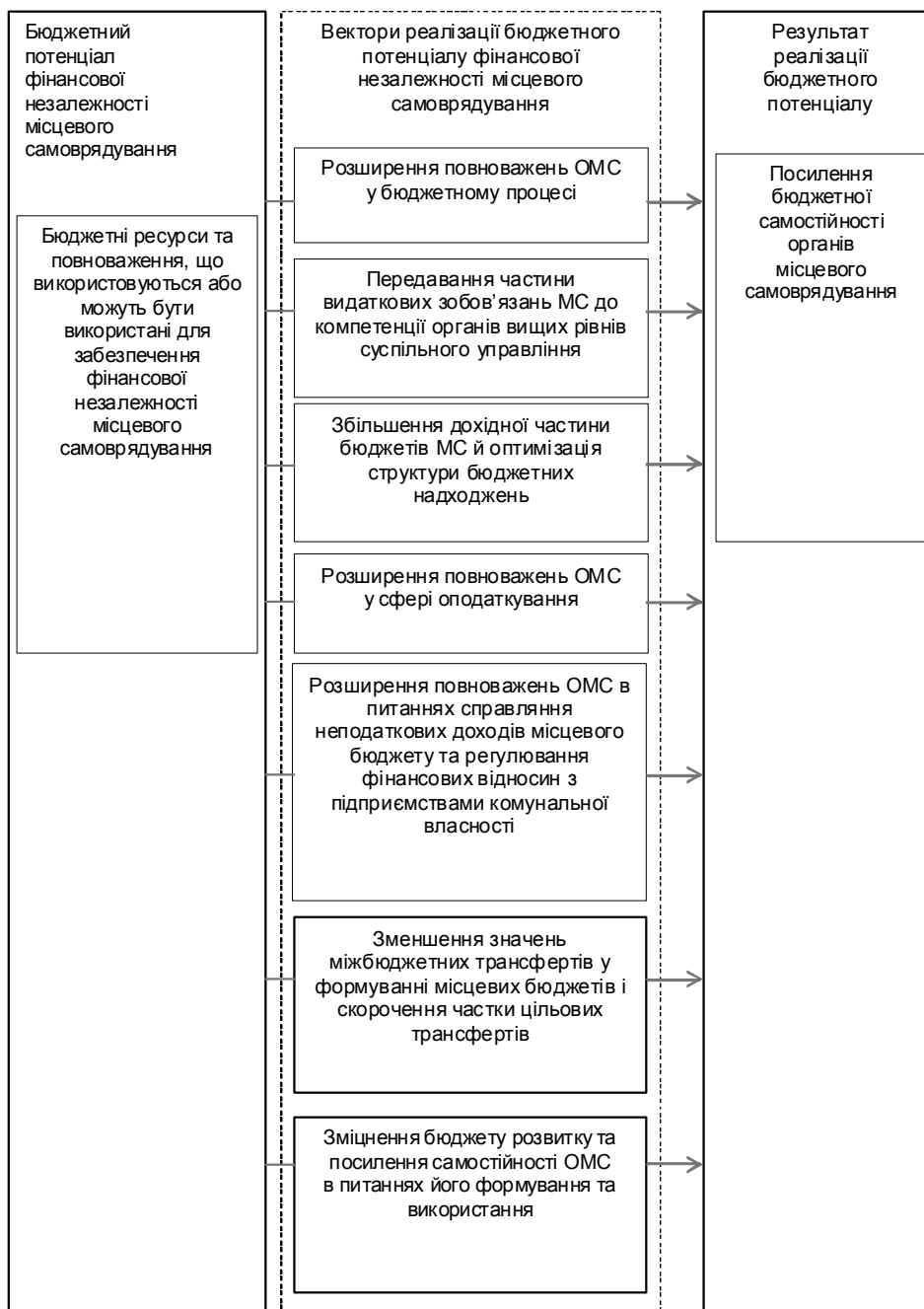

Рис. 9.3. Вектори реалізації бюджетного потенціалу фінансової незалежності місцевого самоврядування

О.Сунцова пропонує замість показника податкового потенціалу використовувати термін “фіскальна ємність регіону”, який може

бути визначено як потенційну спроможність органу місцевого самоврядування профінансувати стандартний кошик публічних витрат без надання трансфертів із центрального бюджету лише за рахунок своїх власних джерел.

Інші автори вважають, що трактування поняття “податковий потенціал” залежить від обраної методики його оцінки. Податковий потенціал регіонів є своєрідним показником для уряду, що демонструє всі наявні фінансові ресурси регіону, визначення яких є необхідним для створення об’єктивної та прозорої системи міжбюджетних відносин. Застосування на практиці будь-якого існуючого методу визначення податкового потенціалу потребує володіння певним масивом інформації, і чим реалістичніші дані можна отримати в результаті застосування певної методики, тим більшим обсягом інформації повинні володіти місцеві фінансові органи. З цих позицій найбільш прийнятним є адитивний метод оцінки податкового потенціалу. Крім того, формула розрахунку податкового потенціалу за цим методом може легко трансформуватися у формулу розрахунку податкового потенціалу місцевих бюджетів із використанням коефіцієнтів розділення податкових баз між державним, регіональним і місцевими бюджетами, який, у свою чергу, свідчить про перерозподіл податків між рівнями бюджетної системи країни.

Запропонований підхід до визначення податкового потенціалу враховує систему показників, що впливають на величину податкових доходів бюджету, і може дати можливість ефективно організувати систему управління податковими ресурсами регіону в об’єктивній залежності від показників діяльності реального сектору економіки.

У широкому сенсі податковий потенціал – це сукупний обсяг оподатковуваних ресурсів території. У більш вузькому, практичному, сенсі податковий потенціал являє собою максимально можливу суму надходжень податків і зборів, обчислених відповідно до чинного законодавства.

Для аналізу та оцінки податкового потенціалу можуть використовуватись такі показники, як: регіональний показник сукупного доходу на душу населення; рівень сукупних оподатковуваних ресурсів; валовий регіональний продукт.

Виходячи з цього можна визначити, що джерелами формування податкового потенціалу є: потенційні податкові фінансові ресурси; можливості платників податків; ресурси бази оподаткування (податкові бази та ставки).

*Трансформаційні процеси в економіці України, реформування управління регіональним і місцевим розвитком в державі зумовлюють зміну ролі місцевих бюджетів:
– адміністративно-територіальна реформ спрямована не стільки на зміну устрою країни, скільки на формування фінансово спро-*

можних територіальних громад, які зможуть реально здійснювати місцеве самоврядування та відповідати за соціально-економічний розвиток території;
– широка імплементація в українську практику принципів фінансової децентралізації та громадського моніторингу бюджетного процесу на місцевому рівні спонукає до коригування функції місцевого бюджету – із виконання чітко регламентованих центром планів акумулювання й використання коштів до фінансового забезпечення реалізації рішень громади щодо свого розвитку, які приймаються в межах наданих компетенцій.

Стійкість економічного розвитку регіону являє собою динамічний процес, спрямований на стабільне накопичення і збільшення потенціалу регіонального розвитку за рахунок ефективного управління виробничими, фінансовими, соціальними, природними, трудовими, управлінськими ресурсами з урахуванням факторів ризику та невизначеності. Механізм удосконалення міжбюджетного регулювання доцільно модернізувати з урахуванням потенційних можливостей регіону, що спонукатиме органи місцевого самоврядування до пошуку шляхів зміцнення податкової бази та підвищення їх податкового потенціалу.

Ефективність управління фінансовими ресурсами місцевих бюджетів є виконанням бюджетів (у розрізі дохідної та видаткової частин загального й спеціального фондів) відповідно до запланованих показників і цільове використання бюджетних коштів на фінансування соціально-економічних заходів. Цільове використання коштів у запланованих обсягах є обов'язковою умовою одержання бажаного результату.

Бюджетні відносини регулюються Бюджетним кодексом України, Податковим кодексом України, Законом України “Про Державний бюджет”, рішеннями про місцевий бюджет, іншими законами та нормативно-правовими Кабінету Міністрів України, органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування.

Практична реалізація оцінювання ефективності управління фінансовими ресурсами місцевих бюджетів на основі зіставлення затрат на певну діяльність і отриманого ефекту суттєво ускладнена низкою чинників:

– соціальний ефект (зниження соціальної напруженості в суспільстві, соціалізація окремих груп громадян тощо) перевищує економічний, оскільки понад 80% видатків місцевих бюджетів є соціальними;

– досить часто ефект від здійснених видатків бюджету може бути отриманий через певний проміжок часу, що потребує врахування часового лагу при проведенні оцінювання ефективності управління фінансовими ресурсами бюджету;

– ефект синергії – на зміну результуючого індикатора можуть справляти вплив інші чинники, а не лише динаміка бюджетних асигнувань.

Основні проблеми в бюджетній сфері на місцевому рівні:

1) відсутність реальних стимулів до підвищення рівня ефективності управління дохідною частиною місцевих бюджетів, що зумовлено невідповідністю сучасних тенденцій формування доходів потребам зміцнення місцевого самоврядування. Неможливість забезпечити місцеві бюджети за рахунок власних джерел надходжень. Принцип покриття нестачі фінансових ресурсів трансфертами із державного бюджету дестимулює активізацію задіяння внутрішнього потенціалу розвитку регіону. Формула розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів не враховує всіх специфічних умов господарювання кожної території, а несвоєчасне затвердження умов надання субвенцій призводить до затримок у їх перерахуванні, і, відповідно, до нестачі коштів;

2) застосування принципу розподілу трансфертів “за видатками” сприяє формуванню патерналістських очікувань, що лише поглиблює проблему надмірної залежності від трансфертів. Оскільки основна функція системи міжбюджетних відносин полягає в розподілі й перерозподілі, ключовими мають бути посилення стимулів для місцевої влади (особливо щодо перерозподілу доходів). Адміністративно-територіальні одиниці, які займали вищі позиції за рівнем доходів місцевих бюджетів, повинні зберігати їх і після отримання дотацій вирівнювання. Відсутність прозорого механізму розподілу та використання міжбюджетних трансфертів знижує прогнозованість і стабільність доходів місцевих бюджетів;

3) недосконалість і нереалістичність короткострокового планування доходів ускладнює процес виконання бюджету впродовж усього звітного періоду. Така ситуація зумовлена відірваністю прогнозів щодо потенційних обсягів надходжень до місцевих бюджетів від реальної соціально-економічної ситуації як у регіоні, так і на макроекономічному рівні, та затвердженням завідома нереальних для виконання планів;

4) вертикальна та горизонтальна розбалансованість місцевих бюджетів. Обмежений доступ місцевих бюджетів до ринку запозичень. Бюджетним кодексом України встановлено обмеження для органів місцевого самоврядування щодо здійснення запозичень – лише міські ради міст із чисельністю населення понад 300 тис. жителів за офіційними даними органів державної статистики на час ухвалення такого рішення (ст. 16) та надано широкі повноваження Міністерству фінансів України у сфері погодження місцевих запозичень;

5) надмірна соціальна спрямованість видатків унеможлиблює здійснення інвестицій в економічний розвиток підвідомчих територій, що негативно позначається на тенденціях соціально-економічного розвитку регіону і знижує економічну ефективність здійснених видатків;

б) поступове зниження рівня фінансової забезпеченості делегованих державою місцевому самоврядуванню повноважень:

– через недостатнє фінансування місцеві ради часто спрямовують на їх виконання кошти, які мають іти на реалізацію власних повноважень (житлово-комунальне господарство, місцеві соціально-економічні, культурні програми та ін.);

– відсутність у органів місцевого самоврядування реальної спроможності (передусім правової) забезпечити підвищення ефективності та результативності видатків шляхом упорядкування мережі та чисельності працюючих у соціально-культурній сфері, а також процесу надання пільг (наприклад пільгового проїзду окремих категорій громадян). Галузеві міністерства до сьогодні диктують норми діяльності установ, багато з яких є застарілими, не відповідають демографічній ситуації в країні, орієнтовані не на споживача послуги, а на утримання установи (педагогічне навантаження, штатні нормативи, які розраховуються виходячи з кількості ліжок, класів, книговидачі, а не від попиту на відповідні послуги тощо);

– у структурі органів місцевого самоврядування наявні організаційні утворення (управління, відділи), що виконують суто державні повноваження, але фінансуються з місцевого бюджету. Місцева влада має дуже обмежений вплив на управління такими організаційними структурами, оскільки їх діяльність регулюється окремими нормативно-правовими актами вищого порядку, а методичне керівництво їх діяльністю здійснюється з рівня центральних органів державної влади. Чисельність працівників вищезазначених організаційних структур в органах місцевого самоврядування становить майже 1/3 від загальної чисельності працюючих;

7) низька ефективність капітальних видатків місцевих бюджетів, які за своїми обсягами не спроможні реально вплинути на соціально-економічну ситуацію в регіоні чи навіть у межах окремих територій;

8) недосконалість довгострокового бюджетного планування. Залучення додаткових фінансових резервів і раціональне використання бюджетних коштів сприяє динамічному, збалансованому розвитку регіонів України в умовах обмеженості бюджетних ресурсів. Бюджетні видатки повинні бути переорієнтованими в напрямі економічності, ефективності й результативності. Запровадження програмно-цільового методу планування бюджетів сприяє оптимізації видатків бюджету, ефективному фінансуванню соціальних

та економічних програм як на державному, так і на регіональному рівні;

9) недосконалість системи оцінювання ефективності виконання бюджетних програм. На практиці досить часто планові показники на трирічну перспективу (що використовуються в запитах) мають формальний характер через відсутність єдиної методики планування видатків на середньострокову перспективу, прогноз подається як аналітичний матеріал, а тому не є обов'язковим для виконання. Бюджетна резолюція дисонує зі змістом розробленого бюджету, хоча мала б бути концептуальним документом, що визначає пріоритети бюджетного планування. Середньострокове планування не є вектором бюджетної політики як на національному, так і на регіональному рівні;

10) низький рівень контролю за витрачанням коштів на місцях. На місцевому рівні відсутній зовнішній аудит, а внутрішній проводиться з недостатньою комплексністю та системністю. Неefективне використання бюджетних коштів є поширеним явищем у бюджетному процесі;

11) відсутність ефективного громадського моніторингу та контролю за виконанням місцевих бюджетів. Потреба в активному залученні громадськості, громадських організацій, представників бізнес-середовища та ЗМІ до моніторингу та контролю за формуванням і реалізацією бюджетної політики, зокрема в частині фінансового забезпечення. Сьогодні діяльність органів місцевого самоврядування характеризується недостатньою відкритістю заходів з реалізації бюджетного процесу (особливо щодо визначення пріоритетів бюджетних витрат та оцінки якості наданих послуг). Серйозною проблемою є недостатня доступність бюджетної інформації, важкий для сприйняття формат її подання;

12) недосконалий механізм проведення Державною казначейською службою бюджетних платежів, що здійснюються органами місцевого самоврядування. Блокування і затримка проведення платежів з кожним роком набувають усе більш масового та систематичного характеру. В результаті місцеві органи управління бачать гроші на рахунках, але не можуть ними скористатися. При цьому блокуються незахищені видатки місцевих бюджетів, які могли б забезпечити розвиток територій, а не поточне споживання. Погашення накопиченої заборгованості шляхом випуску векселів означає її перенесення на наступний бюджетний період.

Зазначені проблеми доводять необхідність здійснення системних комплексних реформ щодо:

– закріплення за місцевими органами влади в повному обсязі бюджетоутворюючих податків і зборів;

- підвищення ефективності функціонування комунальних підприємств на місцевому рівні та на підставі цього збільшення доходних надходжень у місцеві бюджети;
- створення економічних стимулів з розвитку власного податкового потенціалу територій, зростання обсягу державних інвестицій з підтримки пріоритетних галузей економіки на місцевому рівні;
- розвиток ринку місцевих запозичень як ефективного інструменту фінансування пріоритетних економічних програм на рівні територіальних утворень;
- впровадження системи оцінки фінансового становища та якості управління фінансами місцевих органів влади.

Проблематика ефективності управління бюджетними ресурсами набула особливої актуальності на етапах кризового та посткризового періодів функціонування національної економіки, якій притаманне зниження економічної активності в реальному секторі (що супроводжується скороченням реальних доходів бюджетів усіх рівнів) та одночасне посилення навантаження соціальних виплат на бюджет. Особливої ваги для успішного відновлення позитивної динаміки економіки набуває питання здійснення державних інвестицій.

Інвестиція (лат. “investire” – вкладати, витратити) за своє суттю є довгостроковим вкладенням капіталу в будь-яку справу, тобто це всі види цінностей, які вкладаються безпосередньо в об’єкти підприємницької та іншої діяльності з метою одержання прибутку.

Наявність *інвестиційного потенціалу* та його ефективне використання є основою успішного розвитку конкурентоспроможної економіки регіону. Зростання економіки й обсягів інвестиційних нагромаджень залежать від ступеня раціонального використання природних ресурсів і стану навколишнього природного середовища. Здійснення інвестиційної діяльності передбачає забезпечення збалансованості між екологічними обмеженнями, що виступають лімітуючими факторами економічного зростання, та величиною інвестиційного потенціалу як одного з факторів підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Інвестиційний потенціал відображає ступінь можливості вкладення засобів в активи тривалого користування, включаючи вкладення в цінні папери, з метою одержання прибутку чи інших економічних і соціальних результатів. Урахування інвестиційного потенціалу необхідне під час прийняття управлінського рішення щодо подальшого стратегічного розвитку системи, формування її інвестиційної політики. Збільшення притоку інвестицій є пріоритетним напрямом діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування.

Інвестиційний потенціал регіону відображає наявні ресурси, залучені в господарську діяльність території, та варіанти їх використання. Він виступає

засобом мобілізації всіх можливих джерел, що визначають здатність регіону формувати, оптимально розміщувати й ефективно використовувати інвестиційні ресурси території.

Інвестиційний потенціал – це сукупність:

- коштів населення, підприємств, держави та нерезидентів, які потенційно можуть бути використані для здійснення інвестиційної діяльності (бути інвестиційними ресурсами);*
- наявних у регіоні факторів виробництва і сфер застосування капіталу;*
- матеріальних і фінансових ресурсів, який враховує основні макроекономічні характеристики, насиченість території факторами виробництва (природними ресурсами, робочою силою, основними фондами, інфраструктурою тощо), споживчий попит населення та ін.;*
- інвестиційних ресурсів, інвестиційного попиту;*
- інвестиційних можливостей підприємства, використання яких спрямоване на досягнення цілей його інвестиційної стратегії, а також наявні й приховані можливості підприємства для здійснення простого й розширеного відтворення;*
- організованих у певних соціально-економічних формах ресурсів, які перебувають у взаємозв'язку, що можуть за певних діючих внутрішніх і зовнішніх чинників інвестиційного середовища бути спрямованими на досягнення стратегічних цілей інвестиційної діяльності підприємства;*
- накопичених у результаті господарської діяльності власних ресурсів, що можуть бути використані для інвестицій без порушення поточної роботи.*

Найчастіше інвестиційний потенціал розглядається в розрізі таких його складових, як фінансовий, споживчий, природний, сировинний, трудовий, інфраструктурний, інноваційний, інституційний, господарський потенціали тощо. Величину та стан кожної складової інвестиційного потенціалу зумовлюють відповідні до них фактори впливу.

Структура інвестиційного потенціалу:

- ресурсно-сировинний (середньозважена забезпеченість балансовими запасами основних видів природних ресурсів);*
- трудовий та інтелектуальний (трудові ресурси, освітній рівень населення);*
- виробничий (сукупний результат господарської діяльності населення в регіоні);*
- інноваційний (рівень розвитку науки й впровадження досягнень науково-технічного прогресу в регіоні);*

- інституціональний (ступінь розвитку провідних інститутів ринкової економіки);
- інфраструктурний (економіко-географічне положення регіону та його інфраструктурна забезпеченість);
- фінансовий (обсяг податкової бази й прибутковість підприємств регіону);
- споживчий (сукупна купівельна спроможність населення регіону).

М. Туріяньська визначає такі складові інвестиційного потенціалу:

- фінансовий потенціал – заощаджені фінансові ресурси у вигляді грошей та ліквідних цінних паперів, які можуть використовуватися для інвестицій без порушення поточної діяльності;
- нефінансовий потенціал – майно підприємств, яке може бути використане для інвестиційної діяльності, а також кадровий потенціал;
- поточний потенціал – створені або здобуті ресурси за останній рік господарської діяльності й оцінені на підставі звітності господарюючого суб'єкта;
- накопичений потенціал – сукупність ресурсів, створених і здобутих за попередній період господарської діяльності, але не використаних до моменту оцінки інвестиційного потенціалу;
- фінансові резерви – фінансові резерви, накопичені за попередні періоди господарської діяльності, які є різними резервними фондами у формі грошових коштів на банківські рахунках, а також ліквідних цінних паперів;
- потенціал прибутку – максимально можлива сума прибутку, яку можна витратити для фінансування капітальних вкладень без порушення поточної господарської діяльності.

У вузькому сенсі *інвестиційний потенціал* – це показник кількісний, який враховує основні макроекономічні характеристики, насиченість території факторами виробництва, споживчий попит населення тощо. Його розрахунок заснований на абсолютних статистичних показниках, а основними результуючими показниками є рівень інвестиційного ризику та інвестиційна привабливість регіону. Можна розглядати інвестиційний потенціал регіону як обсяг інвестицій, який може бути залучений в економіку за рахунок усіх джерел фінансування (внутрішніх і зовнішніх), виходячи з наявності різних економічних, соціальних та природних ресурсів, особливостей його географічного розташування та інших передумов, суттєвих для формування інвестиційної активності в ньому.

Одним із важелів економічного забезпечення розвитку регіонів є використання прямих державних інвестицій на реалізацію різних проектів місцевого значення. На думку М.Хвесика, екологічні обмеження, які виникають у результаті забруднення навколишнього природного середовища, порушення

природних циклів, зміни клімату, скорочення видового різноманіття живої природи тощо, накладаючись на розвиток економічної системи регіону, сприяють порушенню питання про якість економічного розвитку регіону, його еколого-економічної ефективності.

Необхідною умовою формування інвестиційного потенціалу регіону є збереження якісного стану природного капіталу та асиміляційних можливостей навколишнього середовища. Розглядаючи інвестиційний потенціал, необхідно з'ясувати характер взаємозв'язків між його структурними елементами та станом навколишнього природного середовища.

Інвестиційні ризики:

- економічний (тенденції в економічному розвитку регіону);
- політичний (поляризація політичних симпатій населення за результатами останніх парламентських виборів);
- соціальний (рівень соціальної напруженості);
- екологічний (рівень забруднення навколишнього природного середовища, включаючи радіаційне);
- кримінальний (рівень злочинності в регіоні з урахуванням тяжкості злочинів).

Інвестиційний потенціал території представляє результат взаємодії різних складових інвестиційного процесу, що змінюються в часі.

Методичні принципи оцінки інвестиційного потенціалу:

- системності (процес оцінки відбувається з урахуванням того, що потенціал є складною схоластичною системою);
- узгодженості (визначає необхідність взаємопов'язувати між собою окремі етапи процесу оцінки й узгоджувати між собою показники, що використовуються в процесі оцінки);
- варіантності й оптимальності (необхідність отримання кількох варіантів та обрання найкращого з максимальних можливостей);
- комплексності (аналізується взаємозв'язок усіх складових потенціалу, а також з іншими процесами й явищами);
- адекватності (оцінка повинна відповідати змісту поняття та відображати існуючу реальність);
- ефективності (економічний ефект має перевищити витрати на проведення оцінки).

Перед плануванням державних інвестицій і регулюванням умов такої діяльності необхідно проводити аналіз фактичного стану інвестиційного потенціалу та виявляти проблемні питання, які не можуть бути вирішені ринковими механізмами. Планування інвестицій здійснюється за допомогою національних, галузевих і регіональних державних інвестиційних програм. Організація

спрямована на забезпечення ефективної дії державних і ринкових структур в інвестиційному процесі. Роль держави при цьому полягає в забезпеченні системності дій усіх гілок влади на різних рівнях управління з метою усунення протиріч у реалізації політики залучення інвестиційних ресурсів в економіку регіону й ефективного їх використання, а також координації та регулюванні інвестиційної діяльності. Однією з основних функцій державного управління розвитком інвестиційного потенціалу регіону є контроль органами управління на місцях і центральними органами виконавчої влади за ходом формування інвестиційних програм та їх реалізацією.

Головною метою державного регулювання розвитку інвестиційного потенціалу є формування сприятливого інвестиційного клімату, широкого залучення вітчизняних та іноземних інвестиційних ресурсів у розвиток економіки, соціальної сфери й науки регіону. Однак сьогодні існують міжрегіональна асиметрія в територіальному та галузевому розподілі інвестиційних ресурсів, незначні й нерівномірні обсяги залучення капіталовкладень. Останнє має об'єктивні причини – наявність об'єктів інвестування, розвиненість інфраструктури, ризиків. Стимулювання активності місцевих органів влади в інвестиційному процесі має сприяти інвестиційній діяльності на даній території.

Складові інвестиційної привабливості регіону:

- інвестиційний потенціал (сукупність наявних у регіоні факторів виробництва та сфер застосування капіталу: географічне розташування, наявність природних ресурсів, розвиток інфраструктури, рівень експортного потенціалу регіону та ступінь залежності місцевого виробництва від імпорту, наявність великих прибуткових підприємств, наявність і кваліфікація робочої сили, рівень безробіття та відносини трудових колективів з управлінським персоналом, ступінь втручання органів державного управління в діяльність підприємств, рівень платоспроможного попиту населення, кредитний потенціал банківської мережі, частка державних капіталовкладень у регіонах);*
- інвестиційний ризик (сукупність змінних факторів, що характеризуються такими макроекономічними показниками, як темпи економічного зростання, рівень інфляції, споживчий попит населення, рівень зайнятості, норма прибутку, ставки за кредитними ресурсами, наявність і структура факторів виробництва, рівень розвитку інфраструктури, конкурентні переваги держави, її роль у світовій торгівлі та міжнародному поділі праці тощо);*
- законодавчі умови (правова система, яка забезпечує стабільність діяльності інвестора й регулює можливості інвестування в ті чи інші сфери або галузі, порядок використання окремих факторів виробництва).*

Регулювання інвестиційного процесу передбачає створення точок економічного зростання, що означає вибір пріоритетних для кожного регіону га-

лузей, видів діяльності чи виробництв, що є одним із головних завдань місцевих органів влади.

Інвестиційний потенціал регіону:

– П. Мірошниченко досліджує його економічний зміст як сукупність інвестиційних ресурсів суб'єктів господарської діяльності, що формують комплексну базу відтворення виробничої та соціальної сфер життєдіяльності регіону на інноваційній основі з метою забезпечення стійкого економічного зростання;

– В. Ткачук вважає, що це максимальні можливості регіону щодо раціонального залучення та використання інвестиційних ресурсів з урахуванням природно-геополітичних і соціально-економічних передумов здійснення такої діяльності з метою досягнення сталого розвитку регіону.

Інвестиційна привабливість регіону свідчить про його можливості нарощувати інтегральний потенціал, а інвестиційний клімат характеризує умови щодо забезпечення надійності процесів інвестування. Інвестиційний потенціал відображає ступінь можливості вкладення коштів в активи тривалого користування, включаючи вкладення в цінні папери з метою отримання прибутку або інших народногосподарських результатів.

Інвестиційний потенціал:

– макрорівень охоплює показники політичного (включаючи законодавство), економічного та соціального середовищ для інвестицій. Засоби макроекономічного характеру втілюються в державних заходах щодо підвищення привабливості інвестицій;

– мезорівень має схожі підходи з макрорівнем в аналізі інвестиційного потенціалу. В усіх регіонах діє єдине законодавче поле (зі змінами для територій із спеціальними статусами), а більшу роль на цьому рівні починають відігравати безпосередні відносини інвесторів із регіональною владою;

– мікрорівень конкретизує узагальнену оцінку інвестиційного потенціалу під час реальних економічних, правових, культурних відносин іноземної фірми з новим для неї середовищем, тобто проявляються двосторонні відносини інвестора з конкретними підприємствами, установами, організаціями.

Кожний рівень інвестиційного потенціалу характеризується власними показниками, підходами до вивчення й аналізу тощо.

Підходи оцінки інвестиційного потенціалу:

– звужений, або загальний базується на аналізі обмеженої кількості показників: наявності законодавчих умов для інвестування, рівня

політичної стабільності; динаміки валового внутрішнього продукту, національного доходу й обсягів виробництва промислової продукції; розподілу національного доходу, пропорцій накопичення та споживання; стабільності національної валюти, рівня інфляції тощо. Даний підхід з притаманним йому простим аналізом і розрахунками є універсальним, його можна використовувати для оцінки інвестиційного потенціалу та господарських систем різного рівня. Його доцільно використовувати інвестором на перших етапах ознайомлення з потенційними об'єктами інвестування;

– розширений, або факторний базується на оцінці всього комплексу впливів: економічних (найбільш вагомих), політичних, організаційно-правових, ресурсно-сировинних, виробничих, інноваційних, інфраструктурних, соціальних і соціокультурних, екологічних, кримінальних, фінансових споживчих, трудових, інституціональних, а також загальних умов господарювання та зрілості ринкового середовища в регіоні. Аналізується інформація про розвиток тих або інших факторів, що справляють вплив на стан і динаміку інвестиційного потенціалу, однак під час прийняття управлінського рішення щодо об'єкта вкладення інвестор орієнтується на свій набір факторів. Цей підхід можна застосовувати до різних типів капіталу (промисловий, торговий, позичковий, акціонерний), де цілі зумовлюють урахування різних параметрів. До переваг можна віднести врахування взаємодії багатьох факторів, ієрархічний і диференційований підхід до аналізу різних рівнів економічної системи, використання статистичних даних, які нівелюють суб'єктивізм експертних оцінок;

– факторно-ризиковий дає можливість оцінити привабливість території для інвестування за допомогою інвестиційного потенціалу та ризику. Однак вони децю суперечать один одному, і потенційному інвестору важко їх пов'язати, оскільки, з одного боку, оцінюється об'єктивна сторона процесу (інвестиційний потенціал регіону), а з другого – фактори інвестиційного ризику. Тому такий потенціал конкретної території розглядають як сукупну здатність здійснювати її економікою інвестиційну діяльність у всіх сферах, спрямовану на випуск високоякісної продукції, товарів, послуг і здатність забезпечувати відтворення й споживання. Ризик сприймається як ненадійність, що притаманна процесу одержання прибутку від інвестицій, та ймовірність втрати засобів, вкладених потенційним інвестором;

– ризиковий характеризує інвестиційне середовище через оцінку лише інвестиційних ризиків. Визначається ймовірність повного або часткового недосягнення результатів інвестиційних проектів, втрати доходів від них у конкретному середовищі, отримується відповідь на запитання: чому потрібно чи непотрібно інвестува-

ти в певне підприємство, галузь, регіон, країну. Інвестиційний ризик визначається як можливість знецінювання капітальних вкладень у результаті дії органів державної та місцевої влади або передбачувана ймовірність того, що реальні доходи від інвестування будуть нижчими за очікувані. При цьому необхідно розрізняти загальне поняття ризику інвестування в господарську систему з ризиками окремих інвестиційних проектів.

Некомерційні інвестиційні ризики зумовлені зовнішніми стосовно інвестора обставинами макроекономічного, регіонального чи галузевого характеру, а комерційний є різновидом підприємницького ризику, пов'язаного з інвестиційною діяльністю та зумовленого особливостями комерційної чи ринкової діяльності. До некомерційних відносять: загрозу втрати інвестицій та переривання діяльності фірм у результаті громадських і військових заворушень; дії органів влади, що перешкоджають нормальному здійсненню інвестиційної діяльності та ін.

Комітетом з економічних реформ 25 серпня 2010 р. “Національними проектами” були визначені такі інвестиційні проекти:

– “Нова енергія”: “LNG Україна” – створення інфраструктури постачання скрапленого газу в Україну; “Енергія природи” – будівництво комплексу вітрових, сонячних і малих гідроелектростанцій, виробництво твердого альтернативного палива;

– “Нова якість життя”: “Доступне житло” – система проектів комплексного будівництва доступного житла; “Нове життя” – нова якість охорони материнства та дитинства; “Чисте місто” – система комплексів з переробки твердих побутових відходів; “Якісна вода” – забезпечення населення України якісною питною водою; “Відкритий світ” – створення інформаційно-комунікаційної освітньої мережі національного рівня на базі технологій радіозв’язку четвертого покоління (4G); “Місто майбутнього” – формування стратегічного плану та системи проектів розвитку міста; “Вчасна допомога” – утворення єдиних регіональних оперативно-диспетчерських служб із використанням сучасних GPS-технологій для зменшення часу прибуття бригад швидкої медичної допомоги до пацієнта;

– “Нова інфраструктура”; “Повітряний експрес” – залізничне пасажирське сполучення м. Київ – міжнародний аеропорт “Бориспіль” і будівництво інших інфраструктурних об’єктів Київського регіону; “Дунайський регіон” – розвиток транспортного сполучення та судноплавства в дунайському регіоні; “Індустріальні парки” – створення промислово-виробничої інфраструктури; “Технополіс” – створення інфраструктури інноваційного розвитку та високих технологій;

- “Олімпійська надія – 2022”: створення спортивно-туристичної інфраструктури;
- “Агроперспектива”: “Зерно України” – програма розвитку зерновиробництва з високими виробничими та економічними показниками; “Зелені ринки” – створення мережі регіональних оптових продовольчих ринків.

Закони України, які сприятимуть формуванню інвестиційного потенціалу регіонів: “Про інвестиційну діяльність”; “Про режим іноземного інвестування”; “Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом “єдиного вікна”; “Про індустриальні парки” та ін.

Таблиця 9.1

Індустріальні парки за Реєстром індустриальних (промислових) парків

Найменування парку	Ініціатор створення	Строк, на який створено, років	Дата включення до Реєстру	Місце-знаходження (область, район, населений пункт)	Площа, га
Львівський індустриальний парк “Рясне – 2”	Львівська міська рада Львівської обл.	50	07.02.2014	м. Львів у межах промвузла “Рясне – 2”	23,94
Долина	Долинська міська рада Івано-Франківської обл.	30	03.02.2014	м. Долина Івано-Франківської обл.	29,40
Славута	Славутська міська рада Хмельницької обл.	50	07.02.2014	м. Славута Хмельницької обл.	50,00
Індустріальний парк “Центральний” у м. Кременчук	Кременчуцька міська рада Полтавської обл.	50	01.04.2014	м. Кременчук Полтавської обл.	168,55
Індустріальний парк “Коростень”	Коростенська міська рада Житомирської обл.	30	01.04.2014	м. Коростень Житомирської обл.	42,20

Ключовою умовою забезпечення необхідного рівня соціально-економічного розвитку регіону є вміння реалізовувати ефективну фінансову політику, а здатність органів місцевого самоврядування самостійно формувати бюджет визначає ступінь їх фінансової незалежності. Для підтримки належного рівня економічної стабільності в регіоні, забезпечення його належними фінансовими ресурсами, наявністю в регіоні достатньої кількості інвестицій особливе

значення має встановлення *кредитного потенціалу регіону*. Він визначається безпосереднім впливом кредитної системи регіону на розвиток і діяльність реального сектору економіки, на інвестиції в основний капітал, що безпосередньо впливає на зайнятість населення та їх доходи.

Кредит (лат. *creditum* – позика < *credere* – вірити) – надання в борг грошей, товарів або послуг.

Кредитний потенціал – з одного боку, є складовою інвестиційного потенціалу, що передбачає вкладення власних фінансових ресурсів регіону з метою отримання доходів або з іншою інвестиційною метою, чи отримання кредитних ресурсів для покриття тимчасової потреби у фінансових ресурсах для нормальної життєдіяльності регіону; з другого – це система показників, які оцінюють ефективність функціонування кредитної системи регіону.

Регіональний кредитний потенціал – це:

- складова інвестиційного потенціалу, що передбачає вкладення ресурсів території з метою отримання доходу чи іншої інвестиційної мети, або ж отримання кредитних ресурсів для покриття потреби у фінансових ресурсах для забезпечення функціонування регіону;
- система показників, за допомогою яких оцінюється ефективність функціонування банківської системи регіону;
- сукупність акумульованих у регіоні реальних і потенційних фінансових ресурсів юридичних і фізичних осіб. Ці ресурси можуть бути залучені фінансово-кредитними установами для здійснення активних операцій з метою отримання прибутку, їх раціонального перерозподілу в територіальному й галузевому розрізі й задоволення потреб економіки регіону та населення в інвестиційних ресурсах і кредиті.

Кредитний потенціал – це сукупність акумульованих у регіоні реальних і потенційних фінансових ресурсів юридичних та фізичних осіб. Як уже зазначалося, ці ресурси можуть бути залучені фінансово-кредитними установами для здійснення активних операцій з метою отримання прибутку, їх раціонального перерозподілу в територіальному та галузевому розрізі й задоволення потреб економіки регіону й населення в інвестиційних ресурсах і кредиті.

В умовах дефіциту кредитних ресурсів актуальною є проблема ефективного управління наявними та потенційними банківськими ресурсами. Роль кредитного потенціалу визначається впливом банківського капіталу і якості банківських активів на темпи зростання інвестиційних банківських позичок, необхідністю всіх складових регіону в кредитуванні та кредитах розвитку. Кредитна складова пов'язує всі елементи регіональної фінансової системи. Банківська система являє собою потужний механізм концентрації та інвестування фінансового капіталу, створення додаткових фінансових ресурсів у регіоні й державі в цілому за допомогою банківського мультиплікатора.

В умовах ринкової економіки основними суб'єктами кредитних відносин виступають комерційні банки, які відіграють визначальну роль у перерозподілі активів у грошовій формі. Саме комерційні банки виступають і як кредитні, і як інвестиційні установи, здійснюючи процеси кредитування фізичних та юридичних осіб, є головними фінансовими посередниками, які забезпечують акумуляцію та перерозподіл грошових ресурсів, виступають кредиторами суб'єктів економіки.

Кредитні ресурси, що наявні на даний момент часу, є грошовими ресурсами фінансово-кредитних установ та можуть бути використаними для видачі кредитів. До них належать залишки на рахунках, поточні надходження, високоліквідні активи, тобто такі активи, які перебувають у готівковій формі або можуть бути швидко реалізовані на ринку (готівкові кошти, дорожні чеки, банківські метали, кошти на рахунках в інших банках, державні цінні папери). У міжнародній практиці до складу високоліквідних активів можуть включатися банківські акцепти, векселі та цінні папери першокласних емітентів) та залишки готівки в касі. Окреслені ресурси є частинами реальної ресурсної складової кредитного потенціалу.

За загальної високої забезпеченості держави природними ресурсами різні регіони володіють ними неоднаково: наявна диспропорція між розміщенням основних джерел сировини, палива, енергії та населення, трудових ресурсів. Значна нерівномірність економічного освоєння територій в Україні відображена в кількісних та якісних характеристиках економіки регіонів.

Кредитні ресурси регіону акумулюються через:

- регіональні органи влади (тимчасово вільні грошові кошти бюджету). Згідно з постановою Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів на вкладних (депозитних) рахунках у банках”; “тимчасово вільні кошти місцевого бюджету являть собою обсяг коштів, що обліковуються на рахунках загального та спеціального фондів на дату їх розміщення на цих рахунках і відволікання яких не призведе до втрати платоспроможності місцевого бюджету та виникнення заборгованості за відповідним його фондом протягом періоду, на який передбачається здійснити розміщення таких коштів на вкладних (депозитних) рахунках у банках”;*
- суб'єкти підприємництва регіону (комерційні, державні, лізингові кредити з відповідними відносинами між суб'єктами операцій);*
- фінансово-кредитні установи (кредити та інвестиції всім учасникам економіки регіону) виступають посередниками в кредитних відносинах між усіма учасниками даного процесу. Це частина власного капіталу фінансово-кредитних установ і залучені ресурси в грошовій формі, які спрямовуються на активні кредитні операції. У момент їх використання вони перестають бути ресурсом для фінансово-кредитних установ, а стають вкладеними кредитними ресурсами.*

Етапи оцінки кредитного потенціалу регіону:

- 1. Визначення обсягу ресурсної бази юридичних осіб регіону.*
- 2. Установлення обсягу обов'язкових резервів за залишками на рахунках юридичних осіб, що осідають на рахунках у центральному банку.*
- 3. Визначення обсягу ресурсної бази за коштами, залученими від фізичних осіб регіону.*
- 4. Визначення обсягу коштів, що підлягають обов'язковому резервуванню в центральному банку, та перерахованих у фонд страхування вкладів фізичних осіб.*
- 5. Розрахунок сукупного кредитного потенціалу регіону.*

Відносна величина кредитного потенціалу регіону визначає рівень такої забезпеченості регіонального розвитку. Вона розраховується як відношення величини кредитного потенціалу до обсягу валового регіонального продукту (ВРП), тобто фактично це є обсяг потенційних кредитних ресурсів, що забезпечують приріст ВРП за аналізований період. Ступінь використання кредитного потенціалу визначається повнотою розміщення залучених ресурсів банківським сектором. Реалізація кредитного потенціалу регіону безпосередньо залежить від кредитного потенціалу банківського сектору та наявності практичних механізмів його реалізації на потреби фінансування регіональних програм.

Великий кредитний потенціал мають регіони, які володіють наливно-енергетичними та сировинними ресурсами – основою українського експорту, що дає змогу залучати в країну грошові кошти з-за кордону, впливає на основні економічні показники та забезпечує можливість отримання зарубіжних кредитів.

Метою розвитку регіональних економік є зростання вартості їх активів – капіталізації регіонів. Території, де рівень капіталізації є незначним, неспроможні утримувати капітал, відчують значний вплив ресурсів і не можуть забезпечити ефективний розвиток своєї економіки. Рівень кредитного потенціалу регіону віддзеркалює здатність системи максимально ефективно здійснювати управління рухом кредитних ресурсів усередині регіональної системи.

Нормативним підґрунтям формування кредитного потенціалу регіону є: закони України “Про банки і банківську діяльність”, “Про цінні папери та фондовий ринок”, “Про депозитарну систему України”, постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів на вкладних (депозитних) рахунках у банках”.

До потенційно можливої ресурсної складової кредитного потенціалу регіону можна віднести:

- незадіяні у відтворювальному процесі ресурси суб'єктів господарювання;

- приватні заощадження населення (що зберігаються вдома);
- фінансові ресурси фізичних та юридичних осіб регіону, населення, отримані в результаті тіньової економічної діяльності;
- фінансові ресурси трудових мігрантів.

Водночас їх можна вважати окремими складовими фінансового потенціалу регіону.

Основним джерелом фінансових ресурсів регіону в усьому світі традиційно вважаються грошові кошти населення, тобто фінансові ресурси, які складаються з поточних грошових доходів та накопичень фізичних осіб, мають форму як грошових коштів, що обертаються, так і іммобілізованих. Досвід розвинених країн і логіка економічного розвитку ринкового господарства свідчать, що фінансовий потенціал домогосподарств може сприяти стабілізації фінансової системи регіонів і держави. Проте фінанси громадян є найменш вивченими, закладений у заощадженнях громадян фінансовий потенціал використовується неефективно, механізм його розвитку досі належним чином не сформований, не налагоджений і характеризується пробілами законодавчого характеру. Фінанси домашніх господарств це своєрідна частина фінансової системи. Будучи ланкою фінансової системи на рівні окремої сім'ї, вони являють собою економічні грошові відносини щодо формування та використання фондів грошових коштів з метою забезпечення матеріальних і соціальних умов життя членів господарства та їх відтворення.

Фінанси домогосподарств – це регульовані у визначеному правовому полі за допомогою спеціальних методів, прийомів та інструментарію потоки коштів через мікрорівневу систему грошових фондів, які забезпечують функціонування й розвиток людей як фізичних осіб, їх економічну діяльність з метою придбання житла, підтримання здоров'я, здобуття освіти, отримання пенсії, забезпечення інших аспектів людської діяльності.

Фінансовий потенціал населення можна визначити як максимальний обсяг фінансових ресурсів населення, який може бути мобілізований і використаний для реалізації різноманітних потреб населення.

Формування і використання фінансових ресурсів населення пов'язане з розвитком державних і місцевих фінансів, фінансів підприємств, банківської системи, страхування. Фінанси домогосподарств відіграють провідну роль, оскільки розвиток суспільства в цілому багато в чому підпорядкований забезпеченню інтересів громадян, їх груп та об'єднань. Фінансовий потенціал це не просто поточні доходи і заощадження населення. Це теоретично можливі максимальні доходи, фінансові ресурси та фінансові багатства, які можуть бути використані для реалізації різноманітних потреб домогосподарства та вирішення завдань розвитку кожного учасника.

Домогосподарство є безпосереднім учасником суспільного виробництва, зокрема через постачання на ринок факторів виробництва, що дає змогу даному суб'єкту брати участь у розподілі та перерозподілі національного доходу і претендувати на певну його частку. Це зумовлено правом власності на той чи інший ресурс, відтак відносини власності багато в чому визначають пропорції розподілу та частку доходу, на яку може претендувати кожен учасник.

Грошові доходи домашніх господарств поділяються за такими джерелами надходжень: заробітна плата; пенсії, допомоги, стипендії та інші соціальні виплати; доходи від підприємницької діяльності; доходи від нерухомості та операцій із грошовими коштами на фінансовому ринку. Факторами, що впливають на доходи домашніх господарств, є:

- встановлений законом мінімальний розмір оплати праці;
- державна соціальна політика;
- політика підтримки малого бізнесу, податкове законодавство;
- рівень розвитку фінансових інститутів та інструментів і фінансова грамотність населення.

До витрат на споживання можуть бути віднесені так звані обов'язкові витрати, тобто витрати, без яких не може нормально існувати домашнє господарство. До них належать:

- податки й обов'язкові збори з фізичних осіб (податок на доходи фізичних осіб; податок на майно, інші податки);
- комунальні та інші щомісячні платежі населення (оплата комунальних послуг, електроенергії, опалення, інші платежі);
- поточні витрати на споживання (витрати на продукти харчування, одяг і взуття, медичні послуги, різні види особистого страхування, інші поточні витрати);
- капітальні витрати на споживання непродовольчих товарів, що використовуються протягом досить тривалого проміжку часу (придбання меблів, автомобіля, житла тощо);
- капітальні витрати, пов'язані з вкладенням грошей для отримання доходу домашнього господарства в майбутньому (витрати, пов'язані з навчанням, витрати, пов'язані з відкриттям власної справи).

Основними факторами, що впливають на витрати населення, виступають ціни на послуги і товари, а також бюджетно-податкова політика держави. Підвищення або зниження рівня цін на товари та послуги в остаточному підсумку впливають на величину заощаджень.

Розподіл національного доходу країни дає змогу отримувати доходи залежно від внеску в його створення, тобто фактично домогосподарство отримує платню за використання в суспільному виробництві власних ресурсів. Значна питома вага трансфертних виплат у структурі доходів домогосподарств свідчить про її важливість для формування матеріальної складової існування населення, зумовлює формування потенціалу платників податків. Значна частка соціальних виплат населенню збільшує витратну частину бюджету держави, що, у свою чергу, впливає на необхідність збільшення доходної бази на всі

господарюючі суб'єкти та потенційно виступає фактором збільшення щорічного дефіциту бюджету.

Наявний дохід населення – максимальний обсяг грошових доходів, які призначені для використання домашніми господарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг.

Реальний наявний дохід населення – наявний дохід, який скоригований на індекс споживчих цін.

Державні соціальні стандарти – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми та нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.

Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів і мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Нормативи витрат (фінансування) – показники поточних і капітальних витрат із бюджетів усіх рівнів на забезпечення задоволення потреб на рівні, не нижчому від державних соціальних стандартів і нормативів.

Прожитковий мінімум застосовується для:

- загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм;*
- установа розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також стипендій та інших соціальних виплат виходячи з вимог Конституції України та законів України;*
- визначення права на призначення соціальної допомоги;*
- визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та ін.;*
- визначення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян;*
- формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів.*

Для оцінки рівня життя в регіоні, розроблення та реалізації регіональних соціальних програм, визначення права на призначення соціальної допомоги, що фінансується за рахунок місцевих бюджетів, органами місцевого самоврядування може затверджуватися регіональний прожитковий мінімум, не нижчий від установленого відповідно до Закону України “Про прожитковий мінімум”. Прожитковий мінімум безпосередньо впливає на стан функціонування фінансів домогосподарств. Його використовують під час встановлення мінімальної заробітної плати, пенсій за віком, різних видів соціальних трансфертів тощо. Він визначає величину доходів домогосподарства та сплачених податків з отримуваних доходів, можливі напрями витрачання коштів та ін.

Ринкові умови господарювання дають змогу домогосподарствам розширити можливі шляхи інвестування накопичених грошових коштів і залучити до даних процесів професійних учасників (інститути спільного інвестування, пайові й інвестиційні фонди та ін.). Одним із головних факторів формування середнього класу є розвиток малого і середнього підприємництва, що гарантує стабільність економіки та підвищення рівня життя громадян. У результаті відкриття власної справи та самозайнятості знижується рівень безробіття та водночас підвищується рівень доходів населення, що сприяє зростанню сукупного попиту та збільшенню обсягу виробництва в регіонах.

Фінансові ресурси суб’єктів господарської діяльності є складником фінансів регіону, оскільки вони відображають грошові відносини, які виникають у процесі розподілу та перерозподілу вартості валового регіонального продукту через формування та використання фондів і резервів грошових коштів, необхідних для забезпечення безперервного процесу виробництва та реалізації продукції. Водночас ця сфера фінансових відносин порівняно самостійна, що зумовлено особливостями господарювання та формами власності цих підприємств.

Дослідження фінансового забезпечення регіону в контексті їх динамічного розвитку потребує акцентування уваги на наявних проблемах формування фінансового потенціалу реального сектору, а саме:

- обмеженості використання власних фінансових ресурсів підприємств як інвестиційного ресурсу внаслідок високої частки збиткових підприємств; застосування застарілих норм амортизаційних відрахувань і спрямування амортизаційних фондів на поточне споживання; відсутності стимулів для інвестування в технологічне переобладнання виробництв;

- дефіциті банківських кредитів для промисловості; високих відсоткових ставок за кредитами; збитковості діяльності банків і зростанні частки проблемних кредитів;

- повільного залучення іноземних інвестицій у промисловість; технологічних, галузевих, регіональних деформаціях при їхньому розподілі, що зумовлено незадовільним інвестиційним кліматом в Україні, високим рівнем тінізації економіки, незахищеністю прав інвесторів;

- нерозвиненості альтернативних джерел фінансування промисловості (фінансового лізингу, спільного інвестування) внаслідок недосконалості нор-

мативно-правової бази їх використання; низького рівня захисту прав інвесторів щодо отримання дивідендів і повернення вкладених інвестицій; невідповідності фінансової звітності українських компаній міжнародним стандартам;

- відсутності прозорої структури управління на багатьох українських підприємствах;

- неефективній бюджетній підтримці структурних змін у промисловості через значні розміри бюджетного дефіциту; відсутності єдиної узгодженої стратегії розвитку промисловості; відсутності уніфікованої класифікації високо-технологічних товарів.

Таким чином, питання формування та використання фінансового потенціалу реального сектору економіки регіону, ефективного управління фінансовими потоками, пошук потенційних резервів, а також розробка дієвих механізмів мобілізації та раціонального інвестування мають важливе теоретичне й практичне значення. Процеси формування та використання фінансового потенціалу суб'єктів господарської діяльності (реального сектору) доцільно виводувати на принципах ресурсного або результативного підходів (які слід розглядати як взаємодоповнюючі), причому з позицій забезпечення власного розвитку та впливу на формування фінансового потенціалу регіону.

В узагальненому вигляді фінансовий потенціал можна визначити як складну, динамічну та поліструктурну категорію. Його не можна розглядати як просту суму ресурсів, оскільки кінцевий результат залежить від сукупності взаємодіючих ресурсів та умов їх використання як синергетичний ефект діяльності всього територіально-виробничого комплексу. Водночас необхідно зосередити увагу на забезпеченні фінансової спроможності розвитку регіону, використанні його фінансового потенціалу.

Для регіонів України однією з основних проблем, розв'язання яких визначає їх стабільний розвиток, є підвищення саме фінансової спроможності, адже за допомогою фінансів можна відчутно активізувати розвиток регіону та країни в цілому, оскільки між фінансами та регіональним розвитком існує прямий зв'язок: без достатніх джерел фінансового забезпечення такий розвиток неможливий. Тому забезпечення фінансової спроможності регіону є пріоритетним напрямом регіональної політики сталого розвитку, який потребує системного і комплексного вивчення господарської та фінансової діяльності регіональних суб'єктів і передбачення ймовірності виникнення дестабілізуючих чинників, тобто діагностики, яка базується на використанні певної системи індикаторів.

Діагностика фінансової спроможності регіону є важливим засобом виявлення резервів нарощування фінансового потенціалу, підвищення ефективності регіонального відтворення, удосконалення діяльності суб'єктів господарювання. Лише на основі результатів оцінювання можна зробити правильний висновок про ситуацію, яка склалась у регіоні, знайти найбільш уразливі місця, сформулювати стратегічні й тактичні цілі та запропонувати ефективні заходи виходу з кризового стану, забезпечити фінансову спроможність як окремого суб'єкта господарювання, так і регіону в цілому.

Отже, діагностика фінансової спроможності є інструментом вироблення стратегії формування та використання, розміщення й акумулювання капіталів на певних регіональних ринках для державних і регіональних органів влади, інвесторів, кредиторів, суб'єктів господарювання, політичних та інших громадських організацій громадян.

Категорія “фінансова спроможність” враховує комплекс характеристик, здатних забезпечити цілісну оцінку фінансового стану певної економічної системи, а також можливості зміни цього стану для забезпечення стійкого економічного зростання. Так, під фінансовою спроможністю розуміється стан і рівень забезпечення інтересів, що визначаються власними спроможностями суб'єкта господарювання. З одного боку, фінансова спроможність регіону – це конкретний стан соціально-економічної системи, за якого вона задовольняє економічні, соціальні та екологічні потреби і задовольнятиме їх у майбутньому, з другого – фінансова спроможність визначається як передумова виникнення нових можливостей розвитку, забезпечення конкурентоспроможності.

Фінансова спроможність регіону передбачає його здатність забезпечувати гідні умови для розвитку, яка базується на можливості суб'єктів регіональних відносин спільно формувати і реалізовувати фінансову стратегію забезпечення сталого регіонального розвитку, залучати до цього процесу наявні та потенційні фінансові ресурси регіону в даному періоді для фінансування економічних, соціальних і екологічних програм розвитку, встановлювати максимальні та раціональні напрями їх розподілу й використання.

Виділяють такі критерії фінансової спроможності:

- 1) фінансова достатність (наявність у регіоні фінансових ресурсів);
- 2) фінансова дієздатність (здатність регіону забезпечувати ефективно розширене самовідтворення);
- 3) фінансова стійкість (здатність регіону стабільно підтримувати на певному рівні або нарощувати стабільний розвиток за рахунок його самостійності та незалежності від зовнішніх джерел фінансування).

Кожна із характеристик фінансової спроможності відображає певний суттєвий аспект даної категорії, тобто дію певної групи чинників на спроможність регіонального розвитку (див. рис. 9.4). Слід зазначити, що фінансова спроможність регіону формується під впливом усіх чинників, тому неправильно оцінювати фінансову спроможність (неспроможність) лише на основі оцінки однієї характеристики.

Фінансова достатність регіону розглядається як збалансованість його фінансових можливостей і потреб, тобто забезпеченість регіону фінансовими ресурсами, достатніми для гарантування безперебійного та своєчасного задоволення потреб соціально-економічного розвитку. Під фінансовою дієздатністю регіону розуміється здатність суб'єктів фінансово-економічних відносин регіону оптимально розподіляти та ефективно використовувати фінансові ресурси, нарощуючи фінансовий потенціал, що забезпечує результативність фінан-

сової політики соціально-економічного розвитку регіону та формує його конкурентні переваги. Фінансову стійкість регіону визначено як здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім негативним впливам на соціально-економічний розвиток шляхом дотримання такої структури джерел фінансування, яка забезпечуватиме стабільність розвитку у коротко- та довгостроковій перспективі.

Отже, фінансову спроможність регіону можна трактувати як його здатність до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб регіону, забезпечення стійкого розвитку та утримування конкурентоспроможності.

Рис. 9.4. Змістові характеристики фінансової спроможності соціально-економічного розвитку регіону

Основними напрямками підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами територій є гармонізація відносин між органами державної влади й органами місцевого самоврядування, між органами місцевого самоврядування різних рівнів; підвищення якості щорічних програм соціально-економічного розвитку територій та місцевих бюджетів; зміцнення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування через розширення бази місцевих податків і зборів; удосконалення порядку справляння податків та зборів; розробка середньострокових та довгострокових соціально-економічних програм розвитку територій, а також програм формування і використання фінансових коштів; запровадження ефективної стабільної системи стимулювання органів місцевого самоврядування до нарощування ресурсного потенціалу місцевих бюд-

жетів за доходними джерелами, що закріплюються за цими бюджетами; посилення відповідальності за адміністрування всіх податків та зборів, які зараховуються до місцевих бюджетів; удосконалення механізму залучення фінансових ресурсів до інвестиційної сфери, у тому числі особистих накопичень громадян.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття “потенціал” і виділіть складові елементи фінансового потенціалу.
2. У чому полягають розбіжності у визначенні поняття “фінансовий потенціал”?
3. Дайте визначення фінансових ресурсів регіону.
4. Охарактеризуйте поняття “бюджетний потенціал” та його складові.
5. Яким чином розраховується бюджетний потенціал регіону?
6. Що таке бюджетна забезпеченість регіону?
7. Визначте складові бюджетного потенціалу.
8. Що таке реальний бюджетний потенціал? Які джерела його формування?
9. Визначте вектори реалізації бюджетного потенціалу фінансової незалежності місцевого самоврядування.
10. Охарактеризуйте фіскальну політику, у тому числі на регіональному рівні.
11. Що таке податкоспроможність регіону? Яким чином вона розраховується?
12. Охарактеризуйте фактичну та потенційну базу оподаткування, реальну та потенційну податкоспроможність регіону.
13. Податковий потенціал і фіскальна ємність регіону.
14. Яким чином визначається стійкість економічного розвитку регіону?
15. Які нормативно-правові документи регулюють бюджетні відносини в Україні?
16. Визначте основні проблеми бюджетної сфери. Які кроки мають бути зроблені для покращення наявної ситуації?
17. Охарактеризуйте інвестиційний потенціал регіону та його особливості.
18. Дайте визначення поняття “інвестиція”.
19. Охарактеризуйте структуру інвестиційного потенціалу, визначте його складові.
20. Визначте методичні принципи оцінки інвестиційного потенціалу.
21. Визначте інвестиційну привабливість регіону.
22. Що собою являє інвестиційний ризик?
23. Яким чином інвестиційний потенціал проявляється на макро-, мезо-, мікрорівні?
24. Охарактеризуйте підходи до оцінки інвестиційного потенціалу.
25. Які закони сприяють формуванню інвестиційного потенціалу в регіонах?
26. Що собою являє кредитний потенціал регіону? Яким чином він розраховується?
27. Дайте визначення регіонального кредитного потенціалу. Визначте його регіональні особливості.

28. Визначте кредитні ресурси регіону.
29. Визначте етапи оцінки кредитного потенціалу регіону.
30. Що можна віднести до потенційно можливої ресурсної складової кредитного потенціалу регіону?
31. Дайте визначення поняття “фінанси домогосподарства”.
32. Дайте визначення понять “наявний дохід населення” і “реальний наявний дохід населення”.
33. Дайте визначення понять “державні соціальні стандарти”, “прожитковий мінімум”, “нормативи витрат (фінансування)”.
34. Фінансова спроможність регіону як здатність забезпечення умов для розвитку, її критерії.

Орієнтовний список магістерських робіт

1. Фінансовий потенціал регіону: формування, складові, оцінка стану та напрями розвитку.
2. Бюджетний потенціал регіону: формування, складові, оцінка стану та напрями розвитку.
3. Бюджетне забезпечення територіальних громад України: сучасний стан і перспективи.
4. Податковий потенціал регіону: формування, складові, оцінка стану та напрями розвитку.
5. Податковий потенціал та його вплив на міжбюджетні відносини в Україні.
6. Інвестиційний потенціал регіону: формування, складові, оцінка стану та напрями розвитку.
7. Інвестиційний потенціал регіону та особливості його реалізації.
8. Кредитний потенціал регіону: формування, складові, оцінка стану та напрями розвитку.
9. Кредитний потенціал регіону: можливості для збільшення на сучасному етапі.
10. Роль фінансів домогосподарств і суб’єктів господарювання у формуванні фінансового потенціалу регіонів України.

Список використаних джерел

1. *Ареф’єва О.* Методичний підхід до визначення резервів загального потенціалу розвитку підприємств та управління ним / *О. Ареф’єва, О. Коренков* // Економіст. – 2003. – № 9. – С. 45–47.
2. *Балацький Є.* Теоретичні підходи до визначення бюджетного потенціалу міста та основні засади його формування / *Є. Балацький, А. Бойко* // Зб. наук. пр. Харк. ін-ту банк. справи Ун-ту банківської справи НБУ. – 2011. – Вип. 1(10). – Ч. II. – С. 212–216.
3. *Бобьлев С. Н.* Экономика природопользования : учебник / *С. Н. Бобьлев, А. Ш. Ходжаев.* – М., 2003. – 567 с.

4. *Бондаренко Л. М.* Сутність та роль ресурсного потенціалу в соціально-економічному розвитку регіону / Л. М. Бондаренко // Регіональна бізнес-економіка та управління. – 2006. – № 11. – С. 119–126.
5. *Боронос В. Г.* Формування бюджетної складової фінансового потенціалу регіону / В. Г. Боронос // Зб. наук. пр. ДВНЗ “Укр. акад. банк. справи НБУ”. – 2010. – С. 42–52.
6. *Бочаров В. В.* Финансово-кредитные методы регулирования рынка инвестиций / В. В. Бочаров – М. : Финансы и статистика, 1993. – 144 с.
7. Бюджетне забезпечення територіальних громад України: тенденції останніх років [Електронний ресурс] // Галузевий моніторинг. – 2012. – № 9. – Режим доступу : <http://dialogueauc.org.ua/sites/all/sites/dialo-gueauc.org.ua>
8. Бюджетний кодекс України від 8 лип. 2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Верхов. Ради України – Режим доступу : <http://v.ua>
9. *Ватченко О. Б.* Науково-методичні засади соціально-економічного розвитку потенціалу регіону: аспекти якості життя : монографія / О. Б. Ватченко. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2010. – 116 с.
10. *Владимиров К. М.* Місцеві фінанси [Електронний ресурс] / К. М. Владимиров, О. Ф. Рогальський, Н. Г. Чуйко. – Режим доступу : <http://proleasing.com.ua/index.htm>
11. *Ворсовський О. Л.* Теоретико-методологічні основи інвестиційного потенціалу підприємства / О. Л. Ворсовський // Інвестиції : практика та досвід. – 2007. – № 15. – С. 8–11.
12. *Гришина И.* Комплексная оценка инвестиционной привлекательности и инвестиционной активности российских регионов: методика определения и анализ взаимосвязей / И. Гришина, А. Шахназаров, И. Ройзман // Инвестиции в России. – 2001. – № 4. – С. 5–16.
13. *Давыдовская Г. И.* Кредитный потенциал региона в структуре финансового потенциала [Электронный ресурс] / Г. И. Давыдовская // Экономика и социум. – 2013. – № 4(9). – Режим доступу : www.iupr.ru
14. *Єпіфанов А. О.* Управління регіоном : навч. посіб. / А. О. Єпіфанов, М. В. Мінченко, Б. А. Дадашев ; за заг. ред. А. О. Єпіфанова. – Суми : ДВНЗ “УАБД НБУ”, 2008. – 361с.
15. *Єфіменко Т. І.* Формування фіскального простору економічних реформ / Т. І. Єфіменко // Фінанси України. – 2011. – № 4. – С. 3–23.
16. *Жебчук Р. Л.* Бюджетний потенціал та його місце в процесі бюджетного планування / Р. Л. Жебчук // Вісн. ОНУ ім. І. І. Мечникова. – 2013. – Т. 18. – Вип. 3/1. – С. 144–147.
17. *Загородній А. Г.* Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – 4-те вид., випр. та допов. – К. : Знання, КОО ; Львів : Вид-во Львів. ін-ту Ун-ту банк. справи НБУ. – 566 с.
18. *Захарін С. В.* Моніторинг інвестиційного клімату / С. В. Захарін // Фінанси України. – 2001. – № 1. – С. 111–117.

19. *Зенченко С. В.* Бюджетный потенциал региона и методические подходы к его оценке / С. В. Зенченко // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2008. – №1. – С. 186–198.
20. *Зенченко С. В.* Финансовый потенциал региона и его экономическое содержание [Электронный ресурс] / С. В. Зенченко, М. П. Пащенко // Вест. Северо-Кавказ. гос. техн. ун-та. – 2008. – № 3(16). – Режим доступа : <http://www.ncstu.ru>
21. *Игошин Н. В.* Инвестиции. Организация управления и финансирование : учебник для вузов / Н. В. Игошин – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 542 с.
22. *Іваницька М.* Концептуальні підходи до оцінки податкового потенціалу міста / М. Іваницька // Економічний аналіз. – 2013. – Т. 14. – № 1. – С. 254–259.
23. *Ігнатенко В. Ю.* Гармонізація процесу формування бюджетного потенціалу регіону / В. Ю. Ігнатенко // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 5. – С. 185–189.
24. *Інвестиційний клімат в Україні: фактори регіональних ризиків / О. В. Кужель та ін.* – К., 1999. – 192 с.
25. *Інвестиційний рейтинг регіонів України у 2002 році. Економічні есе / відп. ред. В. Пинзеник.* – К. : Ін-т реформ, 2002. – 52 с.
26. *Інвестологія : наука про інвестування : навч. посіб. / за ред. С. К. Реверчука.* – К. : Атіка, 2001. – 264 с.
27. *Іоненко К. В.* Формування поняття “фінансовий потенціал регіону” та визначення його структури / К. В. Іоненко // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. – Т. 3. – С. 782–792.
28. *Іоненко К. В.* Формування та оцінка фінансового потенціалу регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 “Гроші, фінанси і кредит” / Іоненко К. В. – К., 2007. – 24 с.
29. *Каламбет С. В.* Податковий потенціал: теорія, практика, управління : монографія / С. В. Каламбет. – Донецьк : Наука і освіта, 2001. – 304 с.
30. *Камінська І. М.* Змістовні характеристики фінансової спроможності регіону / І. М. Камінська // Економічні науки : зб. наук. пр. Черк. держ. технолог. ун-ту. – Черкаси, 2007. – Вип. 18. – Ч. II. – С. 182–188.
31. *Карпінський Б. А.* Податкова політика держави : оцінювання стану на основі фіскального інструментарію / Б. А. Карпінський // Наук. вісн. НЛТУ України. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.6. – С. 221–231.
32. *Кичко І. І.* Ретроспективний аналіз бюджетної політики у контексті бюджетного регулювання особистих потреб населення / І. І. Кичко // Вісн. Чернігів. держ. технолог. ун-ту. – 2009. – № 35. – С. 36–40.
33. *Клименко Т. В.* Підвищення ефективності формування фінансового потенціалу регіону : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.10.01 “Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка” / Клименко Т. В. – Донецьк, 2003. – 21 с.
34. *Климова Н. И.* Инвестиционный потенциал региона / Н. И. Климова. – Екатеринбург, 1999. – 276 с.

35. Колесникова Н. А. Финансовый и имущественный потенциал региона : опыт регионального менеджмента / Н. А. Колесникова. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 240 с.
36. Крук О. М. Формування та оцінка податкового потенціалу місцевого бюджету / О. М. Крук // Прометей. – 2011. – № 2 (35). – С. 271–273.
37. Кулешова І. П. Особливості регулювання бюджетних відносин на регіональному рівні / І. П. Кулешова // Економічний простір. – 2010. – № 41.
38. Лагутін В. Д. Кредитування: теорія і практика / В. Д. Лагутін. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 2002. – 215 с.
39. Латинін М. А. Розвиток інвестиційного потенціалу регіону як об’єкт державного управління / М. А. Латинін, О. В. Думенко // Право та державне управління : зб. наук. пр. – 2010. – № 1. – С. 130 – 134
40. Лебедев В. Привлечение иностранных инвестиций: фактология, проблемы, подходы к решению / В. Лебедев // Рос. экон. журн. – 2000. – № 5–6. – С. 69–78.
41. Лесечко М. Д. Інвестиційний клімат: теорія і практика / М. Д. Лесечко, А. О. Чемерис, О. М. Чемерис. – Львів : ЛФУАДУ, 2001. – 166 с.
42. Лукін С. О. Економічний потенціал регіону: суть, складові і місце у процесі реформування економіки / С. О. Лукін // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: політика регіонального розвитку. Вип. V. – № 1. Зб. наук. пр. Луц. держ. техн. ун-ту. – Луцьк : Надстир’я, 1999. – С. 40–51.
43. Лучка А. В. Бюджетний потенціал фінансової незалежності місцевого самоврядування : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 – “Гроші, фінанси і кредит” / Лучка А. В. – Тернопіль : ТНЕУ, 2009. – 275 с.
44. Лучка А. В. Сутнісні підвалини бюджетного потенціалу фінансової незалежності місцевого самоврядування / А. В. Лучка // Фінансові ресурси регіону: організація та управління : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Івано-Франківськ : ПП “Курилюк”, 2007. – С. 41–43.
45. Марголин А. М. Методы государственного регулирования процесса преодоления инвестиционного кризиса в реальном секторе экономики / А. М. Марголин, А. Я. Быстряков. – Челябинск : Южно-Урал. кн. изд-во, 1998. – 324 с.
46. Маслій В. Економічна сутність та основні напрямки статистичного аналізу фінансового потенціалу міста / В. Маслій // Економічний аналіз. – 2010. – Вип. 5. – С. 128–132.
47. Мірошниченко П. І. Активізація використання інвестиційного потенціалу регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / П. І. Мірошниченко ; НАН України. Ін-т екон.-прав. дослідж. – Донецьк, 2007. – 19 с.
48. Мірчев О. В. Посилення ролі податкового потенціалу в забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону / О. В. Мірчев // Наук.-вироб. журн. гуманіт. ун-ту “ЗДМУ” “Держава та регіони”. Серія : “Економіка та підприємництво”. – Запоріжжя, 2003. – № 1. – С. 256–259.
49. Муниципальный менеджмент : справоч. пособие / В. В. Иванов, А. Н. Коробова. – М. : ИНФ-РА-М, 2002. – 718 с.

50. *Онишко С. В.* Фінансовий потенціал інноваційного розвитку економіки України / С. В. Онишко // *Фінанси України*. – 2003. – № 6. – С. 67–74.
51. *Основи муніципальної бюджетної політики* / В. І. Кравченко, О. Я. Лилик. – К., 2006. – 142 с.
52. *Основи регіонального управління в Україні : підручник* / за заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2012. – 576 с.
53. *Пасічник Ю. В.* Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні : монографія / Ю. В. Пасічник. – Донецьк : ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2005. – 642 с.
54. Податковий кодекс України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>
55. *Податковий менеджмент : підручник* / Ю. Б. Іванов, А. І. Крисоватий, А. Я. Кізима, В. В. Карпова. – К. : Знання, 2008. – 525 с.
56. Про банки та банківську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України : прийнятий 7 груд. 2000 р. № 2121-III // Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>
57. Про Державний бюджет [Електронний ресурс] : Закон України // Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.ra-da.gov.ua>
58. Про затвердження Порядку розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів на вкладних (депозитних) рахунках у банках [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січ. 2011 р. № 6 // Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
59. Про інвестиційну діяльність [Електронний ресурс] : Закон України : прийнятий 18 верес. 1991 р. № 1560-XII // Офіц. сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>
60. Про індустриальні парки [Електронний ресурс] : Закон України : прийнятий 21 черв. 2012 р. № 5018-VI // Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>
61. Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом “єдиного вікна” [Електронний ресурс] : Закон України : прийнятий 21 жовт. 2010 р. № 2623-VI // Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>
62. Про прожитковий мінімум [Електронний ресурс] : Закон України : прийнятий 15 лип. 1999 р. № 966-XIV // Офіц. сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>
63. Про режим іноземного інвестування [Електронний ресурс] : Закон України : прийнятий 19 берез. 1996 р. № 93/96-ВР // Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>
64. *Проблеми розвитку інвестиційної діяльності : монографія* / за заг. ред. В. М. Гриньової. – Х. : ХДЕУ, 2002. – 464 с.
65. *Пушак Я. Я.* Напрями формування бюджетного потенціалу регіону [Електронний ресурс] / Я. Я. Пушак. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2010/Economics/66977.doc.htm
66. *Сідельникова Л. П.* Теоретико-методологічні засади визначення податкового потенціалу регіону [Електронний ресурс] / Л. П. Сідельникова, Н. М. Костіна // *Проблеми раціонального використання соціально-економічного*

та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції : зб. наук. пр. – Вип. XVI. – № 2. – К. : СЕУ ; Рівне ; НУВГП, 2010. – С. 61–70.

67. Сілюкова С. Розвиток інвестиційного потенціалу регіону як об'єкт державного регулювання [Електронний ресурс] / С. Сілюкова // Публічне управління: теорія та практика. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2013-1/doc/3/05.pdf>

68. Словарь иностранных слов / ред. Н. Г. Комлев. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2006. – 672 с.

69. Сунцова О. О. Місцеві фінанси : навч. посіб. / О. О. Сунцова. – К. : Центр учбової л-ри, 2010. – 488 с.

70. Тенденції у фінансовому забезпеченні органів місцевого самоврядування та перспективи бюджетної реформи // Стан місцевого самоврядування в Україні в 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dialogueauc.org.ua/content/stan-mistsevogo-samovryaduvannya>

71. Ткачук В. Р. Організаційний механізм формування та нарощування інвестиційного потенціалу регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / Ткачук В. Р. ; Полтав. нац. техн. ун-т. – Полтава, 2008. – 20 с.

72. Туріянська М. М. Інвестиційні джерела / М. М. Туріянська. – Донецьк : Юго-Восток, 2004. – 317 с.

73. Управління потенціалом підприємства : навч. посіб. / І. З. Должанський, Т. О. Загорна, О. О. Удалих та ін. – К. : Центр навч. л-ри, 2006 – 362 с.

74. Управління фінансовими ресурсами місцевих бюджетів Львівщини: проблеми та напрями підвищення ефективності / І. З. Сторонянська, М. А. Козоріз, С. А. Давимука та ін. ; НАН України ; Ін-т регіон. дослідж. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. І. З. Сторонянської. – Львів, 2013. – 93 с.

75. Федонін О. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навч. посіб. / О. С. Федонін. – К. : КНЕУ, 2006. – 316 с.

76. Фінагіна О. В. Ринкова трансформація в регіоні: особливості розвитку та діагностування : монографія / О. В. Фінагіна. – Донецьк : Юго-Восток, Лтд, 2005. – 228 с.

77. Фінансовий словник-довідник / ред.-упоряд. М. Я. Дем'яненко. – К. : ІАЕ УААН, 2003. – 555 с.

78. Фінанси регіону : навч. посіб. / М. А. Коваленко [та ін.]; ред. : М. А. Коваленко ; Херсон. нац. техн. ун-т. – Херсон : Олді-Плюс, 2010. – 311 с.

79. Фролов С. М. Бюджетний менеджмент і проблеми розвитку прикордонних територій : монографія / С. М. Фролов. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – 317 с.

80. Хвесик М. А. Інституціональна модель природокористування : пост-радянський формат / М. А. Хвесик. – К. : Кондор, 2007. – 788 с.

81. Частно-общественное партнерство в разработке и реализации территориальной инвестиционной стратегии : метод. рек. для местн. и регион. властей [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ano.leontief.ru>

82. Щукін О. І. Методичні підходи оцінки інвестиційного потенціалу регіону / О. І. Щукін, Н. О. Целіна, Я. М. Дерев'янка // Екон. вісн. Донбасу. – 2008. – № 1. – С. 79–90.

ТЕМА 10

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

- *Управління розвитком економічного потенціалу регіону в країнах світу*
- *Світовий досвід запровадження механізмів енергозбереження*
- *Міжнародний досвід регулювання соціально-трудова відносин*
- *Демографічні процеси великих міст у Європі*
- *Детальний план територій*
- *Зарубіжний та вітчизняний досвід запровадження електронного урядування*
- *Світовий досвід міжбюджетних відносин*

Оскільки розвиток регіональних соціально-економічних систем має певні закономірності, розробляючи ефективні механізми впливу держави на формування економічного потенціалу регіонів, обов'язково слід брати до уваги досвід інших країн світу. Насамперед це необхідно для створення надійної основи формування правових та організаційно-економічних умов функціонування регіональних соціально-економічних систем, розробки і визначення способів запровадження відповідних державно-управлінських рішень.

Нагадаємо, що перші спроби втручання держави в регіональний розвиток були спричинені світовою економічною кризою 1929–1933 рр., яка зумовила необхідність усунення регіональних диспропорцій. Активне державне втручання в процес економічного розвитку регіонів з метою згладжування регіональних контрастів спостерігалось вже в післявоєнний період. Заходи регіональної політики вживалися США, Великою Британією, Німеччиною, Францією, Італією, Японією та низкою інших країн.

У Канаді ще в 1937 р. було вперше розроблено концепцію, згідно з якою кожна провінція мала забезпечувати відповідні стандарти послуг, не встановлюючи вищий за середньодержавний рівень податкового тягаря. Це була перша спроба щодо реалізації Канадської програми вирівнювання для провінцій, але власне програма була розроблена лише в 1957 р. Принципи цієї програми згодом використано в Конституції 1982 р. Програма є основою забезпечення визначеного переліку стандартів життя для всіх громадян Канади і основним елементом федеральної фіскальної політики. Однак тільки після завершення

Другої світової війни федеральний уряд розпочав упровадження регіонально сфокусованих програм розвитку, що було зумовлено передусім фіскальною слабкістю окремих провінцій. Упродовж 1960–1980 рр. регіональні програми розвитку в Канаді були зосереджені на “потребах” на протипагу “можливостям”. У цьому разі потреба стосується недостатнього рівня економічного зростання в регіоні, тоді як можливість – шансів на те, що регіональні інвестиції матимуть ринковий зміст.

Урядом ФРН на початку 60-х рр. минулого століття було розроблено Програму регіонального розвитку, яка з часом модифікувалася, а в 1959 р. була поділена на три окремі частини: Програму надання допомоги регіонам, розміщеним на східних кордонах ФРН, Програму розвитку регіонів, що підлягали відбудові, та Програму індустріалізації основних центрів економічного розвитку. У 1969 р. в державі прийнятий закон про вдосконалення регіональної економічної структури, в якому докладно розкривався механізм державного регулятивного впливу на розвиток регіонів. Згідно із законом федерація та землі встановлюють умови для здійснення регіональної економічної політики і реалізації європейського законодавства на національному рівні. На основі спільного завдання землі щорічно розробляють та затверджують рамковий план регіонального розвитку. За цим планом визначаються регіони, яким буде надано допомогу, правила її надання та обсяги фінансування, а також розробляються регіональні програми розвитку. Відповідно до цього Закону допомога мала надаватися депресивним регіонам або регіонам із слабкою економічною структурою, а також регіонам, які справляють вагомий вплив на розвиток. Головна мета цієї допомоги – забезпечення умов для саморозвитку в слабких регіонах шляхом прискорення інвестиційної діяльності та створення потужних конкурентоспроможних підприємств. Відповідні заходи реалізуються через фінансову підтримку, яка в однакових обсягах формується з коштів Федерації та коштів земель. Це робить відповідальними як Федерацію, так і землі за ефективне використання державних і земельних коштів.

На рівні ЄС системний підхід до вироблення і здійснення регіональної політики починає застосовуватися з кінця 60-х рр. Так, у 1969 р. було прийнято документ Комісії ЄС “Регіональна політика Співтовариства”, в якому пропонувалося “приступити до організації діяльності Співтовариства з питань регіонального розвитку”. Сутність ідеї полягала у вжитті заходів щодо оптимізації розвитку індустріальних регіонів, зміцненні зв’язків між ними та районами, що відстають у промисловому розвитку, а також у створенні полюсів розвитку в переважно сільськогосподарських зонах. Сьогодні в межах європейської регіональної політики регіон визнається соціально-економічним і політичним простором, де формується та реалізується конкурентоспроможність економіки держав-членів Співтовариства та ЄС у цілому. У державах Євросоюзу регіональна політика реалізується на трьох територіальних рівнях: ЄС (установлює принципи і завдання наднаціональної політики), держави (встанов-

лює власні підходи і механізми щодо реалізації регіональної політики), регіональному, на якому реалізується національна, наднаціональна та власна політика виходячи з потенціалу регіону.

У повідомленні Європейської Комісії до Європейського Парламенту від 6 жовтня 2010 р. наголошується на особливій ролі регіональної політики щодо реалізації стратегії “Європа 2020”. Зокрема, робиться наголос на тому, що *регіональна політика є ключовим засобом реалізації пріоритетів стратегії ЄС у сфері інноваційного розвитку, який є необхідною умовою подолання існуючих та майбутніх викликів. Практично це забезпечується шляхом інвестування у передові сектори виробництва з високою продуктивністю, формування нових професійних навичок та залучення талановитих людей з інших територій, сприяння створенню кластерів і мереж співпраці, стратегічного використання інформаційних і комунікативних технологій, загалом стимулювання співробітництва між усіма зацікавленими сторонами. Регіони відіграють у цьому центральну роль, оскільки вони є основними інституційними партнерами для університетів, інших дослідницьких і освітніх закладів та бізнес-сектору.*

Пріоритетною проблема реалізації ендегенного економічного потенціалу регіонів стала з 1980-х рр., із розвитком територіальної конкуренції. Це було пов'язано, по-перше, з входженням протягом останніх 30 років у світову економіку великої кількості інших держав, які мали специфічні конкурентні переваги: Японії на початку 1970-х рр.; нових індустріальних країн світу першої та другої хвилі (1970-1980 рр.); найбільших за чисельністю населення країн світу – Китаю та Індії (1980-1990 рр.); а також великої групи країн із перехідною економікою (1990-ті рр.). По-друге, загальна лібералізація торгівлі в цей час і швидкий розвиток процесів транснаціоналізації виробництва і сфери послуг загострили конкуренцію між країнами і регіонами за інвестиції та інновації, необхідні для успішного розвитку територій.

В основу нової парадигми регіональної економічної політики покладено такі положення:

- регіональна політика має зосереджуватися на людях, їх потребах, навичках та інноваційних можливостях;*
- регіони мають враховувати невикористаний потенціал, шукати можливості для розвитку, а не лише вирішувати існуючі проблеми;*
- стратегії регіонального розвитку мають включати заходи щодо вирішення питань сталого розвитку та добробуту людини, а не лише економічного зростання як пріоритетного;*
- регіони, що акцентують увагу на інноваціях та людському капіталі, мають більше шансів для інклюзивного і водночас сталого розвитку;*

– для розвитку регіонів велике значення мають такі установи, як, наприклад, агенції регіонального розвитку (АРР), які виявляють активи регіону і його переваги та сприяють їх реалізації.

Особливий акцент ставиться на інтеграції політик усіх рівнів розвитку. Серед них – підвищення рівня професійних навичок і творчого потенціалу людини, інноваційний потенціал підприємств та організацій державного сектору, формування мереж співпраці компаній для сприяння розвитку всіх їх учасників та відповідних територій. Таким чином, “локально керований динамізм” сприяє виявленню нових шляхів зростання, які відповідають місцевим умовам.

Відповідно змінилися і підходи до політики регіонального розвитку. Так, у США вже з 80-х рр. XX ст. концепції економічного розвитку та конкурентоспроможності територій є базовими для розробки відповідних програмних документів.

В ЄС у 1990-х рр. цілі регіональної політики були пов’язані із забезпеченням базових потреб регіонів. У наступному періоді (2000–2006 рр.) увага фокусується на їх збалансованому розвитку, а на сучасному етапі вони стосуються різних форм інтеграції та зближення, оскільки суб’єкти регіональної політики дійшли висновку, що саме такий підхід може забезпечити суттєве прискорення бажаних економічних і соціальних змін, підвищення конкурентоспроможності загалом та реалізації внутрішнього економічного потенціалу регіонів.

Отже, згідно зі світовим досвідом спочатку увага до регіональних економічних проблем з боку держави пов’язана з ліквідацією диспропорцій розвитку її територій. Згодом регіональна політика спрямовується на реалізацію регіонального потенціалу і стратегічний розвиток, а з розвитком глобалізації з’являється усвідомлення того, що регіональну політику можна спрямовувати і на підвищення конкурентоспроможності регіонів країни.

Слід зазначити, що в ЄС парадигма регіональної конкурентоспроможності дістає поширення пізніше, ніж у США. Практично цей період почався з прийняттям у березні 2000 р. у м. Лісабоні декларації ЄС про стратегію розвитку, спрямовану на швидке підвищення конкурентоспроможності економіки ЄС. З цією метою передбачено створення спільного простору для вирішення триєдиного завдання: об’єднання наукового, технічного і освітнього потенціалу держав ЄС у рамках спільної стратегії на основі децентралізації управління. Цей підхід покладений в основу регіональної політики.

Відтоді регіональна політика більше не розглядається як механізм допомоги регіонам у досягненні середніх показників по ЄС, хоча це є важливим і на сьогодні. Конкуренція все більше загострюється між регіонами світового ринку і успішними регіональними економіками, які стають дієвими гравцями у глобальних виробничих мережах. “Регіональна політика ЄС тепер являє со-

бою політику, що визначає можливості для майбутнього, мобілізуючи недостатньо використаний потенціал, а не виплачуючи компенсацію за проблеми минулого”. Таким чином, у ЄС інноваційні підходи й технології визначено як ключові фактори підвищення регіональної конкурентоспроможності.

У 2005 р. в ЄС було знову акцентовано увагу на сприянні інноваціям разом із пріоритетами зростання і створенні робочих місць, що поставило регіональну політику в центр зусиль, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності ЄС.

Пріоритет інновації знаходить відображення у новій стратегії ЄС – “Європа 2020”, яка була прийнята Європейською Комісією у червні 2010 р. Згідно з цією стратегією новими європейськими пріоритетами регіонального розвитку визначено:

- формування економіки, що базується на знаннях та інноваціях;*
- сприяння більш ефективному використанню ресурсів, екологічно чистому виробництву;*
- подальший розвиток економіки для заохочення зайнятості, соціальної і територіальної згуртованості.*

У Порядку денному ЄС щодо розвитку територій до 2020 р. визначено шість пріоритетів розвитку ЄС:

- сприяння збалансованому територіальному розвитку;*
- підтримка інтеграції міст, сіл і територій з особливим статусом;*
- інтеграція транскордонних і транснаціональних регіонів;*
- забезпечення світової конкурентоспроможності регіонів, що ґрунтується на розвинутій внутрішній економіці;*
- покращення територіального зв’язку для людей, громад і підприємств;*
- управління екологічними, природними ресурсами та культурними цінностями регіонів.*

Загалом основні проблеми, на розв’язання яких спрямована сучасна політика ЄС, уже стосуються не стільки економічного розвитку, скільки створення сприятливих умов для життя та забезпечення демографічної безпеки співдружності. Отже, нову стратегію спрямовано на вирішення таких основних проблем:

– скорочення чисельності населення, в тому числі працездатного віку, та старіння суспільства (за розрахунками Європейської комісії, майже у 20 регіонах до 2020 р. спостерігатиметься скорочення населення більш ніж на 10%, а в деяких регіонах Болгарії, Східної Німеччини і Польщі ці показники становитимуть понад 25%). Демографічний спад відбувається швидше в регіонах з відносно низьким рівнем доходів, проблемами безробіття і великою часткою працівників, зайнятих у низькотехнологічних галузях. Як правило, ці регіони

мають високий рівень міграції та низькі показники народжуваності. В результаті це також призводить до появи проблем, пов'язаних із фінансуванням публічних послуг у сферах охорони здоров'я, житлово-комунальної, транспортної інфраструктур та ін.);

– зміна клімату (торкнеться більшості регіонів Європи, де проживає третина населення ЄС (170 млн осіб). У південній частині, за прогнозами фахівців, очікується зниження кількості опадів, що призведе до засухи. Передбачається, що меншою мірою негативні фактори проявляться в Північній і Західній Європі. В інших регіонах існуватимуть загрози повені, берегових ерозій і деградації земель. Розв'язання цієї проблеми полягає, насамперед, у зменшенні обсягів різноманітних викидів, які впливають на навколишнє середовище, що, відповідно, потребуватиме впровадження екологічних технологій виробництва. Зміна клімату створить серйозні проблеми для сільського господарства, лісництва, рибальства, туризму, енергії, а також охорони здоров'я);

– енергетичне забезпечення (за прогнозами Європейської Комісії, залежність від імпорту газу до 2030 р. становитиме 84%, а нафти – 95%. Високі ціни на енергоносії можуть мати суттєві негативні наслідки для добробуту населення регіонів, зокрема менш розвинених. Проте ця ситуація може забезпечити конкурентні переваги регіонам, де за рахунок інновацій будуть розроблятися і впроваджуватися інноваційні технології, особливо енергозберігаючі. Більшою мірою це стосується сільських і віддалених територій, де можуть використовуватися, наприклад, геотермальна енергія або біомаса, і прибережних територій – море, вітер, хвилі, сонячна енергія).

Також потребує розв'язання проблема диспропорції економічного розвитку регіонів ЄС. Це пов'язано з тим, що нові країни мають значно нижчі рівні доходу на душу населення і зайнятості, ніж інші країни ЄС. Водночас ці країни більш динамічно розвиваються протягом останніх років, демонструючи високі темпи зростання ВВП і продуктивності, що певною мірою згладжує регіональні відмінності. Ця позитивна тенденція також зумовлює потребу у зміні регіональної політики, яка має бути орієнтована на потенційні особливості розвитку країн та їх регіонів. Особливий акцент має ставитися на інноваціях, створенні мереж, підтримці малого і середнього бізнесу. Слід зазначити, що цей процес більш ефективно контролюється шляхом використання механізмів стратегічного управління.

На інноваційному розвитку регіонів як безальтернативному напрямі підвищення конкурентоспроможності держав і регіонів Європи наголошується в Стамбульській декларації Асамблеї Європейських регіонів “Виклики для Європи. 2020 – вимоги для ефективного дослідження і політики в галузі розвитку” від 12 листопада 2010 р. У декларації зазначається, що регіони мають найкращі можливості для забезпечення інноваційного розвитку, зокрема щодо управління прикладними дослідженнями, тоді як фундаментальні дослідження успішніше проводяться на більш високому рівні. Це має бути взято до уваги в процесі розробки та реалізації регіональної політики в Українській державі.

Декларацією визначено такі ключові положення, які мають бути покладені в основу нової регіональної політики:

- школи та університети повинні формувати у дітей та студентської молоді навички підприємництва і відносини, які сприяють розвитку творчих здібностей (вважається, що тільки в середовищі, яке захоплює творчість, може виникати справжнє новаторство);*
- співпраця між регіонами надає їм можливість для кращого обміну досвідом та спільного вирішення питань інноваційного розвитку;*
- кластери мають особливо важливе значення для підвищення регіональної конкурентоспроможності;*
- необхідно полегшити доступ інноваційних підприємств до фінансових ресурсів та забезпечити їх всебічну підтримку.*

Надаючи важливого значення формуванню різноманітних мереж для економічного зростання та інноваційного розвитку, в 2006 р. Європейська Комісія започаткувала ініціативу “Регіони за економічні зміни”, спрямовану на стимулювання місцевих і регіональних мереж у державному і приватному секторах. Головною метою цієї ініціативи є покращання здатності міжрегіональних і міських мереж перевіряти новітні стратегічні ідеї, а згодом швидко їх інтегрувати у регіональні стратегічні програми .

Однак слід урахувувати, що інноваційні фактори більше стосуються міських територій, тоді як сільські через їх використання містами втрачають свою конкурентоспроможність. Практично нова регіональна політика поряд із позитивними результатами призвела до загострення конкуренції між більшими і сильнішими та меншими і слабкішими територіями. У більш віддалених сільських районах спостерігається дедалі більше зниження частки зайнятих у сільському господарстві, а міста, навпаки, стають більш конкурентоспроможними щодо сільської місцевості.

Відмінності між сільськими і міськими територіями мають усе більше значення в Європі, у тому числі через посилення впливу субурбанізації. Тому в рамках програм європейського регіонального розвитку пропонуються заходи щодо вирішення проблем, які стоять перед містами і сільськими територіями, для чого приймаються різноманітні, але взаємопов'язані рішення. З метою стримування негативних тенденцій територіального розвитку сьогодні європейська регіональна політика орієнтована на стимулювання взаємодії міських і сільських територій, часто в контексті регулювання стрімкого розвитку міст.

Сьогодні стало очевидним, що для інтеграції секторальних і галузевих політик, яка є основою конкурентоспроможності регіону, необхідні *дієвий ді-*

лог у системі управління регіональним розвитком та посилення ролі як економічних, так і соціальних місцевих і регіональних суб'єктів.

Нова європейська регіональна політика реалізується таким чином, щоб максимізувати вертикальну і горизонтальну інтеграцію в системі публічного врядування. В рамках системи вертикального управління різні рівні європейського, національних, регіональних і місцевих органів влади стимулюються за допомогою системи розробки планів і програм, яка розвивалася протягом багатьох років, з метою покращання обміну інформацією і забезпечення спільного руху в одному напрямі. У рамках системи горизонтального управління компанії, соціальні групи і громадські об'єднання активно беруть участь у цьому процесі і діяльності органів управління, оскільки така співпраця є взаємовигідною, тобто в них є можливість впливати на стратегію розвитку територій і формувати її у власних секторах і сферах.

Про велике значення горизонтального управління свідчить дедалі більше врахування ролі взаємозалежності та взаємодії в різних галузях політики. На думку фахівців ОЕСР, галузева політика може керуватися вузькими цілями, які не можуть братися до уваги у більш широкому політичному контексті. Водночас горизонтальне управління здатне поліпшити розподіл ресурсів та надання послуг, забезпечуючи більш комплексний підхід до розвитку. Тому одним із найважливіших завдань європейської регіональної політики є формування орієнтованих на результати регіональних органів влади, оскільки економічне зростання залежить не тільки від інвестицій, а й від механізмів ефективного управління програмами розвитку на рівні, на якому вони реалізуються. У свою чергу, це зумовлює потребу в дієздатній і надійній адміністративній системі та прозорому правовому полі.

Налагодження “горизонтальної” складової регіональної політики потребує демократизації управління регіональним розвитком. Європейська спільнота зазначає, що нині практично в усіх державах-членах Ради Європи починаючи з 1997 р. спостерігається тенденція до підвищення ролі регіональної демократії в управлінні. У деяких країнах Європи відповідні структури регіонального самоврядування створювалися під впливом ЄС. Так, у Рекомендації 240 Європейської хартії регіональної демократії, розглянутої Конгресом на 15-й пленарній сесії (27-29 травня 2008 р., м. Страсбург), наголошувалося на тому, що регіональний рівень управління є нині об'єктом інституційних реформ у більшості держав-членів Ради Європи та містить суттєвий потенціал для розвитку самоврядування.

Згідно зі світовим досвідом створення лише правової основи для спільного планування регіонального розвитку само по собі не привело до широкого співробітництва між різними органами та рівнями влади. На нашу думку, це

пов'язано з потребою у формуванні нової корпоративної культури, без якої навіть розробка дієвих механізмів неможлива. Розвиток цієї культури потребує певного часу і головне – спільної діяльності та постійного діалогу. Проте в будь-якому разі перерозподіл повноважень на користь регіонів є необхідною умовою ефективної діяльності регіональних органів влади щодо розвитку їх територій.

Узагальнення та аналіз зарубіжної практики регіональної політики дали змогу дістати більше уявлення про структуру регіональної політики держави. Так, якщо на етапі становлення регіональна політика відображала насамперед державно-регіональні відносини, то сьогодні вона вийшла за межі інтересів держав та регіонів і включає такі види зовнішньої і внутрішньої політики:

- державну регіональну політику, спрямовану на захист загальнодержавних інтересів;*
- політику регіонів, що реалізує інтереси регіонів під їх відповідальність;*
- регіональну політику об'єднань держав або регіонів, орієнтовану на реалізацію спільних інтересів учасників цих об'єднань;*
- регіональну політику недержавних структур міжнародного, державного, регіонального і місцевого рівнів, що реалізує інтереси їх учасників.*

Загалом світовий досвід показує, що розвиток регіонів та комплексів державних механізмів їх підтримки відбувається за ступінчастим принципом, зокрема за такими етапами:

Перший етап: держава, яка є домінуючим суб'єктом формування регіональної політики, одночасно шляхом застосування механізмів прямого впливу підтримує території і підприємства, які мають суттєвий економічний потенціал та можуть забезпечити велике надходження до державного бюджету.

Другий етап: активну позицію щодо власного розвитку починають займати регіони на чолі з органами влади; кожен регіон уже визначає власні механізми розвитку, що базуються на внутрішніх можливостях та частково підтримуються центральною владою; цей етап розпочинається після певної стабілізації соціально-економічної ситуації в державі та за умови сформованості потенціалу для змін у регіональній системі;

Третій етап: розпочинається з розбудовою інноваційної інфраструктури та налагодженням мереж взаємодії в регіоні; у центр уваги органів влади потрапляють людина, її інтереси та потреби, умови для її професійно-творчої самореалізації; на цьому етапі застосовуються динамічні моделі та інтегровані механізми забезпечення регіонального розвитку, що базуються на засадах партнерства.

Основними світовими тенденціями розвитку регіональної політики в контексті забезпечення економічного потенціалу регіонів є:

- зміщення повноважень щодо регіонального і місцевого розвитку, використання економічних ресурсів розвитку з державного на регіональний і місцевий рівні;*
- перехід від домінуючого впливу щодо перерозподілу державних коштів на регіональний розвиток до координації діяльності і стимулювання їх ендogenousного потенціалу, від галузевої політики до територіальної;*
- ускладнення структури регіональної політики держави, активними суб'єктами якої стають інші держави, їх об'єднання та недержавні організації;*
- формування багаторівневого мережевого регіонального управління;*
- дедалі більша підтримка інновацій на регіональному і місцевому рівнях.*

Розглянемо світовий досвід запровадження механізмів енергозбереження. Проблему енергетичної безпеки *Німеччина* намагається вирішити шляхом енергозбереження й підтримки стабільної системи змішаного енергозабезпечення. Державними дотаціями також стимулюються екологічні альтернативні види енергії й видобуток бурого й кам'яного вугілля.

Як один із варіантів розглядається імпорт зрідженого газу, поставки якого можуть здійснюватися в танкерах, минаючи газопроводи. Проте від повернення до атомної енергетики *Німеччина* відмовляється. Звичайно, відмовитися від імпорту газу, частка якого в енергоспоживанні країни становить 23%, або 101 млрд м³, неможливо. Те саме стосується й імпорту нафти.

Енергозбереження в *Німеччині* фінансують банки й великі корпорації, а не держава. *DENA* – Німецьке енергетичне агентство – товариство з обмеженою відповідальністю – створене 2000 р. у Берліні, що є федеральною структурою. *Німеччина* є країною, що найбільш активно використовує сучасні технології енергозбереження й альтернативні джерела енергії.

*Сьогодні вже одну третину всієї електроенергії одержують від вітроустановок. Берлін має намір заощаджувати на енергоносіях за рахунок альтернативних джерел енергії. Усі басейни будуть оснащені сонячними батареями. Приватні інвестори дістануть можливість розмістити на дахах суспільних будинків площею більше як 100 тис. м² сонячних батарей і подавати отриману енергію в міську мережу. При придбанні комп'ютерів й інших електронних приладів адміністративні установи міста повинні будуть робити вибір на користь продуктів, що споживають найменшу кількість електрики. До того ж *Німеччина* є визнаним лідером у сфері вітроенергетики: на території країни розміщено й успішно*

діють не менш як 20 тис. повітряних генераторів. Більше того, їх виробництво активно працює на експорт – близько 70% установок продаються зовнішнім покупцям. Сукупна потужність німецьких повітряних генераторів становить 24 тис. МВт. Для порівняння: аналогічний показник наймогутнішої ГЕС у Росії – Саяно-Шушенської – дорівнює 6,4 тис. МВт.

В Австрії місцеві домашні господарства витрачають на опалення житла й гарячу воду щорічно близько 2,5 млрд євро, з урахуванням додаткової потреби – ще 1,5 млрд євро. У цілому на це витрачається близько 4,5% бюджету господарств. В Австрії вважають, що використовувати тверде паливо (корисні копалини) не вигідно, тому від нього поступово стали відмовлятися, починаючи з 2003 р. Це стосується й опалення дровами, але слід враховувати, що в країні є 450 тис. печей. Статистика свідчить, що австрійська промисловість, яка забезпечує близько 24% валового національного продукту країни, споживає понад 30% електроенергії (це частка від загального кінцевого обсягу споживання). Оскільки більшість австрійських підприємств за місцевими та європейськими вимірами є середніми й малими, у них не вистачає ні потужності, ні коштів для енергозбереження, тому це бере на себе держава. В країні існує структура організацій, що надають допомогу у вирішенні питань енергозбереження й енергоефективності. Держава через спеціальний банк фінансування комунальних екологічних інвестицій і консалтингових проектів виділяє федеральні субсидії. Ці кошти розподіляються по кількох напрямках: кошти підприємствам на охорону навколишнього середовища й енергозбереження (25%), інвестиції на придбання обладнання ТЕЦ (10–20%), гранти на поліпшення теплових характеристик старих будинків (25–30%). Так, усім австрійським суспільством за активної підтримки громадськості у країні досягли такої економії енергоресурсів, що її досвід став міжнародним надбанням.

У Норвегії розробка програм з енергоефективності почалася у кінці 1970-х рр. Було підготовлено кілька планів у вигляді звітів у Норвезький парламент (плани з енергоефективності). Норвезький досвід можна охарактеризувати як процес забезпечення енергоефективності з урахуванням усіх аспектів лібералізованих ринків, цільового планування й захисту навколишнього середовища. Головним принципом у сфері електроенергетики в Норвегії з кінця 1980-х рр. є те, що ціни на електроенергію повинні відображати її ринкову вартість, аналогічно принципу лібералізації енергетичного ринку в Росії. Завдяки високим цінам на електроенергію, що відображають її реальну вартість, інвестиції в підприємництва енергетики стануть більш рентабельними, у той час як низькі ціни зменшують їх прибутковість.

У Норвегії також приділяється велика увага питанням ефективності енергоємних галузей промисловості (виробництво алюмінію, феросплавів) і скороченню обсягів використання електроенергії для

побутового опалення, розробляються програми інвестиційної підтримки особливих демонстраційних і апробованих проєктів. Уже багато років діють освітні програми вдосконалювання навичок працівників щодо реалізації програм енергоефективності й розвитку технологій в організаціях, відповідальних за експлуатацію будинків.

Уряд Швеції проводить дієву політику енергозбереження й енергоефективності, що має позитивні результати. І це позначається на високому усвідомленні суспільством переваг енергоефективних технологій і біоенергетики. У країні налагоджено чітку систему контролю за використанням енергоресурсів. Це знаходить вияв у обов'язкових деклараціях для підприємств із використання енергетичних ресурсів, енергопаспортах будинків, маркуванні товарів, навіть продуктів харчування. Крім того, чиновники активно застосовують економічні стимули для популяризації використання альтернативних і нетрадиційних джерел енергії, а саме: звільнення строком на 5 років від енергетичного податку, субсидії держави на реконструкцію старих будинків (заміна парових котлів, утеплення й т.ін.), спрощене одержання дозволів на будівництво вітрових електростанцій. Використовується і адміністративний метод управління. Це стосується великих заправних станцій, де обов'язковим є продаж альтернативного палива, крім традиційних бензину й дизельного пального. Основний акцент ставиться на економічних методах управління – податках, дотаціях і субсидіях, торгівлі квотами й електричними сертифікатами. Шведські муніципалітети вражають абсолютною чистотою територій. Це й не дивно, оскільки залишки продуктів споживання теж переробляються. Ще однією особливістю шведської сфери енергетики, зокрема муніципалітетів, є централізоване опалення й охолодження приміщень, у тому числі офісних, а також супермаркетів, виставкових залів). Реалізується ці завдання за рахунок роботи станцій теплових насосів. Сировиною у цьому разі є енергія землі й води. Прикладом може бути станція у Стокгольмі, що забезпечує централізовано теплом і холодом 400 тис. населення міста. У Швеції неухильно зростає інтерес до теплових насосів потужністю 25–40 кВт для багатоквартирних будинків або офісів. Вони досить енергоефективні й зменшують шкідливий вплив на навколишнє середовище. У країні на сьогодні діє понад 500 тис. теплових насосів.

Становить інтерес і досвід Японії. Нафтова криза 1973 р., помітно вплинувши на економіку Японії, гостро поставила питання про необхідність заощадження енергії. Після 1973 р. енергозбереження стало одним з основних напрямів енергетичної політики японської держави. Вживаються заходи щодо зниження енергоємності нових житлових будинків. Будівельні компанії, що дотримуються цих норм, стимулюються більш вигідними умовами кредитування.

Сьогодні в країні приділяється велика увага навчанню громадян способам заощадження енергії. Із 1973 р. одночасно з розробкою заходів щодо енергозбереження в Японії почалася активна робота з

розвитку геліоенергетики. Тоді 1 Вт виробленої сонячною батареєю енергії обходився в 30 тис. єн. До 2000 р. цей показник вдалося знизити до 140 єн. Такий рівень собівартості робить доцільним використання сонячних батарей у побуті. Проблема енергозбереження стоїть в Японії дуже гостро, що пояснюється насамперед бідністю країни на природні енергоносії, зокрема нафту. У цей час вона змушена імпортувати від 80% необхідних їй енергоносіїв.

У 1979 р. в Японії почав діяти закон про енергозбереження. Він стосувався великих промислових підприємств, які тоді споживали 70% енергії. Поряд з розробкою заходів щодо скорочення споживання електроенергії закон передбачав здійснення раціоналізації процесу спалювання палива, скорочення втрат тепла при транспортуванні, зведення до мінімуму невикористовуваних обсягів енергії. Підприємства, що не докладали зусиль у цьому напрямі, підлягали великим штрафам. У 2003 р. цей закон був доопрацьований, і тепер його дія поширюється й на інших великих споживачів енергії: великі офісні будинки, універмаги, готелі й лікарні.

Наприклад, на заводі з виробництва фотопаперу компанії “Коніка” у м. Одавара (префектура Тиба) за 10 останніх років на 40% підвищено ефективність енергокористування, зокрема котельні, а також налагоджено природне охолодження промислової води в зимовий період, використання взимку природного сухого повітря в системі кондиціонування, розширено вторинне застосування теплових відходів на виробництві. Великий токійський готель установив у себе спеціальну енергозберігаючу систему, розроблену компанією “Яматаке”. Ця система передбачає установку в усіх приміщеннях будинку датчиків температури й споживання електрики. Їх дані аналізуються комп’ютером, що на цій основі вибирає оптимальний режим температури й витрати електроенергії в приміщеннях готелю. У рестораних залах діють апарати, які автоматично очищають повітря залежно від концентрації вуглекислого газу. Така енергозберігаюча система дає змогу адміністрації готелю заощаджувати на електроенергії до 80 млн єн на рік. Уряд Японії поставив мету довести до 2015 р. частку електроенергії, одержуваної з так званих поновлюваних енергоресурсів, до 1,7% від загального обсягу виробленої електроенергії. В Японії успішно функціонує програма “Переможець перегонів”, у рамках якої назви компаній, що не виконали зобов’язання у сфері енергоефективності, стають надбанням гласності.

На початку 2006 р. уряд *Китаю* поставив за мету знизити енерговитрати на виробництво одиниці ВВП на 4%. Однак у першому півріччі зростання енергоспоживання випереджало збільшення ВВП, а до кінця 2006 р. енерговитрати на одиницю ВВП знизилися лише на 1,2% порівняно з показником попереднього року. Це було перше зниження енерговитрат на виробництво одиниці ВВП у Китаї починаючи з 2003 р. Сьогодні план реалізовано лише на 14%. Однією з найважливіших причин невиконання завдання з енергозбере-

ження є невдала зміна моделі економічного зростання. У цей час піднесення китайської економіки стало можливим переважно за рахунок розвитку промисловості, в якій частка важкої й хімічної галузей з високими енерговитратами виявилася досить великою. Отже, економічне зростання в країні значно залежить від енерговитрат і витрати ресурсів. Поєднання фінансово-податкової й промислової політик, спрямованих на енергозбереження, має сприяти поліпшенню структури виробництва й підвищенню його рівня. Розробляючи новий закон про корпоративний прибутковий податок з урахуванням необхідності уніфікації податкових зобов'язань вітчизняних підприємств і підприємств за участю іноземного капіталу, на думку уряду, варто розглянути можливість закладення статті про застосування енергозберігаючого устаткування як певної умови для надання податкових пільг.

У Китаї уряд регулярно проводить тестування продукції різних компаній і досліджує відповідність рішень стандартам енергозбереження. Безумовно, компанії, що не виконали зобов'язання, стають відомі буквально всій країні. У країні діє програма добровільного маркування товарів, орієнтована на виробників. В умовах конкуренції китайські компанії вкрай зацікавлені в тому, щоб виділити свій продукт серед низки аналогічних. Непрямий результат полягає в тому, що в Китаї на виробництво одиниці продукції на енергію припадає 19% витрат.

У Білорусії основними завданнями Комітету з енергоефективності при Раді Міністрів Республіки Білорусь є проведення державної політики у сфері енергозбереження й здійснення державного нагляду за раціональним використанням палива, електричної й теплової енергії. Ефективність державної політики у сфері енергозбереження підтверджується такими результатами:

- знизилася енергоємність ВВП до 8,4% при зростанні ВВП на 10%;
- унаслідок виконання галузевих програм з енергозбереження за 2012 р. заощаджено 1,94 млн т у.п. на суму 6,5 млрд руб. РФ;
- частка ТЕР у загальних витратах у середньому по промисловості знизилася з 12,2 до 11,3%;
- використання місцевих видів палива й поновлюваних енергоресурсів збільшилося на 179,2 тис. т у.п.;
- упроваджено близько 30 великих енергоефективних проектів;
- введено в експлуатацію 7 міні-ТЕЦ сумарною потужністю 9,7 МВт;
- пропагується раціональне споживання паливно-енергетичних ресурсів.

У Росії ключовим у сфері енергозбереження став новий закон “Про енергозбереження й підвищення енергетичної ефективності”, спільно розроблений державним сектором, бізнесом і науковим співтовариством. Зокрема, учасники “Росізол” внесли низку пропозицій, спрямованих на підвищення енергоефективності будинків. За даними Центру з ефективного використання енергії, енергоефективні будинки забезпечать російській економіці збереження до 33% ресурсів. Зокрема, дуже високі результати досягаються завдяки вжиттю теплоізоляційних заходів. За даними Департаменту архітектури РФ, будинки втрачають 45% тепла через стіни, 33% – через вікна, решту 25% – через дах. Це

означає, що необхідний комплексний підхід до теплоізоляції й використання тільки якісних матеріалів.

Досвід *США* свідчить про те, що, починаючи з 1992 р., діє програма *Energy Star*, розроблена Агентством з охорони навколишнього середовища й Міністерством енергетики. У рамках програми прилади із середнім енергоспоживанням на 20–30% нижче від аналогів маркуються престижним логотипом *Energy Star*. Сьогодні цей логотип можна побачити на товарах більш як 60 категорій. Ліцензійні й партнерські угоди укладені із промисловцями (понад 2 тис.), підприємствами роздрібною торгівлі (більше як 2 тис.), будівельними компаніями (понад 6 тис.) та іншими сферами бізнесу. Споживачі, що віддали перевагу продуктам *Energy Star* рік тому, вже заощадили 19 млрд дол. *США* на рахунках за комунальні послуги й запобігли викидам парникових газів, еквівалентні вихлопам 29 млн автомобілів.

З березня 2010 р. почала діяти нова програма підтримки американців. Тепер покупці теплоізоляційних матеріалів для своїх будинків і енергозберігаючого устаткування зможуть безпосередньо в магазині одержувати субсидії з бюджету. Розмір знижки становитиме до 50% від суми покупки, але не більше ніж 3 тис. дол. США. За попередніми оцінками, реалізація програми дасть змогу зменшити видатки громадян на комунальні платежі й створити нові робочі місця в країні. У штаті Коннектикут (США) успішно діє фінансова програма, що заохочує енергоефективний бізнес. За її умовами власники бізнесу, які вирішили підвищити енергоефективність свого підприємства, можуть розраховувати на істотну знижку від енергозбутових компаній, а також на безвідсотковий кредит на впровадження нових технологій. Висока енергоємність обладнання, технологій і побутової техніки є причиною додаткових витрат. Водночас, за даними США, впровадження нових енергозберігаючих технологій дають змогу заощадити близько 18 т умовного палива на рік.

На основі вивчення світового досвіду до основних пріоритетів діяльності у сфері енергозбереження можна віднести: надійність енергопостачання; формування законодавства та нормативної бази; вжиття високоефективних заходів; інформованість суспільства; оперативне управління енергозбереженням.

Міжнародний досвід регулювання соціально-трудова відносин. Через низку обставин об'єктивного і суб'єктивного характеру відносини соціального партнерства в Україні нині розвинені слабо. Для забезпечення цілеспрямованого регулювання соціально-трудова відносин, ефективного розвитку системи трипартизму необхідне послідовне поширення ідеології й технології соціального партнерства, закладення у свідомість усіх громадян України і в практику роботи всіх суб'єктів ринку праці ідеї справедливого со-

ціального договору, а не соціальної конфронтації. Потрібно розробити національну модель соціально-трудова відносин, зорієнтовану на побудову громадянського суспільства, людський розвиток і економічне зростання.

Поняття соціального партнерства в широкому розумінні має розглядатися передусім у контексті громадянського суспільства і виступати організаційною формою громадського життя. Фактично ідея соціального партнерства трансформувалася в розвинутих країнах в ідею соціальної солідарності. Концепція соціального партнерства відображає ідеологію соціально орієнтованої ринкової економіки і передбачає взаємодію інституціональних одиниць (соціальних груп) на основі принципів співробітництва і компромісу. Інакше кажучи, соціальне партнерство в широкому розумінні стало методом регулювання всіх громадських відносин, і насамперед соціально-трудова.

Система нових соціально-трудова відносин може формуватися або стихійно, або цілеспрямовано. Цілеспрямоване формування соціально-трудова відносин, адекватних соціально орієнтованій ринковій економіці, має здійснюватися на основі вжиття системи заходів громадського і державного регулювання.

Аналізуючи методи регулювання соціально-трудова відносин і вибираючи ті з них, які найкраще сприяють прискоренню трансформації економіки та суспільства, необхідно виділити рівні регулювання цих відносин, а саме: мегаекономічний (глобальний, міжнародний), макроекономічний (національний), мезоекономічний (рівень окремих адміністративних територій і галузей), мікроекономічний (рівень підприємства), індивідуальний. Для кожного рівня соціально-трудова відносин характерні специфічні цілі й завдання, і, відповідно, і різні функції та регулятори.

Визначальний внесок у розробку правових норм і процедур у сфері трудових відносин і соціальних інститутів зробила Міжнародна організація праці (МОП), створена в 1919 р. Головна її заслуга перед трудящими всіх країн полягає в нормотворчій діяльності, що виражається в підготовці й прийнятті міжнародних конвенцій і рекомендацій, передусім у галузі профспілкових свобод і гуманізації умов праці. У роботі постійного секретаріату МОП – Міжнародного бюро праці (МБП) провідне місце займають такі напрями (основні програми): права людини і сприяння рівності; зайнятість; підготовка кадрів; трудові відносини і регулювання питань праці; умови праці й виробниче середовище; соціальне забезпечення; діяльність працівників і підприємців.

Оскільки МОП – це спеціалізована установа, що проголосила своєю метою вивчення і покращання умов праці та життя трудящих шляхом вироблення конвенцій і рекомендацій з питань саме трудового законодавства, то всі її конвенції і рекомендації стосуються соціально-трудова відносин. Однак деякі з них спеціально розроблені для сприяння поширенню соціально-договірному процесу у світі. Зокрема, це конвенції: № 87 “Про свободу асоціації та захист

права на організацію” (1948 р.), № 98 “Про право на організацію і проведення колективних переговорів” (1949 р.), № 136 “Про представників працівників” (1971 р.), № 151 “Про трудові відносини на державній службі” (1978 р.), № 154 “Про проведення колективних переговорів”, № 173 “Про захист вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця” (1992 р.) та ін., а також відповідні рекомендації.

Важливою складовою механізму соціального партнерства відповідно до рекомендацій МОП є переговорний процес, під час якого всіма учасниками на основі рівноправності сторін спільно виробляються рішення. При постійній відмінності, а часто й суперечливості інтересів сторін переговорний процес є найраціональнішим способом досягнення взаємоприйнятних результатів.

У Конвенції МОП № 154 “Про проведення колективних переговорів” (1981 р.) зазначається, що термін “колективні переговори” можна вживати стосовно всіх видів переговорів між підприємцями і трудящими (або їхніми представницькими організаціями) з метою:

- а) зафіксувати умови праці і наймання;
- б) урегулювати відносини між підприємцями і працівниками, між організаціями трудящих і організаціями підприємців.

Сьогодні в Україні склалася певна практика здійснення соціального партнерства. Систематично на дво- або тресторонній основі проводяться консультації з питань формування і реалізації соціально-економічної політики, укладаються угоди з питань забезпечення зайнятості населення, соціальних гарантій на всіх рівнях, удосконалення організації праці, посилення її мотивації. У рамках Генеральної угоди між Кабінетом Міністрів України і профспілковими об'єднаннями щороку укладаються галузеві, регіональні угоди, а також колективні договори, що є основною дієвою складовою механізму соціального партнерства.

Однак в Україні на цей час існуючу систему соціального партнерства ще не можна назвати цілісною й ефективною на всіх рівнях. Недоліки функціонування цієї системи в нашій країні значною мірою зумовлені нерозвиненістю елементів її механізму, зокрема правового, нормативного та організаційного забезпечення. Недостатньо структуровані суб'єкти соціального партнерства, нечітко визначено їхній статус. Актуальними залишаються проблеми здійснення комплексного системного моніторингу стану соціально-трудова відносин на національному та інших рівнях, підвищення на цій основі їх керованості.

Важливе значення для розвитку в Україні цивілізованих соціально-трудова відносин, які б відповідали потребам громадянського суспільства і соціально орієнтованої ринкової економіки, має досвід регулювання цих відносин у високорозвинених європейських країнах. Високого рівня соціально-економічного розвитку в цих країнах значною мірою досягнуто завдяки конструктивній співпраці між соціальними партнерами.

Після Другої світової війни під впливом змін в економіці та суспільстві в провідних країнах світу соціально-трудова відносини дедалі більше розвивалися в напрямі соціального партнерства (соціального діалогу). У більшості

цих країн ідея соціального партнерства була закріплена в конституціях та законах.

Залежно від соціально-економічних та національних особливостей країн склалися різні моделі соціального партнерства. Вони розрізняються за механізмом правового регулювання договірного процесу, особливостями відносин між соціальними партнерами, рівнем демократизації виробничого життя, політичними орієнтаціями соціально-трудова відносин (соціал-демократична, консервативна, соціалістична) та іншими ознаками. За механізмом правового регулювання договірного процесу у світі склалися три основні моделі соціального партнерства.

Першій моделі притаманний високий рівень централізації договірного процесу. Вона найбільш характерна для країн Північної Європи: Бельгії, Данії, Нідерландів, Норвегії, Фінляндії, Швеції. У цих країнах упроваджено принцип трипартизму МОП, згідно з яким усі рішення щодо соціально-трудова відносин приймаються за активної участі владних структур та всіх соціальних партнерів. Діяльність сторін соціально-трудова відносин детально регламентована законодавством, чітко визначені повноваження та розроблені процедури вирішення трудових спорів (конфліктів). Організаційний рівень соціально-трудова відносин у цих країнах слід оцінити як дуже високий. Угоди, що укладаються між соціальними партнерами, стають основою для всіх галузей і підприємств. Частка працівників, об'єднаних у профспілки, у скандинавських країнах досягає 90%. Завдяки взаємодії та соціальному діалогу на загальнонаціональному рівні майже завжди досягається компроміс та згода, що стало основою побудови держав загального добробуту.

Друга модель найбільш властива країнам Центральної Європи (Австрії, Італії, Німеччини, Франції, Швейцарії) та Великій Британії, Ірландії). У цих країнах, як правило, на національному рівні не створюються постійно діючі органи соціального партнерства. Уряди країн регулярно проводять консультації з національними об'єднаннями профспілок і роботодавців. Спільні рішення на макроекономічному рівні майже не приймаються, але іноді укладаються загальнонаціональні угоди з найважливіших питань соціально-трудова відносин. Основний рівень соціального партнерства такої моделі – мезоекономічний, тобто основні угоди приймаються на рівні регіонів та галузей. Частка працівників, об'єднаних у профспілки, у цих країнах коливається в межах від 30 до 60%.

Третя модель характеризується тим, що переговорний процес відбувається на мікроекономічному рівні. Вона притаманна для Франції, Іспанії, Португалії, Греції, а також США і Японії. У цих

країнах роль профспілкового руху незначна, вважається, що в пост-індустріальному суспільстві відмирає захисна функція профспілок. У практику соціально-трудова відносин широко впроваджується система індивідуальних трудових контрактів, у разі порушення яких працівник сам може відстояти свої права через суд. Частка працівників, об'єднаних у профспілки, досягає 30%.

Згідно з дослідженням Організації економічного співробітництва та розвитку не можна віддати перевагу жодній із цих моделей, оскільки кожна з них має сильні й слабкі риси. Немає моделі, яка б гарантувала низький рівень інфляції, конкурентоспроможність підприємств, низький рівень безробіття, постійне підвищення заробітної плати, високу соціальну захищеність, злагоду в суспільстві. Результати дослідження свідчать, що соціально-трудова відносина мають бути гнучкими, швидко пристосовуватися до необхідності змін.

На межі тисячоліть централізовані моделі регулювання соціально-трудова відносин поступаються децентралізованим, хоча це ніяк не означає зменшення значення соціального діалогу. Це зумовлено низкою причин, серед яких основні – це два феномени сучасного світу: глобалізація і технологічна революція. Внаслідок їх взаємодії і взаємозумовленості в соціально-економічній сфері країн світу відбуваються фундаментальні зрушення. Для значної частини найманих працівників глобалізація і технологічна революція означають невпевненість у збереженні робочого місця.

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. увага до соціального діалогу зростає ще й у зв'язку з масовими демонстраціями працівників багатьох європейських країн (Франції, ФРН, Італії та ін.), спрямованими проти урядових планів скорочення асигнувань на соціальне забезпечення.

У країнах Європейського Союзу значна увага приділяється вирішенню всіх соціальних проблем під час консультацій і укладання угод. Згідно з Маастрихтським договором Європейська комісія покликана стимулювати консультації між адміністрацією і працівниками, з тим щоб вони могли налагодити соціальний діалог, який у результаті може привести до прийняття взаємоприйнятних угод. З цією метою Комісія Європейського Союзу (КЕС) здійснила уніфікацію законів, що регулюють діяльність компаній. Головна увага була приділена широкому спектру соціальних проблем – від інституціоналізації взаємовідносин між працівниками і підприємцями, забезпечення безпеки на робочому місці до участі працівників в управлінні компаніями і прийняття колективних угод в рамках Європейського Союзу.

Незважаючи на тенденції до децентралізації соціально-трудова відносин та скорочення профспілкового членства, майже у всіх країнах ЄС колек-

тивними договорами охоплена більшість працівників. Це пояснюється тим, що в багатьох західноєвропейських країнах законодавство дає право урядові поширювати великомасштабні угоди між профспілками і роботодавцями (їх об'єднаннями) на всю галузь або регіон. Завдяки цьому в середині 90-х рр., наприклад у Франції, профспілки об'єднували 9,1% найманих працівників, а колективними договорами було охоплено 90% працівників, у Нідерландах – відповідно 25,6 і 80%.

Досвід розвинених країн переконливо свідчить, що високі соціально-економічні результати досягаються лише за умови, що соціальні партнери як зацікавлені учасники регулювання соціально-трудових відносин беруть на себе рівнозначну відповідальність за розробку й виконання взаємоприйнятних рішень і збереження соціальної злагоди.

Отже, важливим елементом системи соціального партнерства, що забезпечує її дієвість і мобільність, є механізм партнерських відносин, основою якого є способи, процедури, форми, методи взаємодії, система контролю виконання прийнятих договорів та угод, організаційно-функціональні структури. Організаційне забезпечення механізму соціального партнерства включає постійний переговорний процес, діяльність узгоджувальних і примирних комісій, трудового арбітражу, експертних аналітичних та консультаційних груп, контроль за виконанням угод, застосування санкцій, створення системи науково-методичного, кадрового й інформаційного забезпечення.

З урахуванням зарубіжного досвіду соціальне партнерство має реалізовуватися через систему колективно-договірного регулювання відносин у сфері праці, що полягає в укладанні та виконанні системи колективних договорів, генеральної, галузевих та регіональних угод. Колективний договір – це правовий акт, що укладається з метою регулювання соціально-трудових відносин на підприємстві (в організації) між найманими працівниками та роботодавцем для узгодження їхніх інтересів. Колективна угода – це правовий акт, який укладається з метою регулювання соціально-трудових відносин на рівні галузі, регіону або країни між повноважними представниками найманих працівників та роботодавців.

Відповідно до законодавства, угод на загальнодержавному, галузевому, територіальному рівнях, положень колективних договорів соціальні партнери набувають прав і обов'язків. Колективно-договірне регулювання соціально-трудових відносин на всіх рівнях здійснюється передусім за такими пріоритетними напрямками: забезпечення продуктивної зайнятості, регулювання оплати праці, організації й охорони праці, розвитку персоналу. Конкретний зміст колективно-договірного регулювання соціально-трудових відносин за основними напрямками визначається у відповідних угодах та колективних договорах.

Важливе значення для розвитку в Україні цивілізованих соціально-трудових відносин, які б відповідали потребам громадянського суспільства і соціально орієнтованої ринкової економіки, має досвід регулювання цих відносин у високорозвинених європейських країнах. Високого рівня соціально-економічного

розвитку в цих країнах досягнуто значною мірою завдяки конструктивній співпраці між соціальними партнерами. Досвід розвинених країн переконливо свідчить, що високі соціально-економічні результати досягаються лише за умови, що соціальні партнери як зацікавлені учасники регулювання соціально-трудо-вих відносин беруть на себе і несуть рівнозначну відповідальність за розробку й виконання взаємоприйнятних рішень і збереження соціальної злагоди.

Державне регулювання демографічних процесів у великих містах Європи. У сучасному демографічному середовищі європейських держав активну роль відіграють великі міста, міські агломерації – метрополії – історично сформовані великі, сконцентровані навколо великого центру або скупчення міст поселенські форми, що являють собою складні суспільно-економічні системи, здатні конкурувати в глобальному масштабі з іншими економічними структурами.

Міжнародна система державного регулювання демографічних процесів у великих містах Європи здійснюється на таких рівнях:
– демографічного регулювання.
– регулювання розвитку великих міст.

Досліджуючи еволюцію системи міжнародного законодавчого державного регулювання демографічних процесів Г. Пастернак-Таранушенко пропонує п'ять взаємопов'язаних етапів:
I – 1945–1970 рр. (період після створення Організації Об'єднаних Націй);
II – 1970–1980 рр. (період проведення Конференції з народонаселення у Бухаресті 1974 р.);
III – 1980–1990 рр. (період проведення Міжнародної Конференції з народонаселення у Мехіко в 1984 р.);
IV – 1990–2000 рр. (період проведення Міжнародної Конференції з народонаселення і розвитку (МКНР) у Каїрі 1994 р.);
V – сучасний етап (після 2000 р.) початок XXI ст.

Максимальне наближення до методологій, що застосовуються в міжнародній практиці, передусім у системі ООН (потужний поштовх до розвитку нових методологій зі сталого розвитку країни в цілому та народонаселення, зокрема дали конференції ООН у Мехіко (1984 р.), Ріо-де-Жанейро (1992 р.), Каїрі (1994 р.), Нью-Йорку (1997 р.). Прийнятий на Міжнародній конференції з народонаселення у м. Бухаресті (1974 р.) всевітній план дій у сфері народонаселення передбачав створення в кожній країні органу, що займається проблемами народонаселення, а також систематичну оцінку ефективності політики народонаселення. На конференції у Мехіко (1984 р.) підбито підсумки реалізації плану народонаселення та окреслено перспективи світової стратегії народонаселення у збільшенні тривалості життя та зниження рівня смертності.

На конференціях у Ріо-де-Жанейро (1992 р.) та Каїрі (1994 р.) сформовані програми щодо “сталого розвитку” – дотримання прав людини, збереження репродуктивного здоров’я тощо.

Стосовно рівня регулювання розвитку великих міст Європи, то в 1975 р. було створено Фонд регіонального розвитку, основна мета діяльності якого – зниження рівня просторових соціально-економічних диспропорцій в ЄС у цілому. Відбулася низка неофіційних нарад з питань міського розвитку у Роттердамі (2004 р.), Брістолі (2005 р.), Лейпцигу (2007 р.), Марселі (2008 р.) і Толедо 2010 р.

Згідно із Лейпцизькою хартією про стійкий розвиток європейських міст та Декларацією Толедо та у співпраці із європейським Фондом регіонального розвитку (ERDF), зокрема через міський Пілотні проекти (1989–1999 рр.), а також і міські Громадські ініціативи (1994–2006 рр.), було напрацьовано чотири основні цілі розвитку великих європейських міст. У межах цих нарад розроблено форми взаємодії щодо регулювання діяльності великих міст між державами-членами ЄС, Європейською Комісією, Європейським Парламентом, Комітетом регіонів та іншими європейськими установами й зацікавленими сторонами – Радою Європейських Муніципалітетів і регіонів (CEMR) і EUROCITIES та ін.

Цілями розвитку міст визначено:

- економічне процвітання і підвищення зайнятості у великих містах Європи;*
- заохочення рівності, соціальної інтеграції та регенерації в міських районах; охорони і поліпшення міської для досягнення локального та глобального сталого розвитку;*
- сприяння ефективному міському управлінню та реалізації місцевих можливостей.*

Відповідно державне регулювання демографічних процесів великих міст визначаємо як вплив держави на складні демографічні процеси у великих містах: народжуваність і смертність, відтворення населення, умови зайнятості й праці, рівень життя та соціального забезпечення населення, міграційні потоки, через комплекс взаємоузгоджених методів державного регулювання. Система методів та інструментів державного регулювання демографічних процесів країн Європи наведена на рис. 10.1.

Основними демографічними тенденціями у великих європейських містах, що піддаються регулюванню, є: поступове зменшення кількості населення європейських країн, значна концентрація міського населення, міграція до великих міст, старіння населення, полінаціональна структура міст.

Старіння населення, або демографічне старіння, – це збільшення частки літніх людей серед населення. На думку російського вченого В.Медкова, вирізняють два види старіння: старіння знизу, яке є результатом зниження народжуваності, і старіння зверху, що є результатом збільшення середньої тривалості життя.

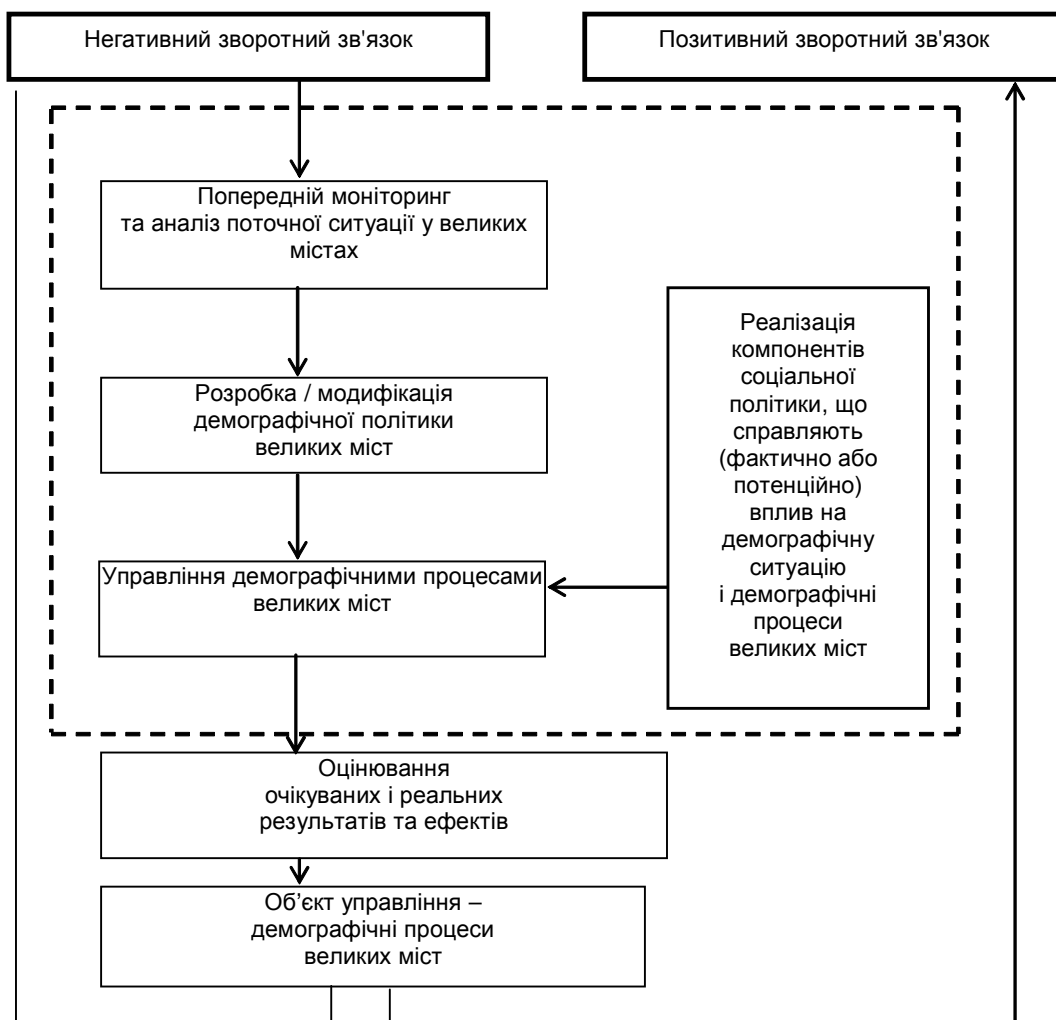

Рис. 10.1. Комплекс методів та інструментів державного регулювання демографічних процесів у великих містах Європи

Останні тенденції народонаселення країн Європи демонструють зменшення кількості населення на фоні великої концентрації населення у великих містах. Урбанізація полягає в збільшенні частки населення, яке проживає в містах. Джордж Мартін визначає поняття “рівень урбанізації” як відсоткову частку населення малих і великих міст від загальної чисельності населення, у той час як поняття “темпи урбанізації” означає темпи зростання чисельності населення міст.

Міграція населення – територіальна рухливість населення територією країни або за її межі, зумовлена, як правило, впливом соціально-економічних, військових, політичних, релігійних, природних,

екологічних факторів або особливостями історичного і господарського розвитку окремих регіонів і країн тощо.

Різні країни Європи проводять різну демографічну політику щодо народонаселення:

- політику невтручання у темпи зростання населення (відхилення від цілей зростання кількості населення) – Франція та Італія, Німеччина та Великобританія;*
- політику стимулювання зростання темпів населення – країни Східної Європи (Болгарія, Польща, Республіка Молдова, Румунія і Словаччина).*

Спостерігається високий рівень урбанізації в розвинутих країнах Західної Європи на фоні тенденції субурбанізації міст Східноєвропейських країн та розвитку навколومیських територій, що коливається впродовж 2006–2012 рр. у країнах Європи в межах 71–75%, зокрема в країнах Західної Європи – 75–80% та країнах Східної Європи – 68–69%.

У Західній Європі утворилися великі міські агломерації – Паризька, Лондонська, Рейнсько-Рурська та мегалополіси – Паризький, Південно-англійський, для яких характерні такі особливості:

- концентрація, інтенсифікація й диференціація міських видів діяльності;*
- поширення в суспільстві міського способу життя з особливою структурою спілкування, культурою, системою ціннісних орієнтацій;*
- ускладнення форм і систем урбанізаційного розселення;*
- формування на основі мережі міських поселень систем розселення, диференціація міського простору, залучення нових територій до сфери впливу міст різного типу й рангу.*

Особливістю урбанізованості європейських міст є міграційні потоки населення та робочої сили з менш розвинених країн. Коефіцієнт міграційного приросту населення великих міст демонструє значний приріст населення міст Австрії, Бельгії, Швейцарії, Італії, Великобританії, Німеччини.

Основними міграційними заходами європейських держав є захист місцевих працівників великих міст, вільне переселення для задоволення потреб роботодавців, збільшення економічної міграції, забезпечення дозволу на приплив висококваліфікованих іноземних мігрантів та жорсткі обмеження для решти категорій (табл. 10.1).

Системоутворюючою тенденцією великих європейських міст є загальне старіння населення як сільських, так і міських поселень Європи. Динаміка коефіцієнтів народжуваності та смертності упродовж 2008–2012 рр. перебуває на одному рівні. При цьому зростає кількість осіб у віці понад 80 років, а в 2050 р. ця група населення становитиме 10% від усього населення Європи.

Таблиця 10.1

Порівняння стратегії та засобів державного регулювання міграційних процесів у великих містах європейських країн

Країна	Умови	Стратегія
Великобританія	Максимально вільне переселення в межах країни	Дозвіл на в'їзд висококваліфікованим кадрам при обмеженні міграції людей з низьким рівнем кваліфікації
Франція	Захист місцевих працівників при розгляді заявок роботодавців на наймання іноземного працівника	Збільшення економічної міграції. Обмеження імміграції
Нідерланди	Обмеження міграції людей з низьким рівнем кваліфікації і недостатнім знанням державної мови	Задовільний рівень використання дозволів на в'їзд висококваліфікованих фахівців
Німеччина	Суперництво з іншими країнами за висококваліфікований персонал	Постійне проживання для іноземців з високим рівнем кваліфікації та заробітної плати. Жорсткі обмеження для решти категорій мігрантів

На фоні нерівномірного розподілу населення європейських країн у межах окремих територій спостерігається нерівномірність розподілу бідного та малозабезпеченого населення. У скандинавських країнах, у Великобританії, Португалії застосовується універсальний підхід до вирішення проблем подолання бідності, за якого системи соціального захисту включають усі організаційно-правові форми надання соціальних виплат та послуг населенню. До цих систем входять, зокрема, всі види соціального страхування та програми щодо забезпечення мінімального доходу, які спрямовані на задоволення базових потреб найбідніших верств населення.

Наприклад, в Іспанії упродовж 1975–2003 рр. частка бідних людей з доходом менше від половини середньонаціонального рівня скоротилася з 21 до 19%. Відповідно зменшилися виплати на соціальне забезпечення з державної скарбниці. Так, у Великобританії та Німеччині прожитковий мінімум установлюється на рівні 40% від медіанного доходу, у Фінляндії, Італії, Греції, Іспанії – 50%, у Португалії та Ірландії – 60%. Захисним бар'єром для малозабезпечених громадян є закон про мінімальну заробітну платню та її індексацію. В деяких країнах, зокрема у Франції та Швейцарії, індексація охоплює не все трудове населення, а лише частину найманих робітників.

Еталоном демографічного регулювання є Франція, активна демографічна політика у великих містах якої спрямована на підвищення народжуваності і проводиться з початку 20-х років ХХ ст. У 1946 р. у Франції була введена в практику розгалужена система грошових виплат і податкових пільг сім'ям, спрямована на заохочення народжень першої, другої та третьої дитини. У результаті серед країн Західної Європи в середині 80-х рр. Франція мала один із найвищих сумарних коефіцієнтів народжуваності (середня

кількість дітей на 1 жінку – 1,8–1,9). В останні роки введені також одноразові виплати у зв'язку з народженням дитини в сумі 260% від базової заробітної плати на першу і 717% на кожну наступну дитину, а відпустка по вагітності оплачується в розмірі 90% заробітку.

У цей час основним напрямом змін на ринку праці у Франції є неухильне зростання частки тимчасової зайнятості, а не постійної. Серед молодих людей у віці 15–29 років кожний третій має тимчасову роботу або працює неповний робочий день. Політика зайнятості у великих містах Франції покладається на Національне агентство зайнятості, структурні підрозділи якої охоплюють усю територію країни.

За часткою тимчасово зайнятих Франція займає 3-тє місце у світі. Регулюють статус мігрантів у Франції Французький офіс захисту біженців та осіб без громадянства при Міністерстві закордонних справ і водночас Дирекція зі справ населення та міграції у Міністерстві праці, зайнятості та соціальних питань.

Збільшується також полінаціональність структури населення великих європейських міст. Кількість осіб іноземного походження в молодших вікових групах становить понад 25% у багатьох великих містах ЄС. Прогнози на міському рівні показують, що частка людей іноземного походження буде збільшуватися, оскільки в багатьох європейських державах за останні 15 років спостерігався значний приплив молодих іммігрантів.

З огляду на ці чинники основними інструментами державного регулювання демографічних процесів, що застосовують країни у великих містах Європи, є регулювання адміністративними та економічними методами, зокрема через розселення територій, стимулювання та обмеження міграційних процесів, фінансові допомоги сім'ям, допомоги при народженні дітей, працевлаштування, забезпечення стабільності сімей та обмеження міграційних впливів (рис. 10.2).

Державне регулювання демографічних процесів у великих містах Швеції здійснюється на основі матеріальних стимулів, допомог та виплат. Забезпечується необхідна кількість місць у дитячих дошкільних закладах для працюючих батьків. Останні мають право на відпустку по догляду за дитиною до досягнення нею віку одного року (з 1 січня 2002 р. – на 13 місяців, у тому числі двома місяцями може скористатися тільки батько дитини, що передбачено з метою залучення батька до виховання дітей з раннього віку). Велика увага приділяється заходам щодо зайнятості, на які витрачається майже 3% ВВП. Швеція активно підтримує міжнародні гуманітарні акції та приймає на своїй території біженців. У структурі імміграційної служби міністерства закордонних справ працюють відділення, відповідальні за інтеграцію іноземців у шведське суспільство (працевлаштування, освіти, забезпечення житлом, соціальної допомоги).

Однією з цілей демографічного регулювання великих міст Італії є поліпшення становища жінок та турбота про сім'ю. Допомоги сім'ям виплачуються залежно від доходу. Розмір допомоги обернено пропорційний до доходу сім'ї і

прямо пропорційний до кількості членів сім'ї. Італійський уряд пропонує одноразову виплату в розмірі 1000 євро (J 685) для пар, у яких народилась друга дитина. Усього встановлено три пороги річного доходу сім'ї в абсолютних розмірах. При доході, що перевищує 41,7 тис. євро, допомога не виплачується. Учня допомога виплачується до 25 років.

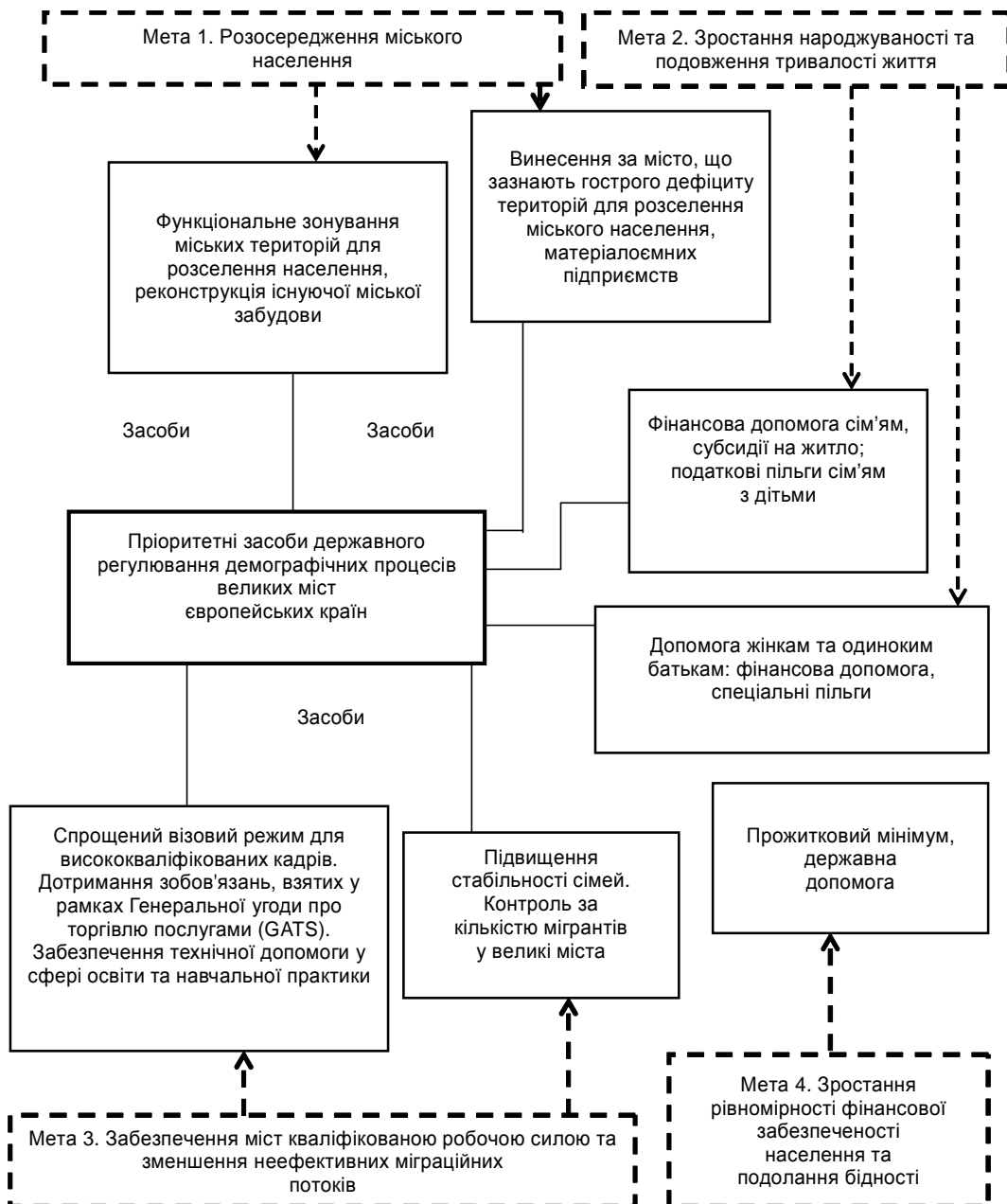

Рис. 10.2. Пріоритетні засоби державного регулювання демографічних процесів у великих містах європейських країн

Іспанія посідає друге знизу місце за народжуваністю серед країн ЄС, стимулювання якої здійснюється за допомогою матеріальних заохочень. Для боротьби з безробіттям в Іспанії була створена система професійно-технічної підготовки і перепідготовки кадрів, активно застосовується нова система тимчасових контрактів, яких існує кілька видів: контракти з фіксованими термінами (для певного виду робіт); контракти практики (термін на 4 роки для випускників); спеціальні контракти (для вищого управлінського персоналу); контракти на невизначений час. Упродовж останніх трьох років за тимчасовими контрактами працювало понад 30% найманої робочої сили.

Демографічна ситуація в Німеччині регулюється за підтримки державою народонаселення через соціальні пільги та виплати. Останнє нововведення – нова система декретних відпусток, згідно з якою перші 14 місяців батьки отримують 67% від останньої зарплати (максимально 1800 євро, мінімально – для тих, хто до народження дитини не працював, – 300 євро). Урядом проводиться політика щодо встановлення податкових пільги для сімей, у тому числі і ліквідації плати за дошкільні навчальні заклади.

У Великобританії уряд пропонує безкоштовні місця дітям для здобуття початкової освіти, проводить активну соціальну політику стимулювання населення, забезпечує матеріальні виплати батькам – перші шість тижнів – 90% від заробітної плати і далі – 20,1 тис. фунтів стерлінгів на тиждень. Батьки дітей віком до шести років мають право вимагати у роботодавців працювати за більш гнучким робочим графіком. Особливості застосування основних економічних засобів регулювання демографічних процесів у великих містах окремих європейських держав відображено в табл. 10.2.

Таблиця 10.2

Економічні засоби регулювання демографічних процесів окремих європейських держав

Країна	Основні допомоги і послуги
Австрія	Відшкодування вартості оплати житла, медичного страхування
Великобританія	Максимально вільне переселення. Дозвіл на в'їзд висококваліфікованим кадрам при обмеженні міграції людей з низьким рівнем кваліфікації
Бельгія	Відшкодування вартості оплати житла, медичного обслуговування
Данія	Відшкодування вартості оплати житла, стипендії студентам
Франція	Відшкодування вартості оплати житла, послуг охорони здоров'я. Захист місцевих працівників при розгляді заявок роботодавців на наймання іноземного працівника. Збільшення економічної міграції. Обмеження імміграції
Німеччина	Відшкодування вартості оплати житла, послуг охорони здоров'я, допомога на освіту. Дозвіл на в'їзд висококваліфікованим кадрам при обмеженні імміграції людей з низьким рівнем кваліфікації
Ірландія	Усі види соціального страхування та програми щодо забезпечення мінімального доходу, які спрямовані на задоволення базових потреб найбільш вразливих верств населення, відшкодування вартості оплати житла, безкоштовне медичне страхування

Крім того, у європейських державах проводиться активна роз'яснювальна робота та вживаються пропагандистські заходи серед населення щодо розселення територій, підвищення народжуваності та якості життя.

Очевидно, що ефективне застосування досвіду європейських країн у системі державного регулювання демографічних процесів може бути досягнуто лише за умови комплексного використання економічних, адміністративно-правових та ідеологічних методів демографічної політики. В цьому контексті існує необхідність подальших наукових пошуків можливості оптимізації державного регулювання демографічних процесів великих міст на основі аналізу їх ролі в територіальних системах держави та їх впливу на ефективність функціонування регіонів у певних політичних та соціально-економічних умовах.

Детальний план територій. Досвід розвинених країн свідчить, що системний підхід до містобудування та регіонального планування забезпечує створення методологічної бази, яка дає змогу визначити стратегію управління розробкою, затвердженням та виконанням детального плану територій – багатаспектну діяльність на сучасному етапі переходу України до нових більш ефективних моделей розвитку.

Детальний план також стає важливим регулятивним документом, оскільки визначає межі земель комунальної власності, до яких належать вулиці, дороги, зелені насадження, території громадських центрів тощо, земель державної форми власності, на яких розміщені залізниці, будівлі органів державного управління, об'єкти оборони тощо та земель приватної власності, що використовуються для підприємницької діяльності, розміщення житла, ведення особистого господарства.

У Великобританії плани забудови територій, що приблизно аналогічні детальним планам територій в Україні, називаються місцевими, в Німеччині – планом забудови, в США – зональним планом, у Франції – планом використання території, в Швеції – детальним планом.

Розробляючи вищезазначені плани, муніципалітети взаємодіють із державними органами різних рівнів і громадськими організаціями. У Великобританії погодженість рішень місцевого й структурного планів має підтверджуватися планувальною адміністрацією графства. У Німеччині плани забудови розробляються з урахуванням плану використання території.

Останній, до речі, не обов'язковий, якщо для регулювання містобудівного розвитку відповідної території достатньо плану забудови. У разі зміни, доповнення або скасування плану забудови одночасно має змінюватися або доповнюватися план використання території. План забудови може розроблятися, доповнюватися або скасовуватися до розробки плану використання території, якщо для цього є вагомі причини і якщо план забудови не буде суперечити містобудівному розвитку муніципалітету, комуни (громади). Такий план називається достроковим планом забудови.

У Франції з 1983 р. плани використання території розробляються муніципалітетами із представниками державних органів, профспілками, асоціаціями

громадян. У Швеції під час розробки детального плану муніципалітет повинен консультиватися з адміністративними органами графства, що представляють державні інтереси на регіональному рівні, а також із землевласниками та іншими зацікавленими особами. У Німеччині основними цілями місцевих планів є регулювання міського розвитку в цілому, особливо житлової забудови, захист природних просторів, підтримка характеру забудови міських кварталів, що становлять особливу цінність, забезпечення розвитку інженерно-технічної й транспортної структур, визначення прав і обов'язків, покладених на власників кожної земельної ділянки міської території. Місцеві плани відрізняються детальним опрацюванням розміщення об'єктів інфраструктури міського розвитку: транспорту, виробництва, комерції, житла, громадського обслуговування, відпочинку, туризму, культурно-історичної спадщини.

Розробляючи місцеві плани щодо функціонального використання території, фахівці зобов'язані враховувати відповідну класифікацію, що законодавчо регламентує види використання території. У Великобританії відповідно до нової версії такої класифікації запропоновано 16 видів використання території, які об'єднані в чотири основні групи: торговельні, промислові, житлові території і території комунального призначення.

У Німеччині, як і в інших країнах, великі міста зазвичай мають кілька планів забудови для окремих районів і територіальних секторів. У Швеції детальні плани розробляються на територію, площа якої відповідає реальним можливостям щодо фінансів, ресурсів для здійснення тих чи інших будівельних намірів. Місцеві плани у Великобританії розробляються в основному в масштабі 1:1000 або 1:2000 і охоплюють лише частину національної території. У Франції в 1990 р. плани використання території (затверджені й такі, що отримали статус місцевого закону) охоплювали менш ніж половину країни, однак у межах юрисдикції цих планів проживало 80% від усього населення країни.

Важливе значення в зарубіжних країнах мають також строки здійснення вищезазначених планів. Місцеві плани у Великобританії розробляються на період, який не перевищує 10–15 років. У Швеції детальні плани діють, як правило, протягом 5–15 років. У Франції один раз затверджені плани використання території залишаються чинними на період, тривалість якого спеціально не встановлюється. Однак зміни і доповнення до них вносяться кожні 10 років.

До складу матеріалів, що містяться в місцевих планах у Франції, входять одна або кілька карт (схем) міста, регулятивні приписи, вступні зауваження та ін. Регулятивні приписи звичайно складаються з 15 розділів: заборони на землекористування, спеціальні умови для дозволеного землекористування, вулиці й дороги, інженерне забезпечення (водопостачання, каналізація, електропостачання), особливості земельних ділянок (конфігурація, рельєф, розміщення об'єктів щодо вулиць і місць громадського обслуговування, розташування будинків щодо меж земельних ділянок, розташування будівель одна відносно одної, відсоток забудови), зовнішній вигляд будинків (форма, матеріал стін, дахів, покриттів та ін.), стоянки автомашин, відкриті простори й зелені насад-

ження, коефіцієнт використання території, випадки перевищення цього коефіцієнта. Крім того, регулятивний припис може включати низку додаткових рекомендацій, наприклад щодо архітектурного стилю будівель.

Для земельних ділянок, розташованих у зонах міського розвитку, коефіцієнт використання території встановлюється з таким розрахунком, щоб забезпечити існуючі й заплановані об'єкти інженерно-технічними послугами (водо-, електро-, газопостачанням та ін.), що відповідають інфраструктурним можливостям міста.

Таким чином, використовуючи досвід системного підходу до містобудування та регіонального планування в європейських країнах у процесі розробки детального плану територій європейських держав в Україні, необхідно спиратися на територіальні прогнози (екологічний, технологічний, інформаційний), у складі яких розробляються соціально-демографічний, економічний, природно-ресурсний та містобудівний планувально-структурний прогнози. Їх прямі та зворотні зв'язки необхідні для складання узагальненого прогнозу, на основі якого розробляється концепція і формулюється стратегічна мета детального плану кожної конкретної території.

Зарубіжний та вітчизняний досвід упровадження електронного урядування. Історично електронний уряд передував електронному урядуванню і є однією з головних складових останнього. В деяких країнах і сьогодні термінологічно не розрізняють електронний уряд, електронну державу та електронне урядування. В рамках цього розділу буде аналізуватися досвід упровадження е-уряду згідно з визначенням, яке офіційно прийняте в національному законодавстві, розуміючи при цьому, насамперед, відповідне поширення ІКТ в органах виконавчої влади та зміни їх структури і функцій для вирішення завдань е-уряду.

За більш ніж півтора десятиліття з моменту практичного впровадження технологій електронного урядування в різних країнах накопичено істотний позитивний та негативний досвід, коректне використання якого дає змогу економити ресурси, час, зменшити кількість помилок, розв'язати проблеми стандартизації, уніфікації та взаємодії національних систем електронного урядування з міжнародними. Використовуючи досвід упровадження електронного урядування інших країн, необхідно насамперед виділяти загальну частину, а саме: світові тенденції, закономірності, принципи, підходи, методи створення та впровадження електронного урядування. Інша складова досвіду стосується особливостей тієї чи іншої країни, її пріоритетів, специфіки розвитку, ресурсних можливостей тощо. Ця складова потребує уважного дослідження і ні в якому разі не може бути просто скопійованою та використаною в іншій країні.

Як уже зазначалося, разом з позитивним досвідом інших країн необхідно враховувати й загальні труднощі, з якими вони стикалися при впровадженні електронного урядування, а, головне – з підходами до їх подолання. Так, для більшості країн однією з головних проблем було забезпечення взаємосумісності різнорідних інформаційних систем, що створювались у різні роки, за різними принципами, на різних технологічних платформах тощо.

Такий підхід до використання міжнародного досвіду стосується і власного національного досвіду, але в цьому разі необхідно особливу увагу звернути на особливості того чи іншого відомства та регіону, а також на час, коли було здобуто цей досвід. Проблема полягає в тому, що для високодинамічних сфер та галузей діяльності, а саме до них належать сфери інформатизації та розбудови інформаційного суспільства, здобутий досвід швидко втрачає своє значення.

Зокрема, судячи з наведених раніше рейтингів розвитку інформаційного суспільства та е-уряду, країни пострадянського простору, хоча не ввійшли в число лідерів, але мають схожі проблеми в галузі розбудови е-уряду. Їх досвід, насамперед Росії, Казахстану та Молдови, є, безперечно, корисним для України разом з досвідом інших країн*.

Базові моделі побудови е-уряду. Електронний уряд будь-якої країни орієнтований на вирішення трьох взаємопов'язаних ключових питань: забезпечення громадян та бізнесу ефективними засобами отримання різноманітних е-сервісів; забезпечення держапарату ефективними засобами прийняття управлінських рішень та надання адміністративних послуг; організацію електронної взаємодії влади, громадян та бізнесу.

Залежно від пріоритетності того чи іншого напрямку формуються різні моделі електронного уряду.

Модель з пріоритетним забезпеченням держапарату ефективними засобами прийняття управлінських рішень та надання адміністративних послуг. На основі цієї моделі були побудовані електронні уряди США, Канади, Мексики, а також будуються електронні уряди Росії, Молдови, Узбекистану.

У першій групі країн велика частка е-сервісів для населення та бізнесу почала надаватися недержавними установами та приватними структурами ще у 80-х рр. минулого сторіччя. У цих країнах широко розвинута електронна комерція, державний апарат має високу технічну оснащеність, розвинуті телекомунікації.

Використання цієї моделі групою зазначених пострадянських країн виявилось не досить ефективним. Передусім це зумовлено низьким рівнем технічної оснащеності органів влади, високим рівнем бюрократії та корупції, недосконалою нормативно-правовою базою, що стримує впровадження нових технологій. Україна має схожі економічні, політичні та соціальні проблеми. Наявний досвід простого копіювання моделей, методів розбудови е-урядування цих країн підтвердив його неефективність, оскільки не враховуються особливості розвитку України, її ресурсні можливості тощо. Тому побудова е-уряду за першою моделлю в Україні є ризикованою.

Модель максимального забезпечення рівня доступності до е-сервісів та контролю за владою. Така модель вважається найбільш прогресивною. За цією моделлю будувалися електронні уряди в скандинавських країнах, Японії,

*Ретельний аналіз по кожній країні, яка увійшла до топ-рейтингу ООН *UNeGovDD*, пропонується до розгляду під час практичних, семінарських занять та самостійної роботи.

Південній Кореї, Сінгапурі тощо. У цих країнах досягнуто високий рівень відкритості інформації, більшість е-сервісів реалізовано через мобільні пристрої, громадяни беруть активну участь у прийнятті державних рішень. Необхідно зауважити, що перехід до цієї моделі відбувався після реалізації моделі е-уряду першого типу. Головними умовами такого переходу став високий ступінь демократизації суспільства, прозорість діяльності влади, технологічна та соціальна готовність населення брати участь у державному управлінні. Особливо важливо те, що в зазначених країнах дуже низький рівень корумпованості влади та чітко побудовані правові відносини між владою, громадянами й бізнесом.

Перехідні моделі. Не тільки Україна, а й багато індустріально розвинутих країн сьогодні не готові перейти повністю на другу модель побудови електронного уряду. Для більш швидкого переходу до неї застосовується системна державна політика, спрямована на збалансований розвиток шляхів надання *е-сервісів* та інформатизацію державних органів через посилення значення організації електронної взаємодії між владою, бізнесом та громадянами. Перехід до другої моделі можливий через поступове зміщення пріоритетів на реалізацію організаційно-технічних рішень, що забезпечують комфортніші умови для життєдіяльності громадян та розвитку бізнесу.

Кабінет Міністрів Ради Європи визначає такі елементи е-уряду:

- портал державних послуг;
- мережева інфраструктура та центри обробки даних;
- інфраструктура інтеграції та пересилання електронних повідомлень;
- інфраструктура ідентифікації та авторизації;
- стандарти і архітектура у сфері електронного уряду та інформаційні системи, що забезпечують їх функціонування;
- системи, орієнтовані на підвищення ефективності роботи відомств: електронні архіви та управління документами, управління знаннями, національні облікові системи, реєстри, кадастри тощо;
- електронні закупівлі;
- інформаційні системи, створювані на національному рівні в інтересах регіональних та місцевих органів влади;
- інформаційні системи в галузі бюджетних (публічних) послуг: освіта, охорона здоров'я, охорона правопорядку.

Перші 5 складових є системоутворюючими, наступні 4 – прикладними підсистемами, їх кількість може бути більшою залежно від розвитку е-урядування в країні. Для пострадянських країн велике значення мають специфічні складові, такі як інформаційні системи, що забезпечують доступ до е-сервісів окремих груп населення та мешканців сільської місцевості (пункти колективного доступу до Інтернету, системи автоматизації роботи зі зверненнями громадян, електронні приймальні, системи адресної соціальної допомоги малозабезпеченим верствам населення тощо).

Основні підсистеми е-уряду:

- *єдина точка доступу до е-сервісів – портал послуг;*
- *телекомунікаційне середовище (мережева інфраструктура);*
- *підсистема міжвідомчої електронної взаємодії;*
- *підсистеми on-line ідентифікації та авторизації;*
- *сукупність загальнодержавних, регіональних та відомчих інформаційних ресурсів;*
- *прикладні системи, що забезпечують доступ до окремих е-сервісів та надання послуг.*

Портал державних послуг – фронт-офіс е-уряду – є загальнодоступним державним веб-ресурсом, який забезпечує в зручній інтерактивній формі електронний діалог громадян, бізнесу та влади. Кількість послуг, що надаються в електронному вигляді через портал, різна.

Для оцінки розвитку е-уряду в країні важливим чинником є частка послуг, що надаються в електронному вигляді відносно загальної кількості послуг. Також важливим показником є загальна кількість послуг, що надається державою. Останнім часом країни з розвинутим е-урядом одним із пріоритетних завдань вважають зменшення їх кількості.

Майже всі портали державних послуг організовані на основі категоризації послуг, пов'язаних з такими основними галузями, як охорона здоров'я, освіта, працевлаштування тощо, а також навколо основних цільових груп (батьки, люди з обмеженими можливостями, молодь та ін.). Більшість із них дає змогу знаходити необхідний сервіс за “життєвими епізодами” (народження дитини, одруження, отримання паспорта, смерть тощо). Наприклад, на порталі держпослуг Австрії реалізовано всього близько 200 різних життєвих епізодів.

На низці порталів є онлайніві форуми, на яких громадяни можуть розміщувати питання, пропозиції, запити на послуги для специфічних груп користувачів, таких як іноземні громадяни та ін. Портал держпослуг для громадян у Данії або в Росії містить персоніфіковану сторінку “Мій кабінет”, де доступні персоніфіковані послуги для конкретного громадянина. У цілій низці країн через портали держпослуг доступні всі необхідні онлайніві форми, які вимагаються від громадян для заповнення при зверненні. Також на порталах можуть бути доступні приклади використання електронних послуг (*Case Studies*), необхідна довідкова та методична документація.

Портали держпослуг для бізнесу орієнтовані на надання доступу до інформації та послуг, зокрема для власників та менеджерів комерційних організацій. У деяких країнах ці портали не містять всієї вичерпної інформації, але забезпечують швидкий пошук необхідних експертів і контактів в урядових організаціях.

Крім традиційних каналів доступу, таких як комп'ютер та Інтернет, у низці країн доступ до порталів можливий і по альтернативних каналах. Наприклад, доступ до порталу держпослуг громадян у Великобританії можливий із використанням каналів цифрового телебачення, мобільних телефонів.

В Україні створення порталу адміністративних послуг активно обговорюється лише з 2010 р., хоча протягом 2009–2010 рр. Головне управління державної служби працювало над створенням інформаційних складових порталу – реєстру адміністративних послуг. Через необґрунтоване завищення їх кількості з боку відомств та подальший перерозподіл повноважень центральних органів влади реєстр став неактуальним. Сьогодні відповідальним центральним органом виконавчої влади виступає Мінекономіки. Вперше у 2012 р. бюджетом передбачені кошти на започаткування робіт зі створення порталу адміністративних послуг.

Будуючи національний портал, необхідно максимально використати найбільш вдалі приклади впроваджених за кордоном сервісів та функцій, а саме:

Портал державних послуг Російської Федерації:

- інформативний сприятливий інтерфейс;*
- розвинута довідкова система;*
- відеонавчання по використанню сайта;*
- доступ з мобільних пристроїв;*
- завантаження необхідних додатків та програм.*

Портал електронного уряду Казахстану:

- електронне ліцензування діяльності та видача дозволів;*
- спрощена система видачі електронного цифрового підпису для фізичних та юридичних осіб;*
- вичерпний реєстр платних електронних послуг, державних зборів, податків, штрафів.*

Телекомунікаційне середовище (мережева інфраструктура) е уряду забезпечує такі сервіси, як:

- транспорт, такий як VPN-мережа, побудована поверх звичайних телекомунікаційних мереж;*
- доступ до каталогів і довідників, включаючи адресні книги;*
- сервіси пересилання повідомлень (WWW, FTP, e-mail та ін.);*
- доступ до необхідних документів, баз даних, сервіс додатків;*
- доступ до Інтернету;*
- мережеві сервіси;*
- пошукові інструменти.*

Для обміну секретною інформацією використовуються, як правило, спеціально створені окремі комунікаційні мережі. Наприклад, захищена урядова Інтернет-мережа (*Government Secure Intranet, GSI*) у Великобританії надає засоби для обміну інформацією між окремими відомствами всередині центрального уряду, а через зовнішні шлюзи – з іншими загальнодоступними послугами та Інтернетом у цілому. Крім того, у Великобританії існує *Public Sector Network*

(PSN) – “мережа приватних мереж”, орієнтована на використання різними організаціями, що стосуються до надання державних послуг та роботи держави. Ця мережа також вирішує питання захисту інформації, доступності та ін.

Для обміну даними із зарубіжними представництвами створюються окремі мережі, як, наприклад, *International Network of the Italian Public Administration (RIPA)* в Італії, що пов’язує між собою 450 урядових офісів приблизно в 120 країнах.

В Австрії створено федеральний центр обробки даних *BRZ* на базі Міністерства фінансів, в якому працює понад 900 фахівців. Центр спеціалізується на створенні інформаційних систем у сфері електронного уряду для всіх сфер державної діяльності. Центр має 1200 точок присутності по всій країні і обслуговує приблизно 56 тис. користувачів у межах більш ніж 320 ІТ-процесів.

Одним із найважливіших організаційно-технічних завдань забезпечення надання державних послуг є організація електронної взаємодії відомчих реєстрів, класифікаторів та баз даних. Особливо складно цю проблему розв’язати у пострадянських країнах, де міжвідомче інформаційне розмежування є головним інструментом зловживань для корумпованих чиновників та бюрократів. Розглянемо, як вона вирішується в розвинутих демократичних країнах.

У Великобританії реалізований так званий Урядовий шлюз, до архітектури якого входять такі основні компоненти:

- аутентифікація та реєстрація користувачів (*Registration & Enrolment, R & E*);
- процесинговий центр (*Transaction Engine, TxE*) та система маршрутизації документів;
- інтеграція та система правил на основі протоколу SOAP і стандарту UDDI;
- сервери інтеграції відомства (*Department Integration Server*).

В Ірландії реалізована мережа гарантованого пересилання повідомлень *IAMS (Inter-Agency Messaging Service)*, яка забезпечує обмін міжвідомчою інформацією, що стосується споживачів державних послуг. Вона є основою Брокера державних послуг (*Public Services Broker*) – системи, що забезпечує надання інтегрованих послуг.

У Німеччині реалізовано Реєстр електронних сервісів (*German Administration Services Directory – DVDV*). Це спеціалізований каталог, який містить список відомств та інших провайдерів державних послуг із сервісами, що надаються ними. Специфічна інформація про електронні сервіси міститься у формі WSDL-файлів (*Web Services Description Language* – мова опису веб-сервісів). Запити до такого каталогу сервісів доступні не кінцевим користувачам, а відповідним інформаційним системам відомств та організацій.

В Іспанії використовується мережа *SARA*, яка пов’язує між собою органи державної влади національного рівня та більш ніж 1600 муніципалітетів. Цей елемент інфраструктури забезпечує перевірку ідентифікаційних даних, послуги електронного підпису документів, інструмент для електронних повідомлень, каталог адміністрацій тощо.

У Голландії створена Урядова сервісна шина (*Government Service Bus – GSB*). Вона забезпечує електронний обмін повідомленнями між відомствами, а також доступ до ключових державних облікових систем (регістрів та ін.).

У досить загальному випадку засіб електронної ідентифікації (*e-Identification e-authentication*) може містити:

- сертифікат, який використовується для аутентифікації, що гарантує однозначну ідентифікацію громадянина в процесі виконання онлайн-транзакцій;
- сертифікат цифрового підпису, який використовується в процесі постановки цифрового підпису на документах, що гарантує їх цілісність і засвідчує факт того, що він був підписаний саме цією особою.

Зазначені сертифікати можуть бути розміщені на різних носіях.

Електронні ідентифікаційні картки. Їх використання дає змогу реалізувати двофакторний (двокроковий) процес верифікації. Спочатку перевіряються (аутентифіковані) ідентифікаційні дані користувача. Потім для кожного кроку в процесі виконання електронної транзакції потрібне прикріплення цифрового підпису, що гарантує явне підтвердження авторизації на виконання дії.

Для того щоб державні організації змогли ефективно використати видані громадянам електронні ідентифікаційні картки, а також електронний цифровий підпис, при наданні державних послуг у зарубіжних країнах, як правило, реалізується спеціальна інфраструктура, що централізовано забезпечує відповідні сервіси авторизації та ідентифікації.

Основним завданням такої інфраструктури є перевірка стану та валідності (правочинності) цифрових сертифікатів громадян і юридичних осіб у процесі отримання електронних державних послуг.

У Великобританії реалізується проект “Національна ідентифікаційна схема” (*National Identity Scheme*), який забезпечує основу інфраструктури управління ідентифікаційними даними. Ключовим елементом цього проекту є національна ідентифікаційна картка. Картка одночасно зберігає біометричні дані, а також перевірені та завірени дані, що забезпечують ідентифікацію, так званий “біометричний знімок”. Ця інформація і біометричні дані будуть зберігатися в Національному реєстрі ідентифікаційних даних (*National Identity Register – NIR*).

У Німеччині реалізований проект *electronic Identity (eID) Card*. Картка, крім традиційних функцій (ідентифікація за фотографією, ідентифікаційний документ тощо), використовується для взаємної ідентифікації через Інтернет з метою виконання транзакцій, пов’язаних з отриманням держпослуг. Користувач може додатково з картою використовувати персональний ПІН-код, що забезпечує контроль над тим, хто і якою мірою має доступ до персональної інформації. Додатково картка може використовуватися як інструмент для цифрового підпису документів, що забезпечує їх юридичну значимість. Картка також може містити біометричну інформацію (цифровий образ особи і відбитків пальців), збережену на мікрочіпі, що дає змогу використовувати її як аналог паспорта, наприклад при поїздках, а також знижує ризики підробки.

В Італії національна ідентифікаційна картка *eID* містить мікročіп та зону зберігання електронних даних відповідно до стандартів *ICAO* (Міжнародної організації авіаперевізників), оскільки картка також використовується як документ для проїзду в транспорті. Картка містить набір персональних даних, включаючи цифровий код, зображення особи, групу крові, скани відбитків пальців.

В Італії також реалізований проект Національної сервісної картки (*National Services Card CNS*), який ще до поширення національної ідентифікаційної картки дає змогу виконувати онлайнві транзакції.

Це смарт-картка з мікропроцесором, аналогічна *eID*, але вона не може бути використана для фізичної ідентифікації особи. Однак картка є інструментом аутентифікації, містить сертифікат електронного цифрового підпису, дає змогу підписувати електронні документи, що визначаються юридично.

Електронний цифровий підпис. У Франції для отримання певних електронних державних послуг потрібне використання електронного цифрового підпису. Відповідні цифрові сертифікати повинні бути видані авторизованими провайдерами сертифікатів (*Certification Service Providers – CSP*) – аналогом українських акредитованих центрів сертифікації ключів.

У Казахстані та Росії виключно електронний цифровий підпис дає змогу отримувати послуги он-лайн.

Унікальні персональні номери як засіб ідентифікації. В Ірландії для надання електронних послуг, пов'язаних із соціальним забезпеченням, історично використовувався Персональний номер державних послуг (*Personal Public Service Number – PPSN*), який був, по суті, загальним ідентифікаційним номером. Поступово *PPSN* став використовуватися і для інших державних послуг. Видача цього номера є обов'язковою процедурою і здійснюється при народженні дитини.

У Нідерландах використовуються власні унікальні номери для громадян і бізнесу: Соціальний номер громадянина (*Citizen Service Number – CSN*); Номер Торговельної палати для юридичних осіб (*Chamber of Commerce number – CCN*).

CSN є унікальним номером і видається кожному громадянинуві, що забезпечує ефективність надання державних послуг. Використання такого унікального номера є ключовим елементом підвищення якості надання послуг, зниження витрат при багаторазовому збиранні однієї і тієї самої інформації від громадянина. Спеціальна версія *CSN* використовується для нерезидентів, які працюють у країні.

Метою введення Номера Торговельної палати (*Chamber of Commerce number – CCN*) є використання унікального номера для всіх юридичних осіб. Однак у низці випадків використовуються й інші номери, такі як номер, що видається адміністрацією з податків і митницею.

Електронні паспорти. Найбільш передовою технологією он-лайн ідентифікації та аутентифікації є електронні паспорти. На відміну від електронних карток, електронні паспорти містять значно більше інформації про персону.

Німеччина була однією з перших країн, яка ввела в листопаді 2005 р. електронний паспорт (*e-Pass*) з мікročіпом. Там зберігаються такі дані, як прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, національність, а також оцифроване зображення обличчя власника. Електронні паспорти нового покоління дають змогу зберігати також два відбитки пальців у цифровій формі. Відповідно до законодавства вони фіксуються тільки в паспорті та не можуть зберігатися в будь-яких базах даних.

У Франції проект електронних паспортів реалізується з 2006 р. Паспорт використовує безконтактний чіп і містить оцифровану фотографію власника. Також планується, що паспорти нового покоління зберігатимуть відбитки пальців.

В Іспанії всі паспорти, випущені після 2006 р., містять у собі чіп, що зберігає біометричні дані, такі як цифрове зображення обличчя людини, а також персональні дані.

В Ірландії електронні паспорти видаються з 2006 р. У них використовуються безконтактні чіпи, які зберігають зашифровану інформацію: біометричні дані, такі як цифрове зображення обличчя людини, а також персональні дані.

Технологія дає змогу зчитувати цю інформацію пристроями, які розміщені в безпосередній близькості з паспортом. Чіп також зберігає цифровий сертифікат, який використовується для засвідчення даних, що зберігаються в паспорті.

Системи пересилання електронних документів і поштових повідомлень між громадянами, бізнесом та органами влади. У низці країн реалізовані додаткові елементи інфраструктури для обміну електронними документами і поштовими повідомленнями між громадянами, юридичними особами та органами влади. Це забезпечує канал офіційного листування між громадянами, бізнесом та органами влади, у тому числі забезпечується офіційне повідомлення про отримання документа, що має юридично значущий статус.

Зокрема, така система реалізована в Голландії (*GTP – Government Transaction Portal*).

У Данії реалізована система *e-Voks*, призначена для заміни листів у паперовому вигляді в традиційних поштових конвертах на пересилання електронних документів через захищений поштовий ящик. Документи при цьому архівуються на спеціальному сайті. Для користування цією системою юридичним особам та відомствам необхідно вносити абонентську плату, а також плату за кожен окремо надісланий документ, що дешевше й ефективніше, ніж пересилати документи звичайною поштою. Для громадян це безкоштовний сервіс. Після введення в 2001 р. такий сервіс став надзвичайно популярним, і ним користуються 260 із 271 муніципалітетів та 5 млн з 5,5 млн громадян країни. Кожна поштова скринька асоційована з унікальним ідентифікаційним номером громадянина, який за ним закріплено довічно.

Системи електронних платежів. Важливим завданням при організації надання е-послуг є створення надійної та контрольованої державою системи он-лайн оплати цих послуг.

У США саме бізнес у 80-ті рр. минулого століття завдяки стрімкому впровадженню е-комерції та інших платних е-сервісів спонукав американський уряд провести систематизацію та легалізацію цих процесів. Звичайний на сьогодні термін “єдине вікно” зародився у США саме в ті роки, та спочатку мав дещо інший сенс. Головне завдання “єдиного вікна” полягало насамперед у наданні громадянину можливості отримання будь-якого е-сервісу через єдиний актуальний доступний веб-довідник.

Необхідно враховувати також те, що в деяких країнах (Естонія, Латвія) банківські платіжні картки почали використовуватися як засіб ідентифікації особи задовго до впровадження електронних посвідчень (паспортів). І такий досвід може бути дуже корисним для України.

У Данії всі громадяни та юридичні особи зобов’язані мати спеціальний банківський рахунок “*NemKonto Easy Account*”. Система *Easy Account System (EAS)* базується на використанні інформації про номери рахунків, номери соціального страхування або номери реєстрації юридичної особи. Якщо якимсь відомством здійснює переказ коштів громадянину або на адресу юридичної особи, то ці кошти пов’язуються з цими унікальними номерами. Далі платіж здійснюється через систему *EAS* і банк, що обслуговує відомство, і, зрештою, гроші перераховуються на банківський рахунок громадянина або юридичної особи.

Оплата комунальних послуг, послуг зв’язку, купівля товарів через інтернет-магазини стає звичайною процедурою, на жаль, поки що лише для мешканців великих міст. За перше півріччя 2012 р. через Інтернет було придбано 658 тис. білетів на поїзди, що більше, ніж за попередній рік. Крім банківських карток *Visa* і *MasterCard*, оплата білетів можлива картами *НСМЕП* та за допомогою платіжної системи *WebMoney*.

Інформаційно-аналітичні системи забезпечення прийняття рішень. Одним з важливіших чинників розвинутого інформаційного суспільства є наявність ефективних механізмів прийняття управлінських рішень.

В Австрії реалізована інфраструктура *Portal Group*, яка забезпечує базову інфраструктуру аутентифікації та авторизації для державних службовців при доступі до відповідних державних інформаційних ресурсів та систем.

Для цього був розроблений спеціальний протокол *Portal Group Protocol*, що базується на стандартному транспортному протоколі Інтернет і *SOAP* (протокол виклику веб-сервісів у децентралізованому, розподіленому середовищі), використання якого радикально спрощує управління доступом державних службовців до державних інформаційних систем. Адміністратори державних порталів федеральних органів влади зобов’язані дотримуватися відповідних протоколів у процесі своєї діяльності.

У Великобританії реалізована система аутентифікації державних службовців *Employee Authentication Service – EAS*. Це міжвідомчий проект, у межах якого реалізована процедура доступу державних службовців до інформаційних систем з інформацією, яка не має відкритого характеру. Ця система є частиною Урядового шлюзу, з її допомогою службовці регіональних і муніципаль-

них органів влади можуть пройти аутентифікацію в одній точці і отримати доступ до закритих систем центрального уряду, що дає змогу ефективно вирішити це складне завдання в рамках єдиної інфраструктури доступу.

В Австрії також створена централізована система, яка забезпечує процеси структурованого зберігання та архівування електронних документів. Система введена в експлуатацію в січні 2005 р., нею користуються 8,5 тис. службовців.

Електронна справа створюється на кожен офіційний запит, який вимагає офіційної відповіді, а також на кожен внутрішню роботу, результати якої можуть становити інтерес у майбутньому. Вважається, що система забезпечує економію 38% витрат на закупівлю паперу. Аналогічні системи були реалізовані на рівні низки муніципалітетів, і такими системами в країні користуються 40 тис. службовців.

Міжвідомча система електронного управління документами (*Joint Electronic Document Management System – FESD*) реалізована в Данії. Проект покриває всі три рівні державного управління.

В Італії реалізована ініціатива *DocArea*, в рамках якої створена технологічна й організаційна інфраструктура внутрішньо- та міжвідомчого управління документами. Відповідний проект поширюється на весь життєвий цикл документів – від створення до здачі в електронний архів. У межах системи використовуються у тому числі технології аутентифікації користувачів, цифрові сертифікати електронного підпису та сертифікована електронна пошта для пересилання документів. Система об'єднує 250 державних організацій.

У Норвегії Національний архів розробив стандарти та специфікації на роботу з документами в електронній формі, які використовуються більшістю відомств. Однак централізованого рішення щодо цифрових архівів документів немає, і сумісність між системами окремих відомств має досить обмежений характер.

Електронна пошта для державних службовців. Це критично важлива форма комунікацій у сучасних державах. До завдань, які вирішуються в багатьох країнах у цій галузі, можна віднести:

- розробку стандартів та рекомендацій щодо створення відомчих систем електронної пошти;

- забезпечення гарантій того, що поштове повідомлення є дійсно повідомленням, надісланим співробітником державної організації.

Для вирішення другого завдання використовується електронний підпис.

Національні облікові системи (реєстри, кадастри та ін.). Облікові системи відіграють важливу роль у створенні електронного уряду. Вони дають змогу знизити адміністративне навантаження на громадян і бізнес з погляду збирання інформації та забезпечити реалізацію принципу, за яким необхідна інформація про громадян та юридичних осіб запитується державою тільки один раз.

У Норвегії реалізована система “Національний реєстр” *National Register (Folkeregisteret)*, відповідає за неї Податкова служба, в рамках якої зібрано інформацію, що використовується для оподаткування, виборів і аналізу структу-

ри населення. Інформація з Національного реєстру (імена, адреси, громадянство, ідентифікаційні номери, робота і цивільний статус) доступна тільки авторизованим органам влади. Проте громадяни можуть запросити доступ до інформації з реєстру, коли це потрібно, наприклад для якихось юридичних дій.

Інші публічні реєстри історично створювалися децентралізовано різними відомствами в рамках відповідних повноважень, у свою чергу, обмін інформацією між реєстрами можливий завдяки унікальним правилам ідентифікації для фізичних та юридичних осіб.

У Голландії створено Реєстр громадян – *Key Register of Persons (MPRD)*, Реєстр юридичних осіб – *Commercial Register*. Усі рівні органів влади зобов'язані використовувати ці реєстри у своїй роботі. Серед інших реєстрів створено Реєстр донорів, Реєстр адрес і будівель, Реєстр топографічної інформації та землі, Реєстр транспортних засобів, Реєстр оплати праці, умов праці та соціальної допомоги, Реєстр доходів, Реєстр вартості об'єктів власності. Планується створити реєстр нерезидентів і базу даних геологічної інформації та земель, який буде ще одним загальнонаціональним реєстром.

Інформаційні системи для регіональних і місцевих органів влади. У Норвегії впроваджена система, за допомогою якої регіональні органи влади та муніципалітети можуть подавати необхідні звіти до Уряду. Вона називається *KOSTRA (Municipality-State-Reporting)*.

В Італії реалізований проект *ICAR*, в межах якого створена ІТ-інфраструктура для обміну інформацією між інформаційними системами регіонів відповідно до спеціально розроблених стандартів. Система використовується для обміну даними між інформаційними системами охорони здоров'я, реєстрації громадян, обліку володіння транспортними засобами, системою соціальної допомоги тощо.

У Франції створена система Локальних державних послуг *Service-Public Local*, яка забезпечує можливість використання на рівні систем регіональних і місцевих органів влади інформації з центрального урядового порталу *Service-Public.fr*.

Світовий досвід міжбюджетних відносин. В умовах економічної інтеграції та регіоналізації, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності території, вирішення існуючих проблем інколи обмежується лише питаннями формування фінансових ресурсів та їх кількісної оцінки. Фінансовий потенціал у науковій літературі розглядається як сукупність фінансових можливостей розвитку держави, регіонів, підприємств, домогосподарств і передбачає здатність суб'єкта економіки на макро-, мезо- й макрорівнях перетворювати доходи у фінансові ресурси.

Групи країн за міжбюджетними відносинами:

– країни, яким притаманна значна самостійність регіональних і місцевих органів влади, широкі податкові повноваження (Австралія, Великобританія, Канада, США, Японія та ін.);

- країни Північної Європи з високою часткою участі субнаціональних органів влади у фінансуванні соціальних витрат (Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія);
- країни Західної Європи, що характеризуються високим ступенем автономності й розвинутою системою співробітництва бюджетів різних рівнів (Австрія, Німеччина, Швейцарія);
- південні та деякі західноєвропейські країни із значною фінансовою залежністю регіональних органів влади від державного бюджету (Бельгія, Греція, Італія, Іспанія, Нідерланди, Португалія).

Бюджетний федералізм. У Російській Федерації – державі із значними міжрегіональними контрастами – вирівнювання бюджетного дисбалансу відбувається за рахунок міжбюджетних трансфертів. Склад регіонів, що отримують таку федеральну фінансову допомогу, та її обсяги визначаються за спеціальною методикою і розробленими нормативами, які, на думку багатьох експертів, є недосконалими й недостатньо прозорими. До регіонів-донорів відносять міста федерального значення Москву і Санкт-Петербург, Московську, Ленінградську, Тюменську, Пермську, Белгородську, Самарську, Свердловську області, Ханті-Мансійський та Ямало-Ненецький автономні округи, Татарстан, Башкирію, Красноярський край. З них до федерального бюджету надходить більше коштів, ніж вони отримують з центру (60% податкових надходжень), тобто наявне позитивне сальдо зустрічних грошових потоків з федерацією на користь конкретного регіону. Це суб'єкти з досить диверсифікованою структурою виробництва, найменшим спадом виробництва, відносно високим попитом на власну продукцію, найбільш сприятливими перспективами розвитку конкурентоспроможних секторів економіки й галузей спеціалізації. Решту регіонів вважаються реципієнтами, оскільки відчувають постійну потребу в міжбюджетних трансфертах для забезпечення збалансованості бюджетів.

Наявний порядок розподілу бюджетних коштів не спонукає регіони розвивати власну податкову базу й скорочувати нераціональні бюджетні витрати.

З метою усунення дисбалансу між дохідними джерелами та видатковими зобов'язаннями на регіональному й місцевому рівнях існує потреба в перегляді відсотків нормативних відрахувань від регулюючих податків. Субфедеральна влада повинна мати жорсткі бюджетні обмеження – державна фінансова допомога має надаватися на основі принципів пайового співфінансування витрат і зворотності виділених бюджетних коштів.

Диференціація рівня соціально-економічного розвитку регіонів є основною перешкодою на шляху формування ефективної збалансованої бюджетної системи держави. Економічна відсталість територій зумовлює залежність багатьох суб'єктів федерації від зовнішньої фінансової допомоги й тим самим не дає змоги зменшувати обсяги перерозподілу бюджетних коштів. Суперечність полягає в тому, що фінансовий потенціал регіону визначається його бюджетною самозабезпеченістю, проте неможливо збільшити власні доходи регіональ-

ного бюджету без розвитку економіки. Лише формування повноцінної власної податкової бази територій дасть змогу регіональним органам управління створювати соціальну інфраструктуру, реалізовувати різноманітні спільні з приватним сектором інвестиційні проекти, що в подальшому забезпечить отримати мультиплікативного ефекту для розвитку регіональної економіки.

У *Сполучених Штатах Америки* федерація, штати й муніципалітети мають власні податки, й автономні податкові служби. До бюджетів штатів не надходять відрахування від федеральних податків. Органи влади на рівні штатів, формуючи доходи бюджетів, можуть самостійно підвищувати ставки, вводити нові види податків або випускати облігації, однак забороняється вимагати кошти з центру. Фінансова допомога розподіляється у вигляді цільових субвенцій, які призначаються виходячи із загальнонаціональних пріоритетів. Базовими принципами політики держави є економічна ефективність і соціальна справедливість.

Федеральний уряд фінансово утримує національну оборону й систему державного соціального забезпечення. Конституція США наділяє федеральний та регіональний уряди власними податковими повноваженнями, а муніципальні органи влади встановлюють і збирають податки в результаті їх делегування органами влади штатів. Міжбюджетне вирівнювання визначене складною системою грантів, які надаються бюджетам різних рівнів. Залежність бюджетів субнаціонального рівня від федеральних трансфертів досить значна: у 2000 р. кошти федерального трансферту в середньому становили 18,9% до витрат консолідованих бюджетів штатів; питома вага фінансової допомоги з боку регіональних бюджетів у витратах місцевих бюджетів – 43,4%. Бюджетам нижчого рівня надаються цільова умовна (у вигляді грантів) і пряма фінансова допомога (шляхом виділення розрахованих за законодавчо встановленою формулою трансфертів і врахування видаткових потреб та фіскального потенціалу).

У США законодавством не заборонено приймати федеральний бюджет з дефіцитом. Федеральний уряд має право залучати позикові фінансові ресурси для фінансування цього дефіциту. Законодавство штатів здебільшого потребує бездефіцитності регіональних і місцевих бюджетів за поточним витратам, через що адміністрації штатів і муніципалітетів можуть залучати кошти на тривалій основі з метою фінансування капітальних витрат. У конституціях і законах штатів містяться положення, що регулюють порядок запозичень, які відрізняються залежно від штату. Основним способом державних і муніципальних запозичень є емісія облігацій штатів і муніципалітетів, що обертаються без обмежень. Отриманий за цими цінними паперами відсотковий дохід не обкладається федеральним прибутковим податком. Федеральний уряд не несе відповідальності по цінних паперах, наданих органами влади нижчестоящего рівня. Інвестори спираються на рейтинги приватних агентств, які визначають ціну запозичень бюджетів штатів і муніципалітетів на відкритому ринку.

У *Федеративній Республіці Німеччина* бюджетна система базується на надходженнях від “загальних” податків, які розподіляються між усіма рівнями. При цьому існує диференціація нормативів відрахувань – скорочення роз-

риву між землями-донорами й землями-реципієнтами. Пряма фінансова допомога з бюджетів вищого рівня є незначною; розвинута практика реалізації численних федеральних і спільних програм з регіонами. Видатки розподіляються за принципами “класичного” бюджетного федералізму. Надаючи соціальні послуги, державні органи виходять не з мінімальних соціальних стандартів, а з принципу забезпечення однакового рівня життя для всіх громадян країни. У сфері компетенції федеральних органів влади перебувають оборона, міжнародні відносини, питання громадянства, еміграції й міграції, валютна політика, фінансування та регулювання федерального транспорту, поштових і телекомунікаційних послуг. До повноважень органів влади земель відносять регулювання питань культури, освіти, юстиції й правопорядку, охорони здоров'я, а також регіональної економічної політики. У віданні муніципальних органів влади перебувають комунальні послуги, місцеві заклади охорони здоров'я, спорт, будівництво житла, шляхів, шкіл.

Обсяг компетенції органів влади різних рівнів не завжди збігається з можливостями їх фінансування. Зокрема, фінансування у сфері соціальної політики і будівництва об'єктів інфраструктури здійснюється з бюджетів усіх рівнів. Існує тенденція до передавання видаткових повноважень на нижчий рівень бюджетної системи. З муніципальних бюджетів фінансується близько 2/3 від усіх державних капітальних витрат, причому більша частина повноважень з їх фінансування передана бюджетами вищестоящого рівня. Повноваження з адміністрування всіх інших податків закріплені за органами влади земель, причому в разі зарахування їх надходжень до федерального бюджету влади суб'єктів федерації є агентами федерального уряду; у разі зарахування до муніципальних бюджетів повноваження з їх адміністрування повністю або частково передаються органам влади муніципалітетів.

У ФРН система міжбюджетного вирівнювання має 3 види: перший – вирівнювання доходів через надходження ПДВ до бюджетів суб'єктів федерації; другий – перерозподіл бюджетних ресурсів між бюджетами земель без втручання з боку федерального уряду; третій – прямі федеральні гранти деяким територіям. Регулювання залучення кредитів місцевими урядами пов'язане з такими труднощами: по-перше, у зв'язку з відсутністю ринку позикових капіталів для муніципальних бюджетів важко контролювати відповідність ціни запозичень ринковим ставкам, а, по-друге, неможливо запобігти отриманню кредитів від муніципальних ощадних банків.

Бюджетний унітаризм. У Великобританії система міжбюджетного вирівнювання є досить складною та в різних регіонах країни відрізняється. Виділення фінансової допомоги (грантів) побудовано на єдиних принципах для всієї держави. Центральний уряд з урахуванням проекту державного бюджету та прогнозу макроекономічної ситуації встановлює видаткові нормативи для місцевих органів влади на плановий рік. Потім обсяг фінансової підтримки обчислюється як різниця між сумою видатків бюджету муніципального утворення, розрахованою на основі нормативів, і сумою доходів місцевого бюджету від

закріплених за ним дохідних джерел. Якщо центральний уряд пріоритетним вважає фінансування будь-якої конкретної статі місцевого бюджету, то виділяються кошти в рамках цільового гранту, які не можуть бути витраченими на цілі, що є відмінними від оговорених у його умовах.

Уведення парламентом податку на прибуток змінило порядок обмежень витрат місцевих бюджетів: було встановлено відношення 1:4 між додатковими витратами і надходженнями податку, тобто збільшення витрат понад встановлений рівень на 1% має супроводжуватися 4%-м збільшенням надходжень податку на прибуток. Стосовно порядку запозичень для місцевих бюджетів слід зауважити, що за законом місцеві органи влади не мають права залучати позикові кошти на фінансування поточних витрат. На капітальні потреби місцеві бюджети здійснюють запозичення безпосередньо з комерційних банків або через спеціальний орган – Державний комітет запозичень, який має доступ до коштів Національного державного фонду запозичень і здатний надавати позики на більш вигідних, ніж комерційні банки, умовах. Роль місцевих органів влади та місцевих бюджетів у державі зведена до забезпечення ефективного розподілу раніше встановлених центральним урядом обсягів фінансових ресурсів.

В *Італії* з бюджетів регіонів фінансуються медичні послуги, заходи з планування містобудування, водопостачання, дорожнього будівництва та регіональних пасажирських перевезень. У законодавстві обумовлена можливість передачі частини видаткових повноважень органами влади регіонів на нижчестоящі рівні бюджетної системи, особливо щодо фінансування житлово-комунального господарства або громадських робіт. З бюджетів провінцій фінансуються будівництво й утримання державних автошляхів регіонального значення, водний та гірський транспорт, заходи із захисту навколишнього середовища, утримання освітніх і культурних закладів регіонального значення (місцеві університети, музеї, театри та інші). Основними статтями видатків муніципальних бюджетів є утримання місцевих підрозділів поліції, органів юстиції та освіти, системи соціального забезпечення, будівництво, ремонт, прибирання муніципальних вулиць і шляхів, забезпечення населення муніципалітету газом та електроенергією. Передача видаткових повноважень супроводжується виділенням цільових грантів з бюджету відповідного рівня на здійснення певних видатків.

Головними доходними джерелами регіональних і місцевих бюджетів є податкові надходження, цільові та нецільові гранти бюджетів вищестоящого рівня та позикові кошти. До доходів регіональних бюджетів зараховуються надходження цільового податку на охорону здоров'я, який справляється з фонду оплати праці та з доходів фізичних осіб, причому регіональні органи влади можуть змінювати ставки цього податку. З 1993 р. питома вага власних податкових і неподаткових доходів у загальному обсязі регіональних бюджетів збільшена до 48,6%, з 1994 р. – близько 50% всіх доходів муніципальних бюджетів становлять власні податкові та неподаткові доходи. Надходження податку на майно, заняття певними видами підприємницької діяльності повністю зараховуються до доходів муніципальних бюджетів.

Основну частину доходів бюджетів регіонального рівня становлять кошти, що передаються у вигляді цільових і нецільових грантів з бюджетів вищестоящого рівня. Останній вид трансфертів у регіональному розрізі має досить низьке значення – близько 3% від усіх доходів регіональних бюджетів. Джерелами нецільових грантів регіональним бюджетам є загальний фонд бюджету та фонд регіонального розвитку, обидва з них розподіляються між регіонами пропорційно до чисельності населення, площі території й рівня безробіття. Кошти спрямовуються в південні дотаційні регіони країни. Нецільові гранти, виділені муніципальним бюджетам з державного, мають більш різноплановий характер, їх джерелами є 3 різних фонди, трансферти з яких виділяються за різними критеріями з метою фінансування стандартних поточних видатків, спеціальних програм (наприклад програми зайнятості молоді) та компенсації недостатності податкової бази в муніципалітетах.

Цільові гранти становлять більший обсяг доходів регіональних і місцевих бюджетів. Їх джерела переважно формують Національний фонд фінансування охорони здоров'я та Національний транспортний фонд. Транспортні й медичні послуги не надаються безпосередньо регіональними закладами, оскільки пасажирський транспорт є власністю муніципальних корпорацій, а медичні заклади утримуються за рахунок місцевих округів охорони здоров'я, однак різниця між собівартістю надаваних послуг і доходами від їх сплати фінансується з бюджетів регіонів. Регіони можуть залучати позики лише з метою фінансування капітальних видатків за умови, що обсяг запозичень з урахуванням обслуговування боргу не перевищує 25% від власних доходів бюджету. Джерелами запозичень є комерційні банки, депозитний і позичковий фонди, кошти яких виділяються на платній і поворотній основі.

Важливою особливістю італійської бюджетної системи є те, що центральний уряд несе відповідальність за заборгованість субнаціональних бюджетів, яка погашається шляхом проведення періодичних клірингових процедур між бюджетами різних рівнів. З 1977 р. короткотермінова заборгованість муніципалітетів конвертується у казначейські облігації. За залученням позикових коштів муніципальними бюджетами встановлений жорсткий контроль: заборонено залучати короткострокові позики для фінансування поточних видатків, введені вимоги до збалансованості місцевих бюджетів і встановлений контроль за збільшенням видатків.

У деяких країнах система фінансових відносин між органами влади має вбудовані автоматичні механізми захисту об'єднаних бюджетів місцевих органів влади від раптових і неочікуваних змін. В *Угорщині* та *Словаччині* встановлені правила розподілу податку з доходів фізичних осіб чи податку на додану вартість стабілізують рух місцевих надходжень. В Угорщині немає точної інформації про надходження податків з доходів фізичних осіб у період фінансового планування, тому надходження розподіляють з дворічною затримкою (на основі фактичних надходжень податку).

Бюджетній системі федеративних держав притаманні значна самостійність органів влади суб'єктів федерації у сфері оподаткування (введення нових податків, становлення ставок), розподілі видаткових повноважень (значно ширші, ніж в унітарних країнах) і розпорядженні коштами власних бюджетів.

Держави з унітарним устроєм переважно застосовують систему оцінки видаткових потреб регіонів на основі регресійного аналізу. Значення деяких коефіцієнтів розраховуються з урахуванням експертних оцінок, отриманих після консультацій з органами місцевих влад. Така система дає змогу врахувати практично всі існуючі бюджетні послуги та включати в аналіз широкий спектр факторів, що впливають на регіональні розбіжності, в тому числі вартісні, а також досягти практично повного бюджетного вирівнювання регіонів завдяки тому, що забезпечуються практично однакові витрати у регіонах. Для розрахунків використовується значний обсяг статистичної інформації, що ускладнює застосування цієї системи. У багатьох державах спостерігається тенденція до передачі багатьох видаткових і меншою мірою – дохідних повноважень на місцеві рівні.

Підходи до розмежування податків між рівнями бюджетної системи:

- чітке розмежування конкретних видів податків за рівнями бюджетної системи (дотримання принципу “один податок в один бюджет”);
- закріплення за кожним рівнем бюджетної системи конкретної частки податку в межах єдиної ставки оподаткування (квотування);
- установа місцевих надбавок до державних (федеральних) і регіональних податків.

Бюджетне вирівнювання визначається цілями національної політики. Його розмір встановлюється згідно з визначеним фактичним середнім рівнем за всіма територіями або їх групами, що має найбільший бюджетний потенціал. Надання фінансової підтримки для території з бюджетним потенціалом нижче від середнього рівня здійснюється з урахуванням причин його фінансової слабкості. Регіональні розбіжності в бюджетних витратах можуть бути більш контрастними, ніж розбіжність в умовах формування доходів регіональних бюджетів.

Варіанти державної політики у сфері міжбюджетних трансфертів для вирівнювання вертикального і горизонтального дисбалансів:

1) застосування окремих механізмів вирівнювання вертикального і горизонтального дисбалансів. Вирівнювання дефіциту регіональних бюджетів здійснюється шляхом поділу податкових надходжень і виділення трансфертів з національного бюджету; вирівнювання фіскального потенціалу – за допомогою горизонтальних платежів з регіонів з високою бюджетною забезпеченістю у незабезпечені території (Німеччина);

- 2) використання комплексної системи вирівнювання за допомогою трансфертів і спеціальних грантів (Австралія, Канада);
- 3) вирівнювання лише вертикального дисбалансу бюджетної системи. Бюджетний дефіцит вирівнюється за допомогою регулюючих податків і трансфертів. Спеціальні гранти мають вирівнювальний ефект (США).

Вирівнювальні трансферти спрямовані на оптимізацію видаткових можливостей органів влади.

Рекомендація 1 Комітету Міністрів Ради Європи про фінансові ресурси місцевих і регіональних влад (ухвалена 19 січня 2005 р.) урядом держав-членів:

1. *Забезпечити справедливий розподіл фінансових ресурсів між різними рівнями влади з урахуванням повноважень, що можуть змінюватись, а також економічних умов.*
2. *Гарантувати місцевим органам влади систему фінансування їх витрат, яка базується на таких принципах:*
 - *ресурси місцевих органів влади та правила їх розподілу мають відповідати вимогам ефективного виконання владою своїх повноважень;*
 - *місцеві органи влади в рамках національної економічної політики мають право на достатню кількість власних ресурсів;*
 - *значна частина трансфертів, і, як правило, власних ресурсів органів місцевого самоврядування не повинні бути зарезервовані для конкретних цілей;*
 - *розмір державної субвенції повинен бути справедливим, прозорим і передбачуваним, з метою досягнення більшої справедливості правила розподілу фінансових ресурсів повинні бути стабільними, недискримінаційними й обов'язковими для всіх випадків;*
 - *фінансова система вирівнювання повинна давати змогу місцевим органам влади забезпечувати своїх громадян, якщо вони бажають, послугами різного рівня в обмін на різні рівні оподаткування; така система повинна враховувати відмінності як у фінансових можливостях органів місцевого самоврядування, так і в їх потребах стосовно витрат;*
 - *якщо вимоги національної економічної політики цього потребують, слід вжити заходів щодо забезпечення того, щоб система фінансування місцевих органів влади узгоджувалася в цілому із цими вимогами; такі заходи повинні бути: пропорційними до вимог, про які йдеться; предметом переговорів з відповідними органами влади або їх представниками; впроваджені в рамках закону;*
 - *конкретні обмеження, які застосовуються до невеликої кількості місцевих органів влади, повинні бути скасовані, як тільки це стане можливим у конкретній ситуації.*

3. Здійснити аналіз правової й адміністративної структури місцевих податків і субвенцій місцевим органам влади з метою сприяння поліпшенню якості послуг, а також фінансового вирівнювання, з тим щоб забезпечити справедливість і солідарність між різними рівнями влади.

Специфічним інструментом стимулювання інвестиційної діяльності і збільшення надходжень до бюджетів депресивних територій є *офшорні зони*, економічний ефект у яких ґрунтується на зростанні державних доходів завдяки розширенню податкової бази (використанню її особливого статусу) та мінімізації податкового навантаження. *Офшорне підприємництво* є ефективним засобом підвищення прибутковості міжнародних господарських операцій, оскільки дає змогу економити значні суми на сплаті податків. Доходи від офшорного бізнесу становлять до половини обсягу бюджетів. Майже повна відсутність у цих зонах державного контролю за діяльністю підприємств зі спеціальним статусом сприяла їх поширенню у бізнесовій практиці підприємців усіх країн світу. Простота систем регулювання підприємницької діяльності у безподаткових територіях зумовлює незначну вартість і високу ефективність схем податкового планування з використанням офшорних компаній. Основні надходження до бюджетів офшорних держав здійснюються за рахунок реєстрації, перереєстрації та податкових надходжень від компаній.

Фінансовий потенціал регіонів: зарубіжний досвід. Децентралізація та регіоналізація державного управління зарубіжних країн є важливим елементом організації управління регіональним розвитком, що відображається в поділі повноважень в економічній сфері між урядом і регіональною владою, організації бюджетної системи та регіональній політиці.

Найважливішими суб'єктами, які беруть участь у формуванні фінансового потенціалу регіону, є державні органи управління та муніципальні органи самоврядування, організації, установи і населення. Саме діяльність перерахованих суб'єктів економіки відіграє найбільш важливу роль у макро- і мікрорегулюванні.

У зарубіжній літературі виділяють два принципових *підходи* до формування фінансового потенціалу територій: ресурсний (потенційний) і результативний.

Ресурсний підхід ґрунтується на методах кількісної інтерпретації отриманих фінансових результатів і залученні прихованих можливостей. Результативний підхід припускає досягнення найбільш високих результатів при фіксованому обсязі і використанні всіх видів ресурсів території.

Російські науковці вважають, що *регіональний фінансовий потенціал* необхідно визначати як сукупність кількісних та якісних характеристик, що включають сукупний обсяг акумульованих на території регіону фінансових

ресурсів, які охоплюють фінансові ресурси бюджетної системи, ресурси регіональної банківської системи, власні кошти підприємств, залучені ресурси і заощадження населення.

Розробляючи системну модель визначення потенціалу, враховують такі основні аспекти аналізу в рамках системного підходу:

1) *елементний* – виявлення структури потенціалу; види потенціалів; диференційовані характеристики потенціалів; спільність і потужність потенціалів;

2) *структурний* – установлення структурних характеристик системи потенціалів: типи зв'язків, кількісні та якісні взаємозалежності;

3) *функціональний* – виявлення функцій потенціалів у системі територіального розвитку, функціональної структури територіального потенціалу; порівняння функцій з метою визначення подібностей і відмінностей;

4) *інтегративний* – з'ясування суперечностей у системі потенціалів, шляхів і способів їх розв'язання; визначення ієрархії потенціалів залежно від значущості для сталого розвитку координаційних зв'язків системи потенціалів із зовнішнього стосовно території середовищем; визначення щільності цих зв'язків.

На думку Т.Іванової та Р.Прокопенко, для повного визначення фінансового потенціалу території чи регіону Росії потрібно розглядати всю сукупність фінансових потоків: виробництво товарів та послуг; матеріальні витрати на виробництво товарів та послуг; інвестиції фірм; доходи домогосподарств з різних джерел; податки та видатки бюджетів, у тому числі федеральні, регіональні і місцеві.

Основою методики оцінки регіонального фінансового потенціалу Росії є існуючі статистичні бази. На сучасному етапі розрахунки можуть виконуватися на основі системи національних рахунків; статистичних характеристик окремих фінансових потоків; інтегрованого методу, що об'єднує різну інформацію про фінансові потоки.

Інтегрований метод дає змогу використовувати переваги інформаційної бази як системи національних рахунків, так і окремих статистичних показників. Завдяки застосуванню такого підходу можна буде отримати більш точну оцінку вказаних параметрів за рахунок одночасного аналізу результатів, отриманих з використанням у різних методик розрахунків.

У системі національних рахунків первинний фінансовий потенціал визначається за рахунком виробництва. Вторинні фінансові потенціали (поточний, інвестиційний, бюджетний) разом представляють регіональний валовий продукт по інших рахунках. Обмеженість використання системи національних рахунків проявляється в тому, що не завжди враховуються особливості окремих територій, а розглядаються міжрегіональний та муніципальний рівні в цілому.

Оцінка фінансового потенціалу на основі статистичних фінансових характеристик для окремих фінансових потоків базується для поточного фінансового потенціалу на таких показниках, як обсяг “поточного” попиту фірм і домогосподарств (матеріальні витрати на виробництво продукції, товарів, по-

слуг, витрати домогосподарств на придбання товарів і оплату послуг). Поточний фінансовий потенціал може бути оцінений виходячи з досить традиційного показника валового регіонального продукту, виробленого на певній території.

Країни Європейського Союзу сприяють розвитку регіональних ініціатив та економічного потенціалу при використанні системи бюджетно-фінансового вирівнювання шляхом посилення стимулюючої функції.

Важливою частиною фінансового потенціалу регіону є бюджетний і податковий потенціали.

Бюджетні та податкові ресурси демонструють можливість регіону самостійно виконувати свої зобов'язання і використовувати сучасні фінансові інструменти стимулювання інвестиційної діяльності, що гарантує регіону високий рівень стабільності та привабливості.

До показників бюджетно-податкового потенціалу слід віднести: баланс доходів і видатків бюджету регіону, рівень фінансової незалежності бюджету регіону, динаміку і структуру державного боргу регіону, кредитні рейтинги регіону, податковий тягар (навантаження) для організацій, що функціонують на його території.

Характеристика поняття “бюджетний потенціал”:

- 1) максимально можливі видатки бюджету з урахуванням власної доходної частини, отриманих податкових платежів та ефективності їх використання (С.Зенченко);*
- 2) сума умовно-власних доходів, отриманих від суб'єкта бюджетних відносин (доходи за винятком чистих, що перераховані з федерально-го бюджету) та доходів державного бюджету (Е.Конярова);*
- 3) сукупні податкові ресурси, отримані від доходів фізичних і юридичних осіб (А.Коломіць);*
- 4) податкові доходи бюджету, неподаткові доходи бюджету, кошти, що передаються в бюджет муніципального утворення (А.Атаєва).*

Оцінка бюджетного та податкового потенціалів на основі *інтегрованого методу* базується на податкових та неподаткових надходженнях, які можуть бути мобілізовані в регіоні.

Однак не всі доходи і накопичення враховані в процесі формування та використання фінансових ресурсів. Значний обсяг доходів через вплив (або відсутність впливу) на них безлічі факторів не бере участі в процесі фінансового розподілу і перерозподілу або є невикористаними резервами, втраченою вигодою.

До факторів, що впливають на зменшення доходів і накопичень, можна віднести фінансові ризики, що являють собою ймовірність втрат, у результаті яких частину доходів суб'єкти економіки недоотримують.

Під час формування фінансових ресурсів державних органів і муніципальних утворень за бюджетним законодавством у процесі планування фондів бюджетних коштів використовується метод “від досягнутого рівня”.

Якщо в бюджетному процесі при плануванні доходів бюджетів різних рівнів використовуватиметься метод, що базується на оцінці фінансових можливостей, то цей процес стане найбільш важливим під час формування та використання фінансових ресурсів бюджетів регіону.

Характеристика поняття “податковий потенціал”:

- 1) потенційний бюджетний дохід на душу населення, який може бути отриманий органами влади за фінансовий рік, при застосуванні єдиних на всій території країни умов оподаткування (О.Богачова);*
- 2) максимально можлива сума податкових платежів на певній території (фіскальний підхід), потенційний бюджетний дохід на душу населення, який може бути отриманий виходячи з існуючих міжбюджетних відносин (міжбюджетний підхід), та ресурси, які підлягають акумуляції до бюджету через податкові платежі (ресурсний підхід) (Ю.Куніцина);*
- 3) акумуляція фінансових ресурсів до бюджету через податкові платежі відповідно до діючої в країні системи оподаткування (А.Коломієць).*

Основними методами, що використовуються в зарубіжній практиці під час оцінки податкового потенціалу, є: адитивний метод (побудова репрезентативної податкової системи – РПС), який включає розрахунковий метод РПС і регресійний метод РПС; метод прямого рахунку; метод розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів.

Метод репрезентативної податкової системи ґрунтується на прогнозуванні потенційних податкових надходжень регіону за допомогою застосування стандартних (середніх) податкових ставок до відповідних податкових баз.

Для регресивного методу РПС необхідна інформація про сукупні доходи регіону і невеликий набір змінних для непрямих вимірників податкових баз регіонів. Залучення більшої кількості змінних підвищує точність регресивного варіанта РПС для ефективного аналізу даних.

Регресивний метод РПС вважається ефективним для середньо- і довгострокового прогнозування.

Метод прямого рахунку подібний до розрахункового методу РПС, тобто в основу його розрахунку покладена обчислена сума за кожним видом податку.

Технологічно близьким до попередніх методів є *метод розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів*, що також базується на адитивній властивості податкового потенціалу і дорівнює сумі потенціалів окремих податків.

Визначення рівня податкового потенціалу сприяє вдосконаленню системи прогнозування податкових надходжень за рівнями бюджетної системи шляхом безперервного моніторингу змін, що дає змогу виявляти і порівнювати податкові можливості регіону.

Одним з головних показників, що визначають інвестиційну привабливість території, є інвестиційний потенціал регіону. В економічній літературі в останнє десятиліття існують різні підходи до його визначення.

Визначення поняття “інвестиційний потенціал”:

- 1) сукупність інвестиційних ресурсів, які становлять частину накопиченого капіталу, яка представлена на інвестиційному ринку у формі потенційного інвестиційного попиту, здатного перетворитися на реальний інвестиційний попит, що забезпечує задоволення матеріальних, фінансових та інтелектуальних потреб відтворення капіталу (Ф.С.Тімусов);*
- 2) обсяг інвестицій, який може бути залучений в основний капітал регіону з усіх (внутрішніх і зовнішніх) джерел фінансування завдяки наявності в регіоні різних економічних, соціальних і природних ресурсів, особливостям його географічного положення та іншим передумовам (А.Х.Шилов);*
- 3) сукупна можливість власних і залучених у регіон економічних ресурсів забезпечувати за наявності сприятливого інвестиційного клімату інвестиційну діяльність в регіоні (О.Г.Ултургашева, А.В.Лавренко, Д.А.Профатилов).*

Інвестиційний потенціал складається з таких потенціалів:

- 1) ресурсно-сировинного (середня забезпеченість запасами основних видів природних ресурсів);*
- 2) трудового (трудові ресурси та їх освітній рівень);*
- 3) виробничого (сукупний результат господарської діяльності в регіоні);*
- 4) інноваційного (рівень розвитку науки і впровадження досягнень науково-технічного прогресу регіону);*
- 5) інституційного (ступінь розвитку провідних інститутів ринкової економіки);*
- 6) інфраструктурного (економіко-географічне положення регіону і його інфраструктурна забезпеченість);*
- 7) фінансового (обсяг податкової бази і прибутковість підприємств регіону);*
- 8) споживчого (сукупна купівельна спроможність населення регіону).*

Інвестиційний потенціал регіону визначається також джерелами самофінансування виробництва і напрямками їх використання (прибуток; амортизація; капіталовкладення; приріст резервів; довго- та короткострокові фінансові вкладення; обсяги заощаджень населення і напрями їх використання; вкладення в активи колективних інвесторів та напрями їх використання).

Характеристика поняття “кредитний потенціал”:

- 1) складова інвестиційного потенціалу, що передбачає вкладення ресурсів у певні об’єкти території з метою отримання доходу чи з іншою метою або отримання кредитних ресурсів, необхідних для забезпечення ефективного функціонування регіону);*
- 2) система показників, що оцінює ефективність функціонування банківської системи регіону;*
- 3) сукупність акумульованих у регіоні реальних і потенційних фінансових ресурсів юридичних та фізичних осіб (С.Зенченко, М.Пащенко);*
- 4) сконцентрована можливість руху економічної системи в напрямі інвестиційно-інформаційного розвитку (О.Амірова).*

Кредитний потенціал доцільно поділяти на сукупний, реальний та нарощений.

Сукупний потенціал характеризує максимально можливу величину інвестиційно-кредитних ресурсів, акумульованих фінансово-банківським сектором економіки для його спрямування в інвестиційно-інноваційний процес того чи іншого рівня.

Реальний стосується шляхом урахування залишків на рахунках фізичних та юридичних осіб, норм їх резервних відрахувань, норм відрахувань у систему страхування вкладів.

Нарощений передбачає збільшення грошової маси в обігу за рахунок зниження норм обов’язкового резервування; подовження пасивної (депозитної) бази кредитної системи; формування фондів інвестиційно-кредитних ресурсів, сформованих на принципах державно-приватного партнерства.

Кредитування населення у розвинених зарубіжних країнах здійснюється в масовому порядку: понад 50% усіх кредитів мають терміни від одного до 30 років, за сумами не обмежуються залежно від платоспроможності клієнта. У Росії до споживчих відносять будь-які види позик, наданих населенню, в тому числі позики на придбання товарів тривалого користування, іпотечні позики, позики на нагальні потреби та ін.

Раціональне врахування всіх базових і додаткових каналів формування кредитного потенціалу забезпечує синергетичний ефект від взаємодії фінансово-банківського і реального секторів економіки і запуск мультиплікатора кредитування інвестиційно-інноваційних процесів.

Крім того, сучасна економічна теорія розглядає наявність багатства як одну з найважливіших передумов конкурентоспроможного включення сектору домашніх господарств у ринкову економіку.

Фінанси домогосподарств – сукупність економічних (грошових) відносин з приводу утворення, розподілу і використання фондів

грошових коштів на споживчі цілі та заощадження домашніх господарств.

Фінансовий потенціал домогосподарств:

- резерв інвестиційних джерел для зростання економіки і збільшення надходжень до бюджетів різного рівня;*
- сумарний результат поточного потоку доходів і накопичень, отриманих у процесі створення і перерозподілу внутрішнього валового продукту за певний період (елемент обороту), і раніше накопичених доходів як грошової частини фінансових активів (запасів);*
- сукупність розміщуваних фінансових ресурсів і фінансового доходу, що можуть бути використані для реалізації всієї сукупності потреб домогосподарств.*

У складі бюджету домогосподарств можуть формуватися різні фонди:

- індивідуальний – призначений для окремих членів сім'ї і використовуваний на придбання різних товарів;*
- спільний – призначений для придбання товарів загального користування;*
- накопичення і забезпечення (резервний фонд) – застосовуваний для майбутніх капітальних витрат або формування початкового капіталу для комерційної діяльності.*

Показником забезпеченості домашніх господарств може бути накопичений матеріальний потенціал домогосподарства (НМПД). Він включає характеристику грошової та майнової складових, тобто враховується співвідношення нагромадження і споживання.

Залежно від структури сімейного бюджету і внутрішньої мотивації фінанси домогосподарств можуть відігравати в суспільстві: активну або пасивну, конструктивну або деструктивну роль.

Активна роль полягає в безпосередньому впливі на економічні та фінансові процеси через інвестування заощаджень, формування попиту на продукцію, роботи, послуги тих чи інших галузей економіки, а також доходів бюджетної системи, пасивна – у споживанні коштів з бюджетів бюджетної системи в рамках системи соціального захисту населення, деструктивна пов'язана з діяльністю домашніх господарств неорганізованого або “тіньового” характеру, наприклад, ухилення від сплати податків, зберігання заощаджень поза фінансовими інститутами.

Фінансове становище домашніх господарств дуже показове для стану національної економіки тієї чи іншої держави. Однак державні органи не можуть контролювати фінансовий стан домашніх господарств, зважаючи на не-

можливість постійного моніторингу фінансових операцій, що відбуваються всередині того чи іншого домашнього господарства.

Проте держава може впливати на загальний стан домашніх господарств шляхом зниження податкових ставок або збільшення розмірів соціальної допомоги.

Отже, підсумовуючи викладене, слід зауважити, що розробка методики інтегральної оцінки рівня фінансового потенціалу має стратегічний характер і виявляє ресурсозабезпеченість регіону як на поточний момент часу, так і на майбутнє, що дає можливість ефективно управляти фінансовими та інвестиційними ресурсами та підвищити рівень регіональної фінансової стабільності. Мистецтво управління фінансовим потенціалом на регіональному рівні саме і полягає в тому, щоб з альтернативних напрямів розвитку вибрати саме той, який найбільшою мірою відповідає певному регіону в ситуації, що склалася.

Економічна глобалізація, а також проблеми сталого розвитку України вимагають комплексного використання взаємозалежних техніко-технологічних, організаційно-економічних та управлінських чинників формування потенціалу її території з урахуванням вітчизняного і зарубіжного досвіду.

Питання для самоконтролю

1. Яке значення реалізації економічного потенціалу регіону у формуванні регіональної політики зарубіжних країн?
2. У зв'язку з якими обставинами актуалізувалася проблема реалізації ендегенного економічного потенціалу регіонів у зарубіжних країнах?
3. Як цілі нової регіональної політики ЄС пов'язані з економічним розвитком регіонів?
4. Проблеми управління розвитком економічного потенціалу регіонів на сучасному етапі.
5. Які особливості стимулювання інноваційного розвитку сільських і міських територій згідно із зарубіжним досвідом?
6. У чому різниця між бюджетним федералізмом і бюджетним унітаризмом?
7. Особливості формування та розвитку фінансового потенціалу регіонів України.
8. Особливості формування та розвитку фінансового потенціалу регіонів у Сполучених Штатах Америки.
9. Особливості формування та розвитку фінансового потенціалу регіонів у Федеративній Республіці Німеччина.
10. Особливості формування та розвитку фінансового потенціалу регіонів у Великобританії.
11. Особливості формування та розвитку фінансового потенціалу регіонів в Італії.
12. Офшорні особливості формування та розвитку фінансового потенціалу країн.

13. Які ви знаєте підходи до формування фінансового потенціалу територій в зарубіжних країнах?
14. На яких методах ґрунтуються ресурсний та результативний підходи до формування фінансового потенціалу?
15. У чому сутність інтегрованого методу оцінки фінансового потенціалу територій у зарубіжних країнах?
16. Назвіть показники бюджетно-податкового потенціалу регіону.
17. Основні характерні ознаки поняття “бюджетний потенціал” згідно з визначеннями російських учених.
18. Які фактори впливають на зменшення доходів і накопичень бюджету в зарубіжних країнах?
19. Охарактеризуйте визначення поняття “податковий потенціал” відповідно до наукових праць російських учених.
20. Які методи використовуються в зарубіжній практиці при оцінці податкового потенціалу? В чому їх сутність?
21. Які складові поняття “інвестиційний потенціал”?
22. Назвіть складові “інвестиційного потенціалу”.
23. Що таке “інвестиційний клімат”?
24. Сформулюйте визначення поняття “кредитний потенціал”.
25. Охарактеризуйте стан кредитування населення зарубіжних країн.
26. Які складові “кредитного потенціалу”?
27. Які фонди включає бюджет домогосподарств Росії?
28. Назвіть основні складові електронного уряду за рекомендаціями Євросоюзу.
29. Які існують портали надання державних послуг на прикладі Росії та Казахстану?
30. Назвіть системи електронної ідентифікації і аутентифікації громадян та юридичних осіб у країнах Євросоюзу.
31. Охарактеризуйте системи міжвідомчої електронної взаємодії на прикладі Естонії та Великої Британії.
32. Охарактеризуйте досвід упровадження електронного урядування в Росії.
33. Охарактеризуйте прикладні системи, що забезпечують окремі е-сервіси та послуги електронного уряду.
34. Роль електронної комерції у побудові інформаційного суспільства за досвідом США.

Орієнтовний список магістерських робіт

1. Зарубіжний досвід управління розвитком економічного потенціалу регіону.
2. Еволюція підходів до реалізації економічного потенціалу регіонів згідно із зарубіжним досвідом.

3. Організаційно-правові механізми формування економічного потенціалу регіонів згідно із зарубіжним досвідом.
4. Особливості стимулювання ендogenous розвитку регіонів згідно із світовим досвідом.
5. Світові тенденції розвитку регіональної політики в контексті забезпечення економічного потенціалу регіонів.
6. Фінансовий потенціал регіонів у Російській Федерації.
7. Фінансовий потенціал регіонів у Сполучених Штатах Америки.
8. Фінансовий потенціал регіонів у Федеративній Республіці Німеччина.
9. Фінансовий потенціал регіонів у Великобританії.
10. Фінансовий потенціал в Італії.
11. Офшорні особливості формування та розвитку фінансового потенціалу.
12. Бюджетно-податковий потенціал регіонів у забезпеченні соціально-економічного розвитку територій.
13. Кредитний потенціал як фактор стійкості інвестиційно-інноваційного процесу в регіоні.
14. Фінансовий потенціал регіонів та його економічний зміст.

Список використаних джерел

1. *Агамірзян І.* Світовий досвід реалізації концепції електронного уряду [Електронний ресурс] / І. Агамірзян. – Режим доступу : [tp://www.microsoft.com/Україна/Government/Analytics/WorldExperience/Default.aspx](http://www.microsoft.com/Україна/Government/Analytics/WorldExperience/Default.aspx)
2. *Амирова О. А.* Кредитный потенциал как фактор устойчивости инвестиционно-инновационного процесса в регионе [Электронный ресурс] / А. О. Амирова // Вестн. ЮУрГУ. – 2012. – № 4. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/kreditnyy-potentsial-kak-faktor-ustoychi>
3. *Архангельский В. А.* Демографическая политика. Население мира / В. А. Архангельский. – М. : [б. и.], 1989. – 159 с.
4. *Атаева А. Г.* Проблемы и направления совершенствования муниципальных финансов после реформы местного самоуправления [Электронный ресурс] / А. Г. Атаева. – Режим доступа : <http://www.econorus.org/consp/files/a274>
5. Берлінський портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.berlin-ru.net> – 20.09.2013
6. *Блейклі Е. Дж.* Планування місцевого економічного розвитку. Теорія і практика / Е. Дж. Блейклі. – 2-ге вид. – Львів : Літопис, 2002. – 416 с.
7. *Богачева О. В.* Налоговый потенциал и региональные счета / О. В. Богачева // Финансы. – 2000. – № 2. – С. 29–39.
8. *Болдырева И. А.* Бюджетная самообеспеченность региона в формировании его финансового потенциала [Электронный ресурс] / И. А. Болдырева. – Режим доступа к статье : www.rusnauka.com/6.../3_160563.doc.htm
9. Большая советская энциклопедия. – М. : Совет. энцикл., 1977. – Т. 20. – С. 428.

10. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>
11. Волков А. Общество бесчисленных пособий / А. Волков // Эксперт. – 2006. – № 20. – С. 132–134.
12. Галецкий В. Урбанизация и демографические процессы / В. Галецкий. – М. : [б. и.], 1982. – С. 54–61.
13. Гилевич В. Градостроительное право за рубежом / В. Гилевич // Стр-во и недвижимость. – 2004. – № 31. – С. 32–38.
14. Губені Ю. Е. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики / Ю. Е. Губені // Економіка України. – 2007. – № 4. – С. 62–70.
15. Дегтярьова І. О. Конкурентоспроможність регіону: стратегічні пріоритети та механізми державного управління : монографія / І. О. Дегтярьова. – К. : НАДУ, 2012. – 368 с.
16. Демография : учеб. пособие / под ред. проф. В. Г. Глушковой. – М : КНОРУС, 2004. – 304 с.
17. Державне управління, державна служба і місцеве самоврядування : монографія / кол. авт. ; за заг. ред. проф. О. Ю. Оболенського. – Хмельницький : Поділля, 1999. – 568 с.
18. Джордж Мартин. Народонаселение мира в 2007 году. Использование потенциала урбанизация / Мартин Джордж. – Б. г. : ЮНФПА, 2007. – 120 с.
19. Жэньминь Жибао [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.russian.people.com.cn> – 20.09.2013
20. Жуков В. Соціальне партнерство в Україні : навч. посіб. / В. Жуков, В. Скуратівський. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 200 с.
21. Европейская региональная политика: источник вдохновения для стран, которые не входят в ЕС? Применение принципов и обмен опытом. – Люксембург : Office of the official publications of the European Union, 2009. – 16 с.
22. Загородников С. В. Финансы и кредит : учеб. пособие [Электронный ресурс] / С. В. Загородников. – М. : Омега-Л, 2007. – Режим доступа : <http://www.livelib.ru/author/214279/latest>
23. Зарубежный опыт мотивации энергосбережения / М. С. Бернер, А. В. Лоскутов, Д. Б. Понаровкин, А. Н. Тарасова // Энергосбережение. – 2008. – № 3. – С. 44–48.
24. Зенченко С. В. Бюджетный потенциал региона и методические подходы к его оценке / С. В. Зенченко // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2008. – № 1. – С. 186–198.
25. Зенченко С. В. Финансовый потенциал региона: методы и модели оценки [Электронный ресурс] / С. В. Зенченко. – Режим доступа : <http://www.gpre.ru/wp-content/uploads/2008/10/zenchenko-sv-careful-vi.pdf>
26. Зенченко С. В. Финансовый потенциал региона и его экономическое содержание [Электронный ресурс] / С. В. Зенченко, М. П. Пашенко // Вестн. Северо-Кавказ. гос. техн. ун-та. – 2008. – № 3(16). – Режим доступа : <http://www.ncstu.ru>

27. *Иванова Г. Б.* Территориальные финансы России: теория, методология, практика : дис. ... д-ра экон. наук / Иванова Г. Б. – Ростов-н/Д, 2004. – С. 40–41.
28. *Иванова Г. Б.* Финансовый потенциал территорий: оценка и принятие управленческих решений / Г. Б. Иванова, Р. А. Прокопенко // Региональная экономика: теория и практика. – 2001. – № 11(50). – С. 82.
29. Инвестиционный потенциал российских регионов в 2013 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.raexpert.ru/ratings/regions/2013/att1/att1-4/>
30. *Исаев Э. А.* Финансовый потенциал крупного экономического района / Э. А. Исаев // Экономика. – 2007. – № 1. – С. 26.
31. *Исаев Э. А.* Финансовый потенциал крупного экономического региона (концепция формирования и регулирования) / Э. А. Исаев. – М. : ЗАО Изд-во “Экономика”, 2007. – 206 с.
32. Испания в начале XXI века : учеб. пособие / отв. ред. С. М. Хенкин. – М. : МГИМО (У) (МИД) России, 2009. – 168 с.
33. *Іваницька М.* Концептуальні підходи до оцінки податкового потенціалу міста / М. Іваницька // Екон. аналіз. – 2013. – Т. 14. – № 1. – С. 254–259.
34. Инвестиційний клімат в Україні: фактори регіональних ризиків / О. В. Кужель та ін. – К. : [б. в.], 1999. – 192 с.
35. *Каврук Е. С.* Эффективность реализации потенциала кредитных отношений [Электронный ресурс] / Е. С. Каврук // Науч. журн. КубГАУ. – 2010. – № 60(06). – Режим доступа : ej.kubagro.ru/2010/06/pdf/10.pdf
36. *Казюк Я. М.* Моделі державного управління міжбюджетними відносинами у розвинених країнах світу: уроки для України / Я. М. Казюк // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2013. – № 1.
37. *Керецман В.* До проблеми правового регулювання регіонального розвитку в країнах Європи [Електронний ресурс] / В. Керецман. – Режим доступу : www.guds.gov.ua/document/41968;jsessionid=7C4D19ABAD_565252BBFA7EAEFBDA016E;/2_2004_Kerecman.doc
38. *Кириллова Л. Н.* Роль финансов домохозяйств в России [Электронный ресурс] / Л. Н. Кириллова, О. А. Ворохобова. – Режим доступа : http://economicarggu.ru/2010_3/vorohobova.pdf
39. *Кічігін А. Ф.* Глобальна енергія в енергозбереженні видобутку і обробці матеріалів / А. Ф. Кічігін, Д. А. Єгер, А. Г. Івченко. – К. : Кондор, 2006. – 402 с.
40. *Кобушко І. М.* Офшорні зони як засіб зростання інвестиційного потенціалу / І. М. Кобушко, Я. В. Говорун, С. О. Панченко // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 1. – С. 182–187.
41. *Коломиец А. Л.* Анализ концептуальных подходов и методов оценки налогового потенциала регионов / А. Л. Коломиец // Налог. вестн. – 2000. – № 2. – С. 3–5.

42. *Коломиец А. Л.* О понятиях налогового и финансового потенциалов региона [Электронный ресурс] / А. Л. Коломиец, А. Д. Мельник // Налог. вестн. – 2000. – № 1. – С. 3–5. – Режим доступа : www.nalvest.com/nv-articles/detail.php?ID=3192
43. *Колот А. М.* Соціально-трудо́ві відносини: теорія і практика регулювання : монографія / А. М. Колот, В. А. Михеєв. – К. : КНЕУ, 2003. – 230 с.
44. *Колчина О.* Разработка методики оценки инвестиционного образования / О. Колчина // Муницип. власть. – 2006. – № 3. – С. 79.
45. *Комекбаева Л. С.* Зарубежный опыт формирования межбюджетных отношений [Электронный ресурс] / Л. С. Комекбаева, Е. М. Байсбай // Вестн. КарГУ. – 2012. – № 2. – Режим доступа к статье : <http://articlekz.com/node/1357>
46. *Конярова Э. К.* Управление воспроизводством финансового потенциала региона : автореф. ... канд. экон. наук / Конярова Э. К. – Ижевск, 2005. – 20 с.
47. *Кривцов А. И.* Перспективы глобального минерально-сыровинного обеспечения та ефективність використання мінеральних ресурсів / А. И. Кривцов, И. Ф. Мигачев // Руды и металлы. – 2001. – № 1. – С. 16–31.
48. *Крупін В. Є.* Сучасні тенденції розвитку сільських територій: досвід Європейського Союзу [Електронний ресурс] / В. Є. Крупін // WEB-ресурс науч.-практ. конф. – Режим доступа : www.confcontact.com/20101224/2_kru-pin.htm
49. *Куницына С. Ю.* К вопросу о природе налогового потенциала [Электронный ресурс] / С. Ю. Куницына. – Режим доступа : <http://www.sno.jurati.ru/node/36>
50. *Куцмус Н. М.* Тенденції розвитку сільських територій в регіональній політиці ЄС: досвід для України / Н. М. Куцмус // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. : у 3 т. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2007. – Т. 2. – Вип. 225. – С. 375–383.
51. Лишь половина “пластика” используется активно: обзор рынка платежных карт для физлиц на 28 мая 2012 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.prostobank.ua/plastikovye_karty/stati/lish_polovina_plastika_ispolzuetsya_aktivno_obzor_rynka_platezhnyh_kart_dlya_fizlits_na_28_maya_2012_goda
52. *Лукін С. О.* Економічний потенціал регіону: суть, складові і місце у процесі реформування економіки / С. О. Лукін // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: політика регіонального розвитку : зб. наук. пр. Луц. держ. техн. ун-ту. – Луцьк : Надстир’я, 1999. – Вип. V. – № 1. – С. 40–51.
53. *Лыкова Л.* Финансовый потенциал субъектов Федерации / Л. Лыкова // Федерализм. – 2008. – № 3. – С. 41.
54. *Медков В. М.* Основы демографии : учеб. пособие / В. М. Медков. – Ростов-н/Д : Феникс, 2003. – 448 с. – (Серия “Учебники и учебные пособия”).
55. *Михайлова С.* Опыт стран Европы и Азии в сфере энергосбережения [Электронный ресурс] / С. Михайлова. – Режим доступа : <http://www.urfo-stroi.ru> – 20.09.2013

56. *Михеев В. А.* Основы социального партнерства: теория и политика : учебник для вузов / В. А. Михеев. – М. : Экзамен, 2001. – 448 с.
57. *Накамори Х.* Япония – мировая экономическая держава / Х. Накамори, Д. Вада. – М. : Наука, 1986. – С. 169–170.
58. *Орлатий М. К.* Досвід управління розвитком сільських територій в Польщі / М. К. Орлатий, О. М. Могильний, С. П. Татусяк // Статистика України. – 2007. – № 1. – С. 84–90.
59. *Орлатий М. К.* Зарубіжний досвід управління розвитком соціальної інфраструктури / М. К. Орлатий, Т. В. Гоголь // Науковий вісник Академії муніципального управління : зб. пр. Акад. муніцип. упр. – К. : АКМУ, 2011. – Вип. 3. – С. 118–123. – (Серія “Управління”).
60. *Орлов Л. Ф.* Теоретические основы формирования финансового потенциала домохозяйств [Электронный ресурс] / Л. Ф. Орлов // Вестн. – № 3. – Режим доступа : <http://www.vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/4118>
61. Основоположні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту // Європейська конференція міністрів регіонального планування (СЕМАТ), Ганновер, 7–8 верес. 2000 р. – [Б. м. : б. в.], 2000.
62. *Пастернак-Таранушенко Г.* Демографічна складова економічної безпеки / Г. Пастернак-Таранушенко // Вісн. Акад. наук України. – 2005. – № 11–12. – С. 23.
63. Планування соціально-економічного розвитку міста : монографія / авт.-упоряд. : О. В. Берданова, В. М. Вакуленко, І. В. Валентюк та ін. ; за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2011. – 160 с.
64. *Понеделко Г. Н.* Сдвиги на рынке труда Испании / Г. Н. Понеделко // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – № 2. – С. 86–93.
65. Портал державних послуг Австрії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.help.gv.at/Portal.Node/hlpd/public/en>
66. Порядок денний на ХХІ ст. Заключний документ Глобального форуму ООН з навколишнього середовища в Ріо-де-Жанейро. – Б. м. : [б. в.], 1992.
67. Практичний поради́к державного службовця з організації регіонального співробітництва / уклад. : Л. Л. Прокопенко, О. М. Рудік, І. Д. Шумляєва. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 3 : Регіональна політика Європейського Союзу. – 60 с.
68. Проект Европейской хартии региональной демократии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.municipal.gov.ua/data/loads/3-%20rec_240_charter_rus.doc
69. Региональное развитие: опыт России и Европейского Союза / рук. авт. кол. и отв. ред. А. Г. Гранберг. – М. : ЗАО “Изд-во Экономика”, 2000. – 435 с.
70. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи з питань е-урядування, COUNCIL OF EUROPE COMMITTEE OF MINISTERS. Recommendation Rec(2004)15 of the Committee of Ministers to member states on electronic governance “e-governance”. – [Б. м. : б. в.], 2004.

71. Розвиток економічно проблемних територій: міжнародний досвід / [С. Слава, Д. Амборський, П. Сегварі, М. Дацишин] // Проект партнерства Канада – Україна “Регіональне врядування та розвиток”. – К. : К.І.С., 2007. – 144 с.
72. Розвиток місцевих фінансів в Україні та інших державах-членах Ради Європи / [К. Деві, Г. Петері, В. Росіхіна, В. Толкованов]. – К. : Крамар, 2011. – 240 с.
73. Российский энциклопедический словарь. – М. : Проспект, 2009. – 1358 с.
74. Руководящие принципы устойчивого пространственного развития европейского континента, Ганновер, 7–8 сент. 2000 г. // Город. упр. – 2002. – № 10 (74). – С. 37–49.
75. Рыжков Д. В. Основные направления совершенствования системы бюджетного федерализма в Российской Федерации / Д. В. Рыжков // Аудит и финансовый анализ. – 2010. – № 6. – С. 26–29.
76. Сайт российско-норвежской компании Р-Энерго [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.r-energo.ru – 20.09.2013
77. Система локальных государственных услуг Франции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.servicpubliclocal.net
78. Современная демографическая политика: Россия и зарубежный опыт // Аналит. вестн. Аналит. упр. аппарата Совета федерации. – 2005. – № 25 (277). – С. 69–75. – (Серия: Основные проблемы социального развития России).
79. Тимусов Ф. С. Инвестиционный потенциал региона: Теория. Проблемы. Практика / Ф. С. Тимусов. – М. : Экономика, 1999. – 365 с.
80. Толстова М. Л. Совершенствование методологических подходов к определению финансового потенциала региона / М. Л. Толстова // Рос. предпринимательство. – 2010. – № 12. – Вып. 2 (174). – С. 152–157.
81. Трунин И. Межбюджетные трансферты в Российской Федерации [Электронный ресурс] / И. Трунин. – М. : [б. и.], 1999. – Режим доступа к статье : www.budgetrf.ru/Publications/Analysis/iet/an_iet_transf/an_iet_transf040.htm
82. Трутнев Э. К. Градорегулирование: основы регулирования градостроительной деятельности в условиях становления рынка недвижимости / Э. К. Трутнев. – М. : Фонд “Ин-т экономики города”, 2008. – 296 с.
83. Ултургашева О. Г. Экономическая сущность и структура инвестиционного потенциала региона [Электронный ресурс] / О. Г. Ултургашева, А. В. Лавренко, Д. А. Профатилов // Экономические проблемы регионов и отраслевых комплексов. – Режим доступа : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3500>
84. Управління сучасним містом : підручник / за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2008. – 632 с.
85. Финансовый баланс территории и его использование / под ред. Н. Г. Сычева, К. И. Таксира. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 336 с.

86. Финансы, денежное обращение и кредит : учебник / под ред. В. К. Сенчагова, А. И. Архиповой. – 2-е изд., перераб. и доп – М. : ТК Велби, Изд-во “Проспект”, 2004. – 720 с.
87. *Фомін І. О.* Сучасні тенденції просторового розвитку Європи та планувальна регіоналізація України / І. О. Фомін, Ю. М. Білоконь // Вісн. Акад. буд-ва України. – 2001. – Вип. 10. – С. 26–29.
88. Франция. В поисках новых путей / отв. ред. д-р ист. наук Ю. И. Рубинский. – М. : Весь Мир, 2007. – 624 с.
89. *Холл П.* Городское и региональное планирование : [пер. с англ.] / П. Холл. – М. : Стройиздат, 1993. – 205 с.
90. *Ціммерман Х.* Адміністративно-територіальна реформа, планування розвитку територій та політика регіонального розвитку : зауваження до Концепції державної регіональної політики [Електронний ресурс] / Х. Ціммерман. – Режим доступу : <http://napa-portal.academy.gov.ua:8101/te-zaurus/Lists/.../Nr-11-ukrainisch.doc>
91. *Шидов А. Х.* Региональные аспекты инновационно-инвестиционного развития: теория и практика анализа инвестиций [Электронный ресурс] / А. Х. Шидов. – Режим доступа : <http://human.snauka.ru/2013/05/3228>
92. Экономика труда и социально-трудовые отношения / под ред. Г. Г. Меликьяна, Р. П. Колосовой. – М. : Изд-во МГУ : Изд-во ЧеРо, 1996. – 623 с.
93. Япония: проблемы научно-технического прогресса / отв. ред. Е. М. Примаков. – М. : Наука, 1986. – 256 с.
94. Япония сегодня [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.japan-today.ru
95. *Яруллин Р. Р.* Теоретические основы финансового потенциала региона [Электронный ресурс] / Р. Р. Яруллин, Г. А. Галимова // Экон. науки. – 2011. – № 6. – Режим доступа : <http://www.scien-ce-education.ru/100-5094>
96. Die Bundesstelle für Informationstechnik des Bundesverwaltungsamtes http://www.bit.bund.de/cln_117/nn_2149348/BIT/DE/Start/node.html?nnn=true Website of the UK government [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.direct.gov.uk/en/index.html>
97. Die Bundesstelle für Informationstechnik des Bundesverwaltungsamtes [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bit.bund.de/cln_117/nn_2149348/BIT/DE/Start/node.html?_nnn=true
98. Europe: the official website of the European Union [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://europa.eu/ess_room/pdf/completfbarroso-europe2020-frversion.pdf
99. Istanbul Declaration “Challenges for Europe 2020 - Demands for an effective research and development policy” [Электронный ресурс]. – 2010. – 12 November. – Режим доступа : www.ostsam.no/?WCI=file&WCE=794
100. *Gribble N. J.* Population bulletin / James N. Gribble, Jason Bremner // *Achiving demographic dividend.* – Vol. 67. – N 2. Desember 2012.

101. Moving Europe: EU research on migration and policy needs. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities. – 2012. – P. 43.
102. Regional Policy contributing to smart growth in Europe 2020 [Электронный ресурс] : Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social Committee and the Committee of the regions. – Brussels, 6.10.2010. – Режим доступа : http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/smart_growth/comm2010_553_en.pdf
103. Regions 2020. An Assessment of Future Challenges for EU Regions : Commission Staff Working Document. November 2008. – Brussels : [s. n.], 2008. – 47 p.
104. *Rožnek L.* Strategic management and measurement of competitiveness of regions on example of countries eu / L.Rožnek // Journal of Central European Agriculture. – 2008. – Vol. 9. – N 1. – P. 17–21.
105. *Sir Peter Hall.* The World's Urban System: A European Perspective / Hall Sir Peter. – London : Global Urban Development, 2006 (March). – Vol. 2. – Issue 1. – P. 112–119.
106. Territorial Agenda of the European Union 2020 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.mmr.cz/getmedia/fb9825b3-9d22-490d-bcd0-43528e505ea3/Uzemni-agenda-2020-\(EN-verze\)](http://www.mmr.cz/getmedia/fb9825b3-9d22-490d-bcd0-43528e505ea3/Uzemni-agenda-2020-(EN-verze))
107. United Nations E-Government Survey 2012. E-Government for the People [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan048065.pdf>
108. World Population Ageing: 1950-2050 Population Division, DESA, United Nations, New York, 2010.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Тема “Економічний потенціал регіону”

Мета: здобуття практичних навичок щодо визначення механізмів використання економічного потенціалу регіону відповідно до ресурсних можливостей органів влади регіону.

Завдання

	<p>На основі аналізу ресурсного потенціалу регіону:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Визначте та обґрунтуйте перспективні напрями регіонального розвитку. 2. Запропонуйте комплекс механізмів для реалізації визначених перспективних напрямів, які мають реалізовуватися органами публічної влади регіону. 3. Визначте відповідність існуючих умов органів публічної влади регіону для ефективного реалізації запропонованих Вами механізмів. 4. Уточніть запропонований комплекс механізмів, конкретизуйте їх.
---	---

Форма звітності для завдання

Перспективний напрям розвитку регіону	Механізми для реалізації визначених перспективних напрямів органами влади регіону	Відповідність існуючих умов (забезпечення) для ефективного реалізації кожного механізму	Уточнений і конкретизований перелік механізмів для реалізації визначеного перспективного напрямку
1.	Правові: Інституційні: Інформаційні: Фінансові: Організаційні: Інші:	Правові умови: Кадрові: Мотиваційні: Інформаційні: Фінансові: Науково-методичні: Інші:	

Рекомендації щодо підготовки до практичного заняття

1. Опрацюйте теоретичний матеріал та матеріал щодо ресурсного потенціалу регіону.
2. З’ясуйте ресурсні умови функціонування органів влади регіону.
3. Обміркуйте, які механізми регіонального управління можуть бути ефективними в умовах дефіциту матеріальних і фінансових ресурсів регіонального управління.

Тема “Соціально-демографічна характеристика населення України”

Мета: здобуття практичних навичок щодо соціально-демографічної характеристики населення.

Завдання

	<ol style="list-style-type: none">1. Здійсніть характеристику населення України за соціально-демографічними ознаками.2. Наведіть особливості змін у статтєво-віковому складі населення.3. Назвіть основні соціально-демографічні проблеми українського суспільства.4. Обґрунтуйте причини і наслідки критичного рівня трудових мігрантів, які працюють за межами України.
---	--

Форма звітності для завдання

	Характеристика міграції населення:
	<i>Тимчасові ознаки міграції населення:</i>
1.	
2.	
...	
	<i>Форми реалізації міграції населення:</i>
1.	
2.	
...	

Рекомендації щодо підготовки до практичного заняття

1. Опрацюйте теоретичний матеріал.
2. Зверніть увагу на основні проблеми розвитку демографічних процесів в Україні.

Тема “Функції та класифікація соціальної інфраструктури”

Мета: здобуття практичних навичок щодо вдосконалення функціонального призначення соціальної інфраструктури.

Завдання

	<ol style="list-style-type: none">1. Визначте основні функції соціальної інфраструктури.2. Охарактеризуйте види об'єктів соціального призначення за мобільністю та місцем надання послуг.3. Визначте, які основні фактори впливають на розміщення об'єктів соціальної інфраструктури в регіоні.4. Оберіть будь-яку галузь соціальної інфраструктури та розробіть пропозиції щодо покращання її функціонування в регіоні.
---	---

Форма звітності для завдання

Функції соціальної інфраструктури:	
1. 2. ...	
Класифікація об'єктів соціального призначення	
За мобільністю:	За місцем надання послуг:
1. 2. ...	1. 2. ...
Основні фактори впливу:	
1. 2. ...	
Галузь соціальної інфраструктури – це:	
Пропозиції щодо покращання її функціонування:	
1. 2. ...	

Рекомендації щодо підготовки до практичного заняття

1. Опрацюйте лекційний матеріал.
2. Зверніть увагу на основні функції соціальної інфраструктури та запропонуйте пропозиції щодо покращення її функціонування.

Тема “Проблеми сільської поселенської мережі”

Мета: здобуття практичних навичок щодо розв’язання проблем розвитку сільської поселенської мережі.

Завдання

	1. Визначте, які основні види поселень за людністю існують у сільській поселенській мережі. 2. Як вони поділяються за функціональною ознакою?
---	--

Форма звітності для завдання

Основні види поселень за людністю:	
1. 2. ...	
Поділ основних видів поселень за функціональною ознакою:	
1. 2. ...	

Рекомендації щодо підготовки до практичного заняття

1. Опрацюйте теоретичний матеріал.
2. Зверніть увагу на основні проблеми розвитку сільської поселенської мережі.

Тема “Оцінка земельних ділянок”

Мета: здобуття студентами (слухачами) сучасних теоретичних і практичних знань, набуття вмінь та навичок з оцінки земельних ресурсів.

Завдання

	<ol style="list-style-type: none">1. Визначте базові поняття та інструментарій оцінки земель, методичні підходи до формування грошової та експертної оцінки.2. Проаналізуйте досвід організації процесу оцінки земельних ресурсів.3. Проаналізуйте діяльність органів місцевої влади у сфері регулювання оцінної вартості земель.
---	---

Форма звітності для завдання

Організація грошової оцінки земель:	
Грошова оцінка	Експертна оцінка
1.	1.
2.	2.
...	...

Рекомендації щодо підготовки до практичного заняття

1. Опрацюйте лекційний матеріал.
2. Зверніть увагу на запровадження експертної оцінки землі.

Тема “Економічні механізми регулювання та використання земельних ресурсів”

Мета: здобуття студентами (слухачами) сучасних теоретичних і практичних знань, набуття вмінь та навичок у процесі вивчення економічних механізмів регулювання та використання земельних ресурсів.

Завдання

	<ol style="list-style-type: none">1. Визначте базові поняття типів податків на землю.2. Проаналізуйте систему оподаткування об'єктів земельної власності.3. Розкрийте характерні риси земельного податку та його основні функції.
---	---

Рекомендації щодо підготовки до практичного заняття

1. Опрацюйте лекційний матеріал.
2. Зверніть увагу на запровадження економічних механізмів регулювання та використання земельних ресурсів.

Тема “Механізми управління та ефективного використання об’єктів комунальної власності”

Мета: поглиблення теоретичних та здобуття практичних навичок щодо механізмів управління та ефективного використання об’єктів комунальної власності з урахуванням їх особливостей.

Завдання

	<ol style="list-style-type: none">1. Вивчіть ситуаційну вправу у сфері проблем функціонування об’єкта комунальної власності.2. Проаналізуйте ситуацію щодо можливості та доцільності передачі об’єкта у приватне управління або відчуження для розв’язання ситуаційної проблеми.3. Розробіть пакет документів для залучення приватного оператора.
---	---

Форма звітності для завдання

Характеристики об’єкта	Можливі варіанти розв’язання проблеми	Експертний висновок
	<ol style="list-style-type: none">1.2.3.	

Рекомендації щодо підготовки до практичного заняття

1. Опрацюйте лекційний матеріал.
2. Зверніть увагу на особливості правового режиму майна територіальної громади.

Тема “Оцінка бюджетного та податкового потенціалів населеного пункту”

Мета: формування слухачами сучасних теоретичних і практичних знань, умінь і навичок щодо оцінки бюджетного та податкового потенціалів населеного пункту.

Завдання

	<ol style="list-style-type: none">1. На прикладі конкретного місцевого бюджету дослідіть зовнішні та внутрішні ресурси бюджетного потенціалу території.2. Охарактеризуйте податкоспроможність свого населеного пункту. З’ясуйте потенційну базу оподаткування.3. Запропонуйте шляхи подолання існуючих проблем.
---	---

Рекомендації щодо підготовки до практичного заняття

1. Опрацюйте лекційний матеріал.
2. Зверніть увагу на нормативно-законодавчі акти в бюджетній та податковій сферах.

Тема “Фінансовий потенціал регіону: складові та основні напрями розвитку”

Мета: здобуття практичних навичок щодо формування фінансового потенціалу та основних напрямів його розвитку в регіонах України.

Завдання

	<ol style="list-style-type: none">1. Бюджетний потенціал регіону як база для розвитку.2. Податковий потенціал регіонів та міжбюджетні відносини в Україні.3. Інвестиційний потенціал регіону: можливості його реалізації.4. Кредитний потенціал регіону: можливості для збільшення на сучасному рівні.
---	---

Рекомендації щодо підготовки до практичного заняття

1. Опрацюйте теоретичний матеріал за темою заняття.
2. Зверніть увагу на важливість розуміння складових фінансового потенціалу регіону.

Тема “Виявлення особливостей основних факторів та оцінка фінансового потенціалу регіону у розрізі його складових”

Мета: здобуття практичних навичок щодо виявлення основних факторів впливу на формування фінансового потенціалу регіону та групування регіонів України за розміром фінансового потенціалу на душу населення.

Завдання

	<ol style="list-style-type: none">1. Виявіть особливості формування для оцінки фінансового потенціалу регіону в розрізі його складових – бюджетного, інвестиційного та ощадного потенціалів.2. Розкрийте регіональну специфіку функціонування інститутів фінансового ринку та визначте можливості вдосконалення їх діяльності.3. Проведіть діагностику фінансового потенціалу регіонів України.
---	---

Рекомендації щодо підготовки до практичного заняття

1. Опрацюйте теоретичний матеріал за темою заняття.
2. Зверніть увагу на важливість розуміння складових фінансового потенціалу регіону.

Тема “Зарубіжний досвід управління розвитком економічного потенціалу регіону”

Мета: здобуття практичних навичок щодо порівняння підходів і механізмів використання економічного потенціалу регіонів в Україні та інших країнах.

Завдання

	<p>1. Визначте підходи та узагальніть відповідні їм механізми щодо забезпечення регіонального економічного розвитку в Україні та обраній країні.</p> <p>2. Здійсніть порівняльний аналіз підходів і механізмів.</p> <p>3. Розробіть пропозиції щодо вдосконалення загального підходу до забезпечення економічного розвитку регіонів в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду.</p>
---	--

Форма звітності для завдання

Підходи до забезпечення регіонального економічного розвитку в Україні:	Механізми забезпечення регіонального економічного розвитку в Україні: 1. Правові: 2. Інституційні: 3. Інформаційні: 4. Фінансові: 5. Організаційні: 6. Інші:	Пропозиції щодо вдосконалення загального підходу до забезпечення економічного розвитку регіонів в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду:
--	--	---

Форма звітності для завдання

Підходи до забезпечення регіонального економічного розвитку в обраній країні:	Механізми забезпечення регіонального економічного розвитку в обраній країні: 1. Правові: 2. Інституційні: 3. Інформаційні: 4. Фінансові: 5. Організаційні: 6. Інші:	Пропозиції щодо вдосконалення загального підходу до забезпечення економічного розвитку регіонів в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду:
--	---	--

Рекомендації щодо підготовки до практичного заняття

1. Опрацюйте теоретичний матеріал за темою заняття.
2. Зверніть увагу, що основними підходами в регіональній політиці на сучасному етапі є: використання точок зростання; вирівнювання розвитку територій; забезпечення комплексного розвитку регіонів; забезпечення сталого розвитку регіонів; мережевий підхід; підтримка і стимулювання розвитку регіонів; поліцентричний розвиток регіонів; реалізація ендегенного, інноваційного та конкурентного потенціалу регіонів.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Тема “Економічний потенціал регіону”

Мета: поглиблення знань щодо особливостей регіональної політики використання економічного потенціалу регіону.

Питання для обговорення

	<ol style="list-style-type: none">1. Співвідношення категорій “економічний потенціал регіону” та “економічний розвиток регіону”.2. Особливості управління розвитком економічного потенціалу регіону на основі концепції ендогенного розвитку.3. Забезпечення системного підходу до використання економічного потенціалу регіонів держави.
---	---

Рекомендації щодо підготовки до семінарського заняття

1. Опрацюйте теоретичний та емпіричний матеріал за темою заняття.
2. Зверніть увагу на взаємозв’язки в регіональній економічній системі та регіональному управлінні, явні і латентні складові економічного потенціалу регіону, способи їх виявлення і системного використання.

Список рекомендованих джерел

1. Дегтярьова І. О. Конкурентоспроможність регіону: стратегічні пріоритети та механізми державного управління : монографія / І. О. Дегтярьова. – К. : НАДУ, 2012. – 368 с.
2. Экономический и производственный потенциал административных и производственных систем : монография / под общ. ред. О. Ф. Балацкого. – Сумы : ИТД “Унив. кн.”, 2006. – 973 с.
3. Регіональне управління : підручник / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2014. – С. 17–24.

Тема “Природно-ресурсний потенціал як чинник регіонального розвитку”

Мета: поповнення теоретичних знань з питань розвитку природно-ресурсного потенціалу регіону.

Питання для обговорення

	<ol style="list-style-type: none">1. Природні передумови.2. Поняття “природні умови”, “природні ресурси”, “природно-ресурсний потенціал”.3. Класифікація та економічна оцінка природних ресурсів.4. Ресурсозбереження як основний напрям використання природних ресурсів.
---	--

Рекомендації щодо підготовки до семінарського заняття

1. Опрацюйте теоретичний матеріал за темою заняття.
2. Зверніть увагу на основні шляхи розв'язання регіональних екологічних проблем.

Список рекомендованих джерел

1. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України : прийнятий 25 черв. 1991 р. № 1264-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
2. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, В. С. Міщенко та ін. – К. : РВПС України, 1999. – 716 с.
3. *Іванова Т. В.* Державне управління сталим екологічним розвитком України та її регіонів в системі раціонального природокористування: теорія, методологія, перспективні напрями : монографія / Т. В. Іванова. – Донецьк : Юго-Восток, 2011. – 398 с.

**Тема “Види документів, що регулюють розвиток територій.
Генеральні плани сільських населених пунктів”**

Мета: поповнення теоретичних знань з питань нормативно-правового забезпечення просторового розвитку території України.

Питання для обговорення

	<ol style="list-style-type: none">1. Генеральна схема планування розвитку територій.2. Регіональні схеми планування розвитку територій.3. Генеральні плани.4. Зонінг.5. Плани земельно-господарського устрою.6. Комплексні та галузеві схеми розвитку.7. Система кадастрів.
---	---

Рекомендації щодо підготовки до семінарського заняття

1. Опрацюйте теоретичний матеріал за темою.
2. Зверніть увагу на загальні вимоги щодо організації діяльності з підготовки генеральних схем та генеральних планів розвитку сільських населених пунктів.

Список рекомендованих джерел

1. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України : прийнятий 17 лют. 2011 р. № 3038-VI // Уряд. кур'єр. – 2011. – 23 берез. – № 52.
2. *Куйбіда В. С.* Територіальне планування в Україні: європейські засади та національний досвід / В. С. Куйбіда, Ю. М. Білоконь. – К. : Логос, 2009. – 108 с.

3. Проект Містобудівного кодексу України // Мінрегіонбуд. – 2009. – 18 трав. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minregionbud.gov.ua>

Тема “Роль і місце соціальної інфраструктури в розвитку регіону”

Мета: поповнення теоретичних знань щодо розвитку соціальної інфраструктури регіону; формування у слухачів навичок володіння понятійно-категорійним апаратом регіонального управління розвитком соціальної інфраструктури.

Питання для обговорення

	<ol style="list-style-type: none">1. Проаналізуйте сучасний етап розвитку соціальної інфраструктури регіону.2. Визначте основні фактори, які мають вплив на рівень розвитку соціальної інфраструктури. Обґрунтуйте.3. Запропонуйте напрями державного стимулювання розвитку соціальної інфраструктури.
---	--

Рекомендації щодо підготовки до семінарського заняття

1. Опрацюйте теоретичний матеріал за темою заняття.
2. Зверніть увагу на основні негативні та позитивні фактори, які сьогодні впливають на рівень розвитку соціальної інфраструктури.

Тема “Інформаційна інфраструктура електронного урядування”

Мета: поповнення теоретичних знань з питань нормативно-правового забезпечення просторового розвитку території України.

Питання для обговорення

	<ol style="list-style-type: none">1. Класифікація електронних інформаційних ресурсів.2. Організаційна структура електронних інформаційних ресурсів.3. Електронні інформаційні ресурси органів державної влади.4. Телекомунікаційні та інформаційно-комунікаційні системи.5. Державна політика з регулювання розвитку телекомунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем.
---	--

Рекомендації щодо підготовки до семінарського заняття

1. Опрацюйте теоретичний матеріал за темою.
2. Зверніть увагу на загальні вимоги щодо інформаційної інфраструктури електронного урядування.

Список рекомендованих джерел

1. Про інформацію : Закон України : прийнятий 2 жовт. 1992 р. № 2657-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

2. Про Національну програму інформатизації : Закон України : прийнятий 4 лют. 1998 р. № 74/98-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 27–28. – Ст. 181.

3. Електронне урядування : робоча навчальна програма дисципліни “Електронне урядування” для слухачів спеціальності 8.150103 “Управління суспільним розвитком” освітньо-кваліфікаційного рівня магістр / уклад. : А. І. Семенченко та І. Б. Жилияєв. – К. : НАДУ, 2012. – 155 с.

Тема “Місцеві фінанси у зарубіжних країнах”

Мета: ознайомлення з практичним досвідом формування та виконання місцевих бюджетів у зарубіжних країнах; надання знань та формування прогресивних підходів щодо формування місцевих бюджетів.

Питання для обговорення

	<ol style="list-style-type: none">1. Економічна природа та виникнення місцевого оподаткування.2. Тенденції формування та склад дохідної бази місцевих бюджетів у зарубіжних країнах.3. Бюджетний федералізм, доходи та видатки локальних урядів.4. Досвід західних країн щодо зміцнення фінансової основи місцевого розвитку.
--	--

Рекомендації щодо підготовки до семінарського заняття

1. Опрацюйте лекційний матеріал за темою.
2. Зверніть увагу на особливості бюджетного унітаризму та бюджетного федералізму.

Список рекомендованих джерел

1. Бюджетний Кодекс України : прийнятий 8 лип. 2010 р. № 2456-VI // Уряд. кур’єр. – 2010. – № 151.
2. Місцеві фінанси : підручник / за ред. О. П. Кириленко. – К. : Знання, 2006. – 677 с.
3. Реформа публічного управління в Україні: виклики, стратегії, майбутнє : монографія / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; відп. ред. І. А. Грицяк. – К. : К.І.С., 2009. – 240 с.

Тема “Зарубіжний досвід управління розвитком економічного потенціалу регіону”

Мета: поглиблення знань щодо зарубіжного досвіду управління розвитком економічного потенціалу регіону.

Питання для обговорення

	<ol style="list-style-type: none">1. Підходи та механізми управління розвитком економічного потенціалу регіонів у країнах з різним рівнем розвитку.2. Роль органів місцевого самоврядування у забезпеченні реалізації економічного потенціалу регіонів.
---	--

Рекомендації щодо підготовки до семінарського заняття

1. Опрацюйте теоретичний та емпіричний матеріал за темою заняття.
2. Зверніть увагу на те, як змінюються підходи і механізми управління розвитком економічного потенціалу регіонів залежно від рівня розвитку держави.

Список рекомендованих джерел

1. Економіка зарубіжних країн : навч. посіб. – Вид. 4-те, переробл. та допов. – К. : Центр учбов. л-ри, 2013. – 292 с.
2. Інструменти регіонального розвитку в Україні : навч. посіб. / О. В. Бердана та ін. ; за ред. В. М. Вакуленка, О. В. Бердана. – К. : НАДУ, 2013. – 286 с.
3. Чужиков В. І. Економіка зарубіжних країн : навч. посіб. / В. І. Чужиков. – К. : КНЕУ, 2005. – 308 с.

Тема “Інститут комунальної власності у світовій практиці місцевого самоврядування”

Мета: закріпити матеріал теми та поглибити знання слухачів у сфері кращих практик використання інституту комунальної власності у світовій практиці місцевого самоврядування.

Питання для обговорення

	<ol style="list-style-type: none">1. Історія комунальної власності в європейських країнах.2. Проаналізуйте територіальну громаду як суб'єкт економічних та майнових відносин.3. Охарактеризуйте господарську компетенцію органів місцевого самоврядування в зарубіжній практиці.4. Наведіть критерії формування складу майнового комплексу територіальної громади.
---	---

Рекомендації щодо підготовки до семінарського заняття

1. Опрацюйте лекційний матеріал за темою заняття.
2. Зверніть увагу на особливості правового режиму майна територіальної громади.

Список рекомендованих джерел

1. Гриник О. Ресурси територіальної громади: шляхи формування та ефективного використання / О. Гриник, В. Дручек. – Львів : Проект підтримки громад, 2008. – 187 с.

2. Загальні засади місцевого самоврядування в Україні : підручник / за заг. ред. В. М. Вакулєнка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ ; Вид-во “Фенікс”, 2010. – 400 с.

3. Бодрова І. І. Міжнародний стандарт права органів місцевого самоврядування на утворення добровільних об’єктів: зміст та проблеми реалізації в Україні / І. І. Бодрова // Українська державність: становлення, досвід, проблеми. – Х. : Право, 2001. – С. 48–49.

Тема “Взаємовідносини центральних, регіональних і місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування щодо забезпечення фінансової спроможності регіонів”

Мета: розглянути зі слухачами критерії фінансової спроможності соціально-економічного розвитку конкретного регіону.

Питання для обговорення

	<ol style="list-style-type: none">1. На прикладі обраного регіону проаналізуйте фінансову спроможність регіону.2. Охарактеризуйте ефективність політики центральних, регіональних і місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування щодо забезпечення фінансової спроможності регіону.3. Запропонуйте шляхи розв’язання існуючих проблем щодо забезпечення фінансової спроможності регіону.
--	--

Рекомендації щодо підготовки до семінарського заняття

1. Опрацюйте лекційний матеріал за темою заняття.
2. Зверніть увагу на роль та завдання центральних, місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування щодо забезпечення фінансової спроможності регіонів.

Список рекомендованих джерел

1. Бюджетний кодекс України від 8 лип. 2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>

2. Пасічник Ю. В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні : монографія / Ю. В. Пасічник. – Донецьк : ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2005. – 642 с.

3. Фінанси регіону : навч. посіб. / М. А. Коваленко та ін. ; ред. М. А. Коваленко ; Херсон. нац. техн. ун-т. – Херсон : Олді-Плюс, 2010. – 311 с.

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТА (СЛУХАЧА)

Самостійна робота слухачів – один з основних засобів оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від аудиторних навчальних занять.

Головною метою самостійної роботи є закріплення, розширення та поглиблення набутих у процесі аудиторної роботи знань, умінь та навичок, а також самостійне вивчення та засвоєння нового матеріалу під керівництвом викладача, але без його безпосередньої участі.

Питання, що виникають у слухачів стосовно виконання запланованих завдань, вирішуються на консультаціях, які проводяться згідно з графіками, затвердженими кафедрою.

Самостійна робота студентів (слухачів) включає такі форми:

- самостійне вивчення тем;
- самостійна робота з науковими, навчальними, інформаційно-аналітичними джерелами з метою кращого засвоєння програмного матеріалу після відвідування лекцій;
- підготовка одного обов'язкового модульного завдання (за погодженням з викладачем);
- практична підготовка на базах стажування або за місцем роботи та оформлення звіту про виконання практичних завдань;
- підготовка творчої роботи на базі критичного огляду наукових публікацій, розробка пропозицій щодо розв'язання актуальних проблем або прогнозів за обраною тематикою;
- презентація результатів творчої роботи завдання на практичному занятті;
- систематизація вивченого матеріалу дисципліни перед іспитом.

Усі завдання самостійної роботи слухачів поділяються на обов'язкові й вибіркові, виконуються в установлені терміни з відповідною максимальною оцінкою, та передбачають певні форми звітності щодо їх виконання. Обов'язкові завдання виконуються всіма без винятку студентами (слухачами) у процесі вивчення дисципліни, вибіркові завдання є альтернативними.

Тематика обов'язкових модульних завдань вибирається студентом (слухачем) за погодженням із викладачем.

Основна тематика творчої роботи. Слухачем вибирається одне вибіркове завдання за погодженням із викладачем.

Карта самостійної роботи слухача. Перелік завдань для самостійної роботи представлений у Kartі самостійної роботи студента (слухача), яка включається до "Методичних матеріалів щодо змісту та організації самостійної роботи слухачів, поточного і підсумкового контролю їх знань", що розміщуються на сайті.

Кожен студент (слухач) повинен роздрукувати для себе Kartу самостійної роботи та на власний розсуд визначитись із вибірковим елементом самостійної роботи, узгодити його з викладачем.

Карта самостійної роботи студента (слухача) з дисципліни “Ресурсний потенціал регіону”

Види самостійної роботи	Планові терміни виконання	Форми контролю та звітності	Максимальна кількість балів
1. Обов'язкові завдання			
Систематичність та активність роботи на практичних заняттях			
1.1. Підготовка до практичних занять	Відповідно до розкладу занять	Активна участь у практичних заняттях	
Виконання модульних (контрольних) завдань			
1.2. Підготовка до обов'язкового модульного завдання	Відповідно до розкладу занять	Перевірка результатів виконання обов'язкових модульних завдань	
Виконання завдань для самостійного опрацювання			
1.3. Виконання творчої роботи за обраною тематикою	Протягом вивчення модуля	Перевірка правильності виконання завдань	
1.4. Виконання поточних тестів	Протягом вивчення модуля	Перевірка правильності виконання тестів	
<i>Разом балів за обов'язкові види СРС</i>			
2. Вибіркові завдання			
2.1. Критичний огляд наукових публікацій за обраною тематикою	Протягом вивчення модуля	Оцінювання якості підготовлених матеріалів	
2.2. Розробка пропозицій щодо вирішення виявлених проблем за обраною тематикою	Протягом вивчення модуля	Оцінювання якості підготовлених матеріалів	
2.4. Презентація результатів дослідження за обраною тематикою, у тому числі виступ на конференції	Протягом вивчення модуля	Оцінювання якості презентацій	
<i>Разом за вибіркові види СРС</i>			
<i>Всього балів за СРС</i>			

Після виконання обов'язкових та вибіркових завдань у встановлені терміни студент (слухач) звітує викладачеві, а набрані ним бали проставляються в індивідуальному плані студента (слухача) і враховуються як кількість балів за поточну успішність у навчальній роботі.

Розподіл часу, відведеного на самостійну підготовку, по темах програми для вивчення теоретичного матеріалу і практичної підготовки кожен слухач здійснює особисто.

Модульні завдання можуть бути здійснені студентом (слухачем) у таких формах:

- Критичний огляд наукових публікацій за обраною тематикою.
- Розробка пропозицій щодо розв'язання виявлених проблем за обраною тематикою.
- Розробка прогнозів з обраної тематики.
- Презентація результатів дослідження за обраною тематикою, у тому числі виступ на науково-практичній конференції.

ІНДИВІДУАЛЬНО-КОНСУЛЬТАТИВНА РОБОТА

Індивідуально-консультативна робота є формою організації навчальної роботи викладача зі студентами (слухачами), яка проводиться з метою посилення мотивації слухачів до пізнавальної діяльності та розвитку їхніх індивідуальних здібностей.

Індивідуально-консультативна робота проводиться у формі індивідуальних занять, консультацій, перевірки виконання індивідуальних завдань, перевірки та захисту завдань, що винесені на поточний контроль за графіком індивідуально-консультативної роботи викладачів, який затверджується завідувачем кафедри один раз на семестр. Графік індивідуально-консультативної роботи доводиться до відома студентів (слухачів) на початку вивчення дисципліни.

СТАТИСТИКО-АНАЛІТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ ЩОДО ФОРМУВАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

ІСТОРИЧНІ ПЕРІОДИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Територіальний устрій південних земель Київської Русі (1132–1240 рр.)

Землі-князівства 1	Удільні князівства (волости) 2	Столиці (центри уділів) 3	Примітки 4
Київська		м. Київ	
	Вишгородське	м. Вишгород	
	Білгородське	м. Білгород	
	Василівське	м. Василів	
	Овруцьке	м. Овруч (Вручий)	
	Брягинське	м. Брягин	
	Торчеське	м. Торчеськ	
	Пороське	м. Михайлів	
	Трипільське	м. Трипіль	
	Канівське	м. Канів	
Чернігівська		м. Чернігів	
	Новгород-Сіверське	м. НовгородСіверський	
	Курське	м. Курськ	Перебувало нетривалий час у складі Переяславської землі
	Путивльське	м. Путивль	Перебувало нетривалий час у складі Переяславської землі
	Рильське	м. Рильськ	
	Трубчевське	м. Трубчевськ	
	Стародубське	м. Стародуб	
	Сновське	м. Сновськ	
	Вщизьке	м. Вщиж	
	Ковельське	м. Козельськ	
	Тмутороканське	м. Тмуторокань	
	Клечеське	м. Клечеськ	До серед. XII ст. – у складі Київської землі
	Случеське	м. Случеськ	Існувало нетривалий час
	Ропеське	м. Ропеськ	Існувало нетривалий час
	Радимицьке	м. Гомій	Існувало нетривалий час
	Березійське	м. Березій	Існувало нетривалий час
	Вирівське	м. Вир	Існувало нетривалий час
	Любецьке	м. Любеч	Існувало нетривалий час
	Лопаснянське	м. Лопатне	Існувало нетривалий час
Переяславська		м. Переяслав	

Продовження табл.

1	2	3	4
	Городець-Остерське	м. Городець-Остерський	
Волинська		м. Володимир	
	Луцьке	м. Луцьк	
	Дорогобузьке	м. Дорогобуж	До 2-ї пол. XII ст. – у складі Київської землі
	Пересопницьке	м. Пересопниця	До 2-ї пол. XII ст. – у складі Київської землі
	Шумське	м. Шумськ	До 2-ї половини XII ст. – у складі Київської землі; існувало нетривалий час
	Берестейське	м. Берестій	
	Дорогичинське	м. Дорогичин	
	Бужеське	м. Бужеськ	Існувало нетривалий час
	Перемильське	м. Перемиль	Те саме
	Болохівське	м. Болохів	До початку XIII ст. – у складі Київської землі
	Белзьке	м. Белз	
	Червенське	м. Червень	
	Городненське	м. Городно	
	Вовковиське	м. Вовковиськ	
	Вослонимське	м. Вослоним	
	Новгородоцьке	м. Новгородок	
Галицька		м. Галич	
	Перемишльське	м. Перемишль	
	Теребовельське	м. Теребовль	
	Звенигородське	м. Звенигород	
	Берладське	м. Берладь	Існувало нетривалий час
Турівська		м. Турів	Виділилася у середині XII ст. зі складу Київської землі
	Пінське	м. Пінськ	
	Дубровицьке	м. Дубровиця	
	Степанське	м. Степань	

б) Галицько-Волинської держави (1199-1340 рр.)

Землі	Столиці земель	Примітки
Володимирська	м. Володимир	
Луцька	м. Луцьк	
Дорогобузько-Пересопницька	м. Дорогобуж	
Болохівська	м. Болохів	
Берестейська	м. Берестій	
Холмська	м. Холм	Утворена у 1260-ті рр.
Червенська	м. Червень	
Белзька	м. Белз	
Перемишльська	м. Перемишль	
Теребовельська	м. Теребовль	
Звенигородська	м. Звенигород	
Галицька	м. Галич	
Городненська	м. Городно	Захоплена Литвою у 1230–1260-ті рр.
Вовковиська	м. Вовковиськ	Те саме
Вослонимська	м. Вослоним	Те саме
Новгородоцька	м. Новгородок	Те саме
Дорогичинська	м. Дорогичин	Від кінця XII ст. до 1238 р. – у складі Мазовії

**Територіальний устрій українських земель у першій половині XV ст.
а) Велике князівство Литовське**

Князівства, землі-конфедерації удільних князівств	Державні намісництва	Столиці князівств, центри державних намісництв	Примітки
Київське князівство		м. Київ	Ліквідовувалося у 1394 р., відновлене у 1440 р.
	Київське	м. Київ	
	Житомирське	м. Житомир	
	Овруцьке	м. Овруч	
	Чорнобильське	м. Чорнобиль	
	Мозирське	м. Мозир	
	Канівське	м. Канів	
	Черкаське	м. Черкаси	
Волинь	Луцьке	м. Луцьк	
	Володимирське	м. Володимир	
	Кременецьке	м. Кременець	
Поділля (Східне)	Вінницьке	м. Вінниця	
	Брацлавське	м. Брацлав	
Чернігово-Сіверщина	Чернігівське	м. Чернігів	
	Путивльське	м. Путивль	
Турівське князівство		м. Турів	
Городецьке князівство		м. Давид-Городок	
Пинське князівство		м. Пинськ	
Кобринське князівство		м. Кобрин	
Троцьке воєводство (частина)	Берестейське	м. Берестя	Утворене у 1413 р.
	Кам'янецьке	м. Кам'янець	
	Більське	м. Більськ	
	Суразьке	м. Сураж	
	Брянське	м. Брянськ	
	Дорогичинське	м. Дорогичин	
	Мельницьке	м. Мельник	

б) Польське королівство

Князівства, воєводства	Землі – складові частини воєводств	Столиці князівств, центри воєводств і земель	Примітки
Белзьке князівство		м. Белз	
Руське воєводство	Львівська	м. Львів	Утворене у 1434 р.
	Перемишльська	м. Перемишль	
	Галицька	м. Галич	
	Сяноцька	м. Сяник	
	Холмська	м. Холм	
Подільське воєводство		м. Кам'янець	Утворене у 1434 р.

Продовження табл.

в) Угорське королівство

Жупи	Центри жуп	Примітки
Угочанська	м. Севлюш	
Березька	м. Берегове	
Ужанська	м. Ужгород	
Мармароська	м. Сигіт	
Земплинська	м. Земплин	
Шаришська	м. Шариш	
Спишська	м. Левоча	

г) Молдавське князівство

Держави (волості)	Центри держав (волостей)	Примітки
Цецинська	м. Цецин	
Хотинська	м. Хотин	
Хмелівська	м. Хмелів	
Сучавська	м. Сучава	

**Територіальний устрій українських земель за Люблінською унією
(друга половина XVI - перша половина XVII ст.)**

а) Річ Посполита (території під врядуванням Польської корони)

Воєводства	Повіти, земля	Центри воєводств, земель та повітів	Примітки
1	2	3	4
Київське	Київський	м. Київ	Утворене у 1471 р.
	Житомирський	м. Житомир	
	Овруцький	м. Овруч	
Волинське	Мозирський	м. Мозир	Передане до Міського воєводства у 1566 р.
	Луцький	м. Луцьк	
	Володимирський	м. Володимир	
Кременецький	Кременецький	м. Кременець	Утворене у 1566 р.
	Брацлавське	м. Брацлав	
	Вінницький	м. Вінниця	
Руське	Брацлавський	м. Брацлав	Утворене у 1566 р.; 1598 р. центр воєводства перенесено у Вінницю
	Львівське	м. Львів	
	Львівська	м. Львів	
	Львівський	м. Львів	
	Жидачівський	м. Жидачів	
	Перемишльська	м. Перемишль	
	Галицька	м. Галич	
	Галицький	м. Галич	
	Теребовлянський	м. Теребовля	
Коломийський	м. Коломия		

Продовження табл.

1	2	3	4
	Сяноцька	м. Сянік	
	Холмська	м. Холм	
	Холмський	м. Холм	
	Львівський	м. Львів	
	Жидачівський	м. Жидачів	
	Перемишльська	м. Перемишль	
	Галицька	м. Галич	
	Галицький	м. Галич	
	Теребовлянський	м. Теребовля	
	Коломийський	м. Коломия	
	Сяноцька	м. Сянік	
	Холмська	м. Холм	
	Холмський	м. Холм	
	Красноставський	м. Красностав	
Подільське		м. Кам'янець	
	Кам'янецький	м. Кам'янець	
	Летичівський	м. Лютичів	
Белзьке		м. Белз	Утворене у 1462 р.
	Белзький	м. Белз	
	Грабовецький	м. Грабовець	
	Городельський	м. Городло	
	Любачівський	м. Любасів	
	Буська	м. Буськ	
Під ляське	Дорогичинська	м. Дорогичин	Утворене у 1520 р.
	Більська	м. Більськ	
	Мельницька	м. Мельник	
Чернігівське	Чернігівський	м. Чернігів	Утворене у 1635 р. на землях, що відійшли до Речі Посполитої за Деулінським миром
	Новгород-Сіверський	м. Новгород-Сіверський	

б) Річ Посполита (території під врядуванням Великого князівства Литовського)

Воєводства	Повіти	Центри воєводств та повітів	Примітки
Берестейське	Берестейський	м. Берестя	Утворене у 1566 р.
	Пінський	м. Пінськ	
Смоленське (частина)	Стародубський	м. Стародуб	Утворений на землях, що відійшли до Речі Посполитої за Деулінським миром

в) володіння австрійських Габсбургів

Жупи	Центри жуп	Примітки
Угочанська	м. Севлюш	
Березька	м. Берегове	
Ужанська	м. Ужгород	
Земплинська	м. Земплин	
Шаришська	м. Шариш	
Спишська	м. Левоча	

Продовження табл.

г) Семигородське князівство (васал Османської імперії)

Жупи	Центри жуп	Примітки
Мармароська	м. Сигіт	

г) Молдавське князівство (васал Османської імперії)

Держави (волості)	Центри держав (волостей)	Примітки
Чернівецька	м. Чернівці	
Хотинська	м. Хотин	
Сучавська	м. Сучава	

**Територіальний устрій козацької держави за гетьмана
Б.Хмельницького (1648–1657 рр.)**

Полки	Полкові міста	Примітки
Київський	м. Київ	
Білоцерківський	м. Біла Церква	
Паволоцький	м. Паволоч	Утворено у 1651 р.
Кальницький	м. Кальник	Від 1653 р. – Вінницький полк (полкове місто – Вінниця)
Брацлавський	м. Брацлав	
Уманський	м. Умань	
Корсунський	м. Корсунь	
Канівський	м. Канів	
Черкаський	м. Черкаси	
Чигиринський	м. Чигирин	
Кропивнянський	м. Кропивна	
Переяславський	м. Переяслав	
Чернігівський	м. Чернігів	
Ніжинський	м. Ніжин	
Прилуцький	м. Прилуки	
Миргородський	м. Миргород	
Полтавський	м. Полтава	
Новгород-Сіверський	м. Новгород-Сіверський	Існував у 1653–1654 рр.
Сосницький	м. Сосниця	Існував у 1648–1649 рр.
Бортнянський	м. Борзна	Існував у 1648–1649 та 1654–1655 рр.
Ічнянський	м. Ічня	Існував у 1648–1649 рр.
Брягинський	м. Брягинь	Існував у 1648–1649 рр.
Чорнобильський	м. Чорнобиль	Існував у 1648–1649 рр. та 1651 р.
Овруцький	м. Овруч	Існував у 1648–1649 рр.
Животі всякий	м. Животів	Існував у 1648–1649 рр.
Чечельницький	м. Чечельник	Існував у 1650 р.
Подільський (Могилівський)	м. Могилів	Існував у 1648–1649 рр.
Волинський (Зв'ягельський)	м. Зв'ягель	Існував у 1648–1649 рр.
Турово-Пінський	м. Турів	Існував у 1648–1649 рр.
Білоруський (Чавуський)	м. Чавуси	Утворений у 1654 р.
Лисянський	м. Лисянка	Існував у 1648–1649 рр.
Іркліївський	м. Іркліїв	Існував у 1648–1649 рр.
Лубенський	м. Лубни	Існував у 1648–1649 рр.
Гадяцький	м. Гадяч	Існував у 1648–1649 рр.
Мозирський	м. Мозир	Існував у 1652 р.
Запорізький	м. Запоріжжя	Окрема військово-адміністративна одиниця, що була безпосередньо підпорядкована гетьманові

Територіальний устрій козацької України за гетьманів І.Виговського (1657–1659 рр.), П.Дорошенка (1665–1676 рр.) та І.Мазепи (1687–1709 рр.)

Полки	Полкові міста	Примітки
Київський	м. Київ	Від 1708 р. полкове місто – Козелець
Білоцерківський	м. Біла Церква	Ліквідований у 1674 р.; відновлений у 1680-ті рр. Як Фастівський полк; від 1702 р. – знову Білоцерківський; існував до 1712 р.
Паволоцький	м. Паволоч	Існував до 1674 р.
Вінницький	м. Вінниця	Від 1667 р. – Кальницький полк (полкове місто – Кальник); існував (з перервою у 1676–1678 рр., коли приєднувався до Брацлавського полку) до 1712 р.
Брацлавський	м. Брацлав	Існував до 1712 р.
Уманський	м. Умань	Існував (з перервою у 1686–1704 рр., коли ліквідовувався) до 1712 р.
Корсунський	м. Корсунь	Існував (з перервою у 1684–1704 рр., коли ліквідовувався) до 1712 р.
Канівський	м. Канів	Існував до 1678 р., у 1685 р. відновлений, але як Богуславський полк, що проіснував до 1712 р.
Черкаський	м. Черкаси	Існував до 1676 р.
Чигиринський	м. Чигирин	Існував до 1712 р.
Кропивнянський	м. Кропивна	Ліквідований 1658 р. з приєднанням його території до відтворених Лубенського й Ірклівського полків
Переяславський	м. Переяслав	
Чернігівський	м. Чернігів	
Ніжинський	м. Ніжин	
Прилуцький	м. Прилуки	
Миргородський	м. Миргород	
Полтавський	м. Полтава	
Стародубський	м. Стародуб	Утворений у 1663 р.
Новгород-Сіверський	м. Новгород-Сіверський	Існував у 1668 р.

**Територіальний устрій решти українських земель у 1750-1760-ті рр.
а) Російська імперія**

Губернії, одиниці військових поселенців	Полки, лінії, провінції	Адміністративні центри	Примітки
Білгородська губернія (частина)	Сумський полк	м. Суми	Існував до 1765 р.
	Охтирський полк	м. Охтирка	Існував до 1765 р.
	Харківський полк	м. Харків	Існував до 1765 р.
	Ізюмський полк	м. Ізюм	Існував до 1765 р.
	Острогозький полк	м. Острогозьк	Існував до 1765 р.
	Українська лінія	Бельовська фортеця	Утворена як окрема військово-адміністративна одиниця військових поселенців у 1732 р.
Воронізька губернія (частина)	Бахмутська провінція	м. Бахмут	
Нова Сербія		м. Новомиргород	Утворена як окрема військово-адміністративна одиниця військових поселенців у 1751 р.
Новослобідське козацьке поселення		Фортеця Св. Єлизавети	Утворена як окрема військово-адміністративна одиниця військових поселенців у 1754 р.
Слов'яносербія		м. Бахмут	Утворена як окрема військово-адміністративна одиниця військових поселенців у 1753 р.

б) Річ Посполита (території під врядуванням Польської корони)

Воєводства	Землі, повіти	Адміністративні центри	Примітки
Київське	Київський	м. Житомир	
	Житомирський	м. Житомир	
	Овруцький	м. Овруч	
Волинське	Луцький	м. Луцьк	
	Володимирський	м. Володимир	
	Кременецький	м. Кременець	
Брацлавське	Вінницький	м. Вінниця	
	Брацлавський	м. Брацлав	
Руське	Львівська	м. Львів	
	Львівський	м. Львів	
	Жидачівський	м. Жидачів	
	Перемишльська	м. Перемишль	
	Галицька	м. Галич	
	Галицький	м. Галич	
	Теребовлянський	м. Теребовля	
	Коломийський	м. Коломия	
	Сяноцька	м. Сянік	
Подільське	Холмська	м. Холм	
	Холмський	м. Холм	
	Красноставський	м. Красностав	
	Кам'янецький	м. Кам'янець	
	Летичівський	м. Летичів	
	Белзьке	Белзький	м. Белз
Белзьке	Грабовецький	м. Грабовець	
	Городельський	м. Городло	
	Любачівський	м. Любачів	
	Буська	м. Буськ	
Підляське	Дорогичинська	м. Дорогичин	
	Більська	м. Більськ	
	Мельницька	м. Мельник	

в) Річ Посполита (території під врядуванням Великого князівства Литовського)

Воєводства	Повіти	Адміністративні центри	Примітки
Берестейське	Берестейський	м. Берестя	
	Пінський	м. Пінськ	

г) володіння австрійських Габсбургів

Складові частини монархії Габсбургів	Жупи	Адміністративні центри	Примітки
Угорське королівство	Угочанська	м. Севлюш	
	Березька	м. Берегове	
	Ужанська	м. Ужгород	
	Земплинська	м. Шаторойоуйгей	
	Шаришська	м. Пряшів	
	Спишська	м. Левоча	
	Мармароська	м. Сигіт	

г) Молдавське князівство (васал Османської імперії)

Цинуги (округи)	Адміністративні центри	Примітки
Чернівецький	м. Чернівці	
Кимпулунгський	м. Кимпулунг (Довгопілля)	
Сучавська	м. Сучава	
Хотинська райя	м. Хотин	Утворена на місці Хотинського цинугу як окрема військово-адміністративна одиниця, що без посередньо підпорядковувалася турецьким військовим властям

**Територіальний устрій українських земель у 1790–1792 рр.
а) Російська імперія**

Намісництва, області	Повіти	Адміністративні центри	Примітки
1	2	3	4
Київське	Київський	м. Київ	Утворене в 1781 р.
	Остерський	м. Остер	
	Козелецький	м. Козелець	
	Переяславський	м. Переяслав	
	Пирятинський	м. Пирятин	
	Лубенський	м. Лубни	
	Миргородський	м. Миргород	
	Хорольський	м. Хорол	
	Золотоніський	м. Золотоноша	
Чернігівське	Чернігівський	м. Чернігів	Утворене в 1781 р.
	Городнянський	м. Городня	
	Березнянський	м. Березна	
	Борзнянський	м. Борзна	
	Ніжинський	м. Ніжин	
	Прилуцький	м. Прилуки	
	Глинський	м. Глинськ	
	Роменський	м. Ромен	
	Лохвицький	м. Лохвиця	
	Гадяцький	м. Гадяч	
Новгород-Сіверське	Зіньківський	м. Зіньків	Утворене в 1782 р.
	Новгород-Сіверський	м. Новгород-Сіверський	
	Стародубський	м. Стародуб	
	Погарський	м. Погар	
	Мглинський	м. Мглин	
	Глухівський	м. Глухі в	
	Кролевецький	м. Кролевець	
	Коропський	м. Короп	
	Сосницький	м. Сосниця	
Харківське	Конотопський	м. Конотоп	Утворене в 1780 р.
	Новоміський	м. Нове Місто	
	Суразький	м. Су раж	
	Харківський	м. Харків	
	Чугуївський	м. Чугуїв	
	Вовчанський	м. Вовчанськ	
	Золочівський	м. Золочів	
	Валківський	м. Валки	
Охтирський	м. Охтирка		
	Краснокутський	м. Краснокутськ	

Продовження табл.

1	2	3	4
	Богодухівський	м. Богодучів	
	Сумський	м. Суми	
	Миропільський	м. Миропілля	
	Білопільський	м. Білопілья	
	Лебединський	м. Лебедин	
	Недригайлівський	м. Недригайлів	
	Хотимизький	м. Хотимизьк	
	Ізюмський	м. Ізюм	
Катеринославське	Катеринославський	м. Катеринослав	Утворене в 1784 р.
	Градизький	м. Градизьк	
	Полтавський	м. Полтава	
	Слов'янський	м. Слов'янськ	
	Маріупольський	м. Маріуполь	
	Херсонський	м. Херсон	
	Бахмутський	м. Бахмут	
	Павлоградський	м. Павлоград	
	Новомиргородський	м. Новомиргород	
	Єлизаветградський	м. Єлизаветград	
	Ново московський	м. Новомосковськ	
	Костянтиноградський	м. Костянтиноград	
	Олександрійський	м. Олександрія	
Таврійська	Сімферопольський	м. Сімферополь	Утворена в 1784 р.
	Феодосійський	м. Феодосія	
	Євпаторійський	м. Євпаторія	
	Перекопський	м. Перекоп	
	Дніпровський	м. Дніпровськ	
	Мелітопольський	м. Мелітополь	
	Фанагорійський	м. Фанагорія	
	Земля Чорноморського війська		Утворена в 1792 р.
Воронізьке (частина)	Бірюченський	м. Бірю	
	Ливенський	м. Ливенськ	
	Калитв'янський	м. Калитва	
	Валуй кінський	м. Валуйки	
	Біловодський	м. Біловодськ	
	Куп'янський	м. Куп'янськ	
	Богучарський	м. Богучар	
	Острогозький	м. Острогозьк	

б) володіння австрійських Габсбургів

Складові частини монархії Габсбургів	Округи (Галичина), жути (Закарпаття)	Адміністративні центри	Примітки
1	2	3	4
Галичина і Володимирія (коронний край)		м. Львів	Утворена в 1772 р.
	Мисленицька	м. Мислениці	
	Бохнянська	м. Бохня	
	Сандецька	м. Новий Санч	
	Тарнавська	м. Тарнів	
	Дуклянська	м. Дукля	
	Ряшівська	м. Ряшів	

Продовження табл.

1	2	3	4
	Перемишльська	м. Перемишль	
	Сяноцька	м. Сянік	
	Самбірська	м. Самбір	
	Замостська	м. Замостя	
	Жовківська	м. Жовкла	
	Львівська	м. Львів	
	Золочівська	м. Золочів	
	Бережанська	м. Бережани	
	Тернопільська	м. Тернопіль	
	Стрийська	м. Стрий	
	Станіславська	м. Станіслав	
	Заліщицька	м. Заліщики	
	Чернівецька	м. Чернівці	
Угорське королівство	Угочанська	м. Севлюш	
	Березька	м. Берегове	
	Ужанська	м. Ужгород	
	Земплинська	м. Шаторойоуйгей	
	Шаришська	м. Пряшів	
	Спишська	м. Левоча	
	Мармароська	м. Сигіт	

в) Річ Посполита

Воеводства	Повіти	Адміністративні центри	Примітки
Київське		м. Житомир	
	Київський		
	Житомирський	м. Житомир	
	Овруцький	м. Овруч	
Волинське	Наддніпрянський		
	Луцький	м. Луцьк	
	Володимирський I		
	Володимирський II	м. Володимир	
	Кременецький	м. Кременець	
	Горянський		
Брацлавське	Надслуцький		
		м. Брацлав	
	Вінницький	м. Вінниця	
	Брацлавський	м. Брацлав	
	Звенигородський	м. Звенигородка	
Подільське	Надбузький	м. Гранів	
		м. Кам'янець	
	Кам'янецький	м. Дунаївці	
	Летичівський	м. Летичів	
	Червоногородський	м. Городок-Бедрихів	
Підляське	Рівський	м. Бар	
		м. Дорогичин	
Берестейське		м. Берестя	
	Берестейський		
	Пінський	м. Пінськ	
	Бобринський	м. Бобрин	
	Запінський	м. Столин	

г) Молдавське князівство (васал Османської імперії)

Цинуті (округи)	Адміністративні центри	Примітки
Хотинський	м. Хотин	

**Територіальний устрій українських земель наприкінці 1860-х рр.
а) Російська імперія**

Губернії, області	Повіти	Адміністративні центри	Примітки
1	2	3	4
Київська губернія		м. Київ	Утворена в 1796 р.
	Київський	м. Київ	
	Бердичівський	м. Бердичів	
	Васильківський	м. Васильків	
	Звенигородський	м. Звенигородка	
	Канівський	м. Канів	
	Липовецький	м. Липовець	
	Радомисльський	м. Радомисль	
	Сквирський	м. Сквирка	
	Таращанський	м. Тараща	
	Уманський	м. Умань	
	Черкаський	м. Черкаси	
	Чигиринський	м. Чигирин	
Чернігівська губернія	Чернігівський	м. Чернігів	Утворена в 1802 р.
	Бортнянський	м. Борзна	
	Глухівський	м. Глухів	
	Городянський	м. Городня	
	Козелецький	м. Козелець	
	Конотопський	м. Конотоп	
	Кролевецький	м. Кролевець	
	Глинський	м. Мглин	
	Ніжинський	м. Ніжин	
	Новгород-Сіверський	м. Новгород-Сіверський	
	Новозибківський	м. Новозибків	
	Остерський	м. Остер	
	Сосницький	м. Сосниця	
	Стародубський	м. Стародуб	
	Суразький	м. Сураж	
Полтавська губернія	Полтавський	м. Полтава	Утворена в 1802 р.
	Гадяцький	м. Гадяч	
	Зінківський	м. Зіньків	
	Золотоніський	м. Золотоноша	
	Кобеляцький	м. Кобеляки	
	Костянтиноградський	м. Костянтиноград м. Кременчук	
	Кременчуцький		
	Лохвицький	м. Лохвиця	
	Лубенський	м. Лубни	
	Миргородський	м. Миргород	
	Переяславський	м. Переяслав	
	Пирятинський	м. Пирятин	
	Прилуцький	м. Прилуки	
	Роменський	м. Ромен	
	Хорольський	м. Хорол	

Продовження табл.

1	2	3	4
Харківська губернія	Харківський	м. Харків	Утворена в 1796 р. як Слободсько-Українська губернія; перейменована у Харківську в 1835 р.
	Богодухівський	м. Богодухів	
	Валківський	м. Валки	
	Вовчанський	м. Вовчанськ	
	Зміївський	м. Зміїв	
	Ізюмський	м. Ізюм	
	Куп'янський	м. Куп'янськ	
	Лебединський	м. Лебедин	
	Охтирський	м. Охтирка	
	Старобільський	м. Старобільськ	
	Сумський	м. Суми м. Катеринослав	Утворена в 1802 р.
Катеринославська губернія	Катеринославський		
	Бахмутський	м. Бахмут	
	Верхньодніпровський	м. Верхньодніпровськ	
	Маріупольський	м. Маріуполь	
	Новомосковський	м. Новомосковськ	
	Олександрівський	м. Олександрівськ	
	Павлоградський	м. Павлоград	
	Ростовський	м. Ростов	
	Слов'яносербський	м. Слов'яносербськ	
Таганрозьке градоначальство		м. Таганрог	Міська округа, що не входила до складу губернії чи повіту
Херсонська губернія		м. Херсон	Утворена в 1802 р. як Миколаївська губернія; 1803 р. перейменована у Херсонську
	Херсонський	м. Херсон	
	Ананьївський	м. Ананьїв	
	Єлизаветградський	м. Єлизаветград	
	Одеський	м. Одеса	
	Олександрійський	м. Олександрія	
	Тираспольський	м. Тирасполь	
Миколаївське Військове губернаторство		м. Миколаїв	Міська округа, що не входила до складу губернії чи повіту
Одеське градоначальство		м. Одеса	Міська округа, що не входила до складу губернії чи повіту
Таврійська губернія	Сімферопольський	м. Сімферополь	Утворена 1802 р.
	Бердянський	м. Бердянськ	
	Дніпровський	м. Олешки	
	Євпаторійський	м. Євпаторія	
	Мелітопольський	м. Мелітополь	
	Перекопський	м. Перекоп	
	Феодосійський	м. Феодосія	
	Ялтинський	м. Ялта	
Керченсько-Єнікальське градоначальство		м. Керч	Міська округа, що не входила до складу губернії чи повіту

Продовження табл.

1	2	3	4
Севастопольське військове губернаторство		м. Севастополь	Міська округа, що не входила до складу губернії чи повіту
Подільська губернія	Кам'янецький	м. Кам'янець- Подільський	Утворена в 1796 р.
	Балтський	м. Балта	
	Брацлавський	м. Брацлав	
	Вінницький	м. Вінниця	
	Гайсинський	м. Гайсин	
	Летичівський	м. Летичів	
	Літинський	м. Літин	
	Могилівський	м. Могилів	
	Ольгопільський	м. Ольгопіль	
	Проскурівський	м. Проскурів	
	Ушицький	м. Нова Ушиця	
	Ямпільський	м. Ямпіль	
Волинська губернія	Житомирський	м. Житомир	Утворена в 1796 р.
	Володимирський	м. Володимир- Волинський	
	Дубнівський	м. Дубно	
	Заславський	м. Заслав	
	Ковельський	м. Ковель	
	Кременецький	м. Кременець	
	Луцький	м. Луцьк	
	Новоград-Волинський	м. Новоград-Волинський	
	Овруцький	м. Овруч	
	Острозький	м. Острог	
	Рівненський	м. Рівне	
	Староко-стянтинівський	м. Старокостянтинів	
Бессарабська область (частина)	Хотинський	м. Хотин	
	Аккерманський	м. Аккерман	
Люблінська губернія (частина)	Грубешівський	м. Грубешів	
	Красноставський	м. Красностав	
	Радинський	м. Радинь	
	Білівський	м. Біла	
	Яновський	м. Янів	
Гродненська губернія (частина)			
	Берестейський	м. Берестя (Брест-Литовськ)	
	Більський	м. Більськ	
	Бобринський	м. Бобринь	
	Пружанський	м. Пружани	
Мінська губернія (частина)	Пінський	м. Пінськ	
	Мозирський (частина)		
Воронізька губернія (частина)	Бирюченський	м. Бирю	
	Богучарський	м. Богучар	
	Валуйківський	м. Валуйки	
	Острогозький	м. Острогозьк	
	Грайворонський	м. Грайворон	
	Судженський	м. Суджа	

Продовження табл.

1	2	3	4
	Путивльський	м. Путивль	
	Рильський (частина)		
	Белгородський (частина)		
	Корочанський (частина)		
	Новооскольський (частина)		
Земля Донського війська (частина)	Міуська округа		
	Донецька округа (частина)		
	Черкаська округа (частина)		
Кубанська область (частина)		м. Катеринодар	Утворена в 1860 р.
	Катеринодарська округа	м. Катеринодар	
	Єйська округа	м. Єйськ	
	Таманська округа	м. Темрюк	

б) Австро-Угорщина

Складові частини Австро-Угорщини	Повіти (Галичина), жупи (Закарпаття)	Адміністративні центри	Примітки
Коронний край Галичина (українська частина)		м. Львів	
	Бережанський	м. Бережани	
	Бібрський	м. Бібрка	
	Богородчанський	м. Богородчани	
	Борщівський	м. Борщів	
	Бродівський	м. Броди	
	Бучацький	м. Бучач	
	Городенківський	м. Городенка	
	Городецький	М. Городок	
	Гусятинський	м. Гусятин	
	Добромільський	м. Доброміль	
	Долинський	м. Долина	
	Дрогобицький	м. Дрогобич	
	Жидачівський	м. Жидачів	
	Жовківський	м. Жовква	
	Заліщицький	м. Заліщики	
	Збаразький	м. Збараж	
	Золочівський	м. Золочів	
	Калуський	м. Калусь	
	Кам'янсько-Струмилівський	м. Кам'янка-Струмилова	
	Коломийський	м. Коломия	
	Косовський	м. Косів м. Лісько	
	Ліськівський		

Продовження табл.

1	2	3	4
	Любачівський	м. Любачів	
	Львівський	м. Львів	
	Мостиський	м. Мостиська	
	Надвірнянський	м. Надвірна	
	Перемишльський	м. Перемишль	
	Перемишлянський	м. Перемишляни	
	Підгаєцький	м. Підгайці	
	Рава-Руський	м. Рава-Руська	
	Рогатинський	м. Рогатин	
	Рудківський	м. Рудка	
	Самбірський	м. Самбір	
	Скалатський	м. Скалат	
	Снятинський	м. Снятин	
	Сокальський	м. Сокаль	
	Станіславський	м. Станіслав	
	Старосамбірський	м. Старий Самбір	
	Стрийський	м. Стрий	
	Сяноцький	м. Сянік	
	Теребовлянський	м. Теребовля	
	Тернопільський	м. Тернопіль	
	Тлумацький	м. Тлумач	
	Турківський	м. Турка	
	Чортківський	м. Чортків	
	Яворівський	м. Яворів	
	Ярославський (частина)	м. Ярослав	
	Переворський (частина)	м. Переворськ	
	Березівський (частина)	м. Березів	
	Коросненський (частина)	м. Коросно	
	Ясельський (частина)	м. Ясло	
	Горлицький (частина)	м. Горлиці	
	Грибівський (частина)	м. Грибів	
	Новосанецький(частина)	м. Новий Санч	
Герцогство Буковина	Чернівецький	м. Чернівці	
	Заставнівський	м. Заставна	
	Сторожинецький	м. Сторожинець	
	Вашковецький	м. Вашківці	
	Радівецький	м. Радівці	
	Серетський	м. Серет	
	Кимполунзький	м. Кимполунг	
	Сучавський	м. Сучава	
Угорське королівство	Угочанська	м. Севлюш	
	Березка	м. Берегове	
	Ужанська	м. Ужгород	
	Земплинська	м. Шаторойоуйгей	
	Шаришська	м. Пряшів	
	Спишська	м. Левоча	
	Мармароська	м. Сигіт	

**Адміністративно-територіальний устрій Української Народної
Республіки згідно із “Законом про поділ України на землі”
від 6 березня 1918 р. (не було реалізовано)**

Землі	Адміністративні центри	Примітки
Азовська	м. Маріуполь	
Болохівська	м. Житомир	
Брацлавщина	м. Вінниця	
Волинь	м. Луцьк	
Деревська	м. Коростень	
Донеччина	м. Слов'янськ	
Дреговицька	м. Мозир	
Запоріжжя	м. Бердянськ	
Київ (з околицею)	м. Київ	
Низ	м. Єлизаветград	
Нове Запоріжжя	м. Херсон	
Одеса (з околицею)	м. Одеса	
Переяславщина	м. Прилуки	
Підляшшя	м. Берестя	
Побожжя	м. Умань	
Погориння	м. Рівне	
Поділля	м. Кам'янець-Подільський	
Подністров'я	м. Могилів	
Подоння	м. Острогозьк	
Половецька	м. Бахмут	
Полтавщина	м. Полтава	
Помор'я	м. Миколаїв	
Поросся	м. Біла Церква	
Посейм'я	м. Конотоп	
Посулля	м. Ромен	
Самара	м. Кременчук	
Сіверщина	м. Стародуб	
Січ	м. Катеринослав	
Слобідщина	м. Суми	
Харків (з околицею)	м. Харків	
Черкащина	м. Черкаси	
Чернігівщина	м. Чернігів	

**Адміністративно-територіальний устрій Української СРСР
наприкінці 1921 р.**

Землі	Адміністративні центри	Примітки
1	2	3
Азовська	м. Маріуполь	
Болохівська	м. Житомир	
Брацлавщина	м. Вінниця	
Волинь	м. Луцьк	
Деревська	м. Коростень	
Донеччина	м. Слов'янськ	
Дреговицька	м. Мозир	
Запоріжжя	м. Бердянськ	
Київ (з околицею)	м. Київ	

Продовження табл.

1	2	3
Низ	м. Єлизаветград	
Нове Запоріжжя	м. Херсон	
Одеса (з околицею)	м. Одеса	
Переяславщина	м. Прилуки	
Підляшшя	м. Берестя	
Побожжя	м. Умань	
Погориння	м. Рівне	
Поділля	м. Кам'янець-Подільський	
Подністров'я	м. Могилів	
Подоння	м. Острогоськ	
Половецька	м. Бахмут	
Полтавщина	м. Полтава	
Помор'я	м. Миколаїв	
Поросся	м. Біла Церква	
Посейм'я	м. Конотоп	
Посулля	м. Ромен	
Самара	м. Кременчук	
Сіверщина	м. Стародуб	
Січ	м. Катеринослав	
Слобідщина	м. Суми	
Харків (з околицею)	м. Харків	
Черкащина	м. Черкаси	
Чернігівщина	м. Чернігів	

**Адміністративно-територіальний устрій Української СРСР
наприкінці 1921 р.**

Губернії	Повіти	Адміністративні центри	Примітки
1	2	3	4
Волинська	Житомирський	м. Житомир	
	Ізяславський	м. Шепетівка	
	Коростенський	м. Коростень	
	Новоград-Волинський	м. Новоград-Волинський	
	Овруцький	м. Овруч	
	Полонський	м. Полоне	
Донецька	Старокостянтинівський	м. Старокостянтинів	
	Бахмутський	м. Бахмут	Утворена в 1920 р.
	Гришинський	м. Гришине	
	Дебальцівський	м. Дебальцеве	
	Луганський	м. Луганськ	
	Маріупольський	м. Маріуполь	
	Слов'янський	м. Слов'янськ	
	Старобільський	м. Старобільськ	
	Таганрозький	м. Таганрог	
Шахтинський	м. Олександрівськ-Грушівський		
Катеринославська	Юзівський	м. Юзівка	
	Катеринославський	м. Катеринослав	
	Верхньодніпровський	м. Верхньодніпровськ	
	Криворізький	м. Кривий Ріг	

Продовження табл.

1	2	3	4
	Нікопольський	м. Нікополь	
	Новомосковський	м. Новомосковськ	
	Павлоградський	м. Павлоград	
Запорізька	Запорізький	м. Запоріжжя	Утворена в 1920 р.
	Бердянський	м. Бердянськ	
	Великотокмацький	м. Великий Токмак	
	Генічеський	м. Генічеськ	
	Гуляйпільський	м. Гуляйполе	
	Мелітопольський	м. Мелітополь	
Київська	Київський	м. Київ	
	Білоцерківський	м. Біла Церква	
	Бердичівський	м. Бердичів м. Звенигородка	
	Звенигородський		
	Богуславський	м. Богуслав	
	Липовецький	м. Липовець	
	Переяславський	м. Переяслав	
	Радомисльський	м. Радомисль	
	Сквирський	м. Сквиря	
	Таращанський	м. Тараща	
	Уманський	м. Умань	
	Чорнобильський	м. Чорнобиль	
Кременчуцька	Кременчуцький	м. Кременчук	Утворена в 1920 р.
	Золотоніський	м. Золотоноша	
	Олександрійський	м. Олександрія	
	Хорольський	м. Хорол	
	Черкаський	м. Черкаси	
	Чигиринський	м. Кам'янка	
Миколаївська	Миколаївський	м. Миколаїв	Херсонську губернію перейменовано на Миколаївську в 1921р.
	Дніпровський	м. Олешки	
	Єлизаветградський	м. Єлизаветград	
	Херсонський	м. Херсон	
Одеська	Одеський	м. Одеса	Утворена в 1920 р.
	Балтський	м. Балта	
Подільська	Вінницький	м. Вінниця	
	Вознесенський	м. Вознесенськ	
	Первомайський	м.Дервомайськ	
	Тираспольський	м. Тирасполь	
	Брацлавський	м. Брацлав	
	Гайсинський	м. Гайсин	
	Жмеринський	м. Жмеринка	
	Кам'янецький	м. Кам'янець-Подільський	
	Летичівський	м. Летичів	
	Літинський	м. Хмільник	
	Могилівський	м. Могилів містечко Бершадь	
	Ольгопільський		
	Проскурівський	м. Проскурів	
	Ушицький	м. Нова Ушиця	
	Ямпільський	м. Ямпіль	

Продовження табл.

1	2	3	4
Полтавська	Полтавський	м. Полтава	
	Гадяцький	м. Гадяч	
	Зіньківський	м. Зіньків	
	Кобеляцький	м. Кобеляки	
	Костянтиноградський	м. Костянтиноград	
	Лохвицький	м. Лохвиця	
	Лубенський	м. Лубни	
	Миргородський	м. Миргород	
	Пирятинський	м. Пирятин	
	Прилуцький	м. Прилуки	
Харківська	Роменський	м. Ромен	
	Харківський	м. Харків	
	Богодухівський	м. Богодухів	
	Валківський	м. Валки	
	Вовчанський	м. Вовчанськ	
	Зміївський	м. Зміїв	
	Ізюмський	м. Ізюм	
	Куп'янський	м. Куп'янськ	
	Лебединський	м. Лебедин	
	Охтирський	м. Охтирка	
Чернігівська	Сумський	м. Суми	
	Чугуївський	м. Чугуїв	
	Чернігівський	м. Чернігів	
	Борзнянський	м. Борзна	
	Глухівський	м. Глухів	
	Городянський	м. Городня	
	Козелецький	м. Козелець	
	Конотопський	м. Конотоп	
	Кролевецький	м. Кролевець	
	Ніжинський	м. Ніжин	
	Новгород-Сіверський	м. Новгород-Сіверський	
	Остерський	м. Остер	
	Сосницький	м. Сосниця	
	Шосткинський	м. Шостка	

Адміністративно-територіальний устрій Української РСР у 1923 р.

Губернії	Округи	Адміністративні центри	Примітки
1	2	3	4
Волинська	Житомирська	м. Житомир	
	Коростенська	м. Коростень	
	Шепетівська	м. Шепетівка	
Донецька	Бахмутська	м. Бахмут	
	Луганська	м. Луганськ	
	Маріупольська	м. Маріуполь	
	Старобільська	м. Старобільськ	
	Таганрозька	м. Таганрог	
	Шахтинська	м. Олександрівськ-Грушівський	
	Юзівська	м. Юзівка	

Продовження табл.

1	2	3	4
Катеринославська	Катеринославська	м. Катеринослав	
	Бердянська	м. Бердянськ	
	Запорізька	м. Запоріжжя	
	Криворізька	м.Кривий Ріг	
	Мелітопольська	м. Мелітополь	
	Олександрійська	м. Олександрія	
	Павлоградська	м. Павлоград	
Київська	Київська	м. Київ	
	Малинська	м. Малин	
	Білоцерківська	м. Біла Церква	
	Бердичівська	м. Бердичів	
	Корсунська	м. Корсунь	
	Уманська	м. Умань	
	Черкаська	м. Черкаси	
Одеська	Одеська	м. Одеса	
	Балтська	м. Балта	
	Єлизаветградська	м. Єлизаветград	
	Миколаївська	м. Миколаїв	
		м. Первомайськ	
	Херсонська	м. Херсон	
Подільська	Вінницька	м. Вінниця	
	Гайсинська	м. Гайсин	
	Кам'янецька	м. Кам'янець-Подільський	
	Могилівська	м. Могилів	
	Проскурівська	м. Проскурів	
	Тулчинська	м. Тульчин	
Полтавська	Полтавська	м. Полтава	
	Золотоніська	м. Золотоноша	
	Красноградська	м. Красно град	
	Кременчуцька	м. Кременчук	
	Лубенська	м. Лубни	
	Прилуцька	м. Прилуки	
	Роменська	м. Ромен	
Харківська	Харківська	м. Харків	
	Богодухівська	м. Богодухів	
	Ізюмська	м. Ізюм	
	Куп'янська	м. Куп'янськ	
Сумська	Сумська	м. Суми	
Сумська	Сумська	м, Суми	
Чернігівська	Чернігівська	м. Чернігів	
	Конотопська	м. Конотоп	
	Ніжинська	м. Ніжин	
	Новгород-Сіверська	м. Новгород-Сіверський	
	Сновська	м. Сновськ	
	Ізюмська	м. Ізюм	
	Куп'янська	м. Куп'янськ	
	Сумська	м. Суми	

Адміністративно-територіальний устрій Української РСР у 1929 р.

Округи	Адміністративні центри	Примітки
1	2	3
Артемівська	м. Артемівськ	
Бердичівська	м. Бердичів	
Білоцерківська	м. Біла Церква	
Вінницька	м. Вінниця	
Волинська	м. Житомир	
Глухівська	м. Глухі в	
Дніпропетровська	м. Дніпропетровськ	
Запорізька	м. Запоріжжя	
Зінов'євська	м. Зінов'євськ	
Ізюмська	м. Ізюм	
Кам'янецька	м. Кам'янець-Подільський	
Київська	м. Київ	
Конотопська	м. Конотоп	
Коростенська	м. Коростень	
Кременчуцька	м. Кременчук	
Криворізька	м. Кривий Ріг	
Куп'янська	м. Куп'янськ	
Лубенська	м. Лубни	
Луганська	м. Луганськ	
Маріупольська	м. Маріуполь	
Мелітопольська	м. Мелітополь	
Миколаївська	м. Миколаїв	
Могилівська	м. Могилів	
Ніжинська	м. Ніжин	
Одеська	м. Одеса	
Первомайська	м. Первомайськ	
Полтавська	м. Полтава	
Прилуцька	м. Прилуки	
Проскурівська	м. Проскурів	
Роменська	м. Ромен	
Сталінська	м. Сталіне	
Старобільська	м. Старобільськ	
Сумська	м. Суми	
Тульчинська	м. Тульчин	
Уманська	м. Умань	
Харківська	м. Харків	
Херсонська	м. Херсон	
Чернігівська	м. Чернігів	
Шевченківська	м. Черкаси	
Шепетівська	м. Шепетівка	
Молдавська АССР	м. Тирасполь	

**Адміністративно-територіальний устрій українських земель
наприкінці 1937 р.**

Області	Адміністративні центри	Примітки
Вінницька	м. Вінниця	
Дніпропетровська	м. Дніпропетровськ	
Донецька	м. Сталіне	
Житомирська	м. Житомир	
Кам'янець-Подільська	м. Кам'янець-Подільський	
Київська	м. Київ	
Миколаївська	м. Миколаїв	
Одеська	м. Одеса	
Полтавська	м. Полтава	
Харківська	м. Харків	
Чернігівська	м. Чернігів	
Молдавська АРСР	м. Тирасполь	

б) Польща

Воєводства	Адміністративні центри	Примітки
Волинське	м. Луцьк	
Львівське	м. Львів	
Тернопільське	м. Тернопіль	
Станіславське	м. Станіслав	
Поліське (частина)	м. Берестя (Брест-над-Бугом)	
Люблінське (частина)		
Білостоцьке (частина)		

в) Румунія

Повіти	Адміністративні центри	Примітки
Чернівецький	м. Чернівці	
Хотинський	м. Хотин	
Сторожинецький	м. Сторожинець	
Радівецький (частина)		
Аккерманський	м. Аккерман	
Ізмаїльський	м. Ізмаїл	

г) Чехословаччина

Краї	Адміністративні центри	Примітки
Підкарпатська Русь	м. Ужгород	

Регіональний поділ поселень України за роками

	Міста				Селища міського типу		Сільські населені пункти	
	Усього		з них спеціального статусу, республіканського в АР Крим, обласного значення					
	2005	2012	2005	2012	2005	2012	2005	2012
Україна	457	460	178	180	885	885	28562	28441
Автономна Республіка Крим	16	16	11	11	56	56	956	948
Області								
Вінницька	18	18	6	6	29	29	1466	1461
Волинська	11	11	4	4	22	22	1054	1054
Дніпропетровська	20	20	13	13	46	46	1438	1435
Донецька	52	52	28	28	131	131	1121	1118
Житомирська	11	12	5	5	43	43	1623	1613
Закарпатська	11	11	5	5	19	19	579	579
Запорізька	14	14	5	5	23	22	918	915
Івано-Франківська	15	15	5	5	24	24	765	765
Київська	25	26	11	13	30	30	1129	1126
Кіровоградська	12	12	4	4	26	27	1010	995
Луганська	37	37	14	14	109	109	787	781
Львівська	44	44	9	9	34	34	1850	1850
Миколаївська	9	9	5	5	17	17	896	894
Одеська	19	19	7	7	33	33	1136	1125
Полтавська	15	15	5	5	21	21	1826	1810
Рівненська	11	11	4	4	16	16	1001	1000
Сумська	15	15	7	7	20	20	1491	1466
Тернопільська	18	18	1	1	17	17	1020	1023
Харківська	17	17	7	7	61	61	1683	1679
Херсонська	9	9	3	3	30	31	658	658
Хмельницька	13	13	6	6	24	24	1415	1414
Черкаська	16	16	6	6	15	15	824	824
Чернівецька	11	11	2	2	8	8	398	398
Чернігівська	15	16	3	3	30	29	1489	1481
м. Київ	1	1	1	1	–	–	–	–
м. Севастополь	2	2	1	1	1	1	29	29

Індекси складових людського розвитку та рейтинг регіонального людського розвитку за роками

Регіони	Роки	Демографічний розвиток			Розвиток ринку праці		Матеріальний добробут		Умови проживання населення		Рівень освіти		Стан та охорона здоров'я		Соціальне середовище		Екологічна ситуація		Фінансування людського розвитку		Загальний індекс та рейтинг регіонального людського розвитку				
		3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	
1	2																								
Автономна Республіка Крим	1999	0,229	0,474	0,418	0,479	0,422	0,632	0,540	0,972	0,463	0,523	16													
	2005	0,340	0,621	0,413	0,458	0,353	0,531	0,477	0,793	0,487	0,493	9													
	2010	0,404	0,633	0,362	0,422	0,455	0,548	0,410	0,655	0,565	0,494	7													
Вінницька	2011	0,437	0,644	0,458	0,417	0,502	0,457	0,415	0,648	0,461	0,491	8													
	1999	0,655	0,655	0,436	0,252	0,467	0,680	0,626	0,966	0,356	0,563	6													
	2005	0,386	0,558	0,323	0,242	0,361	0,381	0,603	0,818	0,319	0,440	23													
Волинська	2010	0,381	0,614	0,293	0,217	0,324	0,360	0,625	0,783	0,383	0,435	24													
	2011	0,407	0,586	0,368	0,211	0,315	0,519	0,654	0,792	0,398	0,466	21													
	1999	0,636	0,505	0,488	0,241	0,376	0,603	0,662	0,911	0,287	0,522	17													
Дніпропетровська	2005	0,380	0,592	0,344	0,231	0,346	0,497	0,636	0,856	0,329	0,463	18													
	2010	0,351	0,587	0,344	0,224	0,358	0,556	0,707	0,816	0,375	0,475	16													
	2011	0,395	0,677	0,436	0,223	0,340	0,489	0,689	0,829	0,363	0,487	10													
Дніпропетровська	1999	0,221	0,571	0,456	0,411	0,434	0,565	0,481	0,743	0,406	0,476	25													
	2005	0,246	0,626	0,534	0,426	0,445	0,531	0,419	0,654	0,489	0,484	11													
	2010	0,170	0,713	0,466	0,407	0,542	0,608	0,413	0,502	0,523	0,480	13													
Донецька	2011	0,230	0,692	0,482	0,388	0,525	0,475	0,445	0,496	0,571	0,474	16													
	1999	0,297	0,610	0,484	0,261	0,347	0,531	0,566	0,465	0,453	0,440	26													
	2005	0,192	0,670	0,500	0,238	0,272	0,490	0,488	0,337	0,451	0,397	27													
Житомирська	2010	0,134	0,723	0,558	0,206	0,394	0,464	0,468	0,269	0,445	0,401	27													
	2011	0,238	0,673	0,583	0,202	0,432	0,535	0,484	0,275	0,451	0,426	27													
	1999	0,564	0,580	0,302	0,237	0,495	0,650	0,537	0,917	0,379	0,515	18													
Закарпатська	2005	0,167	0,548	0,379	0,208	0,461	0,589	0,579	0,789	0,351	0,452	20													
	2010	0,259	0,640	0,246	0,193	0,456	0,425	0,541	0,815	0,422	0,438	23													
	2011	0,311	0,604	0,309	0,168	0,419	0,378	0,530	0,820	0,438	0,438	25													
Закарпатська	1999	0,571	0,714	0,305	0,252	0,296	0,772	0,880	0,961	0,312	0,555	9													
	2005	0,233	0,651	0,467	0,262	0,311	0,767	0,784	0,800	0,290	0,505	6													
	2010	0,155	0,749	0,352	0,290	0,381	0,685	0,705	0,771	0,352	0,488	8													
Запорізька	2011	0,250	0,824	0,351	0,301	0,378	0,520	0,719	0,792	0,326	0,489	9													
	1999	0,372	0,516	0,540	0,420	0,420	0,604	0,471	0,912	0,491	0,527	13													
	2005	0,298	0,561	0,540	0,397	0,446	0,494	0,397	0,525	0,462	0,457	19													
Запорізька	2010	0,286	0,620	0,442	0,343	0,526	0,532	0,415	0,532	0,496	0,463	20													
	2011	0,333	0,599	0,592	0,336	0,480	0,468	0,428	0,520	0,563	0,477	14													

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Івано-Франківська	1999	0,623	0,565	0,448	0,173	0,369	0,719	0,692	0,825	0,330	0,523	15
	2005	0,482	0,548	0,426	0,208	0,336	0,669	0,728	0,660	0,294	0,482	13
	2010	0,417	0,579	0,363	0,227	0,296	0,683	0,767	0,672	0,382	0,487	9
	2011	0,568	0,541	0,432	0,224	0,267	0,401	0,767	0,681	0,307	0,460	23
Київська	1999	0,535	0,707	0,525	0,350	0,508	0,579	0,574	0,978	0,368	0,568	4
	2005	0,330	0,621	0,463	0,392	0,482	0,310	0,489	0,634	0,439	0,483	12
	2010	0,400	0,607	0,530	0,426	0,569	0,553	0,424	0,754	0,519	0,532	4
	2011	0,534	0,619	0,572	0,429	0,579	0,595	0,428	0,734	0,527	0,557	4
Кіровоградська	1999	0,379	0,591	0,433	0,254	0,463	0,641	0,451	0,893	0,299	0,490	23
	2005	0,090	0,550	0,296	0,308	0,399	0,522	0,463	0,789	0,374	0,419	25
	2010	0,107	0,690	0,306	0,280	0,413	0,521	0,404	0,706	0,430	0,423	26
	2011	0,077	0,711	0,389	0,269	0,404	0,508	0,418	0,804	0,508	0,448	24
Луганська	1999	0,303	0,463	0,354	0,233	0,251	0,626	0,418	0,826	0,353	0,422	27
	2005	0,160	0,530	0,508	0,240	0,229	0,615	0,461	0,640	0,353	0,412	26
	2010	0,202	0,620	0,464	0,210	0,313	0,633	0,426	0,624	0,398	0,428	25
	2011	0,220	0,615	0,533	0,194	0,306	0,593	0,447	0,628	0,411	0,434	26
Львівська	1999	0,511	0,625	0,418	0,328	0,421	0,656	0,724	0,919	0,371	0,550	10
	2005	0,578	0,579	0,431	0,323	0,391	0,553	0,674	0,691	0,315	0,502	8
	2010	0,450	0,573	0,357	0,345	0,364	0,536	0,704	0,671	0,380	0,483	12
	2011	0,482	0,565	0,385	0,355	0,346	0,486	0,708	0,594	0,365	0,472	18
Миколаївська	1999	0,451	0,524	0,394	0,322	0,372	0,478	0,501	0,879	0,424	0,479	24
	2005	0,289	0,428	0,418	0,307	0,417	0,590	0,497	0,873	0,391	0,468	25
	2010	0,212	0,687	0,408	0,304	0,413	0,556	0,515	0,749	0,446	0,472	17
	2011	0,305	0,691	0,469	0,304	0,372	0,500	0,458	0,728	0,511	0,475	15
Одеська	1999	0,244	0,705	0,458	0,315	0,391	0,647	0,526	0,754	0,464	0,495	17
	2005	0,440	0,580	0,419	0,325	0,420	0,467	0,541	0,864	0,460	0,498	21
	2010	0,293	0,729	0,399	0,565	0,533	0,330	0,461	0,652	0,347	0,455	21
	2011	0,362	0,674	0,466	0,354	0,531	0,347	0,445	0,657	0,363	0,466	20
Полтавська	1999	0,304	0,698	0,452	0,375	0,504	0,448	0,464	0,677	0,422	0,480	21
	2005	0,643	0,582	0,547	0,341	0,532	0,700	0,587	0,972	0,503	0,599	2
	2010	0,342	0,577	0,474	0,313	0,495	0,609	0,492	0,302	0,498	0,510	6
	2011	0,415	0,658	0,459	0,312	0,471	0,580	0,550	0,796	0,540	0,526	5
Рівненська	1999	0,571	0,599	0,431	0,223	0,416	0,631	0,736	0,951	0,425	0,549	11
	2005	0,340	0,662	0,432	0,228	0,400	0,706	0,656	0,809	0,328	0,504	7
	2010	0,266	0,599	0,336	0,228	0,415	0,553	0,662	0,813	0,339	0,465	19
	2011	0,314	0,623	0,386	0,220	0,354	0,572	0,722	0,780	0,323	0,473	17

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Сумська	1999	0,444	0,455	0,431	0,222	0,448	0,586	0,453	0,965	0,443	0,492	22
	2005	0,209	0,661	0,408	0,274	0,293	0,538	0,502	0,796	0,378	0,446	22
	2010	0,229	0,706	0,362	0,274	0,329	0,153	0,504	0,705	0,446	0,444	22
	2011	0,368	0,706	0,399	0,268	0,323	0,481	0,492	0,754	0,521	0,470	19
Тернопільська	1999	0,737	0,652	0,365	0,287	0,434	0,634	0,752	0,982	0,259	0,564	5
	2005	0,579	0,427	0,312	0,291	0,343	0,493	0,614	0,851	0,301	0,466	15
	2010	0,495	0,509	0,259	0,331	0,318	0,619	0,688	0,834	0,354	0,486	10
	2011	0,419	0,439	0,316	0,399	0,296	0,651	0,714	0,829	0,385	0,485	11
Харківська	1999	0,489	0,518	0,498	0,391	0,548	0,379	0,571	0,944	0,361	0,525	14
	2005	0,378	0,639	0,482	0,418	0,512	0,583	0,599	0,811	0,408	0,537	3
	2010	0,375	0,772	0,470	0,386	0,577	0,672	0,634	0,733	0,455	0,561	3
	2011	0,382	0,797	0,554	0,384	0,568	0,622	0,623	0,726	0,413	0,562	3
Херсонська	1999	0,281	0,646	0,450	0,337	0,417	0,596	0,432	0,997	0,346	0,500	20
	2005	0,159	0,498	0,399	0,378	0,437	0,464	0,461	0,857	0,352	0,447	21
	2010	0,156	0,694	0,293	0,363	0,486	0,535	0,824	0,824	0,458	0,468	18
	2011	0,211	0,553	0,403	0,348	0,450	0,577	0,517	0,799	0,484	0,480	13
Хмельницька	1999	0,143	0,658	0,361	0,363	0,453	0,609	0,500	0,825	0,439	0,481	20
	2005	0,689	0,552	0,344	0,274	0,521	0,698	0,607	0,986	0,384	0,560	7
	2010	0,450	0,575	0,296	0,275	0,477	0,677	0,590	0,818	0,438	0,516	5
	2011	0,461	0,638	0,370	0,263	0,374	0,749	0,615	0,820	0,480	0,523	6
Черкаська	1999	0,628	0,471	0,467	0,293	0,610	0,674	0,551	0,972	0,432	0,569	3
	2005	0,310	0,546	0,317	0,308	0,506	0,593	0,570	0,633	0,396	0,492	10
	2010	0,305	0,527	0,214	0,288	0,455	0,657	0,581	0,797	0,476	0,485	11
	2011	0,406	0,500	0,305	0,263	0,431	0,432	0,589	0,800	0,460	0,465	22
Чернівецька	1999	0,764	0,343	0,283	0,180	0,376	0,752	0,782	0,944	0,369	0,530	12
	2005	0,436	0,391	0,329	0,192	0,365	0,431	0,687	0,824	0,294	0,437	24
	2010	0,539	0,503	0,364	0,209	0,358	0,504	0,720	0,809	0,335	0,479	14
	2012	0,559	0,442	0,404	0,201	0,394	0,466	0,744	0,813	0,341	0,482	12
Чернігівська	1999	0,540	0,531	0,521	0,269	0,545	0,366	0,518	0,946	0,387	0,514	19
	2005	0,227	0,667	0,368	0,270	0,492	0,476	0,518	0,816	0,385	0,466	16
	2010	0,245	0,636	0,341	0,262	0,499	0,546	0,519	0,796	0,468	0,475	15
	2011	0,382	0,584	0,298	0,256	0,465	0,719	0,552	0,794	0,472	0,498	7
м. Київ	1999	0,878	0,820	0,711	0,825	0,785	0,707	0,573	0,220	0,674	0,689	1
	2005	0,966	0,731	0,652	0,811	0,652	0,516	0,459	0,300	0,617	0,659	1
	2010	0,941	0,862	0,759	0,796	0,788	0,640	0,529	0,412	0,750	0,698	1
	2011	0,921	0,653	0,752	0,778	0,748	0,589	0,522	0,410	0,659	0,673	1
м. Севастополь	1999	0,436	0,474	0,418	0,508	0,633	0,576	0,555	0,832	0,550	0,556	8
	2005	0,562	0,730	0,484	0,569	0,620	0,522	0,488	0,638	0,501	0,585	2
	2010	0,541	0,789	0,489	0,599	0,745	0,752	0,303	0,611	0,538	0,598	2
	2011	0,484	0,742	0,486	0,590	0,756	0,648	0,348	0,614	0,487	0,576	2

Валовий регіональний продукт, у фактичних цінах, млн грн

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Україна	441452	544153	720731	948056	913345	1082569	1302079
Автономна Республіка Крим	12848	16044	20874	27365	27396	32426	38220
Області							
Вінницька	10207	12414	15381	20094	20104	23589	29099
Волинська	6553	7687	10072	12784	12225	14429	17637
Дніпропетровська	41227	52347	71173	104687	93331	116136	140020
Донецька	58044	72361	92093	117646	103739	128986	161021
Житомирська	7430	8784	11127	15008	14731	18743	21928
Закарпатська	6700	8185	10508	13208	12542	15299	18054
Запорізька	19968	24787	33158	42445	37446	42736	49525
Івано-Франківська	9622	11316	13916	17883	17241	20446	26752
Київська	15362	19188	26221	35687	37548	44953	59154
Кіровоградська	6877	8187	9989	13961	13389	15749	20041
Луганська	19716	24159	32280	42985	38451	45541	57202
Львівська	17192	21486	27987	35534	35955	41655	52103
Миколаївська	9553	11876	14767	19410	20336	24055	27633
Одеська	20762	24898	33116	46994	48647	53878	61499
Полтавська	18099	22179	28355	34118	33629	44291	52252
Рівненська	7263	8924	11180	14074	13469	15882	19302
Сумська	8025	9566	12341	16210	16060	18333	22907
Тернопільська	5137	6452	8276	10618	11173	12726	16294
Харківська	25618	32023	43868	59389	58923	65293	76866
Херсонська	6469	7565	9034	13174	13436	15649	18448
Хмельницька	7958	9603	12339	16061	15758	1 8096	22843
Черкаська	9014	10957	13656	19101	18707	22354	27012
Чернівецька	4234	5126	6672	8833	8484	9892	11969
Чернігівська	7627	8950	11532	14918	14636	17008	21165
м. Київ	77124	95267	135900	169564	169537	196639	223774
м. Севастополь	2823	3822	4916	6305	6452	7785	9359

Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ), на початок року

	1997	2001	2006	2011	2012	2013
Україна	615686	834886	1070705	1294641	1323807	1341781
Автономна Республіка Крим	28409	34675	45181	53977	55469	56206
Області						
Вінницька	14997	19487	26565	31624	32507	32820
Волинська	9486	13294	16181	19809	20468	20804
Дніпропетровська	49896	67701	87722	103643	104084	104719
Донецька	53549	68396	80922	94507	96249	96242
Житомирська	12182	16065	20306	25412	26147	26673
Закарпатська	12304	15572	17871	21402	21339	21473
Запорізька	22274	31469	42311	49182	49534	49453
Івано-Франківська	15163	19565	22469	24961	25306	25658
Київська	18285	27145	38301	51549	53760	55381
Кіровоградська	13968	17295	21695	24578	24941	25119
Луганська	25462	31306	39023	45260	45936	46536
Львівська	33398	45085	55421	65758	67376	68231
Миколаївська	20534	26196	34133	40021	40453	40306
Одеська	37585	51484	64025	77235	78782	78666
Полтавська	20197	26935	32612	36884	37463	37461
Рівненська	10622	14036	16866	20106	20436	20570
Сумська	13964	18379	21679	23824	24178	24300
Тернопільська	11804	16447	18996	21646	22125	22369
Харківська	4767	57239	68191	75893	77297	78516
Херсонська	16493	22499	27019	30168	30780	30553
Хмельницька	12830	17845	23306	27472	27968	28155
Черкаська	14095	18699	24123	28860	28963	28974
Чернівецька	8834	11338	13593	17273	17637	17696
Чернігівська	10573	13814	17736	19709	20124	20444
м. Київ	74479	123584	183866	249407	259302	268780
м. Севастополь	6632	9336	10592	14481	15183	15676

Основні засоби, у фактичних цінах на кінець року, млн грн

	2000	2005	2010
Україна	828822	1568890	161438
Автономна Республіка Крим	34553	47685	1048655
Області			
Вінницька	19981	28747	1048655
Волинська	12041	16659	37948
Дніпропетровська	86131	136776	702986
Донецька	99256	144630	454778
Житомирська	18436	21669	56572
Закарпатська	11463	17027	86774
Запорізька	44810	70358	227548
Івано-Франківська	17156	28022	57133
Київська	30450	46815	124498
Кіровоградська	17055	21612	651168
Луганська	43948	57357	122542
Львівська	35646	59232	207220
Миколаївська	21812	29348	128519
Одеська	42224	65200	172682
Полтавська	30824	57632	178212
Рівненська	14875	22785	54343
Сумська	21261	28138	57441
Тернопільська	12289	15097	32783
Харківська	66358	86816	735772
Херсонська	17362	19234	58080
Хмельницька	17943	26764	78105
Черкаська	21399	26790	76127
Чернівецька	11167	13720	37293
Чернігівська	18701	29425	59024
м. Київ	56571	151036	1025952
м. Севастополь	5110	7627	15268

Введення в дію нових основних засобів, у фактичних цінах; млн грн

	2000	2005	2010
Україна	23726	70497	122572
Автономна Республіка Крим	646	1887	3522
Області			
Вінницька	460	1306	3028
Волинська	255	851	1683
Дніпропетровська	2093	5855	11917
Донецька	2976	7067	11690
Житомирська	316	1299	2464
Закарпатська	304	861	2069
Запорізька	1696	2208	3726
Івано-Франківська	511	1350	3699
Київська	1229	2799	8914
Кіровоградська	316	1400	1680
Луганська	876	2846	4242
Львівська	897	2974	7308
Миколаївська	509	2023	4126
Одеська	1207	4452	6612
Полтавська	1482	2956	6647
Рівненська	440	921	2332
Сумська	593	1244	2090
Тернопільська	199	618	1776
Харківська	1411	4903	6261
Херсонська	358	917	1317
Хмельницька	391	1043	1722
Черкаська	396	2328	1755
Чернівецька	118	534	1265
Чернігівська	477	1170	1570
м. Київ	3450	14225	18304
м. Севастополь	120	460	853

Ступінь зносу основних засобів, відсотків

	2000	2005	2010
Україна	43,7	49,0	74,9
Автономна Республіка Крим	41,8	47,9	69,4
Області			
Вінницька	45,4	56,0	97,1
Волинська	41,8	43,6	49,1
Дніпропетровська	47,4	56,7	78,7
Донецька	45,1	51,6	64,5
Житомирська	42,0	46,5	57,4
Закарпатська	41,3	42,6	74,3
Запорізька	43,5	54,3	72,6
Івано-Франківська	38,8	50,6	47,6
Київська	39,5	46,5	38,7
Кіровоградська	46,5	49,0	96,7
Луганська	46,6	47,9	55,9
Львівська	43,1	46,7	70,1
Миколаївська	42,9	46,2	74,3
Одеська	44,2	48,9	52,7
Полтавська	43,1	59,4	73,5
Рівненська	41,9	39,0	50,9
Сумська	43,6	52,6	63,8
Тернопільська	44,5	47,2	46,8
Харківська	45,6	45,0	88,7
Херсонська	48,0	54,2	67,3
Хмельницька	42,0	40,9	64,1
Черкаська	42,5	43,6	66,9
Чернівецька	39,9	47,8	37,7
Чернігівська	45,0	63,1	56,3
м. Київ	37,4	38,6	53,3
м. Севастополь	44,7	47,3	48,4

**Споживання окремих видів енергетичних матеріалів
та продуктів перероблення нафти, 2012 рік**

	Вугілля, тис. т	Брикети вугільні, тис. т	Газ природний, млн м ³	Бензин моторний, тис. т	Газойли (паливо дизельне), тис. т	Дрова для опалення, тис. м ³ щільних
Україна	73314,0	3,9	53364,2	4240,8	6310,1	324,6
Автономна Республіка Крим Області	131,8	–	1615,8	191,4	192,8	16,2
Вінницька	2348,9	0,1	1171,0	135,1	220,9	7,7
Волинська	62,5	–	642,4	64,6	151,8	4,2
Дніпропетровська	11981,0	0,4	5544,8	354,7	575,4	30,2
Донецька	30021,1	–	7083,0	292,1	461,5	61,0
Житомирська	22,9	–	894,7	90,9	150,9	0,3
Закарпатська	24,3	0,3	664,0	115,7	162,6	0,5
Запорізька	4709,1	0,4	1763,8	198,6	222,2	10,5
Івано- Франківська	4848,3	0,2	1652,5	92,2	215,7	3,1
Київська	2589,5	0,4	2566,1	284,6	352,7	5,6
Кіровоградська	120,4	0,8	693,7	85,9	150,3	5,3
Луганська	8885,0	0,9	3537,7	147,7	202,5	81,5
Львівська	1389,5	–	2305,8	204,5	346,5	0,9
Миколаївська	170,2	0,0	1197,1	102,8	194,3	1,9
Одеська	67,5	–	2484,2	265,2	305,1	64,7
Полтавська	36,1	–	3049,0	148,3	567,9	15,6
Рівненська	227,4	–	1222,9	72,7	152,6	0,1
Сумська	95,0	0,0	1238,5	78,9	111,5	0,4
Тернопільська	22,5	–	828,5	69,8	153,1	0,0
Харківська	3764,8	–	3333,8	207,5	272,4	3,5
Херсонська	40,6	–	562,8	112,7	152,7	2,3
Хмельницька	283,2	0,4	1002,0	102,4	175,8	1,7
Черкаська	473,9	0,0	2305,5	134,1	201,9	0,5
Чернівецька	29,5	0,0	496,8	66,7	104,9	0,1
Чернігівська	511,9	–	968,5	80,7	107,6	2,4
м. Київ	449,7	–	4347,7	503,8	373,2	1,2
м. Севастополь	7,5	–	191,5	37,3	31,2	3,1

Виробництво молока обробленого рідкого, тис. т

	2003	2005	2010	2012
Україна	645,2	863,6	801,4	909,5
Автономна Республіка Крим	10,3	8,4	10,6	7,7
Області				
Вінницька	179,4	291,2	259,9	319,2
Волинська	15,5	26,6	20,2	2,3
Дніпропетровська	44,2	47,7	62,2	54,9
Донецька	26,8	37,8	47,7	40,2
Житомирська	6,2	4,8	13,0	130,2
Закарпатська	2,9	3,3	–	–
Запорізька	10,7	11,1	20,6	32,2
Івано-Франківська	4,4	8,9	5,1	5,4
Київська	62,5	69,1	102,2	93,8
Кіровоградська	2	2	–	–
Луганська	24,6	55,6	9,6	12,7
Львівська	14,2	26,3	21,4	32,8
Миколаївська	13,7	15,7	9,2	13,6
Одеська	29,8	15,2	16,7	5,6
Полтавська	25,7	36,8	36,3	41,3
Рівненська	8,1	6,7	4,5	3,8
Сумська	24,6	32,7	19,3	7,2
Тернопільська	7,1	16,9	49,9	25,4
Харківська	37,4	35,1	35,3	31,9
Херсонська	4,3	11,2	10,9	6,5
Хмельницька	9,8	20,8	9,8	8,7
Черкаська	15,4	13,7	–	9,5
Чернівецька	2	2	–	–
Чернігівська	12,3	17,1	7,8	7,4
м. Київ	49,4	47,6	23,0	1
м. Севастополь	–	–	–	–

Виробництво сирів жирних, тис. т

	2003	2005	2010	2012
Україна	172,9	273,8	207,0	168,1
Автономна Республіка Крим	–	–	1,0	0,3
Області				
Вінницька	15,5	17,1	8,2	6,6
Волинська	6,4	8,5	–	–
Дніпропетровська	3,1	3,3	0,8	1,6
Донецька	1,3	1,6	1,1	1,4
Житомирська	9,8	23,6	4,2	6,6
Закарпатська	–	–	–	–
Запорізька	11,3	21,7	13,0	2,4
Івано-Франківська	3,4	4,8	4,5	0,4
Київська	1,8	3,6	1,2	1,8
Кіровоградська	1,1	13,5	1,4	0,5
Луганська	3,7	4,1	1,6	0,4
Львівська	2,6	3,9	0,6	0,5
Миколаївська	7,5	10,0	10,1	11,9
Одеська	2,2	2,7	2,0	1,1
Полтавська	22,0	38,6	42,8	35,3
Рівненська	5,0	11,3	15,3	14,7
Сумська	19,2	20,6	19,0	22,5
Тернопільська	4,9	5,4	6,1	4,7
Харківська	7,6	13,2	6,5	0,7
Херсонська	9,1	15,6	11,0	7,3
Хмельницька	9,2	11,5	14,5	8,5
Черкаська	13,8	19,2	22,4	22,7
Чернівецька	1,2	–	–	0,1
Чернігівська	9,0	12,9	16,5	14,4
м. Київ	1,7	3,3	–	–
м. Севастополь	–	–	–	–

Виробництво продуктів кисломолочних, тис. т

	2003	2005	2010	2012
Україна	427,1	498,8	478,8	488,6
Автономна Республіка Крим	10,4	11,4	7,8	5,5
Області				
Вінницька	13,7	16,1	6,5	7,0
Волинська	7,0	8,8	–	1,2
Дніпропетровська	62,0	60,9	62,8	52,8
Донецька	42,1	53,7	47,0	44,5
Житомирська	3,3	12,5	11,3	11,0
Закарпатська	1,4	1,3	–	–
Запорізька	6,3	8,8	13,9	7,1
Івано-Франківська	2,5	3,4	3,0	3,0
Київська	22,1	33,8	67,6	79,9
Кіровоградська	–	–	–	–
Луганська	5,0	5,8	8,2	7,2
Львівська	11,9	25,0	54,8	46,3
Миколаївська	25,6	24,4	18,6	23,3
Одеська	6,1	8,4	4,1	4,4
Полтавська	33,6	38,9	36,8	37,5
Рівненська	5,0	7,1	4,1	4,7
Сумська	5,1	8,2	5,1	5,2
Тернопільська	5,7	7,9	10,2	18,3
Харківська	66,6	64,2	41,4	50,8
Херсонська	4,8	16,1	33,2	39,6
Хмельницька	3,9	5,1	2,8	1,7
Черкаська	17,8	18,9	7,9	13,5
Чернівецька	–	–	–	–
Чернігівська	5,1	5,2	5,2	4,8
м. Київ	55,1	50,1	24,8	–
м. Севастополь	–	–	–	–

Виробництво виробів ковбасних, тис. т

	2003	2005	2010	2012
Україна	271,0	308,8	283,1	294,4
Автономна Республіка Крим	2,6	3,7	20,4	18,3
Області				
Вінницька	7,4	4,9	4,9	5,6
Волинська	13,4	13,9	14,8	15,9
Дніпропетровська	30,3	46,0	44,0	47,2
Донецька	59,2	67,7	37,6	45,7
Житомирська	3,1	4,2	8,4	10,1
Закарпатська	1,2	0,8	–	–
Запорізька	13,3	9,4	11,5	10,0
Івано-Франківська	2,4	3,2	2,4	1,9
Київська	17,9	23,7	10,1	7,9
Кіровоградська	11,2	14,6	18,8	21,1
Луганська	19,6	19,6	17,3	18,6
Львівська	3,3	3,6	5,1	5,2
Миколаївська	2,7	2,6	2,4	1,0
Одеська	7,0	8,6	7,7	7,3
Полтавська	16,4	20,3	32,7	38,5
Рівненська	2,4	3,0	2,9	1,3
Сумська	6,1	5,0	1,2	1,2
Тернопільська	7,0	1,2	1,2	1,0
Харківська	11,1	12,9	20,0	17,4
Херсонська	0,7	0,3	–	–
Хмельницька	5,5	6,0	6,0	6,4
Черкаська	6,3	5,1	2,2	2,0
Чернівецька	6,8	6,5	6,5	6,3
Чернігівська	3,1	3,1	1,6	1,2
м. Київ	10,6	16,4	1,4	0,9
м. Севастополь	0,7	2,5	–	–

Виробництво олії соняшникової нерафінованої, тис. т

	2003	2005	2010	2012
Україна	1256,9	1381,0	2990,4	3798,7
Автономна Республіка Крим	2,3	1,4	0,2	0,3
Області				
Вінницька	61,7	37,7	108,8	168,3
Волинська	0,0	0,0	–	1
Дніпропетровська	126,8	96,5	210,0	233,2
Донецька	293,5	296,6	387,7	387,8
Житомирська	0,3	0,1	0,0	0,3
Закарпатська	0,2	0,0	–	–
Запорізька	233,7	240,0	427,6	600,1
Івано-Франківська	–	–	–	–
Київська	0,7	51,0	125,8	119,5
Кіровоградська	109,5	160,2	353,7	519,5
Луганська	63,9	56,2	64,4	59,4
Львівська	0,3	–	–	–
Миколаївська	3,6	29,8	84,9	327,7
Одеська	99,1	128,1	375,8	482,5
Полтавська	78,9	88,4	187,9	215,4
Рівненська	–	–	–	–
Сумська	0,8	2,1	3,3	2,0
Тернопільська	–	–	0,2	–
Харківська	134,8	133,6	347,1	333,9
Херсонська	5,6	33,8	181,2	202,7
Хмельницька	0,1	0,1	0,1	0,2
Черкаська	4,4	4,5	73,8	78,7
Чернівецька	31,7	15,7	51,1	59,3
Чернігівська	4,6	3,4	6,6	7,3
м. Київ	–	–	–	–
м. Севастополь	–	–	–	–

Виробництво борошна, тис. т

	2003	2005	2010	2012
Україна	2826,5	2943,6	2632,1	2602,7
Автономна Республіка Крим	120,0	131,7	144,8	158,6
Області				
Вінницька	152,3	157,7	172,3	188,0
Волинська	74,8	72,3	40,9	33,3
Дніпропетровська	228,2	224,6	160,3	157,7
Донецька	282,6	336,1	262,2	262,3
Житомирська	40,7	25,2	–	–
Закарпатська	30,8	34,5	26,9	19,4
Запорізька	97,8	133,8	79,6	67,7
Івано-Франківська	27,3	36,0	53,6	66,4
Київська	113,7	165,5	129,7	109,5
Кіровоградська	64,5	79,6	34,6	53,1
Луганська	135,7	121,7	154,7	173,2
Львівська	124,6	108,8	56,5	66,0
Миколаївська	57,2	84,3	62,3	39,9
Одеська	152,7	147,7	109,5	96,0
Полтавська	83,4	87,7	81,2	73,1
Рівненська	58,5	54,4	56,7	44,3
Сумська	113,2	110,1	100,1	95,0
Тернопільська	86,6	74,2	67,0	59,3
Харківська	170,1	222,9	191,4	270,8
Херсонська	104,4	85,6	101,7	90,7
Хмельницька	97,6	87,1	96,7	78,0
Черкаська	91,3	97,4	156,4	142,5
Чернівецька	33,0	34,3	32,3	24,3
Чернігівська	57,5	76,9	44,7	33,5
м. Київ	223,6	147,6	–	–
м. Севастополь	4,5	5,7	–	–

Виробництво виробів хлібобулочних, тис. т

	2003	2005	2010	2012
Україна	2334,7	2263,7	1807,7	1679,3
Автономна Республіка Крим	87,7	80,9	61,4	59,1
Області				
Вінницька	87,3	88,4	66,3	57,1
Волинська	48,7	46,6	42,3	37,3
Дніпропетровська	199,4	242,8	186,7	177,0
Донецька	267,7	248,8	161,6	142,9
Житомирська	77,4	71,5	57,2	56,4
Закарпатська	20,9	18,2	13,6	13,9
Запорізька	92,3	81,7	74,8	71,1
Івано-Франківська	25,8	24,8	33,8	33,1
Київська	43,7	53,4	68,5	72,7
Кіровоградська	34,8	34,1	26,7	25,4
Луганська	119,6	106,8	74,4	66,0
Львівська	94,8	89,5	70,9	65,0
Миколаївська	54,7	51,9	36,8	33,5
Одеська	106,2	107,9	93,9	86,3
Полтавська	84,0	79,6	58,2	56,1
Рівненська	42,8	39,3	36,3	30,5
Сумська	81,0	75,2	61,2	54,2
Тернопільська	21,0	18,8	15,7	14,4
Харківська	126,6	134,4	131,3	110,1
Херсонська	56,1	49,0	34,4	34,9
Хмельницька	68,5	62,6	55,5	54,3
Черкаська	75,8	72,2	64,9	60,6
Чернівецька	26,0	27,0	29,4	27,4
Чернігівська	70,2	70,1	50,4	43,9
м. Київ	301,9	268,6	182,9	175,7
м. Севастополь	19,6	19,5	18,2	20,2

Виробництво цукру кристалічного, тис. т

	2003	2005	2010	2012
Україна	2485,5	2139,1	1804,7	2143,4
Автономна Республіка Крим	–	–	–	–
Області				
Вінницька	216,0	277,8	296,0	338,3
Волинська	223,2	198,7	222,2	93,2
Дніпропетровська	–	–	–	–
Донецька	109,5	71,4	–	–
Житомирська	–	–	–	–
Закарпатська	–	–	–	–
Запорізька	–	–	–	–
Івано-Франківська	–	–	–	–
Київська	194,1	227,1	162,5	201,5
Кіровоградська	60,2	64,3	–	69,6
Луганська	–	–	–	–
Львівська	60,0	–	–	–
Миколаївська	–	–	–	–
Одеська	340,3	–	–	–
Полтавська	144,2	107,9	–	–
Рівненська	122,8	203,9	239,9	406,6
Сумська	134,7	63,0	–	–
Тернопільська	241,5	183,1	147,7	208,9
Харківська	123,0	146,0	62,1	108,1
Херсонська	–	–	–	–
Хмельницька	106,7	129,9	164,3	233,2
Черкаська	141,6	152,0	147,2	139,9
Чернівецька	27,0	–	–	–
Чернігівська	58,2	84,5	–	–
м. Київ	–	–	–	–
м. Севастополь	–	–	–	–

Кількість підприємств за їх розмірами, 2012 рік, од.

	2003	2005	2010	2012
Україна	2485,5	2139,1	1804,7	2143,4
Автономна Республіка Крим	–	–	–	–
Області				
Вінницька	216,0	277,8	296,0	338,3
Волинська	223,2	198,7	222,2	93,2
Дніпропетровська	–	–	–	–
Донецька	109,5	71,4	–	–
Житомирська	–	–	–	–
Закарпатська	–	–	–	–
Запорізька	–	–	–	–
Івано-Франківська	–	–	–	–
Київська	194,1	227,1	162,5	201,5
Кіровоградська	60,2	64,3	–	69,6
Луганська	–	–	–	–
Львівська	60,0	–	–	–
Миколаївська	–	–	–	–
Одеська	340,3	–	–	–
Полтавська	144,2	107,9	–	–
Рівненська	122,8	203,9	239,9	406,6
Сумська	134,7	63,0	–	–
Тернопільська	241,5	183,1	147,7	208,9
Харківська	123,0	146,0	62,1	108,1
Херсонська	–	–	–	–
Хмельницька	106,7	129,9	164,3	233,2
Черкаська	141,6	152,0	147,2	139,9
Чернівецька	27,0	–	–	–
Чернігівська	58,2	84,5	–	–
м. Київ	–	–	–	–
м. Севастополь	–	–	–	–

Кількість діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання, 2012 рік, од.

	Усього	У тому числі					
		господарські товариства	приватні підприємства	виробничі кооперативи	фермерські господарства	державні підприємства	підприємства інших форм господарювання
Україна	55866	8121	4183	856	40732	294	1680
Автономна Республіка Крим	1992	328	158	92	1316	27	71
Області							
Вінницька	2584	422	207	42	1778	11	124
Волинська	1089	154	83	81	716	7	48
Дніпропетровська	4359	707	256	26	3274	20	76
Донецька	2079	318	86	10	1574	7	84
Житомирська	1316	278	176	28	780	6	48
Закарпатська	1698	102	25	7	1539	7	18
Запорізька	3020	385	201	36	2319	13	66
Івано-Франківська	784	101	72	27	567	3	14
Київська	2070	426	155	35	1368	25	61
Кіровоградська	3179	358	228	36	2509	7	41
Луганська	1741	200	152	10	1317	4	58
Львівська	1450	246	161	18	993	7	25
Миколаївська	4761	293	264	14	4041	12	137
Одеська	6533	474	289	115	5507	19	129
Полтавська	2445	360	177	30	1744	20	114
Рівненська	823	110	103	56	520	6	28
Сумська	1216	300	117	20	728	14	37
Тернопільська	1233	177	212	6	782	5	51
Харківська	1900	401	234	18	1174	22	51
Херсонська	3112	340	237	29	2412	13	81
Хмельницька	1853	282	120	41	1307	10	93
Черкаська	1856	425	158	12	1143	6	112
Чернівецька	1007	105	93	14	762	6	27
Чернігівська	1099	305	142	36	551	10	55
м. Київ	667	524	77	17	11	7	31
м. Севастополь	–	–	–	–	–	–	–

Капітальні інвестиції, у фактичних цінах; млн грн

	2010	2011	2012
Україна	89061	259932	293692
Автономна Республіка Крим	6927	16911	18332
Області			
Вінницька	3545	5081	5824
Волинська	1767	2577	3255
Дніпропетровська	16017	22116	22509
Донецька	14994	26802	31722
Житомирська	2011	2520	2893
Закарпатська	2205	3052	2736
Запорізька	7964	6677	7204
Івано-Франківська	4379	4256	5167
Київська	11331	17673	20367
Кіровоградська	2123	3993	4576
Луганська	5646	6980	8223
Львівська	8830	12114	11173
Миколаївська	4422	4298	4696
Одеська	9724	9347	14631
Полтавська	6289	7859	10218
Рівненська	1937	2566	2771
Сумська	2188	3022	2871
Тернопільська	2138	2524	3375
Харківська	8063	13035	14759
Херсонська	1891	2688	2436
Хмельницька	2948	3547	3489
Черкаська	2831	3225	3781
Чернівецька	1715	1794	2229
Чернігівська	1891	2397	2737
м. Київ	53726	71143	79614
м. Севастополь	1559	1735	2104

**Капітальні інвестиції у житлове будівництво,
у фактичних цінах; млн грн**

	2010	2011	2012
Україна	28736	29557	38549
Автономна Республіка Крим	2130	2202	3105
Області			
Вінницька	899	1031	1028
Волинська	557	589	889
Дніпропетровська	884	790	953
Донецька	897	1257	1715
Житомирська	454	403	461
Закарпатська	704	810	1059
Запорізька	413	182	775
Івано-Франківська	1381	1151	1490
Київська	3512	3258	4116
Кіровоградська	251	238	311
Луганська	335	281	431
Львівська	1582	1888	2316
Миколаївська	236	250	341
Одеська	1573	1887	2439
Полтавська	560	506	675
Рівненська	555	747	832
Сумська	530	513	641
Тернопільська	759	648	1116
Харківська	974	861	1579
Херсонська	429	318	386
Хмельницька	796	624	863
Черкаська	433	290	405
Чернівецька	785	723	1333
Чернігівська	408	448	625
м. Київ	5846	6889	7478
м. Севастополь	853	773	1187

**Прийняття в експлуатацію житла у міських поселеннях,
тис. м² загальної площі**

	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Україна	14024	6456	4329	6088	6304	7539
Автономна Республіка Крим	472	329	125	232	378	532
Області						
Вінницька	360	187	90	214	186	214
Волинська	267	128	81	114	94	170
Дніпропетровська	1455	431	381	302	181	222
Донецька	1415	548	308	285	253	302
Житомирська	342	177	84	126	109	119
Закарпатська	200	80	72	137	138	178
Запорізька	645	238	106	127	107	158
Івано-Франківська	260	185	157	227	322	299
Київська	622	433	197	352	488	457
Кіровоградська	357	169	59	84	64	92
Луганська	742	274	141	200	127	147
Львівська	683	255	248	344	404	455
Миколаївська	426	226	92	109	119	101
Одеська	608	313	215	356	419	529
Полтавська	497	234	123	161	179	127
Рівненська	248	118	56	92	107	127
Сумська	372	157	83	115	145	152
Тернопільська	209	126	126	200	188	268
Харківська	909	503	199	305	333	299
Херсонська	392	192	101	122	127	103
Хмельницька	352	194	117	233	277	299
Черкаська	369	195	82	121	123	98
Чернівецька	171	90	86	126	133	220
Чернігівська	372	170	81	141	103	139
м. Київ	1157	410	859	1201	1012	1503
м. Севастополь	122	94	60	62	188	229

**Прийняття в експлуатацію житла у сільській місцевості,
тис. м² загальної площі**

	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Україна	3423	2207	1229	1728	3035	3211
Автономна Республіка Крим	149	122	54	51	157	201
Області						
Вінницька	180	106	51	136	106	108
Волинська	93	72	45	41	81	134
Дніпропетровська	184	128	50	73	45	45
Донецька	90	43	36	44	40	44
Житомирська	218	105	34	66	92	55
Закарпатська	111	118	141	95	155	188
Запорізька	132	51	25	32	37	36
Івано-Франківська	148	82	60	105	278	234
Київська	228	201	140	283	696	710
Кіровоградська	74	47	19	24	34	38
Луганська	77	32	40	53	20	30
Львівська	205	164	124	155	238	277
Миколаївська	117	44	9	14	14	19
Одеська	183	88	53	94	221	241
Полтавська	198	ПО	46	49	67	50
Рівненська	147	101	51	53	100	112
Сумська	126	55	27	28	37	44
Тернопільська	82	61	23	45	100	141
Харківська	100	100	50	62	83	81
Херсонська	106	60	27	41	55	73
Хмельницька	118	102	51	54	85	60
Черкаська	140	82	27	40	64	33
Чернівецька	106	85	30	75	161	187
Чернігівська	109	43	14	12	57	52
м. Київ	–	–	–	–	–	–
м. Севастополь	2	5	2	3	12	18

**Прийняття в експлуатацію загальноосвітніх
навчальних закладів, учнівських місць**

	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Україна	163928	54193	15392	10586	7116	8532
Автономна Республіка Крим	7384	2120	–	1372	–	–
Області						
Вінницька	7371	1418	40	50	–	1296
Волинська	4750	2318	120	473	156	48
Дніпропетровська	12641	930	2828	–	–	1023
Донецька	10720	3095	484	50	–	–
Житомирська	3478	3229	720	374	–	220
Закарпатська	2854	354	732	–	830	300
Запорізька	5224	2036	–	–	–	–
Івано-Франківська	2525	287	1770	1288	712	232
Київська	7633	4276	540	50	225	–
Кіровоградська	3516	1240	–	–	–	115
Луганська	4797	2186	25	–	75	–
Львівська	5486	4119	1604	1059	276	520
Миколаївська	3785	650	360	–	492	117
Одеська	8366	1790	602	1206	–	1435
Полтавська	7620	2884	1276	–	–	–
Рівненська	3815	1341	–	366	1456	384
Сумська	5957	984	84	270		
Тернопільська	5114	458	150	–	360	212
Харківська	6989	3608	689	654	–	–
Херсонська	5480	1683	360	–	–	–
Хмельницька	5744	1931	1302	2080	694	834
Черкаська	5856	1102	–	–	860	–
Чернівецька	5840	836	180	1114	120	650
Чернігівська	7134	1468	260	–	–	546
м. Київ	12598	7850	1266	180	860	600
м. Севастополь	1251	–	–	–	–	–

Прийняття в експлуатацію лікарняних закладів, ліжок

	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Україна	6355	2472	784	853	1051	1082
Автономна Республіка Крим	240	–	–	–	–	–
Області						
Вінницька	25	170	–	–	70	–
Волинська	–	148	–	19	–	125
Дніпропетровська	480	808	–	–	–	89
Донецька	462	50	72	6	6	6
Житомирська	290	75	75	–	15	90
Закарпатська	–	60	–	–	–	–
Запорізька	162	102	–	201	–	–
Івано-Франківська	465	30	32	179	80	–
Київська	740	575	–	–	–	–
Кіровоградська	9	–	–	–	72	97
Луганська	260	120	–	40	–	9
Львівська	302	–	–	40	6	40
Миколаївська	150	10	–	40	–	–
Одеська	465	–	30	148	–	32
Полтавська	265	85	–	–	25	94
Рівненська	167	–	82	39	–	93
Сумська	110	–	–	38	–	–
Тернопільська	38	–	80	–	–	–
Харківська	–	–	130	–	49	31
Херсонська	150	30	–	–	60	21
Хмельницька	90	–	68	–	43	11
Черкаська	714	–	–	–	345	–
Чернівецька	110	–	–	73	–	184
Чернігівська	211	211	52	30	45	–
м. Київ	450	–	163	–	235	160
м. Севастополь	–	–	–	–	–	–

**Прийняття в експлуатацію амбулаторно-поліклінічних закладів,
відвідувань за зміну**

	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Україна	20412	9879	2283	4012	5271	4097
Автономна Республіка Крим	590	236	–	–	–	–
Області						
Вінницька	215	145	–	–	419	108
Волинська	650	625	13	124	16	136
Дніпропетровська	1055	550	500	–	320	280
Донецька	2020	885	–	140	–	65
Житомирська	860	378	450	–	–	270
Закарпатська	115	650	–	–	–	–
Запорізька	785	485	–	–	–	64
Івано-Франківська	574	50	30	10	70	245
Київська	1170	240	–	1580	600	130
Кіровоградська	260	20	25	–	–	265
Луганська	210	30	–	60	100	15
Львівська	680	2200	–	430	544	380
Миколаївська	308	375	–	40	36	233
Одеська	2921	40	–	36	1042	185
Полтавська	425	500	20	640	116	144
Рівненська	1995	110	75	215	106	179
Сумська	665	15	–	–	265	14
Тернопільська	190	75	–	–	55	193
Харківська	125	–	–	220	–	30
Херсонська	1490	95	–	100	90	300
Хмельницька	1004	610	22	125	266	131
Черкаська	575	90	–	45	384	12
Чернівецька	590	230	128	–	12	257
Чернігівська	210	765	20	17	30	6
м. Київ	730	480	1000	210	800	380
м. Севастополь	–	–	–	20	–	75

Оптовий товарооборот та оборот роздрібної торгівлі, млн грн

	Оптовий товарооборот			Оборот роздрібної торгівлі		
	2005	2010	2012	2005	2010	2012
Україна	492506,2	993695,8	1093290,8	174367	541548	812052
Автономна Республіка Крим	5291,6	13714,8	13046,4	7095	22129	35668
Області						
Вінницька	3068,0	8457,2	8909,8	4871	14712	22351
Волинська	12083,1	15810,2	13615,0	3498	10121	15885
Дніпропетровська	66225,4	98919,8	85859,6	13606	41779	60862
Донецька	67987,1	173920,2	207136,2	16287	55012	83951
Житомирська	4758,6	13616,4	5641,0	3620	11494	17384
Закарпатська	3840,9	6770,3	8799,4	4454	11250	17019
Запорізька	17734,8	25661,9	16864,3	8645	23441	34427
Івано-Франківська	4385,2	8616,9	7255,4	3939	13097	20575
Київська	15735,2	43988,9	61127,0	5293	20559	33561
Кіровоградська	3024,8	8409,7	12155,7	2856	9175	13730
Луганська	19470,4	22089,8	19004,8	7229	23035	36134
Львівська	16210,6	23915,6	41664,0	8796	25228	36233
Миколаївська	13588,9	21057,3	16639,4	3890	12724	19661
Одеська	21787,1	46337,3	42905,8	9564	32588	50590
Полтавська	8332,7	32607,6	11449,8	5151	14508	21699
Рівненська	5667,5	3729,2	4387,5	3238	9787	14763
Сумська	3027,9	5261,3	4977,9	3654	9948	15364
Тернопільська	1546,6	4944,0	19434,4	2698	9096	12952
Харківська	25983,0	46662,4	51375,8	13402	38848	56252
Херсонська	5137,3	10473,0	7217,5	3684	11393	16520
Хмельницька	7955,9	5009,4	6111,7	4132	12515	17948
Черкаська	4334,8	9841,5	13022,5	4022	12978	19086
Чернівецька	2013,8	2529,6	3174,2	2532	8025	11068
Чернігівська	2505,8	5926,9	7070,9	3108	10064	14569
м. Київ	148249,2	324179,1	400773,2	23288	72084	104442
м. Севастополь	2560,1	11245,5	3671,5	1815	5958	9358

Діяльність підприємств сфери послуг, млн грн

	2002	2005	2010	2012
Україна	46971,0	95832,3	256406,0	329175,2
Автономна Республіка Крим	2341,0	4342,9	8336,3	9702,1
Області				
Вінницька	800,4	1276,2	4000,1	4770,9
Волинська	398,9	949,0	2108,3	2740,3
Дніпропетровська	2972,6	5059,1	13782,1	18974,3
Донецька	3121,6	7256,4	15776,9	21315,5
Житомирська	397,2	755,5	2400,4	2895,5
Закарпатська	493,7	924,3	2277,2	2780,6
Запорізька	1177,3	2265,3	4989,0	6324,2
Івано-Франківська	688,5	917,5	2339,8	2731,1
Київська	821,5	1992,1	7879,2	9353,6
Кіровоградська	662,8	1253,7	2877,2	3742,7
Луганська	1074,3	2039,8	3592,7	5227,5
Львівська	2789,1	5280,3	11357,8	14572,7
Миколаївська	1051,8	1638,4	5711,4	7118,0
Одеська	5320,7	9085,1	22220,5	26449,0
Полтавська	738,2	1407,6	2988,2	4175,4
Рівненська	601,5	1091,7	2578,9	2969,4
Сумська	458,9	957,3	1795,9	2484,5
Тернопільська	324,0	609,2	1420,3	2028,6
Харківська	2168,5	4724,2	9919,6	13402,9
Херсонська	768,1	1380,5	2569,2	3324,8
Хмельницька	457,8	739,0	1755,4	2372,4
Черкаська	661,4	1038,3	3285,5	4835,4
Чернівецька	391,7	641,7	1270,4	1582,3
Чернігівська	418,2	862,9	2363,1	2924,1
м. Київ	–	–	–	–
м. Севастополь	–	–	–	–

Економічна активність населення, у віці 15-70 років

	2000		2005		2010		2012	
	тис. осіб	відсотків до населення у віці 15-70 років	тис. осіб	відсотків до населення у віці 15-70 років	тис. осіб	відсотків до населення у віці 15-70 років	тис. осіб	відсотків до населення у віці 15-70 років
Україна	22830,8	63,2	22280,8	62,2	22051,6	63,7	22011,5	64,6
Автономна Республіка Крим	989,8	61,2	958,7	62,2	964,7	64,5	970,3	65,9
Області								
Вінницька	919,1	72,1	775,4	61,8	771,2	63,9	768,4	64,6
Волинська	540,0	72,0	471,8	63,1	474,1	63,6	481,8	64,5
Дніпропетровська	1735,8	63,7	1665,7	61,8	1659,6	64,9	1637,0	65,7
Донецька	2383,5	63,8	2265,1	62,6	2166,6	63,7	2157,2	65,2
Житомирська	624,8	61,9	632,5	64,2	621,1	65,9	609,2	65,6
Закарпатська	569,6	62,9	592,3	64,5	582,2	63,1	581,4	63,0
Запорізька	924,4	62,7	908,3	62,4	892,6	64,3	882,6	65,2
Івано-Франківська	653,3	64,6	572,8	56,5	577,8	57,0	595,4	58,7
Київська	847,2	62,8	846,9	62,8	817,6	63,2	808,3	63,2
Кіровоградська	511,1	61,5	501,5	61,9	473,5	62,4	473,7	64,0
Луганська	1135,3	57,5	1143,2	60,1	1094,1	61,6	1077,1	62,5
Львівська	1249,5	65,2	1167,0	61,2	1190,0	62,9	1189,0	63,2
Миколаївська	586,4	61,8	595,0	63,2	586,1	64,5	579,3	65,0
Одеська	1151,3	62,1	1086,4	58,7	1112,5	61,3	1126,0	62,8
Полтавська	748,2	62,5	744,5	62,9	714,0	63,4	713,9	64,8
Рівненська	491,7	59,2	511,1	61,2	532,0	64,0	545,8	65,6
Сумська	603,5	62,6	591,2	63,0	556,2	62,7	568,6	65,5
Тернопільська	475,1	58,1	467,4	57,9	482,1	60,6	487,4	61,6
Харківська	1463,5	65,9	1388,8	62,5	1365,2	63,9	1373,6	65,7
Херсонська	556,4	62,8	548,9	63,1	534,9	64,4	523,4	64,3
Хмельницька	652,7	63,0	641,9	63,4	635,5	64,7	625,0	64,6
Черкаська	605,9	59,3	641,6	63,2	627,3	64,9	618,5	65,3
Чернівецька	354,0	53,6	401,2	60,4	418,0	62,7	420,7	63,0
Чернігівська	586,9	64,8	562,3	64,9	536,2	66,2	527,1	66,7
м. Київ	1333,3	66,2	1412,6	66,2	1473,7	67,5	1480,8	68,2
м. Севастополь	138,5	64,1	186,7	62,7	192,8	66,0	190,0	66,1

Середньорічна кількість найманих працівників, тис. осіб

	1995	2000	2005	2010	2012
Україна	18252	13678	11388	10758	10589
Автономна Республіка Крим	683	509	408	411	384
Області					
Вінницька	697	531	377	330	314
Волинська	372	284	222	200	193
Дніпропетровська	1449	1111	1017	930	943
Донецька	1954	1477	1290	1156	1148
Житомирська	536	400	303	255	248
Закарпатська	343	257	205	201	190
Запорізька	779	595	499	466	448
Івано-Франківська	433	318	241	225	219
Київська	643	469	391	383	384
Кіровоградська	451	317	237	210	204
Луганська	1008	712	604	547	527
Львівська	923	691	581	555	536
Миколаївська	500	359	288	243	236
Одеська	836	631	536	533	510
Полтавська	673	513	417	368	372
Рівненська	412	308	242	214	209
Сумська	549	401	308	258	250
Тернопільська	421	306	206	183	175
Харківська	1101	825	709	664	667
Херсонська	473	329	231	202	193
Хмельницька	566	427	298	251	243
Черкаська	566	424	308	272	262
Чернівецька	280	198	150	140	132
Чернігівська	500	358	278	237	220
м. Київ	991	846	965	1238	1300
м. Севастополь	113	84	77	86	82

Наявні доходи населення, млн грн

	2010		2011		2012	
	усього	у розрахунку на одну особу, грн	усього	у розрахунку на одну особу, грн	усього	у розрахунку на одну особу, грн
Україна	847949	18485,6	988983	21637,9	1091100	23931,1
Автономна Республіка Крим	30409	15480,0	35793	18231,0	38139	19418,1
Області						
Вінницька	26364	16018,0	31265	19090,8	33944	20816,9
Волинська	14840	14311,9	17289	16657,7	18974	18256,5
Дніпропетровська	69394	20739,4	80888	24302,4	90369	27268,9
Донецька	94860	21317,3	109968	24890,3	120889	27541,7
Житомирська	20231	15775,9	23884	18716,4	26361	20740,4
Закарпатська	15825	12699,6	18738	15002,4	19822	15824,7
Запорізька	36530	20221,4	42550	23684,9	46290	25882,0
Івано-Франківська	20716	15009,4	24471	17732,6	26094	18895,0
Київська	33558	19513,9	38703	22520,1	45004	26153,0
Кіровоградська	15632	15417,7	18151	18039,2	19718	19741,7
Луганська	41080	17850,0	47648	20879,9	51852	22896,8
Львівська	42064	16513,8	48833	19204,4	53816	21180,7
Миколаївська	20161	16993,4	23664	20040,7	25865	21997,8
Одеська	38896	16275,2	45704	19135,0	50392	21069,5
Полтавська	26873	17990,9	31010	20917,4	33567	22795,9
Рівненська	16855	14629,8	19984	17326,2	22340	19331,9
Сумська	19692	16875,5	22667	19592,9	24141	21032,4
Тернопільська	15020	13824,2	17697	16351,3	18774	17401,1
Харківська	50962	18450,5	59886	21787,8	65102	23731,3
Херсонська	16233	14881,7	19169	17654,3	20716	19167,3
Хмельницька	20995	15781,0	24800	18738,2	26753	20312,0
Черкаська	20347	15769,2	23379	18246,3	25332	19897,9
Чернівецька	12211	13503,3	14470	15992,5	15158	16727,0
Чернігівська	18354	16625,0	21283	19465,0	23038	21268,5
м. Київ	103347	37012,7	119500	42576,7	140495	49651,9
м. Севастополь	6500	17078,3	7589	19918,6	8155	21331,4

Витрати населення, млн грн

	2010		2011		2012	
	усього	у розрахунку на одну особу, грн	усього	у розрахунку на одну особу, грн	усього	у розрахунку на одну особу, грн
Україна	939308	20477,3	1143630	25021,4	1302637	28570,8
Автономна Республіка Крим	37517	19098,5	46054	23457,4	53310	27015,9
Області						
Вінницька	27011	16411,1	32700	19967,0	36949	22538,3
Волинська	17001	16396,0	21054	20285,2	24089	23078,0
Дніпропетровська	69969	20911,2	86445	25971,9	96880	28949,9
Донецька	88747	19943,6	108271	24506,2	123140	27716,5
Житомирська	20394	15903,0	25491	19975,7	29272	22909,5
Закарпатська	18477	14827,9	22276	17835,1	25473	20263,5
Запорізька	37439	20724,6	46648	25966,0	52886	29317,9
Івано-Франківська	21879	15852,1	27221	19725,4	31720	22866,8
Київська	34187	19879,6	42503	24731,2	47152	27684,8
Кіровоградська	16157	15935,5	19941	19818,1	22642	22532,0
Луганська	37278	16198,0	46388	20327,8	52601	23065,0
Львівська	45017	17673,1	55882	21976,6	63689	24895,7
Миколаївська	21568	18179,4	26203	22190,9	29624	25023,0
Одеська	55519	23230,7	68738	28778,7	77968	32369,4
Полтавська	26319	17620,0	31783	21438,8	35965	24222,8
Рівненська	18310	15892,7	22962	19908,1	26163	22513,8
Сумська	18181	15580,6	22468	19420,9	25556	22121,4
Тернопільська	15659	14412,3	19742	18240,8	22804	21031,6
Харківська	64711	23428,2	79520	28931,1	90511	32788,2
Херсонська	17930	16437,5	21883	20153,8	24923	22927,5
Хмельницька	21732	16334,9	26530	20045,3	30369	22927,6
Черкаська	22213	17215,4	27463	21433,7	31439	24540,9
Чернівецька	14132	15627,6	17396	19226,3	20086	22056,9
Чернігівська	17757	16084,2	22039	20156,4	25115	23041,0
м. Київ	144890	51891,0	164898	58751,6	189497	66224,6
м. Севастополь	9314	24471,9	11131	29215,2	12814	32788,4

Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн

	1995	2000	2005	2010	2012
Україна	73	230	806	2239	3026
Автономна Республіка Крим	70	225	730	1991	2654
Області					
Вінницька	58	159	597	1782	2432
Волинська	53	150	591	1692	2339
Дніпропетровська	91	273	913	2369	3138
Донецька	97	292	962	2549	3496
Житомирська	61	164	602	1785	2369
Закарпатська	50	172	665	1846	2351
Запорізька	84	289	860	2187	2927
Івано-Франківська	65	188	718	1927	2539
Київська	78	241	811	2295	3157
Кіровоградська	58	170	624	1815	2428
Луганська	82	232	805	2271	3090
Львівська	62	196	713	1941	2578
Миколаївська	68	227	744	2122	2822
Одеська	66	236	768	2046	2700
Полтавська	76	220	758	2102	2850
Рівненська	61	173	685	1960	2575
Сумська	66	194	663	1866	2503
Тернопільська	53	135	553	1659	2185
Харківська	72	230	759	2060	2753
Херсонська	59	173	625	1733	2269
Хмельницька	55	156	584	1786	2425
Черкаська	63	175	642	1835	2508
Чернівецька	55	157	621	1772	2329
Чернігівська	57	177	602	1711	2308
м. Київ	100	405	1314	3431	4607
м. Севастополь	83	251	803	2167	2891

**Заборгованість із виплати заробітної плати,
на початок року, млн грн**

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Україна	668,7	1188,7	1473,3	1218,1	977,4	893,7
Автономна Республіка Крим	44,6	55,5	74,5	70,8	54,4	58,2
Області						
Вінницька	19,9	27,5	27,2	18,5	15,7	14,0
Волинська	2,6	10,2	17,8	13,7	6,4	5,2
Дніпропетровська	33,0	68,1	86,6	23,2	14,8	10,4
Донецька	169,0	263,6	266,2	233,5	200,3	172,9
Житомирська	14,5	34,8	50,8	25,3	11,5	13,9
Закарпатська	4,2	9,2	13,2	13,0	13,5	10,6
Запорізька	23,9	44,9	58,2	52,2	48,7	51,8
Івано-Франківська	4,3	7,2	9,2	8,0	8,1	8,9
Київська	17,8	28,2	35,6	24,4	10,6	1,4
Кіровоградська	33,4	34,6	52,3	59,8	47,9	39,7
Луганська	77,8	92,5	132,3	110,1	92,9	69,2
Львівська	22,6	59,9	83,2	64,1	56,6	58,3
Миколаївська	14,8	23,8	37,8	56,7	53,1	37,3
Одеська	27,7	45,2	43,4	26,7	20,0	16,1
Полтавська	8,7	23,6	34,9	26,3	20,0	15,4
Рівненська	6,9	11,3	15,9	8,3	2,5	1,4
Сумська	16,9	31,2	50,1	45,0	51,2	58,9
Тернопільська	14,4	11,5	13,4	8,3	7,8	7,0
Харківська	55,5	111,7	119,5	127,9	90,1	88,7
Херсонська	8,6	20,7	22,3	17,2	22,3	17,4
Хмельницька	16,4	19,2	23,0	18,7	17,2	14,8
Черкаська	15,3	26,5	26,9	19,2	11,3	16,1
Чернівецька	2,7	5,4	5,7	3,1	0,2	0,1
Чернігівська	6,3	21,0	24,9	21,4	20,0	19,9
м. Київ	6,6	97,4	140,4	114,4	72,5	80,7
м. Севастополь	0,4	4,0	8,0	8,3	7,8	5,4

Територія та земельний фонд України, 2012 р.

	Територія, тис. км ²	Площа сільськогоспо дарських угідь у володінні та користуванні усіх категорій господарств, тис. га	Площа ріллі у володінні та користуванні усіх категорій господарств, тис. га	Уся посівна площа, тис. га
Україна	603,5	36480,6	31035,7	27801,3
Автономна Республіка Крим	26,1	1498,9	1200,1	779,8
Області				
Вінницька				
Волинська	26,5	1828,8	1660,3	1613,2
Дніпропетровська	20,1	831,0	607,9	522,0
Донецька	31,9	2194,8	2079,2	1901,3
Житомирська	26,5	1780,4	1562,5	1421,9
Закарпатська	29,8	1290,2	1046,2	795,9
Запорізька	12,8	401,3	192,9	191,7
Ів.-Франківська	27,2	2133,0	1886,0	1589,8
Київська	13,9	493,3	375,8	357,8
Кіровоградська	28,1	1513,7	1280,3	1153,5
Луганська	24,6	1785,7	1727,5	1650,7
Львівська	26,7	1704,3	1230,1	1012,5
Миколаївська	21,8	1025,1	720,6	596,9
Одеська	24,6	1785,9	1644,0	1484,8
Полтавська	33,3	2206,9	1959,0	1783,3
Рівненська	28,8	1863,3	1721,8	1710,7
Сумська	20,1	822,0	623,0	528,9
Тернопільська	23,8	1449,5	1157,2	1092,8
Харківська	13,8	959,9	823,5	797,5
Херсонська	31,4	2189,2	1838,9	1726,0
Хмельницька	28,5	1765,0	1648,0	1324,1
Черкаська	20,6	1469,9	1197,4	1111,5
Чернівецька	20,9	1312,1	1237,6	1205,4

**Характеристика екологічного стану землекористування
в розрізі регіонів України**

Регіон	Розораність сільськогосподарських угідь, %	Коефіцієнт екологічної стабільності землекористування	Екологічна стабільність	Коефіцієнт антропогенної навантаженості
Україна	53,9	0,41	Стабільно нестійка	3,42
Автономна Республіка Крим	48,7	0,39	Стабільно нестійка	3,40
Області				
Вінницька	65,1	0,33	Стабільно нестійка	3,61
Волинська	33,4	0,59	Середньо стабільна	3,00
Дніпропетровська	66,6	0,28	Нестабільна	3,71
Донецька	62,3	0,29	Нестабільна	3,70
Житомирська	37,1	0,50	Середньо стабільна	3,03
Закарпатська	15,7	0,74	Стабільна	2,68
Запорізька	70,0	0,28	Нестабільна	3,71
Івано-Франківська	28,2	0,60	Середньо стабільна	2,91
Київська	48,2	0,47	Стабільно нестійка	3,33
Кіровоградська	71,7	0,29	Нестабільна	3,72
Луганська	48,0	0,36	Стабільно нестійка	3,40
Львівська	36,4	0,55	Середньо стабільна	3,15
Миколаївська	69,1	0,28	Нестабільна	3,70
Одеська	62,3	0,33	Нестабільна	3,60
Полтавська	61,6	0,35	Стабільно нестійка	3,56
Рівненська	32,8	0,59	Середньо стабільна	2,93
Сумська	51,5	0,40	Стабільно нестійка	3,40
Тернопільська	61,8	0,35	Стабільно нестійка	3,58
Харківська	61,4	0,34	Стабільно нестійка	3,57
Херсонська	62,4	0,34	Стабільно нестійка	3,48
Хмельницька	60,7	0,35	Стабільно нестійка	3,56
Черкаська	60,8	0,38	Стабільно нестійка	3,49
Чернівецька	40,9	0,54	Середньо стабільна	3,22
Чернігівська	44,3	0,47	Стабільно нестійка	3,24

Характеристика сільськогосподарських угідь за еродованістю

	Зазнали водної ерозії (змиті), тис. га			
	разом	у тому числі		
		слабко	середньо	сильно
Україна	13284,2	8833,7	3218,1	1232,4
Автономна Республіка Крим	247,2	181,3	52,8	13,1
Області				
Вінницька	743,8	570,6	135,1	38,1
Волинська	105,2	59,0	32,0	14,2
Дніпропетровська	1000,8	792,7	163,0	45,1
Донецька	1355,9	810,8	366,6	178,5
Житомирська	63,6	39,3	16,7	7,6
Закарпатська	37,6	25,1	9,0	3,5
Запорізька	799,0	378,8	238,8	181,4
Івано-Франківська	135,9	72,1	42,7	21,1
Київська	173,9	98,5	38,4	37,0
Кіровоградська	1029,1	701,7	250,1	77,3
Луганська	1215,3	960,8	207,8	46,7
Львівська	300,6	168,9	92,1	39,6
Миколаївська	938,3	569,4	294,1	74,8
Одеська	1241,1	807,6	314,6	118,9
Полтавська	355,6	267,3	67,2	21,1
Рівненська	159,6	70,2	44,2	45,2
Сумська	305,1	241,2	54,8	9,1
Тернопільська	391,2	235,1	111,6	44,5
Харківська	1121,4	853,1	217,3	51,0
Херсонська	264,3	180,1	60,3	23,9
Хмельницька	664,2	380,7	244,7	38,8
Черкаська	361,9	219,4	87,0	55,5
Чернівецька	200,3	103,5	57,2	39,6
Чернігівська	65,3	41,7	16,9	6,7
м. Київ	0,4	0,2	0,2	–
м. Севастополь	7,6	4,6	2,9	0,1

Забір води з природних водних об'єктів за роками, млн м³*

	1990	2000	2005	2010	2012
Україна	35615	18282	15083	14846	14651
Автономна Республіка Крим	3734	1926	1539	1547	1625
Області					
Вінницька	1902	711	143	125	132
Волинська	204	132	86	94	93
Дніпропетровська	4458	2081	1954	1667	1684
Донецька	4051	2446	2223	2111	2093
Житомирська	301	132	125	203	208
Закарпатська	157	80	59	42	39
Запорізька	4699	1815	1115	1132	1211
Івано-Франківська	304	131	118	97	107
Київська	2132	1278	937	1036	1170
Кіровоградська	407	152	117	123	200
Луганська	1606	757	601	482	491
Львівська	564	312	256	250	245
Миколаївська	1124	378	273	217	268
Одеська	2598	2180	1851	2189	1263
Полтавська	485	295	253	243	248
Рівненська	280	144	186	191	207
Сумська	286	127	122	114	120
Тернопільська	185	72	79	73	87
Харківська	736	403	357	338	376
Херсонська	2723	1161	1000	1103	1392
Хмельницька	366	193	141	164	159
Черкаська	579	234	291	286	259
Чернівецька	119	64	78	79	83
Чернігівська	294	135	160	157	173
м. Київ	1146	874	938	699	658
м. Севастополь	175	69	81	84	60

*Включаючи морську воду, з підземних джерел та шахтово-рудникові води.

Забір води з підземних джерел за роками, м³

	1990	2000	2005	2010	2012
Україна	5200	2987	2449	2023	1961
Автономна Республіка Крим	235	147	108	87	80
Області					
Вінницька	112	34	23	20	20
Волинська	124	68	62	54	51
Дніпропетровська	208	164	163	155	145
Донецька	672	528	489	387	378
Житомирська	105	39	29	20	17
Закарпатська	89	57	38	24	22
Запорізька	147	60	58	52	50
Івано-Франківська	77	17	10	8	7
Київська	152	69	52	48	49
Кіровоградська	149	51	34	23	22
Луганська	913	562	461	358	364
Львівська	373	260	191	179	168
Миколаївська	61	18	19	14	14
Одеська	120	42	36	34	32
Полтавська	182	109	94	80	77
Рівненська	121	71	55	45	44
Сумська	155	87	61	49	48
Тернопільська	101	49	35	27	26
Харківська	177	83	64	46	41
Херсонська	318	116	81	63	73
Хмельницька	129	92	55	50	47
Черкаська	131	63	49	58	51
Чернівецька	38	22	25	22	22
Чернігівська	153	75	67	56	50
м. Київ	135	89	76	50	48
м. Севастополь	23	15	14	14	15

Стан запасів і використання підземних вод в Україні за 2012 рік

	Питні та технічні підземні води, тис. м ³ / добу				Мінеральні підземні води** м ³ / добу		
	Прогнозні запаси	Кіль- кість ділянок	Запаси за кат. А+В+С ₁	Видо- буток	Кіль- кість ділянок	Запаси за категоріями А+В+С ₁	Видо- буток
Україна	61689,2	1183	15259	2218	298	88802	7474,8
Автономна Республіка Крим Області	1300,8	88	945,6	182,0	16	20838,5	724,8
Вінницька	885,5	51	138,7	12,7	17	4981,0	808,3
Волинська	2586,3	21	329,0	77,5	3	670,0	2,4
Дніпропетровська	1092,6	27	657,5	14,5	17	3119,4	308,7
Донецька	2464,0	110	997,0	126,0	16	7909,3	86,9
Житомирська	628,6	37	207,1	11,1	5	963,0	43,3
Закарпатська	1081,6	22	345,0	26,4	34	4224,0	811,2
Запорізька	1550,7	33	299,5	45,6	9	5612,0	310,9
Ів.-Франківська	754,4	29	287,7	8,0	12	901,4	111,1
Київська	4215,3	92	970,3	55,3	6	2637,0	10,2
Кіровоградська	404,6	38	225,7	13,2	3	483,0	24,8
Луганська	4790,0	93	1879,4	405,3	11	2597,2	15,9
Львівська	3644,1	81	1256,7	333,6	37	5174,4	2060,0
Миколаївська	441,6	13	85,4	6,5	8	1915,0	59,8
Одеська	736,7	40	486,9	31,4	21	7052,0	81,5
Полтавська	4288,9	59	815,1	106,5	19	4911,0	475,5
Рівненська	3602,5	36	429,3	71,8	7	1836,0	47,2
Сумська	3432,2	38	611,6	89,8	2	300,0	8,3
Тернопільська	2206,0	22	291,7	51,7	7	2748,0	46,1
Харківська	4109,8	68	1004,5	39,2	3	1365,0	789,9
Херсонська	4970,8	34	786,1	116,1	5	687,4	150,0
Хмельницька	1963,7	49	442,1	100,5	14	3766,0	51,8
Черкаська	1806,5	41	295,3	23,0	7	1157,0	38,9
Чернівецька	405,3	13	173,8	30,2	12	888,4	45,6
Чернігівська	8326,7	29	521,0	79,0	3	426,0	77,2
м. Київ	...	13	698,6	133,4	4	1639,6	284,5
м. Севастополь	...	6	78,4	27,7	–	–	–

**Виллов риби та добування інших водних живих ресурсів
за регіонами, т**

	1995	2000	2005	2010	2012
Україна	400191	350087	265585	218681	203926
Автономна Республіка Крим	102478	126698	34269	15207	13235
Області					
Вінницька	3245	1824	1817	1926	2403
Волинська	743	261	401	423	512
Дніпропетровська	4052	2717	1997	1794	2214
Донецька	7353	7777	10811	9887	6866
Житомирська	1630	911	833	534	605
Закарпатська	685	281	388	377	530
Запорізька	5028	3722	9668	11926	10177
Івано-Франківська	1169	357	551	507	595
Київська	4275	2002	1393	1999	2370
Кіровоградська	889	1363	1128	1553	1298
Луганська	1072	1196	370	513	485
Львівська	2367	1312	1575	1287	1123
Миколаївська	5062	2944	761	3000	2883
Одеська	68120	31512	23258	19527	10318
Полтавська	4698	3288	2163	1379	1303
Рівненська	927	504	601	486	458
Сумська	2860	1925	2329	2112	2192
Тернопільська	740	286	408	745	713
Харківська	1464	1025	987	1131	1128
Херсонська	5372	5816	6840	4801	5848
Хмельницька	1479	700	746	176	443
Черкаська	5415	5175	4448	5254	5519
Чернівецька	450	522	464	487	612
Чернігівська	791	397	707	1148	1102
м. Київ	–	2240	–	19193	15360
м. Севастополь	167827	143332	156672	111309	113634

Потужність очисних споруд за роками, млн м³

	1990	2000	2005	2010	2012
Україна	8131	7992	7688	7425	7577
Автономна Республіка Крим	392	397	389	291	288
Області					
Вінницька	96	89	103	97	103
Волинська	83	82	77	78	78
Дніпропетровська	1089	1033	1040	983	954
Донецька	1449	1503	1524	1511	1539
Житомирська	117	99	109	104	106
Закарпатська	53	48	65	42	43
Запорізька	437	388	366	410	407
Івано-Франківська	118	134	131	132	132
Київська	170	173	169	164	169
Кіровоградська	233	195	195	69	83
Луганська	749	657	653	636	722
Львівська	386	386	326	330	332
Миколаївська	108	121	120	117	114
Одеська	315	266	278	279	280
Полтавська	135	151	153	148	147
Рівненська	122	133	118	122	122
Сумська	110	165	133	139	139
Тернопільська	69	62	55	51	51
Харківська	646	641	517	512	503
Херсонська	150	135	99	99	101
Хмельницька	118	122	97	98	102
Черкаська	200	155	180	144	165
Чернівецька	66	66	63	63	99
Чернігівська	72	60	66	74	66
м. Київ	587	659	658	658	658
м. Севастополь	61	72	4	74	74

**Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від
стаціонарних та мобільних джерел забруднення, тис. т**

	1990	2000	2005	2010	2012
Україна	15549,4	5908,6	6615,6	6678,0	6821,1
Автономна Республіка Крим	51,1	23,4	125,3	141,4	137,8
Області					
Вінницька	428,7	145,6	180,4	185,1	182,7
Волинська	168,4	35,2	50,4	57,2	50,4
Дніпропетровська	2528,4	939,5	1165,3	1140,5	1173,1
Донецька	3090,1	1795,3	1862,9	1589,9	1714,7
Житомирська	277,2	61,8	72,5	87,5	85,7
Закарпатська	144,5	40,7	50,7	87,1	72,1
Запорізька	887,1	333,3	383,4	326,1	316,0
Івано-Франківська	549,5	184,8	252,2	224,9	249,1
Київська	509,1	167,5	170,0	269,0	308,1
Кіровоградська	338,0	80,4	70,3	72,2	73,8
Луганська	1170,5	529,2	593,6	599,2	529,5
Львівська	567,3	192,9	187,6	246,3	253,9
Миколаївська	300,3	54,2	71,4	83,2	87,1
Одеська	426,1	113,5	141,1	181,2	169,0
Полтавська	500,5	151,9	161,1	172,7	178,9
Рівненська	204,9	49,7	60,9	56,2	60,4
Сумська	297,4	81,1	78,1	88,9	80,1
Тернопільська	220,2	43,3	47,7	63,9	65,0
Харківська	674,5	268,6	301,6	281,4	319,4
Херсонська	263,8	64,3	62,6	74,2	73,6
Хмельницька	308,6	70,0	52,5	83,8	79,7
Черкаська	342,9	93,1	95,5	138,6	146,4
Чернівецька	133,2	35,1	33,6	44,6	41,1
Чернігівська	256,3	64,2	83,4	96,7	93,6
м. Київ	273,0	170,4	220,5	265,3	259,2
м. Севастополь	37,8	19,6	25,8	20,9	20,7

Викиди забруднюючих речовин в атмосферу від використання окремих видів палива за регіонами, 2012 р.

	Обсяги викидів, тис. т	У тому числі від використання			Частка викидів забруднюючих речовин від використання бензину у загальних обсягах викидів, %
		бензи-ну	газойлів (дизельного палива)	зрідженого та стисненого газу	
Україна	2485,8	1646,2	592,5	234,1	66,2
Автономна Республіка Крим	105,1	77,7	18,5	8,8	73,9
Області					
Вінницька	81,4	53,7	20,8	6,9	66,0
Волинська	43,1	24,4	15,5	3,2	56,6
Дніпропетровська	211,1	138,8	58,8	13,2	65,8
Донецька	199,9	121,0	45,3	33,4	60,5
Житомирська	67,2	41,0	15,6	10,6	61,0
Закарпатська	64,0	43,5	16,2	4,3	68,0
Запорізька	108,4	77,1	21,4	9,7	71,1
Івано-Франківська	52,4	36,2	13,0	3,2	69,1
Київська	178,7	117,9	34,6	18,9	66,0
Кіровоградська	57,0	34,9	14,6	7,5	61,2
Луганська	81,9	59,1	16,9	6,0	72,2
Львівська	123,2	79,3	36,7	7,2	64,4
Миколаївська	62,0	38,9	18,2	4,8	62,7
Одеська	140,8	102,0	32,3	5,8	72,4
Полтавська	111,0	57,7	37,8	15,5	52,0
Рівненська	45,5	26,2	15,8	3,6	57,6
Сумська	49,9	30,9	10,4	8,7	61,9
Тернопільська	44,1	26,4	13,2	4,4	59,9
Харківська	121,8	80,3	26,5	14,9	65,9
Херсонська	67,2	45,0	15,7	6,5	67,0
Хмельницька	63,3	40,5	16,4	6,4	64,0
Черкаська	77,0	50,1	19,3	7,6	65,1
Чернівецька	38,2	25,7	10,5	2,0	67,3
Чернігівська	47,8	30,8	9,9	7,0	64,4
м. Київ	226,3	173,3	35,8	13,1	76,6

Лісовий фонд України за регіонами

	Площа лісових ділянок, всього тис. га	У тому числі вкриті лісовою рослинністю			Процент лісистості
		всього	У тому числі стиглі і перестійні		
			всього	з них хвойні	
Україна	10378,7	9573,9	1600,7	359,1	15,9
Автономна Республіка Крим	291,2	278,6	168,9	4,2	10,7
Області					
Вінницька	366,4	346,5	51,5	1,7	13,1
Волинська	668,5	624,6	45,8	16,3	31,0
Дніпропетровська	189,8	179,2	43,9	0,7	5,6
Донецька	199,9	184,1	35,1	0,9	6,9
Житомирська	081,9	1001,6	140,1	59,2	33,6
Закарпатська	687,9	656,7	141,0	39,0	51,5
Запорізька	116,3	101,0	19,5	0,0	3,7
Івано-Франківська	605,9	571,0	83,3	53,5	41,0
Київська	722,7	624,1	66,7	22,5	22,2
Кіровоградська	181,3	164,6	24,9	0,0	6,7
Луганська	348,7	292,4	86,8	1,1	11,0
Львівська	671,8	621,2	79,2	32,4	28,5
Миколаївська	119,2	98,2	19,2	–	4,0
Одеська	220,1	203,9	45,8	0,0	6,1
Полтавська	270,7	247,4	38,3	0,8	8,6
Рівненська	797,4	729,3	92,4	47,1	36,4
Сумська	452,1	425,0	60,0	11,7	17,8
Тернопільська	194,1	183,2	22,9	2,8	13,3
Харківська	401,3	378,3	55,8	3,9	12,0
Херсонська	146,7	116,3	28,3	0,1	4,1
Хмельницька	281,6	265,1	38,7	4,7	12,8
Черкаська	331,9	315,1	54,3	4,0	15,1
Чернівецька	255,4	236,7	46,4	21,3	29,2
Чернігівська	708,1	665,7	86,1	26,8	20,9
м Київ	33,3	31,3	6,0	4,3	37,5
м Севастополь	34,5	32,8	19,8	0,1	38,0

Утворення відходів I класу небезпеки за регіонами 2012 р., т

	2000	2005	2009	2010	2011	2012
Україна	13769,6	12585,1	3763,3	5014,7	4375,6	3237,7
Автономна Республіка Крим	2,5	14,1	96,4	43,0	32,3	26,5
Області						
Вінницька	0,0	27,5	44,8	26,2	18,6	19,5
Волинська	36,7	25,1	24,4	31,1	28,8	24,4
Дніпропетровська	2127,3	745,1	248,0	208,7	222,8	81,9
Донецька	136,4	67,7	213,6	285,5	265,5	223,3
Житомирська	15,7	940,4	63,7	113,0	71,8	73,9
Закарпатська	31,4	10,8	6,9	12,4	7,6	8,3
Запорізька	54,9	55,6	146,3	219,3	223,9	290,6
Івано-Франківська	0,0	10,3	8,2	8,1	7,1	7,5
Київська	53,6	83,2	44,0	60,2	63,1	41,4
Кіровоградська	14,9	48,9	9,8	21,9	12,6	10,9
Луганська	790,2	516,1	488,6	2111,7	1763,3	1061,5
Львівська	2,6	16,3	20,9	19,9	19,4	17,2
Миколаївська	37,2	58,7	25,6	39,3	28,8	35,0
Одеська	71,8	327,2	22,6	25,6	28,7	28,2
Полтавська	264,1	292,9	284,3	354,0	351,5	343,1
Рівненська	31,5	414,7	87,0	128,4	94,8	103,4
Сумська	31,8	198,1	229,2	114,7	134,4	136,3
Тернопільська	8,5	15,7	27,4	7,4	6,8	6,1
Харківська	550,2	1497,0	567,5	639,3	449,7	308,9
Херсонська	92,8	98,1	131,5	151,7	156,3	74,0
Хмельницька	40,2	32,9	29,1	16,2	17,1	15,0
Черкаська	85,4	176,5	87,2	129,6	116,0	106,0
Чернівецька	8,8	25,2	10,1	8,5	7,0	5,8
Чернігівська	9180,0	6147,4	738,6	155,5	147,5	97,1
м. Київ	29,3	101,5	98,7	77,1	89,9	78,8
м. Севастополь	71,8	638,1	8,9	6,4	10,4	13,1

Утилізація відходів за регіонами, тис. т

	2000	2005	2010		2012	
			I–IV класу небезпеки	у тому числі I–III класу небезпеки	I–IV класу небезпеки	у тому числі I–III класу небезпеки
Україна	1376,2	863,4	145710,7	642,4	143453,5	541,4
Автономна Республіка Крим	34,2	13,9	199,2	29,1	321,9	17,6
Області						
Вінницька	0,2	4,3	460,4	0,1	855,6	0,2
Волинська	0,1	0,3	10,0	0,2	56,3	0,2
Дніпропетровська	802,3	277,9	94274,9	126,6	94763,3	39,6
Донецька	47,2	191,7	17097,6	82,0	13187,8	95,0
Житомирська	0,0	1,0	159,9	0,8	121,6	8,8
Закарпатська	4,9	6,0	13,0	0,2	7,1	0,4
Запорізька	9,2	25,8	1673,2	12,1	1686,6	20,2
Івано-Франківська	5,1	11,5	605,1	1,7	530,6	2,6
Київська	0,5	4,2	1296,9	0,4	571,1	22,3
Кіровоградська	0,4	0,6	20814,5	1,4	18639,5	5,0
Луганська	22,3	37,0	3769,5	2,5	4998,5	6,2
Львівська	0,2	0,6	48,2	0,7	170,4	0,5
Миколаївська	265,8	216,8	118,8	81,2	116,1	52,9
Одеська	4,8	0,8	376,8	0,3	46,9	0,3
Полтавська	18,9	8,3	2177,4	135,7	4481,9	87,7
Рівненська	1,6	0,3	119,7	0,3	168,3	0,3
Сумська	12,5	39,8	338,8	70,3	402,0	91,5
Тернопільська	0,2	0,3	149,4	12,3	203,7	11,7
Харківська	123,6	9,7	525,3	29,8	320,6	18,8
Херсонська	0,4	8,4	77,2	52,1	74,6	52,7
Хмельницька	0,2	0,4	260,1	0,2	526,4	0,1
Черкаська	2,4	0,4	980,8	0,1	957,8	0,6
Чернівецька	0,0	0,3	32,9	0,0	1 17,7	0,0
Чернігівська	16,5	0,4	83,2	1,0	103,1	0,4
м. Київ	2,5	2,6	15,4	0,4	2,8	0,1
м. Севастополь	0,2	0,1	32,5	0,9	21,3	5,7

Спалювання відходів в Україні за операціями спалення, 2012 р.

	Всього	У тому числі	
		спалено для отримання енергії	спалено на суші
Україна	1215934,2	1082896,4	133037,8
Автономна Республіка Крим	14832,3	13449,5	1382,8
Області			
Вінницька	42668,9	42668,9	–
Волинська	33430,1	33429,9	0,2
Дніпропетровська	103470,9	27850,3	75620,6
Донецька	106344,8	103391,3	2953,5
Житомирська	73715,4	59021,2	14694,2
Закарпатська	14889,6	14782,0	107,6
Запорізька	122028,8	121958,0	70,8
Івано-Франківська	69516,9	68745,1	771,8
Київська	18762,6	18423,0	339,6
Кіровоградська	44545,6	44180,8	364,8
Луганська	37235,1	26972,3	10262,8
Львівська	40229,3	39375,4	853,9
Миколаївська	28407,4	27975,3	432,1
Одеська	39977,4	38156,6	1820,8
Полтавська	30736,2	30621,3	114,9
Рівненська	100779,8	82834,7	17945,1
Сумська	25745,2	21655,8	4089,4
Тернопільська	2426,7	1884,8	541,9
Харківська	49130,6	49130,6	–
Херсонська	22664,3	22331,6	332,7
Хмельницька	5054,7	5024,5	30,2
Черкаська	9592,5	9571,0	21,5
Чернівецька	21086,2	21086,2	–
Чернігівська	10188,0	9913,4	274,6
м. Київ	148463,9	148462,9	1,0
м. Севастополь	1 1,0	–	11,0

**Основні показники поводження з відходами II класу небезпеки
за регіонами, 2012 р., т**

	Утворилось	Утілізовано	Спалено	Видалено у спеціально відведені місця та об'єкти
Україна	357530,3	123105,2	6535,2	6018,5
Автономна Республіка Крим	257583,1	15981,8	0,0	0,0
Області				
Вінницька	322,0	166,7	0,0	0,0
Волинська	315,1	127,2	0,3	18,7
Дніпропетровська	6259,6	3398,2	0,0	105,2
Донецька	27871,7	51307,7	374,7	323,0
Житомирська	371,1	185,2	15,2	401,0
Закарпатська	155,7	57,6	0,0	0,0
Запорізька	617,6	2733,7	0,8	0,0
Івано-Франківська	708,0	166,5	33,5	0,0
Київська	155,8	42,7	0,0	4861,5
Кіровоградська	488,8	184,6	2,7	0,0
Луганська	13833,0	3806,1	5711,6	293,9
Львівська	326,2	492,9	10,1	0,0
Миколаївська	763,6	266,4	0,1	0,0
Одеська	208,0	–	0,0	0,0
Полтавська	2023,7	293,6	82,0	0,0
Рівненська	476,1	108,3	7,6	9,0
Сумська	42733,2	42696,0	214,2	6,2
Тернопільська	118,8	99,2	0,0	0,0
Харківська	1116,3	678,3	17,1	0,0
Херсонська	61,1	33,5	0,0	0,0
Хмельницька	293,1	84,4	41,5	0,0
Черкаська	224,8	16,1	2,1	0,0
Чернівецька	78,8	36,4	4,6	0,0
Чернігівська	259,9	141,3	17,1	0,0
м. Київ	134,5	0,8	0,0	0,0
м. Севастополь	30,7	–	0,0	0,0

**Характеристика поширення зсувів на території України
за 2011-2012 роки**

	Площа області, тис. км ²	2011 рік		2012 рік		Зміна кількості зсувів, шт.	
		загальна кількість зсувів, шт.	кількість активних зсувів, шт.	загальна кількість зсувів, шт.	кількість активних зсувів, шт.	загальної	активних
Україна	603,7	22937	1751	22938	1756	+1	+5
Автономна Республіка Крим	27	1589	113	1589	113	–	–
Області							
Вінницька	26,5	339	–	339	–	–	–
Волинська	20,2	–	–	–	–	–	–
Дніпропетровська	31,9	382	8	382	12	–	+4
Донецька	26,5	189	93	189	91	–	-2
Житомирська	29,9	10	–	10	–	–	–
Закарпатська	12,8	3276	14	3276	14	–	–
Запорізька	27,2	205	103	205	103	–	–
Івано-Франківська	13,9	805	95	805	95	–	–
Київська	28,9	814	14	814	14	–	–
Кіровоградська	24,6	140	12	140	12	–	–
Луганська	26,7	769	339	769	339	–	–
Львівська	21,8	1347	18	1347	19	–	+1
Миколаївська	24,6	1149	99	1150	100	+1	+1
Одеська	33,3	5836	478	5836	478	–	–
Полтавська	28,8	824	4	824	4	–	–
Рівненська	20,1	–	–	–	–	–	–
Сумська	23,8	567	3	567	1	–	-2
Тернопільська	13,8	117	24	117	24	–	–
Харківська	31,4	1615	2	1615	1	–	-1
Херсонська	28,5	33	18	33	18	–	–
Хмельницька	20,6	421	1	421	1	–	–
Черкаська	20,9	1033	161	1033	161	–	–
Чернівецька	8,1	1468	151	1468	154	–	+3
Чернігівська	31,9	9	1	9	1	–	–

Поширення карстопроявів та площ порід, що здатні до картування

	Площа областей, тис. км ²	Площа поширення порід, здатних до карстування, тис. км ²	Кількість карстопроявів, шт.
Україна	603,7	448,17	27087
Автономна Республіка Крим	27	24,63	9594
Області			
Вінницька	26,5	10,88	244
Волинська	20,2	20,08	1529
Дніпропетровська	31,9	17,63	3
Донецька	26,5	23,47	380
Житомирська	29,9	0,55	81
Закарпатська	12,8	2,68	19
Запорізька	27,2	18,79	–
Івано-Франківська	13,9	10,29	2096
Київська	28,9	18,8	–
Кіровоградська	24,6	1,12	–
Луганська	26,7	26,59	368
Львівська	21,8	17,79	6779
Миколаївська	24,6	19,22	157
Одеська	33,3	32,65	112
Полтавська	28,8	26,81	11
Рівненська	20,1	17,19	743
Сумська	23,8	23,75	56
Тернопільська	13,8	13,8	1371
Харківська	31,4	31,34	11
Херсонська	28,5	26,34	94
Хмельницька	20,6	17,44	769
Черкаська	20,9	7,37	–
Чернівецька	8,1	7,16	357
Чернігівська	31,9	31,8	2313

Утворення відходів від економічної діяльності підприємств та організацій і в домогосподарствах у 2012 році за регіонами, тис. т

	Загальні обсяги утворення відходів			У тому числі від економічної діяльності за класами	
	усього	у тому числі		I-III класів небезпеки	IV класу небезпеки
		від економічної діяльності	у домогосподарствах		
Україна	450726,8	442757,4	7969,4	1368,1	441389,3
Автономна Республіка Крим	3709,1	3473,1	236,0	262,2	3210,9
Області					
Вінницька	3132,6	3029,3	103,3	0,5	3028,8
Волинська	733,8	633,8	100,0	0,7	633,1
Дніпропетровська	291188,6	290486,2	702,4	69,9	290416,3
Донецька	56650,7	55305,4	1345,3	140,2	55165,2
Житомирська	866,8	753,8	113,0	17,9	735,9
Закарпатська	561,9	505,2	56,7	4,8	500,4
Запорізька	6120,9	5752,5	368,4	25,0	5727,5
Івано-Франківська	1782,8	1517,4	265,4	10,8	1506,6
Київська	3015,9	2625,9	390,0	27,2	2598,7
Кіровоградська	40091,2	39917,4	173,8	11,4	39906,0
Луганська	16706,2	16288,2	418,0	23,1	16265,1
Львівська	3350,4	3027,3	323,1	1,6	3025,7
Миколаївська	2475,1	2219,4	255,7	187,5	2031,9
Одеська	1337,2	612,5	724,7	8,3	604,2
Полтавська	6300,2	6079,6	220,6	154,8	5924,8
Рівненська	1281,4	1153,5	127,9	2,8	1150,7
Сумська	1216,7	1071,6	145,1	155,3	916,3
Тернопільська	1001,3	939,0	62,3	11,8	927,2
Харківська	2417,5	1985,7	431,8	124,0	1861,7
Херсонська	485,6	443,1	42,5	105,8	337,3
Хмельницька	1471,1	1289,3	181,8	1,5	1287,8
Черкаська	1895,4	1860,4	35,0	5,5	1854,9
Чернівецька	550,6	343,3	207,3	0,1	343,2
Чернігівська	740,6	538,0	202,6	1,0	537,0
м. Київ	1342,4	801,2	541,2	8,7	792,5
м. Севастополь	300,8	105,3	195,5	5,7	99,6

**Основні показники поводження з відходами I-IV класів небезпеки
у 2012 році в регіональному розрізі, тис. т**

	Утворено	Утилізовано, оброблено (перероблено)	Спалено	Видалено у спеціально відведені місця та об'єкти	Наявність на кінець року у спеціально відведених місцях чи об'єктах та на території підприємств
Україна	450726,8	143453,5	1215,9	289627,4	14910104,7
Автономна Республіка Крим	3709,1	321,9	14,8	3023,5	53057,7
Області					
Вінницька	3132,6	855,6	42,7	554,2	27443,1
Волинська	733,8	56,3	33,4	429,5	15185,2
Дніпропетровська	291188,6	94763,3	103,5	197391,3	9548363,4
Донецька	56650,7	13187,8	106,4	37660,4	2887872,5
Житомирська	866,8	121,6	73,7	337,6	7166,0
Закарпатська	561,9	7,1	14,9	273,6	1615,3
Запорізька	6120,9	1686,6	122,0	2481,4	154128,3
Івано-Франківська	1782,8	530,6	69,5	836,1	39773,4
Київська	3015,9	571,1	18,7	1736,8	40335,4
Кіровоградська	40091,2	18639,5	44,5	20848,7	270253,3
Луганська	16706,2	4998,5	37,3	14013,9	1470871,1
Львівська	3350,4	170,4	40,2	2542,7	189765,6
Миколаївська	2475,1	116,1	28,4	1837,2	44579,3
Одеська	1337,2	46,9	40,0	849,4	1353,4
Полтавська	6300,2	4481,9	30,7	856,1	24898,1
Рівненська	1281,4	168,3	100,8	326,6	27084,9
Сумська	1216,7	402,0	25,7	668,0	30054,1
Тернопільська	1001,3	203,7	2,4	42,7	323,3
Харківська	2417,5	320,6	49,1	1392,3	41248,7
Херсонська	485,6	74,6	22,7	94,9	539,3
Хмельницька	1471,1	526,4	5,1	294,1	7550,0
Черкаська	1895,4	957,8	9,6	136,2	4448,4
Чернівецька	550,6	117,7	21,1	182,0	2131,2
Чернігівська	740,6	103,1	10,2	460,9	9723,9
м. Київ	1342,4	2,8	148,5	156,8	9931,3
м. Севастополь	300,8	21,3	0,0	200,5	408,5

Поводження з відходами у 2012 році за регіонами, тис. т

	Обсяги утилізації відходів	Обсяги спалення відходів	Обсяги видалення відходів у:		Обсяги наявності відходів на кінець 2012 року
			спеціально відведені місця чи об'єкти	місця неорганізованого зберігання	
Україна	143453,5	1215,9	289627,4	100,0	14910104,7
Автономна Республіка Крим	321,9	14,8	3023,5	–	53057,7
Області					
Вінницька	855,6	42,7	554,2	–	27443,1
Волинська	56,3	33,4	429,5	–	15185,2
Дніпропетровська	94763,3	103,5	197391,3	1,9	9548363,4
Донецька	13187,8	106,4	37660,4	0,1	2887872,5
Житомирська	121,6	73,7	337,6	–	7166,0
Закарпатська	7,1	14,9	273,6	–	1615,3
Запорізька	1686,6	122,0	2481,4	–	154128,3
Івано-Франківська	530,6	69,5	836,1	25,5	39773,4
Київська	571,1	18,7	1736,8	11,3	40335,4
Кіровоградська	18639,5	44,5	20848,7	4,5	270253,3
Луганська	4998,5	37,3	14013,9	5,4	1470871,1
Львівська	170,4	40,2	2542,7	12,1	189765,6
Миколаївська	116,1	28,4	1837,2	1-1	44579,3
Одеська	46,9	40,0	849,4	0,0	1353,4
Полтавська	4481,9	30,7	856,1	37,9	24898,1
Рівненська	168,3	100,8	326,6	–	27084,9
Сумська	402,0	25,7	668,0	0,1	30054,1
Тернопільська	203,7	2,4	42,7	0,0	323,3
Харківська	320,6	49,1	1392,3	–	41248,7
Херсонська	74,6	22,7	94,9	0,1	539,3
Хмельницька	526,4	5,1	294,1	–	7550,0
Черкаська	957,8	9,6	136,2	–	4448,4
Чернівецька	117,7	21,1	182,0	–	2131,2
Чернігівська	103,1	10,2	460,9	–	9723,9
м. Київ	2,8	148,5	156,8	–	9931,3
м. Севастополь	21,3	0,0	200,5	–	408,5

**Використання сільськогосподарськими підприємствами
пестицидів у 2012 році**

	Всього	у тому числі:						
		Інсекти- циди та акарицид	Про- труй- ники	Фун- гіциди	Гербі- циди	Деси- канти	Роден- тициди	Фумі- ганти
Україна	39040,7	4222,2	2557,3	6458,6	23389,0	2015,9	381,3	16,3
Автономна Республіка Крим	1053,0	123,4	99,3	462,1	310,3	19,7	38,3	0,00
Області								
Вінницька	2978,8	410,6	161,7	641,2	1618,8	124,7	21,6	0,18
Волинська	839,3	38,2	67,5	316,3	410,6	5,8	1,0	0,00
Дніпропетровська	2421,9	272,6	144,2	146,1	1784,0	75,0	0,0	0,00
Донецька	1390,7	176,5	79,4	135,0	883,8	108,0	7,4	0,60
Житомирська	1100,5	87,4	79,0	190,0	653,2	84,3	6,6	0,00
Закарпатська	269,6	21,1	20,8	131,1	85,4	0,1	11,1	0,00
Запорізька	1613,3	170,2	156,3	95,3	1058,2	120,3	11,8	1,15
Івано-Франківська	311,2	21,0	20,1	85,2	168,3	14,0	2,6	0,00
Київська	1508,0	135,5	115,2	226,0	974,9	49,6	6,8	0,02
Кіровоградська	1666,1	188,5	87,1	185,1	1136,4	65,9	3,0	0,08
Луганська	859,7	161,9	64,0	94,2	494,4	39,8	4,8	0,61
Львівська	1034,1	78,7	43,8	233,4	597,6	79,7	0,7	0,13
Миколаївська	1332,1	229,5	109,7	214,1	695,4	26,7	47,2	9,50
Одеська	1600,6	180,0	248,0	337,4	719,8	26,0	89,4	0,00
Полтавська	3461,6	303,7	117,5	286,7	2593,1	158,8	1,6	0,23
Рівненська	917,8	60,2	40,0	260,2	519,7	28,5	8,2	1,05
Сумська	1869,6	144,4	68,7	199,6	1319,5	137,0	0,2	0,24
Тернопільська	1743,0	158,2	75,5	421,9	951,3	130,4	5,6	0,08
Харківська	2556,5	218,4	116,3	218,8	1823,8	160,6	16,6	2,00
Херсонська	1035,7	208,8	207,8	178,4	368,8	21,5	50,3	0,10
Хмельницька	2747,2	221,8	181,5	599,3	1490,9	247,3	6,3	0,27
Черкаська	2445,4	302,9	135,0	361,5	1516,2	123,2	6,7	0,00
Чернівецька	758,9	192,8	19,0	266,4	262,3	8,3	10,0	0,10
Чернігівська	1526,1	115,9	99,9	173,5	952,4	160,8	23,6	0,00

**Кількість адміністративно-територіальних одиниць
за регіонами на 1 січня 2013 року**

	Райони	Міста		Райони у містах	Селища міського типу	Сільські ради	Сільські населені пункти
		усього	з них спеціаль- ного статусу, республі- канського в АР Крим, обласного значення				
Україна	490	460	180	111	885	10279	28441
Автономна Республіка Крим	14	16	11	3	56	243	948
Області							
Вінницька	27	18	6	–	29	661	1461
Волинська	16	11	4	–	22	379	1054
Дніпропетровська	22	20	13	18	46	288	1435
Донецька	18	52	28	21	131	253	1118
Житомирська	23	12	5	2	43	579	1613
Закарпатська	13	11	5	–	19	307	579
Запорізька	20	14	5	7	22	263	915
Івано-Франківська	14	15	5	–	24	477	765
Київська	25	26	13	–	30	605	1126
Кіровоградська	21	12	4	2	27	376	995
Луганська	18	37	14	4	109	206	781
Львівська	20	44	9	6	34	633	1850
Миколаївська	19	9	5	4	17	287	894
Одеська	26	19	7	4	33	439	1125
Полтавська	25	15	5	5	21	467	1810
Рівненська	16	11	4	–	16	338	1000
Сумська	18	15	7	2	20	384	1466
Тернопільська	17	18	1	–	17	580	1023
Харківська	27	17	7	9	61	381	1679
Херсонська	18	9	3	3	31	259	658
Хмельницька	20	13	6	–	24	568	1414
Черкаська	20	16	6	2	15	525	824
Чернівецька	11	11	2	3	8	252	398
Чернігівська	22	16	3	2	29	525	1481
м. Київ	–	1	1	10	–	–	–
м. Севастополь	–	2	1	4	1	4	29

Групування адміністративних районів за чисельністю наявного населення за регіонами на 1 січня 2013 року

	Кількість районів, од.	З них за чисельністю жителів							
		менше 10 тис.	від 10 до 20 тис.	від 20 до 30 тис.	від 30 до 40 тис.	від 40 до 50 тис.	від 50 до 60 тис.	від 60 до 100 тис.	від 100 тис. і більше
Україна	490	5	53	119	117	66	42	76	12
Автономна Республіка Крим	14	–	–	1	4	–	2	6	1
Області									
Вінницька	27	–	–	6	10	3	6	2	–
Волинська	16	–	1	3	5	1	3	3	–
Дніпропетровська	22	–	1	8	6	3	2	2	–
Донецька	18	–	4	5	3	3	1	2	–
Житомирська	23	1	3	6	7	4	1	1	–
Закарпатська	13	–	–	2	1	1	2	4	3
Запорізька	20	2	2	7	2	4	2	1	–
Івано-Франківська	14	–	–	–	1	2	1	8	2
Київська	25	1	2	4	11	1	3	2	1
Кіровоградська	21	–	6	7	6	2	–	–	–
Луганська	18	–	4	4	3	4	1	2	–
Львівська	20	–	–	–	1	3	3	10	3
Миколаївська	19	–	4	7	6	1	1	–	–
Одеська	26	–	2	6	6	4	3	5	–
Полтавська	25	–	3	9	7	4	1	1	–
Рівненська	16	–	1	1	5	2	2	4	1
Сумська	18	–	2	10	4	–	1	1	–
Тернопільська	17	–	1	1	3	4	1	7	–
Харківська	27	1	6	9	4	3	–	3	1
Херсонська	18	–	5	4	3	2	–	4	–
Хмельницька	20	–	–	5	6	4	3	2	–
Черкаська	20	–	–	6	6	7	–	1	–
Чернівецька	11	–	–	1	1	2	2	5	–
Чернігівська	22	–	6	7	6	2	2	–	–
м. Київ	–	–	–	–	–	–	–	–	–
м. Севастополь	–	–	–	–	–	–	–	–	–

Продовження табл.

	Чисель- ність наявного насе- лення в районах, тис. осіб	З них за чисельністю жителів							
		менше 10 тис.	від 10 до 20 тис.	від 20 до 30 тис.	від 30 до 40 тис.	від 40 до 50 тис.	від 50 до 60 тис.	від 60 до 100 тис.	від 100 тис. і більше
Україна	20346,5	40,4	879,5	3028,6	4065,7	2952,1	2292,2	5528,0	1559,8
Автономна Республіка Крим	890,3	-	-	29,5	136,3	-	104,5	461,5	158,4
Області									
Вінницька	1110,0	-	-	14,6	359,7	125,9	338,9	139,7	-
Волинська	659,5	-	16,9	74,7	179,0	40,5	159,8	188,6	-
Дніпропетровська	845,8	-	13,7	21,7	218,5	133,1	111,0	158,9	-
Донецька	663,4	-	75,1	13,6	101,9	131,6	50,7	168,2	-
Житомирська	770,6	9,6	52,3	166,0	242,5	171,0	58,8	70,1	-
Закарпатська	987,5	-	-	50,8	31,4	48,2	106,3	355,9	394,9
Запорізька	650,7	1,8	34,5	181,5	65,5	178,1	108,1	65,5	-
Івано-Франківська	964,9	-	-	-	30,0	91,9	55,2	572,2	21,6
Київська	1051,3	5,9	35,6	110,6	382,3	49,1	167,9	141,0	158,8
Кіровоградська	575,9	-	90,1	182,1	215,6	88,2	-	-	-
Луганська	640,2	-	62,9	100,1	103,3	179,4	55,1	139,2	-
Львівська	1404,6	-	-	-	39,8	142,3	164,9	710,3	347,2
Миколаївська	518,8	-	68,0	160,5	197,7	414	51,2	-	-
Одеська	1095,6	-	35,9	150,2	203,3	176,3	163,1	366,8	-
Полтавська	802,0	-	51,3	212,2	241,4	174,7	55,6	6687	-
Рівненська	811,4	-	14,8	28,9	180,6	93,9	111,3	280,3	101,6
Сумська	545,2	-	36,9	250,3	142,4	-	52,6	62,9	-
Тернопільська	860,2	-	19,4	29,7	103,1	176,5	58,5	472,9	-
Харківська	1027,6	7,4	96,6	212,6	136,2	140,2	-	251,3	183,4
Херсонська	634,1	-	75,9	90,4	108,8	97,3	-	261,7	-
Хмельницька	795,5	-	-	131,2	189,7	183,7	159,3	131,7	-
Черкаська	753,6	-	-	154,7	216,1	306,1	-	76,5	-
Чернівецька	637,5	-	-	25,9	32,6	86,7	106,6	385,7	-
Чернігівська	649,9	-	99,4	194,4	207,8	95,7	52,6	-	-
м. Київ	-	-	-	-	-	-	-	-	-
м. Севастополь	-	-	-	-	-	-	-	-	-

**Групування міст за чисельністю наявного населення за регіонами
на 1 січня 2013 року**

	Кількість міст, од.	З них за чисельністю жителів							
		менше 5 тис.	від 5 до 10 тис.	від 10 до 20	від 20 до 50	від 50 до 100	від 100 до 500	від 500 тис. до 1 млн і більше	
Україна	460	20	80	159	112	44	37	5	3
Автономна Республіка Крим	16	–	2	3	6	2	3	–	–
Області									
Вінницька	18	–	3	8	6	–	1	–	–
Волинська	11	2	1	4	1	2	1	–	–
Дніпропетровська	20	–	–	7	7	1	3	2	–
Донецька	52	1	4	20	13	8	5	1	–
Житомирська	12	–	2	4	2	3	1	–	–
Закарпатська	11	–	4	2	3	1	1	–	–
Запорізька	14	–	1	8	1	1	2	1	–
Івано-Франківська	15	–	7	3	2	2	1	–	–
Київська	26	2	1	9	11	2	1	–	–
Кіровоградська	12	–	2	6	2	1	1	–	–
Луганська	37	2	6	10	10	5	4	–	–
Львівська	44	8	14	9	9	3	–	1	–
Миколаївська	9	–	–	5	2	1	1	–	–
Одеська	19	–	4	8	3	3	–	–	1
Полтавська	15	–	2	7	3	1	2	–	–
Рівненська	11	–	2	3	5	–	1	–	–
Сумська	15	–	4	2	6	2	1	–	–
Тернопільська	18	2	8	5	2	–	1	–	–
Харківська	17	–	3	4	7	2	–	–	1
Херсонська	9	–	–	4	4	–	1	–	–
Хмельницька	13	–	–	6	5	–	2	–	–
Черкаська	16	–	2	9	2	2	1	–	–
Чернівецька	11	2	6	2	–	–	1	–	–
Чернігівська	16	1	2	10	–	2	1	–	–
м. Київ	1	–	–	–	–	–	–	–	1
м. Севастополь	2	–	–	1	–	–	1	–	–

Продовження табл.

	Чисельність наявного населення в містах, тис. осіб	З них за чисельністю жителів							
		менше 5 тис.	від 5 до 10 тис.	від 10 до 20 тис.	від 20 до 50 тис.	від 50 до 100 тис.	від 100 до 500 тис.	від 500 до 1 млн	1 млн і більше
Україна	27537,5	60,6	640,4	2259,4	3476,3	2992,6	8689,1	4108,4	5310,9
Автономна Республіка Крим	966,7	–	18,0	44,9	166,87	147,7	589,4	–	–
Області									
Вінницька	677,9	–	25,6	111,9	168,7	–	371,7	–	–
Волинська	438,9	3,9	9,1	50,2	38,9	122,1	214,7	–	–
Дніпропетровська	2550,3	–	–	103,9	250,7	70,8	470,7	1654,2	–
Донецька	3554,9	4,7	32,1	276,9	403,4	530,4	1354,2	953,2	–
Житомирська	592,7	–	14,8	53,8	52,8	200,0	271,3	–	–
Закарпатська	346,4	–	34,1	32,3	78,7	84,9	116,3	–	–
Запорізька	1262,8	–	6,9	124,4	32,9	54,7	273,0	770,7	–
Івано-Франківська	492,8	–	58,7	36,2	42,8	129,0	226,0	–	–
Київська	866,5	–	7,5	128,3	361,9	157,8	210,9	–	–
Кіровоградська	489,1	–	15,3	86,1	70,6	82,8	234,3	–	–
Луганська	1609,7	9,2	46,9	142,8	319,2	340,6	750,9	–	–
Львівська	1433,2	26,9	105,5	117,5	247,9	205,2	–	730,3	–
Миколаївська	708,3	–	–	68,3	77,2	66,7	496,2	–	–
Одеська	1447,0	–	35,7	120,7	92,8	182,9	–	–	1014,9
Полтавська	793,8	–	18,6	87,8	112,9	51,7	522,7	–	–
Рівненська	471,0	–	16,8	39,7	164,2	–	250,3	–	–
Сумська	696,2	–	28,8	33,0	197,3	167,8	269,2	–	–
Тернопільська	403,5	6,9	58,4	69,8	51,4	–	217,1	–	–
Харківська	1843,9	–	26,9	68,2	187,8	109,8	–	–	1451,0
Херсонська	487,8	–	–	57,9	130,7	–	299,1	–	–
Хмельницька	639,9	–	–	99,8	172,4	–	367,7	–	–
Черкаська	651,9	–	18,4	138,2	53,9	155,7	285,6	–	–
Чернівецька	337,7	6,3	47,2	25,2	–	–	258,8	–	–
Чернігівська	574,7	2,7	14,8	129,4	–	131,8	296,1	–	–
м. Київ	2845,0	–	–	–	–	–	–	–	2845,0
м. Севастополь	354,6	–	–	11,9	–	–	342,6	–	–

Групування селищ міського типу за чисельністю наявного населення за регіонами на 1 січня 2013 року

	Кількість селищ міського типу, од.	З них за чисельністю жителів					
		менше 3 тис.	від 3 до 5 тис.	від 5 до 10 тис.	від 10 до 15 тис.	від 15 до 20 тис.	20 і більше
Україна	885	371	196	274	39	4	1
Автономна Республіка Крим	56	25	9	15	7	–	–
Області							
Вінницька	29	8	6	15	–	–	–
Волинська	22	4	10	7	1	–	–
Дніпропетровська	46	19	8	15	4	–	–
Донецька	131	80	24	21	5	1	–
Житомирська	43	23	9	11	–	–	–
Закарпатська	19	2	5	12	–	–	–
Запорізька	22	6	6	7	3	–	–
Івано-Франківська	24	9	7	7	1	–	–
Київська	30	6	4	13	6	1	–
Кіровоградська	27	7	8	12	–	–	–
Луганська	109	66	21	20	1	1	–
Львівська	34	17	10	7	–	–	–
Миколаївська	17	4	4	9	–	–	–
Одеська	33	13	6	12	2	–	–
Полтавська	21	6	5	9	1	–	–
Рівненська	16	4	5	7	–	–	–
Сумська	20	10	4	6	–	–	–
Тернопільська	17	5	8	4	–	–	–
Харківська	61	13	16	26	4	1	1
Херсонська	31	7	8	13	3	–	–
Хмельницька	24	14	2	7	1	–	–
Черкаська	15	5	5	5	–	–	–
Чернівецька	8	2	2	4	–	–	–
Чернігівська	29	16	4	9	–	–	–
м. Київ	–	–	–	–	–	–	–
м. Севастополь	1	–	–	1	–	–	–

Продовження табл.

	Чисельність наявного населення в селищах міського типу, тис. осіб	З них за чисельністю жителів					
		менше 3 тис.	від 3 до 5 тис.	від 5 до 10 тис.	від 10 до 15 тис.	від 15 до 20 тис.	20 і більше
Україна	3841,1	605,6	759,7	192,3	460,1	69,5	22,7
Автономна Республіка Крим	266,4	31,7	35,7	115,1	83,8	–	–
Області							
Вінницька	138,2	15,3	23,7	99,2	–	–	–
Волинська	102,5	7,6	39,4	44,9	10,6	–	–
Дніпропетровська	212,9	28,6	33,7	105,2	45,4	–	–
Донецька	409,2	98,6	87,7	149,2	55,8	17,9	–
Житомирська	148,1	38,2	37,4	72,5	–	–	–
Закарпатська	120,0	2,6	18,0	99,4	–	–	–
Запорізька	112,9	11,5	21,2	45,6	34,	–	–
Івано-Франківська	106,7	20,0	27,7	46,4	12,6	–	–
Київська	198,3	10,5	15,9	85,9	70,7	15,3	–
Кіровоградська	131,4	11,7	34,6	85,0	–	–	–
Луганська	349,3	95,3	79,6	14,4	13,7	16,8	–
Львівська	112,9	33,0	36,7	43,2	–	–	–
Миколаївська	87,8	9,4	17,6	60,8	–	–	–
Одеська	155,1	26,90	24,1	78,9	25,2	–	–
Полтавська	107,9	14,6	19,2	61,5	12,5	–	–
Рівненська	82,0	9,7	19,7	52,7	–	–	–
Сумська	79,5	23,8	16,7	39,1	–	–	–
Тернопільська	71,7	10,9	28,8	32,1	–	–	–
Харківська	361,0	21,8	59,6	18,7	50,8	19,4	22,7
Херсонська	171,7	10,9	32,8	94,2	33,8	–	–
Хмельницька	89,0	25,6	8,0	44,9	10,6	–	–
Черкаська	63,4	9,2	18,3	35,9	–	–	–
Чернівецька	47,9	5,2	8,2	34,6	–	–	–
Чернігівська	109,9	33,1	15,6	61,3	–	–	–
м. Київ	–	–	–	–	–	–	–
м. Севастополь	5,1	–	–	5,1	–	–	–

**Загальна характеристика сільських рад
по регіонах України, на початок 2011 р.**

	Кількість сільських рад, од.	Середня кількість			Середня чисельність населення сільської ради, осіб
		сіл у межах району, од.	сільських рад у межах району, од.	сіл у межах сільської ради, од.	
Україна	10278	58	21	2,8	1395
Автономна Республіка Крим Області	243	68	17	3,9	3002
Вінницька	662	54	25	2,2	1249
Волинська	380	69	24	2,8	1316
Дніпропетровська	288	65	13	5,0	1914
Донецька	253	62	14	4,4	1660
Житомирська	579	70	25	2,8	929
Закарпатська	307	45	24	1,9	2552
Запорізька	263	46	13	3,5	1582
Івано-Франківська	477	55	34	1,6	1640
Київська	603	45	24	1,9	1101
Кіровоградська	376	48	18	2,7	1023
Луганська	206	43	11	3,8	1480
Львівська	632	93	32	2,9	1579
Миколаївська	287	47	15	3,1	1333
Одеська	439	43	17	2,6	1808
Полтавська	467	73	19	3,9	1241
Рівненська	338	63	21	3,0	1779
Сумська	384	81	21	3,8	986
Тернопільська	580	60	34	1,8	1051
Харківська	381	62	14	4,4	1443
Херсонська	259	37	14	2,5	1632
Хмельницька	568	71	28	2,5	1055
Черкаська	525	41	26	1,6	1075
Чернівецька	252	36	23	1,6	2076
Чернігівська	525	67	24	2,3	779
м. Севастополь	4	7,5	588

Сільські населені пункти на початок року, од.

	1970	1980	1990	2000	2005	2011		
						всього	у тому числі	
							села	селища
Україна	31280	29806	28819	28648	28585	28511	27268	1243
Автономна Республіка Крим	1172	1036	963	955	956	952	918	34
Області								
Вінницька	1522	1490	1460	1466	1466	1466	1330	136
Волинська	1077	1063	1043	1053	1053	1054	1054	–
Дніпропетровська	1619	1518	1449	1440	1438	1438	1369	69
Донецька	1256	1145	1120	1124	1124	1118	874	244
Житомирська	1697	1673	1655	1631	1624	1613	1593	20
Закарпатська	580	563	561	579	579	579	579	–
Запорізька	1069	956	929	921	918	914	869	45
Івано-Франківська	766	760	759	765	765	765	745	20
Київська	1257	1211	1204	1194	1129	1154	1124	30
Кіровоградська	1272	1099	1019	1024	1012	999	980	19
Луганська	901	807	795	792	792	782	674	109
Львівська	1896	1874	1871	1854	1849	1850	1850	–
Миколаївська	1061	982	916	908	901	896	822	74
Одеська	1231	1190	1140	1139	1136	1136	1113	23
Полтавська	2169	1955	1874	1850	1827	1814	1799	15
Рівненська	1011	999	998	1005	1003	1000	997	3
Сумська	1736	1621	1501	1499	1491	1466	1411	55
Тернопільська	964	948	961	1017	1020	1023	1022	1
Харківська	2108	1861	1741	1694	1683	1681	1522	159
Херсонська	800	723	675	660	658	658	578	80
Хмельницька	1452	1434	1417	1417	1415	1414	1409	5
Черкаська	816	804	810	826	825	824	723	101
Чернівецька	398	398	398	398	398	398	398	–
Чернігівська	1573	1532	1519	1499	1494	1486	1486	–
м. Севастополь	25	26	26	29	29	30	29	1

**Чисельність наявного сільського населення з розрахунку на
один сільській населений пункт на початок року, осіб**

	1979	1989	1995	2000	2005	2010	2012
Україна	655	601	575	560	534	503	499
Автономна Республіка Крим	702	760	827	811	774	769	771
Області							
Вінницька	899	741	682	659	619	564	558
Волинська	578	521	494	497	492	475	473
Дніпропетровська	477	453	437	426	405	384	381
Донецька	495	465	448	433	405	376	369
Житомирська	533	440	406	387	360	333	329
Закарпатська	1299	1320	1345	1362	1358	1353	1359
Запорізька	585	551	535	518	490	455	449
Івано-Франківська	1122	1093	1086	1076	1050	1023	1023
Київська	883	800	678	672	646	590	585
Кіровоградська	534	491	469	449	420	385	379
Луганська	532	500	479	455	423	390	383
Львівська	652	599	582	577	562	539	538
Миколаївська	500	504	500	482	452	428	424
Одеська	817	790	777	753	723	707	705
Полтавська	442	412	394	372	349	319	315
Рівненська	719	641	624	619	613	601	602
Сумська	431	365	336	312	289	258	253
Тернопільська	850	733	657	641	629	596	590
Харківська	418	399	377	377	355	327	323
Херсонська	688	729	743	718	689	643	638
Хмельницька	701	569	522	502	457	424	416
Черкаська	1085	908	827	799	747	685	675
Чернівецька	1408	1387	1361	1375	1353	1315	1311
Чернігівська	547	440	390	357	320	276	268
м. Київ	x	x	x	x	x	x	x
м. Севастополь	789	758	763	810	815

**Рівень забезпечення населених пунктів містобудівною
документацією, 2012 р.***

	Містобудівна документація		
	наявна	у стадії затвердження	стадія розроблення
Автономна Республіка Крим	+	-	-
Області			
Вінницька	-	+	-
Волинська	+	-	-
Дніпропетровська	+	-	-
Донецька	+	-	-
Житомирська	-	-	+
Закарпатська	-	+	-
Запорізька	+	-	-
Івано-Франківська	-	-	+
Київська	-	-	+
Кіровоградська	-	+	-
Луганська	-	+	-
Львівська	+	-	-
Миколаївська	+	-	-
Одеська	-	+	-
Полтавська	-	+	-
Рівненська	+	-	-
Сумська	-	+	-
Тернопільська	-	-	+
Харківська	+	-	-
Херсонська	-	-	+
Хмельницька	-	-	+
Черкаська	+	-	-
Чернівецька	+	-	-
Чернігівська	+	-	-
м. Севастополь	-	-	-
Всього:	12	7	6

*Інформація Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

Надання дозвільних документів для містобудівних потреб населених пунктів, 2012 р.*

	Надано містобудівних умов і обмежень	Надано будівельних паспортів	Забезпечення схемами планування територій населених пунктів
Україна	13608	30495	89
Автономна Республіка Крим	161	85	1
Області			
Вінницька	417	1878	2
Волинська	562	1372	–
Дніпропетровська	438	350	6
Донецька	597	757	3
Житомирська	765	881	1
Закарпатська	650	1776	3
Запорізька	487	764	3
Івано-Франківська	1169	1805	–
Київська	1429	5908	14
Кіровоградська	462	573	5
Луганська	217	246	7
Львівська	393	1253	1
Миколаївська	342	216	1
Одеська	1164	1406	4
Полтавська	431	2098	7
Рівненська	555	1317	5
Сумська	107	1104	10
Тернопільська	461	1298	1
Харківська	156	844	–
Херсонська	654	373	–
Хмельницька	314	582	2
Черкаська	349	1262	1
Чернівецька	583	1033	–
Чернігівська	313	881	12
м. Київ	327	87	–
м. Севастополь	105	346	–

*Інформація Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

**Стан розроблення генеральних планів в населених пунктах
на початок 2012 року**

	Кількість населених пунктів, од.	Кількість затверджених планів, од.	Кількість генеральних планів, які потребують оновлення, од.
Автономна Республіка Крим	1021	1241	787
Області			
Вінницька	1513	101	1412
Волинська	1087	104	982
Дніпропетровська	1501	574	945
Донецька	1301	557	744
Житомирська	1667	1086	587
Закарпатська	609	211	398
Запорізька	951	97	854
Івано-Франківська	804	757	47
Київська	1183	224	952
Кіровоградська	1042	40	1003
Луганська	929	380	553
Львівська	1928	257	1675
Миколаївська	920	728	186
Одеська	1179	46	1133
Полтавська	1851	627	1224
Рівненська	1027	133	894
Сумська	1501	131	1395
Тернопільська	1058	773	280
Харківська	1759	1373	550
Херсонська	698	611	82
Хмельницька	1451	69	1383
Черкаська	855	805	52
Чернівецька	417	355	62
Чернігівська	1530	1822	708

Забезпечення міст генеральними планами на початок 2011 р.*

	Кількість міст, од.	Наявність			У поточному році		
		чинних	термін продовжено	термін вичерпаний	розробляються	розроблені	затверджені
Україна	456	246	57	152	54	23	2
Автономна Республіка Крим	16	9	0	7	3	1	0
Області							
Вінницька	18	15	0	2	5	0	0
Волинська	11	6	1	4	0	1	0
Дніпропетровська	20	3	0	17	1	8	1
Донецька	52	20	11	21	3	7	1
Житомирська	11	7	4	0	3	0	0
Закарпатська	11	7	0	4	2	0	0
Запорізька	14	8	3	6	0	0	1
Івано-Франківська	15	11	3	0	0	1	0
Київська	24	15	2	6	5	0	0
Кіровоградська	12	7	4	1	0	0	0
Луганська	37	12	8	17	4	0	0
Львівська	44	27	0	17	13	0	0
Миколаївська	9	6	0	4	0	0	0
Одеська	19	11	1	7	1	0	0
Полтавська	15	12	0	3	0	2	0
Рівненська	11	15	1	5	5	0	0
Сумська	15	12	1	2	1	1	0
Тернопільська	18	10	0	8	2	0	0
Харківська	17	12	5	0	0	1	0
Херсонська	9	4	2	3	2	0	0
Хмельницька	13	10	0	3	1	0	0
Черкаська	16	5	0	11	0	0	0
Чернівецька	11	1	5	4	1	0	0
Чернігівська	15	9	5	1	1	0	0
м. Київ	1	1	0	0	1	0	0
м. Севастополь	2	1	0	0	0	0	0

*Інформація Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

**Забезпечення міст детальними планами
на початок 2011 р.***

	Кількість міст, од.	Наявність			У поточному році		
		чинних	термін продовжено	термін вичерпаний	розробляються	розроблені	затверджені
Україна	456	114	14	113	29	41	7
Автономна Республіка Крим	16	2	0	0	3	0	0
Області							
Вінницька	18	5	0	0	0	0	0
Волинська	11	2	3	0	7	4	1
Дніпропетровська	20	2	1	0	1	1	0
Донецька	52	4	0	10	1	0	0
Житомирська	11	14	7	4	0	0	0
Закарпатська	11	7	0	4	1	0	0
Запорізька	14	0	0	0	1	0	0
Івано-Франківська	15	25	3	18	0	0	0
Київська	24	8	0	0	2	9	2
Кіровоградська	12	3	0	0	0	0	0
Луганська	37	0	0	0	0	0	0
Львівська	44	10	0	8	3	0	0
Миколаївська	9	0	0	0	0	0	0
Одеська	19	2	0	26	0	0	0
Полтавська	15	2	0	2	0	4	1
Рівненська	11	1	0	1	1	0	0
Сумська	15	0	0	0	1	1	0
Тернопільська	18	0	0	0	0	0	0
Харківська	17	0	0	0	0	1	0
Херсонська	9	1	0	0	2	0	0
Хмельницька	13	5	0	0	0	0	2
Черкаська	16	0	0	30	0	0	0
Чернівецька	11	9	0	2	0	0	1
Чернігівська	15	4	0	8	2	0	0
м. Київ	1	6	0	0	3	21	0
м. Севастополь	2	0	0	0	1	0	0

*Інформація Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

**Забезпечення сільських селищ генеральними планами
на початок 2011 р.***

	Кількість сільських селищ, од.	Наявність			У поточному році		
		чинних	термін продов- жено	термін вичер- паний	розроб- ляються	розроб- лені	затвер- джені
Україна	1243	139	212	639	4	1	–
Автономна Республіка Крим	34	19	–	2	–	–	–
Області							
Вінницька	136	8	2	40	–	–	–
Волинська	–	–	–	–	–	–	–
Дніпропетровська	69	2	4	63	–	–	–
Донецька	244	55	32	157	–	–	–
Житомирська	20	–	5	4	–	–	–
Закарпатська	–	–	–	–	–	–	–
Запорізька	45	13	13	32	–	–	–
Івано-Франківська	20	1	2	17	–	–	–
Київська	30	17	5	4	4	–	–
Кіровоградська	19	0	4	10	–	–	–
Луганська	109	14	28	17	–	–	–
Львівська	–	–	–	–	–	–	–
Миколаївська	74	3	–	57	–	–	–
Одеська	23	4	–	19	–	1	–
Полтавська	15	–	8	7	–	–	–
Рівненська	3	2	–	1	–	–	–
Сумська	55	–	–	–	–	–	–
Тернопільська	1	–	–	1	–	–	–
Харківська	159	1	103	55	–	–	–
Херсонська	80	6	-	74	-	-	-
Хмельницька	5	-	-	1	-	-	-
Черкаська	101	-	-	78	-	-	-
Чернівецька	-	-	-	-	-	-	-
Чернігівська	-	-	-	-	-	-	-
м. Севастополь	1	-	-	-	-	-	-

*Інформація Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

**Забезпечення сільських селищ детальними планами
на початок 2011 р.***

	Кількість сільських селищ, од.	Наявність			У поточному році		
		чинних	термін продов- жено	термін вичер- паний	розроб- ляються	розроб- лені	затвер- джені
Україна	1243	4	1	1	3	3	1
Автономна Республіка Крим	34	–	–	–	–	–	–
Області							
Вінницька	136	–	–	–	–	–	–
Волинська	–	–	–	–	–	–	–
Дніпропетровська	69	–	–	–	–	–	–
Донецька	244	–	–	–	–	–	–
Житомирська	20	–	–	–	–	–	–
Закарпатська	–	–	–	–	–	–	–
Запорізька	45	–	–	–	–	–	–
Івано-Франківська	20	–	–	–	–	–	–
Київська	30	4	1	1	3	3	1
Кіровоградська	19	–	–	–	–	–	–
Луганська	109	–	–	–	–	–	–
Львівська	–	–	–	–	–	–	–
Миколаївська	74	–	–	–	–	–	–
Одеська	23	–	–	–	–	–	–
Полтавська	15	–	–	–	–	–	–
Рівненська	3	–	–	–	–	–	–
Сумська	55	–	–	–	–	–	–
Тернопільська	1	–	–	–	–	–	–
Харківська	159	–	–	–	–	–	–
Херсонська	80	–	–	–	–	–	–
Хмельницька	5	–	–	–	–	–	–
Черкаська	101	–	–	–	–	–	–
Чернівецька	–	–	–	–	–	–	–
Чернігівська	–	–	–	–	–	–	–
м. Севастополь	1	–	–	–	–	–	–

*Інформація Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово- комунального господарства України.

Забезпечення сіл детальними планами на початок 2011 р.*

	Кількість сіл, од.	Наявність			У поточному році		
		чинних	термін продовжено	термін вичерпаний	розробляються	розроблені	затверджені
Україна	27268	326	61	5	17	16	5
Автономна Республіка Крим	918	3	2	–	4	–	–
Області							
Вінницька	1330	–	–	–	–	–	–
Волинська	1054	72	59	–	2	2	2
Дніпропетровська	1369	–	–	–	–	–	–
Донецька	874	–	–	–	–	–	–
Житомирська	1593	–	–	–	–	–	–
Закарпатська	579	–	–	–	3	4	1
Запорізька	869	–	–	–	–	–	–
Івано-Франківська	745	123	–	–	4	–	–
Київська	1124	42	–	2	2	10	2
Кіровоградська	980	–	–	–	–	–	–
Луганська	674	–	–	–	–	–	–
Львівська	1850	32	–	–	2	–	–
Миколаївська	822	–	–	–	–	–	–
Одеська	1113	2	–	3	–	–	–
Полтавська	1799	–	–	–	–	–	–
Рівненська	997	10	–	–	–	–	–
Сумська	1411	–	–	–	–	–	–
Тернопільська	1022	–	–	–	–	–	–
Харківська	1522	–	–	–	–	–	–
Херсонська	578	–	–	–	–	–	–
Хмельницька	1409	–	–	–	–	–	–
Черкаська	723	–	–	–	–	–	–
Чернівецька	398	42	–	–	–	–	–
Чернігівська	1486	–	–	–	–	–	–
м. Севастополь	29	–	–	–	–	–	–

*Інформація Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

**Чисельність населення в Україні та регіонах
станом на 1 січня 2013 року**

	Все населення, осіб	У тому числі		Щільність населення, осіб на 1 км ²	Частка сільського населення, %
		міське	сільське		
Україна	45372692	31123007	14249685	75,8	31,32
Автономна Республіка Крим	1963514	1233965	729549	75,3	37,16
Області					
Вінницька	1641201	814070	827131	61,9	50,40
Волинська	1037149	536998	500151	51,5	48,22
Дніпропетровська	3336504	2785355	551149	104,5	16,52
Донецька	4433011	4013062	419949	167,2	9,47
Житомирська	1279008	741220	537788	42,9	42,05
Закарпатська	1247350	463762	783588	97,8	62,82
Запорізька	1801315	1385223	416092	66,3	23,10
Івано-Франківська	1379766	597245	782521	99,1	56,71
Київська	1717649	1053534	664115	61,1	38,66
Кіровоградська	1009987	625411	384576	41,1	38,08
Луганська	2291271	1986423	304848	85,9	13,30
Львівська	2544748	1546492	998256	116,6	39,23
Миколаївська	1183282	800787	382495	48,1	32,32
Одеська	2388670	1594814	793856	71,7	33,23
Полтавська	1487751	908336	579415	51,7	38,95
Рівненська	1152526	551155	601371	57,5	52,18
Сумська	1161544	782984	378560	48,7	32,59
Тернопільська	1084127	474694	609433	78,4	56,21
Харківська	2755108	2205163	549945	87,7	19,96
Херсонська	1088237	665472	422765	38,2	38,85
Хмельницька	1326926	727656	599270	64,3	45,16
Черкаська	1285384	720814	564570	61,5	43,92
Чернівецька	904277	381125	523152	111,7	57,85
Чернігівська	1098209	689335	408874	34,4	37,23
м. Київ	2799199	2799199	х	3350,0	х
м. Севастополь	380821	357355	23466	441,0	6,16

**Демографічне навантаження на населення у віці 16-59 років
за типом поселень за регіонами на 1 січня 2013 року**

	Міські поселення та сільська місцевість			Міські поселення			Сільська місцевість		
	загальне навантаження	у тому числі особами у віці		загальне навантаження	у тому числі особами у віці		загальне навантаження	у тому числі особами у віці	
		0-15 років	60 років і старше		0-15 років	60 років і старше		0-15 років	60 років і старше
Україна	585	246	339	546	228	318	679	290	389
Автономна Республіка Крим	585	250	335	585	236	349	585	273	312
Області									
Вінницька	640	263	377	535	247	288	759	281	478
Волинська	612	326	286	529	284	245	710	375	335
Дніпропетровська	585	238	347	567	230	337	678	276	402
Донецька	589	213	376	581	210	371	667	244	423
Житомирська	629	276	353	552	256	296	748	306	442
Закарпатська	575	320	255	564	309	255	582	327	255
Запорізька	582	227	355	562	215	347	653	268	385
Івано-Франківська	582	283	299	514	255	259	637	306	331
Київська	588	252	336	515	243	272	720	269	451
Кіровоградська	631	249	382	578	231	347	726	282	444
Луганська	568	206	362	556	203	353	648	224	424
Львівська	567	263	304	527	243	284	633	295	338
Миколаївська	578	247	331	552	225	327	636	296	340
Одеська	579	259	320	552	228	324	635	323	312
Полтавська	601	227	374	551	217	334	687	244	443
Рівненська	611	338	273	498	271	227	728	407	321
Сумська	586	216	370	530	210	320	719	231	488
Тернопільська	600	269	331	506	251	255	682	285	397
Харківська	547	207	340	521	199	322	658	243	415
Херсонська	582	255	327	571	238	333	598	282	316
Хмельницька	624	261	363	508	246	262	796	285	511
Черкаська	625	234	391	539	219	320	750	257	493
Чернівецька	585	283	302	498	237	261	655	320	335
Чернігівська	646	228	418	536	218	318	875	249	626
м. Київ	510	224	286	510	224	286	х	х	х
м. Севастополь	594	239	355	593	237	356	605	260	345

Природний рух населення, 2012 рік

	Міські поселення та сільська місцевість					
	осіб			на 1000 осіб наявного населення		
	кількість живона-роджених	кількість померлих	природни й приріст (скорочення)	кількість живона-роджених	кількість померлих	природни й приріст (скорочення)
Україна	520705	663139	-142434	11,4	14,5	-3,1
Автономна Республіка Крим	24702	26945	-2243	12,6	13,7	-1,1
Області						
Вінницька	18340	25158	-6818	11,2	15,4	-4,2
Волинська	15346	13710	1636	14,8	13,2	1,6
Дніпропетровська	37087	51486	-14399	11,2	15,5	-4,3
Донецька	42839	70496	-27657	9,8	16,1	-6,3
Житомирська	15486	20685	-5199	12,2	16,3	-4,1
Закарпатська	18968	14813	4155	15,1	11,8	3,3
Запорізька	18882	26406	-7524	10,6	14,8	-4,2
Івано-Франківська	17101	16801	300	12,4	12,2	0,2
Київська	20966	27161	-6195	12,2	15,8	-3,6
Кіровоградська	11029	16521	-5492	11,0	16,5	-5,5
Луганська	21743	36316	-14573	9,6	16,0	-6,4
Львівська	30220	31667	-1447	11,9	12,5	-0,6
Миколаївська	13515	17277	-3762	11,5	14,7	-3,2
Одеська	30384	33648	-3264	12,7	14,1	-1,4
Полтавська	14635	24223	-9588	9,9	16,5	-6,6
Рівненська	18316	14302	4014	15,9	12,4	3,5
Сумська	11093	19002	-7909	9,7	16,6	-6,9
Тернопільська	12202	14838	-2636	11,3	13,8	-2,5
Харківська	27244	40130	-12886	9,9	14,6	-4,7
Херсонська	12643	15904	-3261	11,7	14,7	-3,0
Хмельницька	14881	20362	-5481	11,3	15,5	-4,2
Черкаська	12798	20667	-7869	10,1	16,2	-6,1
Чернівецька	11592	11321	271	12,8	12,5	0,3
Чернігівська	10222	20208	-9986	9,4	18,7	-9,3
м. Київ	33887	27840	6047	12,0	9,8	2,2
м. Севастополь	4584	5252	-668	12,0	13,7	-1,7

Очікувана тривалість життя при народженні, років

	Все населення	У тому числі:	
		чоловіки	жінки
1958-1959	69,8	66,1	72,6
1961-1962	70,9	67,3	73,6
1965-1966	71,6	67,7	74,5
1969-1970	70,8	66,5	74,3
1979-1980	69,7	64,6	74,0
1985-1986	70,5	65,9	74,5
1989-1990	70,7	65,9	75,0
1991-1992	69,3	64,2	74,2
1992-1993	68,7	63,5	73,7
1994-1995	67,2	61,8	72,7
1995-1996	66,9	61,4	72,7
1996-1997	67,4	61,9	73,0
1997-1998	68,1	62,7	73,5
1998-1999	68,3	63,0	73,7
1999-2000	67,9	62,4	73,6
2000-2001	68,3	62,8	74,1
2002-2003	68,2	62,6	74,1
2003-2004	68,2	62,6	74,1
2004-2005	68,0	62,2	74,0
2005-2006	68,1	62,4	74,1
2006-2007	68,3	62,5	74,2
2007-2008	68,3	62,5	74,3
2008-2009	69,3	63,8	74,9
2009-2010	70,4	65,3	75,5
2011-2012	71,2	66,1	76,0

Шлюбність та розлучуваність за регіонами, 2012 рік

	Кількість зареєстрованих шлюбів од.	Кількість зареєстрованих розлучень, од.		
		Всього	з них:	
			розглянуто судами першої інстанції справ про розірвання шлюбу окремого провадження із задоволенням заяви	розглянуто судами першої інстанції справ про розірвання шлюбу позовного провадження із задоволенням позову
Україна	278276	49807	805	117896
Автономна Республіка Крим	12183	2322	16	4923
Області				
Вінницька	9968	1571	7	4583
Волинська	6441	625	3	2276
Дніпропетровська	20324	4892	187	9525
Донецька	25307	5564	17	12354
Житомирська	7693	1189	3	3439
Закарпатська	7983	604	8	2313
Запорізька	10495	2351	52	4698
Івано-Франківська	8303	864	1	3390
Київська	11721	2184	9	4937
Кіровоградська	5263	1028	1	2754
Луганська	12603	2637	221	6203
Львівська	16085	1672	36	4949
Миколаївська	7129	1548	30	3586
Одеська	15012	2756	15	6018
Полтавська	8703	1712	2	4109
Рівненська	7177	709	2	2376
Сумська	5861	1188	8	2933
Тернопільська	6574	686	1	2622
Харківська	16143	3385	24	6992
Херсонська	5946	1166	24	3033
Хмельницька	8133	1254	11	3699
Черкаська	7256	1231	4	3534
Чернівецька	6016	832	14	2373
Чернігівська	5538	962	3	2826
м. Київ	21301	4187	104	6321
м. Севастополь	3118	688	2	1130

**Міграційний приріст (скорочення) населення
за регіонами у 2002-2012 роках, осіб**

	2002	2005	2010	2012
Україна	-33791	4583	16133	61844
Автономна Республіка Крим	465	2773	3446	4412
Області				
Вінницька	-1899	-2783	-387	-331
Волинська	-1862	-1092	-2	-276
Дніпропетровська	-384	2082	-28	1895
Донецька	-9299	-1199	-1071	-79
Житомирська	-2376	-3175	-292	903
Закарпатська	-2458	-2333	-832	-521
Запорізька	-1614	-1201	186	1099
Івано-Франківська	-848	-849	228	1360
Київська	-945	850	4554	8689
Кіровоградська	-4264	-5521	-674	-1757
Луганська	-8235	-4711	-2394	-1552
Львівська	-3297	-1723	-876	1211
Миколаївська	-1855	-531	-365	-980
Одеська	-157	2697	5102	10127
Полтавська	-827	7	47	214
Рівненська	-1748	-2278	-1175	-1402
Сумська	-3467	-2720	-987	-1175
Тернопільська	-1137	-1680	-994	-468
Харківська	2661	5159	1839	15125
Херсонська	-3590	-3491	-1150	-1874
Хмельницька	-3250	-2970	-603	-726
Черкаська	-354	-1009	-476	-546
Чернівецька	-220	-344	635	1628
Чернігівська	-2060	-2656	15	-721
м. Київ	17806	30640	10611	24718
м. Севастополь	1423	2641	1776	2871

Міграційний рух населення у 2012 році, осіб

	У межах України			Зовнішня міграція		
	число прибулих	число вибулих	приріст	число прибулих	число вибулих	приріст
Україна	649865	649865	х	76361	14517	61844
Автономна Республіка Крим	25689	25605	84	5096	768	4328
Області						
Вінницька	28826	30575	-1749	1961	543	1418
Волинська	16476	17089	-613	598	261	337
Дніпропетровська	44074	45638	-1564	4506	1047	3459
Донецька	49178	53627	-4449	5696	1326	4370
Житомирська	23879	23453	426	741	264	477
Закарпатська	8142	8512	-370	324	475	-151
Запорізька	21201	22562	-1361	3017	557	2460
Івано-Франківська	15845	15885	-40	1784	384	1400
Київська	35104	28032	7072	2106	489	1617
Кіровоградська	16059	18219	-2160	617	214	403
Луганська	28911	32945	-4034	3261	779	2482
Львівська	30309	31103	-794	2478	473	2005
Миколаївська	14318	15977	-1659	990	311	679
Одеська	34749	31967	2782	8016	671	7345
Полтавська	22259	23462	-1203	1687	270	1417
Рівненська	19290	20781	-1491	295	206	89
Сумська	19812	21235	-1423	505	257	248
Тернопільська	14108	14673	-565	415	318	97
Харківська	42416	40432	1984	13889	748	13141
Херсонська	13482	15639	-2157	519	236	283
Хмельницька	23310	24316	-1006	575	295	280
Черкаська	20449	21651	-1202	879	223	656
Чернівецька	10096	9780	316	1542	230	1312
Чернігівська	16278	17599	-1321	819	219	600
м. Київ	50483	35780	14703	12734	2719	10015
м. Севастополь	5122	3328	1794	1311	234	1077

**Міграційний рух населення у 2012 році, у розрахунку
на 10000 осіб наявного населення**

	У межах України			Зовнішня міграція		
	число прибулих	число вибулих	приріст	число прибулих	число вибулих	приріст
Україна	142,5	142,5	x	16,7	3,2	13,5
Автономна Республіка Крим	130,8	130,4	0,4	25,9	3,9	22,0
Області						
Вінницька	176,8	187,5	-10,7	12,0	3,3	8,7
Волинська	158,5	164,4	-5,9	5,8	2,5	3,3
Дніпропетровська	133,0	137,7	-4,7	13,6	3,2	10,4
Донецька	112,0	122,2	-10,2	13,0	3,0	10,0
Житомирська	187,9	184,5	3,4	5,8	2,1	3,7
Закарпатська	65,0	68,0	-3,0	2,6	3,8	-1,2
Запорізька	118,5	126,1	-7,6	16,9	3,1	13,8
Івано-Франківська	114,7	115,0	-0,3	12,9	2,8	10,1
Київська	204,0	162,9	41,1	12,2	2,8	9,4
Кіровоградська	160,8	182,4	-21,6	6,2	2,2	4,0
Луганська	127,7	145,5	-17,8	14,4	3,4	11,0
Львівська	119,3	122,4	-3,1	9,8	1,9	7,9
Миколаївська	121,8	135,9	-14,1	8,4	2,6	5,8
Одеська	145,3	133,7	11,6	33,5	2,8	30,7
Полтавська	151,2	159,4	-8,2	11,4	1,8	9,6
Рівненська	166,9	179,8	-12,9	2,6	1,8	0,8
Сумська	172,6	185,0	-12,4	4,4	2,2	2,2
Тернопільська	130,8	136,0	-5,2	3,8	2,9	0,9
Харківська	154,6	147,4	7,2	50,6	2,7	47,9
Херсонська	124,8	144,7	-19,9	4,8	2,2	2,6
Хмельницька	177,0	184,6	-7,6	4,4	2,3	2,1
Черкаська	160,6	170,0	-9,4	6,9	1,8	5,1
Чернівецька	111,4	107,9	3,5	17,0	2,5	14,5
Чернігівська	150,3	162,5	-12,2	7,5	2,0	5,5
м. Київ	178,4	126,5	51,9	45,0	9,6	35,4
м. Севастополь	134,0	87,1	46,9	34,3	6,1	28,2

Економічна активність населення у віці 15-70 років, тис. осіб

	2000	2005	2012
Україна	22830,8	22280,8	22 011,5
Автономна Республіка Крим	989,8	958,7	970,3
Області			
Вінницька	919,1	775,4	768,4
Волинська	540,0	471,8	481,8
Дніпропетровська	1735,8	1665,7	1637,0
Донецька	2383,5	2265,1	2157,2
Житомирська	624,8	632,5	609,2
Закарпатська	569,6	592,3	581,4
Запорізька	924,4	908,3	882,6
Івано-Франківська	653,3	572,8	595,4
Київська	847,2	846,9	808,3
Кіровоградська	511,1	501,5	473,7
Луганська	1135,3	1143,2	1077,1
Львівська	1249,5	1167,0	1189,0
Миколаївська	586,4	595,0	579,3
Одеська	1151,3	1086,4	1126,0
Полтавська	748,2	744,5	713,9
Рівненська	491,7	511,1	545,8
Сумська	603,5	591,2	568,6
Тернопільська	475,1	467,4	487,4
Харківська	1463,5	1388,8	1373,6
Херсонська	556,4	548,9	523,4
Хмельницька	652,7	641,9	625,0
Черкаська	605,9	641,6	618,5
Чернівецька	354,0	401,2	420,7
Чернігівська	586,9	562,3	527,1
м. Київ	1333,3	1412,6	1480,8
м. Севастополь	138,5	186,7	190,0

Розподіл домогосподарств по регіонах, 2012 рік

	Кількість домогосподарств, од.		у тому числі проживають, %		Середній розмір домогосподарства, осіб
	тис.	%	у міських поселеннях	у сільській місцевості	
Україна	17050,3	100,0	69,2	30,8	2,59
Автономна Республіка Крим	736,2	4,3	65,9	34,1	2,60
Області					
Вінницька	647,5	3,8	46,4	53,6	2,50
Волинська	336,6	2,0	52,1	47,9	3,01
Дніпропетровська	1317,6	7,8	83,9	16,1	2,42
Донецька	1694,4	10,0	90,6	9,4	2,45
Житомирська	496,1	2,9	55,6	44,4	2,53
Закарпатська	356,3	2,1	40,7	59,3	3,43
Запорізька	691,6	4,1	76,8	23,2	2,50
Івано-Франківська	451,2	2,6	45,1	54,9	3,00
Київська	638,8	3,7	57,2	42,8	2,64
Кіровоградська	429,6	2,5	60,7	39,3	2,33
Луганська	923,0	5,4	87,0	13,0	2,39
Львівська	820,7	4,8	63,3	36,7	3,03
Миколаївська	449,9	2,6	67,7	32,3	2,59
Одеська	840,6	4,9	68,0	32,0	2,65
Полтавська	611,0	3,6	59,2	40,8	2,41
Рівненська	377,2	2,2	49,2	50,8	3,00
Сумська	451,8	2,6	65,4	34,6	2,48
Тернопільська	361,7	2,1	45,0	55,0	2,96
Харківська	1035,4	6,1	80,1	19,9	2,46
Херсонська	406,4	2,4	62,5	37,5	2,64
Хмельницька	494,5	2,9	51,4	48,6	2,65
Черкаська	531,9	3,1	53,7	46,3	2,40
Чернівецька	305,9	1,8	43,7	56,3	2,90
Чернігівська	461,0	2,7	57,8	42,2	2,35
м. Київ	1049,9	6,2	100,0	–	2,57
м. Севастополь	133,5	0,8	94,8	5,2	2,48

**Динаміка кількості найманих працівників підприємств,
установ, організацій за регіонами**

	2000	2010	2011	2012
Україна	16044,0	12564,2	12093,8	12181,3
Автономна Республіка Крим	661,6	513,1	480,5	474,5
Області				
Вінницька	590,6	405,2	386,1	388,8
Волинська	320,8	247,2	238,0	237,8
Дніпропетровська	1342,8	1058,2	1062,0	1056,1
Донецька	1703,2	1314,8	1250,1	1268,1
Житомирська	457,9	327,8	312,1	311,5
Закарпатська	305,6	233,3	221,5	218,0
Запорізька	701,2	540,4	512,7	502,4
Івано-Франківська	356,8	268,4	258,3	256,6
Київська	659,7	615,9	604,8	635,7
Кіровоградська	356,1	248,5	234,6	234,2
Луганська	781,3	615,2	588,2	585,5
Львівська	817,9	646,4	622,6	620,1
Миколаївська	423,5	288,1	274,1	274,4
Одеська	789,9	642,3	609,0	606,3
Полтавська	573,9	432,4	413,9	415,9
Рівненська	343,5	263,6	250,5	248,5
Сумська	456,2	312,7	295,4	293,0
Тернопільська	330,5	217,8	207,6	209,5
Харківська	986,0	770,5	745,1	760,4
Херсонська	372,8	238,5	227,2	223,9
Хмельницька	482,6	304,4	289,2	288,4
Черкаська	469,8	337,9	322,5	322,0
Чернівецька	230,3	162,6	157,4	155,0
Чернігівська	402,7	291,1	281,7	280,0
м. Київ	1062,8	1155,2	1143,6	1209,4
м. Севастополь	114,0	112,7	105,1	105,3

Динаміка руху працівників за регіонами, тис. осіб

	Прийнято			Вибуло		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Україна	3722	3021	2798	3019	3260	3206
Автономна Республіка Крим	132	144	130	149	159	150
Області						
Вінницька	91	95	94	104	104	103
Волинська	48	47	40	50	50	50
Дніпропетровська	232	276	253	251	282	286
Донецька	282	334	306	317	362	349
Житомирська	58	67	58	70	71	69
Закарпатська	44	42	36	47	46	45
Запорізька	111	111	103	119	127	124
Івано-Франківська	39	47	40	44	50	47
Київська	110	116	110	115	129	125
Кіровоградська	53	67	59	57	69	68
Луганська	131	146	127	144	183	152
Львівська	106	119	102	119	125	122
Миколаївська	66	72	64	73	77	75
Одеська	148	151	145	163	175	167
Полтавська	93	107	102	103	102	111
Рівненська	44	53	43	49	56	51
Сумська	59	66	57	68	68	63
Тернопільська	44	49	40	49	50	44
Харківська	161	181	173	182	198	199
Херсонська	57	61	55	63	64	64
Хмельницька	59	61	57	68	67	65
Черкаська	78	82	79	86	87	90
Чернівецька	34	38	30	38	42	36
Чернігівська	54	60	54	63	62	62
м. Київ	362	402	414	396	425	459
м. Севастополь	26	27	27	32	30	30

**Динаміка попиту на робочу силу за регіонами,
на кінець року, тис. осіб**

	2010	2011	2012
Україна	63,9	59,3	48,6
Автономна Республіка Крим	2,8	3,3	3,0
Області			
Вінницька	0,6	0,6	0,5
Волинська	0,8	1,8	0,6
Дніпропетровська	7,7	8,0	7,2
Донецька	2,9	4,1	3,4
Житомирська	1,8	2,4	1,9
Закарпатська	0,9	1,2	1,0
Запорізька	1,6	0,8	0,4
Івано-Франківська	0,2	0,4	0,3
Київська	3,2	2,2	1,9
Кіровоградська	0,6	0,7	0,6
Луганська	2,0	2,6	0,8
Львівська	2,3	1,9	2,0
Миколаївська	1,1	1,3	1,0
Одеська	2,6	3,8	2,3
Полтавська	1,8	2,4	2,2
Рівненська	0,8	0,6	0,9
Сумська	0,7	0,7	0,8
Тернопільська	0,9	1,1	1,2
Харківська	3,3	2,8	3,9
Херсонська	1,1	1,9	1,3
Хмельницька	0,4	0,3	0,2
Черкаська	0,3	0,2	0,2
Чернівецька	0,7	0,9	0,8
Чернігівська	0,9	1,2	1,2
м. Київ	20,9	11,4	8,5
м. Севастополь	1,0	0,7	0,5

**Динаміка облікової кількості штатних працівників за регіонами,
на 31 грудня, тис. осіб**

	Облікова кількість штатних працівників					
	усього			з них жінки		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Україна	10993,4	10779,3	10718,7	6043,5	5901,0	5871,7
Автономна Республіка Крим	409,4	388,1	381,0	234,7	221,1	219,6
Області						
Вінницька	327,9	315,8	313,9	182,8	176,6	173,9
Волинська	212,3	207,6	201,9	123,9	122,7	119,8
Дніпропетровська	955,5	954,3	956,7	506,4	499,9	501,9
Донецька	1 186,6	1 170,2	1 165,7	633,4	617,5	618,0
Житомирська	260,1	255,7	251,3	151,1	146,3	143,0
Закарпатська	211,5	203,9	197,8	127,2	123,4	121,2
Запорізька	476,2	456,8	445,9	256,1	245,0	238,5
Івано-Франківська	236,1	230,4	229,0	135,2	133,4	132,4
Київська	391,1	382,7	383,3	207,3	198,7	199,3
Кіровоградська	212,2	205,0	202,4	117,4	110,6	109,0
Луганська	557,4	542,8	530,4	293,9	287,5	282,4
Львівська	580,9	568,8	555,2	320,5	314,3	304,5
Миколаївська	244,6	238,9	233,2	135,4	132,1	129,3
Одеська	545,2	514,7	512,5	304,8	289,1	285,1
Полтавська	367,7	371,4	372,1	195,7	195,1	196,3
Рівненська	226,0	222,8	218,4	131,2	128,6	126,9
Сумська	260,1	252,7	253,5	144,3	138,6	138,2
Тернопільська	185,1	183,5	178,2	107,6	107,5	104,7
Харківська	673,2	661,6	671,9	372,6	363,3	366,2
Херсонська	204,0	197,1	192,5	115,0	110,7	108,7
Хмельницька	253,3	248,1	247,4	143,1	140,2	139,4
Черкаська	271,7	266,5	259,5	152,4	148,5	144,4
Чернівецька	147,4	144,9	137,5	83,9	83,8	81,0
Чернігівська	239,2	232,2	221,1	136,5	131,7	125,8
м. Київ	1273,6	1278,2	1322,7	679,1	683,6	712,0
м. Севастополь	85,1	84,6	83,7	52,0	51,2	50,2

Динаміка підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, тис. осіб

	Навчено новим професіям			Підвищили кваліфікацію		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Україна	216,5	230,0	218,4	943,9	978,4	1016,5
Автономна Республіка Крим	6,5	6,7	6,6	31,8	31,4	34,2
Області						
Вінницька	5,7	5,8	5,2	22,2	23,5	22,8
Волинська	2,7	2,4	2,1	15,1	16,2	17,1
Дніпропетровська	28,2	27,6	28,3	118,5	117,5	109,4
Донецька	42,7	42,3	41,9	136,0	152,8	157,2
Житомирська	3,8	4,6	4,8	17,3	17,7	18,8
Закарпатська	6,8	5,4	3,4	15,4	13,9	13,4
Запорізька	12,5	12,6	12,5	53,3	52,0	50,9
Івано-Франківська	2,5	3,6	2,9	22,8	21,7	24,9
Київська	8,4	12,1	11,1	24,3	25,0	29,2
Кіровоградська	3,4	4,2	3,2	19,3	20,3	20,9
Луганська	19,8	18,6	16,2	50,3	54,0	61,9
Львівська	5,5	6,0	5,6	41,5	43,6	42,4
Миколаївська	4,5	3,5	3,3	16,9	21,2	21,4
Одеська	9,0	10,8	8,3	34,9	32,8	37,9
Полтавська	7,7	9,5	8,6	39,0	40,4	42,1
Рівненська	3,1	3,1	2,9	20,9	22,7	25,3
Сумська	5,6	6,4	5,6	23,4	23,9	26,0
Тернопільська	2,7	3,6	2,6	12,4	12,9	15,3
Харківська	9,8	11,1	11,3	58,8	61,9	66,7
Херсонська	3,8	3,5	2,8	15,6	17,7	17,8
Хмельницька	3,8	4,5	4,7	22,0	22,9	23,2
Черкаська	3,7	3,6	3,5	18,0	17,2	18,3
Чернівецька	1,9	2,0	1,6	10,5	10,5	10,2
Чернігівська	1,9	2,1	2,0	16,2	16,9	16,0
м. Київ	9,4	13,3	16,4	82,3	81,4	86,6
м. Севастополь	1,1	1,1	1,0	5,2	6,4	6,6

**Підготовка кадрів за місцем і видами навчання
та регіонами у 2012 році**

	Навчено новим професіям		З них у % до облікової кількості працівників, які пройшли навчання			
	усього, тис. осіб	у % до облікової кількості працівників	за місцем навчання		за видами підготовки	
			на виробництві	у навчальних закладах	первинна підготовка	перепідготовка
Україна	218,4	2,0	74,3	25,7	33,4	66,6
Автономна Республіка Крим	6,6	1,7	54,5	45,5	26,3	73,7
Області						
Вінницька	5,2	1,7	69,1	30,9	47,6	52,4
Волинська	2,1	1,1	73,3	26,7	40,7	59,3
Дніпропетровська	28,3	3,0	78,1	21,9	9,6	90,4
Донецька	41,9	3,6	82,1	17,9	30,6	69,4
Житомирська	4,8	1,9	74,4	25,6	32,9	67,1
Закарпатська	3,4	1,7	80,1	19,9	55,2	44,8
Запорізька	12,5	2,8	83,4	16,6	29,8	70,2
Івано-Франківська	2,9	1,2	79,7	20,3	26,4	73,6
Київська	11,1	2,9	78,3	21,7	50,3	49,7
Кіровоградська	3,2	1,6	82,3	17,7	35,1	64,9
Луганська	16,2	3,0	82,0	18,0	35,7	64,3
Львівська	5,6	1,0	72,8	27,2	32,7	67,3
Миколаївська	3,3	1,4	64,5	35,5	29,5	70,5
Одеська	8,3	1,6	76,4	23,6	48,2	51,8
Полтавська	8,6	2,3	63,1	36,9	38,3	61,7
Рівненська	2,9	1,3	71,3	28,7	12,8	87,2
Сумська	56	2,2	80,9	19,1	20,2	79,8
Тернопільська	2,6	1,5	83,8	16,2	60,6	39,4
Харківська	11,3	1,7	64,9	35,1	29,7	70,3
Херсонська	2,8	1,4	69,4	30,6	40,3	59,7
Хмельницька	4,7	1,9	75,8	24,2	39,9	60,1
Черкаська	3,5	1,3	70,4	29,6	39,6	60,4
Чернівецька	1,6	1,2	78,3	21,7	37,3	62,7
Чернігівська	2,0	0,9	73,9	26,1	32,4	67,6
м. Київ	16,4	1,2	49,0	51,0	57,1	42,9
м. Севастополь	1,0	1,2	59,2	40,8	41,3	58,7

Підготовка кадрів за статтю та регіонами у 2012 році

	Навчено новим професіям			
	жінок		чоловіків	
	усього, тис. осіб	у % до облікової кількості працюючих жінок	усього, тис. осіб	у % до облікової кількості працюючих чоловіків
Україна	47,8	0,8	170,6	3,5
Автономна Республіка Крим	1,1	0,5	5,5	3,4
Області				
Вінницька	1,3	0,8	3,9	2,8
Волинська	0,3	0,3	1,8	2,2
Дніпропетровська	5,1	1,0	23,2	5,1
Донецька	9,0	1,5	32,9	6,0
Житомирська	1,2	0,8	3,6	3,3
Закарпатська	1,3	1,1	2,1	2,7
Запорізька	2,1	0,9	10,4	5,0
Івано-Франківська	0,8	0,6	2,1	2,1
Київська	3,3	1,6	7,8	4,2
Кіровоградська	0,5	0,4	2,7	2,9
Луганська	3,6	1,3	12,6	5,1
Львівська	1,3	0,4	4,3	1,7
Миколаївська	0,4	0,3	2,9	2,8
Одеська	2,0	0,7	6,3	2,8
Полтавська	1,4	0,7	7,2	4,1
Рівненська	0,5	0,4	2,4	2,6
Сумська	1,3	0,9	4,3	3,7
Тернопільська	1,0	0,9	1,6	2,2
Харківська	2,2	0,6	9,1	3,0
Херсонська	0,6	0,6	2,2	2,6
Хмельницька	1,2	0,9	3,5	3,2
Черкаська	0,7	0,5	2,8	2,4
Чернівецька	0,3	0,4	1,3	2,3
Чернігівська	0,6	0,5	1,4	1,5
м. Київ	4,4	0,6	12,0	2,0
м. Севастополь	0,3	0,6	0,7	2,2

Безробітне населення за місцем проживання та регіонами

	Безробітне населення віком 15–70 років, тис. осіб						Рівень безробіття, %					
	у міських поселеннях			у сільській місцевості			у міських поселеннях			у сільській місцевості		
	2000	2010	2012	2000	2010	2012	2000	2010	2012	2000	2010	2012
Україна	21901	1292	1149	465,3	493,5	508	13,7	8,6	7,6	6,7	7,1	7,4
Автономна Республіка Крим	64,5	43,0	34,9	15,4	17,2	21,2	9,6	7,3	6,0	4,8	4,6	5,5
Області												
Вінницька	68,0	38,5	36,1	11,7	38,4	31,2	16,3	10,5	9,6	2,3	9,5	7,9
Волинська	49,9	16,9	15,4	3,9	23,6	23,6	20,3	7,4	6,6	1,3	9,6	9,5
Дніпропетровська	188,9	99,6	90,5	12,6	18,1	18,0	12,8	7,1	6,5	4,8	7,0	7,3
Донецька	216,5	163,6	150,5	13,8	19,3	21,3	9,9	8,3	7,7	6,9	9,3	10,1
Житомирська	55,2	37,3	35,8	21,6	23,5	23,1	15,4	11,2	10,6	8,1	8,2	8,5
Закарпатська	32,5	23,6	20,3	33,8	26,8	30,3	14,3	9,9	8,4	9,9	7,8	8,9
Запорізька	105,9	56,0	48,9	11,1	10,9	12,5	14,7	8,3	7,2	5,4	5,0	6,2
Івано- Франківська	42,8	29,4	28,9	25,8	18,1	18,0	15,0	11,6	11,2	7,0	5,6	5,3
Київська	82,2	45,5	31,5	26,0	14,2	19,3	15,4	8,9	6,2	8,3	4,6	6,4
Кіровоградська	49,0	27,6	21,5	26,9	14,7	18,5	14,6	9,2	7,1	15,4	8,5	10,9
Луганська	116,7	69,9	57,6	10,3	8,8	10,9	11,6	7,6	6,3	7,8	5,2	6,6
Львівська	127,2	69,7	61,7	39,6	23,6	27,4	16,8	9,8	8,5	8,1	5,0	5,9
Миколаївська	68,8	38,4	27,4	16,6	11,0	18,2	16,9	10,0	7,0	9,3	5,5	9,7
Одеська	124,8	49,9	54,2	11,5	18,1	11,4	16,1	6,7	7,1	3,1	5,0	3,1
Полтавська	60,4	44,2	30,1	15,5	25,0	31,1	13,2	10,0	6,9	5,3	9,2	11,2
Рівненська	40,9	35,4	26,4	19,0	25,4	26,9	16,2	14,6	10,9	8,0	8,8	8,8
Сумська	70,3	45,0	35,5	19,4	14,2	13,5	16,9	11,3	9,3	10,4	9,1	7,2
Тернопільська	41,1	31,5	30,5	24,6	19,3	17,5	17,8	14,8	14,0	10,1	7,2	6,5
Харківська	174,2	73,7	69,0	16,9	24,2	24,0	15,4	6,8	6,3	5,1	8,7	8,6
Херсонська	56,1	35,5	32,1	21,0	10,6	13,6	15,9	12,0	11,0	10,3	4,4	5,9
Хмельницька	69,0	21,9	30,2	20,8	33,0	23,5	19,2	6,6	8,6	7,1	10,9	8,6
Черкаська	60,7	51,3	43,5	10,3	11,1	12,3	17,3	14,7	12,3	4,0	4,0	4,6
Чернівецька	36,3	10,1	10,9	24,1	25,5	22,6	20,3	8,7	7,8	13,8	8,4	8,0
Чернігівська	57,2	38,4	34,7	9,2	17,7	16,9	15,9	11,9	10,6	4,0	8,3	8,5
м. Київ	115,0	85,9	81,0	–	–	–	8,6	5,8	5,5	–	–	–
м. Севастополь	16,4	10,3	10,2	–	1,2	1,1	13,4	5,7	5,7	–	11,1	9,1

Рівень безробіття населення в Україні та країнах Європейського Союзу (у % до економічно активного населення у віці 15-74 роки, для України - у віці 15-70 років)

	2000	2005	2010	2011	2012
Україна	11,5	7,2	8,1	7,9	7,5
Євросоюз (27 країн)	8,5	9,1	9,7	9,7	10,5
Австрія	3,6	5,2	4,4	4,2	4,3
Бельгія	6,9	8,5	8,3	7,2	7,6
Болгарія	16,4	10,1	10,3	11,3	12,3
Греція	11,2	9,9	12,6	17,7	24,3
Данія	4,3	4,8	7,5	7,6	7,5
Естонія	13,6	7,9	16,9	12,5	10,2
Ірландія	4,2	4,4	13,9	14,7	14,7
Іспанія	11,1	9,2	20,1	21,7	25,0
Італія	10,1	7,7	8,4	8,4	10,7
Кіпр	4,9	5,3	6,3	7,9	11,9
Латвія	13,7	8,9	19,8	16,2	14,9
Литва	16,4	8,3	18,0	15,3	13,3
Люксембург	2,2	4,6	4,6	4,8	5,1
Мальта	6,7	7,2	6,9	6,5	6,4
Нідерланди	3,1	5,3	4,5	4,4	5,3
Німеччина	7,5	11,2	7,1	5,9	5,5
Польща	16,1	17,8	9,7	9,7	10,1
Португалія	4,0	7,7	12,0	12,9	15,9
Румунія	7,3	7,2	7,3	7,4	7,0
Словаччина	18,8	16,3	14,5	13,7	14,0
Словенія	6,7	6,5	7,3	8,2	8,9
Сполучене королівство	5,4	4,8	7,8	8,0	7,9
Угорщина	6,4	7,2	11,2	10,9	10,9
Фінляндія	9,8	8,4	8,4	7,8	7,7
Франція	9,0	9,3	9,7	9,6	10,3
Чеська республіка	8,7	7,9	7,3	6,7	7,0
Швеція	5,6	7,7	8,6	7,8	8,0

Дошкільні навчальні заклади, за роками

	Кількість закладів, од.				У них дітей, тис.			
	1990	2005	2010	2012	1990	2005	2010	2012
Україна	24525	15058	15628	16396	2428,3	1031,7	1272,7	1428,4
Автономна Республіка Крим	1062	613	607	604	148,4	40,3	51,8	57,9
Області								
Вінницька	1127	644	704	748	83,6	39,0	46,3	52,5
Волинська	495	355	444	459	43,1	23,1	31,7	35,5
Дніпропетровська	1737	954	939	972	207,5	82,3	99,3	111,7
Донецька	2337	1155	1144	1158	267,2	105,7	125,0	137,4
Житомирська	830	575	644	697	61,6	29,8	38,7	47,3
Закарпатська	668	506	532	557	51,0	26,9	35,5	45,0
Запорізька	991	544	526	555	114,0	44,4	52,3	56,2
Івано-Франківська	438	283	334	376	39,9	20,0	27,6	31,4
Київська	957	710	682	705	91,7	44,9	56,8	62,7
Кіровоградська	833	505	530	527	67,5	24,0	27,6	30,9
Луганська	1200	576	528	578	131,2	42,8	50,9	58,1
Львівська	858	478	589	694	83,7	40,8	57,1	65,1
Миколаївська	871	517	552	567	76,5	29,3	36,1	41,1
Одеська	1263	743	744	780	128,8	51,7	62,9	71,5
Полтавська	1080	599	562	602	80,0	34,3	40,1	45,0
Рівненська	487	265	397	460	43,1	22,3	32,8	37,2
Сумська	780	415	495	528	71,2	28,5	34,5	37,5
Тернопільська	676	499	506	547	40,5	21,6	26,4	29,8
Харківська	1349	612	633	681	150,9	55,4	67,9	74,3
Херсонська	779	487	493	496	76,3	27,1	34,3	37,4
Хмельницька	864	806	815	827	66,3	36,6	42,3	45,4
Черкаська	902	691	696	691	80,4	35,8	39,4	43,3
Чернівецька	368	309	353	369	34,9	21,2	27,4	30,5
Чернігівська	763	461	414	437	56,3	22,7	26,1	29,2
м. Київ	805	671	679	692	132,0	70,6	89,3	100,7
м. Севастополь	...	85	86	89	...	10,6	12,6	13,8

Загальноосвітні навчальні заклади, за роками

	Кількість закладів, од.				У них учнів, тис.			
	1990	2005	2010	2012	1990	2005	2010	2012
Україна	21825	21586	20300	19672	7132	5399	4299	4222
Автономна Республіка Крим	583	632	609	593	314	223	177	180
Області								
Вінницька	1120	1040	976	948	246	205	160	154
Волинська	845	816	787	778	168	147	126	124
Дніпропетровська	1079	1094	1044	1030	523	378	298	294
Донецька	1281	1235	1151	1123	666	432	337	337
Житомирська	980	903	844	818	217	173	137	130
Закарпатська	716	716	693	675	216	182	156	154
Запорізька	664	677	639	624	284	203	159	156
Івано-Франківська	731	772	761	755	218	191	155	149
Київська	820	809	781	766	267	214	172	172
Кіровоградська	642	617	576	552	162	125	95	91
Луганська	833	793	732	701	377	234	176	172
Львівська	1353	1487	1440	1419	389	328	263	257
Миколаївська	693	651	592	572	206	147	114	ПО
Одеська	951	975	950	903	364	283	235	235
Полтавська	1037	870	786	730	224	178	135	128
Рівненська	766	750	707	693	188	171	147	144
Сумська	717	658	592	561	185	130	98	94
Тернопільська	878	920	889	876	169	145	116	ПО
Харківська	1007	984	917	883	408	285	223	221
Херсонська	582	575	509	496	195	143	110	107
Хмельницька	1062	1075	926	853	210	177	138	129
Черкаська	716	699	679	659	202	158	118	112
Чернівецька	453	454	447	436	143	121	100	99
Чернігівська	909	778	674	642	179	129	98	93
м. Київ	341	534	525	513	357	261	225	237
м. Севастополь	66	75	74	73	55	36	31	33

Вищі навчальні заклади на початок 2012/2013 навчального року, од.

	Кількість ВНЗ, I-П рівнів акредитації, од.				Кількість ВНЗ, Ш-IV рівнів акредитації, од.			
	Всього	з них мають форму власності			Всього	з них мають форму власності		
		державну	комунальну	приватну		державну	комунальну	приватну
Україна	489	208	207	74	334	217	14	103
Автономна Республіка Крим	15	3	9	3	13	4	3	6
Області								
Вінницька	17	6	9	2	5	4	–	1
Волинська	11	3	6	2	4	2	–	2
Дніпропетровська	31	18	10	3	23	16	2	5
Донецька	54	32	20	2	23	13	–	10
Житомирська	18	8	7	3	4	3	1	–
Закарпатська	10	2	5	3	6	4	–	2
Запорізька	17	5	7	5	10	7	–	3
Івано-Франківська	17	10	5	2	6	4	–	2
Київська	17	6	9	2	7	3	–	4
Кіровоградська	12	5	6	1	5	2	–	3
Луганська	26	16	10	–	8	8	–	–
Львівська	22	7	12	3	22	17	–	5
Миколаївська	12	3	7	2	5	4	–	1
Одеська	19	6	9	4	22	19	–	3
Полтавська	14	6	6	2	7	5	–	2
Рівненська	11	5	3	3	6	3	–	3
Сумська	10	1	8	1	5	5	–	–
Тернопільська	12	3	6	3	8	4	1	3
Харківська	33	17	13	3	37	28	1	8
Херсонська	11	3	7	1	7	4	–	3
Хмельницька	11	4	6	1	10	4	2	4
Черкаська	13	4	7	2	6	5	–	1
Чернівецька	13	8	4	1	4	3	–	1
Чернігівська	15	6	7	2	4	4	–	–
м. Київ	43	18	8	17	72	39	3	30
м. Севастополь	5	3	1	1	5	3	1	1

**Вищі навчальні заклади IV рівнів акредитації на початок
2012/2013 навчального року, за типами навчальних закладів, од.**

	Всього	у тому числі				
		університети	з них педагогічні	академії	інститути	з них педагогічні
Україна	823	199	25	64	89	5
Автономна Республіка Крим	28	8	3	2	3	–
Області						
Вінницька	22	5	1	–	2	–
Волинська	15	3	–	–	1	–
Дніпропетровська	54	11	–	6	7	1
Донецька	77	9	1	4	10	–
Житомирська	22	3	–	–	1	–
Закарпатська	16	4	–	–	2	1
Запорізька	27	8	3	1	4	–
Івано-Франківська	23	4	1	–	2	–
Київська	24	4	1	1	2	1
Кіровоградська	17	2	1	–	3	1
Луганська	34	6	–	1	1	–
Львівська	44	12	1	6	4	–
Миколаївська	17	4	–	–	1	–
Одеська	41	12	2	7	3	–
Полтавська	21	5	1	2	1	–
Рівненська	17	4	–	–	2	–
Сумська	15	4	2	1	–	–
Тернопільська	20	4	1	–	4	1
Харківська	70	21	1	10	8	–
Херсонська	18	4	1	1	2	–
Хмельницька	21	6	1	2	2	–
Черкаська	19	5	1	1	–	–
Чернівецька	17	4	–	–	–	–
Чернігівська	19	3	1	–	1	–
м. Київ	115	41	1	18	22	–
м. Севастополь	10	3	1	1	1	–

Продовження табл.

	у тому числі					
	консерва- торії	коледжі	з них педаго- гічні	училища	з них педаго- гічні	технікуми
Україна	1	243	22	118	14	109
Автономна Республіка Крим	–	7	–	4	–	4
Області						
Вінницька	–	11	2	2	–	2
Волинська	–	10	2	1	–	–
Дніпропетровська	1	12	–	8	–	9
Донецька	–	9	1	17	4	28
Житомирська	–	15	2	1	–	2
Закарпатська	–	7	–	1	–	2
Запорізька	–	10	1	2	–	2
Івано-Франківська	–	15	1	1	–	1
Київська	–	8	3	5	2	4
Кіровоградська	–	6	1	3	–	3
Луганська	–	7	–	10	–	9
Львівська	–	13	2	6	–	3
Миколаївська	–	9	1	2	–	1
Одеська	–	4	–	10	3	5
Полтавська	–	3	–	5	1	5
Рівненська	–	10	–	1	–	–
Сумська	–	3	1	6	і	1
Тернопільська	–	8	–	4	1	–
Харківська	–	16	–	6	–	9
Херсонська	–	4	1	6	–	1
Хмельницька	–	7	–	3	–	1
Черкаська	–	7	1	4	1	2
Чернівецька	–	11	1	1	–	1
Чернігівська	–	7	1	4	–	4
м. Київ	–	23	–	3	–	8
м. Севастополь	–	1	1	2	1	2

Заклади охорони здоров'я, на кінець 2012 року

	Кількість лікарняних закладів, од.	в них ліжок	Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів, од.	Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів, кількість відвідувань за зміну	у розрахунку на 10000 населення	
					кількість ліжок	кількість відвідувань за зміну
Україна	2369	404497	8339	1022574	89,1	225,4
Автономна Республіка Крим	88	16792	320	34396	85,8	175,8
Області						
Вінницька	64	12770	146	34972	78,8	215,9
Волинська	53	8456	156	18237	81,5	175,8
Дніпропетровська	50	30606	473	92117	92,6	278,8
Донецька	91	36188	430	86120	83,0	197,4
Житомирська	74	9986	283	33294	78,7	262,2
Закарпатська	58	9365	350	28570	74,8	228,3
Запорізька	93	16061	318	36970	90,0	207,2
Івано-Франківська	85	11710	272	27180	84,9	197,1
Київська	97	14569	431	37197	84,9	216,7
Кіровоградська	69	8950	204	28529	90,5	288,5
Луганська	39	21480	408	48235	95,4	214,2
Львівська	28	24209	444	48419	96,0	192,0
Миколаївська	54	9942	206	25054	84,8	213,6
Одеська	19	20715	416	49520	86,9	207,7
Полтавська	88	12855	337	38408	88,0	263,1
Рівненська	65	9864	203	28835	85,3	249,5
Сумська	70	10369	257	27121	90,9	237,7
Тернопільська	64	9555	226	21222	89,0	197,6
Харківська	32	24702	597	66290	90,5	242,9
Херсонська	63	10684	165	20560	99,2	190,9
Хмельницька	77	11556	295	25891	88,2	197,5
Черкаська	80	10786	327	30050	85,2	237,5
Чернівецька	59	7466	226	17161	82,6	189,8
Чернігівська	84	11920	197	24443	111,5	228,6
м. Київ	08	29564	586	85740	105,4	305,8
м. Севастополь	17	3377	66	8043	88,5	210,8

**Будинки інтернати для громадян похилого віку та інвалідів
(дорослих і дітей), за роками**

	Кількість будинків-інтернатів, од.				У них місць, тис.			
	1990	2000	2005	2012	1990	2000	2005	2012
Україна	274	275	319	324	61883	52997	57124	58385
Автономна Республіка Крим	6	10	10	11	1490	1802	1932	1977
Області								
Вінницька	10	10	10	10	2124	2041	2041	2041
Волинська	6	6	6	6	980	915	915	825
Дніпропетровська	18	18	18	18	4740	3720	3716	3971
Донецька	19	17	19	21	6265	5185	5914	6234
Житомирська	13	12	15	15	2680	2249	2644	2606
Закарпатська	9	7	7	7	1721	1396	1422	1311
Запорізька	12	11	11	11	2725	2240	2390	2679
Івано-Франківська	8	8	8	9	1610	1325	1325	1440
Київська	7	9	12	11	1445	1699	1982	2026
Кіровоградська	12	12	12	12	2341	1590	1885	1855
Луганська	14	14	19	20	3475	2616	3268	3528
Львівська	15	13	13	13	2985	1650	1748	1823
Миколаївська	10	10	10	10	1805	1417	1542	1553
Одеська	10	10	10	10	2301	2149	2140	2164
Полтавська	13	14	14	14	2865	2600	2675	2465
Рівненська	6	7	7	7	1370	1165	1151	1213
Сумська	14	13	13	13	2604	1957	2011	1992
Тернопільська	7	7	7	7	1376	1276	1276	1276
Харківська	16	16	18	18	3675	3675	3660	3353
Херсонська	6	6	11	11	1755	1443	1650	1688
Хмельницька	8	7	31	31	1390	1095	2027	2025
Черкаська	13	14	14	14	2245	2205	2225	2307
Чернівецька	5	7	7	7	1175	935	871	1140
Чернігівська	10	9	9	9	2316	1975	2028	2007
м. Київ	6	7	7	8	2255	2507	2507	2707
м. Севастополь	1	1	1	1	170	170	179	179

Спортивні споруди, на кінець 2012 року

	Стадіони з трибунами на 1500 місць і більше	Легкоатлетичні ядра, що не входять до складу стадіонів	Площинні спортивні споруди, всього	у тому числі			
				майданчики з тренажерним обладнанням	тенісні корти	футбольні поля	інші майданчики
Україна	1102	280	65197	11521	1365	11614	40697
Автономна Республіка Крим	51	8	1772	250	109	416	997
Області							
Вінницька	37	4	2 623	483	13	451	1 676
Волинська	31	–	2 676	550	15	379	1 732
Дніпропетровська	81	4	4 772	1 149	118	502	3 003
Донецька	93	9	4 254	864	123	484	2 783
Житомирська	32	4	2 047	431	22	310	1 284
Закарпатська	26	13	1476	130	39	289	1 018
Запорізька	31	5	2 406	479	34	435	1458
Івано-Франківська	57	3	2 097	154	39	461	1443
Київська	51	10	2 298	582	50	536	1 130
Кіровоградська	21	–	1 986	406	13	324	1 243
Луганська	55	25	3 048	38	52	293	2 665
Львівська	56	33	3 597	665	64	859	2 009
Миколаївська	36	94	2 743	497	38	447	1 761
Одеська	68	7	2 883	295	96	628	1 864
Полтавська	40	6	2 553	354	38	619	1 542
Рівненська	29	–	2410	296	31	409	1 674
Сумська	23	4	1 519	285	24	339	871
Тернопільська	26	6	1 903	413	14	451	1 025
Харківська	53	5	3 830	765	92	645	2 328
Херсонська	37	16	2 131	322	47	345	1 417
Хмельницька	42	3	2413	664	24	389	1 336
Черкаська	34	3	1 365	344	40	417	564
Чернівецька	31	–	1 525	374	21	255	875
Чернігівська	26	4	2312	362	17	770	1 163
м. Київ	28	6	2 252	314	162	145	1 631
м. Севастополь	7	8	306	55	30	16	205

Продовження табл.

	Із загальної кількості з синтетичним покриттям	Приміщення для фізкультурно-оздоровчих занять, всього	У тому числі з тренажерним устаткуванням	Спортивні зали площею не менше 162 м ²	Плавальні басейни, всього	у тому числі		
						50-метрові	25-метрові	інші
Україна	1522	16458	5818	17204	555	51	431	73
Автономна Республіка Крим	45	560	283	642	27	3	15	9
Області								
Вінницька	30	576	161	695	23	–	9	14
Волинська	33	273	108	443	7	–	7	–
Дніпропетровська	85	1 384	577	1 235	51	9	42	–
Донецька	177	1 780	660	1 504	51	5	46	–
Житомирська	44	503	120	515	9	–	8	1
Закарпатська	79	205	63	331	6	3	3	–
Запорізька	42	635	279	712	15	1	10	4
Івано-Франківська	93	323	75	505	16	2	14	–
Київська	101	640	245	736	18	1	17	–
Кіровоградська	27	353	84	443	8	1	7	–
Луганська	40	997	377	963	29	1	28	–
Львівська	59	541	162	766	39	7	32	–
Миколаївська	32	446	136	625	15	2	9	4
Одеська	72	1 054	284	812	47	2	23	22
Полтавська	74	481	195	686	13	1	12	–
Рівненська	31	432	147	451	14	–	14	–
Сумська	46	423	160	497	14	–	14	–
Тернопільська	26	397	132	438	11	1	7	3
Харківська	113	1 211	425	943	32	4	28	–
Херсонська	25	515	191	568	7	1	3	3
Хмельницька	29	487	119	555	7	–	7	–
Черкаська	41	505	178	605	10	–	8	2
Чернівецька	19	236	73	345	8	1	4	3
Чернігівська	30	355	135	420	10	–	3	7
м. Київ	116	992	410	656	60	4	56	–
м. Севастополь	13	154	39	113	8	2	5	1

Продовження табл.

	Із загальної кількості криті, всього	у тому числі			Стрілецькі тири криті і напівкриті на дистанцію не менше 25 м	Стрілецькі стенди (круглий, траншейний)	Біатлонні стрільбища	Велотреки, всього	у тому числі	
		50-метрові	25-метрові	інші					криті	відкриті
Україна	471	24	392	55	5202	16	6	4	1	3
Автономна Республіка Крим	22	–	14	8	217	–	–	1	–	1
Області										
Вінницька	22	–	8	14	181	1	–	–	–	–
Волинська	7	–	7	–	115	–	–	–	–	–
Дніпропетровська	40	5	35	–	392	1	–	–	–	–
Донецька	50	4	46	–	361	–	–	–	–	–
Житомирська	9	–	8	1	270	1	–	–	–	–
Закарпатська	3	–	3	–	51	–	–	–	–	–
Запорізька	13	1	8	4	189	2	–	–	–	–
Івано-Франківська	13	–	13	–	75	–	–	–	–	–
Київська	18	1	17	–	168	1	1	–	–	–
Кіровоградська	8	1	7	–	93	–	–	–	–	–
Луганська	24	1	23	–	313	1	–	–	–	–
Львівська	27	1	26	–	205	1	2	1	1	–
Миколаївська	13	1	8	4	308	–	–	–	–	–
Одеська	29	1	22	6	216	1	–	–	–	–
Полтавська	10	–	10	–	94	–	–	–	–	–
Рівненська	12	–	12	–	225	–	–	–	–	–
Сумська	14	–	14	–	247	–	1	–	–	–
Тернопільська	10	–	7	3	138	–	1	–	–	–
Харківська	31	4	27	–	291	1	–	1	–	1
Херсонська	5	–	2	3	104	5	–	–	–	–
Хмельницька	7	–	7	–	288	–	–	–	–	–
Черкаська	7	–	5	2	266	–	–	–	–	–
Чернівецька	6	–	3	3	19	1	–	–	–	–
Чернігівська	10	–	3	7	123	–	1	–	–	–
м. Київ	56	3	53	–	215	–	–	1	–	1
м. Севастополь	5	1	4	–	38	–	–	–	–	–

Продовження табл.

	Кінноспортивні бази	Споруди зі штучним льодом	у тому числі		Веслувально-спортивні бази	Веслувальні канали	Водноспортивні бази	Трампліни лижні, всього	У тому числі для фрістайлу	Лижні бази на 100 пар лиж і більше
			площею (30x61 м)	криті						
Україна	59	64	33	57	88	2	37	24	5	63
Автономна Республіка Крим	4	2	1	2	1	–	1	–	–	–
Області										
Вінницька	–	3	2	3	7	–	–	–	–	3
Волинська	–	1	–	1	1	–	–	–	–	–
Дніпропетровська	6	8	8	8	6	1	11	–	–	1
Донецька	6	5	2	5	2	–	2	–	–	–
Житомирська	1	2	–	2	3	–	–	–	–	1
Закарпатська	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
Запорізька	5	1	1	1	4	–	4	–	–	–
Івано-Франківська	–	2	1	2	2	–	–	14	1	6
Київська	5	3	2	3	2	–	2	–	–	6
Кіровоградська	1	1	–	1	1	–	1	–	–	–
Луганська	2	1	1	1	–	–	1	–	–	1
Львівська	2	4	1	2	5	–	–	6	3	4
Миколаївська	1	1	–	1	9	–	3	1	1	–
Одеська	4	3	–	3	2	1	1	–	–	–
Полтавська	4	3	1	3	4	–	–	–	–	3
Рівненська	2	–	–	–	5	–	–	–	–	–
Сумська	2	–	–	–	2	–	–	–	–	13
Тернопільська	–	–	–	–	2	–	1	3	–	3
Харківська	1	5	5	2	3	–	–	–	–	9
Херсонська	–	2	1	2	10	–	3	–	–	–
Хмельницька	2	3	2	1	4	–	–	–	–	–
Черкаська	3	1	–	1	4	–	–	–	–	1
Чернівецька	1	2	2	2	1	–	–	–	–	1
Чернігівська	1	–	–	–	4	–	–	–	–	6
м. Київ	6	10	3	10	3	–	5	–	–	4
м. Севастополь	–	1	–	1	1	–	2	–	–	–

Заклади культури та мистецтва, 2012 рік, од.

	Театри	Музеї	Бібліотеки		Демонстратори фільмів		Клубні заклади	
			усього	у тому числі у сільській місцевості	усього	у тому числі у сільській місцевості	усього	у тому числі у сільській місцевості
Україна	132	592	19216	14673	1708	1185	18476	16396
Автономна Республіка Крим	7	34	778	520	75	25	631	513
Області								
Вінницька	2	19	995	846	222	184	1138	1034
Волинська	2	17	605	489	11	2	671	624
Дніпропетровська	13	23	809	465	22	2	596	491
Донецька	5	26	976	368	26	1	646	405
Житомирська	2	18	930	797	15	–	1087	1009
Закарпатська	4	14	499	424	12	4	469	435
Запорізька	5	22	578	380	59	34	447	373
Івано-Франківська	4	24	771	648	158	135	723	659
Київська	2	24	897	768	–	–	842	776
Кіровоградська	2	31	587	465	29	13	597	529
Луганська	5	19	726	371	14	2	556	383
Львівська	9	25	1361	1146	50	21	1410	1278
Миколаївська	3	10	518	402	20	4	540	489
Одеська	7	11	876	693	12	–	737	681
Полтавська	2	36	809	689	29	6	858	792
Рівненська	2	13	607	498	34	20	678	634
Сумська	2	17	590	466	11	3	634	561
Тернопільська	2	29	911	806	120	109	923	869
Харківська	7	33	843	615	114	94	695	610
Херсонська	2	9	524	365	73	32	453	402
Хмельницька	3	24	944	820	223	203	1176	1088
Черкаська	2	26	740	655	150	123	744	688
Чернівецька	3	8	402	343	127	109	385	347
Чернігівська	4	31	735	620	71	51	775	709
м. Київ	27	44	143	–	16	–	32	–
м. Севастополь	4	5	62	14	15	8	33	17

Готелі та аналогічні засоби розміщення, за роками

	Кількість				У них номерів			
	2000	2005	2010	2012	2000	2005	2010	2012
Україна	1308	1232	1731	3144	51012	51686	79833	81441
Автономна Республіка Крим	89	78	104	748	5570	5982	7523	17267
Області								
Вінницька	32	25	21	61	1166	784	674	1162
Волинська	32	26	31	50	1137	996	1258	949
Дніпропетровська	84	106	121	130	2941	4323	5273	4143
Донецька	73	69	77	135	3240	3154	2928	4341
Житомирська	37	31	44	51	1155	950	1569	1033
Закарпатська	39	38	67	151	1395	1462	2512	2983
Запорізька	59	40	30	89	1823	1520	1472	2983
Івано-Франківська	34	33	38	167	1188	1142	1587	3235
Київська	46	39	56	57	1369	1331	2135	1672
Кіровоградська	21	17	18	43	520	578	859	821
Луганська	43	56	101	45	1851	1866	2691	1261
Львівська	55	100	159	250	2526	3927	5359	7358
Миколаївська	44	30	122	82	1143	702	7338	1359
Одеська	96	79	81	216	3674	3262	4146	5425
Полтавська	65	45	45	94	1647	1234	1377	1972
Рівненська	23	22	23	44	1018	1200	1175	948
Сумська	46	44	36	47	898	842	1070	806
Тернопільська	27	29	38	49	1187	1094	1100	1049
Харківська	76	51	42	125	2328	1905	1651	3092
Херсонська	47	34	135	82	1247	995	9028	1482
Хмельницька	30	22	31	68	763	728	1094	1654
Черкаська	36	36	65	66	1215	1092	1980	1484
Чернівецька	18	12	31	80	943	785	1533	1742
Чернігівська	52	51	61	45	822	927	1438	971
м. Київ	95	109	133	148	7637	8246	9807	9742
м. Севастополь	9	10	21	21	609	659	1256	507

Санаторії та пансіонати з лікуванням, будинки та пансіонати відпочинку, 2012 рік

	Санаторії та пансіонати з лікуванням		Будинки та пансіонати відпочинку	
	кількість	у них місць	кількість	у них місць
Україна	484	132662	286	59859
Автономна Республіка Крим	138	54164	134	29071
Області				
Вінницька	22	4966	–	–
Волинська	7	1312	1	374
Дніпропетровська	17	2315	3	807
Донецька	15	3344	58	11433
Житомирська	5	1322	–	–
Закарпатська	22	4572	5	144
Запорізька	19	5400	8	1171
Івано-Франківська	14	1997	3	290
Київська	12	2181	1	63
Кіровоградська	3	244	1	258
Луганська	12	1064	–	–
Львівська	50	14777	4	148
Миколаївська	11	4209	15	3301
Одеська	30	10646	9	1243
Полтавська	13	3682	1	180
Рівненська	7	964	–	–
Сумська	4	660	–	–
Тернопільська	9	1535	–	–
Харківська	15	2993	1	150
Херсонська	11	2405	36	9377
Хмельницька	13	1847	–	–
Черкаська	7	1320	–	–
Чернівецька	5	819	1	220
Чернігівська	7	1325	–	–
м. Київ	14	2429	1	200
м. Севастополь	2	170	4	1429

Кількість об'єктів роздрібної торгівлі та ресторанного господарства, за роками, тис. од.

	Роздрібна торгівля				Ресторанне господарство			
	1990	2000	2010	2012	1990	2000	2010	2012
Україна	145,7	103,2	64,8	62,2	62,7	33,1	23,4	21,6
Автономна Республіка Крим	6,4	4,6	3,1	2,8	2,4	1,4	1,4	1,3
Області								
Вінницька	6,4	4,2	2,6	2,4	2,2	1,0	1,2	1,1
Волинська	3,1	2,4	1,5	1,6	1,5	1,3	1,0	0,9
Дніпропетровська	8,3	6,4	4,5	4,1	4,2	2,0	1,2	1,2
Донецька	11,7	8,9	5,3	5,2	5,8	2,9	1,7	1,5
Житомирська	5,0	3,4	2,0	1,9	2,0	1,0	0,6	0,4
Закарпатська	3,8	2,9	1,7	1,4	2,1	1,2	0,6	0,4
Запорізька	5,0	3,8	2,4	2,3	2,4	1,3	0,7	0,6
Івано-Франківська	4,4	3,0	1,7	1,6	2,1	1,0	0,6	0,5
Київська	5,4	3,9	2,9	2,9	2,0	1,3	0,9	0,7
Кіровоградська	4,2	2,8	1,9	1,6	1,4	0,7	0,4	0,4
Луганська	7,4	4,2	2,8	2,6	3,3	1,3	0,7	0,6
Львівська	7,5	7,3	4,1	3,9	3,8	2,5	1,7	1,5
Миколаївська	4,3	2,9	1,5	1,5	1,5	1,0	0,5	0,5
Одеська	7,7	5,4	3,3	3,2	3,1	1,4	1,0	0,8
Полтавська	6,3	4,2	2,4	2,1	2,3	1,3	0,7	0,7
Рівненська	3,6	2,2	1,6	1,6	1,5	0,9	0,6	0,8
Сумська	5,1	3,2	1,5	1,4	1,7	0,7	0,9	0,8
Тернопільська	3,9	2,3	1,2	1,1	1,6	0,9	0,9	0,9
Харківська	7,3	5,9	3,6	3,8	3,6	2,1	1,6	1,7
Херсонська	4,0	2,6	1,5	1,3	1,5	0,8	0,4	0,3
Хмельницька	5,4	3,7	1,9	1,9	1,7	1,1	0,9	0,9
Черкаська	4,6	3,1	1,8	1,8	1,9	0,9	0,4	0,4
Чернівецька	2,7	1,7	0,9	1,0	1,2	0,6	0,4	0,3
Чернігівська	5,1	3,8	2,0	1,8	1,5	0,9	0,6	0,6
м. Київ	3,6	3,6	4,2	4,7	2,8	1,3	1,4	1,6
м. Севастополь	0,7	0,8	0,9	0,7	0,3	0,3	0,4	0,2

Житловий фонд України, станом на 1 січня 2013 року

	Кількість будинків, тис. од.	Загальна площа житлових приміщень, тис. м ²	з неї площа літніх приміщень, тис. м ²	Житлова площа житлових примі- щень, тис. м ²	Кількість квартир, тис. м ²	Загальна площа квартир, тис. м ²	Житлова площа квартир, тис. м ²
Україна	10179,9	1094208,5	1965,0	691489,2	19370,0	1074035,9	679808,3
Автономна Республіка Крим	338,8	40580,1	783,8	24269,4	765,8	39741,4	23765,5
Області							
Вінницька	562,2	44348,9	566,9	29825,2	747,2	43737,1	29456,7
Волинська	236,3	22637,4	969,9	14213,8	356,6	22289,4	14011,1
Дніпропетровська	608,5	79073,6	1242,9	49444,2	1507,5	77358,6	48470,3
Донецька	851,6	101949,8	1088,6	64537,3	1996,7	100172,7	63584,9
Житомирська	382,2	33585,3	1779,9	21610,5	594,6	33128,6	21349,4
Закарпатська	319,9	29354,1	184,6	17171,8	396,2	29137,8	17039,7
Запорізька	350,2	41075,1	573,3	25434,1	763,4	40038,1	24827,4
Івано-Франківська	353,7	34064,8	206,6	21373,9	502,2	33622,9	21114,7
Київська	547,7	57034,4	836,1	34588,7	852,3	56350,1	34173,6
Кіровоградська	310,8	24728,9	123,5	16199,6	486,6	24274,8	15913,9
Луганська	515,54	55321,6	1045,6	34321,2	1072,8	54444,0	33812,0
Львівська	466,1	55847,1	689,0	34959,2	887,3	54736,3	34334,1
Миколаївська	261,1	25965,8	349,6	16897,9	481,6	25405,8	16570,2
Одеська	481,1	53411,2	612,7	35045,0	905,0	52280,4	34382,2
Полтавська	422,1	36810,6	210,3	23556,2	703,9	36051,7	23102,1
Рівненська	262,2	24902,8	222,9	16293,9	394,5	24424,9	16000,9
Сумська	325,6	27939,4	961,3	18345,2	536,5	27380,2	18019,1
Тернопільська	285,3	25911,5	616,3	16682,8	395,9	25484,0	16413,1
Харківська	495,9	64891,2	1185,1	41386,1	1237,3	63477,9	40620,4
Херсонська	285,1	25524,9	357,8	16900,0	459,1	25055,4	16618,9
Хмельницька	381,1	33861,6	266,6	22197,8	578,1	33242,6	21831,9
Черкаська	428,1	34244,4	495,7	22620,7	622,8	33653,7	22272,0
Чернівецька	252,1	21213,7	120,1	13193,6	330,8	20959,5	13044,8
Чернігівська	393,9	29982,8	1994,6	19294,1	564,2	29605,8	19079,3
м. Київ	35,7	61598,4	1858,6	35721,4	1056,5	59933,7	34821,2
м. Севастополь	26,6	8349,2	316,5	5405,6	174,5	8048,4	5178,8

**Розвиток державно-приватного партнерства в Україні у сфері
житлово-комунального господарства**

Назва об'єктів у сфері житлово-комунального господарства, на яких застосовуються механізми державно-приватного партнерства	Зекономлено видатки місцевого бюджету, тис. грн/рік	Сплачено до місцевого бюджету, тис. грн/рік	Інвестовано в модернізацію виробництва, тис. грн	Зменшено споживання енерго-ресурсів, тис. грн
Сфера теплопостачання				
Хмельницька обл., ТОВ "Шепетівка Енергоінвест"	651,8	–	4051,2	1267,9
Кіровоградська обл., ДП "Кіровоградтепло"	–	2605,1	9350,0	2965
Сумська обл., м. Ростка, ОВ "ХАЕР"	–	1959,8	61,6	–
Сфера водопостачання та водовідведення				
Автономна Республіка Крим, с. Новосільське, с. Оленівка, с. Чорноморське Чорноморського р-ну, ПП Оліярчук, ПП Годжаєв, ТОВ "Сакська", ТОВ "Сакська водна компанія"	1172,0	–	–	–
Луганська обл., м. Северодонецьк, ТОВ "ТАУН СЕРВІС"	–	2000,0 4500,0*	1172,0	–
Миколаївська обл., ТОВ "Єдині комунальні системи"	1616,5	–	–	–
Сфера переробки відходів				
Закарпатська обл., м. Виноградово, м. Берегово, м. Мукачеве, ТОВ "АВЕ Виноградово", ТОВ "Берег Вертикал", ТОВ "АВЕ Мукачеве"	–	241,0	–	–

Інформація Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України станом на 01.03.2014: 65 об'єктів у сфері житлово-комунального господарства, на яких використовується механізми держа-вно-приватного партнерства; 157 об'єктів у сфері житлово-комунального господарства, до яких може застосовуватись механізми державно-приватного партнерства (згідно до пропозицій регіонів України).

*Одноразовий внесок концесіонера на користь територіальної громади.

**Інформація
щодо кількості підприємств комунальної форми власності
у сфері житлово-комунального господарства***

	Кількість підприємств у сфері централізованого водопостачання та водовідведення	Кількість підприємств у сфері теплопостачання	Кількість підприємств у сфері надання послуг з утримання будинків
Україна	595	317	551
АР Крим	13	9	23
Вінницька	17	11	12
Волинська	29	12	15
Дніпропетровська	17	16	48
Донецька	21	20	12
Житомирська	27	10	24
Закарпатська	15	3	12
Запорізька	16	14	21
Івано-Франківська	20	13	15
Київська	41	36	41
Кіровоградська	24	10	24
Луганська	11	16	29
Львівська	26	21	27
Миколаївська	17	4	6
Одеська	46	9	42
Полтавська	23	10	23
Рівненська	20	17	20
Сумська	20	12	20
Тернопільська	33	2	17
Харківська	44	15	24
Херсонська	18	8	15
Хмельницька	22	17	21
Черкаська	35	18	25
Чернівецька	16	6	13
Чернігівська	22	5	20
м. Севастополь	1	1	1
м. Київ	1	2	1

*Інформація Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

Інформація про витрати виробництва та фінансові показники діяльності комунальних підприємств від надання послуг з утримання будинків і прибудинкових територій за січень-грудень 2013 року

	Результат операційної діяльності		Рентабельність		Собівартість утримання 1 кв.м		Середній тариф			
	січень - грудень 2013 р. тис. грн	січень - грудень 2012 р. тис. грн	січень - грудень 2013 р. %	січень - грудень 2012 р. %	січень - грудень 2013 р. грн.	січень - грудень 2012 р. грн.	січень - грудень 2012 р. %	січень - грудень 2012 р. %		
Україна	-459518,1	-227481,6	202,0	-6,7	188,7	1,73	1,64	105,5	1,55	102,5
АР Крим	-14060,9	-8360,5	168,2	-5,2	156,1	1,64	1,58	104,4	1,50	102,5
Вінницька	-518,2	-1652,8	31,4	-0,4	28,1	1,47	1,32	111,7	1,46	113,3
Волинська	1822,8	-3118,7	-58,4	2,7	-54,7	1,19	1,11	107,3	1,22	116,4
Дніпропетровська	-3843,1	-18854,0	20,4	-0,8	19,8	1,39	1,44	96,1	1,30	101,0
Донецька	-33658,0	-29748,7	113,1	-3,7	107,7	1,72	1,70	101,2	1,63	99,6
Житомирська	3753,8	-3510,6	-106,9	5,2	-4,1	1,27	1,33	95,2	1,33	104,4
Закарпатська	688,3	805,0	85,5	2,6	71,4	0,82	0,83	99,4	0,84	98,4
Запорізька	-66347,2	-23277,8	285,0	-18,5	219,1	1,84	1,40	131,4	1,50	116,9
Івано-Франківська	-6943,7	-5918,6	117,3	-9,8	104,9	1,14	1,00	114,0	1,03	113,5
Київська	-28081,8	-10586,8	265,3	-9,4	3,9	2,14	1,92	111,5	1,92	104,9
Кіровоградська	1542,7	1750,9	88,1	1,8	2,2	1,15	1,07	107,3	1,17	106,9
Луганська	-10449,8	-25653,5	40,7	-3,5	-8,6	1,17	1,18	99,1	1,13	107
Львівська	-9155,9	-9400,9	97,4	-3,3	100,3	1,44	1,47	97,5	1,39	107
Миколаївська	69,9	-2165,4	-3,2	0,0	-1,7	1,52	1,34	113,1	1,51	142
Одеська	-8046,1	79209,0	-10,2	-2,3	30,5	1,79	1,47	121,7	1,65	114,7
Полтавська	510,2	4791,4	10,6	0,4	3,9	1,10	1,08	102,3	1,09	89,3
Рівненська	618,1	4232,7	14,6	0,8	5,4	1,34	1,33	100,8	1,35	104,0
Сумська	-4629,2	-781,0	592,7	-3,6	414,4	1,45	1,08	134,8	1,40	96,8
Тернопільська	1236,0	-235,2	-525,5	2,2	-0,4	1,22	1,07	114,1	1,25	131,3
Харківська	-90766,4	-46939,0	193,4	-16,9	169,7	1,70	1,49	113,6	1,41	117,2
Херсонська	-1389,1	-126,2	1100,7	-2,0	97,0	1,22	1,12	108,1	1,18	104,9
Хмельницька	-883,9	203,2	-435,0	-1,0	-407,7	1,13	1,08	104,2	1,11	105,2
Черкаська	817,7	812,7	100,6	0,6	97,7	1,56	1,52	102,9	1,57	103,0
Чернівецька	-793,6	-704,6	112,6	-1,7	109,8	1,20	1,17	103,1	1,18	103,0
Чернігівська	-87,7	-186,8	46,9	-0,1	-0,3	1,02	1,00	102,8	1,02	102,7
м. Севастополь	-723,9	2125,5	-34,1	-0,7	2,1	1,42	1,40	101,9	1,20	99,0
м. Київ	-190199,1	-130190,9	146,1	-11,8	144,0	3,36	3,31	101,5	2,94	99,5

Аналітичні показники діяльності підприємств від надання послуг теплопостачання за січень-грудень 2013 р.

1	2	3	4	5	6	7		8	Тариф (грн) для:			Собівартість 1 Гкал, грн.	Термін обіговості (днів)
						прибутку, тис. грн	збитку, тис. грн		населення	бюджетних установ	інших споживачів		
Україна	58554,5	20974369,8	285696,8	27287859,1	-22,1%	42887,6	6160707,8	224,22	764,14	725,97	475,46	116,9	237,4
АР Крим	1555,0	555620,2	4446,1	775933,6	-27,8%	0,0	216298,4	261,68	832,20	848,23	499,42	204,3	285,5
Вінницька	947,4	364221,2	1943,6	449684,4	-18,6%	0,0	83961,7	241,29	880,26	866,12	476,37	62,1	200,5
Волинська	929,3	319066,0	43057,4	403186,0	-10,2%	392,9	42494,3	231,00	829,65	802,78	436,10	59,1	158,6
Дніпропетровська	5475,2	1852475,9	165371,1	2724648,9	-25,9%	8971,7	780496,9	217,62	806,51	779,55	512,03	170,8	436,2
Донецька	7411,3	2689922,0	18382,4	3904246,7	-30,6%	1886,1	1146192,6	255,45	848,65	748,82	570,61	128,6	244,7
Житомирська	931,9	331608,5	0,0	395291,7	-16,1%	1369,8	64630,9	256,32	739,48	689,39	425,48	79,0	260,9
Закарпатська	14,0	9659,6	741,9	9712,4	7,1%	666,2	51,0	268,94	810,69	1074,00	706,90	7,2	60,8
Запорізька	2859,8	927421,4	9608,6	1041990,8	-10,1%	10402,9	120465,6	237,96	733,39	752,01	366,36	132,2	210,6
Івано-Франківська	566,5	229449,1	2716,1	309954,8	-25,1%	541,9	76756,7	236,98	788,55	730,84	551,38	149,4	357,2
Київська	1958,2	726447,1	11574,2	885184,0	-16,6%	6439,5	151948,4	259,94	845,22	983,17	455,75	100,0	155,7
Кіровоградська	645,4	233829,5	5220,5	328408,3	-27,2%	924,2	90771,9	224,56	716,54	841,64	512,04	108,8	259,8
Луганська	1627,0	602243,2	10753,2	835053,9	-26,6%	516,6	221406,8	269,91	777,90	838,26	513,90	227,9	368,6
Львівська	2046,8	766474,0	164,9	969778,7	-20,1%	864,8	189196,5	267,61	808,55	791,31	471,83	101,8	210,9
Миколаївська	823,6	207072,0	10002,4	254594,3	-14,7%	648,3	38830,6	184,41	600,58	352,85	312,37	95,9	117,5
Одеська	2212,5	836883,7	267,3	1035633,5	-19,2%	0,0	266251,6	291,64	823,76	840,68	502,92	87,0	236,6
Полтавська	1346,3	458486,7	0,0	560879,8	-18,3%	0,0	97514,5	244,35	807,36	808,50	419,15	72,2	136,8
Рівненська	1062,3	309549,6	410,7	371038,7	-16,5%	2179,2	64760,6	182,31	739,45	388,08	351,29	108,4	277,9
Сумська	1002,8	340070,4	0,0	402267,4	-15,5%	5590,1	66254,5	237,44	687,54	577,45	405,32	77,7	36,4
Тернопільська	539,6	185841,3	0,0	238597,8	-22,4%	0,0	54170,5	201,91	830,39	736,14	445,09	75,9	193,9
Харківська	6980,3	2198922,4	0,0	2712084,6	-18,9%	175,1	516652,2	220,50	786,25	761,60	389,07	183,9	319,1
Херсонська	357,0	139553,4	696,4	178051,4	-21,2%	36,1	37784,2	267,30	803,17	817,66	509,46	150,4	176,5
Хмельницька	1137,1	372333,2	60,7	467981,2	-20,4%	487,8	91397,8	188,73	842,65	706,43	413,44	44,3	140,9
Черкаська	824,2	342260,2	261,0	408983,5	-16,3%	663,3	69332,9	266,29	821,01	812,47	502,14	80,7	215,3
Чернівецька	345,4	138129,3	18,3	139888,5	-1,2%	105,1	8202,7	259,43	790,41	843,89	423,42	50,7	134,5
Чернігівська	825,1	310861,9	0,0	389404,8	-20,2%	26,0	82838,8	237,63	818,66	848,84	477,14	62,5	266,1
м.Севастополь	649,4	237499,0	0,0	310212,9	-23,4%	0,0	72713,9	279,77	830,30	634,75	477,69	56,5	315,6
м. Київ	13481,1	5288469,1	0,0	6794166,6	-22,2%	0,0	1509331,4	169,76	615,40	774,89	504,25	79,7	147,8

Продовження табл.

I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Україна	2031597,1	15341277,9	509542,4	7473203,5	-21,7	45465,3	1662654,2	2,59	4,77	2,39	3,73	70,5	96,7	114,6	108,3
АР Крим	87150,0	276723,6	6740,3	401689,3	-29,4	792,7	119531,8	2,63	6,90	3,83	4,62	66,8	99,9	114,2	27,1
Вінницька	27368,2	83111,9	10427,7	96235,6	-2,8	745,3	3531,8	2,15	7,23	7,55	3,52	86,2	100,7	30,8	33,0
Волинська	20867,5	52116,9	1506,3	64558,1	-16,9	298,2	9547,1	2,40	2,90	3,06	3,10	80,5	98,6	63,2	89,1
Дніпропетровська	596364,5	857876,9	37675,4	1128200,0	-20,6	5054,9	225818,3	2,01	2,83	1,15	1,90	75,7	101,7	193,1	240,3
Донецька	200974,5	690998,6	74434,1	1135602,4	-32,6	10,3	360518,3	2,96	5,21	4,42	5,67	60,6	89,1	91,2	29,4
Житомирська	23951,6	70172,3	17204,1	114172,6	-23,5	731,2	22323,9	2,71	3,70	3,69	4,81	60,9	100,7	47,5	71,8
Закарпатська	11804,6	47687,4	14319,6	67129,2	-7,6	3607,7	8491,5	3,79	4,45	5,53	5,84	69,2	99,1	122,6	74,1
Запорізька	79424,6	328406,1	29401,5	362808,1	-1,4	6217,5	18622,9	4,02	4,96	4,27	4,76	86,8	97,5	115,3	43,4
Івано-Франківська	17482,2	63907,5	4572,6	79318,0	-13,7	962,3	11887,2	3,13	4,27	5,46	4,94	74,0	96,7	65,6	23,6
Київська	44235,0	170701,3	10600,1	192883,0	-6,0	8971,4	19177,1	3,91	4,69	3,51	4,40	87,7	97,9	54,7	39,9
Кіровоградська	19878,2	79049,3	1463,3	111179,1	-27,6	210,6	31037,0	3,86	4,49	4,12	5,62	70,8	98,0	49,0	252,6
Луганська	62493,4	305932,7	25543,7	554271,3	-40,2	3398,7	226250,5	4,38	6,78	7,41	8,87	55,2	92,4	213,0	364,6
Львівська	67849,9	240794,2	21737,1	302389,6	-13,2	1530,7	46332,2	3,13	4,64	3,88	4,69	75,7	91,3	161,0	54,9
Миколаївська	35280,6	96819,1	14983,5	138045,5	-19,0	313,4	27137,2	2,29	4,30	4,39	3,96	69,4	98,6	51,0	43,4
Одеська	105977,3	363191,8	1306,3	482276,1	-24,4	1253,3	121302,3	2,62	6,89	5,09	4,59	74,7	97,7	161,2	33,7
Полтавська	47822,7	155358,6	6974,9	197451,6	-17,8	525,6	35486,1	2,66	8,80	4,54	4,14	78,5	98,0	56,0	191,4
Рівненська	19166,3	54828,5	7123,9	70440,0	-12,0	2637,1	11081,6	2,45	4,91	5,47	3,68	77,8	97,0	63,9	40,3
Сумська	25397,7	68970,7	4211,9	87102,5	-16,0	66,3	7786,4	2,54	3,63	3,87	3,57	76,1	99,2	52,4	65,6
Тернопільська	15320,5	43981,6	3143,4	49970,0	-5,7	151,2	3387,2	2,78	3,60	3,06	3,33	86,3	98,5	31,5	11,3
Харківська	142803,8	421343,8	186842,2	633782,1	-4,0	2503,5	34227,4	2,28	9,02	4,85	4,50	65,6	96,1	117,4	79,1
Херсонська	26965,1	75544,8	5918,7	92830,4	-12,2	775,1	10637,5	2,59	4,61	4,20	3,46	80,9	100,9	65,5	87,9
Хмельницька	24621,1	71348,5	8010,0	100557,0	-21,1	2548,6	19552,9	2,78	4,45	2,88	4,12	70,3	107,3	27,1	40,2
Черкаська	30591,2	100337,9	2836,1	118680,3	-13,1	601,1	16119,0	2,94	4,86	4,52	3,92	83,6	101,8	52,8	60,6
Чернівецька	10461,0	46904,9	2533,0	53572,8	-7,7	242,7	19290,7	4,33	5,35	4,74	7,12	63,0	98,3	51,3	173,6
Чернігівська	26041,1	82050,7	52,1	91120,9	-9,9	1315,9	8929,6	2,75	4,78	4,99	3,53	89,3	96,5	38,1	19,3
м. Севастополь	26188,3	89579,2	9979,6	132002,7	-24,6	0,0	33260,6	2,84	4,19	5,74	5,07	67,4	98,1	72,7	63,9
м. Київ	235116,1	403539,2	0,0	614925,3	-34,4	0,0	211386,1	1,49	2,30	2,80	2,62	65,6	94,9	60,9	67,5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Україна	1407863,6	3366664,7	246865,6	4307828,4	-16,1	68043,4	742609,6	1,87	3,66	3,70	3,09	77,3	98,6	87,4	76,9
АР Крим	62168,6	155682,5	160,0	199435,3	-21,9	2511,8	46323,3	1,70	3,67	4,54	3,21	78,0	100,2	87,2	28,6
Вінниця	22540,5	60387,9	4312,2	65351,5	-1,0	1095,8	1817,7	1,53	6,02	6,60	2,90	92,3	100,5	31,4	32,4
Волинська	19459,5	50641,6	2175,3	61493,5	-14,1	72,6	7165,1	2,41	3,10	3,08	3,17	82,0	101,0	39,3	88,3
Дніпропетровська	172608,9	365701,1	34654,0	481139,9	-16,8	5804,1	79114,9	1,59	2,33	3,67	2,79	75,8	111,8	149,0	110,0
Донецька	159096,5	414068,5	47587,1	534144,6	-13,6	16714,1	82235,4	1,96	3,76	3,69	3,38	77,0	86,3	85,4	36,2
Житомирська	21456,4	72458,0	7836,3	94946,2	-15,4	596,8	10437,3	2,92	3,82	4,65	4,45	75,8	100,6	46,8	92,8
Закарпатська	13173,3	35815,8	3719,1	41705,2	-5,2	1078,9	2641,9	2,39	2,97	3,60	3,22	84,3	97,1	144,1	68,0
Запорізька	63979,2	206641,9	16664,6	213891,8	4,4	12331,7	9521,7	2,97	4,09	3,54	3,48	92,8	99,4	97,9	24,7
Івано-Франківська	17559,5	46151,4	3779,8	56991,1	-11,9	727,2	7973,5	2,09	3,48	3,99	3,42	76,9	96,6	49,6	240,7
Київська	36948,9	161766,5	16332,4	200900,4	-11,3	4279,6	26715,0	4,09	3,66	6,01	5,48	79,8	96,5	55,7	35,9
Кіровоградська	14370,6	42799,4	161,8	63667,2	-32,5	77,1	20964,4	2,71	3,81	3,46	4,45	67,0	101,5	37,8	239,7
Луганська	46672,7	163860,2	5693,2	175152,1	-3,2	4838,7	10452,1	2,91	6,37	4,59	3,75	93,5	102,9	197,4	331,1
Львівська	68648,6	135132,1	8745,4	163496,1	-12,0	2029,7	23795,5	1,84	2,24	1,90	2,48	79,1	92,9	101,2	49,3
Миколаївська	27894,8	64473,2	4096,0	84752,7	-19,1	861,0	16913,9	1,96	3,52	3,30	3,04	75,9	97,2	71,6	63,2
Одеська	67945,8	171328,1	764,0	211315,2	-18,6	572,6	41169,8	1,72	5,30	5,58	3,14	80,4	100,2	11,0	9,0
Полтавська	40934,7	107087,1	7537,8	152426,6	-24,8	2516,7	39997,0	1,88	5,16	4,41	3,73	70,0	100,7	48,5	137,1
Рівненська	19406,5	62734,3	2734,8	71210,4	-8,1	1459,4	7117,9	2,37	6,03	4,86	3,67	88,0	99,9	64,7	56,5
Сумська	22249,0	64906,1	3496,6	76497,6	-10,6	1448,8	4721,3	2,50	4,17	4,36	3,59	81,3	95,9	50,2	65,3
Тернопільська	14478,3	40267,3	1759,6	42024,2	0,0	296,6	307,1	2,57	3,05	3,45	2,91	95,5	99,5	32,3	15,4
Харківська	128974,5	264042,0	53734,7	322019,5	-1,3	2946,9	9246,5	1,24	6,29	5,62	2,53	80,9	98,5	147,6	51,1
Херсонська	19411,8	71777,0	6762,0	89047,4	-11,8	1254,5	10132,7	3,25	4,86	5,06	4,61	80,3	101,7	68,1	87,9
Хмельницька	22557,8	60812,4	6311,9	79175,6	-15,2	2445,0	10165,0	2,34	3,91	3,86	3,54	76,1	102,8	25,7	41,9
Черкаська	26534,3	71723,5	507,5	100090,9	-27,8	1462,2	28705,5	2,15	3,98	4,40	3,81	71,0	101,4	51,5	130,1
Чернівецька	9984,5	21566,6	2666,0	28689,9	-15,5	304,5	6301,8	1,97	2,84	2,57	3,27	66,0	97,6	47,2	137,4
Чернігівська	20783,0	65617,9	408,4	73579,5	-10,3	717,2	6855,3	2,72	4,55	3,89	3,56	88,8	100,0	39,4	30,8
м. Севастополь	20683,1	42983,0	4265,2	51833,3	-8,8	0,0	4906,7	1,66	2,29	3,79	2,52	82,4	98,3	73,6	64,0
м. Київ	247142,2	346239,4	0,0	573150,7	-39,6	0,0	226911,3	1,16	1,93	2,22	2,32	60,4	95,2	55,7	67,7

РОЛЬ МІСЦЕВИХ ФІНАНСІВ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

МІСЦЕВІ ФІНАНСИ ВПЛИВАЮТЬ НА:

- соціально-економічний розвиток району та області;
- фінансову стабільність регіону;
- розвиток економіки регіону;
- добробуту населення;
- розвиток демократії у суспільстві

МІСЦЕВІ ФІНАНСИ ВИКОРИСТО- ВУЮТЬСЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ

- перерозподілу ВВП і національного багатства;
- державного регулювання розвитку території;
- реалізація фінансової політики місцевих органів самоврядування

МІСЦЕВІ ФІНАНСИ ВИЗНАЧАЮТЬ

- надання конституційних гарантій населенню;
- фінансову базу місцевого самоврядування;
- стан і розвиток місцевого господарства;
- обсяг і якість надання житлово-комунальних суспільних послуг населенню;
- можливості фінансового вирівнювання.

Завдання місцевих фінансів в економічній системі держави

Головне призначення місцевих фінансів (на певній території) – це забезпечення всебічного та гармонійного розвитку територіальної громади

- сприяння адаптації суб'єктів господарювання, зокрема малих і середніх підприємств, до ринкових перетворень;
- стабілізації економічної системи;
- формування інвестиційно-інноваційної моделі територіального розвитку;
- забезпечення фінансової незалежності органів місцевого самоврядування;
- реалізація завдань державної регіональної політики;
- вирішення соціальних, демографічних, екологічних, національних та інших проблем регіонів.

Валовий регіональний продукт за 2012 рік

	У фактичних цінах			У цінах попереднього року, відсотків	
	всього, млн грн	у розрахунку на одну особу, грн	частка регіону у відсотках до підсумку	всього	у розрахунку на одну особу
Україна	1459096	32002	100,0	100,2	100,4
Автономна Республіка Крим	44536	22675	3,1	98,8	98,8
Області					
Вінницька	33024	20253	2,3	103,7	104,1
Волинська	20005	19249	1,4	104,8	104,7
Дніпропетровська	147970	44650	10,1	97,5	98,0
Донецька	170775	38907	11,7	97,1	97,8
Житомирська	24849	19551	1,7	109,4	109,9
Закарпатська	21404	17088	1,5	103,0	102,7
Запорізька	54828	30656	3,8	97,8	98,2
Івано-Франківська	32286	23379	2,2	103,3	103,3
Київська	69663	40483	4,8	101,9	101,8
Кіровоградська	22056	22082	1,5	100,7	101,5
Луганська	58767	25950	4,0	99,1	99,9
Львівська	61962	24387	4,3	102,0	102,0
Миколаївська	29205	24838	2,0	96,1	96,5
Одеська	64743	27070	4,4	96,8	96,6
Полтавська	56580	38424	3,9	97,8	98,5
Рівненська	21795	18860	1,5	103,3	103,1
Сумська	24933	21722	1,7	101,7	102,6
Тернопільська	17957	16644	1,2	109,0	109,4
Харківська	82223	29972	5,6	98,4	98,6
Херсонська	19357	17910	1,3	100,2	100,7
Хмельницька	26237	19920	1,8	109,0	109,5
Черкаська	31265	24558	2,1	100,9	101,6
Чернівецька	13166	14529	0,9	106,1	106,0
Чернігівська	23934	22096	1,6	104,0	104,9
м. Київ	275685	97429	18,9	101,9	101,0
м. Севастополь	9891	25872	0,7	88,4	88,1

Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту та валової доданої вартості за видами економічної діяльності за 2013 рік, у цінах попереднього року; відсотків

	Валовий регіональний продукт	Податки за виключенням субсидій на продукти	Валова додана вартість
Україна	100,0	98,0	100,4
Автономна Республіка Крим	102,1	100,8	102,3
Області			
Вінницька	108,9	109,4	108,8
Волинська	102,1	100,9	102,3
Дніпропетровська	100,5	99,4	100,7
Донецька	95,1	93,3	95,5
Житомирська	105,1	103,9	105,2
Закарпатська	102,5	100,4	102,7
Запорізька	99,7	98,5	99,9
Івано-Франківська	102,0	101,0	102,2
Київська	95,5	95,0	95,6
Кіровоградська	108,8	108,4	108,9
Луганська	95,4	93,8	95,8
Львівська	100,2	99,3	100,3
Миколаївська	104,5	102,3	104,9
Одеська	105,0	104,5	105,0
Полтавська	98,2	95,0	99,0
Рівненська	98,9	97,0	99,2
Сумська	102,1	104,3	101,8
Тернопільська	98,2	97,1	98,3
Харківська	97,7	96,5	97,9
Херсонська	103,3	101,2	103,6
Хмельницька	98,3	98,0	98,4
Черкаська	100,4	99,1	100,6
Чернівецька	101,9	99,4	102,1
Чернігівська	96,5	96,1	96,6
м. Київ	101,2	97,3	101,6
м. Севастополь	107,5	108,6	107,4

**Склад доходів, що закріплюються за місцевими
бюджетами та враховуються при визначенні
обсягу міжбюджетних трансфертів
(згідно Бюджетного кодексу України)**

1. Згідно зі ст. 64 Бюджетного кодексу України до доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

1) податок на доходи фізичних осіб у частині, визначеній ст. 65 цього Кодексу;

2) 50 відсотків збору за спеціальне використання лісових ресурсів в частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;

3) 50 відсотків збору за спеціальне використання води (крім збору за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення), що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя користувачами води за місцем її забору;

4) 50 відсотків плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату), що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;

5) плата за використання інших природних ресурсів, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;

б) державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам.

2. Згідно зі ст. 66 Бюджетного кодексу України до доходів, що закріплюються за бюджетами Автономної Республіки Крим, обласних та районних бюджетів, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

1) 25 відсотків податку на доходи фізичних осіб, що сплачується (перераховується) згідно з Податковим кодексом України на відповідній території;

2) 50 відсотків збору за спеціальне використання лісових ресурсів в частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування;

3) 50 відсотків збору за спеціальне використання води (крім збору за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення), що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів користувачами води за місцем її забору;

4) 50 відсотків плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату);

5) плата за використання інших природних ресурсів;

б) акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції) (крім акцизного податку, визначеного п. 1 частини третьої ст. 29 цього Кодексу, а також особливого податку на операції з відчуження цінних паперів та операцій з дери-вативами), що сплачується платниками, які зареєстровані в Автономній Республіці Крим, – до доходів бюджету Автономної Республіки Крим;

7) плата за надані в оренду ставки, що знаходяться в басейнах річок загально-державного значення.

3. Згідно зі ст. 66 Бюджетного кодексу України до доходів районних бюджетів, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

1) 50 відсотків податку на доходи фізичних осіб, що сплачується (перераховується) згідно з Податковим кодексом України на території сіл, їх об'єднань, селищ, міст районного значення.

**Доходи загального фонду місцевих бюджетів, що
не враховуються при визначенні обсягу
міжбюджетних трансфертів
(згідно зі ст. 69 Бюджетного кодексу України)**

До доходів загального фонду місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

1) податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності;

2) плата за користування надрами для видобування корисних копалин місцевого значення; плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; збір за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення; збір за спеціальне використання лісових ресурсів (крім збору за спеціальне використання лісових ресурсів в частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування). Такі платежі зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування за місцезнаходженням (місцем розташування) відповідних природних ресурсів, а щодо водних об'єктів – за місцем податкової реєстрації платника збору;

3) плата за землю, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;

4) місцеві податки і збори (крім єдиного податку та податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки), що зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування, включаючи збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності (крім збору в частині провадження торговельної діяльності нафтопродуктами, скрапленим та стиснутим газом на стаціонарних, малогабаритних і пересувних автозаправних станціях, заправних пунктах);

5) фіксований сільськогосподарський податок, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;

б) частина чистого прибутку (доходу) комунальних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до бюджету, у порядку, визначеному Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідними місцевими радами;

7) плата за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів (крім коштів, отриманих вищими та професійно-технічними навчальними закладами від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право);

8) плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними і районними державними адміністраціями, виконавчими органами відповідних місцевих рад, яка зараховується відповідно до бюджету Автономної Республіки Крим, обласних і районних бюджетів, бюджетів місцевого самоврядування;

9) плата за ліцензії та сертифікати, що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів, міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

10) плата за ліцензії на виробництво спирту етилового, коньячного і плодового, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, спирту-сирцю виноградного, спирту-сирцю плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів, міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

11) плата за ліцензії на право експорту, імпорту та оптової торгівлі спиртом етиловим, коньячним та плодовим, спиртом етиловим ректифікованим виноградним, спиртом етиловим ректифікованим плодовим, спиртом-сирцем виноградним, спиртом-сирцем плодовим, що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів, міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

12) плата за ліцензії на право експорту, імпорту алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів, міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

13) плата за державну реєстрацію (крім реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців), що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів, міських бюджетів міст Києва та Севастополя;

14) плата за ліцензії на право оптової торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами, що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів, міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

15) плата за ліцензії на право роздрібною торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами, що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів, міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

16) штрафні санкції за порушення законодавства про патентування;

17) адміністративні штрафи, що накладаються місцевими органами виконавчої влади та виконавчими органами місцевих рад або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями;

18) штрафні санкції внаслідок невиконання укладених розпорядником бюджетних коштів договорів з суб'єктами господарювання на придбання товарів, робіт і послуг за рахунок коштів місцевих бюджетів;

19) надходження від орендної плати за користування майновим комплексом та іншим майном, що перебуває в комунальній власності;

20) плата за надані в оренду водні об'єкти місцевого значення;

21) концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності (крім платежів, визначених п. 5 частини другої цієї статті);

22) кошти, отримані від надання учасниками процедури закупівель забезпечення їх пропозиції конкурсних торгів, які не підлягають поверненню цим учасникам, у випадках, передбачених Законом України "Про здійснення

державних закупівель”, в частині здійснення закупівель за рахунок коштів місцевих бюджетів;

23) кошти, отримані від учасника – переможця процедури закупівлі під час укладання договору про закупівлю як забезпечення виконання цього договору, які не підлягають поверненню учаснику-переможцю, в частині здійснення закупівель за рахунок коштів місцевих бюджетів;

24) 80 відсотків коштів, отриманих підприємствами, установами та організаціями, що утримуються за рахунок місцевих бюджетів, за здані у вигляді брухту і відходів золото, платину, метали платинової групи, дорогоцінне каміння, і 50 відсотків коштів, отриманих цими підприємствами, установами та організаціями за здане у вигляді брухту і відходів срібло;

25) кошти від реалізації безхазяйного майна (у тому числі такого, від якого відмовився власник або отримувач), знахідок, спадкового майна (у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття), майна, одержаного територіальною громадою в порядку спадкування чи дарування, а також валютних цінностей і грошових коштів, власники яких невідомі;

26) інші доходи, що підлягають зарахуванню до місцевих бюджетів відповідно до законодавства та є такими, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів.

**Міжбюджетні трансферти між місцевими бюджетами
(згідно зі ст. 101 Бюджетного кодексу України від 08.07.2010 р.)**

1. Міські (міст Києва та Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення) і районні ради можуть передбачати у відповідних бюджетах дотації вирівнювання бюджетам районів у містах, бюджетам сіл, їх об'єднань, селищ, міст районного значення (крім бюджетів місцевого самоврядування, для яких у державному бюджеті визначаються міжбюджетні трансферти), а також кошти, що передаються з таких бюджетів до міських (міст Києва та Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення) і районних бюджетів.

2. Верховна Рада Автономної Республіки Крим та місцеві ради можуть передбачати у відповідних бюджетах такі види міжбюджетних трансфертів:

1) субвенції на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування;

2) субвенції на проведення видатків місцевих бюджетів, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів;

3) субвенції на проведення видатків бюджетів місцевого самоврядування, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів;

4) субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів), у тому числі на будівництво або реконструкцію об'єктів спільного користування;

5) додаткові дотації та інші субвенції.

Умови надання субвенцій, зазначених у цій частині статті, визначаються відповідним договором сторін, якщо інше не встановлено цим Кодексом.

3. Міжбюджетні трансферти між районним бюджетом та бюджетами місцевого самоврядування визначаються відповідно до цього Кодексу з урахуванням таких вимог:

1) дотація вирівнювання з районного бюджету до бюджету місцевого самоврядування визначається як перевищення розрахункового обсягу видатків, перелік яких визначено ст. 88 цього Кодексу, над розрахунковим обсягом доходів, перелік яких визначено ст. 64 цього Кодексу. Якщо розрахунковий обсяг доходів бюджету місцевого самоврядування, визначений ст. 64 цього Кодексу, перевищує розрахунковий обсяг видатків відповідного бюджету, для такого бюджету встановлюється обсяг коштів, що передаються до районного бюджету;

2) обсяг дотації вирівнювання з районного бюджету до відповідного бюджету місцевого самоврядування або обсяг коштів, що передаються із відповідного бюджету місцевого самоврядування до районного бюджету, визначається на основі Формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів між районним бюджетом та відповідними бюджетами місцевого самоврядування, яка затверджується Кабінетом Міністрів України, з урахуванням параметрів, визначених частиною третьою ст. 98 цього Кодексу, та додаткових параметрів (коефіцієнтів пофакторного впливу, що затверджуються розпорядженням районної державної адміністрації в межах, визначених такою формулою, і ви-

значають питому вагу кожного фактора у загальному обсязі видатків відповідних бюджетів місцевого самоврядування, але їх сумарне значення не може бути більше 1).

Індекс відносної податкоспроможності відповідного бюджету місцевого самоврядування є коефіцієнтом, що визначає рівень податкоспроможності такого бюджету у порівнянні з середнім показником по зведеному бюджету району у розрахунку на одну людину (на основі даних про фактичне виконання відповідного бюджету місцевого самоврядування за три останні бюджетні періоди з урахуванням положень частини сьомої ст. 98 цього Кодексу) та переглядається у порядку, визначеному частиною восьмою ст. 98 цього Кодексу.

Мінімальний рівень фінансового нормативу бюджетної забезпеченості бюджетів місцевого самоврядування встановлюється у Формулі розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів між районним бюджетом та відповідними бюджетами місцевого самоврядування.

Коефіцієнт вирівнювання застосовується до обчисленого за Формулою розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів між районним бюджетом та відповідними бюджетами місцевого самоврядування обсягу коштів, що передаються до районного бюджету, і визначається в межах від 0,6 до 1.

Прогнозний показник обсягу доходів, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, зведеного бюджету району на плановий бюджетний період не може бути більше такого показника, врахованого при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів між державним бюджетом та зведеним бюджетом району;

3) районна державна адміністрація у п'ятиденний строк від терміну, визначеного частиною дев'ятою ст. 75 цього Кодексу, здійснює розрахунки міжбюджетних трансфертів та подає їх Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній державній адміністрації для перевірки і надання висновку щодо відповідності Формулі розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів між районним бюджетом та відповідними бюджетами місцевого самоврядування, а також доводить такі розрахунки до відома відповідних органів місцевого самоврядування.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласна державна адміністрація у п'ятиденний строк з дня отримання розрахунків міжбюджетних трансфертів надає відповідний висновок районній державній адміністрації, який подається до проекту районного бюджету разом з матеріалами, визначеними частиною першою ст. 76 цього Кодексу.

Обсяги міжбюджетних трансфертів між районним бюджетом та відповідними бюджетами місцевого самоврядування у дводенний строк з дня затвердження районного бюджету доводяться до відповідних органів місцевого самоврядування;

4) якщо рішення про районний бюджет не затверджено у термін, визначений частиною другою ст. 77 цього Кодексу, рішення про встановлення обсягів міжбюджетних трансфертів між районним бюджетом та відповідними

бюджетами місцевого самоврядування приймається Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною радою за поданням Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласної державної адміністрації з урахуванням вимог цього Кодексу та Формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів між районним бюджетом та відповідними бюджетами місцевого самоврядування.

При цьому показники міжбюджетних трансфертів, визначені Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною радою, не можуть бути погіршені (обсяги дотації вирівнювання з районного бюджету до відповідного бюджету місцевого самоврядування не можуть бути зменшені, а обсяги коштів, що передаються до районного бюджету з відповідного бюджету місцевого самоврядування, не можуть бути збільшені);

5) якщо на території села, селища, міста районного значення недостатньо бюджетних установ, які забезпечують надання гарантованих послуг, визначених п. 1 частини першої ст. 86 цього Кодексу, в обсязі, визначеному фінансовими нормативами бюджетної забезпеченості, обсяг міжбюджетного трансферту для відповідного бюджету місцевого самоврядування визначається з урахуванням перерахунку кількості споживачів гарантованих послуг, здійсненого на підставі рішень відповідних місцевих рад, прийнятих кожною із сторін, і укладання договору.

Такі договори укладаються до 1 серпня року, що передує плановому. Якщо в установленій термін договори не укладено, рішення щодо перерахунку кількості споживачів гарантованих послуг приймається районною радою.

Надходження спеціального фонду місцевих бюджетів (згідно зі ст. 70 бюджетного кодексу України)

До надходжень спеціального фонду місцевих бюджетів належать:

1) надходження бюджету розвитку місцевих бюджетів (визначені в частині першій ст. 71 Бюджетного кодексу України);

2) збір за першу реєстрацію транспортного засобу, що зараховується у розмірі: 30% – до бюджету АР Крим і обласних бюджетів та 70% - до бюджету м. Сімферополя і бюджетів міст – обласних центрів у разі реєстрації транспортних засобів на території цих міст; 50% – до бюджету АР Крим і обласних бюджетів та 50% - до міських, селищних і сільських бюджетів у разі реєстрації транспортних засобів на відповідній території; 60% – до бюджету м. Києва і 40% – до обласного бюджету Київської області у разі реєстрації транспортних засобів у місті Києві; 100% – до бюджету м. Севастополя у разі реєстрації транспортних засобів у м. Севастополі;

3) субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах;

4) збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності в частині провадження торговельної діяльності нафтопродуктами, скрапленням та стиснутим газом на стаціонарних, малогабаритних і пересувних автозаправних станціях, заправних пунктах;

5) кошти від відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, що зараховуються у розмірі: 100% - до бюджетів м. Києва та Севастополя, 25% - до бюджету АР Крим та обласних бюджетів, 75% - до бюджетів міст республіканського АР Крим та обласного значення, 15% - до районних бюджетів, 60% - до бюджетів міст районного значення, селищ і сіл;

6) концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності (які мають цільове спрямування згідно із законом);

7) 70% грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської та іншої діяльності, в тому числі: до сільських, селищних, міських бюджетів - 50%, обласних бюджетів та бюджету АР Крим - 20%, бюджетів м. Києва та Севастополя - 70%;

8) відрахування 10% вартості питної води суб'єктами підприємницької діяльності, які здійснюють реалізацію питної води через системи централізованого водопостачання з відхиленням від відповідних стандартів, що зараховуються до бюджетів міст, селищ та сіл;

9) власні надходження бюджетних установ, що утримуються за рахунок відповідного місцевого бюджету;

10) 35% екологічного податку (крім податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове

зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установленій особливими умовами ліцензії строк), у тому числі: до сільських, селищних, міських бюджетів – 25%, обласних бюджетів та бюджету АР Крим – 10%, бюджетів міст Києва та Севастополя – 35%;

11) цільові та добровільні внески підприємств, установ, організацій та громадян до республіканського АР Крим та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища;

12) надходження до цільових фондів, утворених Верховною Радою АР Крим та місцевими радами;

13) субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на фінансування заходів соціально-економічної компенсації ризику населення, яке проживає на території зони спостереження;

14) інші субвенції, що надаються з інших бюджетів за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду таких бюджетів.

Надходження бюджету розвитку місцевих бюджетів (згідно зі ст. 71 Бюджетного кодексу України)

Надходження бюджету розвитку місцевих бюджетів включають:

- 1) податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;
- 2) єдиний податок, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;
- 3) дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, у статутних капіталах яких є майно АР Крим, комунальна власність;
- 4) плата за надання місцевих гарантій (відповідно до ст. 17 Бюджетного кодексу України);
- 5) кошти пайової участі у розвитку інфраструктури населеного пункту, отримані відповідно до Закону України “Про регулювання містобудівної діяльності”;
- 6) 10% коштів від використання (реалізації) частини виробленої продукції, що залишається у власності держави відповідно до угод про розподіл продукції, та/або коштів у вигляді грошового еквівалента такої державної частини продукції (крім коштів від державної частини продукції, виробленої на ділянці надр у межах континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони України), що розподіляються між місцевими бюджетами адміністративно-територіальних одиниць, на території яких знаходиться відповідна ділянка надр, у такому співвідношенні: 5% – до бюджету АР Крим або обласного бюджету; 3,5% – до районного бюджету; 1,5% – до сільського, селищного або міського бюджету. Якщо ділянка надр розташована на території декількох адміністративно-територіальних одиниць, кошти між відповідними місцевими бюджетами розподіляються в межах встановленого співвідношення у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;
- 7) кошти від відчуження майна, що належить АР Крим, та майна, що перебуває в комунальній власності, кошти від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них;
- 8) 90% коштів від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності до розмежування земель державної і комунальної власності (крім земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебувають у державній власності, на яких розташовані об’єкти, що підлягають приватизації), при цьому від продажу земельних ділянок, які знаходяться на території АР Крим: 35% – до бюджету АР Крим, 55% – до сільських, селищних, міських бюджетів АР Крим;
- 9) капітальні трансферти (субвенції) з інших бюджетів;
- 10) кошти від повернення кредитів, наданих з відповідного бюджету, та відсотки, сплачені за користування ними (крім надходжень, визначених п. 13 і 14 частини другої ст. 69 Бюджетного кодексу України);
- 11) місцеві запозичення, здійснені у порядку, визначеному Бюджетним кодексом та іншими законами України;
- 12) кошти, які передаються з іншої частини місцевого бюджету за рішенням Верховної Ради АР Крим, відповідної місцевої ради (щодо коштів резервного фонду місцевого бюджету в частині витрат бюджету розвитку – за рішенням Ради міністрів АР Крим, місцевої державної адміністрації, виконавчого органу відповідної місцевої ради).

Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) у регіонах України

	Обсяги інвестицій на:			
	01.01.2013 р.		31.12.2013 р.	
	млн дол США	у % до загального підсумку	млн дол США	у % до загального підсумку
Україна	55296,8	100,0	58156,9	100,0
Автономна Республіка Крим	1461,6	2,6	1608,9	2,8
Області				
Вінницька	248,2	0,4	278,7	0,5
Волинська	380,5	0,7	339,3	0,6
Дніпропетровська	8432,3	15,2	9092,1	15,6
Донецька	3187,0	5,8	3510,5	6,0
Житомирська	362,8	0,7	387,7	0,7
Закарпатська	406,4	0,7	447,4	0,8
Запорізька	1077,6	1,9	1124,7	1,9
Івано-Франківська	642,7	1,2	813,5	1,4
Київська	1835,2	3,3	1948,3	3,4
Кіровоградська	103,7	0,2	150,9	0,3
Луганська	838,2	1,5	883,8	1,5
Львівська	1637,8	3,0	1706,0	2,9
Миколаївська	244,7	0,4	280,5	0,5
Одеська	1629,1	2,9	1670,7	2,9
Полтавська	943,2	1,7	1065,1	1,8
Рівненська	298,8	0,5	312,9	0,5
Сумська	386,5	0,7	427,2	0,7
Тернопільська	63,9	0,1	68,2	0,1
Харківська	2174,3	3,9	2216,3	3,8
Херсонська	251,5	0,5	279,4	0,5
Хмельницька	205,1	0,4	225,5	0,4
Черкаська	882,5	1,6	890,0	1,5
Чернівецька	64,2	0,1	69,8	0,1
Чернігівська	105,0	0,2	128,6	0,2
м. Київ	27278,1	49,3	28039,7	48,2
м. Севастополь	155,9	0,3	191,2	0,3

Капітальні інвестиції за регіонами

	Освоєно (використано) капітальних інвестицій			Довідково: січень-грудень 2012 р. у % до січня-грудня 2011 р.
	млн грн	у % до		
		загального обсягу	січня-грудня 2012 р.	
Україна	247891,6	100,0	88,9	108,5
Автономна Республіка Крим	14383,4	5,8	69,0	109,1
Області				
Вінницька	5757,5	2,3	113,0	101,2
Волинська	3104,6	1,3	94,0	121,7
Дніпропетровська	20456,3	8,3	93,8	94,0
Донецька	26939,6	10,9	79,6	112,6
Житомирська	2755,3	1,1	105,3	110,3
Закарпатська	2331,4	0,9	87,1	81,8
Запорізька	6271,3	2,5	95,9	101,9
Івано-Франківська	4531,7	1,8	87,6	114,3
Київська	19462,7	7,9	96,0	118,3
Кіровоградська	3039,5	1,2	68,2	122,1
Луганська	11110,9	4,5	142,6	124,3
Львівська	8803,2	3,5	81,4	86,8
Миколаївська	4603,8	1,9	105,2	102,7
Одеська	10415,4	4,2	80,6	153,8
Полтавська	8398,8	3,4	80,0	143,2
Рівненська	2673,3	1,1	93,6	106,0
Сумська	2496,0	1,0	90,1	102,1
Тернопільська	2830,6	1,1	85,4	122,1
Харківська	8435,0	3,4	59,6	111,3
Херсонська	1934,2	0,8	81,9	88,0
Хмельницька	3144,0	1,3	93,6	92,8
Черкаська	3041,0	1,2	88,0	118,2
Чернівецька	2127,2	0,9	96,4	111,9
Чернігівська	2586,8	1,0	101,0	108,2
м. Київ	64072,4	25,8	95,2	103,0
м. Севастополь	2185,7	0,9	108,3	112,0

**Доходи та витрати населення за регіонами України
за 2013 рік, млн грн**

	Доходи, всього	З них				Наявний дохід	
		заробітна плата	прибуток та змішаний дохід	соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	з них соціаль- ні допо- моги	усього	у розра- хунку на одну особу, грн
Україна	1529406	633737	240871	575581	323847	1190351	26167,5
Автономна Республіка Крим Області	55218	20862	8907	23223	12530	43099	21919,9
Вінницька	46003	15456	10589	17996	10606	36859	22714,6
Волинська	26418	8506	5409	11552	6757	20282	19490,7
Дніпропетровська	126217	59335	16277	43697	25455	98806	29940,3
Донецька	163193	74371	23107	58073	38362	130710	29981,4
Житомирська	34724	12074	6876	14623	8814	27152	21452,2
Закарпатська	29322	9313	5932	13362	6847	22473	17898,2
Запорізька	63584	26834	11405	22325	13036	50698	28474,0
Івано-Франківська	37806	11171	8701	16821	8659	28971	20964,6
Київська	57031	24878	10163	19562	12942	46140	26766,4
Кіровоградська	27994	9433	5184	11941	6679	21193	21376,8
Луганська	70827	30881	8150	29044	18949	56617	25185,5
Львівська	73782	28473	12579	29579	16747	57453	22622,9
Миколаївська	35493	13771	5907	14082	7789	27737	23688,6
Одеська	78231	28710	12788	33138	15039	60092	25082,2
Полтавська	46578	19118	7761	17052	10313	36514	24958,3
Рівненська	31209	10767	6218	13286	7588	23981	20710,8
Сумська	33339	12022	6308	13488	7840	26169	22993,6
Тернопільська	26561	8126	5512	11912	6262	20427	18996,6
Харківська	92662	36724	16893	34846	18207	71883	26227,0
Херсонська	29366	9263	6206	12700	6565	22954	21344,6
Хмельницька	36759	11803	8097	15310	8837	29398	22432,7
Черкаська	34953	12748	5796	14718	8882	27156	21477,4
Чернівецька	21323	6347	4580	9658	5191	17013	18740,9
Чернігівська	31540	11222	5536	13316	7615	25271	23567,1
м. Київ	206008	116493	15018	53682	24442	151200	52924,5
м. Севастополь	13265	5036	972	6595	2894	10103	26262,0

Продовження табл.

	Витрати та заощадження, всього	з них:				
		придбання товарів та послуг	поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	з них поточні податки на доходи, майно тощо	нагромадження нефінансових активів	приріст фінансових активів
Україна	1529406	1257624	107775	72943	26102	106468
Автономна Республіка Крим	55218	50629	3879	2698	2123	-2006
Області						
Вінницька	46003	36558	2284	1597	723	6022
Волинська	26418	23023	1428	1025	861	803
Дніпропетровська	126217	96649	9636	7000	1152	16702
Донецька	163193	121962	13319	9462	1435	23927
Житомирська	34724	27970	1996	1496	368	3987
Закарпатська	29322	25559	978	548	957	1443
Запорізька	63584	51591	4108	3003	425	6728
Івано-Франківська	37806	31396	1501	1018	1036	3236
Київська	57031	47330	4612	3374	2477	2195
Кіровоградська	27994	22196	1789	1328	288	3432
Луганська	70827	50986	4957	3567	556	13671
Львівська	73782	62291	4747	3381	1657	4238
Миколаївська	35493	29246	2083	1451	385	3297
Одеська	78231	75130	5447	3630	1563	-5494
Полтавська	46578	35616	3607	2732	534	6283
Рівненська	31209	25621	1719	1288	705	2859
Сумська	33339	25285	1850	1339	438	5451
Тернопільська	26561	22273	1203	869	661	2193
Харківська	92662	86832	5651	3770	1470	-2635
Херсонська	29366	24390	1593	1135	350	2620
Хмельницька	36759	29274	1272	748	638	5137
Черкаська	34953	29950	2276	1693	398	1941
Чернівецька	21323	18896	677	333	935	544
Чернігівська	31540	24557	678	248	464	5559
м. Київ	206008	170098	23396	13539	3047	-4797
м. Севастополь	13265	12316	1089	671	456	-868

**Структура доходів і витрат населення за регіонами України
за 2013 рік, у відсотках до загального обсягу по Україні**

	Доходи, всього	З них:			Наявний дохід		Витрати на придбання товарів та послуг
		заробіт- на плата	прибуток та зміша- ний дохід	соціаль- ні допо- моги	усього	у розрахунку на одну особу (у відсотках до середнього рівня по Україні)	
Україна	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Автономна Республіка Крим Області	3,6	3,3	3,7	3,9	3,6	83,8	4,0
Вінницька	3,0	2,4	4,4	3,3	3,1	86,8	2,9
Волинська	1,7	1,3	2,2	2,1	1,7	74,5	1,8
Дніпропетровська	8,3	9,4	6,8	7,9	8,3	114,4	7,7
Донецька	10,7	11,7	9,6	11,8	11,0	114,6	9,7
Житомирська	2,3	1,9	2,9	2,7	2,3	82,0	2,2
Закарпатська	1,9	1,5	2,5	2,1	1,9	68,4	2,0
Запорізька	4,2	4,2	4,7	4,0	4,3	108,8	4,1
Івано-Франківська	2,5	1,8	3,6	2,7	2,4	80,1	2,5
Київська	3,7	3,9	4,2	4,0	3,9	102,3	3,8
Кіровоградська	1,8	1,5	2,1	2,1	1,8	81,7	1,8
Луганська	4,6	4,9	3,4	5,9	4,8	96,2	4,1
Львівська	4,8	4,5	5,2	5,2	4,8	86,5	5,0
Миколаївська	2,3	2,2	2,5	2,4	2,3	90,5	2,3
Одеська	5,1	4,5	5,3	4,6	5,0	95,9	6,0
Полтавська	3,0	3,0	3,2	3,2	3,1	95,4	2,8
Рівненська	2,0	1,7	2,6	2,4	2,0	79,1	2,0
Сумська	2,2	1,9	2,6	2,4	2,2	87,9	2,0
Тернопільська	1,7	1,3	2,3	1,9	1,7	72,6	1,8
Харківська	6,1	5,8	7,0	5,6	6,1	100,2	6,9
Херсонська	1,9	1,4	2,6	2,0	1,9	81,6	1,9
Хмельницька	2,4	1,9	3,4	2,7	2,5	85,7	2,3
Черкаська	2,3	2,0	2,4	2,7	2,3	82,1	2,4
Чернівецька	1,4	1,0	1,9	1,6	1,4	71,6	1,5
Чернігівська	2,1	1,8	2,3	2,4	2,1	90,1	2,0
м. Київ	13,5	18,4	6,2	7,5	12,7	202,3	13,5
м. Севастополь	0,9	0,8	0,4	0,9	0,8	100,4	1,0

Фінансові результати підприємств до оподаткування за видами економічної діяльності у 2013 році, млн грн

	Фінансовий результат до оподаткування	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
Усього*	29602,8	65,9	234492,2	34,1	204889,4
Сільське, лісове та рибне господарство	16005,4	79,8	26903,7	20,2	10898,3
Промисловість	13204,5	63,2	80526,1	36,8	67321,6
Будівництво	-5547,2	62,1	5700,1	37,9	11247,3
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	-8572,5	67,0	36807,4	33,0	45379,9
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	2470,1	63,1	9814,8	36,9	7344,7
Тимчасове розміщення й організація харчування	-1266,0	59,7	781,9	40,3	2047,9
Інформація та телекомунікації	6729,8	63,5	11606,5	36,5	4876,7
Фінансова та страхова діяльність	23928,5	60,9	38619,0	39,1	14690,5
Операції з нерухомим майном	-8465,4	57,8	6628,9	42,2	15094,3
Професійна, наукова та технічна діяльність	-6293,1	63,4	13430,4	36,6	19723,5
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-1494,7	64,5	2203,9	35,5	3698,6
Освіта	138,6	69,8	202,5	30,2	63,9
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	-32,9	64,7	526,5	35,3	559,4
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-1177,6	57,2	566,0	42,8	1743,6
Надання інших видів послуг	-24,7	68,0	174,5	32,0	199,2

*Дані наведено без урахування результатів діяльності бюджетних установ і без урахування зміни підприємствами основного виду економічної діяльності у 2013 р.

**Фінансові результати до оподаткування підприємств за регіонами
у 2013 році, млн грн**

	Фінансовий результат до оподат- кування	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
Україна	29602,8	65,9	234492,2	34,1	204889,4
Автономна Республіка Крим Області	-4302,4	63,6	3376,3	36,4	7678,7
Вінницька	638,1	70,8	2760,0	29,2	2121,9
Волинська	-584,7	65,4	1263,9	34,6	1848,6
Дніпропетровська	6792,0	65,1	31978,2	34,9	25186,2
Донецька	-1579,1	67,6	24015,2	32,4	25594,3
Житомирська	-16,5	63,9	1485,3	36,1	1501,8
Закарпатська	117,0	73,2	989,6	26,8	872,6
Запорізька	6048,0	66,6	8962,3	33,4	2914,3
Івано-Франківська	-1016,8	72,8	1949,7	27,2	2966,5
Київська	7512,8	68,3	13763,9	31,7	6251,1
Кіровоградська	1087,9	74,6	2411,5	25,4	1323,6
Луганська	-8355,4	66,5	3557,4	33,5	11912,8
Львівська	2772,6	64,8	6226,9	35,2	3454,3
Миколаївська	1061,7	72,7	2776,7	27,3	1715,0
Одеська	-397,7	68,4	6371,0	31,6	6768,7
Полтавська	6332,7	68,5	8552,7	31,5	2220,0
Рівненська	-1617,5	63,8	1129,7	36,2	2747,2
Сумська	885,9	64,5	2702,7	35,5	1816,8
Тернопільська	297,1	69,1	2420,9	30,9	2123,8
Харківська	1932,2	64,3	9428,2	35,7	7496,0
Херсонська	228,0	68,2	1562,5	31,8	1334,5
Хмельницька	548,2	68,2	2986,5	31,8	2438,3
Черкаська	430,2	70,0	3304,3	30,0	2874,1
Чернівецька	-129,5	63,6	584,4	36,4	713,9
Чернігівська	100,5	66,7	1788,7	33,3	1688,2
м. Київ	11034,7	61,5	87511,3	38,5	76476,6

Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності у 2013 році, млн грн

	Чистий прибуток (збиток)	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
Усього	-22494,7	65,0	179239,6	35,0	201734,3
Сільське, лісове та рибне господарство	15864,1	79,8	26786,1	20,2	10922,0
Промисловість	-4535,2	62,1	63827,1	37,9	68362,3
Будівництво	-6254,6	61,2	5051,8	38,8	11306,4
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт авто-транспортних засобів і мотоциклів	-16018,9	65,7	29878,4	34,3	45897,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	168,9	62,2	7730,1	37,8	7561,2
Тимчасове розміщення й організація харчування	-1413,2	58,6	640,1	41,4	2053,3
Інформація та телекомунікації	4814,0	62,2	9669,2	37,8	4855,2
Фінансова та страхова діяльність	5055,1	58,9	13152,6	41,1	8097,5
Операції з нерухомим майном	-9036,9	57,1	6146,6	42,9	15183,5
Професійна, наукова та технічна діяльність	-7857,8	62,4	13171,8	37,6	21029,6
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-1797,3	63,4	1936,7	36,6	3734,0
Освіта	117,2	68,8	187,1	31,2	69,9
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	-150,9	63,2	421,5	36,8	572,4
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-1392,6	56,2	499,6	43,8	1892,2
Надання інших видів послуг	-56,6	66,8	140,9	33,2	197,5

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

Автономія (від грец. *avtonomia* – самостійність, незалежність) – форма самоуправління частини території унітарної, а іноді й федеральної держави, наділена самостійністю у вирішенні питань місцевого значення в межах, установлених центральною владою. **А.** – система суспільних відносин, яка формується з метою надання (делегування) окремим структурним частинам держави самостійності для розв’язання питань власного розвитку.

Автономія організаційна – надання органів місцевого самоврядування можливості самому визначати власну внутрішню структуру, яка відповідає місцевим потребам і забезпечувала ефективне управління. Діючи в межах закону, орган місцевого самоврядування не підпорядковується іншим органам, а будь-який державний адміністративний контроль за його діями можливий лише в рамках закону з метою забезпечення конституційних принципів місцевого самоврядування та відповідності положенням чинного законодавства.

Автономія правова – надання органів місцевого самоврядування власних повноважень, визначених Конституцією та законами держави. Ці повноваження можуть бути повними й виключними, тобто такими, які не належать одночасно органам державного управління. У межах своїх повноважень орган місцевого самоврядування має повну свободу здійснення власних ініціатив з будь-якого питання, яке належить до його компетенції, або повноважень, делегованих йому в установленому законом порядку.

Автономія фінансова – можливість спільнот та органів, що вони формують, здійснювати визначені законом функції за рахунок власних фінансових джерел. Фінансова автономія передбачає формування самостійних бюджетів територій та населених пунктів.

Політичну автономію, як правило, мають суб’єкти федерації чи конфедерації. Відтак визначення конституційно-правового статусу адміністративно-територіальної одиниці та суб’єкта федерації (конфедерації) не є тотожним. Формування автономного статусу адміністративно-територіальної одиниці відбувається шляхом поєднання принципів політичної децентралізації та природничого права громади на просторову (територіальну) юрисдикцію та розвиток (освоєння) власної території. Проте держава повинна завжди пам’ятати, що не контрольований нею процес розвитку місцевого самоврядування може стати каталізатором автономізації території, а організаційна, правова та фінансова автономії можуть виявитися першим кроком до розвитку політичної автономії.

З метою впорядкування суспільних відносин, що виникають у згаданій сфері, на рівні ЄС Асамблеєю європейських регіонів було ухвалено “Декларацію щодо регіоналізму в Європі”. Відповідно до цього документа регіон – “територіальне утворення, яке сформовано в законодавчому порядку на рівні, що

є безпосередньо нижчим після загальнодержавного, та наділене політичним самоврядуванням”. Як правило, територіальна автономія:

- не наділяється установчою владою, не бере участі в перегляді конституції держави, але в межах своєї компетенції має право приймати закони;

- не має повноважень у галузі судоустрою;

- не має представництва регіону у верхній палаті парламенту;

- не користується принципом залишкової компетенції: при розмежуванні повноважень між центром та автономією невизначена компетенція залишається за центром;

- допускає закріплення за нею правового статусу окремого регіону, що характеризується специфічним обсягом компетенції;

- передбачає застосування особливих процедур урядом, органом конституційної юрисдикції і т. ін. під час здійснення ними контролю за діяльністю органів публічної влади на її території.

Зауважимо, що в регіональних державах гарантується і політична самостійність територіальної автономії. Формування регіональної системи територіальної організації влади передбачає наявність своєрідного політико-правового та управлінського алгоритму, який мав би виступити базовим у процесі визначення стандартного обсягу повноважень територіальних органів публічної влади відповідного рівня. Для цього розробляються відповідні рекомендації та критерії класифікації. Прикладом цього може служити стандарт територіального поділу в державах ЄС–NUTS, що розшифровується як “номенклатура територіальних одиниць для статистичних цілей” (*nomenclature des unites territoriales statistiques*). Така стандартизація гарантує універсальний порядок розгляду процедурних питань органами публічної влади та прийняття ними державно-управлінських рішень.

Використовуючи компетенційний критерій, який характеризує обсяг повноважень, структуру органів публічної влади та механізм прийняття (відміни) рішення, виокремимо два види автономії – регіональну (Автономна Республіка Крим) та місцеву (органи місцевого самоврядування).

Агломерація населених пунктів – групова форма територіального зосередження переважно міських населених пунктів, а також сільських, об’єднаних інтенсивними господарськими, трудовими й культурно-побутовими зв’язками.

Адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб’єктом, що відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо).

Адміністративна реформа – вид політико-правової реформи, яка здійснюється у сфері виконавчої влади і стосується як її організаційної структури, функцій, кадрового забезпечення, так і взаємовідносин з органами місцевого самоврядування. **А. р.** полягає в системній перебудові державного управління всіма сферами життя та розбудові нових інститутів державного

управління, що відповідають економічному та соціальному стану країни, сучасному цивілізованому суспільству, спрямованому в постіндустріальний інформаційний простір.

Принципи **А. р.** – головні засади її проведення, які базуються на відповідній ідеології і політиці **А. р.** У принципах розкривається головне призначення і сутність такої реформи.

Правовою основою **А. р.** є нормативно-правові акти, які є відправною точкою і механізмом забезпечення такої реформи. Серед цих актів головну роль відіграє Конституція і закони України. У міру поглиблення **А. р.** її правова основа вдосконалюється і оновлюється.

Ідеологія **А. р.** – сукупність філософських, етичних, правових, політичних та інших ідей і поглядів на таку реформу. Тип ідеології **А. р.** визначається соціальними та іншими інтересами суспільства, політичних партій і громадських організацій та відображається в актах органів державної влади, документах партій, матеріалах засобів масової інформації тощо. Він може бути ліберально-демократичний, соціал-реформістський чи національно-демократичний.

Адміністративний акт – прийняте суб'єктом рішення індивідуальної дії, спрямоване на набуття, зміну чи припинення прав та обов'язків особи.

Адміністративний орган – орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, підприємство, установа, організація, що на виконання актів законодавства надає адміністративну послугу.

Адміністративний район – територіальна одиниця адміністративно-територіального устрою; відносно невелика частина території країни, яка обмежена адміністративними кордонами; структурна й функціональна одиниця національного господарського комплексу.

Адміністративний центр – поселення, яке має законодавчо встановлені функції центру адміністративного управління щодо інших поселень, розміщених на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці (держави, області, району). Функції поселення як адміністративного центру значною мірою визначають соціальну структуру та характер зайнятості його населення.

Адміністративні методи – заходи державної влади (управління), змістом яких є заборона, дозвіл або примусові дії щодо діяльності суб'єктів економіки.

Адміністративно-територіальна одиниця – область, район, місто, район у місті, селище, село. Населені пункти на території України поділяються на міські і сільські. До міських населених пунктів належать міста республіканського, обласного, районного підпорядкування і селища міського типу, до сільських – села і селища незалежно від їх адміністративної підпорядкованості. **А.-т. о.** – це частина території України, що є просторовою основою для організації та діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

За соціально-територіальними ознаками **А.-т. о.** поділяються на населені пункти (села, селища, міста) та регіони – райони і області. Відповідно до ст. 1 Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів” регіон – це територія АРК, області, міст Києва та Севастополя. Прийнято вважати, що населені пунк-

ти є природними утвореннями, оскільки їх адміністративні межі обумовлюються соціально-економічним процесом розвитку відповідного села, селища чи міста. Інші є штучними, оскільки їх кількість та межі визначені відповідними органами публічної влади.

Адміністративно-територіальна (регіональна) автономія – один із засобів децентралізації державної влади в унітарній державі. Суб'єкт адміністративно-територіальної автономії не має ознак державного утворення. Він має систему самостійно сформованих органів виконавчої і представницької влади, які, у свою чергу, мають повноваження з кола питань і у межах, встановлених центром згідно з конституцією держави і чинним законодавством. Наприклад: області із спеціальним статусом Італії та Іспанії. В Україні – АР Крим.

Адміністративно-територіальний устрій – поділ країни на систему адміністративних одиниць, відповідно до якого утворюються місцеві органи влади й управління. Систему **А.-т. у.** України становлять: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. Міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами України.

Адміністративно-територіальний устрій держави – зумовлена географічними, історичними, економічними, етнічними, соціальними, культурними та іншими чинниками внутрішня територіальна організація держави з поділом її на складові частини – адміністративно-територіальні одиниці, відповідно до яких будуються система державних органів і система місцевого самоврядування. Саме ці адміністративно-територіальні одиниці є “просторовою основою” для організації і діяльності відповідних місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Аналіз – метод наукового дослідження явищ, предметів та ін. Шляхом розкладу, розчленування їх на складові з метою з'ясування їх структури, якостей, зв'язків.

Аналогія – очевидна подібність двох нетотожних об'єктів або схожість їх форм чи функцій без логічного зв'язку і/або еквівалентності.

Апарат органів виконавчої влади – організаційно поєднана сукупність структурних підрозділів і посад, які призначені для здійснення консультативних чи обслуговуючих функцій щодо виконання відповідними органами закріплених за ними повноважень (компетенції). До особового (персонального) складу апарату органів виконавчої влади належать державні службовці та інші працівники апарату.

Безлюдні села – поселення, які втратили постійних мешканців, але зберегли елементи середовища проживання.

Бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Бюджет розвитку – доходи і видатки місцевого бюджету, які утворюються і використовуються для реалізації програм соціально-економічного розвитку, зміцнення матеріально-фінансової бази територіальної громади.

Бюджети місцевого самоврядування – бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах).

Бюджетна децентралізація – процес передачі частини прав, компетенцій, відповідальності та фінансових ресурсів у бюджетній сфері від центральної влади місцевим органам державної влади і органам місцевого самоврядування.

Бюджетна дотація – трансферт, що передається з одного бюджету до іншого на безповоротній та безоплатній основі для використання на загальне вирівнювання доходної спроможності бюджету, який цей трансферт отримує. Це, як правило, фіксована грошова допомога, що за певних умов надається бюджетом вищого рівня місцевим бюджетам з метою забезпечення виконання ними своїх функцій без обмеження сфери використання коштів і не вимагає вкладення коштів з боку отримувача.

Бюджетна система України – сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетні кошти (кошти бюджету) – належні відповідно до законодавства надходження бюджету та витрати бюджету.

Бюджетування – процес розробки бюджетів діяльності суб'єкта управління та їх окремих структурних підрозділів для удосконалення порядку оперативного управління видатками.

Виконавча влада – одна з трьох гілок державної влади, яка відповідно до конституційного принципу поділу державної влади покликана розробляти і впроваджувати державну політику щодо забезпечення виконання законів, управління сферами суспільного життя, насамперед державним сектором економіки. У відносинах із законодавчою і судовою владою вона має певну самостійність.

Виконавчі органи рад – органи, які відповідно до Конституції України та Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” створюються сільськими, селищними, міськими, районними в містах (у разі їх створення) радами для здійснення виконавчих функцій і повноважень місцевого самоврядування у межах, визначених цим та іншими законами.

Відповідальність (крім політичної) органів виконавчої влади – певний стан (режим) організаційних відносин між органами виконавчої влади, за яким певний орган (посадова особа) вправі застосовувати заходи дисциплінарної (службової) відповідальності до інших органів (посадових осіб).

Власність – одна з багатопланових соціологічних категорій економічної науки, яка містить низку підсистем суспільних відносин (економічних, соціальних, правових, психологічних, національних тощо), що прямо й опосередковано стосуються привласнення предметів природи у процесі праці та привласнення матеріальних і духовних благ через соціально-економічну фор-

му суспільного способу виробництва. Згідно з чинним законодавством визначено три форми **В.**: приватну, державну та комунальну.

Власність державна – привласнені державою засоби виробництва, робоча сила, частка національного доходу та інші об'єкти власності у різних сферах суспільного відтворення.

Власність комунальна – власність, яка належить місцевим органам влади та самоврядування. Вона створюється за рахунок безоплатної передачі державою та іншими суб'єктами права власності майна територіальним громадам. Комунальна власність має три рівні: обласний, районний і сільський (селищний). Об'єктами права комунальної власності є державний житловий фонд, об'єкти житлово-комунального господарства, майно закладів освіти, охорони здоров'я і культури, підприємства торгівлі та побуту, системи транспорту і зв'язку.

Власність приватна – власність, що належить як мінімум окремій особі, як максимум – сім'ї.

Гарантії – передбачені законодавством умови, засоби та заходи, спрямовані на забезпечення й охорону прав та інтересів громадян у сфері трудових, житлових, земельних, кредитно-фінансових та інших відносин.

Громада (община) – в історичному розумінні самоврядний виробничий і соціально-побутовий колектив. Селянська община (сусідська, сільська, землеробська) у часи Київської Русі згадується під назвами верв, мир, село; в українських письмових джерелах XIV–XV ст. відома як Г., “общество”; в основних своїх рисах зберігалася майже до кінця XVIII ст. Г. мали власний орган самоврядування – громадський сход, виборну сільську старшину – отамана, пізніше вйта. У всіх сферах свого життя Г. спиралася на звичаєве право з його традиційними формами судочинства.

Громадські послуги – послуги (муніципальні), що надаються територіальній громаді, громадянам з метою задоволення їхніх потреб органами місцевого самоврядування.

Деградуючі села – поселення з часткою понад 50% осіб пенсійного віку та інвалідів (далі – пенсіонерів) серед їх мешканців, а малі (до 200 осіб) – понад 40%. Серед деградуючих поселень виділяються дві підгрупи поселень: вмираючі та занепадаючі. До підгрупи вмираючих поселень відносять такі, що відповідають хоча б одному з трьох критеріїв: 1) частка пенсіонерів у них становить 65% і більше; 2) частка пенсіонерів становить понад 50% (у малих селах людністю до 200 осіб – понад 40) і немає дітей і підлітків до 16 років; 3) частка пенсіонерів понад 40% і кількість мешканців менша ніж 50 осіб. Вмираючі поселення є групою крайнього ризику і потребують негайної підтримки. До підгрупи *занепадаючих* відносять деградуючі поселення, які не увійшли в підгрупу вмираючих, тобто поселення, що відповідають одночасно таким трьом критеріям: частка пенсіонерів

становить понад 50 (у малих поселеннях людністю до 200 осіб – понад 40) і менше від 65%; є діти і підлітки до 16 років; людність становить 50 осіб і більше.

Делеговані функції, повноваження – функції, повноваження (права і обов'язки), що їх набуває певний суб'єкт (орган чи посадова особа) шляхом передачі йому для виконання від іншого суб'єкта за власним рішенням останнього або на підставі норми закону.

Депресивна територія – регіон чи його частина (район, місто обласного значення або кілька районів, міст обласного значення), рівень розвитку якого (якої) за показниками, визначеними законодавством, є найнижчим серед територій відповідного типу. Депресивні території поділяються на такі групи: регіони; промислові райони – райони; сільські райони; міста обласного значення. Території надається статус депресивної з метою створення правових, економічних та організаційних засад для вжиття органами державної влади та органами місцевого самоврядування особливих заходів для стимулювання розвитку таких територій.

Депресивні регіони це:

- регіони, у яких протягом останніх п'яти років найнижчі середні показники валової доданої вартості на одну особу;

- промислові райони, у яких протягом останніх трьох років є найвищими середні показники рівня безробіття, зайнятості у промисловості, найнижчий обсяг промислового виробництва на одну особу та найнижчий рівень середньої заробітної плати;

- сільські райони, у яких протягом останніх трьох років є найнижчими щільність сільського населення, природний приріст населення, найвищою – частка зайнятих у сільському господарстві, найнижчий обсяг виробництва сільськогосподарської продукції на одну особу та найнижчий рівень середньої заробітної плати;

- міста обласного значення, у яких протягом останніх трьох років є найвищими середні показники рівня безробіття, зокрема довготривалого безробіття, та найнижчим рівень середньої заробітної плати.

Депресивними визнаються промислові та сільські райони, а також міста обласного значення, відповідні показники розвитку яких відповідають одночасно всім критеріям, визначеним частиною першою цієї статті.

Державна регіональна політика у вузькому розумінні – сукупність стратегічних заходів, засобів, механізмів, інструментів та взаємоузгоджених дій органів державної влади та місцевого самоврядування для забезпечення розвитку держави в цілому та сталого збалансованого розвитку її регіонів відповідно до поставлених цілей; створення повноцінного життєвого середовища для людей на всій території України; забезпечення просторової єдності держави.

Державна регіональна політика у широкому розумінні – різновид міжнародної, державної та внутрішньодержавної діяльності політичних суб'єктів з метою створення та перерозподілу економічних, соціальних та інших ресурсів

між регіонами заради досягнення визначених стратегічних цілей регіонального розвитку.

Державне комунальне підприємство – підприємство, засноване на власності адміністративно-територіальних одиниць.

Державне управління – вид діяльності держави, що полягає у здійсненні нею управлінського, тобто організуючого впливу на ті сфери і галузі суспільного життя, які вимагають певного втручання держави шляхом використання повноважень виконавчої влади. Водночас **Д. у.** здійснюється і за межами функціонування виконавчої влади, наприклад на рівні державних підприємств, установ і організацій. Завдяки цьому поняття “**Д. у.**” за змістом є ширшим, ніж поняття “виконавча влада”. Для визначення змістовно поєднаних сфер або галузей суспільного життя, що потребують **Д. у.**, вживається термін “сектор державного управління”.

Державні послуги надаються органами державної влади (в основному виконавчої) та державними підприємствами, установами, організаціями, а також органами місцевого самоврядування в порядку виконання делегованих державою повноважень за рахунок коштів державного бюджету.

Державні соціальні гарантії – встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Державні соціальні стандарти – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій. **Д. с. с.** – встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Документація із землеустрою – затверджені в установленому порядку текстові та графічні матеріали, якими регулюється використання та охорона земель державної, комунальної та приватної власності.

Економічний потенціал регіону – сукупні можливості регіону, його підприємств та окремих суб’єктів господарювання визначати, формувати і найбільш ефективно забезпечувати та задовольняти суспільні потреби (фактичні та потенційні) в процесі взаємодії із середовищем оточення і раціонального використання ресурсів з метою забезпечення економічного зростання, суспільного добробуту, підвищення еколого-економічної безпеки регіону та країни в цілому.

Етапи процесу управління – збирання та обробка інформації; аналіз інформації (систематизація (синтез), діагноз, прогноз), визначення на цій основі цілі (цілей) розвитку; вироблення рішення, спрямованого на досягнення цілі (цілей); послідовна конкретизація загального рішення у вигляді прогнозу-

вання, програмування, проектування та вироблення конкретних (точкових) управлінських рішень; організація діяльності для виконання прийнятих рішень та контроль за цією діяльністю включно з питанням підбору та розстановкою кадрів; збирання та обробка інформації про результати діяльності та новий цикл цього безперервного (в ідеалі) процесу.

Єдине вікно – організаційна форма надання адміністративних послуг, яка передбачає проведення всіх процедур, необхідних для надання адміністративної послуги посадовими особами суб'єкта, за умови отримання від одержувача всіх документів, необхідних для надання такої послуги, а також недопущення утворення черг, зокрема, шляхом використання механізму попереднього запису, прозорості (нумерованої) черги.

Житлова забезпеченість мешканців міста, регіону (середня) – житловий фонд у розрахунку на одного жителя, як правило, станом на початок року.

Житлова субсидія – адресна грошова (безготівкова) допомога малозабезпеченим сім'ям, що надається державою за рахунок бюджетних коштів на сплату житлово-комунальних послуг, отримання скрапленого газу, твердого палива.

Житловий фонд – сукупність усіх житлових приміщень незалежно від форм власності, враховуючи житлові будинки, гуртожитки, будинки для інвалідів та літніх людей, школи-інтернати, службові житлові приміщення, готелі тощо. **Ж. ф.** – частина основних невиробничих фондів, до його складу входить сукупність будинків і приміщень, використовуваних як житло (житлові будинки, квартири, частини квартири або одноквартирного будинку).

Житлові умови – сукупність різномірних обставин, правил, норм, вимог, що характеризують місця проживання людей.

Житлово-комунальні послуги – результат господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання та перебування осіб у жилих і нежилых приміщеннях, будинках і спорудах, комплексах будинків і споруд відповідно до нормативів, норм, стандартів, порядків і правил.

Закон – категорія, що відображає сутнісні, загальні, необхідні, стійкі, повторювані відношення, залежності між предметами і явищами об'єктивної дійсності, які впливають на їх суть.

Запит про надання адміністративної послуги – виражена в усній, письмовій чи електронній формі та представлена до адміністративного органу вимога одержувача щодо надання адміністративної послуги.

Збалансований регіональний (просторовий) розвиток – передбачає комплексне урахування таких складових, як: позитивна динаміка соціально-економічних процесів; покращення демографічної ситуації та динаміки міграційних процесів; підвищення енергетичної безпеки та дієздатності енергетичних систем; розвиток транспортної та комунікаційної інфраструктури на

регіональному рівні (у тому числі – транспортних та торгівельних коридорів (включно з морським транспортом)) тощо.

Земельна ділянка – частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами.

Земельна реформа – комплекс правових, економічних заходів, здійснення яких забезпечує вдосконалення земельних відносин, перехід до нового земельного ладу, що відповідає характеру регульованої, соціально орієнтованої ринкової економіки країни. Об'єктом **З. м.** оголошено всі землі України.

Земельна частка (пай) – умовна частка землі, яка належить до загального масиву земель колективної власності і яка не має меж, визначених на місцевості. **З. ч. (п.)** – це не конкретна земельна ділянка, а тільки право громадянина, колишнього члена недержавного сільськогосподарського підприємства, на виділення її у власність із земель, що раніше перебували в колективній власності. Право на **З. ч. (п.)** засвідчує документ під назвою “Сертифікат на право на земельну частку (пай)”. Сертифікат засвідчує також повноваження особи на розпорядження такою часткою, зокрема **З. ч. (п.)** можна передавати у спадщину, в оренду.

Земельний кадастр – оцінка землеволодінь, що містить список землевласників, а також плани земель, дані про їх місце розташування, розмір, склад за видами угідь та оцінку за доходністю, правовий стан.

Земельний податок – обов'язковий платіж, що справляється з власників землі та землекористувачів, крім орендарів, за використання земельних ділянок.

Землеустрій – закони, норми та правила використання земельних угідь, а також їх купівлі-продажу та успадкування.

Імператив – беззастережна, настійна вимога; воління, наказ.

Інвестиції – довготермінові вкладення капіталу в різні сфери та галузі народного господарства всередині країни та за її межами з метою привласнення прибутку. Види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Інвестиції в основний капітал (капітальні вкладення) – витрати на капітальне будівництво (нове будівництво, включаючи розширення діючих підприємств, будівель і споруд; їх технічне переоснащення і реконструкцію); витрати на придбання машин та обладнання без здійснення капітального будівництва.

Інвестиційна програма (проект) – комплекс заходів, визначених на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки та спрямованих на розвиток окремих галузей, секторів економіки, виробництв, регіонів, виконання яких здійснюється з використанням коштів державного та/або місцевих бюджетів або шляхом надання державних та/або місцевих гарантій, а також із залученням коштів приватних інвесторів, у тому числі за договорами концесії.

Інвестиційний клімат – сукупність об’єктивних та суб’єктивних умов, які сприяють (гальмують) процесу інвестування народного господарства (на макрорівні) та окремих підприємств, компаній, галузей (на мікрорівні).

Індивідуальне житлове будівництво – спорудження власних житлових будинків з надвірними господарськими будівлями, яке здійснюється за рахунок власних коштів населення або/та із залученням банківського кредиту.

Індивідуальне підприємство – підприємство, засноване на особистій власності фізичної особи та виключно її праці.

Інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

Інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг.

Інноваційна інфраструктура – сукупність підприємств, організацій, установ, їх об’єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо).

Інноваційне підприємство (інноваційний центр, технопарк, технополіс, інноваційний бізнес-інкубатор тощо) – підприємство (об’єднання підприємств), що розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти і (або) продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70% його загального обсягу продукції і (або) послуг.

Інноваційний проект – комплект документів, що визначає процедуру і комплекс усіх необхідних заходів (у тому числі інвестиційних) щодо створення і реалізації інноваційного продукту і (або) інноваційної продукції.

Інститут партнерства у сфері громадських послуг – система надання того чи іншого виду послуг на основі партнерських стосунків, розподілу відповідальностей між місцевою владою, недержавним сектором та територіальною громадою.

Інтеграція – процес і механізм об’єднання і зв’язаності елементів, характеризується інтегративністю, системоутворювальними змінними, чинниками, зв’язками тощо.

Інтегрований міський розвиток – заходи, пов’язані із зміцненням ролі міст та центрів (точок) зростання (наприклад – удосконалення соціальної інфраструктури й житла, модернізація міського транспорту, підтримка економічної активності у міських районах, покращення екології та навколишнього природного середовища міських (та приміських) зон розвитку) тощо.

Інтелект – здатність до мислення, раціонального пізнання.

Інформаційні ресурси визначаються як сукупність документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо).

Інформація – відомості, знання спостерігача про систему, відображення її міри різноманітності, що передаються одними людьми іншим в усний, письмовий або в який-небудь інший спосіб, а також сам процес передавання або отримання цих відомостей.

Кадри – основний (штатний, постійний), як правило, професійно підготовлений, склад працівників органу державної влади, підприємства, установи, громадської організації, галузі, усієї системи управління і виробництва.

Кваліфікація працівника – рівень професійної підготовки, технічних знань та практичний досвід і кваліфікаційна праця працівника, що потребує його спеціальної підготовки, наявності в нього необхідних знань, умінь і навичок для виконання певних видів робіт.

Кворум – встановлена правилами процедури, регламентом якогось органу чи установи найменша кількість учасників зборів, засідань керівних та представницьких органів, конференцій тощо, необхідна й достатня для того, щоб почати роботу форуму, колективного органу або прийняти правомочне рішення на ньому.

Класифікація – система супідрядних понять будь-якої галузі науки чи діяльності людини, використовується як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями, а також для точного орієнтування в різноманітні поняття та об'єктів.

Кластери – сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад університетів, агентств із стандартизації, торговельних об'єднань) у певних областях, що конкурують, але при цьому ведуть спільну роботу.

Компенсації – передбачене законодавством фінансове або майнове (натуральне) відшкодування громадянину зазнаних ним витрат або втрат (у зв'язку з виконанням трудових обов'язків, переїздом на роботу в іншу місцевість, використанням власного транспортного засобу під час виконання службових обов'язків, втратою житла і майна внаслідок техногенних або природних катастроф тощо).

Комплекс – сукупність, поєднання предметів, дій, явищ або властивостей, що становлять єдине ціле.

Комунальне господарство – підприємство, організація або установа, яка здійснює обслуговування населення щодо задоволення матеріально-побутових потреб, організовує і здійснює благоустрій території населеного пункту та надає інші послуги.

Комунальне об'єднання територіальних громад – соціально-політичне, територіальне утворення, що одночасно виступає територіальною спільністю людей – суб'єктів місцевого самоврядування і низовою одиницею в системі адміністративно-територіального поділу.

Комунальне підприємство – підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади.

Комунальне унітарне підприємство – підприємство, яке утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності і входить до сфери його управління.

Комунальні послуги – результат господарської діяльності, спрямованої на задоволення потреби фізичної чи юридичної особи у забезпеченні холодною та гарячою водою, водовідведенням, газо- та електропостачанням, опаленням, а також вивезення побутових відходів у порядку, встановленому законодавством.

Консорціум – тимчасова угода незалежних учасників про спільну реалізацію комерційного проекту; тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, у порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність.

Контролінг – управлінська концепція процесу прийняття рішень, управління за допомогою цілеспрямованого забезпечення інформацією з метою досягнення кінцевих цілей і результатів діяльності.

Контролінг (оперативний) – важлива складова управління, покликана створювати відповідні інструменти (засоби) для реалізації цільового та ситуаційного управління регіоном.

Контролінг (стратегічний) – підсистема стратегічного менеджменту, яка координує функції стратегічного аналізу, планування та корекції стратегії; контролює функціонування всієї системи в цілому, а також формує, розвиває і контролює підсистему стратегічного інформаційного забезпечення.

Контроль – процес вимірювання досягнутих за певний проміжок часу результатів діяльності, порівняння фактично досягнутих результатів із запланованими, корегування оцінюваних показників.

К. – сукупність дій, спрямованих на спостереження за функціонуванням відповідного об'єкта контролю з метою отримання об'єктивної та достовірної інформації про стан справ у ньому; вжиття заходів щодо запобігання відхиленням; встановлення причин, що зумовили відхилення; вжиття заходів для притягнення до відповідальності винуватих осіб.

Контроль регіонального розвитку – процес виявлення відхилень показників, що характеризують економічну та соціальну діяльність регіону, і прийняття рішень, спрямованих на усунення виявлених відхилень.

Контроль у державному управлінні – одна із найважливіших функцій державної влади та управління, яка дає змогу порівняти фактичний стан у тій чи іншій галузі з вимогами, які поставлені перед нею; виявити недоліки та

помилки в роботі і запобігти їм, оцінити відповідність здійснення інших функцій управління поставленим перед ним завданням. Контроль стає можливим завдяки наявності суб'єкта, об'єкта управління та взаємозв'язку між ними. Відповідно контроль розглядається як тип відносин щодо ставлення суб'єкта до власної діяльності або до діяльності інших суб'єктів з точки зору дотримання певних норм. За допомогою контролю суб'єкт управління отримує інформацію для коригування управлінської діяльності. **К. д. у.** – діяльність об'єднаних у певну структуру суб'єктів контролю, спрямована на досягнення управлінських цілей і така, що базується на використанні принципів, типів, методів і технологій контролю, визначається як процес контролю.

У державному управлінні розрізняють такі види контролю: *управлінський контроль* – процес спостереження і регулювання діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з метою поліпшення виконання організаційних завдань і *бюджетний контроль*, що здійснюється у формі різних перевірок з метою виявлення відповідності здійснюваних видатків заздалегідь затверджуваним кошторисам.

Для забезпечення ефективності контроль має відповідати таким вимогам: об'єктивності, плановості, систематичності, комплексного підходу до оцінки стану справ; гласності; дієвості; особистої відповідальності керівника за стан і організацію контролю.

Концепція – певний спосіб розуміння, трактування якого-небудь предмета, явища, процесу, всебічний погляд на предмет тощо, загальний задум, керівна ідея для систематичного висвітлення.

Концерн – статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, із централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники **К.** наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями. Учасники **К.** не можуть бути одночасно учасниками іншого **К.**

Кооперативи – добровільні об'єднання громадян з метою спільного вирішення ними економічних, соціально-побутових та інших питань. Можуть створюватися в різних галузях (виробничі, споживчі, житлові тощо).

Виробничим кооперативом визнається добровільне об'єднання громадян на засадах членства з метою спільної виробничої або іншої господарської діяльності, що базується на їх особистій трудовій участі та об'єднанні майнових пайових внесків, участі в управлінні підприємством та розподілі доходу між членами кооперативу відповідно до їх участі у його діяльності.

Споживча кооперація – система самоврядних організацій громадян (споживчих товариств, їх спілок, об'єднань), а також підприємств та установ цих організацій, яка є самостійною організаційною формою кооперативного руху. Первинною ланкою споживчої кооперації є *споживче товариство* – самоврядна організація громадян, яка на основі добровільності членства, майнової участі

та взаємодопомоги об'єднуються для спільної господарської діяльності з метою колективного організованого забезпечення своїх економічних і соціальних інтересів. Кожний член споживчого товариства має свою частку в його майні.

Корпоративні права територіальної громади – права територіальної громади, яка має частку в статутному фонді (майні) господарського товариства, що включають правомочності на участь цієї територіальної громади в управлінні господарським товариством, отримання певної частки прибутку, дивідендів даного товариства та активів у разі ліквідації останнього відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами господарського товариства.

Корпорація – договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням їм окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Кредитна спілка – неприбуткова організація, заснована громадянами у встановленому законом порядку на засадах добровільного об'єднання грошових внесків з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні інших фінансових послуг. **К. с.** є юридичною особою.

Межа населеного пункту – умовна замкнена лінія на поверхні землі, що відокремлює його територію від інших територій.

Мета – ідеальне передбачення результату діяльності, що виступає її регулятором.

Метод – сукупність певних правил, прийомів, норм пізнання, оцінки або дії.

Метод науки управління – спосіб пізнання суспільних територіальних систем певного ієрархічного рівня для виявлення їх реакцій на свідомі цілеспрямовані впливи з боку суб'єктів (органів) управління на людей з метою спрямування їх дій, отримання бажаних результатів.

Методика – сукупність форм, операцій, прийомів, алгоритмів теоретичного або практичного освоєння дійсності, механізм реалізації методів.

Методологія – вчення про метод діяльності як такий, включає принципи, методи діяльності та знання, що відображає їх. Складається з **М.** пізнання, **М.** практичної діяльності та **М.** оцінки.

Механізм – внутрішній устрій чого-небудь.

Механізм управління – засіб організації управління суспільними справами, де взаємозв'язані методи, засоби і принципи управління, що й забезпечує ефективну реалізацію цілей управління.

Мислення – здійснюваний під час наочної діяльності активний процес узагальненого й опосередкованого відображення дійсності, її закономірних зв'язків і їх вираження в системі абстракцій.

Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Мінімальний рівень соціальних потреб – гарантований державою мінімальний рівень соціальних послуг на душу населення в межах усієї території України.

Мінімальні державні соціальні стандарти – гарантований державою рівень послуг на душу населення в межах всієї території країни, які надаються органами влади і фінансуються за рахунок бюджетів. Показник, який використовується для розрахунку мінімального місцевого бюджету. Використовується в практиці бюджетного планування зарубіжних країн.

Міра – філософська категорія, що виражає діалектичну єдність якісних і кількісних характеристик об'єкта.

Місто – великий населений пункт; адміністративний центр, на території якого розміщені промислові підприємства, комунальне господарство, житловий фонд, мережа соціально-культурних закладів, з кількістю населення понад 10 тис. жителів, більшість якого зайнята несільськогосподарською працею.

Місто районного значення – населений пункт із кількістю населення понад 10 тис. жителів, переважна частина якого зайнята в промисловості чи соціально-культурній сфері.

Місто республіканського, обласного значення – населений пункт із кількістю населення понад 50 тис. жителів, які є економічними і культурними центрами, мають розвинену промисловість, комунальне господарство, значний житловий фонд. До категорії міст республіканського (Автономної Республіки Крим), обласного значення можуть бути також віднесені населені пункти з кількістю населення менше 50 тис. жителів, якщо вони мають важливе промислове, соціально-культурне, історичне, оборонне значення, перспективу економічного розвитку, або населені пункти, які включені до курортних зон і на їх території розташовані санаторії, стаціонарні лікувальні та оздоровчі заклади, туристичні бази, інші заклади відпочинку.

Містобудівна документація – затверджені текстові і графічні матеріали, якими регулюється планування, забудова та інше використання територій.

Містобудування (містобудівна діяльність) – цілеспрямована діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян, об'єднань громадян по створенню та підтриманню повноцінного життєвого середовища, яка включає прогнозування розвитку населених пунктів і територій, планування, забудову та інше використання територій, проектування, будівництво об'єктів містобудування, спорудження інших об'єктів, реконструкцію історичних населених пунктів при збереженні традиційного характеру середовища, реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини, створення інженерної і транспортної інфраструктури.

Місцева ініціатива – форма волевиявлення членів територіальної громади шляхом ініціювання розгляду відповідною радою будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування.

Місцеве запозичення – операції, пов'язані з отриманням до бюджету Автономної Республіки Крим чи міського бюджету кредитів (позик) на умовах

повернення, платності та строковості з метою фінансування бюджету Автономної Республіки Крим чи міського бюджету.

Місцеве самоврядування – гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Місцевий бюджет – план утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення функцій та повноважень органів місцевого самоврядування.

Місцеві бюджети – бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування.

Місцеві правила забудови – нормативно-правовий акт, яким встановлюється порядок планування, забудови та іншого використання території населеного пункту, а також перелік усіх допустимих видів, умов і обмежень забудови та іншого використання земельних ділянок у межах зон, визначених планом зонування.

Моніторинг – постійне спостереження за будь-яким процесом з метою виявлення його відповідності бажаному або запланованому результату.

Моніторинг розвитку регіону – система спостереження на регіональному рівні за станом розвитку, плануванням та використанням території за допомогою систематичного збирання, аналізу вихідної інформації відповідно до затверджених показників його проведення.

Монофункціональне місто – населений пункт, який існує на базі одного або кількох однопрофільних містоутворюючих підприємств. Насамперед це міста, які виникли при гірничодобувних підприємствах, електростанціях, цукрових заводах, міста-курорти тощо.

Муніципальні органи – органи місцевого самоврядування, які мають право приймати в рамках загальних законів обов'язкові в межах даного регіону рішення.

Муніципальні послуги надаються органами місцевого самоврядування, а також органами виконавчої влади та підприємствами, установами, організаціями в порядку виконання делегованих органами місцевого самоврядування повноважень за рахунок коштів місцевого бюджету.

Населений пункт – поселення, первинна одиниця розселення людей у межах однієї забудованої ділянки (місто, селище, село); компактно заселена частина території, у межах якої людиною створене матеріально-просторове середовище для її життєдіяльності.

Науковий парк – організація, якою керують спеціалізовані фахівці, головною метою яких є збільшення багатства своєї спільноти шляхом сприяння розвитку інноваційної культури й конкурентоспроможності власних підприємств та установ на основі знань.

Новація – нововведення, якого не було раніше.

Норма – визнаний обов’язковий порядок, вимоги до системи та її складових.

Нормативи забезпечення – визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров’я, освіти, підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортного обслуговування та житлово-комунальних послуг.

Нормативи мінімального споживання – соціально прийнятий рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг виходячи із соціальних або фізіологічних потреб.

Нормативи раціонального споживання – рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб споживачів.

Нормативи споживання – розміри споживання в натуральному вираженні за певний проміжок часу (рік, місяць, день) харчових продуктів, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг.

Об’єднання підприємств – господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань. Залежно від порядку заснування об’єднання підприємств можуть утворюватися як господарські об’єднання або як державні чи комунальні господарські об’єднання.

Господарське об’єднання – об’єднання підприємств, утворене за ініціативою підприємств, незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об’єднали свою господарську діяльність. Господарські об’єднання діють на основі установчого договору та/або статуту, який затверджується їх засновниками. Господарські об’єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об’єднання підприємств, передбачені законом.

Державне (комунальне) господарське об’єднання – об’єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України або, у визначених законом випадках, рішенням міністерств (інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об’єднання), або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування. Державні і комунальні господарські об’єднання утворюються переважно у формі корпорації або концерну, незалежно від найменування об’єднання (комбінат, трест тощо).

Об’єднання співвласників багатоквартирного будинку – юридична особа, створена власниками для сприяння використанню їхнього власного майна та управління, утримання і використання неподільного та загального майна.

Об’єктивність – принцип пізнання, що базується на визнанні дійсності в її реальних закономірностях і загальних формах.

Обласні органи публічної влади – 1) обласна рада – представницький орган населення області, що забезпечує процес вироблення й реалізації спільних інтересів територіальних громад, які вона об’єднує і представляє його

перед державою; 2) обласні органи державної виконавчої влади – органи, що забезпечують зворотний вплив держави на відповідні територіальні громади та їх об'єднання в межах області через реалізацію управлінських функцій.

Область – 1) вища ланка в системі адміністративно-територіального поділу України, утворена з метою оптимального врегулювання відносин на регіональному рівні. Особливість її конституційно-правового статусу в системі адміністративно-територіального поділу України визначається ч. 2 ст. 133 Конституції України, у якій закріплюється поіменний перелік усіх областей в Україні; 2) адміністративно-територіальна одиниця – результат діяльності держави щодо організації власної території та розв'язання питань регіонального рівня. Особливість конституційно-правового статусу **О.** в Україні полягає у забезпеченні співвідношення інтересів населення області з інтересами Українського народу, повноважень обласного представницького органу із повноваженнями інших суб'єктів місцевого самоврядування та органів державної виконавчої влади. На конституційно-правовий статус **О.** впливають: територіальний устрій України; форма правління; політичний режим; соціально-економічні чинники. Вдосконалення обласного поділу в Україні означає розв'язання проблеми пошуку територіальних та інституційних меж владних повноважень органів обласного рівня з метою стимулювання соціально-економічного розвитку адміністративних одиниць; відповідь на вимогу автономії, яку генерують окремі групи населення і політичні угруповання, чия специфічна культура пов'язана з частиною території, що має свою власну історію; розв'язання проблеми регіону в Україні. Ідея ліквідації обласного поділу та переходу на іншу модель адміністративно-територіального устрою на сучасному етапі є недоцільною і небезпечною в умовах соціально-економічної та політичної нестабільності перехідного стану держави та суспільства.

О. як об'єкт конституційно-правового регулювання є адміністративно-територіальною одиницею, яка визначає територіальні межі дії та систему місцевих органів публічної влади; **О.** як суб'єкт конституційно-правових відносин є сформованим державою об'єднанням територіальних громад, наділеним правом вироблення та реалізації спільного інтересу населення **О.** шляхом прийняття рішень на обласному референдумі або обласним представницьким органом – обласною радою.

Обмеження прав на земельну ділянку – обмеження або заборона розпорядження земельною ділянкою, встановлена відповідно до правочину (договору), закону або актів органів державної влади чи місцевого самоврядування, їх посадових осіб, прийнятих у межах повноважень, визначених законом.

Одержувач адміністративної послуги – фізична чи юридична особа (резидент або нерезидент), що звертається або звернулася за адміністративною послугою безпосередньо або через законного представника до адміністративного органу.

Оптимізація – процес пошуку якнайкращої альтернативи, що забезпечує максимальне або мінімальне значення функцій системи.

Оптимум – якнайкращий варіант вирішення завдання за певних умов і ресурсів.

Оптова торгівля – перепродаж (продаж без внесення змін) нових або уживаних речей чи виробів роздрібним торговцям або споживачам у промисловості і в торгівлі.

О. т. займаються підприємства і організації, які від свого імені здійснюють закупівлю і продаж без будь-яких змін (крім звичайних для торгівлі операцій) готових до реалізації товарів іншим споживачам за винятком населення. Звичайними для торгівлі операціями є: фасування, сортування, пакування, розділення, розподіл, підготовка, перемішування тощо. Готові до реалізації товари (рухоме майно) являють собою готові вироби, які продаються без обробки або переробки. Критеріями віднесення торгівлі до оптової виступають не кількість товарів, що закуповується, а вид покупця і характер використання товару (для підприємницьких цілей, тобто у виробництві або для перепродажу).

Посередництво в **О. т.** – діяльність товарних маклерів та інших посередників в **О. т.**, які діють від імені та за рахунок третьої особи, діяльність фізичних осіб, які зводять між собою продавців та покупців або виконують комерційні операції за дорученням довірителя.

Органи виконавчої влади – самостійний вид органів державної влади, які згідно з конституційним принципом поділу державної влади мають своїм головним призначенням здійснення однієї гілки державної влади – виконавчої.

Органи публічної влади – центральні і місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Організація – властивість матеріальних і абстрактних об'єктів знаходити взаємозалежність поведінки частин у рамках цілого. **О.** постає не тільки як властивість усього суцього, а як певна впорядкованість змісту, системи відповідно до системоутворювального чинника.

Орендне підприємство – підприємство, створене орендарем на основі оренди цілісного майнового комплексу існуючого державного або комунального підприємства чи майнового комплексу виробничого структурного підрозділу (структурної одиниці) цього підприємства з метою здійснення підприємницької діяльності.

Освіта – процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь та навичок.

Освітня мережа – мережа, що складається із закладів освіти, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти. Структура освіти включає: дошкільну освіту, загальну середню освіту, позашкільну освіту, професійно-технічну освіту, вищу освіту, післядипломну освіту, аспірантуру, докторантуру, самоосвіту.

До загальноосвітніх навчальних закладів належать: школи, ліцеї, гімназії, колегіуми, навчально-виховні комплекси (об'єднання), санаторні школи всіх ступенів, а також спеціальні школи (школи-інтернати) та школи соціальної реабілітації.

До складу навчально-виховних комплексів входять школи-дитячі садки. Загальноосвітні навчально-виховні заклади першого ступеня (початкова школа) забезпечують початкову загальну освіту, другого ступеня (основна школа) – неповну загальну середню освіту, третього ступеня (старша школа) – повну загальну середню освіту.

Професійно-технічні навчальні заклади – навчальні заклади для забезпечення потреб громадян у професійно-технічній і повній загальній середній освіті. Випускникові професійно-технічного навчального закладу, який успішно пройшов кваліфікаційну атестацію, присвоюється кваліфікація “кваліфікований робітник” з набутої професії відповідного розряду (категорії).

До вищих навчальних закладів належать: технікуми, училища, коледжі, інститути, консерваторії, академії, університети тощо. Відповідно до статусу вищих навчальних закладів встановлено чотири рівні акредитації: перший – технікуми, училища тощо, другий – коледжі тощо, третій та четвертий – інститути, консерваторії, академії, університети. Підготовку молодших спеціалістів забезпечують переважно вищі навчальні заклади першого рівня акредитації, бакалаврів – другого рівня, спеціалістів і магістрів – третього та четвертого рівнів.

Охорона здоров'я – система державних та громадських заходів, спрямованих на збереження фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості життя.

Парадигма – сукупність методологічних, світоглядних, наукових, управлінських та інших настанов, що сформувалися історично і прийняті у своїй спільноті як зразок, норма, стандарт розв'язання проблем.

Партнерство соціальне – цивілізована форма людського співжиття, що забезпечує захист інтересів людей найманої праці, роботодавців, органів державної влади та місцевого самоврядування шляхом спрямування до угод, узгодженості дій, досягнення консенсусу, розробки та реалізації спільної позиції з найважливіших напрямів політичного та соціально-економічного розвитку, трудових відносин. Особливі надії в цьому покладаються на запровадження сучасної парадигми державної служби: забезпечення прав, свобод та інтересів людини і громадянина та надання послуг, а не на управління.

Паспорт територіальної громади – документ, що включає: 1) назву громади; 2) назву її адміністративного центру; 3) кількість населення станом на початок року; 4) площу громади; 5) перелік поселень, що входять до складу громади; 6) інформацію про поселення, що включає кількість населення, відстань до адміністративного центру, наявність та характеристики бюджетних установ, наявність комунальної інфраструктури та її основні характеристики; 7) основну бюджетну інформацію, що включає прогнозовані видатки для забезпечення виконання повноважень громади, контингент надходжень по податках та зборах, що акумулюються на території новоствореної громади (на основі звітності за попередній рік) і зараховуються до різних рівнів місцевих бюджетів, розрахун-

ковий рівень дотацій (коштів, що передаються до державного бюджету; 8) наявність підрозділів виконавчої влади, які повинні функціонувати на території громади.

Перевага (привілей) – передбачене законодавством виняткове, особливе право окремої групи осіб із конкретної категорії громадян на звільнення від дотримання чи виконання загальних вимог, правил, обов’язків.

Персонал – весь особовий склад працюючих на підприємстві, в установі, організації (на постійній основі та тимчасові працівники) спеціалістів та робітників і службовців, що обслуговують їх діяльність. Цим терміном також визначають окремі категорії працюючих, об’єднаних за професійними чи іншими ознаками (персонал управління, персонал державної служби, медичний персонал).

Петиція – колективне звернення громадян до органу або посадової особи місцевого самоврядування, що подається у власних інтересах інших осіб, територіальної громади або в державних інтересах.

Підвідомчість органів виконавчої влади – найбільш загальний термін, яким охоплюються будь-які стани (режими) організаційних відносин між органами виконавчої влади, як правило, різних – вищого і нижчого рівнів. Більш конкретними щодо цього терміна виступають поняття “підконтрольність”, “підзвітність”, “підпорядкованість”, “відповідальність”.

Підконтрольність і підзвітність органів виконавчої влади – певний стан (режим) організаційних відносин між органами виконавчої влади, за яким один орган має право перевіряти діяльність іншого, включаючи право скасовувати чи зупиняти дію його актів, а той зобов’язаний надавати необхідні можливості для таких перевірок і звітувати про свою діяльність. За змістом “підконтрольність” дещо ширша, ніж “підзвітність”, оскільки завжди передбачає одержання інформацій та звітів. В свою чергу, підзвітність може застосовуватись окремо від здійснення в повному обсязі функцій контролю.

Підпорядкованість може бути частковою – коли в організаційних відносинах наявні лише деякі із зазначених важелів.

Підприємництво – самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб’єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Підприємства казенні – різновид державної форми власності, на базі якої створюються і функціонують підприємства здебільшого некомерційного типу, з метою виготовлення специфічного виду товарів для забезпечення грошової системи та ін.

Підприємство – самостійний суб’єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб’єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому законодавством. Залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти **П.** таких видів:

– *приватне підприємство*, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи); **П.**, що діє на основі колективної власності (*підприємство колективної власності*);

– *комунальне підприємство*, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;

– *державне підприємство*, що діє на основі державної власності;

– *підприємство, засноване на змішаній формі власності* (на базі об'єднання майна різних форм власності). Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду діють **П. унітарні** та *корпоративні*.

Підприємством колективної власності визнається корпоративне або унітарне **П.**, що діє на основі колективної власності засновника (засновників). **П.** колективної власності є виробничі кооперативи, **П.** споживчої кооперації, **П.** громадських та релігійних організацій, інші **П.**, передбачені законом.

Підприємством об'єднання громадян, релігійної організації є унітарне **П.**, засноване на власності об'єднання громадян (громадської організації, політичної партії) або власності релігійної організації для здійснення господарської діяльності з метою виконання їх статутних завдань.

Приватне підприємство – **П.**, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також **П.**, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання – юридичної особи.

Підприємство з іноземними інвестиціями – **П.**, в статутному фонді якого не менш як 10% становить іноземна інвестиція. **П.** набуває статусу **П.** з іноземними інвестиціями з дня зарахування іноземної інвестиції на його баланс.

Іноземне підприємство – унітарне або корпоративне **П.**, створене за законодавством України, що діє виключно на основі власності іноземців або іноземних юридичних осіб, або діюче **П.**, придбане повністю у власність цих осіб. Іноземні **П.** не можуть створюватися в галузях, визначених законом, що мають стратегічне значення для безпеки держави.

Пільга – передбачене законодавством повне або часткове звільнення категорій громадян (за ознакою віку, статі, посади, заслуг, місця проживання тощо) від дотримання встановлених законом загальних вимог і правил, виконання певних обов'язків.

План – документ, в якому відображено результат наукового передбачення розвитку й наслідків функціонування суспільного відтворення, яке базується на пізнанні його законів і закономірностей, тенденцій соціального, економічного та науково-технічного прогресу, об'єктивних зв'язків і взаємозалежностей; найвища форма (модель) майбутнього, що передбачає виділення ресурсів і систему заходів, спрямованих на досягнення поставлених цілей і завдань.

План (проект) земельно-господарського устрою території населеного пункту – документація із землеустрою, що складається з метою обґрунтування, розробки та подальшої реалізації необхідного обсягу організаційних та

інженерно-технічних заходів з освоєння, поліпшення якості земель, їх раціонального використання та охорони, захисту від руйнівних процесів.

Планування – процес формування мети діяльності суб'єкта управління, визначення пріоритетів, засобів і методів її досягнення на основі виявлення комплексу завдань і робіт, а також впровадження ефективних методів, способів, ресурсів, необхідних для планування. **П.** полягає у визначенні напрямів, темпів, кількісних і якісних показників тих чи інших процесів у системі державного управління, державних функцій (економічних, соціально-культурних, військових, оборонних, боротьба з організованою злочинністю й корупцією у системі державної служби тощо), спрямованих на досягнення заздалегідь визначених цілей; постановка цілей і завдань, напрямів розвитку та реформи всієї державної діяльності й державної служби.

Платні послуги – особливий вид споживчої вартості. **П. п.** призначені для задоволення особистих потреб населення в нематеріальних благах. Особливість їх полягає в тому, що ці послуги надаються установами і організаціями не у вигляді речей, а є різновидом їх діяльності.

Побутове обслуговування населення – служба побуту, частина сфери обслуговування, орієнтована на надання невиробничих та виробничих послуг (ремонт житла, прання, хімчистка речей, ремонт одягу, взуття, автотехобслуговування, прокат речей, послуги бань тощо).

Повноваження органу виконавчої влади – закріплені за органом виконавчої влади права і обов'язки (у тому числі обов'язки нести відповідальність за наслідки виконання повноважень – так звані “юрисдикційні” обов'язки). Для визначення певного обсягу повноважень, закріпленого за кожним органом виконавчої влади відповідно до покладених на нього завдань і функцій, застосовується поняття “компетенція”.

Податки місцеві – податки, що надходять до місцевих бюджетів від юридичних і фізичних осіб, які отримують доходи, мають майно і продають товари та послуги на території певної адміністративної одиниці.

Податкоспроможність територіального колективу – обсяг доходів, який потенційно може бути об'єктом оподаткування комунальними податками на душу населення в межах конкретного територіального колективу. Показник, який використовується в практиці фінансового вирівнювання зарубіжних країн.

Показник – кількісна характеристика вираженості вимірюваної властивості чого-небудь.

Політика державна – діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що відображає суспільний устрій та економічну структуру держави, а також діяльність партій, суспільних організацій і об'єднань, що визначається їх цілями та інтересами.

Політика соціальна – комплекс соціально-економічних заходів держави, підприємств, установ, організацій, спрямований на послаблення нерівності в розподілі доходів і майна, на захист населення від безробіття, підвищення цін, знецінення трудових заощаджень та ін.

Помилка – спотворена форма відображення дійсності, неадекватна форма знання, яка не відповідає своєму предмету, не збігається з ним.

Поняття – форма мислення, що відображає суттєві властивості, зв'язки і відносини предметів та явищ у їх суперечності та розвитку; думка або система думок, що узагальнює, виділяє предмети певного класу за певними загальними і в сукупності специфічними для них ознаками. Розрізняють **П.** в широкому розумінні та наукові **П.** Перші формально виділяють спільні (схожі) ознаки предметів і явищ та закріплюють їх у словах. Другі **П.** відображають суттєві та необхідні ознаки, а слова і знаки (формули), що їх виражають, є науковими термінами.

Порівняння – акт мислення, за допомогою якого класифікується, упорядковується та оцінюється зміст буття і пізнання; у порівнянні світ сприймається як зв'язна різноманітність. Акт **П.** полягає у попарному зіставленні об'єктів з метою виявлення їх відношень. **П.** має сенс тільки в сукупності однорідних предметів, які створюють клас. Найпростіший найважливіший тип відносин, що виявляються через **П.**, – це відносини тотожності (рівність) і відмінності.

Поселенський потенціал – територія регіону, що являє собою елемент поселенської мережі, який поєднує всю сукупність населених пунктів, що перебувають під юрисдикцією міських (селищних, сільських) рад. Вона має певні історичні традиції, обряди, звички тощо залежно від характеру зайнятості населення.

Послуга – особлива споживча вартість процесу праці, виражена в корисному ефекті, що задовольняє потреби людини, колективу, суспільства. **П.** – діяльність суб'єктів, яка не набуває матеріально-речової форми і задовольняє певні потреби замовників – особисті, колективні. **П.** є результатом різномірної діяльності, що здійснюється виробником на замовлення будь-яких споживачів (окремих громадян, підприємств, організацій, підприємців), і, як правило, призводить до зміни стану одиниць, які споживають ці послуги. Специфіка **П.** як продукції полягає в тому, що послуги не накопичуються (за винятком окремих видів), не транспортуються, не існують окремо від виробників, тобто вони споживаються, в основному, в момент їх надання.

Послуги соціальні – послуги у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, особистої безпеки, створення і регулювання ринку, забезпечення здорового середовища проживання тощо, у тому числі комунальні послуги.

Потенціал – потужність або сукупність засобів або можливостей у тій чи іншій сфері економіки і в економіці регіону (країни) в цілому.

Потенційний попит – попит, який визначається купівельною спроможністю, кількістю потенційних споживачів і рівнем їхніх потреб.

Поточний бюджет – доходи і видатки місцевого бюджету, які утворюються і використовуються для покриття поточних видатків.

Потреби – об'єктивна необхідність будь-чого для підтримання життєдіяльності та розвитку людини, колективу, суспільства; внутрішній збудник активності.

Право власності – право, яке охороняється державою і згідно з яким власник володіє, користується та розпоряджається своєю власністю на власний розсуд.

Право господарського відання – речове право суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених чинним законодавством.

Право комунальної власності – право територіальної громади володіти, доцільно, економно, ефективно користуватися і розпоряджатися на свій розсуд і у своїх інтересах майном, що належить їй, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування.

Право оперативного управління – речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених законодавством, а також власником майна (уповноваженим ним органом).

Правова основа адміністративної реформи – нормативно-правові акти, які є відправною точкою і механізмом забезпечення даної реформи. Серед цих актів головна роль належить Конституції і законам України. У міру поглиблення адміністративної реформи її правова основа вдосконалюється і оновлюється.

Приватизація – процес передачі або продажу об'єктів державної (комунальної) власності одноосібним або асоційованим приватним власникам; наслідком приватизації є зміна форми власності.

Приватне підприємство – підприємство, засноване на власності окремого громадянина України з правом наймання робочої сили. Це самостійний статутний суб'єкт господарювання, виробнича і комерційна діяльність, якого відбувається на базі власного або орендованого майна і землі з метою отримання прибутку.

Принцип – найбільш загальне правило діяльності, яке забезпечує її правильність, але не гарантує її однозначність та успіх, основне початкове положення якої-небудь теорії, учення, науки, світогляду, політичної організації тощо; внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, норм поведінки; основна особливість устрою якого-небудь механізму, приладу.

Природний потенціал – сукупність природно-ресурсного капіталу (матеріальні цінності та їх запаси і ресурси), а також умови навколишнього природного середовища (атмосферне повітря, земельні та водні ресурси, корисні копалини, рослинний і тваринний світ тощо).

Прогнозування – науково обґрунтоване передбачення цілей у розвитку та в результаті будь-яких подій чи процесів у системі державної діяльності, у державній службі на основі отриманих даних, досягнень наукового аналізу, професійного досвіду та практики; прогнозування цілей та моделювання розвитку механізму держави, державного апарату, державної служби, органів державної влади, стандартів державного управління.

Програма – план діяльності, робіт; виклад основних положень і мети діяльності громадської організації, наприклад політичної партії; короткий вик-

лад змісту навчального предмета; упорядкована послідовність дій для комп'ютерів, яка реалізовує алгоритм вирішення певного завдання.

Програма економічного розвитку – комплекс взаємопов'язаних цілей, завдань і ресурсів щодо перспектив розвитку народного господарства на коротко-, середньо- та довгостроковий період, що охоплює організаційні, управлінські, власницькі, правові, політичні, соціальні, культурні, ідеологічні та інші заходи.

Програма регіональна – система взаємопов'язаних цілей, завдань і ресурсів, планів діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, спрямованих на забезпечення планомірно-пропорційного економічного та соціального розвитку регіону, підвищення життєвого рівня населення, охорону довкілля.

Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження її здоров'я набору харчових продуктів, а також мінімального набору непродовольчих товарів та послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. **П. м.** визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення: дітей віком до 6 років, дітей віком від 6 до 18 років, працездатних осіб, осіб, які втратили працездатність.

Пропозиція – намагання, бажання виробника (продавця) запропонувати на продаж свої товари. **П.** характеризується обсягом, величиною, під чим розуміється кількість товарів і послуг, які виробник бажає і може, здатний продати за певною ціною в певний проміжок часу. Отже, величина **П.** залежить від ціни, але на нього впливає й низка інших, так званих нецінових факторів.

Професійна орієнтація – система заходів, спрямованих на надання допомоги молоді у виборі професії.

Процедура – послідовність усіх операцій, які створюють систему дій і способів організації дослідження.

Процес – послідовна зміна станів, стадій розвитку; сукупність послідовних дій для досягнення якого-небудь результату.

Прямі методи державного регулювання економіки – методи, за допомогою яких держава безпосередньо втручається в економічні процеси (держконтракт, держзамовлення, надання субсидій, дотацій, встановлення державних стандартів, регламентування діяльності суб'єктів економіки тощо).

Район (район у місті) – територіальна одиниця адміністративно-територіального устрою; відносно невелика частина території країни, яка обмежена адміністративними кордонами; структурна і функціональна одиниця національного господарського комплексу.

Регіон – територія країни (район, область, зона) із специфічними природно-кліматичними та економічними умовами та характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил з урахуванням демографічних, історичних,

соціальних особливостей, яка розвивається на основі законів національної економіки і регіональних завдань, у результаті чого формуються регіональні економічні відносини.

Р. як категорія державного управління – визначені законодавством територіальні утворення із системою органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь). Для цілей планування та регіонального розвитку можуть визначатись макрорегіони у складі кількох регіонів чи їх частин, які характеризуються специфічністю, цілісністю та спільністю розвитку, і визначені законодавством для досягнення особливих цілей розвитку території.

Р. як наукова категорія регіоналістики (від лат. *regio* – країна, область, простір; *region* – англ.) – визначена територія, обмежена просторово-часовими межами існування.

Регіоналізація – запровадження укрупнених адміністративно-територіальних одиниць.

Регіональна інноваційна система – сукупність підприємств, установ, організацій (будь-яких форм власності), органів державної влади, органів місцевого самоврядування, окремих фізичних осіб, що задіяні в інноваційній сфері регіону та об'єднані партнерськими взаємовідносинами в процесі вироблення наукових знань та інноваційної продукції.

Регіональна (локальна) доступність – забезпечення кращих зв'язків між міськими зонами та віддаленими від них районами через дорожнє та транспортне будівництво; активізацію будівництва транспортної інфраструктури та інфраструктури енергетичних зв'язків; вдосконалення інфраструктури мереж комунікаційних та інформаційних технологій на регіональному (локальному) рівні.

Регіональне управління – система цілеспрямованого впливу суб'єктів управління регіональним розвитком (Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; центральні органи виконавчої влади; місцеві органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування) на суспільно-політичні, соціально-економічні, гуманітарні процеси у межах *регіону* з метою отримання очікуваного синергетичного позитивного ефекту.

Регіональний розвиток – позитивна динаміка процесу соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних, етнонаціональних змін у відповідних регіонах як складова здійснення загальнодержавної стратегії розвитку країни відповідно до сформульованих цілей прогресивного цивілізаційного розвитку.

Реєстр адміністративних послуг – єдина комп'ютерна база даних про адміністративні послуги, які надаються відповідно до законодавства центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами, місцевими держадміністраціями, підприємствами, установами та організаціями, що належать до сфери їх управління, а також органами місцевого самоврядування. До реєстру вносяться відомості про суб'єкта надання адміністративної послуги, результат її надання, нормативно-правові акти, відповідно до яких надається

послуга, визначаються порядок, умови і розмір плати за її надання (у разі надання послуги на платній основі), стандарт послуги.

Рекреаційні території – території, призначені для відпочинку, відновлення фізичних і духовних сил людини.

Рекультивация – повне або часткове відновлення ландшафту, порушеного попередньою господарською діяльністю.

Реорганізація – припинення діяльності підприємства та виникнення на його основі однієї або кількох юридичних осіб, які стають правонаступниками майна, майнових прав та зобов'язань реорганізованого підприємства. **Р.** здійснюється шляхом: злиття, приєднання, поділу, виділення та перетворення.

Ресторанне господарство – заклади (об'єкти) **Р. г.:** ресторани, кафе, бари, їдальні тощо, які здійснюють продаж готової їжі та напоїв, призначених переважно для споживання на місці, іноді з показом розважальних програм у закладах, а також надання послуг із постачання готової їжі, яка готується спеціалізованими пунктами для споживання в інших місцях: для авіакомпаній, підприємств залізничного та водного транспорту, для пунктів “їжа на колесах”, для банкетів та прийомів, весіль та інших свят.

Реструктуризація – організаційно-економічні, правові та технічні заходи, спрямовані на зміну структури, управління, форми власності підприємства, які здатні привести до його фінансового оздоровлення, збільшення обсягів конкурентоспроможної продукції (послуг). Існує два способи реструктуризації: реорганізація та ліквідація підприємства.

Ресурси – реальні можливості суб'єкта (суб'єктів) щодо доцільного та раціонального використання елементів системи управління (які формуються під впливом вищої за рангом системи) для досягнення у певний період часу цілей управління та реалізації завдань державної регіональної політики.

Ринок – інститут або механізм, за допомогою якого відбувається об'єднання та взаємодія покупців (пред'явників попиту) та продавців (постачальників) конкретного товару або послуги. Стосовно **Р.** праці таким товаром вважається саме праця. За економічним призначенням розрізняють кілька типів **Р.**, а саме: засобів виробництва; товарів і послуг; робочої сили, житла та капіталу. Ринкова економічна система в сучасних умовах являє собою сукупність взаємопов'язаних **Р.**, які забезпечують можливість купівлі або продажу товарів та послуг.

Складовими будь-якого **Р.** є товар, попит, пропозиція і ціна, а об'єктами – продавець і покупець. Щодо категорій “ринок робочої сили” і “ринок праці”, то одні автори ці поняття ототожнюють, інші – чітко розрізняють. Але це взаємопов'язані, хоча й не тотожні поняття. На **Р.** товаром виступає робоча сила, або здатність людини до праці, а споживання робочої сили, розвиток, удосконалення її завдяки нагромадженню знань, досвіду, підвищенню кваліфікації відбуваються в процесі праці. Тому краще використовувати термін “ринок робочої сили”.

Ринок землі – форма організації земельних відносин, за допомогою якої передаються права на земельні ділянки і пов'язані з ними інтереси і де скла-

дається певна кон'юнктура попиту та пропозиції, встановлюються ціни і здійснюється перерозподіл землі між конкуруючими видами використання.

Рівень життя – досягнутий рівень задоволення матеріальних, духовних, соціальних та екологічних потреб людини, а також соціальних верств і груп.

Рівень захворюваності – показник, що визначається як частка від ділення чисельності хворих з уперше в житті встановленим діагнозом на середньорічну чисельність постійного населення.

Рішення – вибір однієї альтернативи або власної підмножини альтернатив з безлічі даних альтернатив; акт управлінської діяльності, що передбачає певний вплив на об'єкт управління з боку суб'єкта.

Розвиток – необоротна, безумовно спрямована і закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів, що приводить до виникнення нової якості.

Роздрібна торгівля – перепродаж (продаж без перероблення) переважно населенню нових та уживаних товарів, призначених для особистого вжитку чи домашніх господарств, магазинами, кіосками та з лотків, фірмами посилкової торгівлі, рознощиками та вуличними торговцями, споживчими кооперативами, торговельними посередниками тощо.

Роздрібний товарооборот – виручка від продажу безпосередньо населенню споживчих товарів (як за готівку, так і за розрахункові чеки установ банків, банківські платіжні картки) через організований споживчий ринок, тобто спеціально організовану торговельну мережу (магазини, аптеки, палатки, кіоски, автозаправні станції, розвізну і розносну мережу) і мережу ресторанного господарства (їдальні, кафе, ресторани тощо) усіма діючими підприємствами незалежно від відомчої підпорядкованості, форм власності і господарювання, включаючи торговельних посередників, а також виручка, одержана через касу неторговельних підприємств, організацій, установ від продажу безпосередньо населенню товарів для особистого споживання за готівку або за наявності заяви працівника на відпуск товару в рахунок оплати праці. У нього не включається продаж для виробничої діяльності або подальшого перепродажу суб'єктами господарювання.

Розпорядник бюджетних коштів – бюджетна установа в особі її керівника, уповноважена на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення витрат бюджету.

Розселення населення – специфічна соціально-економічна категорія, яка відображає окремий вид відносин, що виникають між людьми для їх координації та орієнтації у просторі суспільної життєдіяльності. Це розподіл поселень на території, людей у поселеннях і, нарешті, саме їх розселення в населених пунктах.

Самодостатність територіальної громади – наявність у територіальної громади матеріальних та фінансових засобів, достатніх для здійснення завдань і функцій місцевого самоврядування в обсязі, що забезпечує належну якість соціальних послуг, які надаються населенню в системі місцевого самоврядування.

Самоокупність – основа самостійної господарської діяльності підприємства, установи чи організації, що передбачає покриття видатків за рахунок власних доходів від реалізації продукції та послуг.

Самооподаткування – форма залучення на добровільних засадах за рішенням зборів громадян за місцем проживання коштів населення відповідної території для фінансування разових цільових заходів соціально-побутового характеру.

Санаторії і пансіонати з лікуванням – лікувально-профілактичні заклади, що обладнані ліжками і надають реабілітаційне лікування переважно на основі цілющих властивостей природних факторів. Усі вони спеціалізовані і можуть бути одно- або багатoproфільними. У них враховуються розгорнуті ліжка, що забезпечені необхідним обладнанням незалежно від того, зайняті вони чи ні. У кількість ліжок включаються як постійні (цілорічні) ліжка, так і сезонні. Постійні ліжка обліковуються на кінець звітної періоду, сезонні – на момент максимального розгортання.

Сектор державний – частина економіки, що перебуває у власності держави, управляється, регулюється та контролюється органами державної влади.

Сектор економіки – значна частина економіки, зазвичай галузь чи сфера.

Селище міського типу – населений пункт, що розташований при промислових підприємствах, будовах, залізничних вузлах, гідротехнічних спорудах, підприємствах з виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, а також населений пункт, на території якого розташовані вищі та середні спеціальні навчальні заклади, науково-дослідні установи, санаторії та інші стаціонарні лікувальні та оздоровчі заклади, які мають державний житловий фонд, із кількістю населення понад 2 тис. осіб, з яких не менш ніж дві третини становлять робітники, службовці та члени їхніх сімей. В окремих випадках до категорії селища міського типу може бути віднесено населений пункт із кількістю населення менш ніж 2 тис. осіб, але не більш ніж 500 осіб, якщо вони мають близьку перспективу економічного і соціального розвитку, зростання кількості населення.

Селітебна територія – земельна площа, зайнята містами і населеними пунктами міського типу.

Село – населений пункт із невеликою кількістю постійно проживаючого населення та малоповерховою забудовою; тип поселення, мешканці якого зайняті переважно в сільському господарстві. Крім того, до сільських населених пунктів за статистичним обліком належать станційні селища, шляхові дільниці, селища лісгоспів, хутори, зимівлі, інші дрібні селища, не пов'язані з сільським господарством.

Сервісний кооператив – форма об'єднання юридичних або фізичних осіб, заснована на підставі вільного волевиявлення шляхом утворення нової юридичної особи на засадах членства, участі своїх членів у його роботі з метою ведення господарської діяльності та обслуговування населення.

Синтез – метод наукового дослідження явищ, предметів, дійсності та ін. в цілісності, єдності та взаємозв'язку їх частин.

Система – сукупність елементів, що перебувають у відношеннях і зв'язках один з одним і з середовищем, створюючи певну цілісність, єдність.

Система регіонального управління поєднує в собі систему органів публічної влади; сукупність функцій, що здійснюють ці органи; різноманітні методи, ресурси, які використовуються для реалізації цих функцій; підсистему зв'язків (прямих і зворотних), що виникають між об'єктами і суб'єктами регіонального управління.

Сільська місцевість – територія, що перебуває під юрисдикцією сільських рад.

Сільська поселенська мережа – сукупність матеріальних об'єктів та населення на певній території, що в них проживає, яка має певні історичні традиції, обряди, звички тощо.

Залежно від характеру зайнятості вона поділяється на такі види:

– сільськогосподарський пункт – поселення, де понад 50% працюючого населення пов'язане із сільським господарством і первинною переробкою сільськогосподарської сировини;

– агропромисловий населений пункт – поселення, в якому не менше від 1/3 працюючого населення пов'язане із сільськогосподарським виробництвом і, крім сільськогосподарських, розміщені переробні та інші виробництва;

– несільськогосподарський населений пункт – поселення, яке розміщене в сільській місцевості, у якому понад 50% працюючого населення пов'язане з несільськогосподарськими видами діяльності.

Сімейне підприємство – підприємство, засноване на власності та праці громадян України – членів однієї сім'ї, які проживають разом.

Собівартість адміністративної послуги – виражені в грошовій формі витрати адміністративного органу, безпосередньо пов'язані з наданням адміністративної послуги. До складу **С. а. п.** входять: прямі матеріальні витрати; прямі витрати на оплату праці та відрахування на соціальні заходи; інші прямі витрати; непрямі витрати.

Соціальна інфраструктура – сукупність організацій і підприємств, які забезпечують сприятливі умови життєдіяльності людей, на виробництві та в побуті. Галузі **С. і.** не виробляють продукцію, але вони створюють умови для її виробництва. **С. і.** має безліч інтегрованих галузей і підгалузей. До її складу входять установи освіти, охорони здоров'я та праці, спортивні організації, організації із захисту навколишнього природного середовища, житлово-комунальне господарство, підприємства побутового обслуговування, роздрібною торгівлі, ресторанного господарства, громадський транспорт, зв'язок, інформаційна служба і техніка безпеки, дитячі установи тощо. Підрозділи **С. і.** активно беруть участь у відтворенні робочої сили, забезпечують нормальні умови життя і трудової діяльності як самих працівників, так і членів їхніх сімей.

Соціальне партнерство у сфері регулювання соціально-трудових відносин – спільна діяльність уряду, підприємців і профспілок, спрямована на уз-

годження інтересів і розв'язання проблем, передусім у соціальній і виробничій сферах діяльності людей.

Соціальне партнерство (трипартизм) – система узгодження загальнодержавних і групових інтересів у соціально-трудовій сфері (доходи, зайнятість, умови праці тощо) шляхом переговорів, консультацій і досягнення домовленостей за участю держави, профспілок та союзів роботодавців (підприємців).

Соціальний захист населення – система державних і суспільних соціально-економічних заходів, закріплених законодавчо, що гарантують матеріальне забезпечення певним категоріям населення в разі відсутності або втрати ними стабільних джерел доходу, а також матеріальну підтримку малозабезпеченим групам населення. **С. з. н.** – система заходів, які захищають будь-якого громадянина чи жителя країни від економічної та соціальної деградації внаслідок безробіття, втрати чи різкого зменшення доходу, хвороби, народження дитини, виробничої травми або професійної хвороби, інвалідності, старості, втрати годувальника. Крім того, до заходів соціального захисту відносять надання медичних послуг та допомоги сім'ям із малими дітьми, багатодітним сім'ям.

Соціальні гарантії – законодавчо закріплені конкретні норми, які стосуються вирішення питань соціального забезпечення населення. **С. г.** визначаються: у *грошовій формі* (мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія, стипендії та матеріальні допомоги); у *формі безоплатних послуг* – пільги (компенсації – життєво необхідні пільги для окремих категорій населення); привілеї – “переваги” та “винятки із загальних правил” соціального забезпечення громадян; у *формі дотацій*, що спрямовуються на зниження цін і тарифів на товари та послуги масового попиту.

Соціальні допомоги – щомісячні грошові виплати із спеціальних державних фондів у встановлених законом випадках непрацездатним особам, які не працюють і не мають права на трудові пенсії та інші види грошового забезпечення (крім сімейних допомог).

Соціальні нормативи – науково обґрунтовані нормативні показники оптимальної забезпеченості населення соціальними благами, об'єктами соціальної сфери. Вони визначають, скільки тих чи інших благ, об'єктів соціальної сфери має припадати на душу населення чи на певний його контингент.

Соціальні норми і нормативи – показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

Соціальні пільги – категорія, що характеризує надзвичайно складні і соціально-конфліктні економічні відносини в системі, що є складовою регулювання життєвого рівня населення. Важливою економічною особливістю пільг є те, що вони надаються не в грошовій формі, а як безкоштовні послуги, що споживаються певними категоріями населення. Залежно від категорій отримувачів та видів пільги поділяють на дві основні форми: компенсації (або життєво необхідні та соціально виправдані пільги) та привілеї (тобто пільги, які не є економічно необхідними та соціально справедливими).

Соціальні послуги – комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Основні види **С. п.**:

– *соціально-побутові* – послуги щодо забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортом, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, виклику лікаря, придбання та доставку медикаментів тощо;

– *соціально-педагогічні* – послуги, спрямовані на виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організацію індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також на залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб;

– *соціально-медичні послуги* – консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримки та охорони її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапія;

– *соціально-економічні* – послуги щодо задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій;

– *юридичні послуги* – надання консультацій з питань чинного законодавства, захист прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо певної особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо);

– *послуги з працевлаштування* – пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи;

– *послуги з реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями* – комплекс медичних, психологічних, інформаційних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для реалізації права на професійну орієнтацію та підготовку, освіту, зайнятість;

– *психологічні* – послуги з надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин із навколишнім соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад;

– *інформаційні* – послуги з надання інформації, необхідної для врегулювання складної життєвої ситуації (довідкові послуги); поширення просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги), об'єктивної інформації про споживчі

властивості та види соціальних послуг; формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги).

Соціальні процеси – процеси, в основу яких покладено соціальні відносини у суспільстві, тобто такі відносини, які складаються між людьми в процесі життєдіяльності. Наслідком соціальних процесів завжди є зміна соціальної структури населення.

Соціально-інфраструктурний потенціал – сукупність організаційних елементів соціального середовища, які можуть бути використані у сфері послуг для задоволення різноманітних соціальних потреб громадян на регіональному рівні. Він характеризує резерви регіону стосовно поліпшення медичного, побутового, культурного, транспортного і житлово-комунального обслуговування населення на основі розширення номенклатури і підвищення якості, доступності послуг для населення.

Спеціаліст – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Споживання неvirобниче – споживання, більша частина якого використовується для задоволення особистих потреб, а друга – суспільних, пов'язаних із функціонуванням закладів освіти, культури, державного управління й оборони тощо.

Споживання особисте – використання населенням споживчих благ у матеріально-речовій формі, а також у формі особистих послуг для задоволення потреб в їжі, житлі, освіті, культурі, відпочинку та ін.

Споживання суспільне – процес надання державою різноманітних послуг (щодо оборони країни, забезпечення її безпеки, захисту довкілля та ін.) та їх споживання членами суспільства.

Споживач – особа чи організація, які використовують продукт будь-якого виробництва, будь-якої діяльності, включаючи і власний.

Спорт – органічна частина фізичної культури, особлива сфера виявлення та уніфікованого порівняння досягнень людей у певних видах фізичних вправ, технічної, інтелектуальної та іншої підготовки шляхом змагальної діяльності.

Сталий регіональний (просторовий) розвиток – передбачає поєднання збалансованого регіонального розвитку з впливом дії екологічних чинників (на кшталт зміни клімату в територіальному вимірі; наявності стійкої життєздатності довкілля і дотримання екологічної безпеки життєдіяльності людини; захисту та покращення сухопутного і морського ландшафту тощо).

Сталий розвиток – процес розбудови держави на основі узгодження і гармонізації соціальної, економічної та екологічної складових з метою задоволення потреб сучасних і прийдешніх поколінь.

Сталий розвиток населених пунктів – соціально, економічно і екологічно збалансований розвиток міських і сільських поселень, спрямований на ство-

рення їх економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів, технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктур, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини.

Стандарт у широкому розумінні – зразок, еталон, модель, що приймаються за початкові для зіставлення з ними інших об'єктів: нормативно-технічний документ, який установлює комплекс норм, правил, вимог до об'єкта стандартизації і затверджений компетентним органом.

Стандарт адміністративної послуги – акт, який видається суб'єктом відповідно до нормативно-правових актів, що визначають порядок надання адміністративної послуги, та містить інформацію про адміністративну послугу і процедуру її надання, зокрема, умови та відповідальних осіб. Установлювати **С. а. п.** права і обов'язки громадян забороняється.

Статут сільської територіальної громади – основний нормативно-правовий акт, який регламентує питання організації та функціонування системи місцевого самоврядування, участі населення, а також підприємств, організацій, установ у здійсненні завдань, функцій і повноважень сільської ради, його фінансової та матеріальної основи тощо.

Статутний капітал – сума коштів, наданих власниками для забезпечення статутної діяльності підприємства.

Стимулювання (активізація) – форми прояву цілеспрямованого впливу на людей шляхом спонукання і підготовки їх до дій, які передбачають підвищення ефективності системи менеджменту як елемента процесу реалізації цілей управління.

Стимулювання розвитку регіонів – комплекс правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіонів на основі поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів на загальнодержавному й регіональному рівнях, максимально ефективного використання потенціалу регіонів в інтересах їх жителів та держави в цілому.

Стратегічне планування – систематичний спосіб управління змінами, творчий процес визначення і здійснення найбільш важливих дій з огляду на сильні та слабкі сторони, загрози і можливості.

Стратегічне управління – діяльність з управління, пов'язана з постановкою цілей і завдань організації та з підтримкою взаємовідносин між нею і оточенням, що дає їй можливість досягти своїх цілей, залишатись такою, що сприймає зовнішні запити та відповідає їй внутрішнім можливостям.

Стратегія – довгостроковий курс розвитку суб'єкта, загальний, всебічний план досягнення цілей.

Стратегія економічного розвитку – економічна політика, спрямована на досягнення економічного розвитку в довгостроковому періоді.

Суб'єкт права власності – особа, яка має врегульоване законом право володіти, користуватися і розпоряджатися майном (об'єкт права власності). Тобто суб'єкт права приватної власності, суб'єкт права державної власності, суб'єкт права комунальної власності.

Суб'єкт права комунальної власності – територіальні громади або утворені ними органи місцевого самоврядування.

Субвенція – кошти, які передаються місцевим бюджетам із Державного бюджету або з місцевих бюджетів вищого рівня на фінансування цільових видатків і підлягають поверненню у разі їх нецільового використання.

Субсидіарність – поділ державних зобов'язань таким чином, що відповідальність за кожну функцію призначається найнижчому рівню управління, здатному її виконувати. Інакше кажучи, держава має обов'язок надавати допомогу окремим особам, але тільки тоді, коли вже будуть використані інші можливості. Людина повинна сама собі зарадити, а коли ж не може розв'язати життєвих проблем, допомогу їй мають надавати найближчі спільноти (сім'я, територіальна громада тощо). У юридичному розумінні це принцип, згідно з яким розподіл повноважень між різними територіальними рівнями влади здійснюється таким чином, коли найнижчий рівень влади отримує такі повноваження, які наступний за ним територіальний рівень влади не може здійснити більш ефективно. Реалізація цього принципу дає змогу, з одного боку, максимально наблизити процес прийняття рішення до громадянина, з другого – цей рівень має володіти організаційними, матеріальними та фінансовими ресурсами, що забезпечують обсяг та якість соціальних послуг, які надаються населенню, відповідно до загальнодержавних стандартів.

Субсидія – кошти, які надаються з державного бюджету або з місцевих бюджетів вищого рівня до бюджетів нижчого рівня на фінансування цільових видатків.

Тактика – сукупність методів та заходів із реалізації стратегічних цілей та завдань у короткі проміжки часу.

Телекомунікації (електрозв'язок) – передавання, випромінювання та/або прийом знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого роду по радіо, провідовими, оптичними або іншими електромагнітними системами.

Тенденція – напрям розвитку якого-небудь явища або процесу, зміни, які мають не завжди однозначний характер.

Тендер – пропозиція і система організації торгів на конкурсній основі.

Теорія – найбільш розвинута абстрактна система знання, яка відображає і пояснює певну сферу дійсності обґрунтуванням закономірних та істотних властивостей і зв'язків; включає поняття, принципи, закони, аксіоми тощо.

Територіальна громада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища або міста, що є самостійними адміністративно-територі-

альними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, які мають єдиний адміністративний центр.

Територія – частина земної поверхні у визначених межах (кордонах) із властивими їй географічним положенням, природними і створеними діяльністю людей умовами та ресурсами, а також з повітряним простором і розташованими під нею надрами.

Т. України поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, які складають систему адміністративно-територіального устрою України.

Т. адміністративно-територіальної одиниці – складова частина єдиної і неподільної державної території. **Т.** адміністративної одиниці характеризується тим, що в її межах, крім здійснення верховенства державної влади в особі місцевих органів державної влади, свої повноваження реалізують суб'єкти місцевого самоврядування (територіальні громади; ради та їх виконавчі органи; сільські, селищні та міські голови; інші органи територіальної самоорганізації населення). Межі адміністративно-територіальних одиниць також визначають просторову дію місцевих об'єднань громадян та інших форм самоорганізації населення. На формування конституційно-правової природи адміністративно-територіальної одиниці суттєво впливає політичне бачення й теоретико-прикладне застосування поняття “державна”. Тому **Т.** адміністративно-територіальної одиниці слід розглядати в контексті поняття “державна територія”.

Територія населеного пункту – сукупність земельних ділянок, які використовуються для розміщення об'єктів загального користування: парків, скверів, бульварів, вулиць, провулків, узвозів, проїздів, шляхів, площ, майданів, набережних, прибудинкових територій, пляжів, кладовищ, рекреаційних, оздоровчих, навчальних, спортивних, історико-культурних об'єктів, об'єктів промисловості, комунально-складських та інших об'єктів у межах населеного пункту.

Термін – слово або словосполучення, що точно позначає поняття і його співвідношення з іншими поняттями в межах спеціальної сфери.

Технопарк – акціонерна компанія, яка займається патентуванням, рекламою, лізингом, маркетинговими дослідженнями, надає консультації, здає в оренду приміщення для дослідницького виробництва тощо. **Т.** – група юридичних осіб, які уклали договір про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів учасників технологічного парку з метою створення організаційних засад щодо забезпечення діяльності учасників технологічного парку у виконанні проектів технологічних парків з виробничого впровадження наукоємних розробок, високих технологій та забезпечення промислового випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції.

Технополіс – територіальне утворення міського типу, орієнтоване на забезпечення якнайкращих умов для взаємодії науки, промисловості, комерційного освоєння результатів фундаментальних і прикладних досліджень та підтримки малих науково-дослідних, дослідно-виробничих підприємств у сфері високих технологій. **Т.** – якісно нова територіальна форма інтеграції науки і

виробництва, що забезпечує високі темпи науково-технічного розвитку території за рахунок реалізації потенціалу регіону.

Товариство з обмеженою відповідальністю – суб'єкт підприємницької діяльності, створений на засадах угоди юридичними особами і (або) громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку, яке має статутний фонд, розділений на частки у розмірах, визначених установчими документами.

У **Т. о. в.** створюється статутний фонд, розмір якого має становити не менше від суми, еквівалентної 100 мінімальним заробітним платам виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення товариства з обмеженою відповідальністю.

“Точки зростання” на регіональному рівні – полюси регіонального тяжіння, що формують синергетичний позитивний ефект економічного зростання від поєднання галузей, групування інновацій та нововведень, утворюючи на основі територіальної концентрації місцевих та залучених ресурсів, інвестицій, доходів, наукових розробок і людського капіталу основу для подальшого зростання регіональної економіки, активізації процесів регіонального розвитку в усіх сферах його прояву.

Транспортна рухомість населення – середня кількість поїздок, яка припадає на одного жителя протягом певного проміжку часу.

Трансферти – кошти, що передаються з Державного бюджету до місцевих бюджетів або з місцевих бюджетів вищого рівня до бюджетів нижчого рівня у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій та в інших формах.

Трансфертні доходи – кошти, що надходять до місцевого бюджету з бюджету вищого або однакового рівня у вигляді дотацій, субсидій та субвенцій.

Трудовий потенціал – категорія, яка визначається інтеграцією вроджених, набутих та розвинутих кількісно та якісних характеристик фізіологічних, освітніх, творчих, соціальних, економічних властивостей індивідів, соціальних, духовних та інших потреб у процесі соціально-економічної діяльності.

Трудові ресурси – частина населення регіону, що за своїм фізичним розвитком, розумовими здібностями і знаннями здатна працювати в галузях економіки України. База формування людських ресурсів характеризується просторовими, історичними та демографічними особливостями. Диференціація рівня розвитку людських ресурсів регіонів визначається відмінностями демографічних тенденцій, зайнятості населення на ринку праці, освітньо-кваліфікаційного рівня трудового потенціалу, матеріального та фінансового забезпечення населення, розвитку соціальної інфраструктури і системи забезпечення соціальними послугами.

Туристи – особи, які подорожують у місцях, що перебувають поза межами їх постійного проживання, впродовж періоду, що не перевищує одного року підряд, з метою дозвілля і відпочинку, лікування, спорту та оздоровлення, відвідання знайомих і родичів, вирішення службових питань тощо.

Уповноважений суб'єкт – орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, державне підприємство, установа, організація, що на виконання закону надає адміністративну послугу.

Управлінське рішення – соціальний акт, в якому у логічній формі (текстуальна модель) виражені впливи управляючих ланок (державних органів, посадових осіб) на суспільну систему (керовані об'єкти), необхідні для досягнення поставленої мети, забезпечення інтересів і задоволення відповідних потреб в управлінні.

Управлінський облік – відображення всього процесу діяльності суб'єкта управління з реалізації плану.

Урбанізація – історичний процес підвищення ролі міст у розвитку суспільства, який охоплює зміни в соціально-професійній, демографічній структурі населення, його способі життя, культурі, розміщенні виробничих сил, розселенні тощо.

Установчі збори – один з етапів створення окремих видів господарських товариств, на яких приймається рішення про створення товариства, затверджується статут, обираються органи товариства, затверджується грошова оцінка майнових і немайнових вкладів та вирішуються питання, пов'язані зі створенням підприємства.

Утримання житлових будинків і прибудинкових територій – господарська діяльність, спрямована на задоволення потреби фізичної чи юридичної особи щодо забезпечення експлуатації та/або ремонту жилих та нежилых приміщень, будинків і споруд, комплексів будинків і споруд, а також утримання прилеглої до них (прибудинкової) території відповідно до вимог нормативів, норм, стандартів, порядків і правил згідно із законодавством.

Холдингова компанія – суб'єкт господарювання, що володіє контрольним пакетом акцій дочірнього підприємства (підприємств). Між холдинговою компанією та її дочірніми підприємствами встановлюються відносини контролю–підпорядкування відповідно до вимог законодавства.

Хоспіс – центр медико-соціальної допомоги на місцевому рівні з проблем надання якісних послуг безнадійно хворим.

Хронічна хвороба – хвороба, яка протікає тривалий період і характеризується чергуванням загострень та ремісій (покращань).

Хутір – одно- та малодвірні поселення, які розміщені безпосередньо серед сільськогосподарських угідь.

Факт – поняття, яке означає наявність деякої реальності на противагу чомусь вигаданому; у методології науки трактується як одиниця емпіричного знання, що співвідноситься з гіпотезою і теорією; 1) у звичайному розумінні – синонім понять істина, подія, результат; 2) знання, достовірність якого доведена, тобто достовірне знання про одиничне.

Фізична культура – складова загальної культури суспільства, що спрямована на зміцнення здоров'я, розвиток фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини з метою гармонійного формування її особистості.

Фізіологічні норми харчування – науково обґрунтовані норми споживання харчових продуктів, які повністю забезпечують фізіологічну потребу людини в необхідних речовинах і вмісту в них енергії з урахуванням її витрат на трудову діяльність.

Фінансове вирівнювання – процес перерозподілу фінансових ресурсів на користь адміністративно-територіальних одиниць, які не мають достатньої власної доходної бази. Цей процес забезпечується центральними органами державної влади. **Ф. в.** – синонім поняття “бюджетне регулювання”. **Ф. в.** є не абсолютним вирівнюванням доходів територіальних одиниць, а вирівнюванням лише у цілому.

Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості – гарантований державою в межах наявних бюджетних коштів рівень фінансового забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, виконавчими органами місцевого самоврядування, що використовується для визначення обсягу міжбюджетних трансфертів.

Фінансовий потенціал регіону – сукупність усіх видів фінансових ресурсів на території певного регіону.

Фінансові ресурси регіону – грошові кошти місцевого самоврядування та фінансові ресурси підприємств й організацій, населення, що утворюються в процесі відносин, пов'язаних із розподілом і перерозподілом частини вартості ВВП та залучаються місцевими органами влади для забезпечення економічного і соціального розвитку регіону.

Функція – обов'язки, сфера діяльності, призначення, роль. У суспільних науках під **Ф.** переважно розуміють стійкий спосіб активної взаємодії речей, за якого зміна одних об'єктів приводить до зміни інших; роль, що відіграє певний елемент соціальної системи в її організації як цілого, в здійсненні цілей та інтересів соціальних груп та класів; залежність між різними соціальними процесами, яка виражається у функціональній залежності змінних; стандартизована, соціальна дія, що регулюється певними нормами і контролюється соціальними інститутами.

Цільова комплексна програма – об'єднаний єдиною метою, намічений для планомірного здійснення комплекс взаємопов'язаних завдань і адресних наукових, науково-технічних, економічних, соціальних та організаційних заходів.

Цільове фінансування – спрямування фінансових ресурсів на певні, чітко визначені потреби (заходи).

Юридична відповідальність – суспільне відношення, яке забезпечує інтереси і свободу взаємопов'язаних сторін та яке гарантоване суспільством і

державою. **Ю. в.** формується на основі послідовної взаємодії трьох складових : а) усвідомлення обов'язку; б) оцінки поведінки; в) накладення санкцій.

Юридичні особи – суб'єкти, які мають відокремлене майно, можуть від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав та нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді, арбітражному або третейському судах.

Це також організації, об'єднання, які є носіями майнових прав і обов'язків; у господарській діяльності виступають від власного імені й існують незалежно від осіб, які входять до складу організацій та об'єднань.

Явище – філософська категорія, яка виражає поверхове буття суті, зовнішню форму її існування.

Якість – характеристика процесу чи його результату, за допомогою якого досягаються результати державною організацією, з урахуванням охайності, точності, правильності, обґрунтованості, завершеності, а також комплексності їх виконання.

Якість життя – система духовних, матеріальних, демографічних, культурних та економічних компонентів життя. Складовими їх є якість освіти, рівень здоров'я і харчування, матеріального добробуту населення тощо.

Навчальне видання

Автори-упорядники :

Орлатий Михайло Кузьмович, **Романюк** Сергій Андрійович,
Дегтярєва Ія Олександрівна, **Гнибіденко** Іван Федорович,
Жовнірчик Ярослав Федорович, **Іванова** Тамара Вікторівна,
Кризина Наталія Павлівна, **Семенченко** Андрій Іванович,
Удовиченко Володимир Петрович, **Чернов** Сергій Іванович,
Андрійчук Юрій Миколайович, **Вакуленко** Володимир Миколайович,
Васильєва Наталія Вікторівна, **Глеба** Віктор Юрійович,
Глуценко Юлія Анатоліївна, **Гринчук** Наталія Михайлівна,
Гройсман Володимир Борисович, **Демчак** Іван Микитович,
Дехтяренко Юрій Федорович, **Коваль** Олег Михайлович,
Мельник Наталія Олегівна, **Негода** В'ячеслав Андронович,
Рубан Ігор Анатолійович, **Собченко** Олексій Анатолійович,
Сич Наталія Анатоліївна, **Чепіга** Тетяна Михайлівна,
Долінченко Ольга Михайлівна

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Відповідальний за випуск *В. А. Дон*
Редактори: *В. А. Дон, С. М. Шиманська, В. Г. Шевельова*
Коректори: *С. М. Шиманська, С. Г. Крушельницька*
Технічний редактор *О. Г. Сальнікова*

Підп. до друку 24.10.2014.
Формат 70 × 100/16. Обл.-вид. арк. 48,43. Ум.-друк. арк. 58,82.
Тираж 300 пр.

Національна академія державного управління
при Президентіві України.
03680, Київ, вул. Ежена Потье, 20, тел. 456-77-95.
E-mail: vydav@academy.gov.ua

Свідоцтво серії ДК № 1561 від 06.11.2003

Ресурсний потенціал регіону : навч. посіб. / авт.-упоряд. : М. К. Орлатий, С. А. Романюк, І. О. Дегтярьова та ін. ; за заг. ред. М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2014. – 724 с.

Розглянуто теоретичні аспекти формування ресурсного потенціалу регіону, проаналізовано загальні тенденції розвитку природного, поселенського, трудового, економічного, соціально-інфраструктурного, інформаційного потенціалу, використання майнових та фінансових ресурсів регіону. Обґрунтовано розробку та впровадження генеральних і детальних планів забудови населених пунктів. Наведено зарубіжний досвід формування ресурсного потенціалу територій.

Розраховано на студентів, аспірантів і викладачів ВНЗ, фахівців органів державного управління та органів місцевого самоврядування, усіх тих, хто цікавиться сучасними проблемами управління розвитком ресурсного потенціалу регіону.

